

Іван Петренко

Колгоспне кріпацтво

**(з історії “соціалістичної перебудови”
сільського господарства Кіровоградщини:
в атмосфері терору, страху та злиднів)**

Видавництво “Ярославів Вал”
Київ, 2022

**До 90-ї річниці початку
масового розкуркулення
та суцільної колективізації
на Кіровоградщині**

Серія “Архівні документи свідчать”

ББК К 63.3 (4Укр.)6
УДК 94+908] (477.65)
П-30

Рецензенти:

Ю. С. Митрофаненко, кандидат історичних наук (м. Кропивницький);
О. М. Посунько, кандидат історичних наук, доцент (м. Дніпро).

П-30 Петренко І. Д. Колгоспне кріпацтво (серія “Архівні документи свідчать”). – 636 с.

ISBN 978-966-8382-80-2

В основі дослідження – комуністичний терор у селах нинішньої Кіровоградщини, зокрема, в 20–40-х рр. ХХ ст. Його свідченнями є: грабунки та вбивства червоними військами вільних хліборобів, експерименти з комунами, діяльність “ревпродтрибуналів”, масове розкуркулення, примусова колективізація, постійні репресії та рукотворні голодомори. Проте радянська пропаганда назве ці злочини проти селян “соціалістичною перебудовою” сільського господарства та “остаточним переведенням трудящого люду на шлях соціалізму”. Доволі закономірно, що така людиноненависницька політика обернулася для жителів сіл неймовірними втратами та стражданнями: їхньою масовою смертю, небувалою експлуатацією та неминучими злиднями, постійним страхом перед державою.

Видано за сприяння редакції збірника “Інгульський Степ”

©Іван Петренко, 2022
©Редакція збірника “Інгульський степ”, 2022
©Видавництво “Ярославів Вал”, 2022

ЗМІСТ

1. Трагічні наслідки втрати незалежності _____	5
2. “Декрет про землю” – сподівання та дійсність _____	11
3. “Грабармія” _____	24
4. “Колективи – опора радянської влади на селі” _____	54
5. “Червона мітла” _____	98
6. НЕП на Зінов’ївщині та його закономірний фінал _____	134
7. 1929 рік – вже голодні _____	159
8. “Дайош суцільну колективізацію Зінов’ївщини!” _____	175
9. Розкуркулення – жорстокий інструмент примусу селян до вступів у колгоспи _____	210
10. Новоукраїнський район: від вільних господарів – до колгоспних кріпаків _____	249
11. 1930 рік. Початок кризи колгоспної системи _____	277
12. М’ясозаготівля _____	311
13. Розкуркулення 1931 року – засіб примусу до роботи в колгоспах _____	318
14. 1931 рік – поглиблення колгоспної кризи _____	333
15. 1932 рік – спланована катастрофа _____	344
16. 1933 рік – остаточне упокорення голодом: “Дайте їсти, а працювати будемо стільки, скільки скажете!” _____	371
17. Зміни в кількості сільського населення за час з 1931 по 1934 рр. _	402
18. Переселенці _____	425
19. Уповноважені _____	432
20. “Соціалістичне змагання” в колгоспах – як новітня форма експлуатації _____	450
21. Голови колгоспів – заручники системи _____	478
22. Політвідділи машино-тракторних станцій (МТС) – інструменти покріпачення _____	488
23. Економічне, правове та соціальне безправ’я колгоспів та колгоспників _____	521
24. Пovoєнний голод _____	547
25. Від повоєнного голоду – до хрущовської “відлиги” _____	576
26. Під грифом “секретно” _____	613
27. Джерела _____	620
28. Список скорочень _____	634

*Нашим дідам,
замученим колгоспною системою
у молодому віці, зокрема:
Потапу, Семену, Дементію,
їхнім ровесникам,
багатотраждальним вдовам та
осиротілим дітям –
присвячується*

1. ТРАГІЧНІ ПЛОДИ ВТРАТИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Ніякі зовнішні вороги не завдали українському народу стільки страждань, горя та мук, не пролили такої кількості крові та не спричинили так багато смертей, як це зробила комуністична влада, що остаточно утвердилася в нашому краї в 1920 році. І як би вона ще не називалася – більшовицька, робітничо-селянська, народна чи радянська, її колонізаторська сутність щодо українців проявлялася чітко й однозначно. Тож прийшли, залучивши з місцевих чимало колаборантів, знищували народ стільки, скільки хотіли, і рідко що їм ставало на заваді. Чим перетворили людей за дуже короткий час фактично на безмовне, безправне, покірне і голодне стадо, від чого корозія їхньої національної свідомості та пам'яті тільки прогресувала. А все це тому, що СРСР за своєю суттю – звичайнісінька деспотія, творці якої взяли курс на світову війну, примарна мета якої - заволодіти величезними територіями земної кулі від Тихого до Атлантичного океану. І під облудними ідеями встановлення комуністичного ладу перетворити європейські країни на “радянські соціалістичні республіки”, фактичні колонії Кремля. Вільна і критично мисляча людина для радянського режиму не підходила – він потребував заляканого і безправного народу, згідного на таку загарбницьку політику. Та, крім того, ладного терпіти неодмінні нестатки, постійно жертвувати власним життям не тільки заради утопічних комуністичних ідей, але й для подальшого цементування деспотії.

Не дивно, що потворна комуністична влада, творцями якої були Ленін, Троцький, Сталін та ін., завжди хронічно скупа для народу на добро, зате патологічно щедра на злобу, могутнім катком пройшлася землями Єлисаветградщини-Зінов'ївщини-Кіровоградщини. Доценту зруйнувала тут вікові землеробські традиції, порунтала народні звичаї та культуру, вигубила багато тисяч жителів усіх вікових груп та соціальних станів, не надто добираючи, дитина то, або старе, священик чи лікар, вчитель, робітник, хлібороб... Натомість привнесла такі “соціалістичні здобутки”, як голод, холод, злидні, неймовірну експлуатацію. Запровадила систему, за якої страх

перетворився на головний мотиватор дій та вчинків повністю заярмлених – фізично і морально, людей, оздоблюючи всі ці жахи, злочини й беззаконня барвистими казочками про міфічне “світле майбутнє”, що ось-ось настане, варто лише деякий час потерпіти та здолати усіх ворогів.

Такими механізмами, що на словах повинні нібито привести до отого “світлого майбутнього” українське село, але куди хліборобів жорстоко й силою наvertsали, застосували неприхований фізичний та моральний терор, заодно повністю позбавляючи землі, а за нею – і волі, були, за задумом Кремля, спочатку комуни, радгоспи та ТСОЗи, насамкінець – колгоспи, нібито “вища форма соціалістичного господарювання” на землі. Саме так пафосно те подавалося народу, проте всіляко приховувався справжній підтекст такої політики – перетворити хліборобів на безправних кріпаків, де єдиним і всевладним кріпосником віднині ставала держава.

Сподівання тих небагатьох простодушних, хто в таку вигадку щиро повірив і очікував настання “світлого майбутнього” саме в колгоспі, вже незабаром виявилися, закономірно, марними: страх, злидні та голод заповзли в кожную селянську хату та на довгі десятиліття оселилися там. А щодо організації комун та “добровільного” вступу до колгоспів, то все робилося завдяки нібито волі самих селян – так лукаво твердила влада, вдаючись до чергової фальші, та безкінечно повторювала, що така політика комуністів відповідала тільки “прагненню й волі самого селянства”, тобто, все робилося лише для їхнього блага. Саме так, вкотре вдавшись до чергового фарисейства, цинічна й безбожна влада пояснювала свої злочини по розкуркуленню та зганянню селян до т.зв. “колективних господарств”. Хоча справжні мотиви та дії влади крилися в іншому, тож ще раз повторимось: все робилося нею задля того, аби перетворити вільних хліборобів на державних кріпаків та розпочати нещадну експлуатацію в колгоспах з метою максимального і безпроблемного вилучення результатів їхньої праці. Закономірно, що повноводні ріки з тих селян, хто сумнівався в доцільності створення колгоспів, та вдавався нібито до т.зв. “антиколгоспної” та “антирадянської агітації”, чи “зривав заходи партії на селі”, одразу перетворювалися на в’язнів, та доценту заповнювали радянські тюрми і концтабори.

Партійні демагоги неприхований факт фізичного нищення селян та відбирання в них землі, реманенту, худоби та всього вирощеного називали “соціалістичною перебудовою сільського господарства” та “остаточним переведенням трудящого люду на шлях соціалізму”.

“Перевели” так, що виморили десятки тисяч жителів тільки нашої області, а тих, хто вцілів, так міцно прив’язали до колгоспів, що вирватися звідти – без дозволу влади, без документів та коштів, бо цього колгоспників навмисне позбавили, майже ніхто – ні діти, ні дорослі, кілька десятиліть не могли.

На рушнику розкладені скибки хліба, який ділять. Дехто з колгоспниць його отримав, інші чекають своєї черги. Всі насторожені, погляди прикуті до хліба. 30-і рр. XX ст. Київщина. Фонди Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного (далі – ЦДКФФАУ)

Натомість шаленими засобами тогочасної пропаганди буквально вбивали в голови голодних і зацькованих колгоспників головну ціль роботи в колгоспі та, загалом, і смисл усього їхнього життя, називаючи це “священним обов’язком” та “першою заповіддю” перед батьківщиною. Безкінечно наголошувалося, що для колгоспників немає й не може бути вищих інтересів, ніж поставки державі хліба, м’яса, молока... Також безапеляційно, проте, насправді, безпідставно, твердили, що саме ця держава свого часу “визволила селян з панського поневолення, злиднів і темряви”, що саме комуністи вивели українських хліборобів на шлях “заможного й культурного життя в колгоспах”. Тому на велике піклування влади у колгоспників може бути тільки одна відповідь: сумлінне виконання всіх державних завдань. І тільки виконавши їх, колгосп отримує право приступати до розподілу прибутків на трудодні серед колгоспників. Лихварська сутність влади проявилася в тому, що об’єми поставок держава завжди встановлювала максимальними, і для багатьох колективних господарств – непосильними, а закупівельні ціни – мінімальними, тож наприкінці року ділили між колгоспниками той дріб’язок, що залишався. Проте траплялися роки, коли не було чого ділити, оскільки колгоспні комори стояли порожніми – влада нахабно відбирала все вирощене.

Перетворення вільних хліборобів на колгоспних кріпаків відбулося досить швидко – фактично за два-три роки. Крапку в тій трагічній трансформації

поставив Голодомор. Він і став отим “ефективним щепленням” проти будь-яких думок у селян про одноосібне господарювання та, одночасно, проти будь-якого їхнього вільнодумства.

Система визиску, запроваджена владою на селі, спричинила те, що колгоспники працювали від світанку і до смеркання, а часто – і вночі. Їхній робочий день не мав обмежень. Селян буквально виганяли на роботи бригадири, пройшовши перед цим попід дворами і загадуючи на наряди. Часто скликали на роботи, б’ючи в металеву рейку чи диск від колеса автомобіля, або кисневий балон (який колгосп що мав). Так, між іншим, виводили по такому сигналу на роботи і в’язнів радянських концтаборів. Фізичні розправи з колгоспниками, як от побиття їх бригадирами та головами колгоспів, не говорячи вже про моральні приниження та брудні лайки, перетворилися в селах на норму.

Майже всі колгоспники жили навіть не скромно у матеріальному плані, а надзвичайно бідно, попри тяжку роботу на полі чи у власному господарстві. Причини цьому – неймовірна експлуатація, а ще задушливі державні податки та позики, різноманітні зустрічні плани та самообкладання, контрактації та обов’язкові страховки. Це порочне і безжалісне коло обмежень та визискувань увінчували т.зв. трудодні, небезпідставно прозвані “паличками”, на які колгоспники наприкінці року, виконавши “першу заповідь” перед державою, могли отримати зерно та кошти, або взагалі їм нічого не перепадало. Тому життя на селі зводилося до елементарного фізичного виживання. Закономірно, що всі без винятку колгоспники та їхні діти змушені красти. Крали колоски та соломку, ще не перевіряє з під молотарки зерно, молоко від колгоспних корів та кінський фураж, кормові трави, овочі та фрукти, буряки та кукурудзу... І перелік цей довгий. Багатьох спійманих на крадіжках судили: за жменю зрізаних колосків чи пригріщ зерна, в’язку соломи чи кілька качанів кукурудзи. Проте інших це не зупиняло: голод та злидні змушували до цього. В суспільній свідомості крадіжки з колгоспу не вважалися за злочин. Такі злочини не засуджувалися громадською думкою, на відміну від держави, що робила це з особливою затятістю.

Комуністична влада щодо хліборобів завжди демонструвала надзвичайну жорстокість, і поглиблювала її ледь не щороку новими обмеженнями та карами – перелік той надзвичайно довгий. Проте процес утисків, обмежень та гноблення, визнаймо, закономірний – бо більшість хліборобів, свого часу спокусившись на обіцяну комуністами дармову панську землю, не доклали зусиль для створення своєї власної держави. А через деякий час, опинившись в чужій, всі до одного втратили донедавна таку омріяну землю, а мільйони – своє власне та своїх дітей життя.

Крім колгоспних полів та ферм селяни тяжко трудилися на присадибних земельних ділянках. Але вирощене на них теж підлягало оподаткуванню та

обов'язковій здачі державі. За виконанням селянами т.зв. зобов'язань пильно слідували спочатку “продкомісари”, згодом податкові комісії при сільських радах, потім - уповноважені наркомату заготівель та чимало інших наглядачів. Саме вони визначали ту кількість продуктів та сировини, що її повинні здати жителі сіл зі своїх домашніх господарств. Ці держзобов'язання поглинали не надлишок вирощеної колгоспною сім'єю сільськогосподарської продукції – м'яса, молока, зерна, картоплі, вовни, сіна тощо, а значну її частину, чим поглиблювали жебрацьке існування селян. Таке тривало десятиліттями і без будь-яких змін.

Діти збирають колоски на колгоспному полі. Вони, як і їхні батьки, теж приречені на кріпацтво. За кілька років СРСР розпочне Світову війну, що винищить цих поки що підлітків, а на 1941 рік - вже підрослих і змужнілих, майже доценту. 30-і рр. XX ст. Україна. Фонди ЦДКФФАУ

За короткий час існування колгоспів т.зв. колгоспники – нова соціально-професійна верства населення, надзвичайно експлуатована, бідна і безправна, опинилися фактично на передостанньому щаблі тогочасної суспільної ієрархічної драбини: нижче від них перебували хіба що в'язні радянських тюрем та концтаборів. Ось приклад тогочасної дійсності, доволі сумної: колгоспні телята отримували паспорти одразу після появи на світ, а колгоспники не мали їх до своєї смерті! Для приборканих селян також затвердили ще небачені в світі професії, кожна з яких – вже сама по собі образлива й принизлива для людини, проте тільки для гордих і незалежних громадян у вільних країнах, але не в СРСР: скотар(ка), телятник(ця), свинар(ка), дояр(ка), сапальниця, конюх, фуражир тощо. Закономірно, що звертання “колгоспник” у людному місці до приїжджого з села часто звучало глумливо, адже вказувало на фактичне місце його носія в суспільній ієрархії. Й було чого: попри всіляко декларовану рівність всіх громадян СРСР, нібито гарантованих тогочасною конституцією, насправді облудною, все відбувалося навпаки: бідність та безправність колгоспника нічим ні прикрити, ні приховати. Виходу з цього зачарованого кола злиденного колгоспного життя не було аж до 70-х рр. XX ст., доки держава не схаменулася, та почала робити

суттєві капіталовкладення в сільське господарство. Але запізно: колгоспна система себе повністю дискредитувала, тому бажаючих працювати в колгоспах з кожним роком меншало. Тому майже без відповіді залишалися палкі заклики компартійної влади до випускників шкіл на кшталт: “Усім класом – у колгосп!”. Втечі сільської молоді до міст стало явищем незворотнім, що аж ніяк не нагадувало процеси європейської урбанізації.

Дитячі ясла в колгоспі ім. Шевченка с. Хайнівка Олександрівського р-ну. 1932 р. Хата, напевне відібрана в розкуркуленого односельця, обідрана, подвір'я без кущів і дерев, пуста навкруги, однак у тогочасних засобах масової пропаганди таке обов'язково подавалося як “щасливе радянське дитинство”. Чимало з тих, які на фото, наступного літа не дочекаються – помруть від голоду. Фонди ЦДКФФАУ

“Вища форма соціалістичного господарювання” на землі, тобто, колгоспна система, себе економічно не виправдала: народи СРСР більшу частину часу, що припав на існування тієї країни та колгоспів, або тяжко голодували (комуністична влада, нагадаємо, спромоглася організувати три голодні катастрофи: 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947 рр.), або жили в нестатках десятиліттями.

Отже, колгоспники – це насправді державні кріпаки, навмисне позбавлені будь-якої значимої власності, та заодно права вільно переміщатися по країні, і які працювали в колгоспах тільки за кусок хліба та копійки, а часто – взагалі безкоштовно. Обіцяне райське життя в колгоспах обернулося для живих на каторгу. Колгоспники стали заручниками кривавого і страшного режиму – комуністичного, для якого люди, що колгоспні кріпаки, що заводські чи табірні раби, – лише малоцінна витратна сировина, тож її не економили.

Зі смертю тирана в 1953 році ситуація в селах хоч поволі й покращувалася, проте колгоспник зі своїм статусом державного кріпака не розлучався ще кілька десятиліть.

2. “ДЕКРЕТ ПРО ЗЕМЛЮ” – СПОДІВАННЯ ТА ДІЙСНІСТЬ

Більшовики-ленінці, щоб утвердитися при владі та прихилити до себе населення, поширювали всіма доступними на той час пропагандистськими засобами надзвичайно популістські гасла. За своєю суттю всі ті обіцянки, як згодом показало життя, виявилися оманливими. Однак на перших порах багато в них повірили. Тож немає нічого дивного в тому, що чимало селян Єлисаветградщини та Олександрійщини спокусилися на них. Але даремно, бо вже за короткий час мільйони українців помиратимуть від епідемії різних небезпечних хвороб, або від голоду саме з вини більшовиків та їхнього вождя Леніна. Червона армія, послана в Україну Кремлем, також доклала зусиль, щоб звести зі світу чимало довірливих. Не є винятком і нинішня Кіровоградщина.

Тож заманливі положення “Декрету про землю”, ухваленого 26 жовтня 1917 року в Петрограді II-м Всеросійським зїздом рад робітничих і солдатських депутатів, за який голосував також Г. Журбинський – делегат з Єлисаветграда, швидко поширилися Єлисаветградським та сусідніми повітами, де викликали значне схвалення в селян, які тут проживали. Адже ним декларувалося, що поміщики, перш за все ті, які володіли великими масивами землі, позбавлятимуться права власності на неї шляхом повної конфіскації разом з будівлями, сільськогосподарськими знаряддями, худобою, садами, оранжереями, кінськими заводами, птахарнями тощо, і все відібране розподілять між селянами.

Прихід шляхом збройного перевороту до влади більшовиків та інші тектонічні процеси, що відбулися в столиці імперії, спричинили те, що в селах розпочався неконтрольований процес пограбувань поміщицьких економій. За короткий час від деяких з них залишилися хіба що руїни. Багато з того, що залишалося в маєтках та економіях, сільські мародери та чимало жителів міст навмисне спалювали, розбивали чи нищили в інший спосіб. Ошалілі в своїй безкарності грабіжники й погромники, дбаючи лише про власну наживу, не надто задумувалися над тим, що поміщицькі будинки могли б стати, принаймні, сільськими школами чи лікарнями. На помірковані висловлювання декого з селян про необхідність їхнього збереження рідко хто звертав увагу. Проте в деяких селах, громади яких відзначалися високою свідомістю та самоорганізованістю, будівлі в економіях хоч і вціліли, однак спорожніли.

Вже за короткий час після зруйнування поміщицького землекористування з їхніми економіями, а також фізичного винищення деяких великих землевласників та їхніх нащадків, часто це відбувалося за участі самих селян, істинні цілі політики радянської влади на селі почали різко дисгармувати з прагненнями хліборобів до індивідуального господарювання на

перерозподіленій землі з намаганнями влади будь-що звести усіх хліборобів до т.зв. “комун”. Сил у більшовиків у 1918 -1919 роках для повного втілення такої політики в Україні катастрофічно не вистачало. Та все ж їхні намагання для встановлення тотального контролю над селянами шляхом позбавлення їх будь-якої власності було настирливим. Так, постановою РНК УРСР від 27 лютого 1919 року при кожному повітовому земельному відділі створили відділи землеробства, обов'язки яких полягали в наданні селянам агрономічної підтримки та допомоги у створенні колективів. Крім того, Робітничо-Селянський уряд Української СРР, що засідав у Харкові, за своєю суттю – абсолютно маріонетковий та проросійський, виробив проект закону про т.зв. “соціалістичний землеустрій”. 9 березня 1919 року його зміст делегатам III-го Всеукраїнського з'їзду Рад озвучив народний комісар земельних справ Мещеряков. Ухвалена резолюція з'їзду проголосила: “...зважаючи на те, що селяни на місцях зовсім не розуміють цілей комунального обробітку землі, III-й Всеукраїнський з'їзд Рад пропонує наркомові земельних справ негайно приступити до організації курсів для інструкторів у земельній справі, які б, скінчивши їх, могли виїхати на місця і детально роз'яснити закон про комуну, а також приступити до їхньої організації...”. Незабаром уряд ухвалив закон “Про соціалістичний землеустрій і про заходи переходу до соціалістичного землеробства”. Ним запроваджувалася практика фактично примусового створення в селах сільськогосподарських комун. Досить показовим щодо того, хто насправді опікувався проблемами українських селян та рівень його компетенція в цьому питанні, є той факт, що земельними справами в Україні займався уродженець Тамбовської губернії Мещеряков, який в 1917 році був головою Союзу вантажників у Петрограді. Тобто, про будь-який переділ поміщицької землі між селянами мови вже не велося. Адже головним вважалось створення комун і т.зв. радянських господарств (радгоспів), завдяки яким, планували більшовики, в країні збудують “комунізм” – вигаданий химерною уявою кабінетних теоретиків нібито новий суспільно-економічний лад. Це було звичайнісінькою фантазією, в яку, проте, чимало громадян щиро повірили. Загалом цивілізаційна дійсність неодноразово доказувала, що всі спроби збудувати соціалізм чи комунізм будь-де у 100% оберталися на свою повну протилежність – пекло для мільйонів людей.

Отже, сподівання багатьох селян, перш за все безземельних та малоземельних, на те, що більшовицька влада, на відміну від царської, дозволить наповнити їхні комори дощенту зерном, вирощеним на перерозподіленій поміщицькій землі, а родини забезпечить достатком, розбивалися об жорстоку дійсність. Насправді більшовики своєю політикою не тільки не дали селянам землі, а й докладали всіх зусиль, запроваджуючи т.зв. “воєнний комунізм”, щоб відібрати головний їхній життєвий ресурс – хліб.

Так, 27 лютого 1919 року Херсонський губернський комісар видав наказ, обов'язковий для виконання всіма органами влади, в т. ч. і Єлисаветградського повіту. Він гласив, що всі посіви озимих культур влада повинна взяти під свою охорону, що не допускається будь-який переділ полів з озимими посівами [1]. А відтак, все вирощене й зібране зерно є власністю не хліборобів, а держави. Саме в такий спосіб будувався отой химерний “комунізм”.

Тож необережно кинуте популістське гасло “землю – селянам” більшовицька влада не поспішала втілювати в життя. Навпаки, з Москви надійшла команда вилучати в українських селян усе наявне зерно, як і будь-які інші продукти харчування. А замість справедливого розподілу поміщицької землі, на що наївно сподівалися українські хлібороби, створювати радгоспи і комуни. Тому довіри у селянства до цієї влади не було зовсім. Багато жителів краю не тільки хотіли, щоб така влада зникла назавжди, але взялися за зброю проти комісарів та комун.

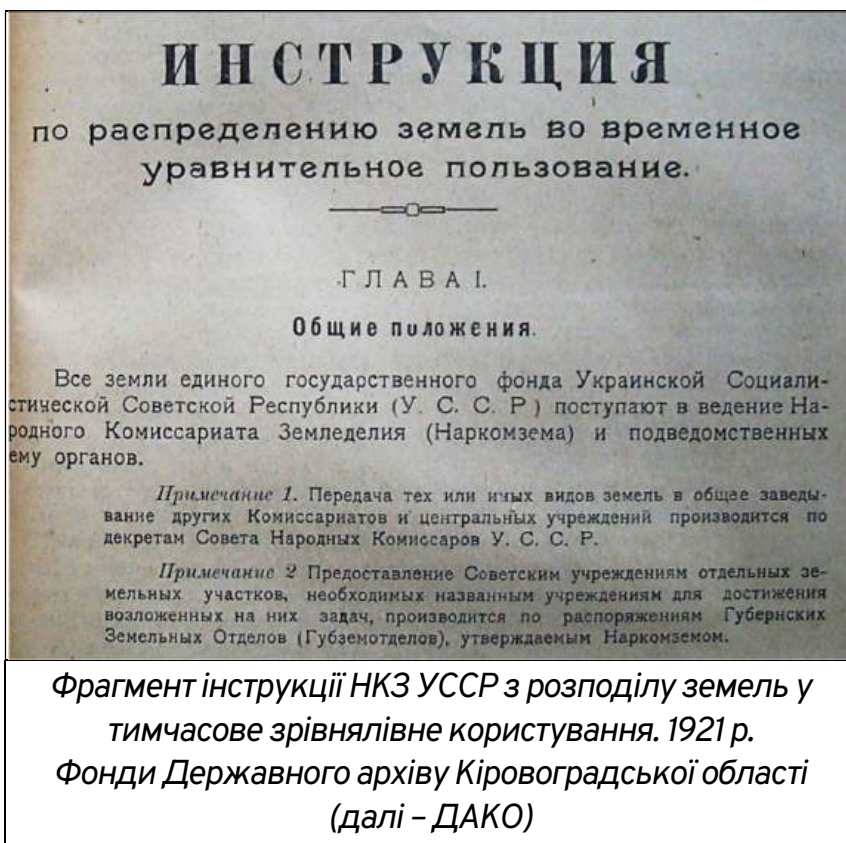
Скоро це добре зрозуміли комуністичні стратеги, тому, вивчивши криваві уроки від селянських повстань, змушені хоч що-небудь робити з обіцяного – винятково для збереження своєї влади. У квітні 1919 року, вже як селяни обсіялися, відбулося засідання членів колегії Херсонського губземвідділу. Протокол засідання відправили і до Єлисаветградського та Олександрійського повітвиконкомів. У ньому зазначалося, що для розподілу в тимчасове зрівняльне користування землею до Олександрійського повіту відправляться інструктор та його помічник, а до Єлисаветградського – інструктор і два помічники. Також пропонувалося, що для успішного проведення робіт з розподілу поміщицької землі Олександрійський повіт ділитиметься на 12 районів, а Єлисаветградський – на 19 [2].

У середині квітня 1919 року до Олександрійського повіту дійсно прибули інструктор-землемір Ігуменов з помічником Седлецьким, а до Єлисаветграда – землемір Савельсон з помічником Жанковим [3]. Якогось помітного сліду в житті повітів вони не залишили і до переділу поміщицької землі не приступили – більшовики пожинали перші свої плоди, спричинені як політикою “воєнного комунізму”, так і боротьбою проти незалежності України: території буквально клекотіли гнівом проти такої влади. Все ж 5 травня 1919 року до Єлисаветградського повітового земельного відділу встигло надійти 40 екземплярів брошури “Інструкція по розподілу земель в тимчасове зрівняльне користування” [4].

“Інструкція” проголошувала, що всі землі надходять у відання Наркомзему УСРР. Усі вцілілі колишні великі землевласники, а також орендатори їхньої землі, примусово виселяються з маєтків. Земельні відділи на місцях забезпечують охорону поміщицького майна від розкрадань, а також беруть на облік усі будівлі, інвентар, землі тощо, не допускаючи самовільного захоплення

і розподілу цього загальнонародного надбання на користь окремих осіб. За два тижні до появи цієї інструкції – 17 квітня 1919 року, відбулося засідання Тишківського волосного земельного комісаріату під головуванням комісара Богуславського. Одне з питань, що розглядалося, стосувалося не понищеного майна колишнього поміщика в с.Костянтинівка. Там бездоглядними залишилися кілька будівель та пасіка з 81 сім'єю бджіл. Тож на засіданні ухвалили: для догляду за бджолами найняти досвідченого пасічника Івана Козловського [5]. Зрозуміло, що вироблений на пасіці мед оголошувався власністю держави, тож ним напевне ласували не діти-сироти, а волосне начальство.

Як гласила “Інструкція”, поміщицькі землі потрібно поділити на три категорії. До першої належать найцінніші й найродючіші, на яких створюються т.зв радянські господарства (радгоспи); до другої – землі, де господарюватимуть комуни чи артіль; до третьої - залишкові, що розподілятимуться тільки серед малоземельних селян. Цей процес, що передбачав наділення землею кожного їдця тільки з малоземельної чи безземельної родини, незалежно від віку “справедливо і без обід”, уникаючи дальнотемелля і черезполосся, вважався тимчасовим. У комунах і артілях земля наділялася без розподілу між окремими особами. Селянам заборонялося винаймати робочу силу, хоча винятки передбачили: у випадку повної втрати фізичних сил господарем, сирітства тощо [6].

Тоді, в 1919 році, розподіл землі між селянами – взагалі то другорядна робота для більшовиків, зокрема, земельних повітових відділів. Бо головне для них завдання, яке вони вперто намагалися втілити в життя, слідуючи своїм догмам, – “кооперативне об’єднання селян з метою підняття сільськогосподарського виробництва”, тож комунам та радгоспам влада повинна надавати

широку допомогу, як фінансову, так і організаційну. Саме на це наголошував

циркуляр НКЗ УСРР до всіх губернських земельних відділів від 29 квітня 1919 року. Для цього у земвідділах створювалися підвідділи “колективних господарств”. У Наркомземі УСРР завідував підвідділом колективних господарств М. Скрипник, який активно взявся за втілення політики більшовиків з цього питання, однак багато зробити не встиг. У одному з циркулярів Херсонського губземвідділу до повітових земвідділів рекомендувалося “...не прагнути одразу робити корінну ломку встояних форм господарювання, а відкласти це до більш зручного моменту”. Таке застереження, датоване 2 червня 1919 року, зрозуміле: більшовицька влада в більшості волостей Єлисаветградського, Олександрійського та інших повітів тікала під натиском повсталих селян до великих міст.

Це було виявом того, що терпіти грабунки продзагонів, примусове втягування до комун, та всі інші комуністичні експерименти на селі, як і фактичний обман з наділенням хліборобів поміщицькою землею, селяни не збиралися – лють проти комуністів була неймовірною. Й було чого – адже продзагони та прислана їм на допомогу Червона армія діяли в Єлисаветградському повіті як карателі.

Масові селянські виступи проти більшовицької влади змусили її дещо декорувати закон про землю 1919 року, для чого 5 лютого 1920 року голова Всеукраїнському Петровський підписав новий закон “Про землю”. Ним проголошувалося, що землею мають право користуватися тільки трудящі люди. Гарантувалося, що всі форми господарювання на землі, що існували раніше – селянські, хуторські проголошуються недоторканими. Всі колишні поміщицькі землі переходять без будь-якого викупу в користування безземельних і малоземельних селян. Також наголошувалося, що ті землі, на яких раніше створили радгоспи, тепер розподілятимуться між селянами. Залишаться тільки окремі зразкові радянські господарства. Всі будівлі, що раніше належали поміщикам, передаються для використання органами освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Розподіл землі відбуватиметься від кількості їдців у сім'ях. У місячний термін після оголошення цього закону органи влади на місцях повинні облікувати і розподілити поміщицькі та радгоспні землі [7]. В недалекому майбутньому цей закон, що передбачав наділення лише малоземельних і безземельних селян землею, і повне ігнорування інших категорій селян, або навіть відбирання в них їхньої власності, перш за все землі, придбаної до 1917 року, привнесе розкол в села і в значній мірі призведе до повної втрати навіть тих перших паростків незалежності, пов'язаних з іменами Грушевського та Винниченка, Скоропадського та Петлюри. Не дивно, що саме малоземельні та безземельні селяни, спокушені можливістю задарма отримати поміщицьку землю, стануть опорою колонізаторської влади на селі: за їхньої активної і добровільної участі

здійснюватиметься вже незабаром практично вся антигуманна політика більшовиків.

Згодом до Миколаївського¹ губземвідділу надійшла телеграма за №191. У ній Наркомзем України Мануїльський повідомив, що обійняв посаду наркома, а на виконання закону про землю необхідно зробити наступне: ліквідувати радгоспи, залишивши лише обмежені площі землі, і то за згодою місцевих жителів. "Ніяких комун, - наказував нарком, - за винятком трудових товариств, організованих без стороннього впливу і за ініціативою самих селян". Телеграму, крім Мануїльського, підписали голова "робітничо-селянського" уряду Петровський, голова земельної комісії при Всеукрревкомі Вікторов[8].

Взимку 1920 року Єлисаветградський повітовий земельний відділ поширив серед селян звернення. В ньому віталися малоземельні та безземельні селяни, які отримували у безоплатне користування землю, навіть ту, що раніше належала радгоспам та цукровим заводам. У зверненні заспокоювали т.зв. "середнє" селянство, за якими залишали всі раніше придбані землі, але новими не наділяли. Всіх закликали "...з теплими весняним сонцем приступити до мирної праці по засіву ланів..." [9].

Інструкція від 23 лютого 1920 року, пункт № 4, виробленій Всеукрревкомом і ЦК КП(б)У, гласила, що віднині "...ніяких комун, крім трудових об'єднань, що виникнуть без будь-якого стороннього втручання за ініціативою селян". Тобто, там, де самі селяни не бажають створювати комуні, ніякого примусу не буде. Хоча, як наголошувалося в інструкції, цим "радянська влада ...позбавляється можливості наочно доказувати переваги трудового комуністичного господарювання". Однак, більшовики все-таки сподівалися, що з часом, коли зростатиме "комуністична свідомість у селі", трудове селянство саме дійде думки про високу доцільність комун взагалі [10].

Практично до перерозподілу конфіскованої землі в колишніх великих землевласників та церков більшовицька влада на Єлисаветградщині та Олександрійщині мала намір приступити тільки з жовтня 1920 року і закінчити його до 1 квітня 1921 року – до посівної. З цією метою Миколаївський губземвідділ розробив та направив у повіти "Плани робіт по землеоблаштуванню на зимовий період 1920-1921 рр.". Отримали його і в Єлисаветградському повітовому земельному відділі.

Згідно цього плану землеіраам наказано прибути до Єлисаветграда, звідти виїхати до волостей, де здійснити повний облік населення і земельного фонду, потім скласти проекти наділів, нанести їх на карти, показати жителям сіл та хуторів для розгляду та внесення поправок, місцевій владі проекти затвердити, і до 1 квітня 1921 року наділити в натурі кожному селянському малоземельному

¹ м. Миколаїв став центром губернії, до якої ввійшли Єлисаветградський та Олександрійський повіти.

двору належну їм за кількістю їдців землю. Одночасно значні масиви виділялися для радгоспів, різним державним установам, колгоспам, у запасний фонд та для переселенців. Тобто, те, на що розраховували отримати малоземельні та безземельні селяни після ліквідації поміщицького землеволодіння, фактично знову виявилось значно урізаним.

Група робітників м. Олександрії їдуть на села для зміцнення радянської влади.
Травень 1921 р. Фонди ДАКО

Безпосередньо здійснити перерозподіл землі в 1-й групі волостей (або районі), куди увійшли Якимівська, Петроострівна, Ерделівська волості, відряджалися землемір-практикант Чересленко. До 2-ї групи волостей, куди увійшли Коробчанська, Новомиргородська, Кам'янська, Мартоношівська, Маловисківська, повинен прибути технік Нестеренко та землемір Гавриленко. Загалом “своїх” землемірів отримали всі райони. Проблема з нестачею кваліфікованих кадрів землемірів виявилася такою великою, що чимало осіб з освітою реальних училищ чи гімназій оголошувалися мобілізованими, і за законами революційного часу негайно відряджалися на місця, в іншому випадку вважалися дезертирами з усіма наслідками, що випливали з цього тавра. Через нестачу кваліфікованих кадрів узгодили кандидатури землемірів для Єлисаветградського повіту та визначили для них волості тільки 6 грудня 1920 року на засіданні Миколаївського губземвідділу [11]. До кінця 1920 року вартість утримання землемірів, що направлялися до Єлисаветградського

повіту, включно з заробітною платнею, харчуванням, переїздами тощо оцінили у 847 140 крб.

Прибувши до волості, землемір повідомляв земельний відділ про мету прибуття. Потім обраних у селах представників малоземельних селян збирали на волосні з'їзди, де перед ними виступав губернський землемір і розповідав про принципи розподілу землі. Так, у Олександрійському повіті такі з'їзди запланували провести в селах Павлиші, Глинське, Бандурове, Світлопіллі, Казарні, Куколівці, Новгородці.

Сільській владі наказувалося скласти списки всіх господарів, потім зібрати відомості про засів озимини, про наявність зразкових полів, про фізичну можливість жителів кожного села чи хутора обробити землю, чи, можливо, її передати в інші села, або, навіть, сусідні волості. Потім землемір "простими технічними засобами" повинен наділити кожному малоземельному господарю чи взагалі безземельному землю, уникаючи черезполосся. Згодом скласти карту волості, куди схематично нанести всі площі, як розподілені, так і виділені про запас [12].

Про об'єми робіт, що їй повинні здійснити прислані землеміри з губернії та спеціалісти волосних земельних відділів, а також місцева влада, свідчать т.зв. "Подвірні списки" певного села чи хутора – великі за об'ємом таблиці, куди вносилися поіменно всі члени родини, які проживали в одному дворі, працездатні і непрацездатні, кількість землі: присадибної та в полі, раніше придбані за гроші, орендовані, землі під садами, пасовищами тощо. Все це підсумовувалося, а потім визначалася площа землі, що нею цю родину наділять - на основі фактичного стану землеволодіння [13].

Так, зокрема, передбачалося 13306 дес. у Новомиргородській волості, куди входили 10 сіл, перерозподілити між 15424 їдцями. У Федварській волості землю в 12629 дес. планували поділити між 10789 жителями, які проживали у 8 селах. У Новоукраїнській волості у 8 селах проживали 18735 їдців і землі для перерозподілу налічувалося 27353 дес. В 30 селах і хуторах Татарівської волості проживали 6754 жителі, а землі для перерозподілу налічувалося

План роботи по землеоблаштуванню в Єлисаветградському повіті. 1923 р.
Фонди ДАКО

21449 дес. В Устимівській волості, де було 28 населених пунктів з 16435 жителями, передбачалося перерозподілити 48589 дес. землі. Загалом до планів наділів селян землею увійшли 14 груп волостей (районів) Єлисаветградського повіту, та міст Єлисаветград і Бобринець [14]. Одразу з'ясувалося, що кількість наділеної землі на одного їдця різнитиметься не тільки між волостями, але і в межах однієї волості, проте в різних селах. Зауважимо, що наділення стосувалося не всіх селян, а лише малоземельних.

Землеміри надзвичайно поспішали виконати перерозподіл землі, і не тому, що невпинно наближалася весняна посівкампанія, а причина в телеграмі завгубземвідділом Орлика, що надійшла до всіх повітових земвідділів закінчити перерозподіл не до 1 квітня, а до початку січня 1921 року. В ній говорилося, що при навмисному затягуванні робіт увесь склад землемірів віддадуть до суду Ревтрибуналу [15]. Однак, якими б не грізними були ці погрози, перерозподіл землі розтягся в часі на кілька років, однак до кінця так і завершився.

Для зручності під час розподілу землі Олександрійський повіт розподілили на 7 районів. Так, до 1-го району увійшли Новогеоргіївська, Павлівська, Миронівська, Онуфріївська, Богоявленська, Василівська волості. До 5-го району увійшли Цибулівська, Єлисаветградківська, Суботцівська з с. Знам'янка, Аджамська волості. Загалом у Олександрійському повіті на одного їдця припадало: в 1-му районі по 1,33 дес., у 5-му – 1,16 дес. тощо. Жителів у Олександрійському повіті налічувалося 414997, а придатної для господарювання землі – 547861, однак планувалося перерозподілити лише 532125 дес. землі. Не підлягали перерозподілу землі радгоспів у селах Макариха, Серебряне, Лозоватка, Лупове, 1278 дес. земель Сабліно-Знам'янського цукрового заводу, 206 дес. Аджамської дослідної станції, 100 дес. садів і розсадника колишнього маєтку Ханикова тощо [16].

На час наділу землі в Єлисаветградському повіті по с. Рівне з кількома навколишніми хуторами налічувалося 3399 усіх господарств з 7695 жителями. Зрозуміло, що не всі з них займалися сільським господарством та не усі вважалися малоземельними. Здійснений землемірами за участю сільської влади розрахунок показав норму наділу землі на кожного їдця – по 1,3 дес. У с. Юр'ївка Рівнянської волості налічувалося 14 господарств. Там норма наділу на кожного їдця становила лише по 0,62 дес. землі, або вдвічі менше, ніж у с. Рівне [17].

Такі розрахунки здійснили по кожному селу та хуторі. На ці показники орієнтувалися землеміри, тож у тих селянських господарствах с. Рівне, де землі виявилось менше на одного їдця, ніж 1,3 дес., тим її дорізали до середнього показника. В тих, кого її виявилось більше, але не набагато, не

відбирали, але і не наділяли. У частини селян, чиї наділи значно перевищували встановлені для кожного села чи хутора норми, землю одразу відібрали, не дивлячись на те, що вона придбана за власні кошти до 1917 року. Тих, хто її обробляв самотужки без застосування найманої праці, прирівняли до поміщиків. Тож площу їхньої землі доводили шляхом відрізання до середнього показника для певного села по "споживчій трудовій нормі". Таку норму розподілу закріпили в інструкції, виробленій Всеукраїревкомом 5 лютого 1920 року [18]. Однак біди для селян, у яких землі виявилось більше, ніж визначено нормою для їхнього села, продовжилися: спочатку їх несправедливо покарали відрізаннями землі, а вже незабаром багатьом вчепили тавро "куркуль". Тому, згідно інструкції Всеукраїревкому і ЦК КП(б)У, затвердженій 23 лютого 1920 року, пункт №4, встановлювалося беззастережне право "безземельного і малоземельного" селянина відбирати в "куркулів" не тільки землю, але й інвентар [19]. Але цього для влади виявилось замало. Тож у пункті №7 резолюції, затвердженій на 1-му Всеукраїнському з'їзді комнезамів (1920 р.), вказувалося, що "...незаможні селяни повинні одночасно нанести останній удар куркулеві... Куркульські господарства мусять бути ліквідовано, так само, як і поміщицькі. Земля у куркуля мусить бути відібрана, його будинок повинно використати для громадських потреб, його рухомий інвентар повинен бути переданий на прокатний пункт, ...або переданий біднішому селянству, а сам куркуль мусить бути вигнаний з села, як вигнаний поміщик з маєтку" [20].

Закономірно, що цей несправедливий вирок щодо невтомної в праці частини селян часто прирікав їхні родини на голодні муки, а то й смерть. Адже настанова І-го Всеукраїнського з'їзду комнезамів дала поштовх для продовження фактичних грабунків на селах. Однак, на відміну від пограбувань поміщицьких економій, здійснених свого часу сільськими люмпенами, тепер для них з'явилися нові об'єкти – обійстя своїх односельців, занесені до категорії куркулів. Сільські нероби з виконанням настанови І-го Всеукраїнського з'їзду комнезамів не гаялися. Так, у березні 1921 року в с. Диківка Знам'янського району ліквідували куркулів настільки нещадно й жорстоко, що чужинець – волосний військпродштабу Московкін, навіть змушений втрутитися, щоб припинити беззаконня. А слідчому, що прибув з Кременчуцького ревтрибуналу, довелося весь склад сільського комнезаму за зловживання під час розкуркулення арештувати [21].

Створені в колишніх поміщицьких економіях радгоспи у більшості віднині підлягали ліквідації, оскільки за цим нібито стояло питання якнайповніше "наситити земельний голод" українських хліборобів. Все та інструкція від 23 лютого 1920 року проголошувала: "Ніяких радянських господарств!". При

цьому робилися деякі застереження: землі показові та зразкові в радгоспах не розподіляти. Насправді причина цієї “щедрості” крилася в іншому: т. зв. радянські господарства, як і комуні, виявилися економічно неефективними.

Фактично у виграші від такого розподілу землі залишилися тільки безземельні і малоземельні селяни, які в селах перебували у меншості, але саме на них комуністична влада опиралася в усіх своїх починаннях. Однак, наділені землі закріплялися за селянами не довічно, а лише на 9 років. Раділи і цьому, але не всі і не довго: “малоземельні і безземельні” помиратамуть від голоду за місяць-два від отримання наділу землі нарівні з середняками та куркулями, оскільки вирощений ними хліб на перерозподіленій землі продзагони у 1921 році відібрали практично увесь.

Ситуацію з розподілу землі та “радість” від цього селян Злинківської волості описав землемір Василь Волков у доповідній Єлисаветградському повітовому з'їзду землемірів. У ній він відрапортував про роботу щодо переділу землі влітку 1922 року та описав умови, в яких це відбувалося: “На початку літнього періоду робота у Злинківській волості здійснювалася з великими труднощами. Голодування більшості населення, виснаження коней і невелика їхня кількість паралізували населення і про роботу навіть мови не йшло. Також негативно відбивається на успішності роботи нерозуміння населенням цілей і завдань землеоблаштування, а також повна недовіра до здійснюваних землемірних робіт”. Все ж стараннями землеміра Волкова тільки в Злинці протягом літа 1922 року перерозподілили 13755 дес. землі [22].

Велику участь в переділі землі взяли самі селяни та вчителі шкіл. Для її справедливого розподілу, з тим, щоб не виникало сварок та суперечок, обрали жеребкування. Хліборобам припадала та ділянка землі, номерок з яким вони витягали з шапки. Визначившись з розподілом, новоспечені власники помічали межі своїх наділів т. зв. межовими знаками: дерев'яними стовпами чи великими брилами каміння, навколо яких насипалася земля.

Після виконаних робіт з перерозподілу землі в певному селі землемір писав протокол, підписи під яким уповноважених від малоземельних селян підтверджували об'єми виконаних робіт. 13 жовтня 1921 року такий протокол склав землемір Муромцев. У ньому говорилося, що протягом трьох днів – 7, 8 та 13 жовтня, землемір здійснив перерозподіл землі в с.Щасливка Павлівської волості Єлисаветградського повіту [23].

А щодо наділів селян землею, то цей процес до весни 1921 року не закінчився, навпаки, він тривав у 1922, 1923 та наступних роках. І невідомо, чому так сталося. Можливо, тому, що не вистачало кваліфікованих кадрів. Так, у січні 1920 року в Єлисаветградському повіті працювали 22 землеміри, в січні 1921 – 24, в січні 1922 – 28, у січні 1923 року – 24 [24].

Зробили, проте, чимало. В таких селах Новомиргородського району, як Бирзулове, Валуївка, Новоселівка, Костянтинівка, Трояни, Пурпурівка, Павлівка та хутір Защита переділ землі здійснили в 1921 році. В селах Коробчине, Мартоноша, Лікареве землеоблаштування закінчили у 1922 році, в Ганнівці та Шпакове ці роботи запланували завершити в 1923 році. В Братському районі весною 1923 року 26 родин хутора Манжалея чекали розподілу 321 дес. землі, також все ще не могли отримати землі 17 господарств с.Гордо-Василівка Бобринецького району, 3000 дес. землі чекали перерозподілу та нових господарів у с.Ізраїлівка Устимівського району, 1315 дес. землі збиралися розподілити серед селян с.Лозоватка Маловисківського району. Плани здійснення необхідних робіт по землеоблаштуванню в цих селах Єлисаветградський окрземвідділ склав тільки 27 квітня 1923 року, коли весняна засівкампанія завершувалася [25]. Тож сотні селянських родин могли розраховувати на отримання обіцяної землі хіба що влітку. Так, власне, і сталося. Так, у с.Оситняжка Новомиргородського району 149 господарствам з 527 їдцями землю наділяли з 1 по 6 червня 1923 року. Для 267 домогосподарств хутора Лихачов Устимівського району землі наділяли з 5 по 10 серпня 1923 року [26].

Також у травні 1923 року землеміри мали намір виділити землю одними масивами для 21 колективу (2293 дес.), 17450 дес. розподілити на окремі поля, 155981 дес. розбити на гони, виконати 414 індивідуальних заявок, наділити землі переселенцям з Київщини тощо. Чимало землі наділяли не тільки переселенцям з інших губерній, але з'явилася така категорія громадян, як розселенці. Ними були жителі міст та великих сіл, які їх залишали й оселялися на новостворених хуторах. Так, залишали Велику Виску 32 родини з 128 їдцями. Для них запланували виділити 397 дес. землі біля с. Софіївка Компаніївського району. 495 дес. землі виділили біля с. Шишкине Бобринецького району для 66 господарств розселенців знову таки Великої Виски. 20 сімей з 97 їдцями з Глодоси Новоукраїнського району наділялися землею площею 164 дес. біля с. Михайлівка-2 Братського району. З Бобринця 22 сім'ї з 76 їдцями переселялися на землі площею 141 дес. біля с. Іванівка Бобринецького району [27].

Загалом роботи для 24 землемірів вистачало. І з усією відповідальністю працювали в селах, принаймні, у 1923 році, землеміри: І.І.Сагайдак, С. С. Вовк-Карачевський, М. Г. Підберезний, М. Т. Ткаченко, Ю. Ф. Андрієвський, А. М. Чересленко, І. С. Громов, Б. К. Кропивницький, Г. А. Доппельмаєр та ін. Однак з усім об'ємом запланованого не справилися, тож роботи перенесли на 1924 рік, потім ще на один рік, і ще на рік...

Станом на 1925 рік нарешті підвели попередні підсумки перерозподілу землі між селянами 18 районів Зінов'ївщини. Їдоцькі норми суттєво

різнилися як по селах, так і між районами. Найщедріші наділи на одну особу припали в Бобринецькому районі – в середньому по 2,3 десятини. В Новоукраїнському районі землі на їдця наділили по 1,4 дес., а в Новомиргородському – лише по 1 десятині. Однак з 18 районів землевпорядні роботи не закінчили в 5. Держава залишила собі 235 456 га земель [28].

Потім за командою з Кремля землевпорядні роботи припинилися повністю: комуністи взялися за “суцільну колективізацію”. З кінця 1929 року в селян розпочали масово відбирати раніше наділену землю, а їх самих згонити до колгоспів. Межові знаки знищувалися, польові дороги переорювалися.

Наділення селян землею в 20-х рр. – не є виконанням обіцянок більшовиків і, тим більше, таким собі жестом їхньої доброї волі. Навпаки, для них – це прикра необхідність на тлі невдалих експериментів з “комунізмом” що спричинили смерть мільйонів хліборобів. Адже комуні, артїлі та радгоспи – т. зв. “перші стовпи соціалізму”, разом з “воєнним комунізмом” та “червоним терором” себе не виправдали в економічному та політичному плані, призвели до краху економіки в цілому і в сільському господарстві зокрема. Тому тимчасовий дозвіл на індивідуальне заняття хліборобством та розподіл поміщицької землі слугував для більшовиків лише тактичним відступом, а стратегія приховувалася до певного часу. Він і наступить в 1928 році.

А тоді, на початку 20-х рр., землю не отримали чимало тих селян, хто її вже мав відповідно до штучно встановлених “їдоцьких норм”, у частини хліборобів її відібрали, а в декого, прозваних “куркулями”, реквізували не тільки всю землю, а також реманент, худобу та житло. Багато сімей, наділених землею, не могли її обробляти через смерть та хвороби рідних, спричинені голодом.

3. ГРАБАРМІЯ

Як тільки більшовикам вдавалося утвердитися на певній території України, навіть на короткий час, то місцеве населення одразу стикалося з великим лихом: продовольчі загони, що приходили з Росії, та окупаційні за своєю суттю регулярні частини Червоної армії, розпочинали творити у селах безчинства, масово вбиваючи хліборобів та, одночасно, відбираючи в живих перш за все будь-яке зерно, м'ясо, інші продукти харчування, тобто, все без винятку вирощене, зібране чи заготовлене ними, включно з сіном для худоби, кінською упряжжю, сувоями полотна тощо. Сповна на собі відчули такі грабунки і ті жителі, які населяли тодішню Єлисаветградщину та сусідні повіти. Сотні тисяч пудів хліба, награвованого тут продзагонами, відправлялися до Москви, Петрограда та інших великих міст Росії, прирікаючи місцевих жителів на злидні та голод.

Закономірно, що вже незабаром, – у травні 1919 року, проти колонізаторів розпочалося грандіозне народне повстання на чолі з Григор'євим, що повністю охопило Олександрійський та Єлисаветградський повіти. Більшовикам довелося тікати з Єлисаветграда, Олександрії, Знам'янки. Одночасно з Григор'євим діяли повстанці на чолі з Махном. Основу його війська теж становили селяни. В активну боротьбу проти червоних комісарів та їхньої грабіжницької політики приєдналися невеликі місцеві повстанські загони.

Через цей спротив практично до кінця зими 1920 року комуністи не могли повністю встановити свою владу на Єлисаветградщині. Однак сили повстанців були розрізненими, часто вони діяли стихійно, не всі з них чітко розуміли значення виборювати і мати свою власну державу, як от Махно, що і призвело до їхньої поразки. Боротьба за право вільно працювати на землі для більшості повстанців виявилася первинною у цьому протиборстві, в той час як ідеї здобуття власної держави опинилися для багатьох вторинними, а часто і взагалі відсутніми, і засвідчило про страшну стратегічну помилку повстанців, що вже незабаром спричинила катастрофу – хлібороби втратять не тільки землю, але мільйони їх помруть через дії чужинської влади, чим незаперечно була більшовицька.

Доволі закономірно, що в січні-лютому 1920 року регулярні військові частини, названі Червоною армією і послані з Росії, остаточно захопили Єлисаветград, Олександрію, Знам'янку – воювати за свою власну державу більшість з селян не захотіли, бо, завдяки церкві та тогочасній системі освіти, не розуміли, навіщо вона взагалі потрібна. Цим в краї знову відновилася більшовицька влада, яка невтомно й послідовно почала утверджувати

“диктатуру пролетаріату”. Таким терміном насправді маскувалося абсолютне всевладдя нових колонізаторів та їхніх місцевих помічників – колаборантів.

Усі намагання більшовиків та приручених ними вчених-істориків показати повстанців, тобто тих, хто став на свій захист у 1918-1922 рр., “бандитами”, є нежиттєздатними, оскільки цими “бандитами” майже всуціль були хлібороби, які боролися проти комуністів та їхніх маніакальних планів перевести селянські маси на утопічний “шлях соціалізму”. Тож не “бандити”, а партизани воювали проти північних пришельців, що за своїми діями та цілями були звичайними загарбниками, попри намагання останніх усіляко замаскувати свої справжні наміри улесливими казочками про “владу робітників і селян”, “право на самовизначення народів і націй” тощо.

Н. Бобришев – у 1920 р. перебував на посаді начальника Єлисаветградського повітового тилу та брав участь у нищенні українських повстанців. Фонди ДАКО

Ці події яскраво ілюстрували справжню сутність першого етапу т.зв. “радянської історії колективізації”, куди увійшли, зокрема, експерименти з комунами, злочинні дії червоних продзагонів, свавілля комісарів, повстанський рух, і, як наслідок цього, економічна розруха та неймовірний голод, а відтак – смерть мільйонів хліборобів уже в перші роки правління комуністів. Однак демагогічними і пропагандистськими засобами все це згодом цинічно подавалося як “забезпечення інтересів бідноти на селі під безпосереднім керівництвом Комуністичної партії”, а страшні трагедії початку 20-х рр. ХХ ст. були викреслені з пам’яті наступних поколінь, але, зауважимо, не з архівних документів.

Увесь час, коли з Харкова на місця рясним дощем лилися інструкції, резолюції та телеграми, що стосувалися перерозподілу панської землі, такої собі наркотичної пігулки для хліборобів, у Єлисаветградському повіті з весни 1920 року знову почали діяти продзагони, які взялися за старе: в селян масово вилучали перш за все зерно і м’ясо. Не цуралися й іншого, зокрема, вмісту скринь... Продовольчі загони діяли майже безкарно, оскільки на вузловій станції Знам’янка та в Єлисаветграді отаборилися підрозділи Червоної армії, які жорстоко придушували будь-які спроби селян боронити своє від цих грабунків. Великих повстанських загонів, що раніше змушували червоних тікати світ за очі, тепер на Єлисаветградщині вже не було – українство у своїй масі скорилося завойовникам. За що й поплатилися.

Трагічні події, що мали неймовірний резонанс через невинувдану жорстокість комуністичної влади, відбулися, зокрема, в с. Злинка. 12 квітня² 1920 року до села прибув загін Червоної армії. Злинка, за висновками повітової влади, вважалася “некерованим” селом, тобто, більшовицьку владу його жителі не визнавали, хліба продзагонам не віддавали, та, щоб захистити себе, обзавелися зброєю. Тож не в гості до злинчан прийшли чужинці, а щоб пограбувати та, при нагоді, ще й приборкати норовливе село. Однак селяни карателів не злякалися, навпаки, роззброїли частину червоного війська, беззбройних відпустили, а решта “геройського” війська відступила. Проте село червоні залишили в спокої ненадовго. Перегрупувавшись і отримавши підкріплення, більшовицьке військо, основу якого складала бойові підрозділи 14-ї армії, знову повернулося до Злинки. Зав’язався запеклий бій з застосуванням Червоною армією артилерії. Під час нього червоним довелося вибивати злинчан майже з кожного будинку. Карателі протягом двох днів, що тривав бій – 13 та 14 квітня 1920 року, знищили в Злинці 332 будинки (за іншими даними – понад 500), спалили велику кількість скирт, убили вогнепальною зброєю, порубали шаблями та покалічили артилерійськими обстрілами значну кількість селян – як дорослих, так і дітей. Злинка горіла й захлиналася кров’ю самотньою.

На свій захист проти сваволі більшовиків 23 серпня 1920 року виступили зі зброєю в руках жителі с. Інгуло-Кам’янки, Губівки, Куцівки, Лозуватки, що в межах нинішніх Новгородківського та Компаніївського районів. Того дня міліція заарештувала кількох селян, які продавали сіль. Бо торгувати нею ніхто не мав права, – так наказали комісари. Тож наявність чи відсутність солі в селян з подачі кремлівських теоретиків теж слугувала своєрідним інструментом тримання поневоленого населення в покорі. Однак, терпець у селян увірвався - вони самі затримали 13 міліціонерів з Компаніївки. Відповідні, проте абсолютно неадекватні дії радянської влади не забарилися: на втихомирення бунту з Єлисаветграда відправилося чимале військо – гарнізонний батальйон, кінний ескадрон 1-ї Кінної армії, 118-й батальйон воєнізованої охорони, резервний загін повітової міліції. Загальне керівництво каральною операцією здійснював Агапов. Серед ночі на 31 серпня 1920 року

Биков І. А. – командир відділення 530-го полку Червоної армії, що діяв на Єлисаветградщині. 20-і рр. ХХ ст. Фонди ДАКО

² Щодо дати відліку трагедії в с. Злинка існують певні розбіжності, проте відсутні заперечення про те, що вона відбулася саме в квітні 1920 р.

червоні оточили село Інгуло-Кам'янку, жителі якого зайняли кругову оборону. Вранці карателі відкрили артилерійський вогонь. Вогнем і снарядами понищили близько 200 хат. У запеклих вуличних боях десятки повсталих селян загинули. За кілька днів до подій в Інгуло-Кам'янці подібна трагедія сталася і в Новгородці: 27 серпня 1920 року червоні оточили село, спалили майже 100 будинків та вбили 200 жителів [1]. 17 вересня 1920 року червоні війська захопили с. Дмитрівку Знам'янського району, порубали 150 жителів, а 40 – полонили [2].

Навколишні села на допомогу повсталим теж не прийшли, тож покірно, за рідким винятком, чекали своєї долі. Не тільки чекали, але й допомагали лікувати поранених у боях з повстанцями карателів, чимало з яких перебували у лікарнях такої важливої вузлової станції, як Знам'янка, що повністю перебувала під контролем Червоної армії. В серпні 1920 року червоне командування оголосило “тиждень хворого і пораненого червоноармійця”. У вересні 1920 року впокорене населення найближчих сіл збрало для них 45 пудів картоплі, 1680 курячих яєць, 27 фунтів цибулі, 44 шматини домотканого полотна, 4 мотки ниток та віддали 14917 крб. [3]. Ось так унаочнювалося правило про той народ, який не захотів годувати свою армію. А в чужої апетити з часом настільки зросли, що місцеві, обідрані дощенту, мерли з голоду так, як мухи за першого морозу.

Колядинцев В.П. – голова
Єлисаветградського
повітового продовольчого
комітету. 20-і рр. ХХ ст.
З фондів ДАКО

Що саме віддавали зайдам задарма, свідчить звіт Єлисаветградського повітового продовольчого комісара за час з 15 по 31 серпня 1920 року. Так от, продзагонами за ці півмісяця забрано в населення 94968 пудів хліба. Однак, таку кількість зарахували на виконання продрозкладки лише за 1919 рік! Також у населення протягом двох останніх тижнів серпня 1920 року конфіскували 1474 голови великої рогатої худоби, 111 свиней, 8 овець, 12359 шт. курячих яєць, 72 пуди масла, 29 пудів сиру, 291 пудів повидла, 211 пудів яблук. Відбираючи задарма все вирощене і вигодуване в господарстві, втілюючи абсолютно протиприродні та авантюристичні ідеї т.зв. комунізму, більшовицька влада ще й суворо заборонила селянам торгувати власними продуктами

харчування. З цією метою на великих дорогах та на вузлових залізничних станціях червоні виставили загороджувальні загопи. Зокрема в серпні 1920 року вони з'явилися на ст. Єлисаветград, на Бобринецькому шосе, у передмісті

Єлисаветграда біля с. Кушівка, по Аджамській дорозі, а також біля млинів та навіть деяких церков. “Улов” шляхом такого безчинства виявився “значним”: у селян конфіскували аж 34 пуди борошна, по 13 пудів олії та цукру, а також дещо з солі, не поцуралися і кількох фунтів лимонної кислоти [4].

Також зі звіту Єлисаветградського повітового продовольчого комісара дізнаємося про його роботу за час з 15 по 31 жовтня 1920 року. З документу чітко проглядає спосіб відбирання в населення продуктів харчування: це відбувалося тільки завдяки військовій силі, коли на села відправлялися обов’язково озброєні продзагони, що супроводжували т. зв. “революційні трійки”, чи безпосередньо регулярні частини Червоної армії – без зброї їм нічого було робити в селах. За два останні тижні жовтня 1920 року в такий спосіб у найближчих до Єлисаветграда селах вдалося заготовити: 9100 пудів соломи, 271837 пудів зернохліба, 28994 пуди картоплі, 1555 голів ВРХ, 255 овець, 25 пудів масла, 564 голови свиней, 25 пудів сала, 72 пуди забитої птиці та 2145 шт. живої птиці тощо. На перехрестях важливих шляхів, а також у засадах активно “працювали” загороджувальні загони. За вересень 1920 року вони затримали і відібрали 3 пуди цвяхів, 4 пуди борошна, 17 пудів олії, 4 пуди махорки, пуд цукру, а також олівці та кнопки канцелярські, ваксу, шнурки для взуття, пудру, гудзики тощо [5].

Як відмічалось у звіті, надходження продрозкладки було більшим у тих селах, де не тільки перебували військові частини, а де енергійно діяли “продревтрійки” та “продревтрибунали”. Все це свідчило про неймовірне пограбування підкореного народу, який, проте, у своїй масі майже добровільно погодився на таку долю, давши можливість червоним окупантам накинути на себе таке тяжке ярмо безправ’я та упослідженої покори.

Все відібране відправляли в т. зв. “центр”, тобто, за межі не тільки Єлисаветградського повіту, але й України взагалі. Вивозити було що. Так, за час з 1 по 15 листопада 1920 року з Єлисаветградського повіту вивезли: 167970 пудів ячменю, 13124 пуди вівса, 17976 пудів проса, а також жито, пшеницю, гречку, сіно, 765 пудів жирів, 11989 пудів м’яса, 65 пудів ковбас тощо [6].

Об’єми задарма вилученого та одразу вивезеного в промислові центри Росії миколаївське губернське керівництво не задовольнило, тож на Єлисаветградський повіт надійшло нове розпорядження про “додаткову розкладку”, яку зобов’язали виконати до 15 грудня 1920 року [7].

М. М. Вишневський –
завідувач
Єлисаветградської
продовольчої інспекції. 20-і
рр. ХХ ст. З фондів ДАКО

Заплановане червоними колонізаторам не вдалося виконати повністю. Тому, не дивлячись на велетенські об'єми реквізицій, відсоток виконання планів продрозкладки станом на 27 грудня 1920 року по Єлисаветградському повіту виявився таким: по зернохлібові лише 10%, по фуражному зерну – 28%, по худобі – 26%, картоплі - 23%, овочах – 4%, насінні соняшника – 5%, домашній птиці – 29% тощо [8].

Тож “бойовий наказ” Миколаївської губернської продовольчої наради за 5 грудня 1920 року, в якому продовольча робота прирівнювалася до бойового фронту і ставилося завдання виконати на 100% усі завдання з продрозкладки, при цьому “різко відкидаючи всі заяви про відсутність хліба”, виявився невиконаним.

Однак, навіть грізні накази та такі “скромні”, за оцінкою колонізаторів, цифри заготовленого, не могли приховати велетенської трагедії: у Єлисаветградському повіті розпочався голод.

Комісари на нього не зважали, тож наприкінці 1920 року до Єлисаветградського повіту прибули два нові продзагони: №112 та №113. Особовий склад складався з посланців виключно Росії. Так, з Петрограда прибув Олександр Сорокін, з Казанської губернії – Федір Нарубін, з м.Череповця – Петро Коробейніков, Костянтин Колесов, Олександр Андропов, Микола Фомін, з м.Білозерська Вологодської губернії – Олександр Іванов, з м. Ямбурга Петроградської губернії – А. Силінбах тощо. Поява цих грабіжницьких загонів, повторимось, доволі закономірна, адже в такий спосіб селяни Єлисаветградського повіту розраховувалися за своє небажання мати свою державу, тож змушені платити данину загарбникам. Це, загалом, класичний приклад долі бездержавного народу – їх завойовники завжди немилосердно грабували.

Апетити агресорів на землях, де серед населення не було єдності та солідарності, росли, тож не гребували нічим, з легкістю пускаючи під ніж навіть продуктивну та робочу худобу. Про це свідчить звіт голови повітового продовольчого комітету Колядинцева: станом на 7 січня 1921 року тільки в Новомиргородському районі продзагони заготували (у % до плану): 92% ВРХ, 27% дрібної худоби, 49% свиней, 25% волів, 82% дійних корів, 45% домашньої птиці, 20% половини, 193% зернового фуражу та ін. [9].

Взимку 1921 року нова хвиля різношерстих “продпрацівників” знову з'явилася на Єлисаветградщині. 2 лютого 1921 року чималу кількість таких “трударів” направило командування т.зв. Південного фронту. Разом з ними до Єлисаветградського повітового комітету партії надійшла вимога від військових виділити цим злидням з реквізованих речей містян 57 пар взуття, 46 шинелей або пальт, 47 гімнастеров чи брюк, білизни на 38 осіб, оскільки чимало їх виявилися роздягненими та без належного взуття [10].

Крім посланців Південного фронту в районах повіту вже діяли інші “продпрацівники”. Так, у Плетеному Ташлику на посаді райпродкомісара перебував Раков, членами райпродкомісії числилися Курбатов, Етінген, Долуд та ін., загалом 9 осіб. У Новомиргороді комісаром з продовольства був Митрофанов, а членами комісії - Зверєв, Бугаєв, Поляков, Зубовник, Кражан, всього 7 чол. В Устимівському районі на посаді продкомісара перебував Пантелєєв, а членами комісії – Асаємов, Шитов, Матвієнко, Можєєв та ін. [11]. Крім райпродкомісарів з їхніми штатами у кожному районі діяли ще й “продп’ятірки”. Таку “продп’ятірку» в Устимівському районі очолював Демьохін. Їм на допомогу прибували різноманітні “рев- та продтрибунали”. Так, у лютому 1921 року до Бобринецького району, де вже діяв райпродкомісар, прибув реввійськтрибунал 1-ї Кінної армії [12]. Також селами повіту здійснював марші продревтрибунал, сформований у Єлисаветграді, в охороні якого перебували 25 озброєних червоноармійців. Взимку 1921 року повітова влада вкотре наказала припинити роботу всіх базарів – “з метою боротьби з продажем продуктів” [13].

Після трагічних подій весни 1920 року, що завершилася кривавою розправою з норовливою Злинкою, взимку наступного року виконання продрозверстки в цьому селі здійснювали 40 бійців продзагону, озброєних 10 гвинтівками без патронів. Боятися їм було нічого, адже найактивніших злинчан знищили, інші перебували у великому страху. Тільки за час з 15 по 22 лютого 1921 року Злинківський райпродком заготував 3237 пудів зерна, 252 пудів фуражу, 15 голів ВРХ, двох свиней, 238 курей, 14 пудів насіння соняшнику, 10 фунтів масла. За висновком Єлисаветградського повітпродкому, ці надходження є “слабкими”. Не справлявся з виконанням продрозверстки у повному обсязі в лютому 1921 року також Новомиргородський райпродком, пояснюючи це тим, що в районі відсутня в достатній кількості “озброєна сила, без якої розверстка не виконується” [14].

Що ближче до весни, то кількість тих, хто намагався пожитися за рахунок беззахисного народу, зростала. Так, 18 березня 1921 року до Єлисаветградського повіту прибула чимала група продпрацівників 56-ї стрілецької бригади, де тільки комуністів налічувалося 16. Це Зайцев, Айзенштат, Жилін, Картавцев, Канцер, Зайкевич, Ших, Зайд та ін. [15]. Для збирання продовольства на села Єлисаветградського повіту відправилася команда з 22 посланців м. Єлисаветграда. Це Голодницький, Кислиця, Аппор, Степанов, Кавуновський, Горський, Гершевич та ін. Активними співробітниками Єлисаветградського повітового продовольчого комітету числилися 27 комуністів, зокрема Вінницький, Єйдіс, Міронов, Марковський, Колядінцев, Довбненко, Арєнс та ін. Однак, і цих сил для збору продподатків виявилось замало. Пізньої весни 1921 року на продроботу

мобілізували 35 слухачів Єлисаветградської партійної школи. Це Іванов, Пукіт, Креггер, Медніс, Іванченко, Кантаєв та ін. [16].

Свою роботу різношерсті “продкомісари”, “продагенти”, члени “продп’ятірок” та інші “продпрацівники” разом з місцевими колаборантами виконували не в комфортних умовах, адже завжди знаходилися ті хлібороби, хто добровільно не погоджувався бути пограбованим. Так, 5 січня 1921 року в с. Губівка Компаніївського “невідомі бандити” вбили голову волкомнезаму та голову сільського комнезаму. “Пощастило” членам Лелеківського райпродкому, які відбулися хіба що переляком: у перших числах січня 1921 року гуманні “бандити” лише побили кількох продагентів та голову волкомнезаму. Зібрати податки у с. Володимирівка райпродком довгий час не мав змоги тільки тому, що виїхати до села з Великої Виски не наважувався, оскільки продагенти боялися місцевих “бандитів”. З таких центрів волостей, як Петровська та Коробчинська, установи радянської влади взагалі повтікали, оскільки цілком слушно боялися за своє життя [17].

Такий страх спричинений тим, що з зими 1921 року селяни, прозвані за комуністичною традицією “бандитами”, знову почали чинити спротив продзагонам. Поява озброєних повстанських загонів спостерігалася в Березівській, Якимівській, Злинківській, Петроострівській, Ерделівській, Федварській, Хмелівській. Коробчинській, Панчівській та ін. волостях .

Про настрої селян та їхнє ставлення до більшовицької влади свідчить інформаційне донесення Єлисаветградської повітової ЧК за час з 15 квітня по 1 травня 1921 року: “...населення недостатньо свідомо ставиться до радянської влади і без примусу військової сили продовольство надходить в незначній кількості. Для вирішення питань заготівель були затребувані військові загани” [18].

Повстанський рух охопив значну частину сіл Єлисаветградського повіту. Деякі села, як от Плетений Ташлик, сформували загін у 400 бійців, що становив серйозну загрозу для комуністичної влади. Повітовий продкомісар, що невідомо з яких глухих закутків колишньої імперії заявився до Єлисаветграда, скаржився до Миколаєва, що “бандити” переслідують радянських працівників і знищують радянські органи влади, і що “характер бандитизму – петлюрівський” [19].

Закономірно, що для упередження чи ліквідації виступів незадоволених колонізаторською політикою селян комуністам довелося формувати додаткові мобільні загани т. зв. “продміліції” та вводити в деякі села повіту регулярні частини Червоної армії.

Так, на початку травня 1921 року до Плетеного Ташлика на допомогу райпродкому надійшли бойові підрозділи 154-ї дивізії в кількості 700 багнетів. До Новомиргорода прибув червоний загін у 100 багнетів. В

Устимівці розмістився ударний загін, надісланий для забезпечення виконання продрозкладки з Миколаєва. Устимівський райпродком, звітуючи до Єлисаветграда, повідомив, що загін т.зв. “ударгрупи” дає можливість виконувати розверстку, для чого конфіскував продукти у куркулів [20].

*Співробітники Златопільської районної міліції. 20-і рр. ХХ ст.
З фондів музею П. Озерова (м. Новомиргород)*

Небажаним зайдом, що відбирали не тільки зерно, а практично все їстівне, а також різноманітну сільськогосподарську сировину, одяг, взуття, домашнє начиння, селяни давали відсіч, однак таких відчайдушних виявилось замало, щоб прогнати комісарів та бійців продзагонів з України взагалі. Та все ж у с.Плоске Знам'янського району повстанці розгромили сільком, розігнали активістів і знищили всі радянські документи. Не всі з заблуд, увінчані червоними зірками і сповнені ненависті проти місцевих, живими поверталися додому, тож їхнім вічним пристановищем ставав не пісок, а чорнозем. Так, у квітні 1921 року 67-й червоний полк, що отаборився в с.Красносілля Знам'янського району, в боях з повстанцями втратив одночасно 12 своїх бійців, яких поховали посеред села [21].

Про той опір, що його чинили хлібороби Єлисаветградщини безцеремонним грабіжникам, присланими з Москви, говорять листи червоноармійців, які брали участь у придушенні народних повстань і були перехоплені більшовицькою цензурою. З них дізнаємося, які збройні сили упокорювали край, звідки вони, який їхній моральний та матеріальний стан. Так, боєць 117-го окремого батальйону військ ВЧК, був, виявляється, і такий на наших землях, у листі до Івана Зайцева, жителя с. Лахти що поблизу Іваново-Вознесенська, Росія, написав: “Я ...роззутий і роздягнений, в одній білизні, часто доводиться їздити на банди, кожного тижня бандити нас б'ють!”.

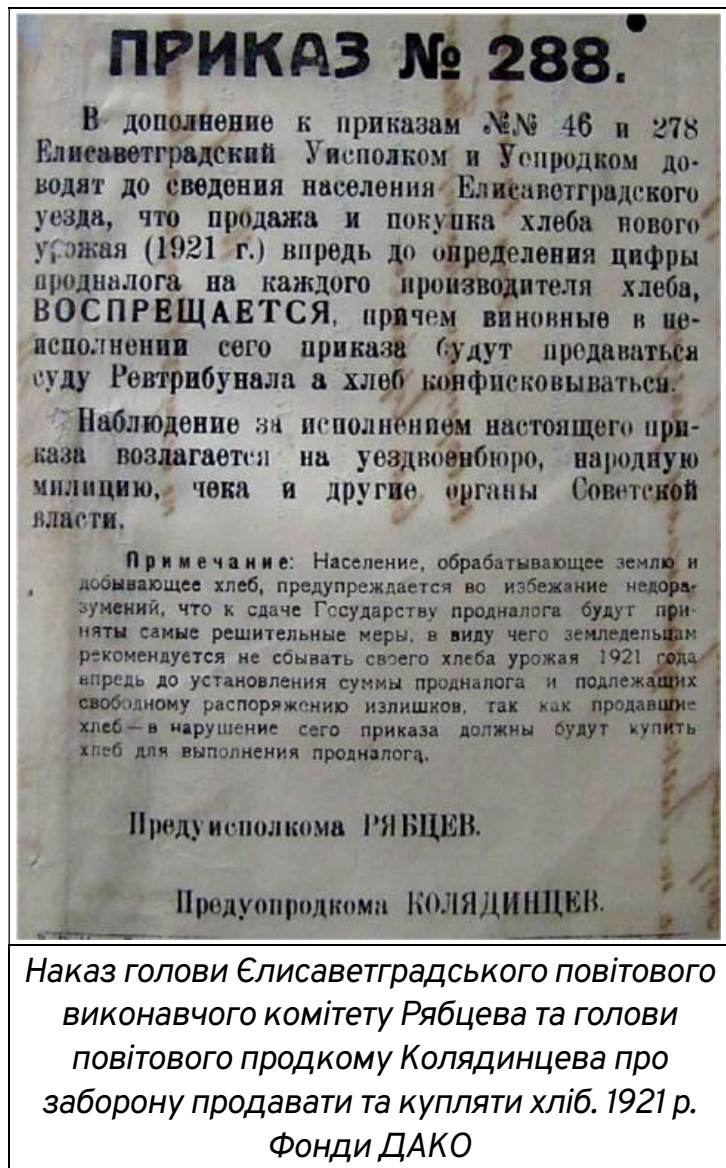
На Кубань Федору Булаєву адресований лист від бійця 52-ї дивізії 156-ї бригади 466-го полку. В ньому червоноармієць писав: “Банди надзвичайно посилюються і роблять набіги на села. Часто наші їздять на боротьбу з бандами. Доводиться воювати і жертв з обох боків не менше 20 душ з кожного бою. Їздимо тричі на тиждень на банди... Вночі в с. Федварі банда захопила голову продвідділу. Куди вони його поділи, невідомо” [22]. До речі: 52-га дивізія називалася Єкатеринбурзькою.

Весною 1921 року повітове ЧК перехопило кілька листів, адресованих жителями як м. Єлисаветграда, так і мешканцями сіл повіту до родичів, які проживали далеко від України. Зокрема, мешканець Єлисаветграда Ромашко скаржився в листі, що ЧК “...заручників беруть і розстрілюють, розкладку вимагають: і хліб, худобу, сало, м'ясо, яйця...”. Громадянин Лесько, який проживав по вул. Садовій, 10 повітового центру, намагався розповісти у листі родичам, але, зрозуміло, намарне, адже його лист перехопило ЧК, ось про що: “...сьогодні ходили у фортецю, дивилися на могили розстріляних. Три великі могили, страшно подумати, адже розстріляно 300 осіб за один вечір. Дивилися на могили, і душа сповнювалася щемом. Братовбивці!”. Житель Єлисаветграда Вітренко (або, можливо. Візіренко? – Авт.) писав: “...як мені все тут спротивилося, не хочу й дня. Я вже бачу, що за комуна, ...за найдрібнішу провину розстрілюють, за той час, що я тут, вже розстріляно тисячі, одне слово проти радвлади і каюк. Ось тобі і свобода”. До жителя Єлисаветграда Ларіона Лукашенка прямував лист з його рідного, напевне, села, однак опинився в ЧК, такого змісту: “Дорогий брате! 2 травня у нас була рев'ятірка і так знущалися, що увесь народ плакав. Було заарештовано трьох чоловік... Комісар узяв гвинтівку і стрельнув по церкві. В цей час один з арештованих Йосип Репняк кинувся бігти, але його спіймали. Всіх заручників повели до сільради і розстріляли. ...Нам живеться погано, розверстку беруть до цього часу, б'ють нас ...” [23].

Наприкінці травня 1921 року всі структури, задіяні в зборі продовольства для північних губерній, посилені регулярними підрозділами Червоної армії та ВЧК, розпочали судові переслідування тих хліборобів, які не змогли з різних

причин виконати плани розверсток. Так, у Новомиргороді продревтрибунал вів слідство щодо 45 селян, звинувачених у злісному невиконанні продрозверстки. У Новоукраїнці таких справ відкрили проти 76 хліборобів, у Бобринці під слідством перебували 111 селян [24]. Продревтрибунал не лише розпочав слідство проти 40 жителів Компаніївської волості за невиконання податків, але всіх їх арештували та відправили у БУПР м. Єлисаветграда. Цей захід судді назвали “поштовхом до швидшого виконання продподатку”. Також до Компаніївської, Володимирівської та Губівської волостей знову вдерлися бойові підрозділи Червоної армії через “слабке виконання продподатків” [25].

З метою будь-що домогтися свого, червоні продзагони постійно призначали з хліборобів заручників, яких, після невиконання вимог, показово розстрілювали. Так, у 1921 році продзагін розстріляв кількох селян с. Федваря за те, що в зазначений час жителі села не зібрали вказаної кількості хліба. Досить промовистою є інформація, надіслана у березні 1921 року з Суботцівського волвиконкому до Знам'янки, про те, як довільно, ігноруючи потреби селян, у них відбирали зерно. Так, до 28 березня в Суботцях “викачали”, а саме таким терміном влада позначила свої насильницькі дії, 2065 пудів 24 фунти зерна. Однак наступного дня, 29 березня 1921 року, надійшов новий наказ: здати ще 15 000 пудів зерна – для виконання продрозкладки. Одночасно селян попередили, що у випадку саботування ними цього наказу будуть розстріляні заручники [26]. І зовсім невідомо, чи такою кількістю зерна, вилученого з одного лише села Суботці, свій апетит комуністи вгамували, тож, напевне, надходили все нові й нові накази.

Врожай 1921 року, якого селянам ледь вистачало для власного прогонування, привабив, мов той мед, нову армію “продпрацівників”. Улітку до Єлисаветградського повіту прибули для збору продподатків бійці 136-ї окремої бригади, серед них члени партії Швалле, Мозякін, Мозонов, Демидова, Віксне, Кабанов та ін. Не залишився осторонь вилучення продовольства з Єлисаветградського повіту і Миколаївський губернський комітет КП(б)У. 27 серпня 1921 року він направив на посаду повітового продкомісара свого ставленика Андрія Колесникова. З 1 серпня по 1 жовтня 1921 року з м.Єлисаветграда відправився на села повіту ще один загін продпрацівників кількістю в 68 осіб. Також у Єлисаветграді постійно перебував такий орган визиску, як повітовий військовий продовольчий поставщик. Його керівником був Юхим Геденко, а штат нараховував 8 осіб. У жовтні 1921 року на збір продподатку відправилася чергова бригада курсантів Єлисаветградської повітової партшколи кількістю 19 осіб [27].

Співробітники Єлисаветградської повітової ЧК. 20-і рр. ХХ ст.

Загалом добре озброєної військової сили, що повністю контролювала Єлисаветградський повіт літом 1921 року, в комуністів не бракувало. Так, у Єлисаветграді базувалися штаб 156-ї бригади та комендантська команда з 58 бійцями при 1 кулеметі та 103 їздових. Продзагін 156-ї бригади налічував 250 бійців, 272 їздового, 107 коней. 30 бійців цієї бригади перебували у складі господарчої бригади. Один батальйон 466-го полку 156-ї бригади розквартирувався в с.Червоновершці. 2 і 3 батальйони – у Єлисаветграді загальною кількістю 806 бійців, 87 кіннотників, 1190 візників, 18 кулеметів. Бійці 467-го полку 156-ї бригади, зокрема штаб та комендантська команда,

розквартирувалися в с. Дмитрівці Знам'янського району, а на вузловій станції Знам'янка – 1, 2 та 3 батальйони з 7773 бійцями, 29 кіннотниками, 1120 візниками, 18 кулеметами та 326 кіньми. 468-й полк 156-ї бригади, зокрема 1 та 2 батальйони, розмістилися в Новомиргороді, а 3-й батальйон – у селах Панчеве та Грузьке. Тут отаборилися 1111 бійців, 28 кіннотників, 1365 візників, 20 кулеметів, 409 коней та 2 гармати. Та цим червоні військові сили для придушення селян не вичерпувалися: в Єлисаветграді перебував штаб 117-го окремого батальйону військ ВЧК в кількості 570 бійців, 58 кіннотників при 10 кулеметах. Завжди наготові були курсанти кавалерійських курсів м. Єлисаветграда: 150 багнетів, 150 шабель при 8 кулеметах. Всього в місті та повіті нараховувалося понад 5 тис. бійців, 328 кіннотників, 1637 візників, 76 кулеметів, 1469 коней, 2 гармати [28]. Тобто, організованої сили в колонізаторів та зброї виявилось вдосталь, щоб тримати у покорі населення повіту.

Без належного відлуння в стероризованого і деморалізованого політикою радянської влади селянства Єлисаветградського повіту залишився до них заклик холоднорських повстанців. “Три роки війни, затіяного комуністами, - говорилося в ньому, - довели наш край до розрухи. Зруйновані фабрики, заводи і залізниці. Землі гуляють незасіяні і на цей рік в такій багатій хлібом країні загрожує голод. Комуністи одні винні... Ми закликаємо всіх трудящих підняти зброю проти насилля комуністів!” [29]. Тож саме повстанці з Київської губернії у вересні 1921 року боронили селян Петроострова, Ерделівки, Якимівки від продкомісарів. На боротьбу з ними відправився окремий батальйон 408-го полку Червоної армії [30]. Наприкінці вересня повстанці здійснили напад на с. Володимирівку де знищили списки платників податків. На початку жовтня туди вступили частини Червоної армії.

У жовтні 1921 року Єлисаветградський повітовий продкомісар наказав заарештувати 40 селян “з куркулів” Володимирівської, Компаніївської та Губівської волостей “для морального впливу в селах, що вперто чинили спротив швидкому виконанню продподатку” [31]. Така практика взяття заручників з мирного населення, до якої вдався продкомісар восени 1921 року, типова для радянської влади, і в майбутньому повториться на Єлисаветградщині багато разів. “Результати добрі!” - такий висновок у донесенні до Єлисаветграда надійшов незабаром після арештів заручників.

На Єлисаветградщині не полишав роботу ревпродтрибунал. Так, у Плетеному Ташлику за останні десять днів жовтня 1921 року продподатку вдалося зібрати лише 50% до визначеного планом завдання. До села одразу прибув Миколаївський губернський ревтрибунал по продподатках, який ухвалив заарештувати 50 “злісних неплатників”, перетворивши їх теж на заручників. Заарештовані під час арешту заявили: “Робіть з нами що завгодно, але виконати продподаток ми не в змозі!”. 28 жовтня, майже через

місяць після перших “відвідин”, до Плетеного Ташлика знову прибув ревтрибунал, адже село зятято не виконувало планів з податків. З’ясувалося, що вже зібрані податки якщо не переполовинювали, то масово розкрадали радянські посадові особи, добре наживаючись на цьому. Одразу були заарештовані: Василь Потапов – голова ревпродп’ятірки Плетеноташлицького району, а з ним заодно райпродкомісар Гречанніков, райподатінспектор Харченко, завідувач зсипним пунктом Маковський з помічником Голтвіним, член волпродп’ятірки Ілвін та ін. [32]. Сумнівно, що становище у селян від цього покращилося, однак відсоток виконання податків мабуть дещо зріс, адже крадіїв-посадовців напевне віддали до суду.

Жирували і члени Злинської волпродп’ятірки – вони, особливо не переймаючись тим, що злинчани вже довгий час голодували, самі мали вдосталь з реквізованих продуктів і постійно пиячили. Декого з них на чолі з головою волпродп’ятірки “свої” теж заарештували. Нові продкомісари, що прибули до Злинки, наказали помічати хрестами ті хати, господарі яких не виконували податків. Також припинили роботу базарі волості, мельникам наказали не молоти зерно тим, хто не виконував податки. В той же час під відкритим небом, хоч добігала кінця осінь 1921 року, лежали 40 тис. пудів різного збіжжя, адже вагонів для його відправки катастрофічно не вистачало. На заготівельні пункти не надійшли овочі, адже морква, буряк, капуста не вродили. Не зібрали також мед і віск – бджоли вимирали від голоду, як і люди. Хоч і відібрали у злинчан 350 голів корів, однак вона перебувала в загонах непоєна і негодована, оскільки не було кому доглядати. Новий злинський райпродкомісар бідкався, що худоба загине від холоду і голоду вже незабаром, тож втрати м’яса оцінив у 700 пудів. Від початку року і до 1 листопада по Злинківському району вдалося зібрати понад 156 тис. пудів зерна та майже 7 тис. пудів м’яса. Ці вражаючі для нас цифри відібраного у селян лише збіжжя та м’яса, однак для більшовицької влади становили тільки 66,5% від запланованого нею оброку для Злинківського району! [33]. Оскільки до кінця року залишалися два неповні місяці, то виконання планів на 100% було нереальним зі зрозумілих причин: жителі сіл Хмелівської, Якимівської, Ерделівської та Петроострівної волостей, як і самої Злинки, голодували, та, крім того, восени 1921 року продзагони їх пограбували дощенту.

Однак більшовицька влада мислила по іншому, тож на це не зважала: до Губівської, Володимирівської, Лелеківської, Коробчинської, Антонівської, Федварської та Хмелівської волостей направилися нові військові частини – “через не виконання в строк продподатку” [34].

Про хронічне невиконання продподатків інформував повітового продкомісара голова Бобринецької райпродп’ятірки Денисов: по району

план по зерну до 20 листопада 1921 року вдалося виконати на 60%. “Подальші надходження повністю припинилися, - писав у рапорті Денисов. – Необхідно вводити військові частини і суд ревтрибуналу, оскільки ніякі інші заходи не допоможуть” [35].

Наприкінці листопада 1921 року продовольчий терор у районах Єлисаветградського повіту тільки по т.зв. “партійній лінії” здійснювали райпродкомісії на чолі з продкомісарами: у Федварському районі – 25 чол., Злинському – 55 чол., Плетеноташлицькому – 44 чол., Новомиргородському – 50 чол., Устимівському – 50 чол., а загалом 334 особи, не рахуючи загонів “продпрацівників”, сформованих різноманітними підрозділами і частинами Червоної армії та ВЧК [36]. 20 листопада 1921 року для збору продуктів до сіл повіту відправилися продпрацівники 15-ї стрілецької дивізії. Таку бригаду в Плетеноташлицькому районі очолили політпрацівники Печніков та Тюленев. Окремі загони продпрацівників відправилися на села повіту також і з заводу Ельворті, кавалерійської школи, окремої 45-ї бригади тощо [37]. Всі вони відбували на села не допомагати, а відбирати. Політика комуністів, попри благозвучні гасла про владу нібито “робітників та селян без поміщиків і капіталістів”, насправді виявилася колонізаторською за своєю суттю та надзвичайно агресивною за методами діяльності.

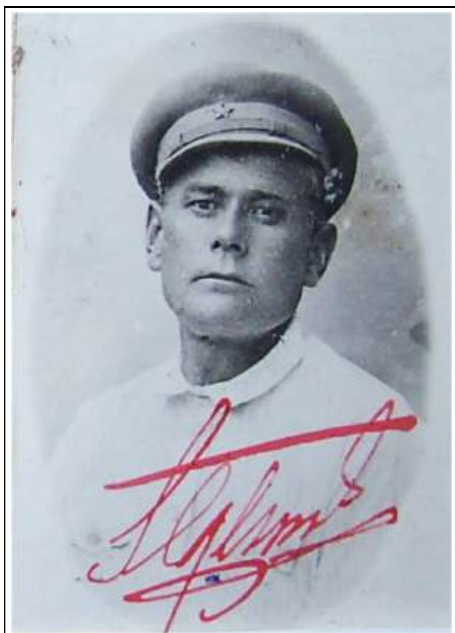
Не дивно, що в селах Єлисаветградського повіту масового характеру набрало таке явище, як довільне накладання на хліборобів планів здачі продзагонам хліба, м'яса та ін. у таких кількостях, які для селян виявлялися абсолютно непосильними.

Всі ці дії більшовиків продовжували посилювати голод.

До 1 квітня 1921 року, за офіційною тогочасною статистикою, в Єлисаветградському повіті голодували 35,6% всього населення. Багато з голодних людей причини свого тяжкого становища справедливо вбачали в діях більшовицької влади, яка, хоч і наділила чимало селян землею, проте абсолютно все їстівне посланими продзагонами відбирала. Тому багато селян знову взяли за зброю. Виступи проти влади в 1921 році були меншими, ніж у попередні роки, проте дошкульними для окупантів. Так, при спробі вивезти продукти харчування з с. Красносілля нинішнього Олександрівського району, продзагін знову зазнав нападу повстанців у ніч на 24 квітня 1921 року, однак “військовими частинами і загонем ЧК” напад вдалося відбити [38].

У 1921 році вперше багато колишніх безземельних і малоземельних селян збирали власний урожай з нещодавно наділених земель, однак його майже весь довелося віддавати продовольчим комісарам. Один з таких районних комісарів засідав у Знам'янці, а поле його діяльності поширювалося на Дмитрівську, Диківську, Суботцівську, Макарихську, Цибулівську, Красносільську, Іванківську, Знам'янську волості.

Підпорядковувався він Олександрійському продовольчому комісару. 30 серпня 1921 р. зі Знам'янки надійшло оперативне донесення про хід виконання селянами Знам'янського району продрозкладки. Примітно, що викачування продовольства виявилось настільки об'ємним і всеосяжним, а контроль за кількістю відібраного таким скрупульозним, що оперативні донесення Знам'янського продкомісара, часто сповнені панічного страху, надходили до Олександрії майже щодня, а облік забраного вівся на фунти. Тож з донесень ми дізнаємося про ту халепу, в яку потрапили хлібороби не тільки тих волостей, що входили до Знам'янського району, а й практично усіх тогочасних сіл України, підкорених червоними колонізаторами.

Геденко Ю. К. – начальник відділу продовольчого постачання Єлисаветградського повітового продовольчого комітету, вбитий повстанцями. 20-і рр. ХХ ст. З фондів ДАКО

Так, у оперативному донесенні за 30 серпня 1921 року райпродкомісар повідомляв, що зерно хоч і надходить, однак ставлення селянства до виконання податків “халатне”, намагання збільшити норми податків “наштовхуються на опір”. Для подолання такого опору в Цибулівську волость прибув військовий загін Павлова, а інший озброєний загін з 20 бійців – у Знам'янську волость. Райпродкомісар для селян видавав “бойові накази”, оскільки селяни їх не виконували, то райпродкомісар бідкався, що “працювати в таких умовах без реальної озброєної сили неможливо”, та просив Олександрійського повітового продкомісара надати йому для продроботи озброєну силу, оскільки майже в усіх волостях “розвинувся бандитизм” [39]. Тобто, тих, хто боронив своє, комісар називав бандитами, хоча ними насправді були ті, хто зі зброєю відбирав у хліборобів практично все

істивне. Однак, цинізму тієї влади дивуватися нічого, оскільки практично увесь час її існування супроводжувалися заманливими обіцянками, от тільки втілення їх завжди призводили до неймовірних жертв і страждань народу, про чий інтереси вони нібито дбали.

Повноваження різноманітних продкомісарів надзвичайні. Так, у Цибулівську волость для “виконання роботи” літом 1921 року прибув ще один такий комісар – В.І. Ющук. Від оперативного штабу особливої військово-продовольчої комісії з постачання Червоних армій Південно-Західного фронту він отримав мандат, яким зобов'язувався “в трьохденний

термін доставити все зерно на центральний зсипний пункт”. Для виконання цієї роботи йому дозволялося “здійснювати арешти, конфісковувати майно в осіб, що відмовлялися виконувати законні вимоги держави” [40]. Незалежно від Ющука в Цибулівській волості діяв ще один продкомісар, що не підпорядковувався командуванню Південно-Західному фронту, а виконував розпорядження Олександрійської повітової продовольчої комісії. То можна тільки здогадуватися, що такі комісари творили в селах.

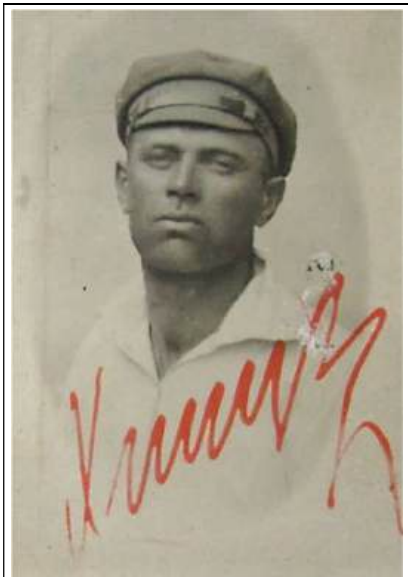
6 вересня 1921 року зі Знам'янки в Олександрію надійшло чергове донесення райпродкомісара. В ньому він повідомив, що збір продовольства здійснюється завдяки “загону Павлова з 70 бійців”, що 4 вересня в с. Цибулеве відбувся бій, в якому одного селянина вбили, а командир загону Павлов поранений в руку, і що в Красносільській волості “робота загальмувалася”, оскільки “розвинувся бандитизм” [41].

Що більше нахабніли більшовицькі продкомісари, то затятішим ставав опір селян. Так, у донесенні все того ж Знам'янського райпродкомісара звучать панічні нотки про те, що 15, 16 та 21 вересня відбувалися “нальоти банди” на Цибулеве і Красносілля. 18 вересня бої відбувалися в селах Цибулівської, Красносільської, Дмитрівської, Суботцівської волостей. 22 вересня “банди” помічені знову в цих, а також у Іванківській волості. Райпродкомісар надзвичайно бідкався, переживаючи, перш за все за власне життя, що в гарнізоні Знам'янки озброєних сил дуже мало, що “бандити” скрізь гуляють, по дорогах перестривають “продробітників”, а в Цибулівській і Красносільській волості “влади немає зовсім”. Попри такі складнощі, продзагони за час з 11 по 22 вересня все-таки відібрали в населення: 4271 п.35 ф. пшениці, 4168 п.23 ф. ячменю, 3 п.4 ф. гороху, 5947 п.23 ф. картоплі, 3 п.39. ф. масла, 1653 шт. яєць, $5\frac{1}{8}$ ф. сала, 16 п.7 ф. сіна, 555 п.14 ф. м'яса ВРХ, 19 п.10 ф. свинини, 11 п. 36 ф. баранини тощо. Для розуміння об'ємів цих фактичних грабунків, що здійснювалися озброєними продзагонами, підсилених військом червоного командира Павлова, слід нагадати, що перелік всього, що вивозилося у вересні 1921 року з сіл нинішнього Знам'янського району, налічував понад 50 найменувань. Крім зерна, м'яса, масла, яєць, селян зобов'язали віддавати також буряки, цибулю, яблука, сливи, макуху, груші, льон, капусту, помідори, квасоллю, гарбузи, коноплі, вірвовки, солону тощо [42].

Жога І.А. – Устимівський районний продовольчий комісар. 20-і рр. ХХ ст. Фонди ДАКО.

Тобто, практично все вирощене підлягало вивезенню з сіл у таких об'ємах, що селянам практично нічого не залишалося, як гинути голодною смертю. Що і сталося.

Хижняк М. Д. – районний продовольчий комісар. 20-і рр. ХХ ст. З фондів ДАКО.

Наприкінці вересня 1921 року до Цибулівської волості прибула нова військова частина, оскільки на той час заготівля продуктів продзагонами сповільнилася. Облік відібраного в селян вівся вже не на тисячі пудів, а на десятки та поштучно. Так, 28 вересня в Мошоринській волості заготовили 20 п. 15 ф. картоплі, 60 яєць, 1^{3/4} ф. масла. У Дмитрівській волості картоплі заготували 16 п. 17 ф., 108 яєць, 11^{1/8} ф. масла, 2 пуди помідорів тощо.

В деяких волостях, як от Іванківській, заготівля продуктів у жовтні 1921 року припинилося зовсім. Знам'янський райпродкомісар назвав причину: дії “бандитів”, які здійснюють напади щодня, та просив партійні органи надати в його розпорядження ще війська[43].

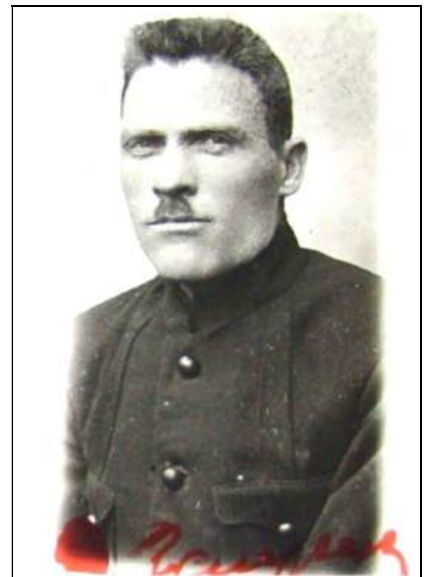
У листопаді 1921 року продзагони почали масово вилучати в населення домашню птицю. Об'єми раніше заготовленого аж ніяк не задовольняли продкомісара, тож на селян Знам'янського району наклали нові зобов'язання. Щоб додатково вилучити продукти харчування, на допомогу продзагонам знову прибули “продревтрибунали”. Такий орган з середини листопада 1921 року розпочав роботу в Суботцівській волості. Для збільшення й так непосильних податків продкомісари дали вказівку переміряти селянські наділи з тим, щоб виявити “приховані землі”, на які наклали нові податки. Такі “продп'ятірки”, “продтрійки” та “продревтрибунали” діяли тільки там, де не було загонів повстанців. Завдяки старанням “продп'ятірки” у Дмитрівській волості виявили 60 селянських господарств, що нібито “приховали” землі, для них перерахували податки.

З 24 на 25 листопада 1921 року в бою з червоними загинув керівник повсталих селян, про що з великою радістю повідомив до Олександрії Знам'янський райпродкомісар. У 20-х числах листопада 1921 року “продревтрибунал” з Суботців переїхав до Іванківської волості. Переїжджали в супроводі “достатньої кількості озброєної сили” [44].

Одразу в селах цієї волості розпочалися арешти, суди та розстріли селян тільки з однією метою – застрахати й максимально обібрати, зовсім не думаючи, що чекатиме селян та жителів міст наступного, 1922 року.

“Продревтрибунали” діяли практично в кожній волості. Так, у грудні 1921 року чинив слідство та виносив покарання селянам Устимівського району за невиконання ними продрозкладки представник 1-ї особливої виїзної сесії Миколаївського губревтрибуналу по продподатках Гомберг.

У таких селах Витязівської волості, як Мар’янівка та Павлогірківка, тільки протягом листопада 1921 року губернський ревтрибунал засудив 23 хліборобів. Цей ревтрибунал завжди перебував у постійному супроводі озброєного загону з 20 чекістів при одному кулеметі. Великі безчинства ними чинилися і м. Бобринці. Вироки виносилися такі: ув’язнення в БУПРі від 3-х місяців до 3-х років з конфіскацією майна та худоби. Всього тільки протягом листопада 1921 року по Устимівській та Витязівській волостях засудили 177 селян, чекали вироку ще 107, конфіскували майно у 118 господарів, а запідозрених у “бандитизмі” розстрілювали. Очолював виїзну сесію Миколаївського губревтрибуналу по податках Вишинський [45].

Загурський Ф. І. – суддя революційного трибуналу. м. Єлисаветград. 20-і рр. XX ст. Фонди ДАКО

Член продп’ятірки Золотарьов, для виконання продрозкладки в с. Губівка нинішнього Компаніївського району, в листопаді 1921 року заарештував п’ятьох заручників, а озброєні комсомольці пострілами з гвинтівок на вулицях села наводили панічний страх на селян. Однак, цих дій залякування виявилось замало, тож Золотарьов просив Єлисаветградський райпродком “терміново вислати загін для виконання продподатку”, оскільки власних збройних сил для цього не вистачало [46].

Вакулєнко І. Т. – суддя ревтрибуналу. м. Єлисаветград. 20-і рр. XX ст. Фонди ДАКО

Попри такі безпрецедентні заходи тиску на селян Єлисаветградщини, виконати доведені Москвою плани продрозкладки більшовицькі репресивні органи не змогли. І зовсім не тому, що хлібороби цьому чинили затятий спротив: віддавати їм майже не було чого. Станом на 20 грудня 1921 року в найближчих до м. Єлисаветграда волостях ситуація з виконанням планів продрозкладки була такою:

волость	зерно/ %	ВРХ, вівці/%	свині/ %	овочі/ %	птиця/ %	сіно/ %	солома/ %
Ганнівська	50	90	1	1	0	49	80
Грузчанська	44	80	0	0	0	0	39
Компаніївська	28	89	15	1,5	84	0,25	50
та ін. всього по Єлисаветградському району	40	82	9	1	18	8,6	50

Готуючи цей звіт для повітового продовольчого комісара, Єлисаветградський районний продкомісар вказав як саме збиралася продрозкладка: “застосовувалася збройна сила з 25 багнетів, базарі закриті по всьому району” [47]. Подібна ситуація була і в інших районах повіту. Так, станом на 6 грудня 1921 року продрозкладку в Устимівському районі виконали тільки на 50%. Населення діям продзагонів чинило пасивний опір. Однак, дехто наважився і на збройний спротив: народні повстанці на чолі з Івановим розгромили Антонівський волвиконком. “Прошу вислати 1-й продбатальйон – без збройної сили працювати неможливо і продподаток не виконається, – просив у листі Устимівський райпродкомісар №9 Єлисаветградську повітову владу. – Хліб у Устимівському районі за умови доброго революційного натиску взяти можливо!” [48].

За час з 5 грудня 1920 року і по 5 січня 1921 вся “продробота” в Єлисаветградському районі призупинилася. Тому, для “успішного вилучення продуктів”, в районі посилив “роботу” збройний продзагін та активно діяв продревтрибунал [49].

Проте, що могли ще вилучити, навіть після об’єднання зусиль продзагону та продревтрибуналу, якщо район, як і увесь повіт, вже давно безнадійно голодував!

Голод охопив Єлисаветград ще на початку літа 1919 року. Так, 12 червня 1919 року, коли більшовицька влада в місті доживала останні тижні, туди прибув уповноважений Херсонського губпродкому Мілюков, представник губпродкому Давидов. Вони зустрілися з Єлисаветградським комісаром продовольства Розановим, і всі разом констатували, що “стан у продовольстві межує

Тарганський М.О. –
співробітник
Єлисаветградської повітової
ЧК. 20-і рр. ХХ ст.
Фонди ДАКО

з катастрофою” [50]. Біля витоків цього соціального та економічного краху беззастережно стояли кремлівські правителі, а безпосередніми виконавцями – місцева влада, прислані з Росії продзагони та підрозділи Червоної армії.

Однак на тутешнє голодне населення особливої уваги більшовицька влада не звертала. Вилучення ними хліба з тієї території Єлисаветградщини, де ще трималися більшовики, тривало. 31 червня 1919 року з Харкова до повітів надійшла інструкція, яка наказувала земельним відділам “негайно з’ясувати і взяти на облік все зерно, що залишилося ... на складах, у яких господарствах і в усіх установах”. Також наказувалося, що з часу обліку зерна ним не можна розпоряджатися на власний розсуд, його не можна перевозити, і все зерно, кому б воно не належало, переходить у власність держави [51].

31 липня 1919 року поза чергою в подекуди вцілілі ревкоми Єлисаветградського повіту надійшла телеграма з Одеси, щоб органи ЧК всіляко боролися з саботажем під час збору врожаю [52]. Методи цієї “боротьби” відомі – арешти, розстріли.

Через місяць, 30 серпня 1919 року, волосні земельні відділи, там, де вони збереглися, отримали “бойовий наказ тов. Леніна”, спричинений катастрофічним становищем “на продовольчому фронті” в Росії, взяти в Україні “увесь хліб врожаю 1918 року, залишивши для потреб мінімальну кількість”. Також наказувалося звозити зерно врожаю 1919 року на зсипні пункти, а до тих, хто цьому перешкоджатиме, наказувалося застосовувати зброю [53]. Закономірно, що за такої політики комісарів, коли увесь хліб вважався власністю не того, хто його виростив, а окупаційної влади, спричинився не тільки неймовірний голод, але з’явилося чимало селян, ладних боротися з зайдами.

Як тільки червоні загарбники під ударами повстанців зникали з Єлисаветградського повіту, то стухав і голод. Їхнє повернення знову спричинило гуманітарну катастрофу. Так, згідно інформаційного повідомлення Єлисаветградської повітової ЧК за час з 5 та 6 січня 1922 року, в Компаніївській волості спостерігалася “сильна продовольча криза”. Селяни змушені розбирати солом’яні дахи, щоб прогудувати худобу. В людей виник великий страх за не здавання продподатку, спричинений жорстокими, а часто – садистськими діями продзагонів та продревтрибуналу, що спричиняло стійку суспільну депресію. Худоби в населення майже не залишилося: частину розпродали і закупили зерно, яке одразу здали на податок, а іншу худобу відібрали продзагони. Голодуючі селяни змушені вживати в їжу дохлу конину та сурогати. Тільки в с.Червоновершка голодували 70 родин [54]. Чергове “політдонесення” Єлисаветградської

повітової ЧК за час з 7 по 9 січня 1922 року знову повідомляє про голод, тепер вже у Якимівській волості. Там через масове і тривале недоїдання поширився тиф, особливо в селі Обознівка, також щодня помирали 2-3 особи, проте нагодувати селян, як і лікувати їх, не було чим. Голодувала і Губівська волость. Там нараховувалося понад 100 селянських родин, які змушені використовувати у їжу різноманітні сурогати. Порятунком від голоду багато хліборобів вбачали у втечах за межі повіту, тому кидали свої домівки напризволяще і масово йшли з невеликим домашнім скарбом геть. “Все більше і більше ...голод завойовував сіл” Лелеківської волості – говорилося в політдонесенні повітової ЧК. Однак допомоги голодним влада не надавала. Скрізь, де лютував голод, настрої селян щодо радянської влади були “ворожими”. Також відверту ворожнечу провокували продзагони та регулярні військові частини Червоної армії. Так, у селах Ганнівської волості безчинствувала рота 3-го полку особливого призначення на чолі з командиром Даниловим. Червоні масово брали в заручники селян, незаконно відбирали речі домашнього вжитку, постійно перебували в стані алкогольного сп’яніння. Селами Єлисаветградківської волості пройшли червоні підрозділи Кременчуцького загону, які здійснили масові грабунки селянських подвір’їв [55].

*Масмаєв Є. Ф. – політрук
військпродпостачу.
Єлисаветградський повіт.
20-і рр. ХХ ст. Фонди ДАКО*

Такою поведінкою відзначилася і 15-а дивізія, підрозділи якої наприкінці січня 1922 року пройшлися селами нинішніх Компаніївського та Новоукраїнського районів. Особливо натерпілися від непроханих гостей жителі с. Комишуватого. Червоні відбирали в селян коней та підводи, вимагали фураж та продукти харчування. В Ганнівській волості бійці окремого 134-го полку “вчиняли безчинства, грабували хліб, здійснювали самочинно обшуки, били жінок” - говорилося в політдонесенні Єлисаветградківської повітової ЧК від 31 січня 1922 року. Такою поведінкою відзначалася і 4-а ударна група, що вилучала продподаток у Ерделівській волості. Селян били шомполами, нагайками, імітували розстріли, стріляючи поверх голів холостими патронами. “Загін під час виконання своїх обов’язків був повністю п’яним” - свідчили співробітники повітового ЧК у своєму черговому донесенні [56]. Не відставали від червоного війська в Ерделівській волості члени продревтрибуналу. Вони били селян, ставили їх до “стінки”, влаштовували п’яні оргії, глушилися над жінками [57].

Всі ці безчинства червоних тільки посилювали трагедію. В березні 1922 року з 300 жителів с.Балашівка (нині в межах м.Кропивницького) голодували половина [58].

Єлисаветградський повітовий відділ карного розшуку по боротьбі з бандитизмом. 20-і рр. ХХ ст.

21 березня 1922 року Татарівський волвиконком за завданням Єлисаветградського повітового статистичного бюро зібрав зразки сурогатів страв, що їх споживали жителі волості. Переважна більшість їх свого часу не підтримали ні армію УНР, ні повстанські загони. Так от, на хуторі Щасливому мешканці їли полову від проса. В с. Помічна виживали за рахунок макухи. В с.Новопетрівка в їжу йшла полова від гречки та проса. Те ж саме з харчуванням було і в самій Татарівці. Все те називалося “хлібом”. Загалом на кінець березня 1922 року в 15 селах Татарівської волості інших продуктів, як от просяної та гречаної полову, а також макухи, не було. Таке повідомлення надіслав до Єлисаветграда волосний статистик Голуб [59].

Весною 1922 року понад 55% населення Хмелівської волості харчувалися “хлібом”, до складу якого входили трава берізка, гречана та просяна полова. 35% жителів споживали буряки, і лише поодинокі сім’ї – картоплю [60].

В с. Михайлівка Єлисаветградківської волості весною 1922 року голодувало все село, а це 3815 їдців, хліба до нового врожаю ніхто не мав. 736 дворів з 834 залишилися без коней. Таку інформацію направив до повіту голова волвиконкому Кравченко [61].

За час з 1 січня і по 1 березня 1922 року в Павлівській волості померли від голоду 23 особи. Однак, як зауважив секретар Павлівського волкомпомголоду, “голодуючих є дуже багато, але не реєструються” [62].

З настанням тепла голод посилювався, від чого демографічна криза поглибилася. Так, у Ганнівській волості в травні 1922 року помели 74 особи, а народилося тільки 12 дітей, і великих шансів вижити вони не мали [63].

Якщо по перепису 1920 року в Плетеному Ташлику проживали 7686 душ, то в 1922 році - 6694. У с. Новозлинківка Плетеноташлицької волості ситуація подібна: з 583 осіб у 1920 році населення скоротилося до 503 у 1922 році. Демографічна криза охопила також Новомиколаївку, Новопетрівку та ін. села цієї волості [64].

Подібну динаміку скорочення кількості жителів демонстрував Єлисаветград у першому півріччі 1922 року (згідно перепису 1920 року в місті проживали 79700 мешканців) [65]:

місяць	народилося	померло	від виснаження
січень	132	251	20
лютий	130	394	49
березень	88	416	187
квітень	33	846	334
червень	88	899	136
липень	84	828	100

Останнього місяця весни 1922 року в Бобринці народилося 46 дітей, а померли 120 жителів (за переписом 1920 року в місті проживали 16253 мешканці). У Великій Висці за час з 1 травня по 1 червня 1922 року кількість померлих, а це 55 осіб, більш як удвічі перевищила кількість новонароджених – 21 дитина [66]. Щоб уявити всю трагедію поневоленого народу, доречно навести порівняння народжуваності та смертності за різних політичних режимів – царського та комуністичного, взявши для прикладу Павлівську волость [67]:

рік	народилося	померло
1914	891	528
1915	733	448
1916	602	529
1917	496	416
1918	729	690
1919	607	923
1920	521	836

Отже, вже перші роки, що минули від історичного рубежу, чим виявився комуністичний збройний переворот восени 1917 року, ознаменувався трагічними подіями також і в нашому краї, спричиненими намаганнями Росії будь-що поневолити Україну збройним шляхом та нещадно її грабувати.

Влітку 1922 року ситуація, пов'язана з голодом, посилилася: за час з 1 по 30 червня померли 160 жителів м. Бобринця, а побачили світ тільки 24 дитини [68]. Вимирав Бобринець і в липні 1922 року: там пішли в небуття 144 жителів, а народилися 32 дитини. В такому становищі перебувала також Новоукраїнка: в липні народилося 14 дітей, а померли 112 осіб [69].

Голод спричинив велику смертність дітей у Лелеківській волості. Так, за час з 1 по 31 липня 1922 року їх померло 220.

Група начальників районних відділів міліції та слідчих. м. Єлисаветград. 20-і рр. ХХ ст.

На початку червня 1922 року в Ганнівській волості померлих від голоду не було кому хоронити. Трупам валялися тижнями, багато з них погризли здичавілі собаки, померлими ласували щурі, над селями стояв стійкий сморід. Сильніші вдавалися до грабунків та вбивств, кооперуючись при цих злочинах з міліцією [70].

Голодувало невелике село Красний Путь Якимівської волості. Його населення, а це 98 осіб, зовсім не мали будь-якого зерна, борошна та крупів, тож використовували у їжу тільки сурогати – рогіз та макуху. Але і їх вистачило до 5 травня 1922 року. 79 їдців, які мешкали в 13 господарствах,

створили т.зв. “Межиріцьке товариство” (комуну). Їжі не мали зовсім, тож споживали траву берізку. Макуха та просяна полова перетворилися на основний продукт харчування жителів с. Спаське Якимівської волості та мешканців самої Якимівки. В с. Новоселівка Якимівської волості 85 душ, а це 15 сімей, до просяної полови додавали очистки картоплі. 9/10 жителів с. Татарівка сурогати мали тільки до середини травня 1922 року. Подібна ситуація і в с. Леотовичеве та Новоолександрівка Татарівської волості: навіть сурогати у них закінчувалися в травні [71].

В Новоукраїнському районі з голодом вирішили боротися так: взяти заручників з числа неплатників т.зв. “голодного пайка” та відправити їх до Єлисаветградського концтабору. Таку постанову затвердили 7 червня 1922 року на засіданні районного комітету допомоги голодуючим [72].

Понад два тижні, як про це писала газета “Красний путь” в номері за 20 травня 1922 року, на Єврейському кладовищі Єлисаветграда лежали 40 трупів, які почали розкладатися, адже не було кому їх ховати через знесилення живих.

У Семенастівській волості щодня помирали голодною смертю по 50 душ, а за кілька останніх днів червня 1922 року померли 251 особа. Голодували у волості понад 8 тис. жителів, з них 3785 дітей [73]. По Новоукраїнському району голодних налічувалося 58 тис. жителів [74].

Вимираючі села приваблювали переселенців з поза меж України. Так, від початку року і до 1 червня 1922 року до Плетеноташлицької волості прибували переселенці з Самарської та Тургайської областей. Зокрема, в Плетеному Ташлику таких поселилося 25 сімей з 118 їдцями; у Сотницькій Балці – 8 їдців; у с. Олександро-Гапсине – 31; у с. Єгорівка – 16. Всього прибули 232 переселенці всіх вікових груп [75]. Уподобали чужинці і Ганнівську волость. З Тургайської, Челябінської та Кустанайської областей туди переселилися 63 душі [76]. Така політика заміщення корінного населення прибульцями повториться через 10 років. І причини ті самі: вимирання місцевих на тій землі, де голоду не могло бути взагалі. Однак, колонізатори зробили все, аби він періодично повторювався.

На початку серпня 1922 року до Володимирівської волості прибули червоноармійці Латишського винищувального загону 15-ї Сивашської дивізії. Оскільки фуражу для коней не було де взяти, то червоні розпочали косити недостиглий хліб, відбирали в селян сіно, крали та реквізували останні продукти харчування в наймовірно голодних людей. Багатьох селян, за відмову дати завойовникам продукти, жорстоко били й арештовували [77]. На середину серпня 1922 року, за даними Єлисаветградської повітової ЧК, у місті та повіті голодували 177647 жителів [78]. Єдине, на що спромоглася

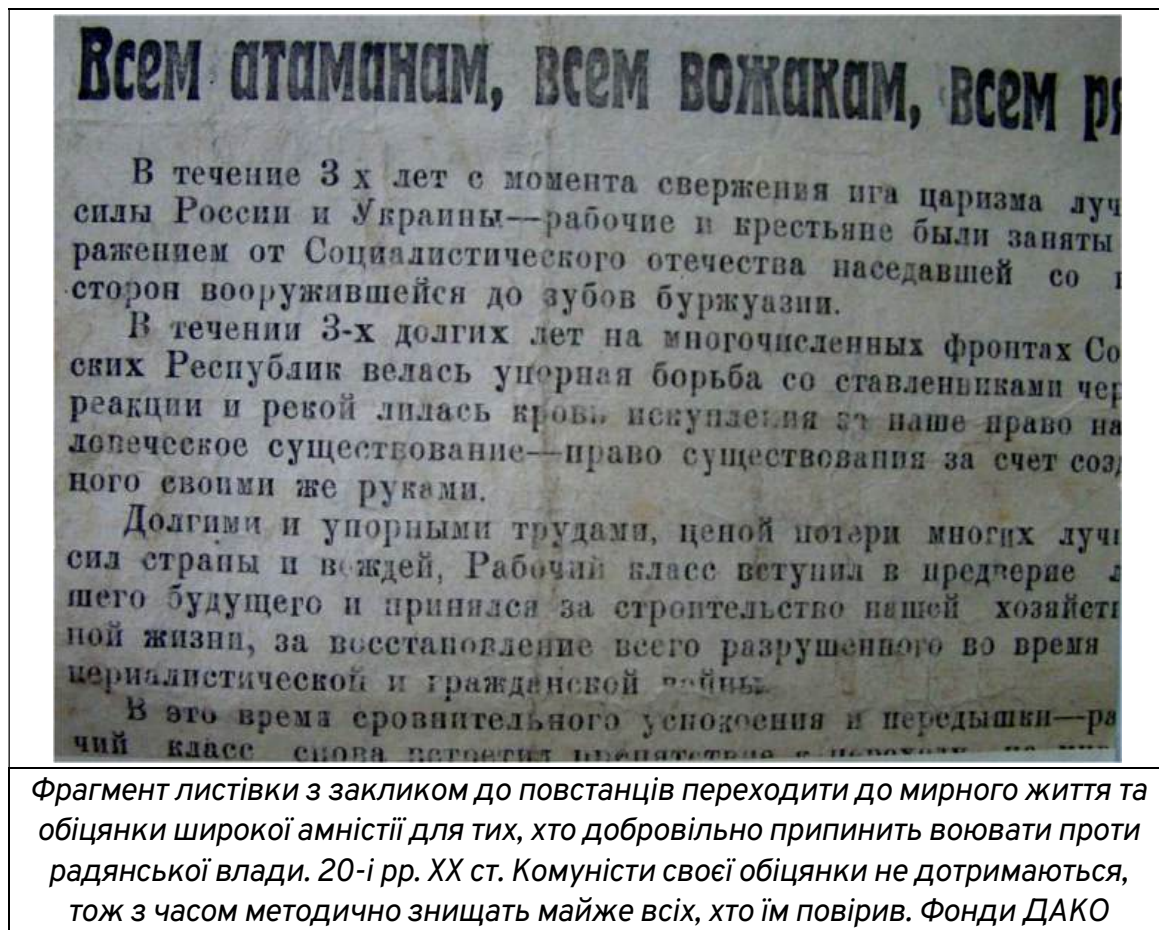
комуністична влада, то організувала в Єлисаветграді два харчопункти – для дорослих та дітей відповідно на 700 та 1 тис. осіб.

Порятунком від голоду жителі повіту отримали не від радянської влади, а від міжнародних благодійних організацій, таких, зокрема, як американська “АРА” та комісія Нансена. Ті з травня 1922 року організували доставку харчів в Україну. З середини літа 1922 року продуктові набори отримували і жителі Єлисаветградського повіту. Закордонні громадські організації взяли опіку над 26 тис. голодних дітей та 20 тис. дорослих. На 1 серпня 1922 року тільки в Федварському районі діяли 16 їдалень для 5 тис. голодних дітей та видавалися пайки для 3800 дорослих. У сусідньому селі Сентове годували 806 дітей та майже тисяча дорослих. Їдальні АРА та комісії Нансена діяли в Новоукраїнському, Новомиргородському, Бобринецькому та ін. районах повіту. В Єлисаветграді комітет “АРА” відкрив 4 харчопункти. Загалом, як записано в донесенні повітового ЧК, тільки американці взяли шефство над 43 тис. голодних жителів Єлисаветградського повіту [79].

Завдяки міжнародним організаціям примара голоду хоч і відступила, однак Єлисаветградський повіт не покинула. За даними все того Єлисаветградського повітового ЧК “екстреної допомоги” від голоду восени 1922 року чекали: в м.Єлисаветграді – 681 особа, в повіті – 8806 дорослих та 11155 дітей [80].

Про наслідки голоду свідчить велика кількість дитячих будинків, де утримувалися діти-сироти. Тільки в Зіновівську на 1925 рік їх діяло 11. У найбільшому з них, № 4, одночасно перебували 100 сиріт, у найменших – № 1 та № 2 – по 45 дітей. По два дитячих будинків створили в Бобринці, Новоукраїнці. В дитячому будинку с. Червоне Озеро одночасно перебували 150 сиріт [81].

Свідченням голоду є телефонограма № 12/2, відправлена наприкінці лютого 1922 року з м.Олександрії до Знам'янського РПК, особисто секретарю Зайцеву. В ній перелічувалися волості, вражені голодом: Диківська, Дмитрівська, Знам'янська, Іванківецька, Суботцівська, Мошоринська, Цибулівська, та наказувалося: для порятунку жителів від голоду “зняти продукти зі складів” [82]. Пригадаймо, як ще недавно інтенсивно відбиралися продукти харчування саме в цих волостях Знам'янським райпродкомісаром. А нині, весною 1922 року, жителям цих волостей не було зерна ні для посіву, ні на хліб. Тому 5 березня 1922 року в с. Красносілля Цибулівської волості з'їхалися представники навколишніх сіл на з'їзд, який виявився “бурним” - довгий час делегати не могли знайти вихід з становища, адже пора сіяти, але не було чим. Однак, згодом, все-таки зійшлися на думці: “просити владу якомога швидше виділити вагони для закупівлі зерна там, де воно є” [83]. Чи обсіялися вчасно і якісним зерном хлібороби Цибулівської волості, чи допомогла їм влада – невідомо.

За посівною кампанією настало 1 Травня – День міжнародної солідарності трудящих. Так пафосно воно називалося і тоді, і тепер. Хвалитися владі весною 1922 року не було чим і свята як такого для людей не могло бути, адже в цей “святковий” день, а також в попередні та наступні місяці вони тяжко голодували. В Знам’янському райкомі партії День 1-го травня вирішили “відсвяткувати” так: голодним людям, однак, не всім, влаштували громадський обід. На приготування супу видали: 4 пуди картоплі, 3 пуди пшона, 10 фунтів сала, 10 фунтів цибулі, 2 пуди риби. На випікання хліба віднайшли 16,5 пудів борошна. Крім того, використали 1 пуд 5 фунтів солі, 5 фунтів чаю та кави, 10 фунтів цукерок “монпансьє”. З продуктів виготовили рибний суп, пшоняну кашу з салом та цибулею, до чаю та кави видавали цукерки й хліб. Цією їжею нагодували: 937 місцевих голодних у с. Знам’янка та робітників на залізничній станції; 88 червоноармійців; 200 голодних, які перебували на залізничній станції, і “не могли піднятися від виснаження”; 117 хворих, які перебували в ізоляторі ст. Знам’янка; 57 хворих, які перебували в епідемічному бараці; 30 голодних арештантів, що перебували в райміліції; 42 охоронців транспорту, а загалом – 1471 особу. Кожному наділили: хліба 200 грамів, 4 цукерки, по літрі супу та майже стільки – каші [84].

Практично все літо та осінь 1922 року в Знам’янському районі активно діяли продзагони та продревтрибули. Насліді їхньої “роботи” відомі – голод не зникав. Трагізму ситуації добавили й погодні умови – засуха та безсніжна зима. Однак,

такі погодні умови виникали й раніше, однак голоду вдавалося уникати тому, що селяни завжди мали 2-3 річні страхові запаси зерна, які під час таких природних катаклізмів ощадливо використовували. Однак, більшовики спромоглися забрати все до зернини: як зерно нового врожаю, так і страхові запаси.

У голоді дочекалися чергового свята – 5-х роковин Жовтневої революції. За “традицією” і це свято вирішили в Знам’янці відмітити вже звичним мітингом, на якому доповідач – співробітник ДПУ, розповів про заслуги органів у боротьбі з контрреволюцією та бандитизмом, про значення революції, про жертви в боротьбі з контрреволюцією, про перспективи розвитку країни. Також 7 листопада 1922 року для робітників і службовців ст.Знам’янка, а також червоноармійців та голодних пасажирів влаштували святковий обід. Цього разу зголоднілим, крім борщу з м’ясом, видали манну кашу з маслом, а також компот з яблук та родзинок і 10 фунтами цукру. Щоб голодні не хапали їжу руками, їм видали 124 ложки. [85]. Крім, так би мовити, обраних, нагодували ще 600 дорослих жителів Знам’янки. 1 пуд 12 фунтів цукру виділили школі, та пуд цукру – для дитячого будинку ім.Петровського. Правда, сиротам цукор дали за гроші. Тоді за нього дитбудинок заплатив комітету допомоги голодуючим 70 млн. крб. Також цього дня “урочисто” вирядили із Знам’янки Особливу кінну бригаду – фактичних карателів мирного населення. Проте все ще залишався 3-й батальйон 74-го Кримського полку з кулеметною командою – незаперечно, що з “бандитизмом” у околицях Чорного лісу доводилося більшовикам воювати і наступного, 1923 року [86].

Отже, вже перші тижні і місяці перебування комуністів при владі супроводжувалися обманом, насильством, наругою над поневоленим населенням Єлисаветградського та сусідніх повітів, їхніми муками й стражданнями, а потім і смертю – від хвороб та голоду, чи в боях під час боротьби з червоними колонізаторами. Загалом політика радянської влади у 20-х рр. ХХ ст. в нашому краї, як, проте, і по всій Україні, – це суцільне й нахабне пограбування місцевого населення, масові арешти та суди без змоги захисту, взяття заручників, розстріли, адже виконавці цих протизаконних дій, фактично – садисти, керувалися не законами, а т. зв. “революційною свідомістю”. Одним з ініціаторів голоду в Україні в ті роки був В’ячеслав Молотов, який з листопада 1920 по березень 1921 року обіймав посаду першого секретаря ЦК КП(б)У. Саме він жорстокими методами втілював в Україні політику продрозкладки, що й призвела до трагічних наслідків. Також В.Молотов – серед ініціаторів Голодомору 1932–1933 років.

Жахи, що його пережили жителі нашого краю в 20-х рр., а спричинені вони, нагадаємо, саме політикою колонізаторів: безцеремонною діяльністю продовольчих загонів, боротьбою Червоної армії та загонами ЧК з справжніми захисниками голодного і затурканого народу – повстанцями, спричинили, схоже, незворотні процеси у свідомості багатьох хліборобів. Тож така хвороба, як

амнезія, перетворилася для українців на найпоширенішу. Бо чим пояснити зміст резолюції загальних зборів, що відбулися 27 січня 1924 року з нагоди смерті теоретика і практика тогочасних і майбутніх бід та трагедій жителів Чутівки Знам'янського району, та практично всіх інших сіл України, Володимира Леніна. Резолюція гласила: “Ми, громадяни вищезгаданих сіл, ...клянемося, дорогий товаришу, перед твоєю могилою, що ми ...обіцяємо здійснювати до повного здійснення у світовому масштабі під керівництвом штабу, викуваної тобою компартії, до повної перемоги і здійснення твоєї мрії, тобто, соціалізму. ...Хай живе світовий союз робітників і селян всього світу” [87].

А вже згадувана хвороба безпам'ятства в жителів сіл Чутівка та Чорноліска Знам'янського району прогресувала: 23 лютого 1924 року, фактично через рік-півтора після голоду, жителі цих сіл зібралися на черговий мітинг, цього разу - з нагоди 6-х роковин тієї армії, яка нещодавно вбивала і грабувала їх - Червоної. По закінченню урочистостей проголосували за резолюцію. В ній - прояви “любові” до армії, клятви стояти на захисті завоювань, (чи не голод та безправ'я вони вважали за таке “завоювання”?), обіцянки не допустити “нахабним капіталістам кістляві руки на нову не бачену в світі державу пролетаріату” (чому враз забули, що то саме “капіталісти” з “АРА” та комісії Нансена рятували їх від голоду, а не “державу пролетаріату”?) “Хай живе Червона армія! Хай живе доблесний вождь славної Червоної армії тов. Троцький!” - такими закликami закінчувалася резолюція мітингу, організованого головою сільської ради Давиденком [88]. Чи задумувалися учасники зборів, піднімаючи руки за цю резолюцію і за “доблесного вождя тов. Троцького”, що саме він та ще інший вождь - Ленін, і були винуватцями всіх їхніх тодішніх бід і страждань? Чи розуміли, що Червона армія за своєю суттю окупаційна, адже більшість червоноармійців - це вихідці з Росії?

Через кілька років, завдяки діям “влади пролетарів”, суспільна деградація набере таких потворних форм, що жертви комуністичних експериментів колективні господарства, а також заводи, вулиці та сквери, міста та села назвуть іменами своїх нещадних інквізиторів, жорстоких катів та винахідливих убивць. Тож імена Леніна, Сталіна, Кагановича, Молотова, Косіора, Постишева та інших колонізаторів стануть невід'ємними від усіх процесів 20-50-х рр. ХХ ст. - культурних, виробничих, спортивних, наукових та ін., що сприйматимуться як явище цілком буденне. Все це засвідчить про відсутність критичного сприйняття дійсності поневоленими, підтвердить неймовірний моральний та соціальний занепад тих українців, зокрема, і жителів краю, хто волів не мати своєї власної держави.

А щодо продзагонів, то вони яскраве втілення ленінської політики на упокорення та нещадної експлуатації України.

4. “КОЛЕКТИВИ – ОПОРА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ НА СЕЛІ”

Колективний або кооперативний рух на території нинішньої Кіровоградщини бере початок ще з 90-х років XIX ст.: в селах Федвар, Каніж, Сентове, Аджамка за ініціативою і наполегливістю Миколи Васильовича Левитського селяни створили по кілька хліборобських артільей. Згодом у Єлисаветграді відбувся перший з'їзд членів кооперативів, на якому спільно обговорили проблеми цих добровільних селянських об'єднань та виробили рекомендації щодо їхньої подальшої діяльності. Той артільний рух, що зародився на Єлисаветградщині, виявився фактично першим не тільки в тогочасній імперії, але і в Європі. Форми діяльності кооперативів, успіхи та прорахунки розглядалися, зокрема, на Міжнародному конгресі в Парижі. Однак, внутрішні чвари та інтриги, неузгодженість дій окремих селянських родин – членів артільей, фінансові та організаційні труднощі призводили до самоліквідації таких добровільних колективних утворень вже через рік-два від початку заснування. Але не всіх.

*М. В. Левицький і члени сільськогосподарської артілі с. Високі Байраки
Зінов'ївської округи. 1930 р. Фонди Кіровоградського обласного
краєзнавчого музею*

13 квітня 1919 року до Єлисаветградської земельної управи надійшов звіт про діяльність Тишківського сільськогосподарського товариства за 1918 рік. На день подання товариство діяло вже 6 років, адже організувалося 14 травня 1912 року в с. Тишківка нинішнього Новомиргородського району. Засновниками були Іван Куліш, Фанась Фоменко, Олекса Виноградов, Павло

Сулима. На 1919 рік у членах товариства перебували 23 селянські родини. За своєю суттю - це дійсно добровільне об'єднання декількох селянських господарств одного села з метою отримання певних прибутків шляхом різноманітної діяльності з абсолютно демократичними методами організації роботи. Так, для вирішення всіх поточних справ члени товариства вільно, без втручання і будь-яких підказок влади, обирали собі керівництво. Важливі питання розглядалися на зборах колективно за участі всіх членів товариства. Зокрема, 24 січня 1918 року відбулися одні з таких зборів, де з членів товариства виключили 45 осіб. Причини різні: хтось помер, дехто не вніс пайових внесків, інші порушували статут. Також виробили механізм користування реманентом виключених з товариства: його їм не віддали, адже складний механізм не можна розібрати по деталях, тому залишили в спільному користуванні тим, хто залишився. Хоча товариство за роки свого існування придбало чимало сільськогосподарського інвентарю, проте 4 лютого 1918 року спільно узгодили список того, що потрібно ще придбати на посівну кампанію, встановили ціну на той реманент, який мали намір давати селянам - не членам товариства, на прокат, визначили розмір платні голові, секретареві та скарбнику товариства. Також обговорили нові кандидатури в члени товариства. 11 березня 1918 року на зборах значно зменшили ціну на сівалку, що її надавали в тимчасове користування своїм односельцям, погодили плату за спарювання з племінним конем. Оскільки товариство вже кілька років як придбало дві складні зерноочисні машини, т.зв. трієра, то ними очищали та сортували зерно не тільки власне, але і своїм односельцям, встановивши для них окрему плату. Механікам, які доглядали за машинами, товариство щороку виплачувало солідну грошову винагороду. В грудні 1918 року, напевне через складну економічну ситуацію в краї, члени товариства вирішили трієри не надавати на прокат, оскільки боялися щоб їх не розікрали чи поламали зловмисники. Також наприкінці 1918 року товариство вирішило пожертвувати своїм племінним бугаєм, продавши його, а виручені кошти використати "на прогонування" жеребця чистокровної орловської породи. У фінансовому плані товариство в 1918 році стояло досить міцно. Так, великі прибутки, як по тих грошах, товариство отримало від спарювання корів та коней, від очистки зерна, від надання коштів у позику тощо. Загалом прибутки обчислювалися у 3090 крб.

Про економічну міцність товариства в Тишківці свідчив і той факт, що воно мало телефон, за користування яким у 1918 році заплатили 7 крб. Однак економічні негаразди, спричинені захопленням влади більшовиками, вже давалися взнаки: як відомо зі звіту, товариство змушене продати племінного бугая, щоб порятувати орловського рисака [1]. Надалі згадки про сільськогосподарське товариство в Тишківці зникають.

Не зайве нагадати, що діяльність т-ва в Тишківці відбувалося також за короткого періоду правління гетьмана Скоропадського, якому вдалося покінчити з анархією на значній території України. На початок листопада 1918 р. був готовий

Працівники прокатної станції за підготовкою сільськогосподарської техніки с. Єрмолівка Херсонського повіту Херсонської губернії, 1914. ЦГАКФД СПб, П 226, сн.10

проект земельної реформи, розроблений міністром земельних справ в уряді Скоропадського Володимиром Леонтовичем. Він передбачав примусовий викуп державою всіх великих земельних наділів з подальшим розподілом між селянами за допомогою Державного земельного банку. Вводилося, проте, обмеження - наділ не більше 25 десятин землі на одне господарство.

Від реквізиції землі звільнялись лише ті поміщицькі господарства, що мали агрокультурне значення, однак лише розміром до 200 десятин землі кожне.

Закон був одним з найбільш демократичних у порівнянні із земельними законами інших держав Європи. Здійснення наміченої реформи, без сумніву, могло дати поштовх потужному економічному розвитку України. Цим справді український національний уряд, на відміну від українського радянського – маріонеткового і колонізаторського за суттю, робив ставку саме на індивідуальні селянські господарства, здатні, за прикладом інших тогочасних країн, де розвинулося фермерство, забезпечити високий достаток не тільки для своїх родин, але і для держави в цілому.

А щодо сільськогосподарського товариства в Тишківці, то напевне в 1919 році воно припинило своє існування з досить прозаїчних причин: через спроби північних зайд зброєю утвердитися в Україні, від безвладдя, що розпочалося саме з їхньої вини та безконтрольної діяльності продзагонів. Все це, а також участь тишківців у боротьбі за незалежність значно переполовинили кількісний склад членів товариства, племінний орловський жеребець очевидно що припав до уваги якомусь червоному комісару чи денікінському офіцеру, тож розділив трагічну долю деяких своїх колишніх власників, а сільськогосподарський реманент або понищили, або розікрали. Загалом вижити в умовах більшовицького режиму сільськогосподарське

товариство в Тишківці, створене за ініціативою хліборобів ще в 1912 році, не мало будь-яких шансів, адже за своєю суттю, повторимось, було надзвичайно демократичним як за методами керівництва, так і за результатами своєї багатогранної діяльності. Тож у тоталітарну систему, що її силою зброї впроваджували червоні комісари, аж ніяк не вписувалося.

В 1918 році, знову ж таки за часів гетьмана Скоропадського, селяни Новомиколаївки Новоукраїнського району згуртувалися в товариство і колективно побудували млин, оскільки мали велику потребу в переробці зерна. Кооперування було добровільним, кошти на будівництво та придбання необхідних механізмів охоче вносили самі селяни, вони самотужки і збудували його вже до осені 1918 року. Звісно, що люди раділи наслідкам своєї колективної праці, та, напевне, гордилися, що за короткий час, не відриваючись від основної роботи в полі, ввели в дію такий необхідний для них млин. Справно він працював півтора роки, однак у 1920 році хтось з зловмисників його підпалив. Знову колективно збирали кошти для відновлення млина і всі гуртом відбудовували. Через місяць після пожежі він запрацював. Здавалося, що таких прикрих ексцесів вже не виникне, однак через рік радянська влада млин у селян відібрала шляхом його націоналізації, хоча ним селяни володіли колективно, найманої праці не використовували, тож жоден з них не отримував прибутків шляхом експлуатації кого б то не було. Однак, довести несправедливість і повну абсурдність дій тієї влади і відстояти своє – справді колективне, селяни не змогли. Віднині млин вважався державним. У 1922 році, через недбалість нових власників, він, закономірно, припинив роботу. В 1923 році попередній актив села звернувся в кілька державних установ з проханнями повернути громаді млин. Часи в країні настали інші, непівські, тож Новоукраїнський РВК відмінив рішення про націоналізацію і повернув млин справжнім господарям. До кінця 1923 року новомиколаївці, зібравши кошти та зерно на ремонт, вже вкотре його відбудували. Однак, протягом 11 місяців млин, повністю готовий до роботи, стояв зачиненим, оскільки районна влада чомусь не давала дозволу на його роботу. 27 листопада 1924 року жителі Новомиколаївки написали колективного листа до Зінов'ївського окружного відділу місцевого господарства з проханням дозволити користуватися своїм млином навіть не як його колективні власники, а хоча б як орендарі [2]. Однак, інструктор губземраднаргоспу відмовив у передачі його селянам на правах оренди, натомість надіслав справу до прокурора республіки, вимагаючи, напевне, роз'яснити, чи має законне право колектив селян з Новомиколаївки тримати в оренді фактично свій власний млин. Ці бюрократичні нетрі, до яких втрапили хлібороби з Новомиколаївки навіть в роки НЕПу, яскраво засвідчували факт підозри та нелюбові колонізаторів до тих колективних чи кооперативних

форм господарювання, що їх створювали самі селяни незалежно від побажань і вказівок влади. Тому діяльність чиновників спрямовувалася, в цьому випадку, не на допомогу скооперованим селянам, а на всіляку шкоду їм.

Загалом справу колективного руху на території Єлисаветградщини міцно взяли в свої руки комуністи одразу, як тільки прийшли до влади, адже вони не залишали спроб будь-що підпорядкувати собі всі суспільно-політичні, економічні та релігійні процеси, що відбувалися як у місті, так і на селі. Щодо селянських мас, перш за все тих, що проживали в Україні, то вони для кремлівських вождів становили загрозу своїм перш за все індивідуальним господарюванням: маючи землю та реманент, хлібороби володіли продуктами харчування, тобто, демонстрували велику незалежність від держави. Тож тоталітаризм, творцями якого були комуністичні ідеологи, і економічно незалежні громадяни, перш за все, хлібороби, – речі несумісні. Закономірно, що перший тиск більшовиків, зокрема, на село, розпочався запровадженням політики “воєнного комунізму”, що призвело до страшного голоду на початку 20-х років ХХ ст. Не виправдали себе і створені на селі т. зв. “комуни” - невеликі об’єднання селян зі спільним майном та колективним веденням господарства: державна пропаганда подавала їх як передові паростки “комуністичного господарювання” на землі, хоча насправді їхня економічна діяльність майже завжди закінчувалася банкрутством.

Навіть після неймовірної трагедії голоду 1921-1923 рр. більшовики від своєї генеральної лінії на селі не відступали, тож знову вперто взялися за створення колективів на селі, встановивши їх три види: комуни, артїлі, товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи). Деяко остеронь стояли ще одні доволі дистрофічні форми господарювання на землі, безпідставно названі комуністичною пропагандою “зразковими радянськими господарствами” – т. зв радгоспи.

Процес створення колективів, насаджуваних радянською владою, набув зтяжнього характеру, адже не кожен селянин міг так одразу передати для спільного користування свій земельний наділ, робочу худобу, реманент, зернові запаси, залишаючись тільки з невеликою присадибною ділянкою, коровою та свійською птицею. Тож бажаючих стати членами комуни чи артїлі, особливо в роки НЕПу, виявилось небагато.

На тих територіях України, де більшовики з великою потугою все-таки утвердили свою владу, і де головним аргументом у стосунках з населенням була сила зброї, їхня наполеглива робота з облаштування “соціалістичного землеробства”, тобто, “колективного”, проте економічно помилкового, а тому програшного способу господарювання, та невпинний примус до цього почали давати наслідки. Не оминула ця кампанія, що

незабаром призвела до великого лиха, і Єлисаветградський повіт. Так, у Нечаївській волості в колишніх маєтках великих землевласників Федоровського, Никора Лук'янова, Чечеліна, а також у колишніх економіях Кетрисанівської волості – Сворчевського, Кугима, Ногіна виникли перші комуни. Однак, ентузіазм від казочок комісарів про “щасливе життя” селян тільки в комунах швидко згас: більшість комунарів, хоч і заражені революційною романтикою і намаганнями збудувати “щасливе майбутнє” під червоними прапорами, проте особливих зусиль до роботи, як правило, не докладали. Їхнє прагнення до “ситого життя” в комунах всіляко підігрівали заїжджі чужинці різноманітними прожектами про оте “щастя”, що обов'язково настане, тільки потрібно трохи почекати. Господарювали комунари недовго – за нетривалий в часі період державотворення гетьмана Скоропадського всі комуни розігнали, а майно повернули колишнім уцілілим власникам або їхнім спадкоємцям. Однак на весну 1919 року, з тимчасовим утвердженням більшовиків у Єлисаветградському повіті, наполегливі роботи з утворення комун знову відновилися. Так, у частині маєтку Соколова-Бородкіна, що в с. Федорівка Ганнівської волості, 25 березня 1919 року виникла комуна “Сільськопромисловий труд” [3].

Наприкінці березня 1919 року до с. Михайлівка Ганнівської волості з Єлисаветградського повітового земельного комісаріату прибув комісар Палагін, перебування якого в селі спричинило створення сільськогосподарської комуни. 23 березня її організували в економії поміщика Андрієвського. Все, що на той час там залишалось не пограбованим, переходило комунарам. Бажання стати ними виявила 21 особа [4].

26 березня 1919 року в с. Лелеківка (нині приєднане до м. Кропивницького) “безземельні і малоземельні” в кількості 12 працездатних і 4 непрацездатних з 4 кіньми, плугом, 4 боронами, 25 пудами проса, 10 пудами ячменю, 10 пудами вівса створили “Першу Лелеківську сільськогосподарську комуну” в частині маєтку поміщиці Мамаєвої [5].

4 квітня 1919 року в газеті “Известия” (орган Єлисаветградської Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів) з'явилося повідомлення про господарську діяльність сільськогосподарської комуни в с. Володимирівка однойменної волості. В ньому зазначалося, що свою діяльність комуна розпочала в тяжких умовах, адже в поміщицькій економії, на базі якої організувалася, не було ні інвентарю, ні кінської упряжі, зрозуміло, що все це розікрали самі селяни. Однак комунари все ж спромоглися засіяти ярими культурами понад 120 десятин землі. Всі члени комуни, наголошувалося в газеті, колишні поміщицькі наймити. На роботи

виходили як дорослі, так і їхні діти. За найменшими доглядала обрана на зборах жінка. Всі комунари харчувалися спільно за одним столом. Газета також повідомила, що в неділю члени комуни разом обговорювали поточні справи, читали газети та “вели бесіди щодо політичних подій”.

5 квітня 1919 року в Устимівській волості в частині маєтку Леонтовича виникла “комуністична артіль”, до якої записалися 70 осіб, а в маєтку Задонської – комуна з 40 чоловік. 6 квітня 1919 року в с.Казарня Суботцівської волості в маєтку генерала Лішина організувалася сільськогосподарська комуна, до якої ввійшли, як писала газета “Известия” в № 42, “кілька сімей повністю”.

Члени комуни с.Андріївка Новомиргородського району. 1931 р.
З фондів музею П. Озерова

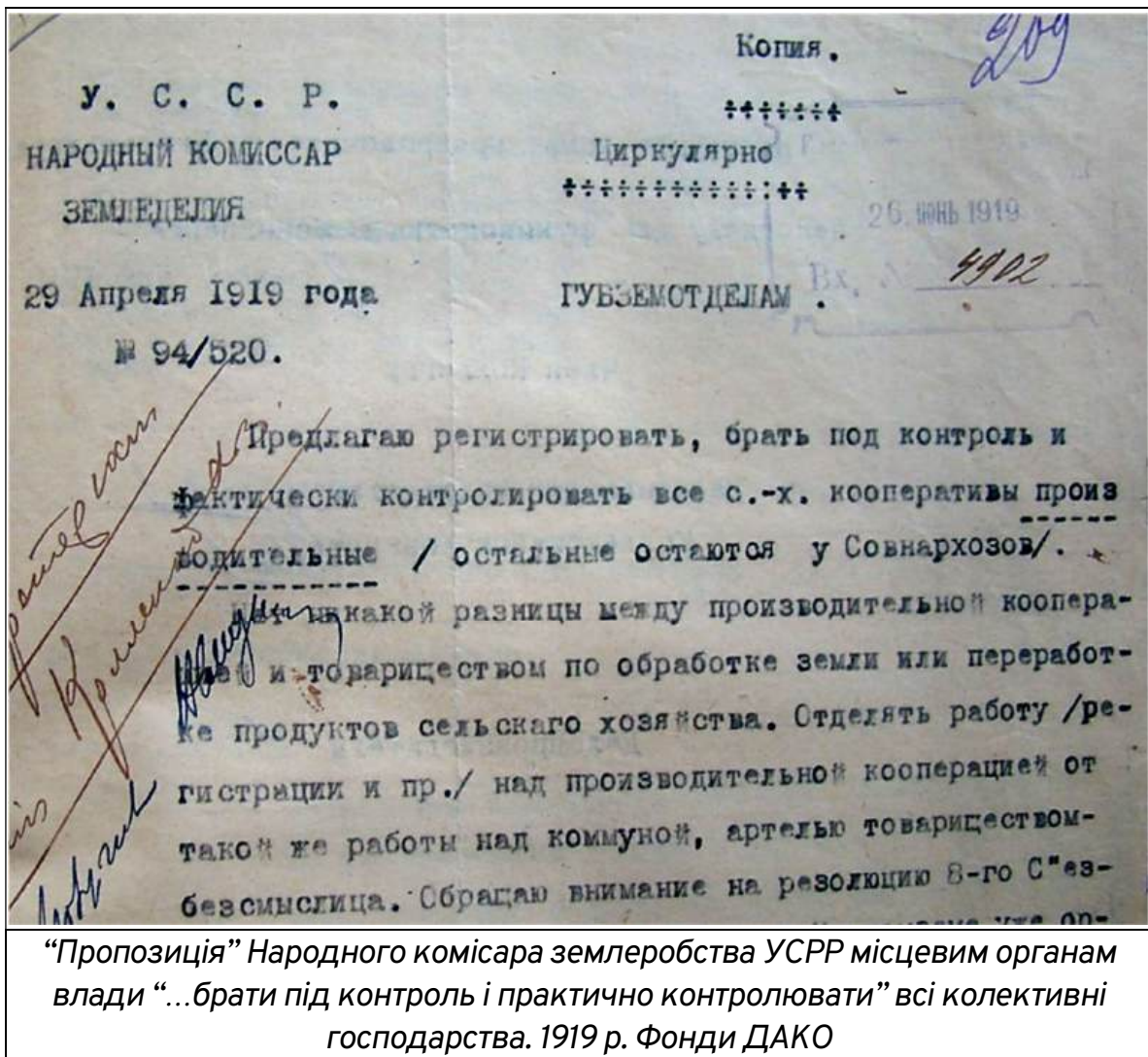
Вже тоді більшовицькі газети мали чітке пропагандистське спрямування, тож планувалося, що всі новини про комуни, а також інформації та репортажі з сіл, повинні наповнюватися оптимізмом та піднесеністю, і цим спонукати й інших селян переходити тільки на такі колективні форми господарювання. Однак завжди приховувалися наслідки господарювання комунарів, як і той факт, що землі таким колективним утворенням надавали за залишковим принципом, спрямувавши кращу і в більшій кількості зовсім на інші цілі. Адже весною 1919 року комуністична влада різко змінила не тільки пропагандистську риторичку, але і практичні дії, тож від її голослівної щедрості,

що втілювалося в гасло “земля – селянам”, мало що залишилося, тому масово роздавати поміщицькі землі разом з економіями будь-кому передумали. Так, 24 березня 1919 року Херсонський губернський комісар, чия влада деякий час поширювалася і на Єлисаветградський повіт, видав наказ, яким всі поміщицькі економії проголошувалися повністю державною власністю з назвою “зразкове радянське господарство”.

Всі засіяні селянами озимими культурами землі теж вважалися надбанням держави. І тільки залишки землі, що не увійшли до радгоспів, дозволялося віддавати комунам. Аж насамкінець, землі, що не відійшли ні радгоспам, ні комунам, теоретично могли бути розділені тільки між малоземельними селянами, однак “їм наполегливо рекомендувати також з’єднатися в комуни”. Цей комісарський циркуляр наказував увесь інвентар та худобу, раніше розібрані з економії “неправомочними для подібних реквізицій особами”, негайно повернути. Губернський комісар також попередив, що всі порушники каратимуться з усією “суворістю воєнної революційної законності”, і ті, хто ігнорують цей наказ і чинять перешкоди в його виконанні, будуть розглядатися як “вороги радянської влади” і віддаватимуться суду революційного трибуналу [6].

Ті комуни, що утворилися за наполегливого наполягання більшовицької влади, ніколи з її поля зору не випадали, навпаки – прискіпливий контроль за їхньою діяльністю постійно зростав. Тож усіх зобов’язували зареєструватися в повітових земельних відділах. Після цієї процедури органи державної влади детально регламентували будь-яку діяльність комун: виробничі і фінансові плани, розпорядок роботи, участь кожного комунара в політичному та культурному житті, обов’язкові колективні читання ними газет та відвідування зборів тощо. Така прискіплива увага до комун спричинена тим, що вони створювалися як “планові соціалістичні господарства”, де місця ініціативі та підприємливості самих селян не передбачалося, тож їм залишалося виконувати тільки команди, накази, циркуляри тощо. Тому за комунами обов’язково закріплювався інструктор – переважно з членів партії. Ці по суті невсипущі наглядачі наділялися великими правами і не замикалися на роботі лише в комунах, навпаки, їх зобов’язали здійснювати агітацію серед решти селян з метою їхнього неодмінного залучення до комун [7]. Наглядачами посилали зазвичай чужинців, буквально нашпигованих пропагандистськими гаслами, комуністичними утопічними ідеями та безкомпромісною риторикою, тому чорна шкіряна тужурка чи міський одяг, а також револьвер на боці, фанатизм багатьох, нахабність від усвідомлення сили, абсолютна безкарність й уособлювали більшовицьку владу на місцях. Ставлення

більшості хліборобів до комун, комунарів та комісарів утвердилося різко негативним. На той час синонімом комуні відповідало влучне “казарма”.

Більшовицька влада так захопилася створенням комун, і не тільки агітацією за них, а й грубим адмініструванням та свавіллям, що 11 квітня 1919 року ЦК КП(б)У направив усім повітовим і волосним парткомам багато в чому декларативного листа, в якому не надто категорично, однак все-таки наказувалося якнайсуворіше дотримуватися принципу добровільності при організації колективів [8]. За тиждень, 17 квітня 1919 року, з Москви до Херсона, а з губернії до Єлисаветградського повіту надійшла ще одна телеграма, цього разу з Наркомзему. В ній констатувалися численні факти того, як з метою створення комун чиновники на місцях розпочала відбирати в селян землю, придбану до 1917 року, викликаючи у них велике обурення й розчарування діями комуністичної влади. “Ці землі ніяк не можуть примусово вилучатися для організації радянських господарств та інших колективних об’єднань!” - мовилося в телеграмі. Також вказувалося на недопустимість примусових заходів під час утворення комун та інших видів колективного господарювання. “Перехід на колективні форми здійснюється

...без усілякого примусу” - лицемірно наказували з Москви в телеграмі за підписом Голови РНК Леніна [9].

Зрозуміло, що в цьому побажанні під виглядом захисту інтересів селян насправді приховувався факт втрати комуністами будь-якого авторитету й підтримки на селі через політику насильницького створення комун та відсутності будь-якої роботи зі справедливого перерозподілу поміщицьких земель між усіма селянами, на що ті даремно сподівалися вже скільки часу. Факти обурень про це масово надходили до Москви, тож доводилося задкувати, рекомендуючи владі на місцях не вживати непопулярних заходів з організації колективного господарювання. Однак мови про будь-який переділ поміщицької землі між селянами вже не велося.

Закономірно зазнало повного економічного краху “культурне радянське господарство”, що виникло на землях та в маєтку великого землевласника Василя Селіванова в с. Верхня Сазонівка – за 6 верст від Зінов’ївська. До 1917 року Селіванов на власних землях, де орної налічувалося 522 дес., сіножатей – 87 дес., пасовищ – 50 дес. та ін., вирощував худобу на продаж та займався продуктивним орним землеробством і садівництвом. Поля стояли чистими від бур’янів та були родючими. В середньому на поміщицьких землях збирали щорічно по 80 пудів озимини з десятини, тоді як селяни – по 50 пудів. Для обробітку полів та випасання худоби поміщик винаймав селян з навколишніх сіл та регулярно і щедро їм платив. Так, найнятий кінний селянин за рік роботи в Селіванова отримував до 200 крб., за місяць роботи на жнивах – від 30 до 60 крб., поденно весною – від 1,20 крб. до 3 крб. Розцінки за окремі види робіт запровадили такі: за оранку 1 дес. землі поміщик платив 4 крб., за боронування 1 дес. – 1 крб., за збирання врожаю озимих – 8 крб. за 1 дес. Жінки за роботу могли заробити за сезон 70 крб., підлітки – 60 крб. Забігаючи наперед, зауважимо, що за колгоспної системи за подібні об’єми робіт колгоспники отримували копійки грошима та грами зерна натурою, або залишалися ні з чим – все залежало від “настрою” влади.

Не скупився своїм найманим робітникам і вже згадуваний поміщик Соколов-Бородкін, у чиєму маєтку с. Федорівки виникла комуна, а згодом – радгосп. Так, за оранку плугом 1 дес. озимого клину він платив найманим робітникам 7,93 крб., за догляд посівів від бур’янів – 72 коп. за 1 дес., за збір врожаю з 1 дес. – 5,02 крб., за перев’язування снопів – 2,39 крб., за молотьбу і перевіювання зерна – 4,53 крб. [10]. Що це за гроші і яка їхня купівельна спроможність свідчать ціни, що встановилися на 1913 рік. Так, кінь або корова тоді коштували по 60 крб., пуд пшениці – 1 крб., пуд жита – 75 коп., масло – 35 коп. за фунт. Тобто, навіть підліток, добросовісно ставлячись до роботи, не говорячи вже про дорослих, міг за літній період придбати собі нове взуття або одяг. І ніхто й ніколи з них, старанно працюючи, зокрема, в поміщиків

Селіванова чи Соколова-Бородкіна, не голодував. Вже після більшовицького перевороту цих найманих поміщиками робітників прозвуть “наймитами” або “батраками”. Радянська влада перетворить чимало їх на свою соціальну опору на селі, та вміло граючи на примітивних людських почуттях, зокрема, на заздрощах, розбудить в багатьох приспані мораллю злобу, ненависть, садизм у ставленні до більш успішніших земляків. З часом використає їх, вписавши до категорії активістів, для фізичного знищення чималої кількості своїх односельців та, навіть, родичів.

З осені 1917 року постали нові реалії: багатьох землевласників, як от Селіванова та Соколова-Бородкіна, чії господарства дійсно вважалися “зразковими”, прогнали, натомість створили радгоспи або комуни, проте чогось ефективного і дієвого в їхніх колишніх економіях нові господарі не досягли. Навпаки, все лише наполегливо нищили, бо те дармове, що потрапило до їхніх рук, обов’язково занепадало. Цілину Селіванова переорали та засмітили бур’янами, від безгосподарності колишні добротні поміщицькі будівлі перебували в стані розрухи, а ставок, занесений мулом, обмілів. Колодязь розорили. У жахливому стані опинився цегляний будинок у півтора поверхи, донедавна критий оцинкованим залізом: у стінах з’явилися тріщини, дах навіщось поламали, заодно зруйнували підлогу, вікна, двері. Потребували неабиякого ремонту флігель під черепицею, цегляний і дерев’яні сараї, занепадали колись добротні конюшня, волоня, майстерні, паровий млин. З водозабірної вежі викрали насос. Даремно очікував ремонту цегляний тин навколо економії. На подвір’ї стояли бездоглядні 14-рядна сівалка, дискова борона, віз, а в напіврозвалених будівлях дивом збереглися 8 голодних коней, корова та три свині. До повного занепаду радянські хазяї довели промисловий сад землевласника Василя Селіванова. Він мав площу в 3 дес., навкруги огорожений живоплотом. Селяни Сазонівки та “нові господарі” живу огорожу знищили настільки, що від дерев залишилися одні пеньки, а декоративні кущі здичавіли. Колись на базарі Єлисаветграда звідти надходили великі партії малини та полуниць, тепер від них нічого не залишилося. В саду промисловця Селіванова свого часу плодоносили 400 яблунь, 185 груш, 30 слив, 80 горіхів, до 100 вишень, а також абрикоси, черешні, кизил. У перші роки панування комісарів сад не розчищався, а через загибель великої кількості дерев утворилися великі прогалини, порослі густими бур’янами.

Всюдисущє Єлисаветградське повітове ЧК 11 січня 1922 року підготувало донесення, в якому ситуацію в “культурному господарстві” села Сазонівка охарактеризували так: “культрадгосп розпадається, завідувач не цікавиться, не з’являється в радгосп, надаючи робітникам робити що їм завгодно, з

радгоспу викрадені три корови, сади винищуються, селяни їх вирубують на дрова” [11].

Отже, завдяки такій системі господарювання “культурне господарство” перебувало на межі розпаду і продуктивно господарювати на землі та біля худоби не було вже кому. В такому занедбаному стані колишня економія Селіванова, на землях і майні якої виникло “культурне радянське господарство”, простояли до 1925 року, аж поки влада не схаменулася, тож там вирішили організувати радгосп “Робесп’єр” при Зінов’ївському БУПРі, де дармової робочої сили без будь-яких комуністичних ілюзій ніколи не бракувало [12].

Практично в подібному становищі опинилися господарства, створені на землях Соколова-Бородкіна (с. Червоновершка Компаніївської волості з землею у 1398 дес.), Нечай-Грузевича (Нечаївська волость, 2000 дес.

землі), Марущака (1800 дес. землі), Баумана (1000 дес. землі) тощо [13]. Ситуація не покращувалася роками.

І в наступні роки, зокрема 1927–1928, Зінов’ївська окружна прокуратура вивчала стан справ у “культурних радянських господарствах”. Побачене узагальнили і надіслали до окружного комітету партії. З довідки прокуратури постає надзвичайно страхітливий матеріальний стан робітників радгоспів, їхня абсолютна безправність, нещадна експлуатацію тощо. Так, робітники радгоспів ходили обірвані, адже змінного чи робочого одягу не мали зовсім, у

їхніх житлових помешканнях, що називалися казармами, не було взагалі ніякого освітлення, навіть гасових ламп. Ні в одному радгоспі робітники не могли скористатися пральнями, вбиральнями, лазнями. Дорослі та їхні діти

виконували одні й ті самі норми, потерпаючи від грубого поводження з ними адміністрації господарств. Всі споживали примітивну їжу в обмежених кількостях “без належної приправи”, а продукти зберігалися в “антисанітарному стані”. Однак, навіть поїсти в їдальнях з приготованого не всі могли, адже не вистачало тарілок та ложок. Так, у радгоспі Широко-Роздольському Братського району робітники постійно голодували: протягом дня отримували недопечений хліб до 2,5 фунтів, зрідка м'ясо – менше ніж ½ фунта, сало – пересолене, обідали без ложок, тому варене споживали з мисок руками, а юшку випивали. Роздільне проживання чоловіків і жінок не забезпечувалося, та, крім того, багато робітників спали у воловнях і конюшнях разом з худобою, адже ліжок, не говорячи вже про постільну білизну, про яку й уяви не мали, всім не вистачало. Матраци, набиті соломною, мали тільки частина робітників. Допомоги хворі не отримували, адже надати її, як, проте, і ліків, не було кому і не було чим. Житлом для робітників слугували примітивні бараки, споруджені нашвидкуруч і вкриті руберойдом. Під час дощів дахи протікали, багато казарм не мали вікон взагалі [14].

Вже тоді, в 1927-1928 та наступних роках, вибору де працювати – в радгоспах чи поміщицьких економіях, не було. А якби він був, то робітники “культурних радянських господарств” всі як один перейшли б до поміщиків. Бо там, у радгоспах, перетворили їх на справжнісіньких рабів: абсолютно безправних, затурканих, виснажених тяжкою працею, неймовірно бідних, голодних, без будь-яких перспектив у житті. Проте, таке життя більшість з них обрали свідомо і самостійно, адже кількома роками раніше спокусилися на солодкі обіцянки жити в комунізмі, повністю проігнорували ідею боротьби за свою власну державу.

Згодом зміцніла комуністична влада, знову повернувшись до ідей колективного господарювання на землі і фанатично втілюючи їх, значно переполовинить не тільки жителів Сазонівки, які “неймовірно страдали” при поміщику Селіванову, а й інших сіл, відбере у них хліб, що призведе до смерті багатьох. Розкуркуленням, репресіями та насильницькою колективізацією спричинить небачений страх, посіє злидні в кожну селянську родину. А замість грошей, на які, судячи з усього, поміщик Селіванов своїм добросовісним робітникам, які за радянської влади перетворяться на “наймитів”, “батраків”, не скупився, нараховуватимуть кожному заярмленому й заляканому колгоспнику безликі і порожні “трудодні”, а безправному робітнику радгоспу – копійки. Так триватиме десятки років поспіль.

Для залучення селян до колективів комуністична влада вдавалася не тільки до адміністрування й примусу, але розробила певні стимули. Так, 9 серпня 1922 року, саме в розпал голоду в Україні, ВУЦВК видав декрет, за яким селяни, що вступали до колективів, отримували значно більші, ніж

індивідуальні землероби, права, пільги та переваги. В декреті вищий державний орган України підтвердив непорушну лінію на створення колективних господарств на селі, вбачаючи в цьому не тільки велике господарське значення, але і політичне, оскільки колективи, на думку уряду, “є опорою Радянської влади на селі перед обличчям економічно зміцнюючого куркульства” Документом передбачалося поставити колективізацію на планові рейки, а плани довести кожному наркомату. Новостворені колективи наділялися першочерговістю і перевагою у виділенні земельного наділу одним клином, вони позбавлялися орендної плати за наділену землю та інвентар, позики для них встановили довготерміновими і гасилися через 5 років після отримання, все вціліле поміщицьке майно, реманент та худоба переходили до колективів безкоштовно.

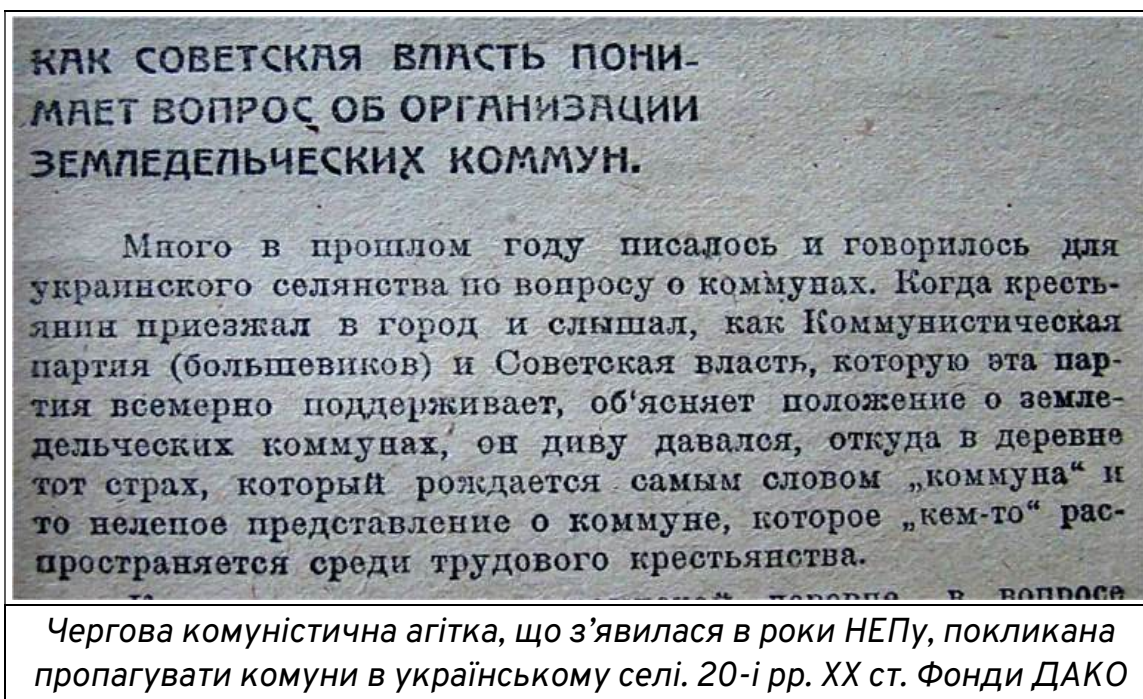
В жовтні 1922 року підбивали підсумки про стан колективізації сільського господарства в Єлисаветградському повіті. Період, коли створювався звіт, був драматичним, адже голод тільки посилювався, він охопив як 26 волостей повіту, так і повітове місто.

Ось за такої драми, диригентами якої були комуністи, в Єлисаветграді підводили підсумки не голоду та причини його виникнення, а колективізації в сільському господарстві за час з 1920 по 1922 рік. У звіті підкреслювалося, що за колективізацію на рівні Єлисаветградського повіту відповідали два інструктори, а на місцях – повітові та дільничні агрономи. Передбачалося, що новостворені колективні господарства будуть матеріально та інструктивно обслуговуватися державою через повітовий земельний відділ. Планувалося створити в повіті ударну групу передових колективних господарств, що своїм прикладом показували б господарську перевагу перед одноосібниками та пропагували “соціалістичне землекористування”. В 1920 році в Єлисаветградському повіті вдалося організувати 10 колективів, до яких увійшли 72 особи. Однак до кінця 1920 року дожили тільки 6 колективів.

З весни 1921 року, з посиленням влади більшовиків, за колективізацію взялися рішучіше. До червня 1921 року вдалося організувати 40 артіль, з яких 75% (30 колективів) склалися з міських жителів, а в селах налічувалося тільки 10. Як відзначалося у звіті, колективи формувалися з заможних та інших громадян, що “за своєю психологією” не були підготовлені до сприйняття колективних форм господарювання. Більшість артіль організовувалися заради отримання від держави матеріальної допомоги та приховування майнового стану, що його більшовики могли реквізувати. Протягом 1921 року організували загалом 74 артіль, з яких розпалися 26. Колективи отримували на пільгових умовах сортове зерно та інвентар. Тоді їм роздали 69 одиниць сільськогосподарського реманенту та зернову позику в 6490 пудів. На 1922 рік залишилося в повіті 54 артіль.

Кожна з них складалася переважно з 12-15 членів. Однак, як відзначали в Єлисаветградському земельному повітовому відділі, в більших за кількістю членів колективів – відсутня дисципліна. Артїлі обробляли в середньому 2,5 дес. землі. Один з висновків звіту звучав, проте доволі безпідставно оптимістично, так: “форма колективного господарювання проникає в широку масу незаможного селянства”. Однак влада зробила для себе і невтішні висновки, адже в умовах Нової економічної політики «з артїлей розпочнуть виходити середняки і заможні селяни для заняття самостійним господарюванням» [15].

Весною 1922 року в с.Красносілля (нині Олександрівського району) кілька селян взялися за створення комуни, назвавши її іменем Леніна. Більше року витратили на організаційні моменти. І тільки в червні 1923 року, коли стихав голод, комунарам відвели землю однією ділянкою. До колективу записалися 12 родин, де налічувалося 27 дорослих, шестеро дітей, кілька однаків, а всього 42 їдці. Через два роки, у квітні 1925 року, до комуни вступили ще 2 родини, а кількість їдців зросла до 50. Серед комунарів - також 3 члени партії та 8 комсомольців. За рівнем освіти ситуація була такою – 2 неписьменних, 35 – з домашньою освітою, 2 навчалися в початковій школі. До комуни увійшли 12 родин з землями розміром від 1 до 3 десятин, а три родини її не мали зовсім. Головою комуни в 1922 році став комуніст Тимофій Кигим. Серед активу також числилися Павло Діброва, Іван Коваленко, Петро Кигим [16].

На весну 1925 року комунари обробляли 79 десятин землі. З них 72 десятини займала рілля, 2 дес. відвели під городи, 1 дес. – на сіножаті та понад 2 дес. виявилися “непридатними”, тож на них випасалася

комунарська худоба. У спільному користуванні тримали 9 коней та 5 лошат, вола, 4 корови, 34 вівці, 28 свиней, 59 курей. Доглядалися також 18 сімей бджіл. За пільговими умовами придбали двох коней англійської породи, корову холмогорської породи та дві свиноматки англійської породи. Забезпеченість реманентом була достатньою: господарювали двома плугами, двома жатками, кінними граблями, мали бричку та 4 вози.

42 комунари спільно проживали в будинку на 113 кв. сажнів, це майже 240 м². Вся худоба утримувалася в одній будівлі. На подвір'ї комуні також стояла комора, придатна для зберігання до 1 тис. пудів зерна. Окремо утримувалися свині. Городини зберігалася в 7 невеликих погребях.

У травні 1925 року, коли завершилися весняні посівні роботи, то 8 десятин залишили під чорні пари; на 1 дес. висадили баштан; 8 дес. відвели під кукурудзу американських сортів; 13 дес. засіяли озимою пшеницею, 6 дес. – житом, 10 дес. – ярою пшеницею. Гуртом висадили 2,5 дес. картоплі та 6 дес. цукрових буряків, були також овес, просо. На городі росли капуста, столові буряки, цибуля, помідори, квасоля. Однак, крім кукурудзи, все насіння виявилось несортним, а тому маловрожайним [17].

Попереднього року – в травні 1924, комуні взяла 1000 крб. золотом кредитів терміном на 5 років. У листопаді – ще 500 крб. Брала кредити загалом п'ять разів, тож віддавати доводилося 2158 крб. та відсотки на них. Крім отриманих кредитів комунари мали й інші джерела надходження коштів. Так, восени 1924 року продали зерно по доволі високій ціні, тож за 400 пудів отримали 400 крб. золотом. За позичені й набуті кошти купили 32 вівці та троє коней [18].

На кінець січня 1925 року в коморі комуні зберігалася 1200 пудів різного зерна на суму 1350 крб., 130 пудів соняшнику на 135 крб., 1000 пудів соломи та 300 пудів полови. В погребях зберігалася 2000 пудів різної городини та технічних культур. Сала, м'яса, молока комунари мали 4 пуди (на 25.01.1925 р.), а також 35 пудів борошна та круп. Разом – 3027 пудів. У касі зберігалася 15 крб. На червень 1925 року в коморах та погребях не залишилося жодного фунта сала, м'яса, борошна, круп, цукру, а були лише зерно, олія та картопля [19].

Зрозуміло, що 50 їдців не голодували, але і не розкошували. Над ними висів значний борг, який потрібно віддавати. Певний оптимізм серед комунарів звичайно існував, адже обтяжливих податків вони, на відміну від індивідуальних хліборобів, не платили, у ставленні до них влада в багатьох питаннях була терплячою та лояльною. Однак до омріяного “щасливого життя” залишалася неподолана відстань.

Зі скупого звіту за підписом голови комуні Петра Кигима до Цибулівського райземвідділу важко дізнатися, як вживалися в одному будинку кілька

десятьок дорослих і дітей, чим заповняли вільний від роботи час, як гасилися побутові та виробничі конфлікти, якими були стосунки комунарів з сільськими жителями і як довго проіснувала коммуна ім. Леніна в с. Красносілля.

Фактично більшовицька держава для цієї комун створила, на відміну від одноосібних хліборобів, надзвичайно сприятливі, буквально – тепличні, умови для господарювання. Так, декретом ВУЦВК від 9 серпня 1922 року “Про права, пільги і переваги, що надаються незаможним селянам, організованим в сільськогосподарські колективи (коммуни, артіль, ТСОЗи)” коммуна ім. Леніна с. Красносілля визнавалася “опорою радянської влади на селі”. Тому заборонялося всім державним органам збирати з комун орендні плати за землю та інвентар, землі їм надавалися в першу чергу, а, отже, кращої якості, їм переходили абсолютно безкоштовно частина вцілілої худоба та реманент колишніх поміщиків та нинішніх куркулів, а також будівлі. Сортовим зерном, породистою худобою та банківськими кредитами коммуна забезпечувалися в першу чергу. Одночасно податки зерном були мінімальними, а то й зовсім відсутніми. Здавалося, умови для господарювання створювалися ідеальні. Однак, на ділі все було не так.

Активісти с.Аджамка. 1924 р. Фонди ДАКО

Так, у тяжкому економічному становищі опинилося кілька комун Братського району: “Зоря”, “Герої”, “Веселий труд”, “Труд”, “Культура”. Організовані ще в 1922 році, проте на осінь 1923 року коммуни залишалися слабкими в господарському плані, озимих посівів, через нестачу зерна і тяглової сили, не висіяли, а ярові культури, засіяні аби як, частково загинули. Щоб прохарчуватися та сплатити державі не такі вже й великі податки,

комуни опинилися перед необхідністю розпродувати майно, худобу та реманент. Зиму з 1923 на 1924 рік пережити не могли через нестачу продуктів, тож на голод були приречені всі комунари. Влада пішла їм назустріч: районна рада колективів Братського району третього жовтня 1923 року звільнила їх від сплати усіх податків та виділила зерно на прогодування [20].

В с.Новомиколаївка Новгородківського району комуну “Більшовик” заснували 30 березня 1923 року. До неї увійшли 22 працездатних осіб з 81,5 дес. землі. Господарювали з однією жаткою, 5 коровами, молотаркою. В цьому селі того ж дня, що і комунa, виникла ще й сільськогосподарська артіль “Червоний прапор” з 19 працездатними. Для ведення господарства мали 5 коней, 5 корів, жатку, молотарку. В серпні 1923 року по річці Інгул біля с.Богданівка Новгородківського району створилася комунa “Перемога”. 17 працездатних взяли спільно господарювати на 57 дес. землі з таким реманентом – жаткою, сівалкою, віялкою, плугом. Мали також 4 коней та стільки бичків. До грудня 1923 року комунa “Більшовик” придбала 5 корів, 2 плуги та 3 вози. Артіль “Червоний прапор” купила по п’ять коней та корів, а також молотарку. Комунa “Перемога” купила 5 коней, 4 бички, 2 вози та плуг. За короткий час усі ці комуни опинилися у великій борговій ямі – кредити, хоч і надані на пільгових умовах, проте погашати їх не було чим, як от тільки розпродувати нещодавно придбані худобу та інвентар.

Надійна опора партії – комсомольці. Златопільська районна конференція ЛКСМУ, 1924 р. З фондів музею П.Озерова

Держава свою “соціальну опору на селі” не залишила без допомоги: оскільки далі надавати їм кредити виявилось доволі ризикованим – через неможливість комунарів їх віддати, то зміцнення комун та артільей, зокрема, в Новгородківському районі, здійснили так – у 1924 році відбулася перша хвиля розкуркулень, і все вилучене у куркулів майно передали комунам. Так, комуні “Більшовик” передали від розкуркулених молотарку, жнивварку та 4 борони. Комуна “Перемога” отримала дві косарки, водяний млин, плуг, сівалку, 2 борони, віялку та кінні граблі. Артіль “Червоний прапор” від розкуркулених дісталися кінна молотарка та 2 борони [21].

Розподіляли майно розкуркулених селян і на території нинішнього Олександрійського району. Так, комуна “Червоний орач” с. Головкивка, що раніше зайняла маєток поміщика Мілера та 100 десятин панської землі, в 1924 році отримала від розкуркулених односельців 4 коней, корову, молотарку, жнивварку, 2 сівалки. Сільська влада остаточно не вирішила, як вчинити з ще однією віялкою, соломорізкою та 17 аршинами шкіряного пасу, теж відібраних у куркулів [22].

Не цуралися куркульського майна і в новостворених колективах тогочасного Онуфрїївського району. Так, під час розкуркулень у січні 1924 року в с.Василівка до колективу “Червоне сонце” відійшло майно куркулів, а саме: вітряний млин, кінь, вівця, молотарка, 2 бички, плуг, крупорушка. В с. Приютівка комуні “Новий світ” передали три куркульські хати з надвірними будівлями, дві корови та дві свині, дві косарки, 5 бричок, сівалку, віялку, плуги, борони тощо. Іванівським колективам “Згода” та “Надія” відійшли три хати з надвірними будівлями, вітряний млин, 13 коней, 2 корови, 2 свині та 21 сільськогосподарський реманент [23]. Поповнення комун дармовим було суттєвим. Адже комуна “Червоне сонце” налічувала 11 родин, у них числилося 26 душ працездатних та 29 непрацездатних. У “Новому світі” с. Приютівка до комунуввійшли 8 сімей з 30 їдцями. У “Згоді” с. Іванівка налічувалося 8 сімей з 22 їдцями, у “Надії” – 7 сімей з 32 їдцями та 32 дес. землі [24]. В тогочасному Глинському районі станом на 1 квітня 1924 року комуні “Якір”, що в с. Іванківці, влада передала чимале за кількістю і вартістю майно розкуркулених родин: 4 садиби, 4 будинки, вітряний млин, 4 коней, 3 корови, 16 овець, 4 свині, 18 одиниць найрізноманітнішого реманенту включно з складними сільськогосподарськими машинами [25]. Цікаво, чи не захлиналися комунари молоком від чужих корів, і чи не давилися хлібом з борошна, змеленого на “куркульському” млині, адже обідаючи, добре знали і усвідомлювали, що їхні статки приросли не повсякденною напруженою працею кожного комунара, а привласненням наслідків тяжкої праці колишніх своїх односельців?

Члени артiлі "Вперед" с. Лип'янка Златопильського району. 1924 р.
З фондів музею П. Озерова.

Макарихську комуну ім. Леніна Знам'янського району організували 1 березня 1924 року на землях і в будівлях колишнього радгоспу. Попередні господарі неймовірно засмітили землі різноманітними бур'янами, а проти шкідників і хвороб боротьби не вели. Ось така спадщина і дісталася комуні. Через віддаленість від сіл Дмитрівка, Знам'янка, Диківка, і неможливість швидкої доставки на базарі молока та м'яса, комуна обрала зерновий напрям ведення господарства на 245 дес. землі. Однак, крім засміченості полів, комунари зіткнулася ще з однією проблемою – не вистачало достатньої кількості робочої худоби, адже і тут спадщина виявилася доволі примарною. Так, 4 пари волів і 15 коней були виснаженими та хворими. Сільгоспінвентар, як і худоба, теж перебував у занедбаному і зношеному стані. Також комунарам дісталися кілька ледь живих свиней та 13 поросят. Новим господарям перейшов і борг радгоспу перед державою: нездані 1500 пудів зерна та невиплачена за 3 місяці заробітна платня радгоспним робітникам. Крім посівної перед комунною стояло завдання відновити греблю на ставку, здійснити капітальний ремонт кількох будівель. Комунарами стали колишні батраки і бідняки. Однак їм виявилось не під силу виконати увесь об'єм навіть першочергових сезонних завдань, що диктувалися весняною порою. Не дивно, що до комуні з району направили на допомогу 41 червоноармійця. Засіяти всю землю спільними силами не вдалося, тому половину орної землі здали в оренду, маючи намір отримати

за це платню різноманітним зерном. До комуни переселилися загалом 88 осіб. Житла для всіх не вистачало, тому запланували будувати нове – у випадку, якщо з’являться прибутки. Прогнозувати подальшу долю комуни ім. Леніна, за відсутністю документів, важко. Однак, тяжка радгоспна спадщина та загальна неефективність комун взагалі напевне що не дозволила комунарам с. Макариха жити сито, в теплі та в достатку – як їм донедавна мріялося.

3 серпня 1924 року у селі Макариха відбувся мітинг, приурочений 10-м роковинам початку I-ї Світової війни. Учасниками заходу, дозволеного владою, були, в першу чергу, комунари – як найбільш організована й підконтрольна владі маса. На мітингу схвалили резолюцію, в якій макарихці пообіцяли “капіталістам і поміщикам усього світу” відомстити “остаточною перемогою комунізму”, закликали земляків йти в “артілі, колективи і комуни”, щоб в такий спосіб “позбавитися імперіалістичної війни”. “Смерть поміщикам і капіталістам всього світу. Помста нещадна прихвостням буржуазії. ... всі під прапор Ленінізму!” – закликали учасники мітингу. Оскільки “поміщиків і капіталістів з усього світу” на той час у Макарисі не було, то ці доволі агресивні гасла там і померхли [26].

Примітно, що цей та подібні йому мітинги та збори віднині відбувалися тільки за ініціативою та дозволом влади, що свідчило про значну затурканість і безправність хліборобів у системі, вибудованій комуністами. Повну абсурдність ситуації, коли в усіх бідах, що звалилися на хліборобів з вини саме комуністичної влади, умілою пропагандою звинувачували “капіталістів” інших країн, засвідчили також збори селян Донино-Кам’янки Знам’янського району, що теж відбулися з нагоди 10-ї річниці початку I-ї Світової війни. Збори за участю 250 громадян, на яких головував “товариш” Карлюков, постановили: “...робітникам взяти в свої руки міцніше молот, а селянину – глибше плуга, і твердим кроком йти на знищення капіталістів усіх країн і об’єднуватися в тісний союз Радянських республік” [27]. Зрозуміло, що ніхто й нікуди від таких палких закликів не збирався йти, проте маніпулювання свідомістю хліборобів вже давало про себе знати, адже на цих зборах, як і в с. Макарисі, пропагандистськими засобами відповідальність та вину за жахливе становище в країні переводилися з Кремля на зовнішніх міфічних ворогів, а ліплення образу супротивника за межами країни тривало майже 70 років поспіль. Владі таки вдалося задурити чимало громадян. Зрозуміло, що неодмінні мітинги та часті збори становища ні одноосібних господарів, ні, тим більше, комунарів не поліпшували.

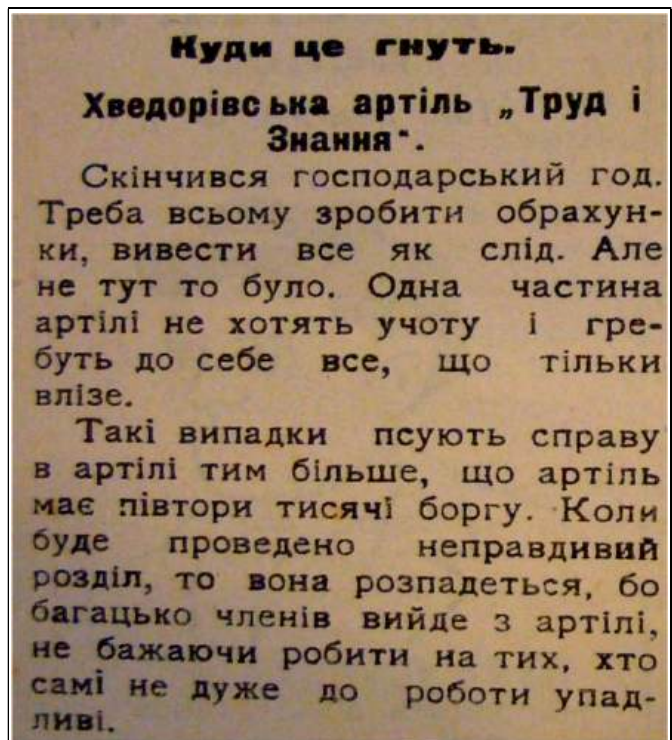
Прикладом великої господарської неефективності слугувала комуна ім. Петровського Знам’янського району. 11 грудня 1924 року її відвідали ревізори Бочаров з Олександрії, член Знам’янського РВК Кошевський та

рахівник Прозоровський. Всі разом підписали акт. В ньому зафіксували, що тривалий час будь-яких звітів про витрати і прибутки у комуні не здійснювали, це стосувалося і руху коштів, що викликало в інспекторів справедливую підозру в їх розкраданні та привласненні керівниками колективу. Економічний стан комуні вкрай тяжкий, серед комунарів спостерігається байдуже ставлення до роботи та її наслідків, а безтолкові розпорядження голови комуні Козакова та його диктаторство лише дезорганізували виробничу діяльність. Ситуація, констатували ревізори, безвихідна. Не дивно, що навколишні села негативно ставилися до комуні. “Повна безгосподарність скрізь, - писали в акті посланці влади, - всі будівлі в безгосподарному стані, а також сад”. Обіцянки відправити державним заготівельним організаціям 51 вагон жита, макухи і борошна залишилися тільки словами: з комуні не надійшло жодного фунта. Також “десь” поділися 1510 крб., від чого члени комуні перебували у “панічному стані”, адже в касі залишилося тільки 55 коп. Також комуні мала борг у 2 тис. крб. перед іншими організаціями, яких віддавати нічим [28]. Акт свідчив не тільки про повне банкрутство однієї окремо взятої комуні, але загалом і такого колективного, а отже – безвідповідального, методу хазяйнування на землі взагалі.

Дещо відмінне колективне об'єднання діяло у с. Христофорівка Знам'янського району. В 1924 році, згідно доповідної уповноваженого Васильєва, село вважалось досить заможним, якщо судити за соціальним станом його жителів. Так, батраків на 1800 жителів налічувалося 15, середняків – 12 сімей, куркулів – 122 сім'ї, бідняцьких господарств – 219. Не всі з них мали робочу худобу та складний сільськогосподарський інвентар, однак більшість землю обробляли і збирали врожай без усіляких комун і артілей в спосіб, відомий здавна як супряги. Тобто шляхом тимчасового об'єднання в робочу пору власника коня з власником, наприклад, плуга, без усіляких бюрократичних умов і зобов'язань. Однак у вирощуванні хліба ведучу роль в селі, на думку уповноваженого Васильєва, відігравав куркуль.

Та все ж 8 родин з 32 їдцями, піддавшись агітації, організували у Христофорівці “колектив”. Однак, як рапортував до райкому Васильєв, “процес життя колективу в принципі абсолютно не відповідає призначенню колективу”, оскільки, крім колективної землі площею 48 десятин, трьох корів, кожна родина обробляла свою землю окремо. І цієї землі у них понад 30 дес., є також до 15 коней та 28 корів. Та, що найбільше здивувало уповноваженого, члени колективу на спільній землі не працювали, а найняли батраків, і на пропозицію з'єднати всі їхні землі та худобу в одне ціле та жити комунію “дивляться негативно”.

6 квітня 1925 року Новгородківська районна комісія КНС перевірила діяльність комуни “Перемога”. На той час вона діяла вже два роки, а її засновниками стали 8 сімей. Господарство тримало 4 корови та троє коней. Однак, як зазначили ревізори, “комунари дуже бідні, не мали їжі, а одяг обірваний”. Проте, що виявилось “позитивним”, заснували організацію ЛКСМУ та жіночий відділ, а для проживання звели 2 будинки. 29 квітня 1925 року на засіданні президії Новгородківського районного КНС заслухали звіт правління комуни “Червоний прапор”. З’ясувалося, що комуна перебувала в критичному економічному стані, а тому до нового врожаю комунарам не стане чого їсти [29].

Замітка в газ. “Червоний шлях”, м. Зінов’ївськ, 1925 р., про ситуацію в артілі “Труд і знання”: “...одна частина артілі не хочуть учоту і гребуть до себе все, що тільки влізе”. Фонди ДАКО.

Восени 1926 року до комуни с.Головківка прибули інспектор Зінов’ївської окружної контрольної комісії Васильєв та представник Новопразького РК КП(б)У Полетаєв. У довідці окружному комітету партії за наслідками перевірки вони вказали, що в комуні перебувають 19 родин, де дорослих 51 особа. Спільно обробляють 158 дес. землі, тримають 8 коней, 9 корів, 48 овець, також є молодняк цих тварин. Великим надбанням комуни вважався трактор “Фордзон” та інший складний сільськогосподарський інвентар. Однак, для трактора, крім плуга, не вистачало навісного обладнання. На велику проблему для комунарів перетворилося відсутність достатньої кількості житла: 19 сімей, а це 100 осіб різних вікових груп, мешкали у 13 невеликих кімнатах, деякі з яких були прохідними. Це змушувало деякого з комунарів жити в клунях. Тому в планах комуни – перебудувати клуню під житло. Однак власних коштів на це не вистачало. Брати нові кредити при наявних боргах у 2044 крб. не наважувалися. Споживали їжу комунари одночасно і за одним столом – за середньою споживчою нормою на всіх їдців. Для хворих окремо готували дієтичні страви. Одяг купляли для всіх однаковий і за одними цінами. Ревізорам комунари поскаржилися на те, що їм не вистачає калорійної їжі – м’ясо і жири вони отримували рідко. Інших продуктів, як от хліба, комунари припасли, тож

його повинно вистачити до нового врожаю. В коморах і погребі зберігалася 100 пудів пшениці, 150 пуд. жита, 50 пуд. ячменю, 50 пуд. зернових відходів, а також просо, кукурудза та 150 пудів картоплі. Скаржилися комунари на сільського лікаря Бостринова, який до них ставився відверто вороже. Зокрема, хворим жінкам-комунаркам на їхні звернення грубо відповідав: “Що, об’їлася, йди, нічого тобі не станеться!” В 1925 році комунна злилася з комунною “Істинний шлях”, у якій налічувалося лише два комунари. Стосунки між комунарами взагалі, та членами партії зокрема, інспектори визначили як “складні”. Для жінок характерною була “ревність”. Не налагодили комунари добросусідських стосунків з навколишніми селянами, оскільки ставилися до них “нетактовно”. А щодо загальної ситуації в комуні, то посланець Зінов’ївської ОКК Васильєв та представник Новопраського РК КП(б)У охарактеризували як “задовільну” [30].

25 вересня 1921 року 14 селян с. Верблужки (10 бідняків, 4 середняки, з них – 7 членів партії) створили комуну “Червоний хлібороб”. Одразу в комуні проявилися “хворобливі явища” - часті п’янки, що супроводжувалися надмірним споживанням оковитої. Члени комуну навіть виробили норму поведінки: “Пити можна, але щоб ніхто не бачив!” Комунари жили в 4-х окремих будинках, поділених по 4 квартири. Зі старого млина створили клуб, де двічі на місяць збиралися на обговорення нагальних господарських питань. Загальна кухня працювала лише під час сезонних робіт, а в інші періоди комунари готували їжу самостійно, що викликало незадоволення жінок. Продукти отримували з коморі кожний за потребою. Інколи доводилося купляти їжу в сусідніх селах. Вартість продуктів бралася з зарплатні, що її кожного дня нараховували по 75 копійок на працюючого. Комуну супроводжували “суперечки з-за дрібниць”, що виникали переважно між жінками. Комунна не проявляла себе як “передове агрокультурне” господарство. Агрономічні знання, хоча б елементарні, в середовищі комунарів не проглядалися. Саме такі враження виклали ревізори у доповідній Новопраському райкому партії після відвідин комуну “Червоний хлібороб” [31].

Майже одночасно з комунами влада утверджувала ще одна форму селянського кооперування – артіль. Їхня відмінність від класичних комун у тому, що члени артілі не мали спільного житла та не харчувалися за “одним” столом, проте на землі працювали спільно. Кількісний склад членів артілей змінювався постійно до того часу, поки це дозволялося: одні господарі виходили, інші туди вступали. В роки НЕПу ця досить аморфна господарська форма праці біля землі ще не набула заскоружлого стану, як згодом колгоспи, тож деяка воля в селян зберігалася.

можливості добросовісно працювати, однак члени артіль до обов'язків ставилися “кепсько” - саме таку оцінку їхньої роботи дали в Лозоватській сільській раді. Зайвим для артіль виявився трактор, на який витратили великий кредит. Якщо коні працювали у 1925 році 998 днів, воли – 18, а трактор – лише 60. На харчі всім членам артіль видавали по 20 коп. на день [32]. Члени колективу “Червона зірка” спільно працювали і разом ділили вирощене. Так, у червні 1925 року розділили 10 пудів 20 фунтів суржику зерна. Кость Розиграй на сім'ю з 9 їдців отримав 3 пуди 10 фунтів хліба, Єлизавета Богдан на 7 душ – 2 пуди 21 фунт, Олексій Шабатин на двох – 29 фунтів. 15 червня ділили 17 пудів 38 фунтів жита. Єлизаветі Богдан його припало 7 пудів 8 фунтів, Северину Любарчуку – 3 пуди 8 фунтів. Весною 1925 року члени колективу отримали картоплю – 14 пудів і 20 фунтів. Колективні обіди готували щодня. Тож за час з 1 жовтня 1924 року по 1 травня 1925 року для цього використали 33 пуди жита та 2 пуди 20 фунтів ярої пшениці. В жнива організували обіди в полі. Їх готували переважно з кукурудзи та жита, заправляли олією, яку отримали з 20 пудів соняшникового насіння. Протягом зими, весни, літа не споживали м'яса та тваринних жирів. І тільки вперше 27 вересня скуштували м'ясо, якого розподілили по 1 фунту на дорослу особу. 27 жовтня 1925 року вдруге ділили вже 56 кг м'яса. В жовтні поділили сіль та квасолу. Єлизаветі Богдан солі припало 21 фунт, а квасолі – 36 фунтів. 2 листопада знову зарізали свиню. Сала отримали 2 пуди, м'яса – 3 пуди 25 фунтів, нутроців – 22 фунти. Загалом члени артіль “Червона зірка”, який не був ні комуною, ні колгоспом у звичному розумінні, тяжко працювали, проте достатку не мали. В коморі постійно зникало зерно, на що писалися акти на списання, частину врожаю на полі нищили сусіди – одноосібні господарі, і невідомо, робили це свідомо, чи через недогляд власної худоби. Лани з зерном, що залишалися без охорони, теж розкрадали [33]. Напевне, що саме з цих причин господарство розпалося. Свою діяльність артіль “Червона зірка” припинила в 1926 році, першим покинув її голова комуніст Михайло Нельга.

Артіль “Червоний шлях” с.Ерделівка потерпала від крадіжок, що їх здійснювали самі ж члени господарства. Про будь-яку свідомість злодіїв говорити не доводилося. Вкрадене Федось Кононенко, Савелій Сокур, Клейтенко збували за горілку. А того, хто виявляв крадіжки та шельмував розкрадачів, як от Семена Богатиренка, виключили з колективу як “шкідливого елемента”. В артіль не велося обліку витрат та доходів, тож спільно надбане розподілялося несправедливо, або “розбазарювалося”. Так, у 1923 році добре вродив колишній панський сад. З нього артіль можна було зібрати 1500 пудів яблук, однак вся садовина пропала, оскільки виявилася бездоглядною. За умов, коли одні пиячили і крали, а інші, “свідомі”

колективісти, не бажали за когось працювати, то артіль опинилася на межі розвалу [34].

10 травня 1924 року відбулося засідання президії Братського РВК. Одним з питань, що його заслухали члени президії, була ситуація в колективі "Культура". Як з'ясувалося, артіль організована з куркулів, колектив наділений окремим відводом найкращої землі, мав будівлі і сад колишньої панської економії. Створенням артілі куркулі "намагалися схоронити від розкуркулення своє майно, однак у 1924 році колектив розподілив землю і заявив про ліквідацію" - говорилося в доповіді про ситуацію в артілі "Культура". Долю колективу вирішили так: землю, худобу та реманент відібрали, з будівель економії прогнали [35]. А вся справа в тому, що артіль ігнорувала всі циркуляри, що їх направляла районна влада для неухильного виконання, і господарювали самостійно без вказівок і понукань за методом економічної доцільності. Тому за короткий час і перетворилася на "куркульську".

Робота комун, радгоспів та артілей детально, майже до дрібниць, контролювалася владою, тож не надто самостійними у вирішенні багатьох господарських та фінансових питань були члени цих господарств. І що далі, то адміністрування посилювалося, набравши зовсім потворних форм. Так, Єлисаветградське повітове земельне управління, посилаючись на Декрет РНК УСРР від 28.10.1922 р. та циркуляр Одеського губернського земельного відділу від 27.12.1922 року, розробило власну інструкцію "Про державний контроль над сільськогосподарськими колективами". Нею вимагалось від комун та артілей не тільки щомісяця проводити збори, але надсилати детальні звіти в райони про хід зборів, окремо - про господарську та фінансову діяльність, подавати дані про рух членів (вибули-прибули). Колективи, які не виконували інструкції та циркуляри, каралися: їх обмежували в придбанні сортового насіння, кредитів, інвентарю [36]. Згодом, 9 жовтня 1923 року, Єлисаветградське окружне земельне управління, тримаючи під прицілом роботу кожного колективу, поширило новий циркуляр, який зобов'язував їх складати детальні звіти про пройдешний господарський рік та визначити плани на майбутній. Також детально звітувати про рух коштів, майна, інвентарю та зерна. Колектив повинен розробити внутрішній розпорядок роботи для кожного працюючого, регулярно проводити загальні збори членів колективу. Частину коштів або зерна колективи повинні віддавати на утримання новоствореної організації "Райсільгосподар" - 6 пудів жита і 10 фунтів за кожного члена [37].

Всі комуні та артілі, на відміну від одноосібників, перебували не тільки під всеосяжним контролем влади, але і під її захистом. Тому держава, попри господарські негаразди майже в кожній комуні та артілі, встановлювала для

них значні пільги, зокрема, арешти серед комунарів та членів артільей за політичними мотивами не відбувалися, адже кожного з них влада вважала соціально близькими – бути в колективі вже автоматично означало що то “свій”, на відміну від решти селян – “чужих”, оскільки ті не підтримали політику влади на колективізацію й залишилися вірними одноосібному господарюванню. Штучно плеканий поділ жителів одного села чи хутора на комунарів-колективістів, одноосібників, куркулів, батраків, постійне маніпулятивне нацьковування одних на інших – улюблений і ефективний прийом комуністів внести розбрат та конфлікти серед хліборобів. Промайне зовсім небагато часу, і бюрократичний тиск на будь-які колективи перетвориться на тотальний.

*Артіль “Червоний хлібороб”. с. Добровеличківка. 1928 р.
Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.*

Загалом впроваджувати комуни, радгоспи та артілі, тобто, перші “ластівки” вимріяної комуністами казарми на селі, доручили Єлисаветградському (згодом – Зінов’ївському) повітовому (окружному) колгоспному господарю, міжвідомчим комісіям при окружному та райземвідділах, окружним, районним та сільським КНС, “Райсільгосподарю”, жінвідділам, окружному, районним та сільським виконавчим комітетам, окружному, районним партійним комітетам, районним артільним радам, сільським партійним організаціям чи осередкам, тобто, “няньок” виявилось забагато. Їхня головна мета на селі – утворення якомога більшої кількості колективних господарств, повністю залежних від влади. “Землеробські колективи повинні бути суворо-класово організовані з найбіднішого

селянства” - наголошувалося в планах роботи практично всіх повітових органів влади [38]. Однак, попри таку армію партійних функціонерів та здійснюваний ними тиск на селян, стратегічна лінія партії на створення “соціалістичного господарювання на селі” виконувалася надзвичайно повільно. Так, на 1923 рік до різної форми колективів, перш за все комун та артільей, Єлисаветградщини вступили тільки 1821 родина, з яких 1455 вважалися незаможними. Колективи, яких налічувалося в окрузі 100, утримували 2603 голови різної худоби. На осінь 1923 року колективи спромоглися засіяти 3769 десятин землі з майже 13 тис., що їм наділили. Навіть при тому, що чимало землі заростали бур'янами, 37% колективів вважалися міцними, 42% - середніми, а 21% - слабкими [39].

У 1921-1923 роках, опинившись перед загрозою голодної смерті, до комун та артільей вступали найменш забезпечені жителі сіл. Перші зібрані ним врожаї поставили перед комунарками проблему: як справедливо розподілити вирощене. Чітких інструкцій, як і досвіду розподілу, ще не набули. Тому в деяких колективах зерно ділили по кількості їдців, в інших – по площі переданої для спільного користування землі, худоби та реманенту, в деяких – по затратах праці кожного члена. 60% колективів врожаєм 1923 року поділили по кількості їдців. У деяких колективах утвердився комунальний спосіб життя, де спільним було абсолютно все: житло, як правило, за межами сіл в колишніх будівлях поміщицьких економій, однакове для всіх харчування та одяг, разом проводили вільний час. Частими гостями до комун та артільей навідувалися представники органів влади, різноманітні інструктори, інспектори, співробітники ДПУ, міліції та прокуратури, агрономи. Для комунарів та членів артільей вони читали лекції, привозили газети та сільськогосподарську літературу. Однак справжня мета їхнього перебування в колективах – посилювати контроль за господарською діяльністю та настроями колективістів [40].

Все побачене численні інспектори та перевіряючі узагальнили, тож на 1923 рік колективні об'єднання селян поділили за тільки відомими владі “соціальними” ознаками. Тож колективи відтепер числилися як “чисто” незаможницькі, середняцькі, змішані, та, навіть, куркульські [41]. Їхні члени спочатку навіть і не здогадувалися, що ховається за цієї градацією, однак згодом зрозуміли: “справжніми” вважалися тільки ті колективи, що їх зарахували до “чисто” незаможницьких [42]. Всі інші влада якщо і терпіла, однак таке тривало недовго. Попри значні зусилля влади, артільей, як і комун, стихійно розпадалися – адміністрування не допомагало їх зберегти. Так, станом на 10 березня 1923 року розпалися 50 артільей. Серед них – “1-а Бобринецька”, “Биківська левада”, “Яр”, “Бджола”, “1-а Кетрисанівська” тощо [43].

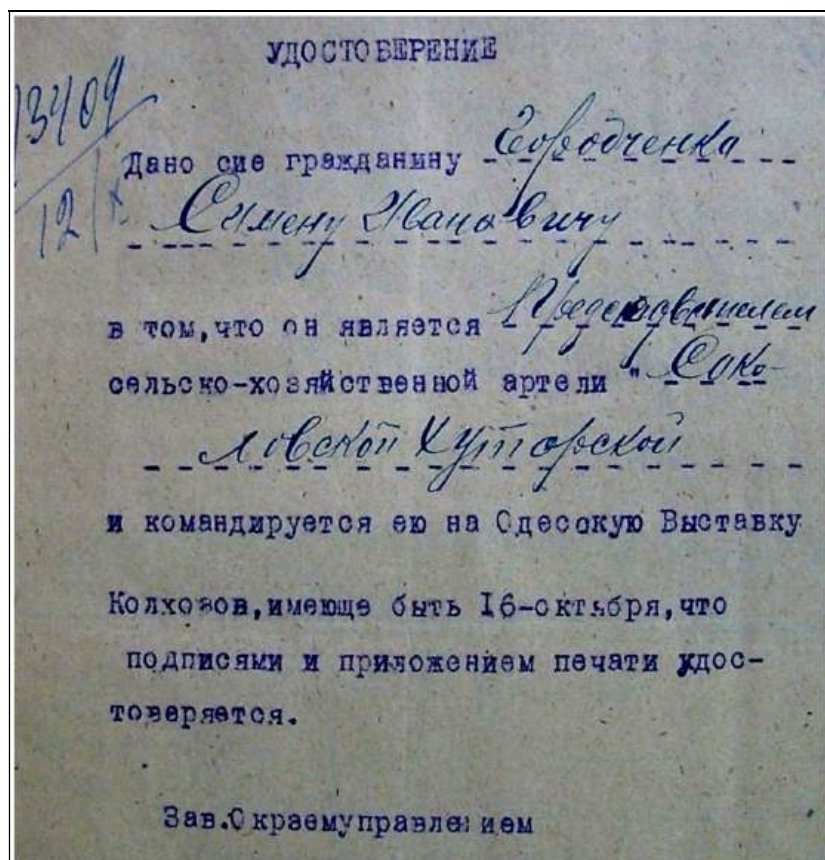
Господарчий 1923 рік виявив лише кілька дійсно успішних сільськогосподарських колективів Єлисаветградщини. Один з них діяв на хуторі Долинівка Компаніївського району. Його заснували колишні емігранти, які повернулися зі США в Україну і створили сільськогосподарську артіль, що її в народі та деяких документах називали “Американська”. Вона діяла на засадах і методах агрономії заокеанських фермерських господарств, і лише формально дотримувалася “соціалістичних способів господарювання”. Подібні їй артілі також діяли на хуторі Михайлівка Єлисаветградського району (“Південно-Універсальна”) та на хуторі Щасливівка Новоукраїнського району (“Агропрогрес”).

Ситуація в комуні “Червоний хлібороб” с. Долинівка Компаніївського району, склалася, на відміну від “Американської”, геть кепсько, навіть попри те, що і клімат, і землі, і погодні умови були рівноцінними. Тому в комуні панувала безгосподарність, рада комуні майже не керувала роботою, серед керівництва – повна розгубленість з приводу труднощів, постійні суперечки та конфлікти між членами комуні – “старими” і “новими”, не виконання вимог статуту – 37 господарів не захотіли віддати комуні свою худобу, боротьба з ледарями та прогульниками не велася, саме керівництво комуні перебувало у постійних суперечках, розпорядження голови комуні часто не виконувалися, справу обліку праці не налагодили. Комісія з Компаніївського РПК, що перевіряла діяльність комуні “Червоний хлібороб”, ухвалила: секретаря партійної організації Лісничого та голову комуні Бутенка – зняти [44].

Лояльні до влади артілі та комуні нею нагороджувалися. І не так за успіхи в господарській діяльності, як з інших мотивів. Зокрема, в 1923 році нагороди – бібліотечку сільськогосподарської літератури, отримала артіль “Нова праця” Новоукраїнської волості. Підстава для нагороди – зовсім не за високі врожаї та сите життя членів колективу, адже і серед них панував голод, а “за повне усупільнення і успішне проведення боротьби з приватновласницькою стихією”. Таку ж нагороду отримала і “Американська” артіль Компаніївської волості. Ця – “за повне усупільнення артільного господарства і за стійке ідейне здійснення колективізації”. Серед нагороджених книгами – колектив х. Михайлівка Єлисаветградської волості: “за відгук на заклик уряду щодо колективізації незаможного селянства” [45].

З вересня 1923 року деякі комуні та артілі Єлисаветградщини взяли участь в оголошеному Наркомземом УСРР конкурсі на кращий колектив. Переможців чекали солідніші премії: трактор, породисті свині, сортове насіння, двоє коней.

В жовтні 1923 року окремі комуни й артіль Єлисаветградщини взяли участь в роботі Одеської губернської виставки колективів. Артіль “Праця” отримала нагороду – пуд вірьовок за зайняте II місце, артіль “Американську” нагородили похвальним листом губземвідділу [46].

Посвідчення про відрядження С. Городченка –
представника артілі “Соколівські хутори”, на Одеську
сільськогосподарську виставку. Жовтень 1923 р.
Фонди ДАКО

До осені 1923 року в Єлисаветградській окрузі розпалися 35-40% усіх колективів. У окрземвідділі причини такого явища пояснили тим, що в попередні роки, зокрема наприкінці 1920 – весною 1922 року, до колективів вступали не тільки найменш матеріально захищені верстви сільського населення, аби уникнути голодної смерті, але і заможні – намагаючись ухилитися від неминучої експропріації землі та худоби. Тож саме такі господарі створювали фіктивні колективи, і не тільки заради збереження власних, але і з

метою їхнього примноження, для яких насправді виділялася краща поміщицька земля, худоба та реманент. “Ріст колективів обумовлювався матеріальними міркуваннями, а не вигідністю колективних форм господарювання” - зробили висновок у Єлисаветградському окрземвідділі [47]. Воно й зрозуміло: утвердження принципів НЕПу давало хліборобам можливість самостійно і вільно господарювати та розпоряджатися вирощеним, чого в колективах у принципі не могло бути. Тоді, в роки Нової економічної політики, адміністративний зашморг на шії селян дещо ослаб.

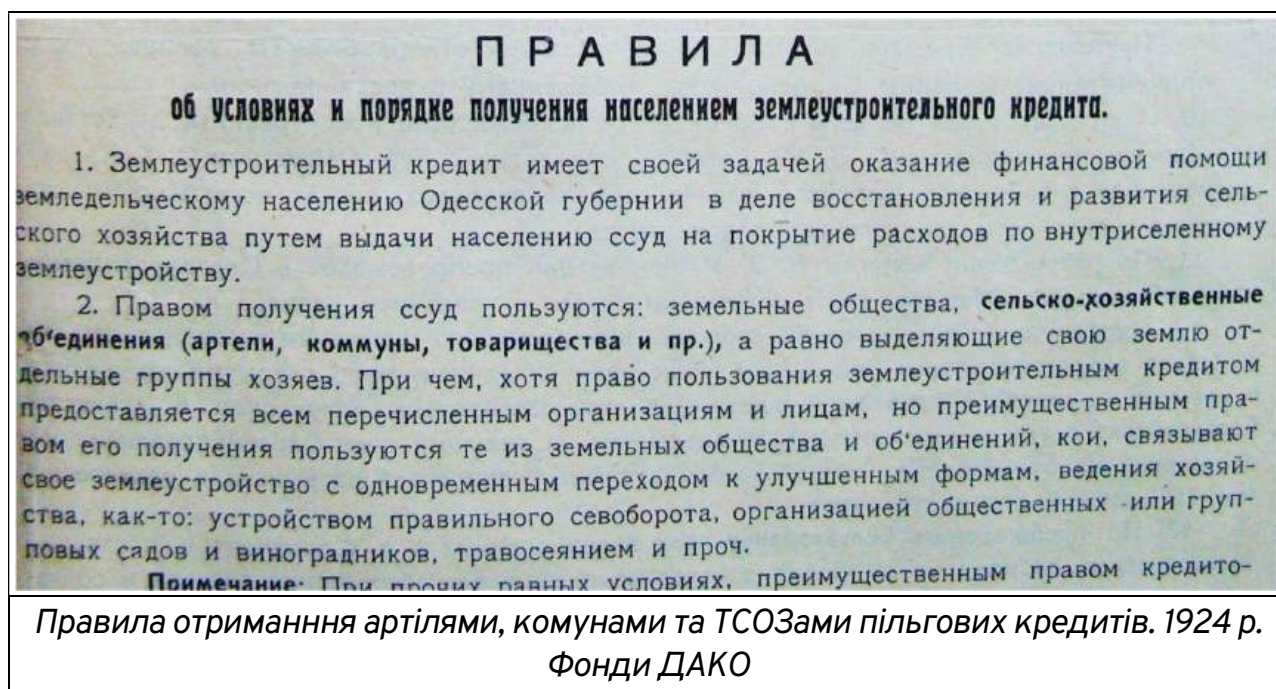
І що далі НЕП набирал оберті, то справа з утворенням колективів у більшості районів Єлисаветградської округи ледь жевріла. Так, на початку 1924 року в Злинському районі колективів налічувалося 2 з 15 членами, у Рівнянському – 4 (47 членів), 5 – у Хмелівському районі (53 члени), у

Великовисківському районі до 5 колективів записалися 51 особа, у Маловисківському районі – 39 членів на 5 колективів [48]. Тільки 61 колектив округи отримав землю у постійне користування, 6 – у тимчасове. Не мали зовсім будь-якого інвентарю та робочої худоби 24% колективів, 50% колективів мали їх недостатньо [49].

28 червня 1924 року до Єлисаветградського ОЗВ надійшло повідомлення про те, що по Злинківському району колективів немає – вони розпалися [50].

В 1924 році, попри всі зусилля державних і партійних органів, колективи все ще не налагодили роботу зі звітністю про свою фінансову та господарську діяльність. Створення колективів, як і їх розпад, не завжди вчасно або й зовсім не фіксувалися. Відтак статистична звітність того часу має чимало неточностей та неузгодженостей, тож звести всі цифри до купи нині немає можливості. Та все ж, як свідчили дані Зінов'ївського окрземвідділу, до 1924 року в окрузі зареєстрували 258 колективів, з яких розпалися 88 господарств, або 34,1%. Життєздатними на кінець 1924 року залишалися 119 колективів. У 170 колективах, що зібрали врожай у 1924 році, числилося 1939 дворів з 7241 їдцями, або 2,33% від загальної кількості селянських господарств округи. Вони обробляли 1,44% усієї орної землі. Площі земель в деяких колективах сягали понад 280 дес., а найменше – 11 дес., середній розмір землі – 80 дес. 70 колективів мали землю в кількох кусках, а не одним масивом. Землю колективи обробляли 847 кіньми та 104 волами, 487 плугами. На виділені колективам землі не вистачало 390 коней, 427 плугів, 122 одиниць іншого реманенту. Зерноочисних машин у колективах налічувалося 5, молотарок – 22. Незадовільні справи в колективах проявлялися і щодо використання сортового насіння: високоврожайну тогочасну пшеницю сорту “кооператорка” висіяли лише на 70 дес. землі. Інші орні землі засівалися в значній мірі засміченим і враженим хворобами зерном. Лише у 20 колективах запровадили правильні сівозміни.

Використання робочої сили у комунах та артілях відбувалося “простим домашнім порядком”, наряди на роботу складалися невчасно і безсистемно, багато осіб, вийшовши на роботу, перебували у стані невизначеності, не знаючи достеменно коли працювати, коли відпочивати, що робити взагалі - деколи доводилося просити виконати роботу, хтось її кидав серед робочого дня, інші взагалі не з'являлися на роботи, чимало пиячили. Ті, хто трудився добросовісно, перебували у меншості. Часті конфлікти в колективах з приводу ставлення до роботи підривали віру людей у справедливість та перевагу колективів над індивідуальним господарюванням, коли сам собі “і начальник, і робітник”.

У 1924 році, коли НЕП набрав силу, колективи знову отримали чималі позики: сортовим зерном у майже 13 тис. пудів, 18414 золотих карбованців та 42 складні машини. 2 вересня 1924 року всі окружні органи влади одержали зі столиці розпорядження, в якому вкотре вперто вказувалося, що “головним у сучасний момент є зміцнення сільського господарства через комуни, колективи та артілі”, а тому “Укрсільбанк”, який кредитує сільське господарство, надаватиме кредити не окремим господарям, а колективам. “Отже, - констатовалося в розпорядженні, - для вигоди селянських незаможних господарств бути в колективах” [51]. Крім того, в червні 1924 року з Харкова, тогочасної столиці УСРР, повідомили, що податки для всіх колективів знижуються на 25%, також можливі додаткові знижки податків, а землю надавати за більшими нормами, ніж індивідуальним господарям [52]. Проте у листопаді 1924 року від Наркомзему надійшла вказівка до всіх райземвідділів про те, що захоплення представників влади обіцянками надавати колективам під час їх створення різноманітні пільги “докорінно неправильні, а знову утвореним колективам необхідно пояснити значення колективів для спільної роботи в смислі кращого господарювання” [53]. Ці розпорядження та накази центральних органів влади – не що інше, як намагання економічними інструментами стимулювати зростання перш за все кількості колективів. На протигагу їм індивідуальні господарства такої турботи позбавлялися взагалі, тож, хоч і виживали як могли, проте до колективів не поспішали.

Вирощене і зібране в жнива у 1924 році ділили в колективах за такими принципами: у 60 колективах розподіл здійснили по кількості затраченої кожним праці, у 12 колективах – по кількості їдців. У 24,2% колективів на

кінець року поділу не здійснили взагалі, бо не мали що ділити [54]. Тож кожний четвертий комунар чи інший колективіст голодували.

Середня врожайність зернових як у колективах, так і одноосібних господарствах, у 1924 році виявилася однаковою: по 69 пудів з десятини. Що аж ніяк не слугувало переконливим аргументом на користь комун чи артільей. А товарну продукцію дали тільки 68 колективів, або 30%, більшість задовольняли лише власні споживчі потреби [55]. Чимало було й таких, що в силу різних причин не отримали навіть мінімуму найнеобхідніших продуктів харчування. Тобто, колективи абсолютно нічим не демонстрували будь-яких економічних переваг над одноосібним веденням господарства. Тільки в трьох колективах – Соколівському, “Американському” та Трудолюбівському на сім’ю з п’яти душ припало до 400 пудів зерно-хліба. Це дійсно була позитивна обставина для тих, хто попереднього року тяжко голодував.

За висновками Зінов’ївського окрземвідділу, лише 2-3 артілі в кожному районі показували “вигідність колективного господарювання”. Також “позитивним” явищем, як вважали чиновники, було те, що в колективах “зживався релігійний дурман”, і що колектив – “це нова сторона побутових умов селян, у колективах можуть працювати тільки найсвідоміші селяни” [56].

Наприкінці липня 1924 року, в розпал жнив, представники окрземвідділу вивчали діяльність колективів з тим, щоб знову обрати найкращі. Цього разу за критерії успішності взяли не ідеологічні чинники та намагання будь-що виконати вказівки партії на втягнення до колективів незаможників, як це було 1923 року, а економічні досягнення колективів. Причини такої різкої зміни мотивів перевірки – НЕП. Так, 30 липня комісія з окрземвідділу відвідала “Американську” артіль, що в Компаніївському районі. В її засновниках налічувалося 20 осіб [57]. Побачене змусило інспекторів зробити висновок: “артіль є найкращою в Єлисаветградській окрузі”. І було чого, адже члени артілі, яку хоч офіційно і назвали ім. Леніна, проте всі її знали як “Американська”, наближалися до створення високопродуктивного індустріального господарства. З цією метою запровадили багатопілля, вирощували кормові культури, придбали трактор “Фордзон”, закупили обладнання молочної ферми, отримали високі врожаї тощо. Все це – не сліпе виконання інструкцій, циркулярів і закликів органів влади, а методи господарювання, надбанні, повторимось, в США, і завезені до України, оскільки членами артілі стали виключно колишні емігранти. Всі вони вже незабаром переконуються в тому, яку неймовірно трагічну помилку допустили, повернувшись з демократичної країни в царство комуністичної деспотії, тож шансів вижити у багатьох з них з часом не стане зовсім: напевне всіх їх проголосять американськими шпигунами.

Добрі приклади в роботі демонструвала також артіль “Нова праця” с. Веселий Кут Новоукраїнського району. Тут налагодили переробку зерна та іншої сировини в продукти високої ринкової вартості. Колектив мав намір купити пивоварний та солодовий заводи в Новоукраїнці. Раніше придбали трактора та організували промислове високотоварне тваринництво [58].

На 1 жовтня 1924 року в Зінов'ївській окрузі діяли 271 сільськогосподарська артіль та 21 коммуна. Діяльність переважної більшості з них виявилася непродуктивною. Члени таких слабких в економічному плані комун і артілей, попри всіляку підтримку держави, працювали на землі аби як, тож такими були і результати їхнього господарювання. За висновками Зінов'ївського ОПК, “слабких” колективів налічувалося 30%, тяжко “хворих” – 19% [59]. Навіть попри те, що 112 колективів безперешкодно і постійно отримували кредити з Сільгоспбанку: в 1924 році їм видали понад 375 тис. крб., продуктивність праці у них виявилася низькою [60]. З загальної кількості сільськогосподарських угідь такі комун та колективи обробляли незначну кількість землі: у 1922 році – 1,12%, у 1924 – 1,86%, у 1925 – 2,78% від усіх орних земель округи. Зрозуміло, що “перевести селянство на шлях соціалізму”, тобто, збудувати в такий спосіб “комуністичну казарму” на селі, де все б регламентувалося владою, тоді виявилось справою нереальною – на заваді була позиція самих хліборобів, які хотіли господарювати самостійно.

Згодом більшовики винайшли іншу форму господарювання на землі: в багатьох селах шляхом адміністрування розпочали створювати т. зв. ТСОЗи (товариства по спільному обробітку землі) – вони слугували показовими формами функціонування невеликих селянських об'єднань, куди першими вступали члени партії. Їхня діяльність припала на роки НЕПу. Попри намагання влади теж всіляко допомагати ТСОЗам кредитами, виділенням родючої землі та якісних посівних матеріалів, зниженням до мінімуму податків тощо, ці товариства, яких на 1924 рік налічувалося 92, продемонстрували, як і комун та артілі, величезну економічну неефективність [61].

Питома вага у сільськогосподарському виробництві ТСОЗів, – ще одних “маяків нового соціалістичного життя”, але зі старими хворобами, була незначною, однак, за настирливості влади, їхня кількість, хоч і поволі, але постійно зростала. Так, на 1 жовтня 1928 року в Зінов'ївській окрузі налічувалося комун – 12, сільгоспартілей – 77, ТСОЗів – 514 [62]. У наступні місяці, під тиском влади, їх ріст продовжився. І якщо на жовтень 1928 року всі колективні об'єднання обробляли 7,5% земельних площ, то на 1 квітня 1929 року – вже 8,6%. Восени 1928 року за ТСОЗами та сільгоспартілями числилося 6,5% від усіх селянських дворів Зінов'ївщини, а на квітень 1929 року – 8,8%. Попри очевидне зростання кількості таких колективних

утворень, вони знову залишалися малопродуктивними через ставлення членів таких колективів до праці.

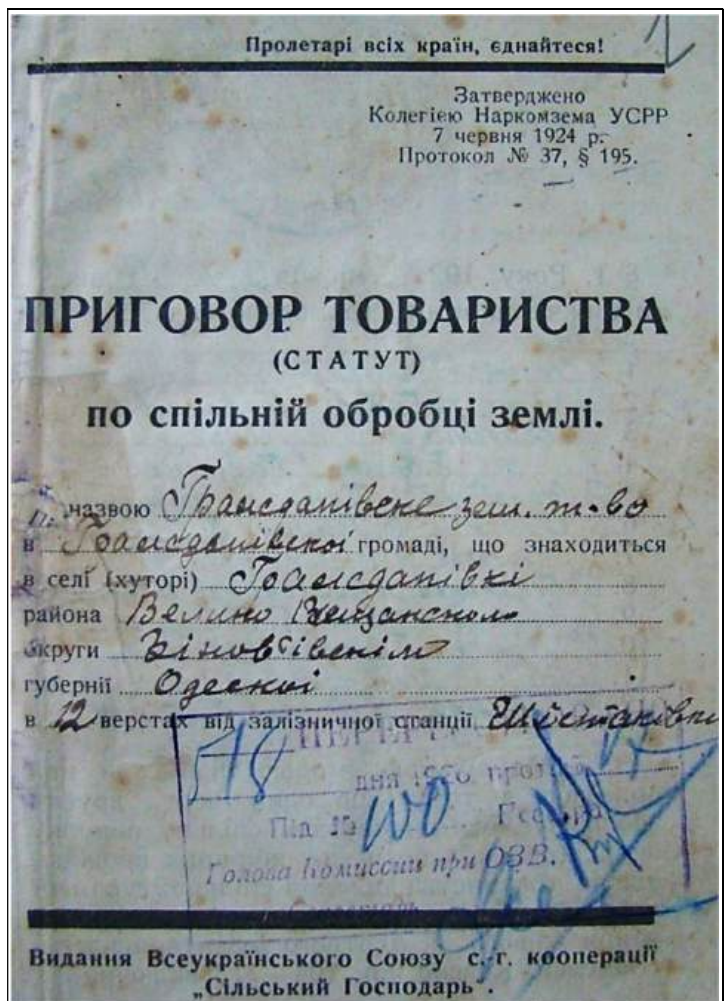
28 серпня 1924 року в с.Гражданівка Великоvisківського району виникло товариство по спільному обробітку землі. Ініціаторами створення були хлібороби Грицоев, Ерган, Зінов'єв, Сердюк, Леонов. Саме того дня відбулися збори за участю 39 селян під головуванням Теофана Ігнатенка. 36 з них вирішили створити ТСОЗ, троє – відмовилися. Вступаючи до товариства, селяни “один перед одним” взяли на себе зобов'язання: “...виконувати спільні роботи (оранку, посів, збір врожаю) шляхом спільної гуртової праці й суспільно-товариського використання живого і мертвого інвентарю”. Домовилися і про розподіл урожаю. Його ділити мали намір виходячи з величини площі землі кожного члена товариства, кількості худоби та інвентарю, а також об'єму праці кожного. На зборах виробили систему і графік роботи в полі. За деякий час кількість членів ТСОЗу зростає до 45 дворів з 170 їдцями, з яких 82 вважалися непрацездатними. Спільно працювали на 276,5 десятинах землі [63].

Першим у списку членів ТСОЗу с.Гражданівка вписаний Аврам Граждан. У 1920 році він вступив у комуністичну партію, мав сім'ю з 7 душ та 9,5 дес. землі. До літа 1924 року надбав 2 коней, корову, 4 вівці, жатку, фургон, сівалку. Тобто, член партії мав дуже міцне господарство, тому не відомо, навіщо він усупільнив своє майно. Напевне, як член партії не встояв перед наполегливими рекомендаціями районного партійного керівництва власним прикладом продемонструвати відданість “соціалістичному господарюванню”. Також у ТСОЗі перебували й інші члени чи кандидати в члени партії: Авксентій Лебеденко, Микола Макаренко, Павло Сорочан, Марко Суржнєєв. Загалом 25 сімей – членів ТСОЗу, віддали у спільне користування 29 коней. Щодо землі, на якій спільно вирішили господарювати, то Вукол Сердюк її мав 6 дес., Іван Волубуєвський – 7 дес., Федір Гусєв – 10 дес., Петро Бобриков – 8 дес. Різнилися кількісно і сім'ї членів ТСОЗу. Так, у Федора Гусєва налічувалося 8 душ, у Петра Бобрикова – 6, у Михайла Сурумєєва – 8. Коли ділили перший врожай, то левова частка його припала тим членам ТСОЗу, хто мав більше землі, реманенту та робочої худоби. А ті, хто цього не мали, при розподілу врожаю отримували незначну частину вирощеного врожаю. Це викликало взаємну ворожнечу, спричинену звичайнісінькою заздрістю та обопільними підозрами [64].

1 червня 1926 року ТСОЗ “Гражданівське” відвідали з перевіркою завідувач райземвідділу Дученко, райагроном Литвиненко, представник РКНС Макаренко. На цей час товариство об'єднувало лише 28 сімей з 158 їдцями, з яких фізично працювали 72 особи. Землі в ТСОЗу налічувалося 249 дес., однак, як зробили висновок ревізори, “робочою худобою та інвентарем

товариство не забезпечене”. Діяльність ТСОЗу, зокрема наділення йому землі одним масивом, для чого довелося відбирати землю у індивідуальних господарів, викликало значні суперечки й вороже ставлення до членів товариства. У стані такої війни з земляками вони жили вже два роки. Для роботи змушені взяти кредити – 2152 крб. у сільгоспбанку, 350 крб. – у заводу “Червона зірка”. В 1925 році товариство зібрало 6900 пуд. пшениці, 2750 пуд. жита, 168 пуд. ячменю тощо. Однак продали зерна державі лише на 500 крб. Вартість усього майна, худоби та реманенту сягала понад 24 тис. крб., проте продуктів харчування у погребі на час перевірки виявилось тільки на 16 крб., а прибуток від діяльності обчислювався скромними 196 крб. “ТСОЗ авторитетом у селі не користується!” – зробили висновок чиновники від влади [65]. Якщо розподілити грошовий прибуток на кількість працездатних, то за наслідками попереднього року члени ТСОЗу мали б отримати кожен по 2 крб. 72 коп. Зрозуміло, що їхнім сім’ям дещо перепало з вирощеного зерна, тож вони не голодували, однак чи варто було працювати рік, щоб кожному отримати прибутку менше 3 крб?

6 грудня 1927 року в с. Котенкове Чечелівської сільської ради Новгородківського району відбулися збори групи селян з метою створення ТСОЗу. Після детального обговорення статуту ухвалили організувати ТСОЗ “Червоний хутір”. Того ж дня до товариства увійшли 16 селянських господарств. Серед них 22-річний колишній наймит Микола Скринник, 72-річний Конон Завгородній, а загалом 17 чоловіків, 16 жінок, 6 дітей, кілька пристарілих. Всього – 65 їдців, з яких 27 були непрацездатними. Господарювати мали намір на 263 га ріллі, зібравши для цього 12 коней, 7 волів, 7 корів, 8 овець, 184 голови птиці. Також у ТСОЗі були сівалка, жатка, плуги та ін. реманент [66]. В зиму 1928 року до ТСОЗу “Червоний хутір” приєдналася комунa “Воронівська”. Протягом року

Статут ТСОЗу “Гражданівське”
Великовисківського р-ну. 1924 р. Фонди ДАКО

кількість членів товариства змінилася: їдців стало 82, а працездатних – 36. Вся земля товариства перебувала у 80 шматках, що значно утруднювало її обробіток. На весні взяли 373 крб. кредитів терміном на 1 рік. 156 крб. витратили на посівне зерно, на 62 крб. закупили реманент, на придбання коней витратили 155 крб. Весною засіяли 12 га ярої пшениці, 12,5 га ячменю, також висіяли цукрові буряки, соняшник, висадили 10 га картоплі, дещо з землі залишили на пар. У жнива зібрали пшениці по 18 пудів з 1 га, по 80 пуд. вівса, по 40 пуд. ячменю, восени - по 600 пуд. цукрових буряків. 1 жовтня 1928 року підбивали підсумки колективної діяльності: вони виявилися загалом жалюгідними, адже все зібране витратили на свої потреби, ніяких прибутків не отримали, в касі залишилося 18 крб., платити пільгові податки не було чим, продати державі зерна теж не змогли. Загалом на весну – початок літа 1927 року, а це фактично вершина НЕПу, самоліквідувалися чи ліквідувалися державними органами 57% від загальної кількості обслідуваних колективів [67].

Залишилося колективів у селах Зінов'ївської округи тільки 197: з них 13 комун, 93 артіль та 91 ТСОЗ. Знайти сліди багатьох ліквідованих колективів не вдалося. Так, з 263 ліквідованих колективів ніяких матеріальних та документальних слідів не залишили 122. Інші 141 колективне об'єднання залишили після себе різного майна на суму в 7620 крб. (сівалка, плуг, млин та інший дрібний реманент), а також фантастичні як на ті часи 403181 тис. крб. боргів [68].

Причини розпаду колективних утворень різноманітні. Так, 12 колективів розпалося через незначну кількість працездатних у ньому, в 11 колективах постійно виникали чвари й суперечки, у 17 колективах земля не була зведена до одного клину, в 11 колективах ніхто не захотів усупільнювати худобу та реманент, 32 колективи після реєстрації зовсім не приступили до роботи, в 4 колективах члени голодували, тож фізично обробляти землю не могли, в деяких колективах сильніші всіяко утискували слабших і немічних членів тощо. Багато колективів потрапили у боргові ями, з яких вибратися самостійно не могли. Так, артіль “Згода” в Бобринецькому районі налічувала 14 сімей, на яких припадало 16 тис. крб. боргів. Оскільки вчасно їх виплатити селяни не змогли, то наростала пеня, від чого фінансовий зашморг невблаганно стискувався. Понад 75 тис. боргів наростила артіль “Червоний прапор” цього району. В артілі “Шлях до соціалізму” Новоукраїнського району одна особа привласнила всю банківську позику.

Піддавшись агітації й вступивши до колективу, програвали ті, хто віддавав для спільного користування перш за все свою землю. Великі непорозуміння в колективах виникали від того, до них вступали як повністю безземельні, так і ті селяни, які її мали. Зокрема, повністю безземельних та малоземельних

у комунах, артілях та ТСОЗах налічувалося 7%. Інші мали в наділах землі від 1 десятини і більше. Зрозуміло, що така ситуація породжувала в колективах постійні чвари та суперечки перш за все під час розподілу врожаю. Крім того, безземельні та малоземельні абсолютно нічим не відповідали за отримані позики, адже віддавали в заставу банку землю, худобу та реманент інші члени колективу, які все це мали. Не дивно, що колективної наполегливої і дружньої праці в колективах не могло бути в принципі, тож такими були і результати діяльності більшості колективів.

Дитячі ясла артілі “Труд” с. Несваткове Олександрівського району. 1929 р.
З колекції В. Оношенка.

Великою іржею, що підточувала колективи зсередини, був соціальний стан її членів. Так, на 1927 рік в комунах перебували 141 селянський двір та 30 – батрацьких. В артілях на 675 селянських родин припадало 45 батрацьких. ТСОЗи об'єднували 1098 селянських сімей та 25 батрацьких. Питома вага інших професійних та соціальних груп, таких як робітники, інтелігенція, крамарі в колективах виявилася незначною. На той час суспільний поділ на господарів, чим були селяни, і батраків, часто безземельних і безхатніх, а від того найнижчих на суспільній драбині, викликав в одних погорду, до інших – зневагу. Багато таких вжитися в колективах не могли.

У комунах, тих, що дожили до весни 1927 року, налічувалося 184 сімей та 161 господарство. Тобто, два десятки сімей все не мали свого двору та житла. Комунарами числилися 266 осіб чоловічої статі, 226 – жіночої, 24 – пристарілих, 174 дитини, загалом 690 душ. До артільей записалися 829 сімейств, які налічували 4004 осіб. ТСОЗи мали у своєму складі 1247 сімей, які налічували 6049 осіб. Загалом в колективах на весну 1927 року перебували 2260 сімей, в яких підростали 3417 дітей, проживали 279 пристарілих [69].

До комун вступили 49 комуністів та 91 член ЛКСМУ. Членами артільей виявили бажання стати 98 комуністів та 98 комсомольців, або по 4% від загальної чисельності працездатних. В ТСОЗах відсоток членів партії та комсомолу виявився ще нижчим – від 2 до 3%.

Відсоток повністю неграмотних та з “домашньою освітою”, тобто, малограмотних у всіх колективах становив 58%. Можливо, саме через це владі так легко вдавалося маніпулювати їхньою свідомістю розповідями про щасливе майбутнє життя саме в колективах, від чого 2191 селянське господарство в той чи інший спосіб віддали колективу землю, худобу та реманент. Однак, того ситого “щастя” так і не дочекалися.

Загалом у всіх трьох видах колективів – комунах, артільях та ТСОЗах налічувалося тільки 1,4% від 149714 хліборобських господарств Зінов’ївської округи [70].

Найбільша кількість колективних форм господарювання на селі припали на 1923–1925 роки. Цьому сприяли не так агітаційні й пропагандистські засоби, до яких вдавалася комуністична влада, як нещодавно пережитий перший за останні кілька століть такий нещадний спровокований комуністами голод, тож і тулилися один до одного, створюючи колективні утворення.

Однак, чим міцніше утверджувався на селі НЕП, тим бажаючих ставати членами колективів суттєво зменшувалося: якщо в 1924 році нових створилося 112, то в 1927 році – лише 14.

З 1885 комуністів, що на той час числилися в Зінов’ївській окружній партійній організації, 663 вели домашні господарства в селах, однак записалися до колективів тільки 11,2% членів партії, цим повністю ігноруючи всі потуги Кремля перевести українських селян на “рейки соціалістичного господарювання”. Відсоток комсомольців виявився ще меншим – лише 4% з тих, хто господарював на землі окремо, чи з батьками.

НЕП та значне послаблення режиму, порівняно з періодом нахрапистого й безкомпромісного “воєнного комунізму”, значно “розслабило” місцеву владу: вона теж не поспішала, поки що, активно здійснювати колективізацію, тож з її вини чимала кількість колективів не мала юридично закріплених за ними масивів землі та не отримували офіційного статусу, тож їхнє існування відбувалося в постійних суперечках та інколи кривавих конфліктах з

односельцями за межі орних земель, вигонів та пасовищ. Так, облаштованими на весну 1927 року було 106 колективів, або 57,6% від загальної кількості. За ними закріпили 9491 десятину землі. Одночасно 91 колектив все ще не мав чітко визначених меж і закріплених за ними земель. Тільки 63 колективи мали землю в одному наділі. Для прикладу, артіль "Хлібороб" Зінов'ївського району обробляла землю, що складалася з 42 кусків. ТСОЗ "Пахар" цього району мав землю в 40 наділах. Загалом питома вага фактично оброблюваної колективною землею становила нікчемні 1,9% від усіх орних земель Зінов'ївської округи [71].

Питома вага кожної форми колективу у спільному обробітку землі розподілилася так: розрекламовані на перших місяцях існування комуністичної влади комуні, де усупільнили 100% всього майна його членів, становила 10,2%, артілей - 37,6%, новіших форм колективізації - ТСОЗів - 52,4%.

Члени комуні утримували 104 дорослих коней та 174 дійні корови, випасали 230 овець, відгодовували 361 свиню. Все це на 100% вважалося колективною власністю. Члени артілі дещо по іншому розпоряджались худобою: 250 коней доглядали колективно, а 434 коней утримували селяни в своєму господарстві. Корів у спільному користуванні в артілях налічувалося 98, а в індивідуальному - 404. Члени ТСОЗів вдома утримували 1035 коней, а спільно - лише 18, корів спільно доглядали 8, а утримували вдома - 900. Тобто, члени комун мали усупільненої худоби 100%, а члени ТСОЗів - робочої худоби усупільнили лише 1,8%, а продуктивної - 1,2% [72].

Навантаження на робочу худобу в комунах було значним - одним конем оброблялося в середньому 7,4 десятини землі, в той час як на одного коня в селянських господарствах припадало 4,9 дес. землі.

На весну 1927 року в комунах числилися 15 тракторів, 5 локомотивів, 15 віялок, 13 молотарок, 32 сівалки та інший реманент. В артілях налічувалося 47 тракторів, 7 локомотивів, 67 віялок, 51 молотарка, 118 сівалок. Так от, трактори, що подавалися тогочасною пропагандою як необхідна умова для побудови соціалізму в країні, в колективах Зінов'ївської округи налічувалося лише 21,7% від загальної кількості у 405, що в той час працювали в окрузі. Пільгове забезпечення колективів тракторами було таким значним, що деякі з них, через незначне навантаження та неефективне використання, винаймалися одноосібниками [73].

5356 членів колективів проживали в 1270 хатах, інші за житло використали 84 пристосованих приміщень, де всі разом і проживали. Практично в усіх колективах не вистачало воловень, конюшень, комор тощо і надії все швидко збудувати не було - не вистачало на все коштів.

Обробити всю закріплену за колективами землю його члени не могли, тож користувалися найманою працею. В 1926 році, особливо в жнива, найманою

працею скористалися 74 колективи. Сівозміни, як один з методів підвищення врожайності, не застосовувалося в 2 комунах, 27 артілях та 25 ТСОЗах. Інші колективи, а це 30-40% від усієї кількості, впроваджували сівозміни регулярно.

І-а районна нарада сільпрацівників. м. Олександрія, грудень 1925 р. Фонди ДАКО

Колективи, маючи можливість отримувати по пільгах сортове насіння, сортовою озимою пшеницею засівали тільки 18,2% площ, а ярими сортовими культурами – тільки 4%. 25% наділеної колективам землі не використовувалися. Так, по 2-3 роки не торкався плуг 162 десятин землі в комунах, 111 дес. землі заростали бур'янами в артілях, 96 дес. землі перетворили на толоку в ТСОЗах. Безпородистою утримувалася худоба в колективах. Так, у комунах налічувалося породистих лише 15 коней та 5 корів. Тільки 6 породистих коней доглядали в артілях, у той час як вдома члени артілі утримували 25 племінних коней. Співвідношення племінної худоби до загальної її кількості становило 7,5%. Колективи на весну 1927 року володіли 15 млинами та 1 олійницею.

Виявити фінансовий стан більшості колективів виявилось справою неможливою, оскільки правильний облік майже не здійснювався.

Так, рахівництво відсутнє в 2 комунах, 22 артілях та 44 ТСОЗах, елементарний облік здійснювався у 8 комунах, 58 артілях та 46 ТСОЗах, системний облік запровадили тільки в 17 колективах.

Оплату праці колективи здійснювали кожен на власний розсуд. Так, у 26 запровадили трудодні, 18 - розподіляли продукти по кількості їдців, 62 колективи ділили продукцію від кількості землі, у 9 колективах продукцію отримували по потребі, а 34 колективи запровадили змішану систему оплати праці. Не встановлено способів оплати праці у 8 артiлях та 40 ТСОЗах.

Вступаючи до комуні, кожний її новий член вносив до загального господарства все своє майно. В артiлях і ТСОЗах нові члени вносили до загальної каси кошти в сумі від 1 до 100 крб. У більшості колективів керівництво справами здійснювалося на загальних зборах [74].

Загалом колективний рух на Єлисаветградщині-Зінов'ївщині залежав головним чином від політичних та економічних умов. Так, за час з 1920 по 1922 рік ріст колективів був стихійним і спричинив його голод, тож саме в них селяни вбачали спосіб поліпшення свого матеріального стану. З цих колективів вже тоді виділилися ті, що організувалися не через "нужду", а з корисливою метою - заховати від націоналізації майно, отримати кращий наділ землі під вивіскою комуні чи артiлі, отримати пільгові кредити тощо. Тож переважна більшість тодішніх колективів, як зробили висновок у Зінов'ївському ОЗВ, "була випадковою, а тому розпадалася" [75].

В період з 1923 по 1925 рік теж організовувалися колективи, але багато знову з корисливою метою - отримати в першу чергу земельну норму, взяти кредити від держави, отримати пільгову земельну оренду тощо. Одночасно багато колективів розпадалися: його члени хоч формально і числилися в колективах, однак займалися індивідуальним господарством. На 1927 рік наймасовішою формою колективів стали ТСОЗи [76].

Середній розмір колективу в Зінов'ївській окрузі на весну - літо 1927 року - 11 селянських господарств. Найбільший колектив - 45 селянських сімей. Найменший колектив складався з 3-х дворів з 8 їдцями [77].

Свідченням неефективної діяльності колективів є лист члена партії Григорія Коваленка, якого він весною 1929 року відправив до Зінов'ївського ОПК. Роботу трьох ТСОЗів, що на той час діяли в Новгородці, дописувач охарактеризував так: "...працюють ще слабо" [78]. Член партії Олекса Яценко, житель с.Роццахівка Бобринецького району, організатор одного з таких товариств, теж дав характеристику двом ТСОЗам, що діяли в його селі - одне з них виникло у 1928, інше - у березні 1929 році. "...що торкається їхньої роботи, - писав у листі до Зінов'ївського ОПК О. Яценко, - то перший розпався..., що ж стосується нового товариства, це товариство молоде, склад цього товариства - 21 господарство, з яких 11 вдів-жінок... Зросту великого немає. Наше товариство, де я головою, дали трактора та грошей на 2-х коней, але немає реманенту, та до тих коней ні хомута, ні шлеї немає. Озимина за 2 роки загинула, тяглову силу позбули, тому що не було кормів" [79].

Актив артілі “Червона зірка” с. Інгуло-Кам’янка. 1929 р. Фонди ДАКО

Інший комуніст Фесенко у листі до ОПК описав ситуацію, в якій на осінь 1929 року він опинився через своє членство в ТСОЗі “Червоний Жовтень” (Великовисківський район): “...я позбувся матеріальних засобів існування і доводиться майже голодувати” [81]. У наступному листі написав: “Дякуючи повній відсутності обліку праці, комуна перетворилася в табір ледарства, а відсіля і занепад матеріального стану, що посилює пасивні настрої і невпевненість в своїх силах”. З ТСОЗу с. Дмитрівка Знаменського району інформували: “Перший рік урожай розподілили копами. В 1928 році молотили на полі озимий хліб і ділили пудами, а останній хліб поділили копами. Непорозумінь було багато, сильніші крали у слабших копи з поля” [80].

Закономірно, що за таких умов ведення господарства комунами, радгоспами, артілями, ТСОЗами головним постачальником хліба державі все ще залишався “некооперований”, тобто, індивідуальний виробник. Спроби держави відібрати у нього силою, а не економічними стимулами хліб, виявилось, як показали хлібозаготівельні кампанії 1928 та 1929 років, справою нелегкою.

5. “ЧЕРВОНА МІТЛА”

Комуністичну владу в ставленні до українських селян, і не тільки у 20-х – 30-х роках ХХ ст., можна з великою впевненістю охарактеризувати як мачуху, яка голубила власних дітей, але була жорстокою щодо нерідних. Це явище закономірне – українці проживали в колонії, що її спритники з метрополії майстерно замаскували під “союзну республіку”, де влада нібито повністю належала “народу”. Тому ввесь набір цієї нелюбові відчували на собі також тисячі хліборобів нинішньої Кіровоградщини ще за кілька років до масової ліквідації куркулів та суцільної колективізації, коли на початку 20-х рр. московська влада наполегливо і вигадливо позбавляла їхнього єдиного життєвого ресурсу – хліба. Спочатку це робили продзагони та регулярні частини Червоної армії. Та так знято взяли за “роботу”, що в краї виник страхотливий голод. Здавалося, що через смерть мільйонів т. зв. “радянська влада” повинна схаменутися та послабити лещата “любові”. Та де там: під час голоду систему визиску лише вдосконалили.

Активно за це взялися т. зв. “проднарсуди”, створені в районах Єлисаветградського повіту. Один з них діяв у Новоукраїнці. Наприкінці 1922 року до суду надійшли справи на 49 неплатників податків лише з одного села Бежбайраки Ганнівської волості. Кого судили? 55-літню вдову Євдокію Коваленко, в родині якої померли 8 душ від голоду, а вижили лише двоє – вона і син. Розорена смертями родина хоч і мала землю, однак нічого не засіяла, бо не мали чим і не було кому, тож продовольчого податку не сплатила, за що й постала жінка перед судом. Не могла сплатити податок і родина Петра Меланича, бо помер господар та ще троє членів його сім’ї. І лише дивом вижили 13-річна дочка Любов та 7-річний син Василь Меланичі. Засіяти землю вони не змогли, адже діти, платити податок не було чим. У родині Степана Танцюри залишився живим тільки син Григорій, теж дитина 13 років, та 5,38 десятин незасіяної землі, з яких податку ніхто не відміняв. До суду позвали також Теклю Тютюнник. Чоловік помер від голоду, а вона, вдова, залишившись з трьома дітьми, старшому з яких, Григорію, виповнилося 12 років, а меншому Олександрю – 8 років, теж не могла засіяти понад 7 дес. землі, тому перетворилася на боржницю. З родини Лагод залишилася тільки 16-річна дочка Ірина та 3,8 десятин землі, яких дівчина не змогла засіяти. Сиротами залишилися Варвара, Марія, Пелагея, Наталія та Павло Несеври, чий батьки померли від голоду. Діти обробити 8,96 дес. землі теж самотійно не змогли. Удвох залишилися на землі в 5,38 дес. сестри Параска та Любов Меланичі. Їхній старший брат Михайло перебував у БУПРі, а батьки померли. До суду з Бежбайраків потягнули також вдів Ксенію Діброву, Ганну Синеньку, Марію Шевченко, Євдокію Чередніченко. Для них самих, кожна з

яких втратили сім'ї, виживання опинилося під великим питанням, адже, хоч і мали землю, однак обробити її не змогли, то нині опинилися в категорії злочинців як “злісні неплатники” продподатків. До цього списку з 49 боржників втрапив і юнак Григорій Батай. На нього, 18-річного сироту, померлі батьки залишили четверо малолітніх братів і сестер та понад 10 десятин землі, яка простоювала незасіяна. Чоловік іншої боржниці - Мар'яни Денисової, помер у тюрмі, а вона залишилася з п'ятьма дітьми, тож дати раду землі не змогла. Така доля і в Феодосії Помазан: вдова з сімома дітьми теж сплатити податок не змогла, адже нічого не засіяла, тому теж опинилася в суді [1].

21 листопада 1922 року, завершивши розгляд справ у Бежбайраках, суд перебрався до с.Олексіївки, звідти – до Воронівки, потім – до Богородицького. Серед підсудних – вдова Пелагея Підопригора; сироти Гавриші, чий батько Григорій помер; сироти Ірженки – втратили і матір, і батька; сироти Лебедєви – їхній батько Іван помер, та багато інших Суд супроводжувався допитами “несправних” платників натупродподатків. Оскільки Омелян Дмитрович Підопригора через смерть від голоду з'явитися на суд аж ніяк не міг, то до суду призвали його 35-річну дружину Пелагею Микитівну. На руках вдови залишилося троє дітей: найстаршому Григорію виповнилося 15 років, Олександрю – 8 років, а найменшому, Миколі, - 4 роки. Сім'я працювала на 4,7 десятинах землі. Коли живим був господар, то засіяли 1 десятину поля озимою пшеницею, 1 дес. – бобовими, іншу землю – соняшником та вівсом. Однак, через смерть хазяїна, не все вирощене вдові з дітьми вдалося зібрати. Тож на осінь 1922 року сім'я мала до 60 пудів різного зерна, якого на прожиток до нового врожаю чотирьом душам не вистачало. Відповідаючи в суді, чому не сплатила податок, Пелагея Підопригора з с.Олексіївка Семенастівської волості заявила таке: “Чоловік помер, сім'я хворіла, хліба не було кому зібрати”. Викликаний на суд як свідок голова Олексіївського КНС повідомив, що Підопригора “...може виконати продподаток, однак і не думає виконувати!”. Суд ухвалив: у Пелагеї Микитівни Підопригори відібрати 100% податку в триденний термін, а при несплаті накласти штраф у 150% розміру податку” [2].

До суду позвали сиріт Теклю та Ольгу Гавришів. У них померла мати, а батька Григорія Артемовича кинули до БУПРУ за несплату податків. Тож дівчата самі залишилися в спорожній хаті та з 2,5 десятинами землі. В 1921 році спромоглися засіяти 0,5 дес. гірчицею, решта землі залишилася необробленою. Текля та Ольга зібрали врожай – 48 кг зерна гірчиці, з яких податок становив 20 кг. Його сироти не сплатили. Суд відстрочив сплату податку для Теклі та Ольги Гавришів на 1923 рік. До суду Григорія Степановича Тарана не викликали і справу слухали заочно: 80-річний житель Воронівки залишився без родини, на осінь 1922 року тяжко заслаб і

лежав самотнім у хаті. Хоч і мав 1,8 десятин землі, проте в 1922 зібрав тільки 5 пудів зерна, а податку повинен сплатити 7 пуд.15 ф. Оскільки у немічної людини не було будь-яких матеріальних цінностей і вона фактично доживала віку, то суд проявив “гуманізм”: звільнив Григорія Тарана від податку та штрафу. Софія Архипівна Пащенко з Воронівки рано овдовіла – у 34 роки. Залишилася з чотирма дітьми від 11 до 2 років: Вірою, Петром, Іллею, Іваном. Сама тяжко хворіла, тому збрала в 1922 році тільки 18 пудів зерна кукурудзи і в зиму її сім’ю чекав голод. Проте її теж викликали до суду, де, зваживши на малолітніх дітей, звільнили від податку. Іван Тарасович Купріяненко з с. Воронівка мав 63 роки, жив самотнім і не сплатив за 1922 рік нарахований йому податок. З 2 дес. землі зібрав тільки 15 пудів жита, а повинен здати державі 23 пуди 30 фунтів. Суду пояснив, що тяжко хворів, сина посадили до БУПРУ, а коней відібрало ЧК. Проте суддю Дементьєва такі свідчення відповідача не задовольнили, тож щодо Івана Купріяненка той ухвалив: “продподаток спроможний виконати” [3].

II-а нарада працівників судів. м.Черкаси, 1924 р. З фондів музею П. Озерова

Не оминув продсуддя Дементьєв і с.Глодоси. Там отримали звинувачення у несплаті податків 22 хлібороби. Серед них вдова Устимія Григорівна Болтян. Хоч і числилося за її колись великою сім’єю 7,5 дес. землі, однак залишилася на ній господарювати тільки вона одна, бо інші вимерли

від голоду. Посіяти у 1922 році не змогла нічого, і сплатити продподаток у 16 пуд. 35 ф. не було чим. 22 листопада 1922 року суддя Дементьєв, “керуючись революційною совістю та соціалістичною правосвідомістю”, ухвалив: 10 жителів с. Глодоси звільнити від сплати податків, а Григорію Коропу, Ганні Скрипник, Григорію Гаєнку, Петрові Недострою та ін. сплатити 150% від попереднього податку, а при несплаті – забрати майно вартістю 200% від податку [4].

29 листопада Новоукраїнський проднарсуд під головуванням все того судді Дементьєва продовжив судове засідання, цього разу в справі 102 жителів с. Ганнівка. Чимало підсудних отримали звинувачення в “злісному ухилянні від виконання продподатку”. Незаперечно, що причини цього невиконання як в Ганнівці, Олексіївці, Глодосах, Бежбайраках та ін. селах і хуторах тільки Новоукраїнського району практично ідентичні: смерть багатьох хліборобів, виснаження від голоду вцілілих, вдівство та сирітство, що й спричинило оте “злісне ухиляння”.

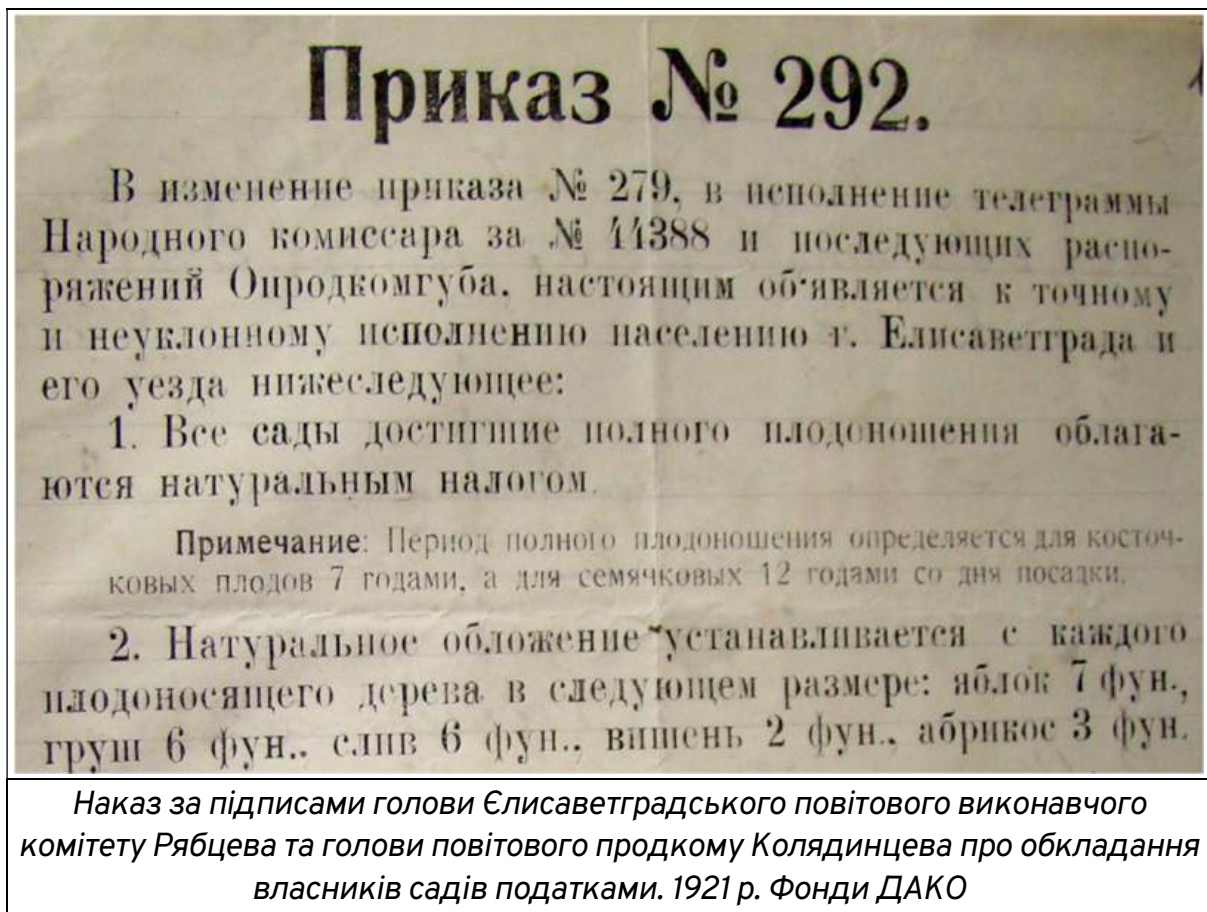
Такі суди діяли в кожному тогочасному районі і кількість хліборобів, які пройшли крізь них, обчислюється тисячами.

З 1923 року на селян знову буквально пролилися рясним дощем зобов'язання на “тверді хлібоздачі”, не виконати які загрожувало боржнику чималими неприємностями, зокрема, потрапити до категорії неблагонадійних, бути оштрафованими, або втратити майно чи опинитися в БУПРі.

Одночасно поширилася ціла епідемія різноманітних “пожертвувань”, що перетворилися на ще одну форму визискувань хліборобів. Так, у травні 1923 року з селян Єлисаветградщини, які ще не отямалися від голоду, збирали “добровільні” пожертви на допомогу робітникам Рурського вугільного басейну. Зокрема, жителі с. Христофорівки Знам'янського району, донедавна голодного села, для закордонних робітників здали 15 пудів 22 фунти жита. Нині не відомо, чи їли іноземці житній хліб з України і чи потребували його взагалі.

У вересні 1923 року прокотилася хвиля жертвувань на повітряний флот. Жителі села Знам'янки на це віддали 416 крб., а в с. Васине Знам'янського району зібрали 300 крб. та ще 10 пудів 15 фунтів жита. Також з кінця весни і до грудня 1923 року здавали кошти та зерно для бійців 3-го батальйону Кримського полку, що отаборився на ст. Знам'янка, - це, вкотре нагадаємо, класичний приклад того, як населення свого часу не захотіло годувати власну армію, тож тепер годували чужу. Також винахідлива влада оголосила збір коштів та зерна для “народної” міліції, одночасно збирали його для “червоних студентів” та на дитячі ясла, чимало хліборобів узяли участь в “тижні допомоги школі”. Крім коштів та житнього зерна, жертвували

також ячмінь, просо, пшоно, картоплю, цукор, навіть домоткане полотно та щітки з щетини худоби [5].

Як велике соціальне надбання більшовиками подавалося запровадження з середини 1923 року т. зв. “Єдиного сільськогосподарського податку” (ЄСП). Віднині одіозні продзагони, безконтрольна діяльність яких з благословення Москви спричинила смерть багатьох жителів краю, відходили в небуття, натомість селянські родини платили “тверді податки”, що обраховувалися для кожної родини відповідно до площ засівів, наявності худоби, робочої сили, враховувалися й інші критерії. Проіснував цей податок до кінця 20-х рр., а потім його знову замінили примусові реквізиції з селянських подвір’їв майже всього зерна під гаслами “хлібозаготівельних кампаній”. Запроваджуючи новий податок, радянська влада і тут вдалася до відвертого шахрайства. Так, на Зінов’ївщині ЄСП визначався не від фактичного намолоту, а від очікуваної кількості зерна, що його теоретично могла зібрати окрема родина та грошової вартості одного пуда збіжжя. Проте і валову кількість, і ціну віднині встановлювала держава. Так, 1 жовтня 1923 року вартість пуда жита в Бобринецькому районі державні органи оцінили в 122 крб., для Компаніївського – 115 крб., для Хмелівського – 113 крб. Однак на ринку склалася зовсім інша ціна – пуд жита заготівельні державні та приватні організації закупляли лише по 70

крб³. [6]. Тобто, грошовий прибуток селян обчислювався не за фактом реалізації лишків зерна, а за встановленими державою розцінками. Однак, і така система нібито “твердого податку”, загалом необ’єктивна, тож несправедлива щодо багатьох хліборобів, через кілька років більшовиків не задовольнила, тому в селян масово розпочали відбирати т. зв. “лишки”, об’єми яких теж довільно визначалися.

У багатьох хліборобів, за невиконання ними податків, влада продовжила вилучати майно на “покриття боргу перед державою”. Загалом, “вилучати майно” у неймовірно бідних людей – одне з улюблених діянь т. зв. радянської влади. Така практика тривала десятки років поспіль, припинившись тільки після смерті кремлівського тирана. В роки НЕПу, під час стягнення боргів, не вдавалися до надзвичайно жорстоких методів. Але з 1927 року сталінський режим з селянами вже не церемонився. Особливо з тими, кого записали до т. зв. боржників через неможливість виконання податків.

А їх, тих податків, було дуже багато: Єдиний сільськогосподарський податок, експертний податок, самообкладання, “3-я позика індустріалізації”, “4-а селянська позика”, внески на тракторобудування, різноманітні пайові та статутні внески, збір коштів на будівництво повітряного флоту, зокрема літака “Делегатка України”. Про велику бідність селянських родин свідчить той факт, що до жовтня 1928 року для побудови літака “Делегатка України” жителі с. Красносілля Єлизаветградківського району здали: по 5 копійок – А. Ткаченко, М. Шепель, О. Здихальський, Т. Пляка; по 3 коп. – Т. Шевченко, О. Верка, П. Галько. “Передовиками” щодо збору коштів були І. Лобач, М. Зінченко, Л. Бедріцька – лише ці троє віддали по 20 коп., тоді як Степан Тукало, Іван Михайлов та Григорій Пляка – лише по 2 коп. [7].

Потім збирали кошти на літаки “Розрив”, “Колгоспник”, “СТВ”, “Комунарка України”, “Червоний міліціонер України” (у 1930 році), “Чекіст Знам’янки” (у 1931 році). Також розпочався збір коштів на будівництво танка “Фізкультурник України” (у 1930 році). Весною 1931 року жителі села Братолюбівка та хутора Землеміровець Добровеличківського району здали на побудову літака “Колгоспник” 10 крб. 27 коп. Кошти пожертвували: Павліна Поневаж – 5 коп., Ганна Поневаж – 20 коп., Васирина Куделя – 4 коп., Кирило Левицький – 6 коп., Олександр Чумак – 3 коп. тощо[8].

Також віддавали кошти на створення МТС, здійснювали пайові внески до ССТ, платили на створення колгоспів, брали участь в обов’язковому зборі коштів на культурно-просвітницьку роботу тощо. Виконати всі плани та зобов’язання багато селян не могли за будь-яких зусиль, тож проголошувалися “розпроданцями”. Їхнє господарство одразу продавалося

³ Ціни вказані до запровадження т. зв. “золотого червінця”.

з торгів, а сам хлібороб ставав жебраком у власній хаті, або його, як “злісного” неплатника податків, судили, тож такий потрапляв до тюрем або концтаборів, чи, позбавлений абсолютно всього майна, виселявся, прозваний куркулем, за межі України, залишаючи напризволяще свою сім’ю.

Так, на початку листопада місяця 1927 року сума боргу перед державою у Петра Холодняка з с. Лозоватка Вишняківської сільської ради Зінов’ївського району становила 6 крб. 88 коп., у жителів с. Вишняківка Платона Попова боргу назбиралося 36 крб. 88 коп., у В. Крамаренка – 72 крб. 88 коп., у Данила Лисиченка – майже 37 крб. На покриття цих боргів у селян описали, вилучили та продали майна: на 50 крб. – у П. Холодняка, на 100 крб. – у П. Попова, на 80 крб. – у В. Крамаренка. А сума вилученого майна у Д. Лисиченка вдвічі перекиривала його борг і становила 85 крб. З державою селяни “розраховувалися” так: у Василя Крамаренка та Платона Попова податковий відділ Зінов’ївського окрвиконкому описав належне їм майно за невиконання податків, конфіскував по одному коневі у кожного та відправив до райвиконкому на продаж. Для покриття боргу в сумі 6 крб. 88 коп. у Петра Холодняка голова Вишняківської сільської ради Г. Ю. Паращенко в присутності виконавця намагався вилучити бичка, але “описаного бика не виявлено”, тож комісія описала та продала домашні речі. 2 березня 1927 року в жителя с. Єлизаветполе Вишняківської сільської ради Зінов’ївського району Данила Лисиченка на покриття боргу вилучили корову. 20 березня 1927 року голова Тарасівської сільської ради Зінов’ївського району Дростяк прибув до мешканця с. Мазурівка Марка Захаровича Марущака і виявив, що вказаний громадянин ухиляється від виплати недоплат, а саме: штрафу за недоподачу декларації в сумі 10 крб. та місцевий податок 19 крб. 27 коп. Заповзятливий голова сільської ради одразу склав акт та описав майно: швейну машинку на суму 20 крб. і телицю віком 1 рік на суму 15 крб. У інших селах Зінов’ївського району в “злісних неплатників” влада вилучила: парокінну бричку, сало свине 4 пуд. 6 ф., шапу вартістю 15 крб. тощо. Можновладці при цьому виявляли ще й “гуманність” – до опису та вилучення поки що не вписували курей, хати, сараї та продукти харчування, перш за все зернові запаси.

З часом апетит влади все посилювався, а відверті грабунки селян набирали більшого розмаху. Переломним став 1928 рік – влада настільки захопилася відбиранням зерна в селян, поставивши цим крапку в короткій епосі НЕПу, що багато сімей знову зіткнулися з голодом. Нову трагедію неврожай того року лише посилював.

Приступаючи у 1928 році до насильницького вилучення майже всього зерна в селян Зінов'ївщини, однак приховуючи дійсні наміри, більшовики винайшли дієвий і надзвичайно ефективний спосіб визначення кількості хліба, що в той час лежав у селянських коморах: під виглядом комісії, що перевіряє наявність у зерні довгоносика, чи нібито з метою боротьби з

Делегати з'їзду членів комуністичної партії Братського р-ну, 1927 р. З фондів музею П. Озерова

самогоноварінням, представники влади відвідали усі без винятку селянські господарства і шляхом обшуку та огляду визначили наявну (фактичну) кількість збіжжя та переписали його. Через кілька днів сільські ради затвердили постанови, згідно яких на кожного їдця залишалося по 8–10 пудів зерна до нового врожаю, а решта, прозване “лишками”, підлягало вивезенню т. зв. “червоними валками”. Зокрема, в Новопразькому районі створили дві хлібозаготівельні комісії, одна з яких визначала “лишки”, а інша контролювала вивіз хліба. Станом на лютий 1928 року план хлібозаготівлі по Новопразькій сільській раді виконали на 65%, по Васинській – на 42,9%, Пантазіївській – на 67,1%. 27 лютого 1928 року начальник Зінов'ївського окружного ДПУ Окруй в листі на ім'я секретаря ОПК Соболя доповідав про те, що “плани по хлібозаготівлі постійно не виконуються” [9].

Потрібно зауважити, що крім “лишків”, які селяни повинні віддати державі фактично задарма, вони одночасно виконували ЄСП та сплачували інші податки, які ніхто не збирався відмінати.

Велику роль у вилученні “лишків” відіграли уповноважені, бо саме їхніми невтомними зусиллями переписали надзвичайно неврожайного, а тому – голодного 1928 року, весь хліб, а потім визначили, керуючись “класовим підходом”, норми його поставок державі, пильно наглядали за виконанням планів, стежили, аби в селян не скупляли хліб перекупники на базарах, доповідали до райкомів партії та до ОДПУ про настрої в селах. Тоді, на початку 1928 року, через політику більшовиків на ліквідацію НЕПу, селяни вже не мали вибору в реалізації свого зерна: єдиним покупцем стала

держава, яка одноосібно диктувала закупівельні ціни на нього. Зрозуміло, що відтепер вони були низькими.

Типовим прикладом трагічної ситуації, спричиненої відмовою від НЕПу та викачуванням “лишків”, є село Федвар (нині с. Підлісне Олександрівського району). На кінець 1925 року там у 1109 дворах мешкали 4758 жителів. Тоді, готуючи звіт до Єлизаветградківського РВК, у сільській раді розділили односельців на категорії: незаможників налічувалося 827 дворів, середняків – 232 дворів, крамарів – 8 дворів. У кількох інших мешкали сім’ї священиків, вчителів тощо. В селі діяли паровий млин, дві олійниці, дві церкви. “Населення все бідне” – зробила висновок сільська рада [10].

І не дивно: в 1925 році село повільно відходило від голоду, розмах якого двома роками раніше був таким великим, що повітове керівництво називало Федварський район “другим Поволжжям”. А причина в тому, що продзагони у 1920–1921 рр. відібрали в населення абсолютно все їстівне. Під страхом репресій жителі району продрозкладку виконали на 100% не власним, а купленим зерном, яке районна влада повністю вивезла до Єлисаветграда. З метою нагнітання страху серед селян та максимального вилучення продуктів харчування комуністична влада показово розстрілювала заручників. Так, для “успішного виконання” планів по продрозкладці “червоні загони з хлібозаготівлі” в 1921 році розстріляли 7-х жителів с. Федваря як “відповідачів” за те, що їхні земляки не здали до вказаного строку тієї кількості хліба, обсяг якого визначався в кабінетах більшовицьких продовольчих комісарів без урахування дійсного стану справ та потреб у харчуванні самих землеробів. Серед розстріляних – два рідні брати Григорій та Аврам Мельниченки. Тому не дивно, що жителі Федваря та району вже на весну 1921 року вибили вороння, сорок, горобців, собак, їли падаль, старші пиляли дерева і тирсу вживали як їжу. Всім навіть цього не вистачало. Нарешті в середині березня 1922 року в с. Федвар організували громадське харчування – “питательный пункт”: зварили 35 відер води, куди всипали один пуд рижійної макухи і цієї їжею намагалися нагодувати голодних, яких зійшлося до котла близько 3 тис. душ. В колотнечі, що виникла біля “варева”, затоптали до смерті кількох голодних дітей [11].

Голод спричинив хвороби – холеру, тиф, божевілля, дистрофію... Холера поширилася Федварем улітку 1922 року та нещадно косила голодних і виснажених людей: тільки 26 липня від неї померли 67 жителів села, а щодня хвороба нападає на нових 100 жертв, повідомляла повітова газета “Красный путь” в номері за 27 липня 1922 року. 7 625 жителів Федварського району в березні хворіли на черевний тиф через споживання в їжу сурогатів, а 6843 – на дистрофію [12]. Тож не дивно, що від голоду в районі щодня гинули від 10 до 12 осіб [13]. Голодували там 18 238 дорослих і 10270 дітей,

тільки в квітні 1922 року померли з голоду 244 чол. [14]. Федварський ревком організував спільну нараду з усіма священиками району, на якій вирішили провести мітинги в кожному населеному пункті району на теми голоду й церковних цінностей, та розпочати збір коштів на допомогу голодуючим. Вже незабаром до районного комітету допомоги священики передали 200 тис. крб. готівкою. А за місяць, у квітні, комісія вилучила цінності в усіх храмах Федварського району нібито на боротьбу з голодом – срібла відібрали 1 пуд 6 фунтів 36 золотників. Про це написала газета “Красный путь” 4 травня 1922 року.

Проте фактичний порятунок від голодної смерті жителі Федваря та району отримали не від радянської влади, а від міжнародних добродійних організацій: “АРА” та комісії Нансена. На 1 серпня 1922 року тільки у Федварському районі іноземці заснували 16 їдалень для 5 тисяч голодних дітей та видавали пайки для 3800 дорослих [15].

Наслідки голоду, повторимось, долалися довго. Так, весною 1925 року у Федварі проживали 27 дітей-сиріт. Їхніх батьків забрали голод, хвороби, репресії. Діти виживали хто як міг. Сирота Роман Стечик з опустілої батьківської хати перейшов жити до сусідів. Також сусіди утримували сиріт Юхима Шептикту, Уляну Козлітину, Горпину Поліщук. Деякі з дітей перейшли жити до своїх далеких родичів. Абсолютно ніхто не опікувався Григорієм Сидоренком, Миколою Хвіліним. У сиріт катастрофічно не вистачало одягу та взуття [16].

268 федварських родин, або кожна четверта, тяжко голодували і в квітні 1925 року. 7 голодних їдців налічувалося в сім’ї Микити Гончара, по 8 – у сім’ях Захара Ніколенка та Данила Чернявського, 6 душ голодували у родині Юхима Трохименка, 5 рідних дітей ніяк не могла нагодувати Олита Ткаченко. Загальна кількість голодуючих тільки у с. Федварі на весну 1925 року – майже 1 тис. осіб [17]. Причини цього у Федварській сільській раді пояснили попереднім неврожаєм через посуху.

На весну 1925 року розподілених орних земель налічувалося в селі 4773 десятини, тож фактично кожен їдець мав її по десятині. Майже кожен другий двір утримував корову чи коня, їх у селі налічувалося 499 та 587 голів відповідно. Жителі Федваря також мали 14 молотарок, 64 віялки, вигодовували 644 вівці, 323 свиней, 4671 курку, тримали в господарствах качок та гусей, планували в складчину купити трактора [18].

У червні 1925 року робітники Зінов’ївської телефонної сітки здійснювали заміну телефонних дротів та стовпів, тож с. Федвар вважалось телефонізованим.

Нові віяння, спричинені НЕПом, не оминали села, зокрема, і Федвар. Деякі селяни запровадили з весни показові поля, отримавши для цього реманент з

Укрсельмаштресту за пільговими цінами і в розстрочку. У березні 1925 року для протруювання посівного зерна федварці закупили отрутохімікати: паризьку зелень, синій камінь, формалін тощо.

Також селом поширилися оголошення про те, що в Зінов'ївському відділені сільгоспбанку є трактори “Фордзон”, ціни на які для селян знизили до 1700 крб. Умови продажу були такими: заплатити задаток від 1% до 2% вартості, решту – в розстрочку до 3-х врожаїв. Якщо обчислювати вартість трактора в кількості зерна пшениці, то за один трактор потрібно віддати трохи більше 2,2 тис. пудів. Кооперувалися, щоб придбати таку складну на той час техніку.

Влітку 1925 року селом оголосили, що в продажу з'явилися вітчизняні трактори “Запорожець”. Протягом дня він міг зорати до 3-х десятин землі – в залежності від твердості ґрунту. Умови його придбання були таким: завдаток до 20% від вартості, а потім розстрочка до 30 жовтня 1927 року [19].

Для парового млина, що його сільська рада націоналізувала, а згодом віддала в оренду мешканцю сусіднього села Мотронівка, орендар мав можливість закупити вугілля кількох марок вартістю від 14 до 23 коп. за фунт.

Деякі жителі Федваря взяли участь в окружному конкурсі по вирощуванню кукурудзи.

18 липня 1925 року на запрошення дирекції заводу “Червона зоря” невелика делегація з Федваря відбула до Зінов'ївська, де брала участь в урочистостях, що відбувалися на бульварі ім. Будьоного з нагоди вручення підприємству Червоного прапора і грамоти ВУЦВК “за наполегливу працю з підняття виробництва і якості машин”.

У серпні 1925 року кожен бажаючий житель Федваря міг обміняти зерно вирощеної ним продовольчої пшениці на сортове насіння за цілком вигідними умовами: за 1 пуд сортової необхідно здати 1 пуд 10 фунтів та доплатити 7,5 коп.

У жовтні 1925 року дехто з федварців заклали у себе сади, засадивши їх саджанцями перспективних плодових дерев і кущів з розсадника товариства “Едукатор”.

Поряд з цими новими позитивними віяннями, що проникали до села завдяки НЕПу, 8 березня 1925 року Хресто-Воздвиженська церква організувала хресний хід в поля за селом для освячення насіння ярих культур.

Ось так, долаючи труднощі, запроваджуючи нове, добросовісно працюючи на землі, жителі с. Федваря зміцнювали свій матеріальний стан, а, заодно, і держави. Однак, цьому прийшов край – знову розпочалося насильницьке відбирання хліба у селян. Не оминуло це лихо і с. Федвар.

Станом на 12 січня 1928 року з Федваря відправили на залізничну станцію Фундукліївка зерно, яким завантажили 26 залізничних вагонів. Однак, цього виявилось замало, тож на селянські двори надходили все нові й нові завдання, тому зерно вивозили з села аж до посівної кампанії. За пуд жита селянин отримував 65 коп., за пшеницю – 1 крб. 5 коп., за ячмінь – 72 коп. За рік-два влада настільки знахабніла, що відбирала майже все зерно і майже безкоштовно. А тоді, в 1928 році, влада тільки повторювала дещо призабуті уроки продрозкладки початку 20-х рр., але настільки успішно, що хліба у багатьох селян скоро не стало. Зокрема, за несплату високих податків у січні 1928 року в с. Федварі описали майно та худобу 13 боржників. Конфіскованих у селян тварин 20 січня відправили на продаж до Єлизаветградківського РВК [20]. Відбираючи зерно, влада ще й надзвичайно залякувала селян, адже багатьох “злісних тримачів лишків”, тобто, тих, хто намагався хоч щось втаїти для себе, судили. Так, коли комісія виявила у жителя Федваря Оксентія Мельниченка власноруч вирощене зерно, проте змішане з половою, тобто, ще не провіяне, то зерно відібрали, а господаря засудили, звинувативши у приховуванні “лишків”. Арешти спричинили те, що лютневий план у Федварі виконали на 160% і здали 13100 пудів хліба [21]. Але і цього знову виявилось для влади замало.

Інтенсивне відбирання “лишків”, а на тогочасній партійній мові це цинічно називалося “викачка”, призвело до неймовірного незадоволення жителів сіл, адже їхній матеріальний рівень від такої політики держави кардинально знизився, а багато вже голодували. Так, коли у с. Букварці Єлизаветградківського району в січні 1928 року відбулися збори членів КНС, то навіть серед його учасників, загалом надзвичайно лояльних до більшовицької влади, лунали невдоволені голоси про те, що “тяжко жити, і дедалі все гірше, ніж у 1925 році”; що закупівельні ціни низькі, а зарплати у радянських службовців великі. Уповноважений по Букварській сільській раді у донесенні до райкому партії повідомив не тільки прізвище члена сільської ради, який цією ситуацією обурювався найбільше, а й вказав на те, що його син закінчує навчання в Зінов’ївській кавалерійській школі. Донос напевне відіграв драматичну роль у долі батька та сина Сорочанів. Також уповноважений склав акта і на громадянина Сикала: селянин, обурений високим податком, заявив, показуючи на портрет Леніна, що висів у сільській раді: “Дурень казав так, а робиться не так!”. Інший селянин, Антон Сотир, у будівлі сільської ради обізвав радянську владу “шахрайкою”. Уповноважений просив райком партії направити до с. Букварки народний суд. Після цього на наступних зборах, де розглядалося питання про самообкладання, що було новим фактичним податком, то ніяких заперечень вже не звучало, оскільки його залякані учасники “тільки сопіли, аж пар з

кожухів йшов”. Так цинічно писав у звіті до райкому партії уповноважений по с. Букварка [22].

*Загін по боротьбі з селянським повстанським рухом у селах Аджамці, Хмельовому, Єлизаветградці, Злинці, Знам'янці в 1926-1930 рр.
Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею.*

В с. Оситняжці ситуація з виконанням податків та вивезенням “лишків” взимку 1928 року “покрасилася” тільки тоді, коли до села прибули міліціонери з Зінов'ївська та народний суд. Судили не тільки боржників, але, за поданням уповноваженого, навіть тих селян, хто лише обурювався розмірами податків. Таким присудили по 3 місяці утримання в БУПРі. Показовий суд відбувся 22 січня 1928 року, а вже після того, як засуджених вивезли з села і вистава по залякуванню закінчилася, одразу розпочалися збори селян. Закономірно, що на них “питань не було, а також слова ніхто не брав” - звітував до РПК уповноважений. А інакше і бути не могло, адже таке жорстоке шантажування селян здійснювалося навмисне. Крім того усіх, хто чимось обурювався, уповноважений називав куркулями або підкуркульниками, що саме по собі вважалося вже небезпечним. Проте роздратування діями влади виявилось масовим. До незадоволених також приєдналася і випестувана владою її опора на селі – бідняки. У с. Лозуватці один з них заявив, що податки такі великі, тому їх неможливо виплатити. Інший бідняк, “обірваний, старий, неграмотний”, навіть заявив, що революція робітникам дала все, а їм – селянам, нічого, “тільки здирають з нас”. У

Лозуватці на зборах деякі жінки від безвиході плакали, інші кричали: “З нас деруть шкуру!”. “Я розжилась на коняку та корову, насилу виплатила, а це знову, то прийдеться отдати та заплатити!” - крізь сльози мовила інша [23]. Уповноваженим у селах Букварці, Оситняжці, Лозуватці на той час перебував комуніст Кравченко. Зрозуміло, що будь-які лише прояви незадоволення серед населення влада “робітників і селян” гасила негайно і жорстоко.

З січня 1928 року селами Зінов'ївщини пройшла хвиля запровадження нового податку шляхом т.зв. самообкладання. Зібрані з хліборобів кошти повинні нібито йти на будівництво мостів, ремонт шкіл, сільських рад, облаштування колодязів тощо. От тільки гарантії того, що кошти затримуються в селі, ніхто не давав. Сумніви селян у тому, що зібрані на самообкладання податки залишаться в селах, підтвердилися: Єлизаветградківський райвиконком наприкінці лютого 1928 року заборонив їх використовувати сільськими радами самостійно, що свідчило про черговий обман влади [24].

Оскільки єдиним вартісним товаром, що його мали селяни, було зерно, то новий податок – т.зв. самообкладання, вони сплачували переважно ним. Деякі уповноважені, чи не з метою вислужитися перед райкомом партії, намагалися на зборах визначити максимальну ставку цього податку – в 75% від ЄСП. Тобто, податок зерном знову набагато збільшувався!

Збори у селах зазвичай відбувалися за наперед розробленим сценарієм: на них запрошувалися переважно бідняки та середняки – т.зв. виборці. Оскільки в кожному селі чимало жителів позбавлялися виборчих прав, т.зв. “лишенці”, то вони хоч і приходили на збори, однак за постанови не голосували. Тож коли ухвалювали відсоток на самообкладання, то бідняки, багато з яких не платили ніяких податків узагалі, бо що з них взяти!, голосували за будь-яку цифру і будь-який план, адже добре знали, що їх це не стосується. Закономірно, що в усіх селах Зінов'ївської округи уповноважені добилися, що селяни власноруч проголосували за новий податок. Єдине, що на таких зборах прозорливим селянам вдалося досягти, то це сплачувати 35% від основного податку – ЄСП, а не 75%, як спочатку планувалося.

Але і цей податок, хоч і виявився завеликим, проте й він постійно збільшувався. Так, у селах Лозуватка, Кандаурове та Підмогильне замість 3500 крб. ухвалили сплатити на самообкладання 4100 крб. “Весь день 28 січня 1928 року, - писав у доповідній уповноважений Середа, - довелось тільки качать гроші і хліб на самообкладання, при чому в першу чергу викликав тільки одних кулаків та нажимать...!”. Тож цього дня зібрали по селу чимало - 1695,07 крб. та 853 пуди 38 фунтів зерна. У Лозуватці селяни

навіть говорили: “Як не роблять, а до комуни таки вернуть. Чи скоро вже й нагайками будуть бити!” [25].

Станом на 15 лютого 1928 року жителі с. Мотронівки виконали план по ЄСП на 98,2%. На тих, хто плану недовиконав, у сільській раді склали акти та направили їх до суду. Також на цей день мешканці Мотронівки сплатили 95% від самообкладання. “Якби не насильство, - ділився з райкомом партії своїми методами викачки податків уповноважений, - то цих планів не виконали”. Також обурювався уповноважений словами члена сільської ради бідняка Кваші, який 14 лютого заявив: “Колись програма партії обіцяла, що влада буде народу, а тепер хто керує? ...Влада не зверху повинна бути, а знизу!”. Також на Мотронівку наклали план сплати за державну позику в сумі 300 крб., однак вдалося зібрати тільки 77,5 крб. [26].

Для успішного збору коштів на державну позику – ще один примусовий податок, село Мотронівку розділили на 6 кутків, кожен з яких мав свій штаб. До кожного двору приходили члени комісії і з порогу вимагали від господарів здати кошти на позику. Змушували віддавати не стільки хто зможе, а згідно рознарядки на кожен двір. Поряд з цим з Мотронівки все ще вивозили зерно. Так, за час з 1 по 10 березня його заготували 362 пуди 31 фунт, з 11 по 20 березня – 754 пуди 17 фунтів. У с. Донино-Кам’янці Знам’янського району члени хлібозаготівельної комісії весною 1928 року ходили по дворах, і, вже не прикриваючись вигадками на кшталт пошуків довгоносиків чи боротьбою з самогоноварінням, вишукували та відбирали хліб [27].

Його реквізували так інтенсивно, що на території Зеленогаївської сільської ради “лишків” у більшості селян не залишилося зовсім. І тільки 10 сімей його мали 10-15 пудів – це все, що залишилося на харчування, тому засівати землю вже не було чим. Так у село підкрався голод.

“Довикачувалися” також і в Федварі настільки, що весною 1928 року багато селян не мали не тільки чим засівати свої поля, але в них не було хліба на власне прогодування. Така ситуація склалася і в Оситняжці. Уповноважені в листах до райкому партії висловлювали цілком справедливе побоювання, що “площа залишиться не засіяна і що не буде виконано план по посівкампанії”. Також просили дозволу в РПК розповісти біднякам, “...щоб не чекали посівматеріалу і шукали самі його”. Уповноважений Бекешенко, який в Оситняжці замінив Середу, написав про погрози селян на адресу останнього: “Коли приїде Середка, то ми йому голову одірвемо, який казав, що свій хліб здасте, а на посів одержите чистосортне зерно” [28].

Якщо держава відібрала у селян зерно за безцінь, то на засів хлібороби змушені купляти його знову таки тільки в державі, але втридорога – по 2,50 –

3 крб. за пуд., бо придбати його де інде не було ніякої можливості. Але й це не задовольнило радянську владу, тож набагато страшніше для хліборобів вона відстрочила на потім.

Отже, ситуація в селах округи, завдяки діям влади, вже на весну 1928 року склалася доволі драматичною. 26 березня 1928 року комсомолец Дмитренко, робітник “Червоної зірки”, повернувшись у місто з с. Велика Виска, де гостював, побаченим поділився зі своїми надійними, як він вважав, товаришами, розповівши таке: “У селі селяни стогнуть від податків і тих облігацій, які їм насильно нав’язують. ...викликає влада селян, пропонує купити на 100 крб. облігації, а коли відмовляються, садять у холодну. Селян влада давить податками. Самообкладання і хлібоздача зробили селян злиднями. ... Політика партії призвела до того, що селянство тремтить над куском хліба!” [29]. У добрих намірах своїх близьких знайомих, кому розповів про побачене, комсомолец Дмитренко помилився – його слова одразу стали відомими співробітникам Зінов’ївського ОДПУ.

За нову селянську позику.	
В листопаді місяці ц. р. буде випущено нову селянську позику. Позика ця випускається на 2 роки на 100 міль. крб. Але відразу не буде розпродано 100 мільйонів, а випускатимуть їх по частиям, серіями в 100 мільйонів кожна. Коли продадуть першу серію в 10 мільйонів, почнуть продавати другу і т. д.	Всього вигравів буде 3211 на 125 тисяч карбов.
Ця позика несхожа на минулу, яка давала лише користь при здачі с-г. податку. Теперішня позика буде давати вигоду на процентах на облігації. Божна облігація даватиме 12 відс. на рік. Отже вигода од цієї позики тим більша, чим довше держати облігації.	Коли облігація виграла, то вона не касується, а видається на руки її власнику і може брати участь у дальших тиражах вигравів.
Кожного місяця облігація в 10	Отже нова селянська позика має для нашого селянства велику вигоду і треба, щоб кожний селянин, що трохи хоч зайві гроші має – купив би її облігації.
	Велику роль має ця позика й для робітничо-селянської держави. Держава, так би мовити, тут по значає гроші у населення, пускає ці гроші в оборот, щоб на них дати користь нашому господарству, а за це платять процент, ще й дає можливість виграти велику суму

Інформація в газ. “Червоний шлях”, 1925 р., про чергову державну позику з обіцянкою влади “давати вигоду”.
Фонди ДАКО

Напівголодне, а то й голодне існування селян, злидні, спричинені свавіллям влади, повне безправ’я, визиски абсолютно всього, маховик репресій, що невинно набирав обертів – така типова картина в селах Зінов’ївщини кінця 20-х рр. ХХ ст. Ось ще один штрих тогочасної драми, що пов’язаний з діями секретаря Компаніївського РПК М. Бондаренка та члена президії Компаніївського РВК І. Тарапата, які

“прославилися” у 1928 році відверто незаконними діями в селах району: їхнє прагнення будь-що і за короткий час зібрати з населення кошти на “4-у Селянську позику” супроводжувалося знуцаннями й наругою над хліборобами. Так, прийшовши до двору, ці двоє змушували господаря підписуватися на заздалегідь вказану ними суму, звичайно, чималу, яку селянин не міг сплатити з однієї причини - таких коштів не було. У тому випадку, якщо господар відмовлявся від “пропозиції” Бондаренка і

Тарапати, то ці змушували селянина йти з “пакетом” у іншу сільраду на відстані 20-30 верст пішки. Так, селянина С.Сметанка змушували підписатися на 155 крб. позики, проте той мав можливість викупити облігації тільки на 25 крб. Представники влади силували селянина розпродати своє майно, щоб вкласти в запропоновану суму, а потім, вручивши “пакета”, послали до РВК. Після повернення з Компаніївки Сметанка відправили за 25 верст вже до Обертасівської сільської ради. Після повернення, не давши відпочити, селянина погнали до с.Петрівка. Селянина А.Русіна змушували підписатися на 100 крб. позики, а той погодився тільки на 2,5 крб., бо більше коштів не мав. Одразу розпочалося знущання над селянином: з міфічним “пакетом” його ганяли від однієї сільської ради до іншої без відпочинку. Крім того, Тарапака погрожував Русіну, що з нього “знімуть шкуру” коли накладатимуть податки. Подібне секретар райкому партії та член президії РВК чинили і щодо селян П.Х. Гордового, С.Нельги, В.Сагача, П.М.Гордового [30].

Взимку 1928 року до Братського району на хлібозаготівлю та розповсюдження облігацій “Селянської позики” прибув із Зіновівська уповноважений 26-літній Веніамін Костантінов, батько двох малолітніх дітей, і, звичайно, член партії.

13 лютого 1928 року він перебував на х.Гриневичі Новомар’ївської сільської ради Братського району. Собі за “кабінет” обрав темну без вікон кімнату, куди викликав селян. Оскільки мав пістолет “Маузер”, то його руків’ям тяжко побив Івана Вербицького, Миколу та Петра Рязанових, Івана Тягульського та ін., вимагаючи від них кошти за облігації та зерно. Через день перебрався до Новомар’івки, де в подібний спосіб побив селян Ф.Мороза, І.Бондаренка, П.Щербину та ін., вимагаючи підписатися на позику та вивезти хліб.

Для перевірки “лишків” хліба Костантінов створив “комісію” з комсомольців та сільського активу, і прискіпливо перевіряв кожне обійстя, роблячи, фактично, незаконні обшуки. Потім, повернувшись до натопленої кімнати, почергово викликав до себе селян. Там їх бив чим трапиться під руку - переважно це були поління дров, а також пістолетом та дерев’яною кобурою від нього. Для “зручності” катування наказував селянам лягати на ослін і вже там бив їх палицею “де попало”. Не обмежившись цим, наказав комсомольцю Красниченку принести знадвору дрючка. Ним і катував селян, а також бив їх об стіну, душив за горло тощо. Таких побитих тільки на х.Гриневичі було 12 осіб. Не всі витримали таку наругу від 26-літнього садиста, тож Іван Вербицький погодився віддати 40 пудів зерна та підписатися на 200 крб. облігацій [31].

Голова Новомар'ївської сільської ради Братського району Василь Гирда та комсомолец Петро Красниченко – це той, хто для ката носив дрючки, “роботу” Костантінова в листі до райкому партії охарактеризували як таку, “що одразу сталося пожвавлення в роботі по хлібозаготівлі і поширенню займу”, а всі, хто зазнав катувань, “брехливі куркулі” [32].

“Давали в зуби” та ганяли селян від однієї сільської ради до іншої, часто за 25-30 км, добиваючись таким способом сплати за державну позику, також у Компаніївському, Зінов'ївському та ін. районах округи. Таке їхнє “ходіння по муках” тривало до 2-х тижнів, фізична втома давалася взнаки, тож сил, як і витримки, на тривалий опір у селян на довго не вистачало, а тому показник “добровільної” підписки на позику різко зростав. У Новоукраїнці, щоб змусити незговірливих підписатися на державну позику, уповноважений разом з активістами часто виводили господарів серед ночі на цвинтар і імітували розстріл, наставляючи на жертву зброю [33].

Безжалісно діяла влада по викачуванню інших податків. Так, узимку 1928 року до сільської ради с.Коротяк Компаніївського району надійшло розпорядження з райвиконкому, аби шести господарям села, зокрема Трохиму Шаповалу, Степану Хмуренку та ін., які вже й так виконали податки зерном, зробили нові нарахування. А при відмові їх виконувати – селян заарештувати та віддати до суду. Суворе попередження від Компаніївського РВК отримав у січні 1928 року голова Мар'ївської сільської ради Резніченко: якщо протягом 24 години село не виконає всі накладені податки, то до суду віддадуть не тільки боржників, але і його, сільського голову [34].

Крім залякування, Компаніївський РВК, намагаючись будь-що забезпечити виконання районом податків, 10 січня 1928 року на засіданні президії затвердив список боржників, куди увійшли 12 господарів Мар'ївської сільської ради, в яких вилучалося майно на покриття боргів перед державою. Так, у Марини Пугаченко, Феодосія Скирди, Микити Марченка, Степана Ткаченка, Василя Стовби до конфіскації визначили коней. Дехто позбувався корів, а також усього збіжжя [35]. Оскільки такі засідання президії Компаніївського РВК проходили щотижня, то наступне відбулося 17 січня 1928 року, де затвердили списки боржників по Першотравенківській сільській раді та визначили їм покарання: примусове вилучення майна. Так, у В. Кисельова відбирали свиню і теля; у Я. Кагаєва – лоша; у Ю. Пічкаря – 60 пудів пшениці; у М. Апамаса та С. Горської – коні. У Водянській сільській раді відбирали майно у І. Сяби – скриню, у Ф. Чаплина – свиню, у Т. Матвієнка – коня тощо. Загалом 17 січня 1928 року злісними неплатниками визначили 32-х селян Компаніївського району, в яких вилучалися: 15 коней і лоша; 5 свиней і поросят; 5 корів і телят; 4 овець; 87 пудів пшениці; не гребували також скринями, возами, плугами [36]. Коли на

покриття боргів у селян аж ніяк не можна було насильно вилучити коней, корів, іншої худоби та зерна, за їхньої відсутності, то дріб'язкова влада відбирала столи, дзеркала, швейні машинки, скрині, балії, посуд та ін.

До якого стану довели селян такі побори, свідчить відправлений 9 квітня 1928 року лист з с. Живанівка Компаніївського району від дружини Ярини чоловікові Степану Майстренку, який служив у армії. В ньому жінка повідомила, що їхня хата валиться, що вона не в змозі її відремонтувати, а діти – Володя і Ваня, страдають, бо немає “ні фунта борошна і немає чим годувати дітей, немає ні кусочка хліба, бувають дні, що немає чого їсти взагалі” [37].

23 квітня 1928 року начальник Зінов'ївського ОДПУ Окруй інформував окружне керівництво про ситуацію, що склалася в Новомиргороді через відсутність борошна і хліба. Це спричинило панічні настрої не тільки серед жителів районного центру, але й навколишніх сіл. Оскільки зерно вивезли, то зупинився єдиний у місті млин, що, в свою чергу, призвело до зупинки двох пекарень, від чого в хлібних магазинах не стало хліба. Біля магазинів утворилися величезні черги, в яких стояли по 200–300 покупців. Не дочекавшись хліба, вони повибивали двері та побили вікна крамниць. Той хліб, що вряди годи з'являвся на ринку, вдвоє зріс у ціні. Подібна ситуація, що супроводжувалася відсутністю достатньої кількості хліба та спричинила великі черги за ним біля магазинів, виникла і в Бобринці. Начальник Зінов'ївського ОДПУ в своєму донесенні повідомив про настрої жителів округи: краєм поширилися небезпідставні слухи про голод [38].

Відсутність борошна та хліба спостерігалася і в Зінов'ївську. Першими загрозу голоду на собі відчували міські безробітні: з 29 серпня 1928 року їдальні, де вони могли отримати безкоштовно їжу, припинили роботу. Біля ларьків та хлібних магазинів утворилися черги, де запанували лайки та штовханина.

Про стан справ на селі восени 1928 року та про настрої селян, спричинені головним чином політикою влади, та, частково, неврожаєм, свідчить також лист до Зінов'ївського ОПК, особисто його секретарю Снегову, від уповноваженого по хлібозаготівлі та організації Жовтневих свят Власа Кисельова. У ньому посланець міста, зокрема, написав: “Політичний настрої населення можна охарактеризувати так: біднота і маломіцні селяни, які отримали від держави підтримку зерном і продуктами харчування, то вони за нас. Однак, допомога недостатня, сільська біднота і їхні діти пухнуть від голоду” [39].

В цей час голод особливо люто охопив Бобринецький, Компаніївський, Братський та деякі інші райони Зінов'ївської округи [40]. Найбільш нужденним та незахищеним категоріям громадян, як от діти, матері з

немовлятами тощо, навіть розпочали видавати борошно, крупи та ін., однак у таких мізерних кількостях, що задовольнити потреби всіх нужденних влада не спромоглася. При розподілі допомоги спостерігалися численні випадки зловживань та шахрайства. Та все ж діти до середини літа 1929 року отримали 18792 пайків, а жінки – майже 900 [41].

Спосіб вилучення хліба, до якого вдалися в 1928 році, викликав не тільки обурення в селян, але спричинив чимало голодних смертей та призвів до спроб зменшити кількість посівів у 1929 році. Якщо раніше продзагонам населення Єлисаветградщини чинило серйозний збройний опір, то віднині, після проведеної органами ЧК-ДПУ репресивної селекції серед хліборобів, організованого спротиву як такого не спостерігалось, тож кожна селянська родина опинилася віч-на-віч з владою.

Комуністичний режим, що далі від НЕПу, то все більше скаженів. Це, проявилось, зокрема, і в роботі судів, які терміни позбавлення волі засудженим, що пройшли через Зінов'ївський БУПР за однаковими звинуваченнями, різко збільшували поряд зі зростанням кількості самих засуджених[42]:

засуджено	1926 рік	1928 рік
до 1 року	67%	20%
до 3 років	19%	23%
до 5 років	4%	33%
більше 5 років	10%	24%
всього	1606 чол.	2756 чол.

1928 рік відзначився деякими абсолютно абсурдними заборонами та покараннями, що стосувалися селян. Так, майже всі райвиконкоми Зінов'ївської округи ухвалили постанови, що забороняли курити чоловікам будь де, крім власного помешкання. За порушення накладався чималий штраф. Злинський РВК оштрафував на 25 крб. селянина Литвиненка за те, що в нього на городі знайшли порожню плашку з запахом горілки. У Братському районі під час самообкладання сільські ради доволі часто накладали штрафні паї на селян. Так, “куркулям” добавляли 150 паїв, іншим за дрібні порушення – 50 паїв. На хуторі Шевченка Братського району уповноважений Лінгауер наказав селянам вирізати усіх не племінних півнів, і дав команду вбивати цю домашню птицю на вулиці, якщо така трапиться. Голова Устимівського РВК Дудченко звелів усім працівникам райлікарні – від головного лікаря до куховарки, з'явитися до нього та дати пояснення “вишикувавшись в ряд”, чому лікарі не прийняли поза чергою хворого. В разі неявки Дудченко пригрозив надіслати до лікарні міліцію для примусового приводу персоналу. Хмельівський РВК заборонив, починаючи з 10 серпня 1928 року, всі нічні співи в селах району, а також в людних місцях, як от

театри, мітинги тощо [43] Всі ці безглузді, на перший погляд заборони та обмеження, такими були лише на перший погляд. Насправді тоталітарний режим такими діями тільки цементувався. І за такими “дрібницями” скоро надійдуть інші, що повністю унеможливлять будь-яку особисту свободу хліборобів, а обов’язків побільшає настільки, що вони, мов колючий дріт, повністю їх скують, залишивши тільки одне право – тяжко, проте, майже задарма, працювати.

В декого така політика влади викликала спротив. Так, у 1928 році репресивні органи зафіксували 741 випадків образ на адресу представників влади включно з опором їхнім діям. Зінов’ївською округою прокотилися арешти жителів як сіл, так і міст, звинувачених у “контрреволюційних діях”. Таких справ ДПУ тоді започаткувала 21. Різко зросла кількість обшуків помешкань громадян: якщо в 1926 році їх налічувалося 3107, то в 1928 році – 5740. Безвихідь, що наближалася, викликала потребу багатьох у спиртному. Так, якщо в 1926 році виявили 1576 випадків самогоноваріння, то в 1928 році – 3711. 1926 рік не дав жодного самогубства в окрузі, то в 1928 році випадків суїциду зафіксовано 99. Також різко зросла кількість пожеж. І майже вдвічі, порівняно з 1926 років, збільшилося взятих на облік повій [44].

Вивезення “лишків” хліба з с. Красносілка. 20-і рр. ХХ ст. Фонди ДАКО

Набувши досвіду примусового вилучення зерна в 1928 році, наступного, 1929 року, з селянами влада не церемонилася, але запровадила дещо нове: скрізь в селах створювалися т. зв. “комісії сприяння хлібозаготівлі”, куди всуціль увійшли найнижчі верстви сільського населення. Свого часу вони, як інші хлібороби, отримали землю пропорційно кількості їдців. Однак, схоже, працювали на ній аби

як, або не працювали зовсім, здаючи в оренду, тож справедливо посіли такий щабель в хліборобській ієрархії, як бідняки. Саме їх більшовицька влада вважала своєю опорою на селі, на противагу середнякам і заможнім, проте у розпал Голодомору безжалісно винищила, абсолютно не беручи до уваги їхні попередні “заслуги”. Так, до комісії сприяння хлібозаготівлі по Лозуватській сільській раді Компаніївського району на початку 1929 року записалися 23 особи, з них бідняків – 18. По Водянській сільській раді цього району до подібної комісії увійшли 10 бідняків, 3 середняка, 2 комуністи, комсомолец, уповноважений по сільській раді. Влада, уміло поділяючи хліборобів на певні майнові та соціальні групи, придбала в особі бідняків своїх союзників, які й чинили цього та в наступні роки не тільки безчинства, але й злочини щодо своїх земляків.

Одним з таких самоуправств щодо працюючих хліборобів, яких комуністи небезпідставно вважали своїми опонентами, було накладання на них т. зв. “експертного податку” – це коли сільська влада довільно встановлювала для них такі великі за об’ємами податки, ігноруючи норми розрахунків, запроваджені для ЄСГ, і робила це стільки разів, скільки хотіла, що виконати їх, якби селянин не намагався, він не міг. Тому його господарство описувалося і розпродувалося, а господар, як злісний неплатник, поставав перед судом. У такий “економічний спосіб”, де “зброєю” слугували нереальні податки, винищувався працюючий прошарок хліборобів.

24 червня 1928 року в сільській раді с.Федосіївка Компаніївського району зібралася спеціальна комісія, яка затвердила список з 39 односельчан, яких обклали експертним податком. Серед них – священик Кость Ампілогов та дяк Гаврило Бандурко. Потрапляння їх до цього списку закономірне, адже більшовицька влада взяла курс на ліквідацію церкви, тож першими на жертви обрали саме служителів культу. У списку також вісім господарів, які в складчину купили трактора. Це Олександр Музиченко, Дмитро, Іван та Аврам Нестеренки, Феоктист Чистяков та ін. Їх теж проголосили експертниками, оскільки кожен з них володів 1/8 частиною трактора. Петро Ткаченко самотужки виготовив олійний прес, яким чавив олію не тільки для себе, але й для сусідів. Його вписали до експертників. За те, що тримали “гарних коней”, Ничипора Лебідя, Григорія Кавуна та Івана Струмівського теж обклали експертним податком. Експертником став і Прокіп Лебідь. Проти нього у списку члени комісії з обкладання податками написали “спроможний господар” [45].

Студенти м. Зінов'їська, які відправлялися в села округи на “більшовицьку весняну сівбу”. 1929 р. Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

По Водянській сільській раді Компаніївського району експертний податок довели загалом до 40 господарів. Серед них Василь Байбарак, Гаврило Федоренко, Яків Таран, Яків Павленко та ін., оскільки господарства у них, за визначенням сільської облікової комісії, “міцні, куркульські”. Господарства Івана Письменного та Сергія Письменного чомусь охарактеризовані як “хитряцькі” [46]. У с.Коротяку сільська влада, складаючи список експертників, внесла до нього священика Миколенка, який “очікував” прибуток в 1400 крб. від служби та 160 крб. від землі. За деякий час в сільській раді схаменулися, тож очікуваний основний прибуток кимось виправлений на 2000 крб. Сидір Хмуренко тримав на паях молотарку, його прибуток очікувався в 30 крб., проте експертного податку селянин повинен сплатити 603 крб. 5 коп. Співвласнику цієї молотарки Петру Буценку наказали сплатити 627 крб. податку при теоретичному отриманні ним прибутку в 85 крб.67 коп. [47].

По Криничуватській сільській раді експертниками визнали 15 родин. Захару Болотину наказали здати 500 пудів зерна, Олексі Грицаєнку – 225 пудів, Варфоломію Болотину – 225 пудів тощо [48].

Що означали ці пуди експертного податку, засвідчує річний план хлібозаготівлі, доведений до двору по с. Комишувате Компаніївського району на 1929 рік. Так, у селі підлягали оподаткуванню зерно-хлібом 356 господарств. Для 6 з них довели експертний податок у 1800 пудів, інші 19 “заможних” родин повинні здати 3375 пудів, в той же час для 331 сім’ї “бідняків” податок становив 3315 пудів. У Компаніївці податок зерном на 1929 рік довели для 265 хліборобських родин. З них 6 вважалися експертними і повинні здати 3600 пудів зерна; на 19 заможних родин наклали податки в 3275 пудів; а 234 бідняцьких повинні здати лише 2182 пуди [49]. Тож що стосується родин експертників с. Компаніївки, то кожна з них повинна здати в середньому по 600 пудів збіжжя; заможні родини – по 172 пуди; бідняцькі – лише по 9 пудів. Найпрозорливіші розуміли, що в такий спосіб влада їх душила, тож кидали землю та відправлялися у міста.

Зауважимо, що такий “справедливий” розподіл податків тішив бідняків недовго: якщо більшість експертників та селян-плановиків влада таки звела зі світу вже взимку 1930 року, проголосивши ледь не кожного з них “куркулем”, то чимало бідняків знищать в зиму з 1932 на 1933 рік Голодомором.

У 1929 році влада панькалася зі ще однією категорією селян – колгоспниками. “Великого перелому” ще не настало, тож колгоспів було мало, як і господарств у них. Проте щодо їхнього оподаткування, то діяла навмисна, але не тривала в часі політика, коли колгоспи, зі зрозумілих причин, обкладалися податками в мінімальних розмірах. Так, всі одноосібні господарства Долівовської сільської ради Компаніївського району повинні здати в 1929 році 40800 пудів зернохліба, а такі колгоспи, як “Незаможник”, “Весела праця”, “Перемога” та комуна – разом 5200 пудів[50].

Величезні штрафи, конфіскації майна та арешти – ось єдиний дієвий набір інструментів, завдяки яким червоні колонізатори гнобили хліборобів. Так, у 1929 році на території Вишняківської сільської ради Зінов’ївського району кількість боржників перед державою набагато зросла, як зросли і штрафи. Зокрема, у восьми господарів цієї сільської ради суми штрафів становили по 1456 крб. Великі борги накопичили Нестір Великий, Андрій Великий, Гнат Іваненко, Іван Шевченко та ін. Для їх покриття влада вдалася до вже перевіреного способу – вилучення майна. Тож у цих селян-боржників відібрали загалом 12 коней, 4 корови, 91 сім’ю бджіл, 5 возів, а також свині, сільськогосподарський реманент. Оскільки цього майна не вистачило на виплату штрафу, то влада вилучила в кожного з них ще й “різне барахло”. Через такі дії влади напевне що багатодітні селянські сім’ї грабувалися вщент, залишившись, проте, жити в своїх селах у своїх житлах. Так, у жителя Нововолодимирівської сільської ради Зінов’ївського району Григорія

Євдокимовича Павловського, сім'я якого складалася з 8 душ, сума штрафу на 1929 рік становила 1134 крб. Тож майно: 2 воли, корова, бичок, теличка, 2 кабани, плуг, жатка, сівалка, віялка та різні хатні речі вилучили та продали з прилюдних торгів. У Івана Мельниченка, жителя с. Нововолодимирівка, сім'я якого теж налічувала 8 душ, за несплату боргів описали та відібрали двоє коней та хатні речі. У боржника Семена Тарасовича Данильченка з Кгаївської сільської ради описали 2 коня, воза, сівалку та одяг. У Оксани Катеринюк на покриття боргу влада описала та вилучила повітку, лоша, одяг.

Абсолютно пограбованою виявилася сім'я жителя Федорівської сільської ради Зінов'ївського району Василя Холодія, у якого відібрали троє коней, віз, лошицю та лоша, 2 корови, теля, хліб та різні хатні речі. Сім'ї з шести душ залишили тільки порожню хату. В с. Тарасівка Зінов'ївського району в громадян М. Стародубцева, П. Кутиника, Р. Рябухи та ін. влада вилучила корови, коні, одяг, зерно.

Наприкінці 1929 року вже масовими стали такі явища, як вилучення в селян житла на покриття штрафів та, одночасно, арешти боржників. Так, 18 листопада 1929 року Бережинська сільська рада Зінов'ївського району склала “Відомість про розпродаж господарства Запнів'їтренка Івана Гавриловича”. Таке тяжке покарання спричинене за несплату в повному обсязі штрафу в сумі 1300 крб., оскільки господар зумів сплатити тільки 320 крб. Тож на покриття боргу в сумі 980 крб. сільська рада продала хату, жатку, коня, 92 пуди ячменю, 2 ½ сажні сіна, 7 сажнів соломи, 3 сажні полови. Напевне, що коштів, виручених від продажу цього майна, вистачило, щоб заплатити штраф, оскільки Запнів'їтренку сільська влада залишила “косу, плуга, 3 саж. соломи, 1 саж. полови, 1 саж. цегли та сарай”, в якому сім'я з 8 душ, мабуть, і поселилася.

Пізньої осені 1929 року було знищено кілька господарств експертників по Зеленівській сільській раді Компаніївського району. Так, Василю Лимаренку влада довела експертний план у 400 пудів зерно-хліба. Його господар не виконав, тож одразу був оштрафований на 1000 крб., які теж не зумів сплатити. За деякий час все наявне майно сільська рада описала та на людних торгах розпродала, виручивши 215 крб. 89 коп. Нічого не залишилося і з господарства Якова Олексієнка: здати державі 400 пудів хліба він не зумів, штраф у 1300 крб. теж не сплатив, а з розпроданого майна сільська влада отримала лише 311 крб., яких на покриття штрафу теж не вистачило. Аналогічна доля і в “розпроданця” Якова Шевченка. Великих штрафів за невиконання планів хлібоздачі, що абсолютно не відповідали їхнім матеріальним статкам, зазнали хлібороби Юр'ївської сільської ради. Так, Олексу Невдаху оштрафували на 3000 тис. крб., майна описали на 1087 крб. 80 коп., а розпродали на 1067,76 крб. На 3 тис. крб. оштрафували Кузьму

Русина, проте майна у нього виявилось на 345,82 коп. Майна в Григорія Сильвестрова вдалося продати на 127 крб., а штрафу селянину приписали 1500 крб.

Жертвою свавілля влади стали селяни Вакула Шпильківський, Семен Кузьменко, Платон Іванов та ін. з Долиновської сільської ради. Зокрема, Вакула Шпильківський недовиконав план у 44 пуди 7 фунтів, Пилип Лимаренко заборгував 87 пудів 3 фунти, Лазар Усик – 61 пуд 33 фунти, Яків Слоквенко – 17 пудів 23 фунти. У вересні 1929 року їхнє майно описали та розпродали, а Платона Іванова ще й засудили на 6 місяців з утриманням у БУПРі.

24 листопада 1929 року в Долиновській сільській раді знову підводили підсумки хлібоздачі. Господаря-боржника Пилипа Лимаренка оштрафували за невиконання плану хлібоздачі на 1800 крб., його господарство описали та привселюдно розпродали майно, за яке отримали лише 399 крб. 80 коп. [51]. На цьому біди Лимаренків не закінчилися – на господаря надійшла заява до Компаніївської райміліції як на “злісного не здавача”. За деякий час чоловіка засудили на 7 місяців позбавлення волі [52]. Протягом 1928-1929 років тільки Зінов’ївським окружним народним судом розглянуто 456 справ неплатників податків. 471 хлібороба засудили до позбавлення волі [53].

Про свої біди та спричинені несправедливою владою неймовірні муки розповів 1 жовтня 1929 року в заяві до Зінов’ївського прокурора селянин – експертник з Компаніївки Мануїл Снісаренко: “...доведено до двору податки 40 пудів пшениці, 50 пудів ячменю, 50 пудів вівса, 35 пудів проса, разом 175 пудів, - писав у заяві хлібороб. – Через несприятливу погоду озимина загинула, зібрав лише 10 пудів пшениці, а ярої пшениці не посіяв – не було чим. Доведений план я виконав іншим зерном, ...разом 177 пудів 20 фунти, тобто, план перевиконав на 2 пуди і 20 фунтів. Про відсутність пшениці мною було заявлено сільській раді своєчасно. ...28 вересня Компаніївська сільська рада з’явилася для опису мого майна і, за невиконання 40 пудів пшениці, майно описали все як хатнє, так і надвірне і зараз же забране, а на 29 вересня призначили торги, які не відбулися за відсутністю покупців. Таким чином родина моя, яка складається з семи душ, залишилася напівроздяднена, забезпечена харчами на 2-3 місяці, без посівного зерна” [54].

Загалом, по Компаніївському району в 1929 році план до двору, або експертний, довели 710 родинам. До кінця року його виконали 440 господарств [55]. Однак, виконання чи невиконання планів у їхній долі вже нічого не вирішувало: з категорії експертників вони враз перейшли в розряд “куркулів”, а тому підлягали ліквідації, оскільки комуністи розпочали політику “знищення куркуля як класу”. В жовтні 1929 року до редакції газети “Правда”, найголовнішого тогочасного партійного друкованого

органу, звернувся з листом житель с. Бежбайраки А.П. Морозов. У ньому описав ситуацію, що виникла в селі через методи влади по відбиранню зерна. “Пшеницю всю відбирають, - писав селянин, - не залишають ні зернини. А якщо пшениці немає – описують майно, сім’ю виганяють з хати, все виставляють на торги, а то й зовсім виселяють на виселку. ...одним словом, всі селяни ходять мертві, жити не дають”. Автор листа Морозов, людина, напевне, не байдужа, проте наївна, просив редакцію газети “Правда” дати відповідь і роз’яснити, навіщо все це робилося [56].

міцну спілку
Бітничої кляси
Селянством ::

За швидкі темпи

Індустріалізації країни.

ПІДПИСНИЙ ЛИСТ

учасників Зінов'ївського Окружного Червоного Обозу продовольчих культур (жита-пшениці) **імені XII-ої роковини Жовтневої Революції** _____ населеного пункту,
_____ сільради, _____ району.

№ п.п.	ПРИЗВИЩЕ, ІМ'Я ТА ПО-БАТЬКОВІ	Кільк. пуд.	ПІД П И С
1	Давиденко Сергій	20 п.	Давиденко
2	Алексеев Вадим	20	Алексеев
3	Сорокин Миколай	10 п.	Сорокин
4	Головко Миколай	20 п.	Морозов
5	Мамонтов Миколай	10 п.	Зан Гудон
6	Бессараб Миколай	20 п.	Бессараб
7	Скворцов Варвара	10 п.	Скворцов
8	Косачев Анатолій	10 п.	Занет Миколай

“Добровільна” здача у фонд “Червоного обозу імені XII – річчя Жовтневої революції” зерна від селян Зінов'ївської округи. 1929 р. Фонди ДАКО

Драма, спричинена відбиранням майна у неплатників податків, продовжилася наступного року, але одразу перетворилася на трагедію. Так, у 1930 році до розпродажу майна по Зінов'ївській округі визначили 1144 селянські господарства. Для них довели штрафів у сумі 939 тис. 334 крб., проте з проданого майна отримали лише 268 тис. 835 крб. [57]. Станом на кінець 1929 – на початку 1930 року кількість господарств Зінов'ївської округи, оподаткованих в експертному порядку, сягала 4612. До лютого 1930 року ця кількість зростає до 4949 господарств. Віднині, з початком масового

розкуркулення, експертників за час з 18 лютого до 10 березня не тільки розкуркулили, але встигли виселити за межі України 1912 сімей з 7949 їдцями. Таку долю вготували усім експертникам, тільки відстрочили в часі заслання – катастрофічно не вистачало вагонів для відправки нещасних в північні райони країни.

Крім зерна селяни платили чималі податки коштами. Так, у с. Рязанівці розпочався збір коштів на “тракторизацію”. Для цього селян викликали у “штаб” і вимагали сплатити по 100 крб., що для 1930 року вважалося сумою чималою. Коли ті відповідали, що таких коштів у них немає, то селянина відправляли до іншого штабу, а вже там роздягали та вели до річки, де, взявши під руки нещасного, кидали у крижану воду. Коли скупаний селянин все-таки виходив на берег, то знущання продовжувалися – активісти вилазили тому на шию й змушували так їх “катати” [58].

У Помічнлянській сільській раді Новоукраїнського району лютував актив на чолі з уповноваженим райкому партії Григором. Підспівувачами та виконавцями усіх злочинних дій були голова сільради О. Москаленко, члени сільської ради І. Дядюра та П. Омельченко. Взимку 1930 року Тетяні Савченко ці діячі наказали здати 110 пудів пшениці, якої у жінки не було. На цей час її чоловік перебував під арештом. Беззахисну жінку на початку лютого 1930 року серед ночі викликали до “штабу”, там відіслали до “штабу” с. Герасимівки, звідки знову відправили до Помічної. У сільській раді Омельченко, Григор та Дядюра, змушуючи жінку здати зерно, щипали її, давили вірьовкою за шию, намагалися накласти під нижню білизну сніг, закладеною між ногами вірьовкою “пиляли” тіло нещасної. Нарешті господарство Савченків, до цього часу не експертне, а господарі не були позбавлені виборчих прав, повністю ліквідували, описавши за борги [59]. Ці діячі, що уособлювали радянську владу, побили селянина Дмитра Глиняного. Онисиму Єремчуку, який мав всього 2,4 дес. землі, наказали здати 9 пудів зерна, а здав селянин лише 5,5 пудів. Секретар парторганізації Дворницький вніс прізвище Єремчука до списку на розкуркулення. У списку перебував ще один бідняк – Севастян Земський. Того ж таки дня, одразу після зборів, приступили до розкуркулення. До хати Єремчуків підігнали підводи, на які повантажили все майно і продукти. А батька й сина Мефодія викликали до “штабу”. Там вже засідали всі члени правління артїлі “Авангард” (Яворський, Шевченко та ін.), які гуртом почали вимагати в Єремчуків звіту, куди ті поділи одяг. У відповідь почули, що його довелося продати, щоб купити зерно та виконати план. Оскільки відповідь активістів не задовольнила, то ті почали бити батька й сина Єремчуків як кулаками, так і ногами, зваливши обох додолу. Наступного дня їх вигнали з хати, вселивши

туди Михайла Скорохода. Іншого розкуркуленого, Севастяна Земського, теж побили, сірниками підпалювали бороду, змушували танцювати [60].

А ось як активно і наполегливо в плані збору грошових податків діяла т. зв. фінансово-торгівельна комісія Татарівської сільської ради Новоукраїнського району під головуванням Гумейка. Настільки активно, що 18 червня 1930 року відбулося вже 14 з початку року засідання секції. Присутні, а це голова комісії Гумейко, новий голова сільської ради Хорьков, а також активісти Дяченко та Бондаренко переглянули списки боржників за 1929 – 1930 рр., додатково виявили тих земляків, які отримували прибутки “не хліборобським” заняттям, також виявили “заможних”, на їхню думку, господарів для накладання на них нових податків. До вже довгого списку тих, хто мав “не хліборобські” заробітки, дописали Миколу Кравченка та наклали на нього податок у 50 крб., Олексі Глинчуку податок визначили у 75 крб., а Івану Толмазу, Олександрю Рибаку, Степану Ляшенку, Михтодю Лисаку та Олександрю Наєвському додатково нарахували податку в 100 крб. [61].

18 червня 1930 року, через кілька місяців після масового розкуркулення, у Татарівській сільській раді знову визначили заможні господарства та наклали на них нові податки. До заможних господарів цього разу вписали Василя Гаращенка, Андрія Губченка, Івана Пришву, Антона Радченка, Миколу Кравченка, Михтодя Лисака [62].

На початок літа 1930 року багато жителів Татарівської сільської ради не сплатили Єдиного сільськогосподарського податку, мали й інші борги. Тому фінансово-торгівельна комісія за участю уповноваженого Новоукраїнського РВК Тригліна ухвалила рішення, яким всі боржники зобов’язані протягом 24 години з усіма боргами розрахуватися, а до тих, хто зволікатиме, вжити “найрішучіших заходів” [63].

Склали в сільській раді також список тих, хто звільнявся від ЄСП. У ньому 79 прізвищ, серед яких переважно жінки-вдови: Ганна Середенко, Мокрина Ганська, Марія Зубренко, Марія Лежненко, Настя Приступенко та ін. 14 травня 1930 року 64 жителів Татарівської сільської ради вписали до тих, хто, крім роботи в своєму господарстві, мав ще “не хліборобські” заробітки та кожному з них призначили податки. Так, Михтодь Сагайдак лагодив і шив взуття, Ничипір та Опанас Сазаненки продавали тютюн, тому вважалися спекулянтами, Федір Гупаненко займався ткацтвом, Пилип Присяжнюк возив вантажі, Іван Гупаленко столярював, Володимир Гончаренко чинбарив. Суми накладених на них податків виявилися чималими. Не забули і про сільських священиків – Олександра та Михайла Діяковських зобов’язали сплатити податку відповідно 500 та 400 крб., столяра Данила Пришву – 200 крб., “спекулянта” Василя Гаращенка – 300 крб. тощо [64].

До тих жителів Татарівської сільської ради, хто вчасно не сплачував податки, вживалися, як і по всій окрузі, заходи примусового стягнення боргів. Цим радянська влада фактично демонструвала свою справжню сутність: надзвичайно жорстока і ненависна у ставленні до своїх підкорених громадян та нещадна у засобах покарань, однак постійно здобрювала це демагогічними заявами про те, що саме вона “визволила народні маси від гніту капіталістів і поміщиків”. Розуміння того, що гніт радянської влади набагато перевищив поміщицький, дійшло до українських хліборобів дуже пізно.

Тому мов з рогу достатку сипалися на хліборобів штрафи. Причин для цього було багато. Так, Фросину Гаращенко з Татарівської сільської ради оштрафували на 9 крб. 18 коп. за те, що при перемірюванні присадибної ділянки у неї землі виявилось на кілька сажнів більше, ніж записано у подвірній книзі. Комісія, що перевіряла обійстя жінки, виявила в хліву ще й свиню, яку господиня теж “утаїла” від оподаткування. “Приховував” землю також Макар Письменко з с. Благодатне, за що оштрафований на 12 крб. 30 коп. [65].

Починаючи з 5 лютого 1930 року господарства жителів Татарівської сільської ради регулярно відвідували члени комісій, які пильно слідкували за тим, аби ніхто не забивав власно вирощену худобу. Тих, хто порушував розпорядження сільської ради, суворо карали. 23 січня 1930 року на засіданні Татарівської сільської ради, а присутніми, крім голови Ісака Ляшенка, були активісти Тиміш Вишня, Іван Годлевський, Василь Талмаза, Микола Кравченко, Тит Сергієнко, Степан Загурський та ін., затвердили не тільки об’єми здачі соняшникового насіння, а й тих, хто повинен його здати. Крім того, вирішили ще й збільшити доведений з району план на 300 пудів. Зрозуміло, що у списку здавачів не було і не могло бути жодного з тих, хто того дня засідав у сільській раді, зате по 25 пудів соняшникового насіння зобов’язали здати Михайла Колісниченка, Дмитра Великого, Пилипа Шевченка, по 20 пудів – Олександра Наєвського, Соловія Гриценка тощо. Прізвищ у цьому списку 14. На виконання зобов’язання по здачі соняшникового насіння селянам дали один тиждень [66].

Не уникли жителі Татарівської сільської ради ще й “експертного” оподаткування. Таким експертним податком, що на 25% перевищував основний, обклали Івана Гупаленка, Петра Василенка, Ничипора Білобабченка та ін. А Пилип Шевченко такого додаткового податку отримав 50% від основного. “Гуманніше” сільська влада вчинила з Олексою Грищенком: експертного податку йому встановили лише в 5%. Здавалося, що його розмір для О.Гриценка не такий вже й значний, однак у грошах це збільшення сягало 180 крб. 52 коп.

13 грудня 1929 року та 12 січня 1930 року затвердили списки тих, хто не зміг сплатити ЄСП, тож їхнє майно вирішили розпродати на привселюдних торгах. До списку, безумовно драматичного, потрапили Арсеній Кравчук, Федір Шимков, Герасим Маринченко, Іван Вишня та ін.

Так, для примусового виконання ЄСП у “злісного не здавача” Арсенія Новосельського описали для продажу одне рядно, подушку та 5 пудів кукурудзи. Суворіше повелися з Олексою Грищенком – на продаж виставили його хату, повітку, стілець, скриню, 2 діжки, сани, ½ саж. цегли [67].

“Експертами” у визначенні податку, як і ініціаторами торгів майном боржників, були, звісно, голова сільської ради Ісак Ляшенко, голова фінансово-торгівельної секції Тиміш Гумейко, секретар сільської ради Іван Бондаренко. Фактично ці троє вершили долями односельців, адже самі вносили пропозиції, вони їх і ухвалювали та вимагали будь-що виконати [68].

Обшуки селянських подвір’їв, присадибних ділянок, льохів, комор, повіток, горищ для виявлення прихованих від оподаткування землі, інструментів, механізмів, худоби, зерна, а також описи майна за несплату податків перетворилося на справу звичайну та буденну. Робилося це руками місцевої влади та чималої армії активістів під керівництвом присланих уповноважених. Так, “вибивали” борги в Татарівці члени створеної в сільській раді комісії, куди увійшли Іван Вишня, Яків Загурський, Сергій Дануца; в с.Софіївка Татарівської сільської ради це робили Марфа Зеркалова, Тиміш Гумейко, Яків Білобабченко, Влад Логвиненко; в с.Ганнівка – Степан Попок, Марія Зубренко, Тихін Кочур; у с.Благодатне – Олекса Шевченко, Прокіп Шевченко. Також такі комісії створили для сіл Водяного та В.Татарівки.

Всі ці активісти та уповноважені, разом з міліцією та ДПУ, здійснювали терор проти землеробів, тому страх, породжений їхніми діями, міцно вгніздився в душі селян, він не зникав протягом десятиліть, і, схоже, передавався генетично.

Через свавілля та повну безкарність сільською владою допускалися значні наруги й усвідомлені зловживання, від чого фізично і морально страждали селяни. Так, до списку громадян – жителів Татарівської сільської ради, які отримували “не хліборобські” прибутки нібито шевством, вписали Тита Голика та зобов’язали його платити податку 100 крб. Однак, як доказував Т.Голик, він не мав навіть швацького інструменту. На Іллю Білобабченка наклали податок у 80 крб. за перевезення вантажів. Він дійсно одного разу перевіз вантаж, за що отримав 5 крб. винагороди, проте накладений сільською радою податок у 16 разів її перевищував. Василя

Гаращенко сільська рада зарахувала до “спекулянтів” та змушувала сплатити 400 крб. податку, однак чоловік нічим і ніколи не спекулював. 30 березня 1930 року слізно просив Татарівську сільську раду зняти з нього податок у 42 крб. Володимир Харченко: “...таку велику суму не можу виплатити, він (податок) непосильний для мене”. Не було чим спекулювати Микиті Кравченку, хоча до списків “спекулянтів” городиною його вписали. У скарзі до сільської ради чоловік перелічив землю, яку він засадив городиною: 12,5 сотих під картоплею, 2,8 сот. – під буряками, 8 сот. – під кормовими буряками, та 5 сотих – кукурудзи. Тобто, вирощеної городини ледве вистачало для потреб власної сім’ї.

Подібні свавілля спостерігалися практично повсюди. Так, у невеликому на ті часи с. Шамівка Знам’янського району боржниками зі сплати податків числилися на початок 1930 року 28 селянських господарств. Коли комісія прийшла до їхніх дворів описувати за несплату боргів майно, то, як свідчив Знам’янському РПК уповноважений по сільській раді Левицький, “...ні в одного з них немає чого стягувати” [69].

27 вересня 1930 року на засіданні бюро Зінов’ївського міського комітету КП(б)У затвердили постанову, якою на “куркульські” двори додатково накладалися зобов’язання по здачі державі ще 50 тис. пудів зерна. Невиконання додаткових планів автоматично спричиняло розпродаж селянських господарств та арешти господарів.

Податками держава заганяла селян у безвихідне становище постійних злиднів. Ні один тогочасний народ Європи не зазнав такого жахливого обдирання, як це відбувалося в СРСР за безроздільного панування комуністичної влади.

Зерно та кошти – ось що найбільше цікавило державу в селах, тож та і відбирала їх в селян безупинно. Тому насильницька хлібозаготівля продовжилася в 1930 році. Цього року за невиконання “твердого завдання хлібоздачі державі” засуджений член колгоспу “Справжній шлях” с. Корсунівка (приєднане до с. Іскрівка Петрівського району) Самовол Михайло Федорович (повторно заарештований у 1937 році і розстріляний). Його господарство ще й розкуркулили. На хуторі Ровенці Дончанської сільради Бобринецького району селянин Гаврило Ткаченко, не маючи власного зерна, бо все здав, вимушений купити ще 2 пуди пшениці та здати його в план хлібозаготівлі. Здаючи це зерно, селянин сказав: “Оце даю, нехай радвлада подавиться!”, за що одразу був віднесений до категорії “куркулів” [70]. У січні 1930 року в жителів с. Дмитрівка Знам’янського району Канцури, Головка, Євілова хлібозаготівельна комісія вилучила відповідно 150, 61 та 83 пуди зерна, за що хліборобів теж записали до “куркулів” [71]. У січні 1930 року масове вилучення хліба здійснили в селян

Новоукраїнки. “У другій частині Новоукраїнської сільради у плановика Коштуненка П. знайшли схованого 18 пудів пшениці. У громадянина Радченкова було заховано і знайдено 20 пудів пшениці. У Бринзила Якова (члена колгоспу, тепер виключено) знайшли заховану пшеницю в скрині...” [72].

У Команіївському районі в с.Островське уповноважений РПК Калкін план хлібозаготівлі взимку 1930 року виконував так: скликавши бідноту та зібравши підводи, приїхали до двору селянина, який вже здав пшеницю, забрали в нього все майно до “цурки” і привезли до сільської ради. Вже згодом голова сільської ради зібрав президію, на якій затвердили постанову про накладання на цього селянина штрафу – тобто, тоді, коли все майно в нього відібрали [73].

Крім, власне, хлібозаготівлі, взимку 1930 року на селян нинішньої Кіровоградщини накладали непосильні плани по здачі зерна у “фонд посівкампанії”.

17 січня 1930 року до Знам’янського ДПУ надійшла заява від кількох комсомольців та комуніста з с.Калинівка. Цією заявою Юхим Мусцевий, Василь Сіромаха та комуніст Павло Лимар фактично зробили донос на свого земляка Антона Юхимовича Горба, якому довели план хлібозаготівлі, однак чоловік “...не пускав робочих до себе на квартиру і казав: “Що вони мені будуть смердіти своїми лаптями!”. У заяві просили ДПУ вжити заходів проти А.Горба, але зробити це таємно, “...щоб нас не переслідували” [74]. Схоже, що ці нечестивці настільки відчували смак доносів, що робили їх не раз. Ось ще один: все ті ж Павло Лимар, Юхим Мусцевий та Василь Сіромаха у своїй колективній заяві до Водянського партосередку просили вжити заходів до Олекси Білецького та його батька. “Нами виявлено слідуюче, - писали ці три донощики, - що він листи отримує від німецьких людей. Далі агітував проти цін, каже: “В Польщі дешевий цукор і хліб, і там люди живуть краще і агітує проти колективізації”. Вказавши на цей тяжкий проступок Білецьких, просили вжити заходів, оскільки такі розмови про дешеві хліб і цукор та краще життя в “панській” Польщі “дезорганізують наше селянство” [75].

В Бобринецькому районі голова колгоспу “Нове життя” заявив: “На індусів (індивідуальних господарів) треба накласти такий план хлібозаготівель, щоб вони самі просилися в колгоспи. Якщо й це не допоможе, то треба накласти на них таку м’ясозаготівлю, що й останніх корів здадуть – тоді вже кожний до нас з вас побіжить, тільки встигай записувати та приймати” [76].

У с.Новоградівка Бобринецького району взимку 1930 року злісних неплатників хліба купали в ставку. В Коробчинській сільській раді

Новомиргородського району селяни кількістю до 400 осіб приходили до хат не здавачів зерна і вимагали звіту, чому той не виконав план, і попереджали: “Якщо не виконає, то буде приступлено до повного розгрому”. Декому з неплатників товпа вибивала вікна та двері у помешканнях. Чи самостійними були ці селяни с.Коробчине, коли відважувалися на такі цькування сусідів? Ні, адже таку вказівку дав секретар Новомиргородського РПК Гаврилов. У с.Мартоноша на зборах ухвалили групу не здавачів зерна, прозваних “куркулями”, посадити на порожню гарбу і возити селом. Кругом гарби вивісили плакати зі знущальними текстами проти односельців [77].

22 жовтня 1930 року в с.Красносілка Олександрівського району комісія в складі Антона Натягана, Захара Витріщака, уповноваженого Петра Іщенка склали акта на Василя Семеновича Витріщака за невчасне виконання ним плану хлібозаготівлі в 220 пудів та оштрафували його. Оскільки коштів на сплату штрафу, як і хліба, у селянина не було, то комісія здійснила опис та відібрала його майно: “Хату під залізом одну – 40 крб., повітку під соломою – 20 крб., клуню під соломою – 25 крб., жито 10 пудів – 35 крб., пшениця 10 пуд. – 50 крб., жатка поламана – 3 крб., ясла – 1 крб., стовпи 13 шт. 5 крб.” [78].

1 грудня 1930 року в Зінов’ївській міськраді підводили підсумки виконання хлібоздачі одноосібними господарствами. Тих, кому довели т.зв. “тверді плани”, виявилось 878. Міська рада зобов’язала цих господарів, які вперто не бажали записуватися до колективів, здати 43660 цнт зерна. “Індивідуали” спромоглися здати лише 29908 цнт. Закономірно, що “злісних” не здавачів чекало тяжке покарання – 43 господарства одразу розпродали [79].

До колгоспів найбільш затяті селяни не вступали, що владою сприймалося як неприхований опір. Прокіп Гаркуша з Топилівської сільської ради Знам’янського району залишався одноосібником і в 1932 році. В жнива йому довели план здачі зерна державі настільки великий, що виконати його селянин не зміг. 12 січня 1933 року виконком Топилянської сільської ради оштрафував Гаркушу на 700 крб. Штраф одноосібник вчасно не заплатив. Після чого до його обійстя прийшли голова сільської ради з активом та вилучили корову й коня, яких продали за 900 крб. [80]. Господарство Гаркуші через ці дії виявилось розореним.

Такі дії влади під час хлібозаготівлі та під час збирання посівного матеріалу викликали передбачуваний опір селян. На початку березня 1930 року, під час проведення “куткових загальних зборів по засипці посівного матеріалу в с.Олексіївка Маловисківського району”, селяни, закрутивши дротом двері, пострілом через вікно намагалися вбити секретаря

парторганізації Гусарова, що проводив збори, та який, напевне, надзвичайно допік хліборобам. Гусарову пощастило – “куля влучила в стіну на 2 вершки вище голови” [81].

Вночі 23 березня 1930 року в с. Митрофанівка Новгородківського району невідомі підпалили клуню колгоспу “Ілліч”, в якій зберігалося вилучене у селян зерно. Клуня, а також дві стайні, згоріли. У підпалі була звинувачена сім’я М. П. Кравцова з п’яти чоловік, яких одразу заарештували [82].

Великого розголосу по Зінов’ївській окрузі набув факт помсти голові КНС в с. Лозуватка Гаївської сільради Зінов’ївського району, здійснений вночі 9 лютого 1930 року. Ось як про це написала газета “Червоний шлях” у номері від 25 лютого 1930 року: “Вночі, проти 9 лютого, коли голова КНС Дегтяренкова Оксана поверталася до дому з посівного штабу, на неї біля її хати наскочили 4 чоловіки, накинули на голову рядно, зав’язали очі й рота й ножем почали різати коси. Бандити роздягли її догола, й викачавши всю в болоті та попелі, заходилися волочити її за ноги головою вниз по землі, потім побили й ножем покололи груди й ноги. Втім, на місце злочину негайно виїхали представники органів ДПУ та карного розшуку, які того ж дня заарештували куркулів Чабаненка Є. Т., Доленка Д. Д., Сіренка Н. П. У відповідь на куркульський терор надзвичайні збори громадян одноголосно схвалили вигнати всіх куркулів з села, відібрати в них все майно й передати до фонду суцільної колективізації”. Чи ж безгрішною була потерпіла? Ні! В селах Буланівка, Дубова, Гаївка, Лозуватка, Новогригорівка, що неподалік Зінов’ївська, місцеві активісти Дігтяренко О., Сухоребренко Т., Довгий О., Сухоребренко В., Яровий М., Катеринич М., Грішнов І. та ін. “в сильні морози господарів роздягали, змушували стрибати в ополонку, опускали в колодязь – “купали”, чіпляли людям на спину плакати, каталися на “куркулях” верхи та били їх” [83].

Отже, масове і насильницьке вилучення хліба з господарств хліборобів нинішньої Кіровоградщини, з залученням бригад активістів, робітників, вчителів, червоноармійців, різного ґатунку уповноважених та з застосуванням тортур та знущань над селянами, розпочалося з 1928 року. Саме з цього часу селяни, згадавши період “прозрозкладки”, масово почали ховати хліб, вважаючи це єдиним засобом порятунку від голоду. Вдаючись до помсти над найбільш настирними в справі хлібозаготівлі представниками влади, які “червоною мітлою” конфісковували не тільки продуктове, а й посівне зерно, хлібороби намагалися в такий спосіб порятувати свої сім’ї від голоду. Проте, це був тільки початок трагедії – з осені 1932 року у селян вилучать **абсолютно всі зернові запаси**, а в зиму 1933 року в них будуть вилучені **майже всі** продукти харчування.

Зі своїх цупких податкових об'ємів комуністична влада селян ніколи не випускала, тож і надалі, після Голодомору, хлібороби не могли розраховувати на будь-який матеріальний достаток. Це стосувалося як упокорених колгоспників, так і відносно вільних одноосібників, які навіть після вчиненого Голодомору та неймовірних податків умудрялися виживати, і яких, попри всі намагання, все не могли залучити до колгоспів. Але і їхні ряди ріділи. 20 червня 1935 року відбулося засідання пленуму Масляниківської сільської ради Зінов'ївського району. 10 членів сільської ради та п'ятеро активістів заслухали питання “Про перевірку худоби та списки одноосібних господарств щодо оподаткування”. Перед тим, як винести питання на обговорення, актив села відвідав кожне селянське обійстя та здійснив облік наявної худоби. З'ясувалося, що дехто з одноосібників здійснив “утаювання” худоби. Шість господарств, у яких виявили кози і поросята, оштрафували від 50 до 75 крб. Господарство С. Матвієнка описали за борги і віддали до суду, а сім'ю Костя Блаженка проголосили куркульською. 8 вересня 1935 року відбулося чергове засідання пленуму Масляниківської сільської ради. Сім господарств одноосібників знову оштрафували. Цього разу сума штрафів коливалася від 135 крб., що їх повинна сплатити Катерина Дудник, до 295 крб., якими обклали Євдокію Гавриленко. Покарання зробили свою справу: п'ятеро сімей одноосібників с. Масляниківка у вересні 1935 року перейшли до колгоспу [84].

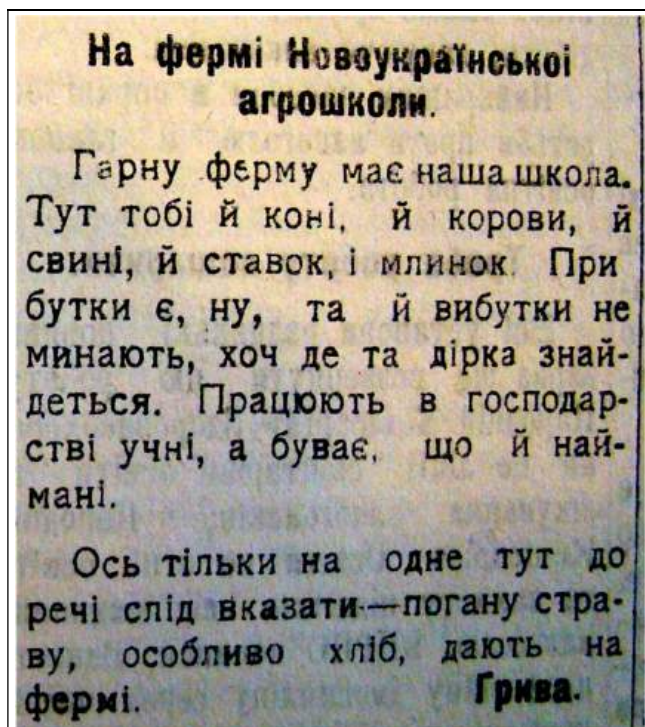
Така система суцільного визиску тривала до початку радянсько-німецької війни та продовжилася одразу після неї. Тому не дарма ледь не кожне село нинішньої Кіровоградщини зустрічало влітку 1941 року німецьку армію з квітами, вважаючи нацистську окупацію за менше зло, ніж комуністичну. Подібну поведінку демонстрували і жителі міст, зокрема, Кіровограда, Олександрії...

6. НЕП НА ЗІНОВ'ІВЩИНІ ТА ЙОГО ЗАКОНОМІРНИЙ ФІНАЛ

Не всі жителі Єлисаветградщини в 1920 – 1922 рр. покірливо гинули від голоду, багато не згодилися добровільно терпіти комуністичні експерименти з комунами, “воєнним комунізмом” та “червоним терором”, або байдуже спостерігати за пограбуванням власного майна продзагонами, що разом взяте спричинило економічну та соціальну катастрофи на селі. Закономірно, що в 20-х рр. у краї проти більшовицької влади розгорілася запекла боротьба. Діяльність озброєних селянських повстанських загонів, спротив українства комуністичним комісарам були настільки великими за розмахом, тривалими в часі (особливо з 1918 по 1922 роки), що змусили владу, поряд з економічними катастрофами, значно скорегувати свою внутрішню політику, зокрема, й щодо селянства, шляхом запровадження Нової економічної політики – т.зв. НЕПу. Оскільки на той час українці не вибороли собі справжньої незалежності, то корилися Москві, звідки й надійшла ініціатива про заміну політики.

Період у житті України з кінця 1923 і до січня 1928 року був відносно спокійним, якщо, звісно, порівнювати його з тими трагічними подіями, що трапилися раніше, чи настануть згодом. Переживши голод 1920–1922 років, отримавши від влади землю в користування пропорційно на кожного “їдока” згідно із законом Всеукраїнському від 5 лютого 1920 року, та скориставшись амністією за участь в повстанських загонах, які комуністична влада аж до 90-х років ХХ ст. вперто називала “бандитськими”, селянство нашого краю приступило до праці переважно на перерозподіленій землі, яку помилково вважали своєю. Деяка частина селянських сімей, не без підтримки органів комуністичної влади, створили сільськогосподарські комуни, більшість яких одразу й розпались. Націоналізоване підприємство – завод сільськогосподарських машин братів Ельворті (після перейменування – завод “Червона зоря”), що знаходився в м. Єлисаветграді, відновив випуск сівалок, молотарок, плугів, соломорізок, виробництво яких постійно зростало. Так, якщо в 1923-1924 роках завод випустив 31 тис. різних машин і механізмів, то протягом 1924-1925 рр. – вже 66 тис. одиниць техніки. Якщо в 1923-1924 рр. одна сільськогосподарська машина коштувала в середньому 132,7 крб., то в 1924-1925 рр. – 116,6 крб., тобто зниження вартості сягало 12,2% при збільшенні виробництва майже на 80% [1]. На 36%, зросла заробітна плата робітників, але становила лише 96,6% (у 1924/25 рр.) від тієї, що платили робітниками англійські власники. Все ж середні 72 крб., виплачені щомісяця на кожного робітника заводу “Червона зоря” тогочасною стабільною грошовою одиницею, стимулювало продуктивність праці та якість виробленої продукції при низьких ринкових цінах на продукти

харчування. Поступово зростала і кількість робітників на флагмані машинобудівної промисловості Зінов'ївська: з 2025 до 3070 (на 1925 р.) [2]. Керівництво “Червоної зорі”, добре розуміючи, що на старих площах, розрахованих на випуск 33 тис. одиниць машин і механізмів, зростання виробничих потужностей неможливе, готувало технічну документацію на розширення площі заводу. На іншому машинобудівному заводі – “Червоний Профінтерн”, працювали 500 робітників і службовців, на районній електростанції, водопроводі та в трамвайному депо трудилися загалом 450 робітників і службовців. Усі ці підприємства були прибутковими. Трамвайний парк Зінов'ївська навіть збагатився чотирма новими трамваями [3]. Про наповнення майбутніх цехів робітничими кадрами не турбувалися, адже у м. Зінов'ївську спостерігалось досить значне безробіття. Облік безробітних здійснювала Зінов'ївська округова Біржа праці. Динаміка їх появи у місті характеризувалася такими показниками: у липні 1925 року з'явилося 370 безробітних, у жовтні – 858. Тільки протягом січня 1926 року кількість безробітних зросла на 1307 осіб. А на 1 лютого 1926 року у м. Зінов'ївську налічувалося 4093 офіційно зареєстрованих безробітних [4].

Інформація в газ. “Червоний шлях”, 1925 р., про діяльність агрошколи в Новоукраїнці. Фонди ДАКО

Молодь, попри безробіття, мала можливість здобувати професійну освіту. Тільки в Зінов'ївську налічувалося 15 закладів профтехосвіти. Серед них вечірній робітничий технікум, педагогічний технікум, індустріально-технічна, сільськогосподарська та торгово-промислова школи, дві школи ФЗН, кілька профтехкурсів. У районах округи теж діяли професійні освітні заклади. Зокрема, в Новоукраїнці, Шамівці, Рівному, Бобринці, Ерделівці – сільськогосподарські та торгово-промислова школи. Загалом таких освітніх установ професійного спрямування в окрузі діяли 30 з 2350 учнями [5]. Так, у Бобринці в 1925-1926 рр.

одночасно функціонували дві школи: професійно-технічна з трьома відділеннями, де навчалися 120 учнів, з яких 15 отримували стипендію, та сільськогосподарська – з двома відділеннями на 70 учнів. У Новоукраїнській сільськогосподарській школі на 3-х відділеннях

одночасно навчалися 105 учнів, з них 15 отримували стипендії. Стільки учнів навчалися і в Ерделівській сільськогосподарській школі [6]. 1 вересня 1924 року відкрилася агрошкола в економії поміщика Соколова-Бородкіна, що неподалік села Червоновершка. Всі будівлі, зокрема, панський маєток, привели до належного стану. Учні забезпечили одягом та постільною білизною. Однак не вистачало майстерень та лабораторій. На базі колишньої економії та агрошколи мало діяти Червоновершенське агромістечко №1 ім. Клименка, де учні не тільки здобували б агрономічні знання, а й втілювали їх на практиці на 400 дес. землі [7].

*Прокатна станція сільськогосподарського реманенту. с. Червона Кам'янка
Олександрійського повіту. 1914 р. ЦГАКФФД СПб., П 226, сн.120*

В окрузі відновили роботу два цукрові заводи: у Малій Висці та в Шабліно-Знам'янці. Успішно діяло, проте, тільки виробництво цукру в Малій Висці. Так, у сезон з 1924/1925 рр. там виробили 602 тис. пудів цукру, тоді як попереднього – жодного. Цукор був дорогим: пуд у 1925 році коштував 2,57 крб., або його міняли на продовольче зерно у співвідношенні 1 до 3 [8]. За такої дорожнечі багато селянських господарств обходилися без цукру. Проте вихід з ситуації швидко знайшовся: з цукрових буряків у домашніх умовах виготовляли солодкий сироп.

Зі 197 місцевих підприємств налагодили роботу 131. Переважно це млини, олійниці та маслозаводи. Від часу свого утвердження на Єлисаветградщині комуністична влада не церемонилася не тільки з великими землевласниками, відібравши у них всю землю та майно, а й з власниками млинів, олійниць та ін. дрібних виробництв – їхню власність теж швидко націоналізували. Так, у Єлисаветграді І. Рабинович позбувся олійниці, Г. Златкевич – млина, Ш. Ситников – круподерні, Шапошников та Немировський – цукеркової фабрики тощо. Парового млина відібрали у гр. Липи з с. Ганнівка Крива Компаніївського району. Позбулися парового млина, якого мали у колективній власності, селяни Пустопілля Бобринецького району. Для нього вони свого часу придбали складну як на той час техніку – локомотив “Клейтона”. Відібрали млина з газогенератором у гр. Жабоданенка в с. Зелене Компаніївського району. Нещадно позбавляли прав власності деяких жителів с. Рівне: відібрали паровий млин і олійницю в І. Яновського, паровий млин у Штеренберга, паровий млин у Зуся, Зельмана і Смілянського, олійницю у Шліонського. Жителі с. Інгулець Бобринецького району колективно збудували паровий млин, який теж у них відібрали [9]. Перелік націоналізованих млинів, олійниць та круподерень, багато з яких власники обладнали паровими та дизельними двигунами, а також газогенераторами, дуже великий. Добре вже те, що здійснивши націоналізацію такого майна, влада їхніх власників поки-що не позбавляла життя. Націоналізоване виявилось безгосподарним, а тому руйнувалося чи розкрадалося. В 1925 році розпочався процес денационалізації цих малих підприємств, тож на деякі з них поверталися попередні власники. Проте оживити діяльність частини виробництв не вдалося.

За наявності сировини борошномельна промисловість Зінов'ївської округи була здатна переробити 11 700 000 пудів зерна, молокозаводи – 1 500 000 пудів молока [10]. В 1925 році в борошномельній промисловості округи працювали 247 робітників. Вони виробили продукції на 2 млн. 444 тис. крб.

У 1925 році 54% усієї промисловості перебували у державному та кооперативному володінні, а 46% – у приватному. Державна промисловість дала 72,4% усієї промислової продукції – завдяки заводу “Червона зірка” (саме така остаточна назва на довгі десятиліття утвердилася щодо колишньої власності братів Ельворті), а приватна – тільки 19,7%, решту – кооперативна. Приватники виробили 3,47% усієї продукції машинобудування, 47% – борошна, 85,7% – продуктів харчування. Ці проценти мають таке наповнення: вартість випущених приватниками машин становила 14 тис. крб., а вартість державних машин – 940 тис. крб.

Борошна в червні 1925 року держава виготовила на 197 тис. крб., а приватні млини – на 315 тис. крб. Продуктів харчування державні підприємства випустили на 6 тис., а приватні – на 44 тис. [11]. Одним з наслідків НЕПу стало те, що продукти харчування виявилися доступними практично всім, а ціни на них встановилися низькими.

До 1925 року в окрузі відбудували 5 лікарень, відновив роботу будинок відпочинку, відремонтували 4 мости, запрацював цегельний завод, без продукції якого стримувалися всі будівельні роботи, розпочалися відновлювальні роботи на Камишуватській паперовій фабриці, на курси трактористів записалися 200 юнаків [12].

Великого розмаху в роки НЕПу набуло на Зінов'ївщині особисте підприємництво. Наприкінці 1925 року індивідуально працювали 1167 кустарів, а 874 самозайнятих створили 87 артілей. Багато кустарів отримували від держави значні пільги на час становлення. Так, 618 були звільнені від сплати за патенти, для 444 значно знизили вартість патентів. На кінець 1925 року кустарі отримали 182 тис. крб. кредитів.

Через півтора року на обліку перебували вже понад 7 тис. ремісників (кустарів), з них майже 2 тис. вичиняли шкіри, 1500 – обробляли метали, 1000 – працювали з деревиною, стільки ж – переробляли сільськогосподарську продукцію, 1200 осіб працювали у швейному виробництві та ткацтві, 300 – з рогів і щетини виготовляли предмети побуту [13].

Всі виробники наповнювали бюджет округи. Так, у 1925 році надходження коштів до бюджету Зінов'ївської округи зросло на понад 72% порівняно з попереднім роком і становило майже 4,5 млн. крб. золотом (у 1924 р. – 2,5 млн. крб. надходжень). На соціальні потреби спрямували понад 45% бюджетних коштів. Попри значні цінові ножиці на промислову і сільськогосподарську продукцію, торгівля набирала обертів. Так, у 1925 році приватна зросла на 46,8% (порівняно з 1923 р.), кооперативна – на 24,3%, державна – на 26,9%. Розрив у цінах також зростав – у 1925 році вартість промислових товарів зросла на 8% [14]. Через високий врожай зернових у 1924 році ціни на хліб знизилися. За таких умов селяни не бажали продавати зерно за державними цінами, адже не могли купити промислові товари через їхню дорожнечу – в країні взагалі, і на Зінов'ївщині зокрема, спостерігався “товарний голод”. Тому в селянських коморах нерухомо лежали 12,4 млн. пудів збіжжя – т. зв. “лишки хліба”. Виробники здали державним заготівельним організаціям тільки 2,3 млн. пудів, або третину від плану. За такої цінової політики в країні наростав “конфлікт інтересів” – індивідуальний виробник хліба ставав небажаним для комуністичної влади вже тим, що ставив до неї вимоги.

У С С Р

Окрфінвідділ.
Райвиконком.

Пролетарі всіх країн, єдуйтеся!
Платний в списку осіб
№ 15/112

ОКЛАДОВИЙ ЛИСТ

ДЛЯ ЄДИНОГО СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКОГО ПОДАТКУ НА 1925-1926 РІК.

Село (бесіда, хутір) *Варичівка*
Сільрада *Варичівська*
Розряд обкладання *ІІІ*

В господарстві:
Земля, що обкладається (без сівокосів) *1.50* десятин.
Сінокіс *1.50* десятин.
Хуляби, що обкладаються (гол.) коней *1.50* десятин.
Разом обкладення одиниць (в десятинах) *4.50* десятин.

Всього при перерахуванні на обклад. землю *4.50* десятин.

Вираховано податку 1925-26 р. *3 карб. 24 коп.*
Знижка на підставі арт. Полож. про с. с. г. п. *3 карб. 24 коп.*
Разом податку 1925-26 р. *0 карб. 0 коп.*
Недоплата податку 1924-25 р. *0 карб. 0 коп.*

ВСЬОГО МАЄТЬСЯ УПЛАТИТИ *0 карб. 0 коп.*

(зазначити загальну суму вирощування картоплі в копійках (цифрами).)

Кількість вирощування (Подати місяць та день кожного окремого терміну).	Карбов.	Коп.	Мається відрозувати на районні потреби
1925 р.			карб. коп.
1926 р.			
1927 р.			
1928 р.			

Гроші для уплати податку подаються до каси ліквідації

1925-26

Голова Райвиконкому *Василько*
Секретар *Василько*

В разі несплати має термін нараховуватися пеня

В разі несплати податку подавати окладовий лист. Грошадані, що заборговані окладовим листом, повинні бути сплачені до кінця року.

Бланк сповіщення про обов'язкові податки відповідно до ЄСП на 1925-1926 рр.
Фонди ДАКО

1 грудня 1925 року комуністи Зінов'ївщини провели чергову партконференцію. З поміж іншого там говорилося й таке: "...оскільки влада перебуває в руках пролетаріату і трудового селянства, перемога буде на боці соціалістичних елементів і йтиме шляхом соціалістичного будівництва". Тому завдання партійних органів полягає, зокрема, в зміцненні існуючих і організації нових колективів і радянських господарств [15]. Тобто, наміри влади на переведення хліборобів на рейки "соціалістичного господарювання" залишилися незмінними, тільки їх перенесли в часі. Облудність комуністів проявилось також і в тому, що вони демагогічно твердили про владу "пролетаріату та трудового селянства". Насправді, ні робітники, ні селяни ніякої влади не мали. Однак тоді, в розпал НЕПу, цим заявам, схоже, не надавали уваги, однак погроза знищення приватновласницьких елементів, чим були не тільки торговці, а й селяни, лунала все гучніше. Якщо партійні керманічі говорили про перемогу, то її обов'язково повинна передувати війна. Незаперечно, що вже

тоді вироблялася стратегія знищення приватновласницької стихії, і, насамперед, селянства, які не бажали покірливо виконувати волю влади продавати за безцінь вирощений тяжкою працею хліб, натомість в три дорога купляти промислові товари, вироблені переважно на державних підприємствах. Зрозуміло, що тоталітарний режим, прикриваючись гучними заявами та гаслами про “владу народу”, поволі готувався до розправи над хліборобами та іншими “непманами”.

Отже, аналізуючи ситуацію в промисловому та сільськогосподарському виробництві, Зінов'ївський ОПК виділив негативні, як вважали керівники округи, моменти – зростала питома вага приватновласницької системи, тобто, росло індивідуальне селянське виробництво, зміцнювався приватний капітал у торгівлі та промисловості, тому працюючі та підприємливі громадяни поволі заможніли. Однак це суперечило примарним ідеям комуністичних ідеологів про створення т.зв. “соціалістичного суспільства”, де всі повинні бути “рівними”, а насправді – бідними і покірними. Проте надворі був НЕП, тож радянським та партійним органам доводилося терпіти таку ситуацію. Примітно, що заробітна плата радянських службовців Зінов'ївської округи у 1925 році зросла на 20% саме завдяки НЕПу.

І хоча на політичному горизонті країни почали скупчувалися грозові хмари, економічне життя стрімко набирало обертів. За ініціативою самих громадян, як жителів сіл, так і міст, зростала кількість різних кооперативів та товариств - споживчих, кредитних, виробничих, збутових: якщо у 1924 році в Зінов'ївській окрузі діяли 214 сільськогосподарських кооперативів, то в наступному – 384, серед них комун та артільей, створюваних більшовицькою владою, налічувалося лише 5%. Для допомоги селянам створювалися агроцентри. Організований 1924 року Устимівський агроцентр мав прокатний пункт, що налічував 2 парові молотарки, 5 сівалок, 6 жаток, 9 плугів, 7 борін. Агроцентр рекомендував селянам прогресивні на той час форми обробітку землі, зокрема, багатопілля, радив залишати частину землі на пари, вносити мінеральні добрива. В с.Сонцеве Устимівського району хлібороби організували три тракторних товариства [16]. В с.Кам'яна Криниця Ульяновського району створили бурякове товариство, яке уклало з селянами договори на вирощування цукрових буряків і допомагало селянам родючим насінням, добривами, організовувало незаможним господарям вивіз буряків до заводу, авансувало грішми, по договору надавало їм на відгодівлю волів та бичків [17]. Хліба, попри деякі неврожайні сезони, тепер вистачало, адже постійно зростала площа оброблюваних земель. Так, у 1922 році селяни засіяли 437122 десятини землі, в 1924 – понад 616 тис. дес., у 1925 – 737336 дес. На 1925 рік сільськогосподарське виробництво Зінов'ївської округи досягло рівня 1914 року [18].

II-й випуск Златопольської агропрофшколи. 24.07.1925 р.
З фондів музею П.Озерова

74,8% усіх селянських родин обробляли від 2 до 8 десятин землі, а 9,5% – 8–15 дес. і навіть більше [19]. Однак 2572 господарства (з 146 350) свої землі станом на жовтень 1925 року з різних причин не засівали. Доволі помітно зростало поголів'я робочих коней. Так, у 1924 році їх налічувалося 144 861, а наступного року – вже 155846. За цей час зростає і кількість великої рогатої худоби: з 222181 до 231756. Загальна кількість всієї худоби на 1925 рік досягла 597138 голів. Домашньої птиці в господарствах селян налічувалося 905 396, з яких курей – понад 857 тис. Проте 18,38% селян, станом на осінь 1925 року, не утримували будь-якої худоби, а 43,34% – не мали робочої худоби [20]. Однак кількість засіяної землі невпинно зростала, тому, не дивлячись на відсутність у чималій кількості селянських родин коня чи вола, їхня земля якимось чином не тільки оброблялася, але і засівалася. Як це відбувалося?

Сільські земельні громади не залишали напризволяще пристарілих, одиноких, вдів, інвалідів, неімущих. Вироблена тогочасна система допомоги таким категоріям громадян шляхом нетривалого в часі кооперування, що отримало назву супряг, коли власники коней об'єднувалися з власниками плугів, сіялок, косарок тощо для виконання певної виробничої функції, призводила до того, що всі земельні наділи

нужденних спільно обробляли, посіви – доглядали, а потім разом жнивували. Все це робилося добровільно, без примусу і понукань влади. Зрозуміло, що голод, завдяки НЕПу та громадській солідарності, на деякий час випустив зі своїх лабетів селянство Зінов'ївщини.

Настав час підводити підсумки тих кількох років господарювання на землі, що припали на НЕП. Тому майже тиждень, з 20 по 26 березня 1926 р., в Зінов'ївську засідали ті, хто безпосередньо відповідав за земельні питання: представники окружних ВИКу, КНС, окрпарткому, окрземвідділу, окружний та районні агрономи, фахівці по землеустрою, представники Народного комісаріату земельних справ, керівники банків, представники Сільмаштресту, вчені з дослідних станцій, делегати з агромістечок та цукрових заводів тощо.

Матеріали роботи з'їзду – досить об'єктивна картина тих позитивних змін, що відбулися в окрузі, спричинені НЕПом. Так, якщо промисловість за ці роки зросла на Зінов'ївщині на 26%, то сільське господарство збільшило виробництво товарної продукції на 69%, і межа росту навіть не проглядалася. Проте влада знову бралася за старе. Необхідно “втягати село в соціалістичне будівництво... ми мусимо об'єднати план села і міста і разом просуватися до соціалізму” - демагогічно закликав делегатів з'їзду завідувач окрземвідділу Сагайдак. Подібні гасла про “побудову соціалізму”, що з часом перетворилися на партійний ритуал, висловлювали завідувач сільськогосподарським підвідділом ОПК Магак'ян, окружний колективізатор Кушніренко та ін. “Тов. Ленін сказав, що без кооперації і без колективізації ми не збудуємо соціалізму. ...Ми мусимо використовувати тракторизацію ...як елемент соціалізму на селі. ...Колективи ми мусимо об'єднати біля тракторів, ми мусимо біля них організувати трудове населення і таким чином трактор може стати стимулом до колективізації... Ми мусимо зміцнити колективізацію як єдиний шлях до соціалізму” - невпинно твердили делегати з'їзду, серед яких власне хліборобів і не було [21]. “Треба ...сказати, що ми мусимо підняти на селі елементи соціалізму, а це ми можемо зробити через широку тракторизацію, біля якої будуть, без сумніву, нові здорові колективи” - заявив делегатам окружного з'їзду посланець з Харкова співробітник НКЗС Єгоров [22]. Ці виступаючі, ніби змовившись, у своїх палких закликах на побудову соціалізму на селі повністю заперечували ту істину, що всім тим успіхам, зокрема, в сільському господарстві, потрібно завдячувати, ринковим законам, хоч і не зовсім послідовним та половинчастим, що їх влада вимушено запровадила, назвавши НЕПом.

Звучали, проте, і доволі тверезі прагматичні міркування: дехто з виступаючих поліпшення справ у сільськогосподарському виробництві

вбачали в організації показових полів, діяльності сільськогосподарських універсальних виставок, забезпечені населення сортовим очищеним і протравленим насінням, у поширенні серед селян агрономічної літератури, поліпшенні діяльності прокатних пунктів, завершенні роботи по земельному устрою, широкому запровадженню сівозміни, збільшенню площ під посіви кукурудзи, розширенню діяльності агрономів тощо.

Попри заклики представників влади на колективізацію в сільському господарстві Зінов'ївщини, все ж це питання на з'їзді слухалося ледь не останнім. Й було чого: колективи, як і “радянські господарства”, на відміну від одноосібних виробників сільськогосподарської товарної продукції, не демонстрували будь-яких видимих успіхів і досягнень. Так, відмічалось, що найбільш активною формою колективів є артілі і ТСОЗи, проте “нормально” працюють небагато, інші – мляво працюючі, кволі або “мертві”. Цьому сприяло невдале керівництво, захоплення та перевантаження банківськими позиками, безвідповідальність і безгосподарність в роботі, не облаштованість землею колективів тощо. Тому райземвідділам ставилося завдання оздоровити справи в колективах, стежити за тими, щоб кредити надавалися лише “здоровим” громадам, вимагати у них звіти про господарську діяльність [23].

За наполяганням представника Наркомзему делегати з'їзду присвятили певну увагу справі кооперування в сільському господарстві, яка, на думку багатьох виступаючих, все ж була справою добровільною. Здоровий глузд деяких спеціалістів сільського господарства підказував, а це проявилось у їхніх виступах, що комуні та артілі – вчорашній день. Тому, виходячи з досвіду діяльності одноосібних виробників, потрібно опікуватися поширенням діяльності кредитних товариств – через обмеженість державного кредитування, а також розвивати т. зв. “фахові” кооперативи: скотарські, садівничо-виноградні, бурячні, машинно-тракторні, меліоративні, молочні тощо, що не мали нічого спільного з надв'язуваною комуністичними вождями політикою колективізації [24]. Напевне з часом, вже наприкінці 30-х рр., для декого з учасників цього з'їзду такі виступи, де проглядатиметься щире вболівання за стан справ у сільському господарстві й намагання його поліпшити, стануть обтяжуючими вину доказами у їхній “злочинній діяльності”, адже вони не зрозуміли стратегії партії, тож багатьох репресують як “ворогів народу”.

Значну увагу делегати з'їзду приділили селекційній роботі в рослинництві та поширенні на Зінов'ївщині високоврожайних зернових та технічних культур. Відзначалося, що в окрузі висівається 62 сорти різних культур і серед них навіть є такі, що значно випередили за врожайністю та виходом борошна закордонні культури, зокрема деякі сорти пшениці зі

США. Безпосередньо на Зінов'ївщині поширення сортових культур займалося товариство “Агрономія”, значна частина вирощеної продукції якого експортувалася за кордон, а також популяризувалася серед місцевих виробників. Дослідне господарство “Агрономія” обробляло на Зінов'ївщині 12% експериментальних полів від загальної кількості в різних округах України. Робота селекціонерів давала добрі наслідки – конкурентами “Агрономії” стали їхні колеги з США та Європи. Перспективи Зінов'ївської округи в землеробстві та значний попит на використання насіння багатообіцяючих високоврожайних сортів виявилися такими великими, що “Агрономія” мала намір ще орендувати тут до 5 тис. десятин землі для продовження селекційної роботи [25].

Одночасно делегати з'їзду відзначали і те, що чимало селян боялися нового, з великою підозрою ставилися до будь-яких нововведень. Це стосувалося не тільки вже набридлого примусового створення колективів, а й запровадження сівозмін, утворення парів, використання сортового насіння, нових методів лікування тварин та досягнень агрономії загалом. “Село ще темне, селяни бояться ризикувати для введення чого не-будь нового” - зауважив на з'їзді представник окрземвідділу Безуглів [26].

СПРАВИ ЗЕМЕЛЬНІ.

Селяни Н.-Олександровки за своєї невідомости ніяк не хотять землеустрою й мають через це великі шкоди. Селькор Барт таке питання здійсмає: щоб краще провадити землеустрій, треба давати платню робітникам по землеустрою на селі.

До чого дійшли. роба язиком злизала—утікли. Лишилось душ 10.

Уже четвертий рік минає, як наше село землеустрій провадить. Кожного року складуть протокола та й кладуть його в скриньку.

Ну, що запитуємо їх,—чи складено умову?

Що-ж на землі діється. — Чи ми дурні давати по 80 коп. за десятину, хай дурно ріжуть нам землю. **Б**

А з землею така плутанина, що ніяк не розбереш, аж писати страшно. Кукурудзу й буряки не сій, бо все одне спатуть. Коли ж озиме посієш, то це з осені витолочуть кіньми.

Як поліпшити землеустрій. Низові робітники по землеустрою мусять робити величезну роботу, їм треба запроваджувати в життя ту чи іншу форму землекористування. Але-ж ці робітники до цього часу нічого не одержують за свою працю, їм навіть нічого не платять, що одривають їх од їхньої роботи в саму гарячу пору. Надалі треба таким робітникам встановити хоч невеличку помісячну платню. Це дасть гарні наслідки і для справи землеустрою. **Барт.**

Чого ж це так?

А тому, що оце Іванове жито, оце Омелькин сінокос, оце Химина кукурудза і таке інше... одне слово „дуже правильний сівозмін“.

Як чорта землеустрою бояться. Зібрали оце 11 жовтня громаду за землеустрій порадитись. З'явилося душ 60 з 210 двохів, а як учули, що за земле-

Замітка в газ. “Червоний шлях”, 1925 р., про відсутність нового землеустрою в с. Новоолександрівка Зінов'ївського р-ну: “А з землею така плутанина, що ніяк не розбереш, аж писати страшно”. Фонди ДАКО

“Агророботу на селі видно лише в заможних колах села, тому що вони більш освічені і скоріше стають на різні заклики. Основна маса середняків і бідняків ще не усвідомили значення агронома” - зробив висновок заступник завідувача ОЗВ Герасимов [27].

З вітанням делегатам з'їзду виступив секретар Зінов'ївського окрпарткому Жуковський. На той політичний момент, що склався в державі,

а це розквіт НЕПу, він говорив загалом правильні слова, що повністю вкладалися в канву тогочасної економічної політики, але деякі помилкові та нав'язані з Москви міркування повинні були насторожити делегатів з'їзду своїми фактично неприхованими погрозами: "Партія не допускає командування, партія дає змогу вибирати селянству форми землекористування, але не випускає з своїх рук керівництва на користь більш вищих форм. Партія ні на хвилину не затримується перед необхідністю допомоги бідному селянству. Партія прямує за зміцнення зв'язків середняка і незаможника проти заможної частини села" [28]. Зрозуміло, що "вищі форми" землекористування, на думку партійного чиновника окружного рівня, є "колективи", а "заможна частина села", чим насправді вважалися працьовиті хлібороби, протиставлялися іншим категоріям селян, проте поки що з трибуни з'їзду.

Війна в українському селі, яку за три роки потому розв'яжуть комуністи не тільки проти заможної частини села, але проти всіх хліборобів, фізично знищить сотні тисяч селян. І якщо делегати з'їзду у виступах відмічали суттєвий ріст сільськогосподарського виробництва та суміжних з ним галузей промисловості, то вже незабаром у країні відбудеться катастрофа,

Замітка в газ. "Червоний шлях", 1925 р., про окружну виставку тварин та домашніх птахів за участю селян з Великовисківського, Знам'янського, Новопразького та ін. р-нів. Фонди ДАКО

дбайливо виплекана Кремлем, і провідцями якої на Зінов'ївщині будуть члени партії.

Великим досягненням у сільському господарстві часів НЕПу стало поширення агрономічних знань серед селянства, тому все більше товарних виробників переходили на сівозміни - вони застосовувалися на 156433 десятинах землі. Доволі значного збільшення зазнали площі під озимі культури з використанням якісного сортового насіння. З озимих культур переважала пшениця - плани її посівів щороку зростали, а самі хлібороби були зацікавлені в її вирощуванні як експортної культури. Селянам стало вигідно розводити в себе кукурудзу і цукровий буряк, збільшувалися площі під кормові культури і трави, що незабаром

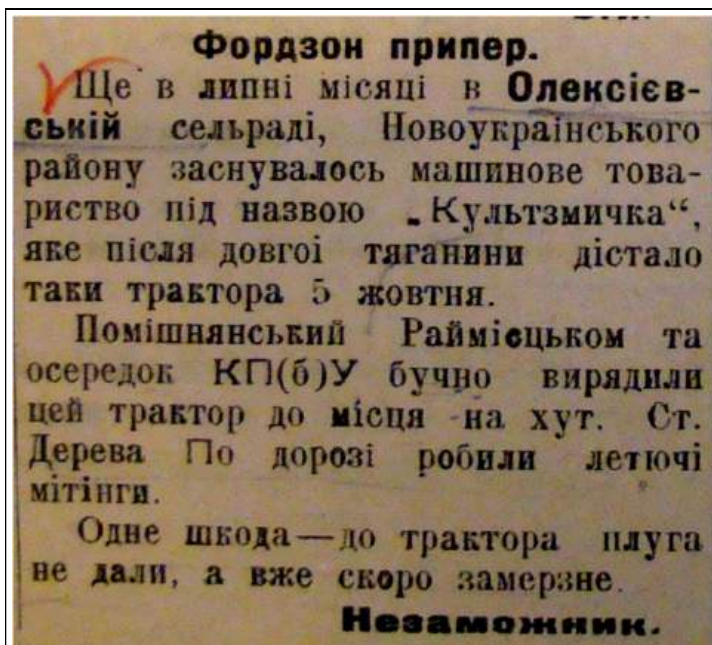
позитивно відіб'ється на тваринництві. Озимий клин у 1925-1926 роках сягав 38,5% до всього орного масиву, що на 10% більше за попередній рік. Сортове насіння цього року висіяли на 13 тис. дес. землі – вперше за останні роки. Засів на парах досяг 155 тис. десятин, що гарантувало селян від можливого впливу весняної засухи.

Активну роботу серед хліборобів розпочали Сільськогосподарський банк, Сільмаштрест, “Агрономія”, науково-дослідні станції. Інтенсивно включилася з 1923 року в роботу Аджамська сільськогосподарська дослідна станція, заснована в 1912 році. Серед її співробітників був навіть професор. Як велике досягнення у галузі механізації сприймалася поява тракторів. Їхня кількість зросла з 70 (у 1924 році) до 200 у 1925. У березні 1926 року до Зінов'ївська прибула ще одна партія з 30 тракторів, та очікувалося ще 100, які вже знаходилися в Одесі [29]. А перший трактор на Зінов'ївщині з'явився в 1924 році в артілі “Нова праця” Новоукраїнського району. Чимало тракторів перебували в кооперативній чи приватній власності. За час з 1 жовтня 1924 року по 1 квітня 1925 року в харківській конторі “Плугатар”, що мала своє представництво у Зінов'ївську, хлібороби придбали 1469 плугів, 915 борін, 452 сівалки, 256 молотарок, 38 нафтових двигунів, 150 зерновіялок та ін. реманент.

У кожному районі розпочали роботу курси з агрономії і ветеринарії, діяли сільськогосподарські гуртки, значно поширилася діяльність агрономів з агропропаганди, також суттєво зросла роль ветеринарів та зоотехніків. Однак, план боротьби з шкідниками в деяких селах не виконувався – головним чином через неотримання отрути з Харкова та Одеси. Не повністю забезпечувалися селяни також саджанцями плодових дерев та кущів, зокрема, винограду. Також значно відставала робота всіх органів з переробки та збуту сільськогосподарської продукції [30].

Тоді, на початку 1926 року, попри помітні успіхи в подоланні наслідків економічної, перш за все, розрухи, спричиненою, як відомо, захопленням комуністами влади в країні, очевидцями чого були і жителі Зінов'ївської округи, спостерігалось також чимало негативних моментів, що викликали в населення величезне обурення. Так, між цінами на хліб та іншу продукцію сільського господарства і промисловими товарами існувала кричуща диспропорція: якщо селянин продавав державі хліб по 75 коп. за пуд, то на них він не міг купити не те що 3-4 аршини ситцю, як було до революції, а взагалі купити будь-яку тканину [31]. Та, що вряди-годи з'являлася в крамницях, а також шкіряне взуття, продавалися переважно сільським комунарам, оминаючи інших жителів сіл. Надзвичайно високими, 12 коп. за пуд, держава встановили розцінки на помол селянами зерна на

націоналізованих млинах. Неймовірно дорогим для селян був фабричний одяг.

Критична замітка в газ. “Червоний шлях”, 1925 р., про отримання машино-тракторним товариством “Культзмичка” (Олексіївська сільська рада Новоукраїнського р-ну) трактора “Фордзон”: “Помішнянський райміськом та осередок КП(б)У бучно вирядили цей трактор... По дорозі робили летючі мітинги. Одне шкода – до трактора плуга не дали, а вже скоро замерзне”. Фонди ДАКО.

Все ж таке порівняно з попередніми часами вільне господарювання сприймалося як значне послаблення тиску держави на селянина, від чого переважна більшість жителів сіл мали певні засоби до існування - в першу чергу різноманітну їжу, одяг для роботи, на свята та для різних пір року, паливо для оселі, свійську худобу та сільськогосподарський реманент, тож нова політика ними значно підтримувалася.

НЕП покращив матеріальний стан багатьох селянських родин та жителів міст. Станом на лютий 1928 року в окрузі налічувалося 149712 селянських господарств (проти 146350 у

1925 році). У 1927 році вони виробили неймовірно як на 20-30-і роки ХХ ст. кількість зерна - 42 млн. пудів, з яких тільки пшениці зібрали понад 20 млн. пуд. [32]. У Знам'янському районі на 1927 рік налічувалося 10467 селянських дворів. Вони утримували 15 тис. 235 голів робочої та продуктивної худоби: 5366 дійних корів, 1098 волів, 8771 коней і лошат (дрібна худоба та домашня птиця, як от вівці, свині, телята, гуси, кури і т.п. до уваги не бралися і до звітів не вписувалися) [33]. Тобто, на один селянський двір припадало в середньому майже півтори голови дорослої худоби, що свідчило про певний достаток багатьох селян. Чи могли вони здогадуватися, що вже в 1928 році “червона мітла” підмете з їхніх комор майже увесь хліб, а їх, хліборобів, під час цієї хлібозаготівлі ще й жорстоко поб'ють? Саме таке трапилося на території Макарихської сільської ради Знам'янського району, коли під час хлібозаготівлі 1928 р. уповноважений РВК Верідонов, агент ДПУ та сільський вчитель жорстоко побили 13 селян. Але це був тільки початок нової трагедії.

У с. Олексіївка Бобринецького району в 1924–1925 роках з 520 господарств, що були в селі, 307 становили середняцькі, а 125 лічилися

бідняцькими. І хоча 215 дворів не мали тяглової сили (коней та волів), і лише по одному коню було у 104 селянських господарствах, зате жителі села обробляли 4122 десятини землі, тобто на кожну сільську сім'ю припадало, в середньому, майже по 8 десятин землі. 10 жовтня 1925 року жителі Олексіївки заснували машинно-тракторне товариство, члени якого на пайові внески за допомогою державного кредиту придбали у Бобринецькому ССТ трактор "Фордзон".

Село Христофорівка Знам'янського району на червень 1924 року, згідно доповідної уповноваженого Васильєва до райкому партії, було досить типовим, якщо судити за соціальним станом його жителів. Так, батраків на 1800 жителів налічувалося лише 15, середняків – 12 сімей, куркулів - 122 сім'ї, бідняків – 219 сім'ї. Не всі з них мали робочу худобу та складний сільськогосподарський інвентар, однак, як вже говорилося, більшість землю обробляли і збирали врожай без усіляких комун і артілей завдяки супрягам. У вирощуванні хліба ведучу роль у селі, на думку уповноваженого Васильєва, відіграє куркуль.

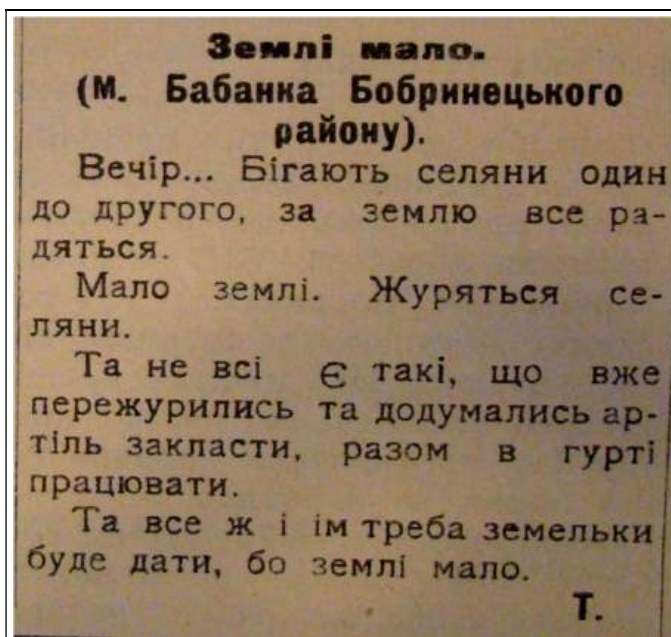
8 родин з 32 їдцями організували колектив. Однак, як рапортував до райкому Васильєв, "процес життя колективу в принципі абсолютно не відповідає призначенню колективу", оскільки, крім колективної землі площею 48 десятин та 3-х корів, кожна родина обробляє свою землю окремо. І цієї землі у них понад 30 дес., до 15 коней та 28 корів. Та, що найбільше здивувало уповноваженого, члени колективу на спільній землі не працюють, а найняли батраків, а на пропозицію з'єднати всі їхні землі та худобу в одне ціле "дивляться негативно". Це "куркульські елементи, яким не вельми до вподоби колгоспи" - зробив висновок уповноважений [34].

У с. Вільшанка в 1926 році було 1365 господарств, які мали 22 молотарки, 7 кінних сівалок, 80 косарок, 48 віялок, 600 плугів, 298 дворів мали по одній голові робочої худоби, 242 – по дві, 44 – по три голови. Всі селянські господарства вписали до категорії "бідняцько-середняцьких". У 1926 році хлібороби Вільшанки придбали перші трактори, створивши машинне товариство.

Згідно дослідження М. О. Білоуса, в с. Кам'яна Криниця Ульяновського району в середині 20-х років ХХ ст. проживало понад 4800 жителів, які обробляли 3500 га землі та утримували біля двох тисяч великої рогатої худоби, біля півтори тисячі коней і лошат, до трьох тисяч овець (у селі було шість отар овець) та більше двох тисяч свиней. Одночасно на оранку виходило по 500 кінних упряжок. Сільські жителі гуртом придбали ще й трактора. У роки Голодомору в с. Кам'яна Криниця від голодної смерті помруть 1034 жителі [35].

На 1925 рік на Зінов'ївщині проживали 707246 тис. жителів: з них у містах 103142, у селах – 604104. Для порівняння: 1917 року населення налічувалося 909472 особи, з них міського – 152562 чол. Проте зробити точні підрахунки динаміки зменшення кількості жителів Зінов'ївської округи, спричинені політикою комуністичної влади, доволі тяжко і ось чому: протягом 8 років після захоплення більшовиками влади в окрузі відбулося кілька адміністративних реформ. Так, у 1919 році кількість волостей з 50 збільшили до 56. У 1920 році від Єлисаветградського повіту відійшли 21 волость, а приєднали 6, забравши їх у Олександрійського повіту. З 1922 року ліквідували повіти і волості, натомість запровадили округи й райони. Єлисаветградську округу сформували з 13 районів з населенням у 528440 чол. У 1925 році до Зінов'ївської округи знову приєднали 5 районів Олександрійської округи. Коли рахувати населення колишнього Єлисаветградського повіту (станом на 1917 рік), то Зінов'ївщина часів НЕПу займала 83,7% площі колишнього повіту і 77,7% населення. По перепису 1920 року майже 70% населення були українцями, 16,7% – росіяни, 9,8% – євреї. Компактно також проживали німці, молдаване, болгары [36].

За часів НЕПу, приваблені можливістю осісти на родючих землях, на територію сучасної Кіровоградщини переселилися тисячі селян з північних територій України. Так, тільки до Зінов'ївської округи перебралися 11654 родини з Київської, Уманської, Шевченківської, Житомирської, Тульчинської, Шепетівської, Конотопської, Проскурівської округ. Лідером з переселення була Шевченківська округа. Звідти на вільні землі Зінов'ївщини переїхали 25,9% від загальної кількості переселенців. Головні причини, що змусили селян нинішньої Черкащини обирати степову зону України – малоземелля і безземелля у своїх краях. Більшість переселенців осіли в Бобринецькому, Братському, Устимівському, Компаніївському районах. Найбільше переселень припадає на 1924 рік, а в 1928 році спадає до мінімуму. Переселенцям виділили загалом 183212 га родючих земель, з них орних -

“Мало землі. Журяться селяни” - замітка в газ. “Червоний шлях”, 1925 р., про малоземелля в селах Бобринецького р-ну. Фонди ДАКО

173869 га [37]. Обживали нові місця 34986 переселенців – за мірками вільного світу їх називали б фермерами.

Одночасно з Зінов'ївської округи розпочався спочатку малопомітний, а потім все виразніший і надзвичайно трагічний процес примусової депортації жителів у північні малообжиті райони тодішньої держави. Першими на собі в 1924 році це відчули ті громадяни, яких більшовицька влада прозвала “куркулями”. Їх на початку 20-х рр. виявилось небагато. Потім настала черга “дідичів”. Кампанія зі складання списків розпочалася наприкінці 1927 року, а безпосереднє виселення здійснили у 1928 році. Виселяли їх двічі. За першого разу відправили в Сибір 172 сімей, іншого – 38. Але цим не обмежилися, тож у Зінов'ївському ОПК склали вже третій список, до якого вписали 167 сімей [38]. Хто ж ці “дідичі”? Так, під час першої депортації за межі Зінов'ївської округи вивезли 113 селянських сімей, 11 – жителів міста, 18 сімей – нащадків дореволюційних дворян. Ці події були надзвичайно тривожними, однак у масштабах округи малопомітними, адже процес примусового виселення ще не набув масового характеру.

У 1927-1928 рр. продовжився ріст промислового виробництва. Вкрай дефіцитного мила тоді випустили на 191,3 тис. крб., що різко зменшило кількість інфекційних захворювань. Державні, кооперативні та приватні млини виробили борошна на 9 млн. 213 тис. крб., олії – на 412,9 тис. крб., цукерок – на 257,2 тис. крб., хліба випекли на 461,3 тис. крб., макаронів – на 63,5 тис. крб., виробили паперу на 255,0 тис. крб. [39]. Все це вселяло певний оптимізм у населення, також багатьом здавалося, що голод назавжди покинув Зінов'ївщину. Напевне, так думали не тільки тогочасні жителі округи, а й усієї України, зовсім не здогадуючись про вготоване їм вже незабаром владою.

Завод “Червона зірка” все ще впевнено нарощував виробництво складних сільськогосподарських машин. Так, сівалок протягом 1927/28 рр. на заводі виготовили 42747 шт., молотарок – 18457 шт., соломорізок – 3652 шт., механічних приводів – 12636. Загальна кількість виробленої техніки та механізмів сягала 104906 одиниць, що на 51,5% більше від 1926 року [40].

Насичення сільськогосподарських виробників на Зінов'ївщині машинами та реманентом здійснювалося доволі динамічно. Так, селяни володіли [41]:

знаряддя	1925 рік	1926 рік	1927 рік
плуги	64882	67327	71767
сіялки	14609	16695	16208
жатки	14214	16879	18686
молотарки	3539	41115	3541
зерноочистки	9875	10389	8425

Окружний Сільгоспбанк продовжив процес кредитування, і не тільки комун та колективів, але і окремих селянських родин під заставу зерна або землі [42]:

категорії селян/отримали кредити	1925/26 рр. (у тис. крб.)	1926/27 рр. (у тис. крб.)	1927/28 рр. (у тис. крб.)
бідняки	318347	800700	2011630
середняки	488347	698539	423897
заможники	13004	1203	2508

Загалом сума кредитів, виданих хліборобам, зростає у 1925 році з понад 830 тис. крб. до майже 2,34 млн. у 1927 році, або на 281%.

Відсутність коштів на придбання складних сільськогосподарських машин не ставала на перешкоді багатьом хліборобам під час жнив чи обмолоту зерна, адже в окрузі створили 15 прокатних пунктів, діяли також 414 зерноочисних та 863 протруювальних станцій. На ремонті сільськогосподарської техніки були задіяні 563 майстерні [43].

Оскільки Нова економічна політика набирала обертів, то великого дефіциту робочих рук не спостерігалося ні в селі, ні в місті: станом на 1 травня 1927 року в Зінов'ївській окрузі офіційно безробітними числилися 5808 осіб, на 1 травня 1928 року – 4392 особи. У 1927 році знайти належно оплачувану роботу не могли 1509 кваліфікованих робітників, у 1928 році кількість безробітних спеціалістів зростає до 1515. На фінансову допомогу безробітним Зінов'ївської округи за час з 1 квітня 1927 року по 1 квітня 1928 року витратили 93132 крб., наступного року – 137295 крб. [44].

Щодо майнового розмежування сільського населення Зінов'ївщини, то станом на 1927 рік ситуація була такою: бідняків налічувалося 40,1%, середняків – 53,5%, заможних – 6,4% [45]. За умов стабільності в державі показники щодо соціальних груп на селі постійно змінювалися у бік збільшення кількості забезпечених селянських родин.

Типовою є ситуація по Олександропо-Гапсинській сільській раді Маловисківського району:

село	дворів	незаможників	бідняків	середняків	куркулів	коней	корів
О. Гапсине	160	284	96	378	-	142	121
Н. Злинка	123	156	54	294	-	88	84
Н. Миколаївка	84	96	40	252	-	82	86
Тарасівка	42	24	27	33	-	62	25
х. Гур'їв	16	23	-	64	-	27	19

Також у цих п'яти населених пунктах Маловисківського району, де загалом проживали у 425 дворах 1970 мешканців, утримувалися ягнята,

племінні бугаї та племінні жеребці, лошата та телята, а також різноманітна домашня птиця та бджоли. Для роботи на землі селяни Олександро-Гапсинської сільської ради обзавелися 38 жатками, 34 сіялками, двома паровими та сімома кінними молотарками, іншим дрібним реманентом. На території сільської ради діяли млини: один нафтовий, 2 – кінноприводні, а також олійниця, круподерня, зерноочисний пункт, дві кузні. Жителі користувалися 170 криницями та спорудили 90 бань. У 84 дворах с. Новомиколаївка Олександро-Гапсинської сільської ради Маловісківського району росли 43 яблуні, 12 груш, 8 слив, абрикоса, 3 кущі винограду та 1600 вишень [46].

Позитивною була демографічна ситуація. Так, у с. Олександро-Гапсине протягом квітня – червня 1925 року народилося 23 дитини, померли – 9 осіб, та не зафіксовано жодного розлучення. Поряд з цим 148 жителів сільської ради не знали грамоти [47].

Відчутні зміни за роки НЕПу відбулися в царині охорони здоров'я та освіти. Так, на 1913 рік в Єлисаветградському повіті діяли 5 міських лікарень на 216 ліжок, та 7 сільських на 136 ліжок. Також функціонували 2 фельдшерські пункти, 14 дільничних лікарів, 8 амбулаторних пунктів. Станом на 1928 рік діяли вже 27 лікарень на 742 ліжка, 21 амбулаторія, 14 зуболікарських кабінетів, кілька санаторіїв та диспансерів, разом – 71 лікарняний заклад, де працювали 169 лікарів та 302 особи молодшого медперсоналу. Харчування хворих обходилося щодня в 15 копійок по місту та 20 коп. – у селах [48].

РАДІО РОБІТНИКАМ.

До роковин Жовтневої революції робітники заводу „Червона Зірка“ матимуть у себе радіо.

Ідучи на роботу ранком робітники заводу „Червоної Зірки“ поглядають на мачту радіо, що будується для робітників.

— А чи скоро ото нам доведеться слухати радіо?

— Гроші є: завком дав 300 карбованців, трест дав 700, всього тисяча.

Незабаром у театрі своїм слухачем концерти всякі із Москви, Харкова, а то може й із Берліну, Парижу...

Радіо буде збудовано до Жовтневої революції.

Юр-Мур.

Інформація в газ. „Червоний шлях”, 1925 р., про спорудження радіощогли в місті. Фонди ДАКО

На 1928 рік у Зінов'ївській окрузі налічувалося 612 шкіл з 1515 класами, в яких навчалися 62030 учнів. Однак охоплення навчання дітей залишалося на рівні 67,1%, тобто закон про загальне обов'язкове навчання не виконувався. Для багатьох категорій дітей навчання було платним, зокрема в старших класах. З

настанням тепла навчання припинялося, а розпочиналося, особливо в селах, з настанням холодів. На велике гальмо у розвитку освіти перетворилася

відсутність типових шкільних приміщень. Так, на 1926-1927 навчальний рік багато шкіл розташовувалися в колишніх земських та церковних школах, а 207 шкіл діяли у звичайних селянських хатах, власників яких розкуркулили в 1924 році. У системі народної освіти Зінов'ївської округи працювали загалом 1342 вчителі. Їхня заробітна плата коливалася від 44 крб. до 70 крб. Через низьку заробітну плату та великі навантаження, спричинені обов'язковою участю в програмах “Геть неписьменність!”, “українізації”, спостерігався значний дефіцит педагогічних кадрів [49].

Електрична енергія в роки НЕПу вже не була чимось чудернацьким, навпаки, вона досить впевнено опановувала всі тогочасні виробничі процеси та проникала в побут як містян, так і сільських жителів. Зокрема, пізньої осені 1926 року в м. Зінов'ївську заклали фундаменти нової електростанції. Її будівництво виявилось тривалим у часі – понад три роки. До електрифікації долучилися також деякі районні центри та села округи. Так, електрифікації підлягали 15 навколишніх з містом сіл з 10800 обійстями, в яких проживали понад 48 тис. жителів. Наступною в черзі на побудову була електростанція в м. Бобринці. Вона повинна обслуговувати потреби міста та 10-х сіл. Постачати електричний струм запроектували до 2769 дворів з населенням у 12268 осіб. На кінець 1928 року повністю затвердили проект побудови електростанції у Новомиргороді. Її потужність дозволяла електрифікувати місто та 5 сусідніх з райцентром сіл, а всього електричним струмом могли б скористатися 6502 особи, які проживали в 3506 дворах Новомиргородщини [50]. Здійснити роботи 5-річного плану електрифікації всієї Зінов'ївщини мали намір спільно з акціонерним товариством “Електрика” (м. Харків).

Загалом короткий період НЕПу ознаменувався тим, що держава не надто суворо регламентувала повсякденне життя будь-кого: і селянина, і торговця, і виробника промислової продукції, і вчителя, а також письменника, драматурга, художника тощо, хоча з поля свого підозрілого зору не випускала, тож залізний обруч, що до цього міцно стискав усі свободи, ослаб, і наслідки виявилися значними – голод зник, а поступ уперед в усіх галузях спостерігався значним. Проте цьому прийшов кінець.

Хмара нетерплячого невдоволення індивідуальними виробниками, перш за все селянами, та неприхована агресія держави щодо них, з'явившись на горизонті політичного життя, пролилася рясним дощем насильства, наруги та фізичними знущаннями вже на початку 1928 року: комуністичний режим завдав страшного удару по вже сформованій системі господарювання, ліквідувавши майже враз усі позитивні напрацювання НЕПу. Українське село знову поверталось до безправного стану початку 20-х років: запроваджувалися насильницькі методи по примусовому

вилученню у власників хліба та м'яса, коли відбиралися майже всі продукти харчування, що їх влада цинічно називала “надлишками”, запроваджувалися обов'язкові грошові позики і фонди самообкладання. Віднині вилученням зерна та м'яса у хліборобів займалися не продзагони, як до НЕПу, а спеціальні “буксирні” бригади, до складу яких увійшли люмпенізовані жителі сільських громад, численні посланці міста, представники влади усіх рівнів. Залихоманило і місто. Цим порівняно мирний період в окрузі закінчився.

17 січня 1928 року з Харкова до Зінов'ївська з грифом “цілком таємно”, надійшло розпорядження за підписом Затонського, в якому вказувалося, що “форсування хлібозаготівлі залишається центральним завданням партійних та радянських органів”. Також наголошувалося, щоб осіб, які незадовільно ведуть заготівлю хліба, усувати з посад та “судити негайно” [51]. Тобто, замість дієвих матеріальних стимулів, що спричинили б ефективну заготівлю державою такої стратегічної сировини, як зерно, розпочалося жорстоке адміністрування, в основі якого – нічим не прихована конфіскація.

Закономірно, що виконувати команду зі столиці по хлібозаготівлі на місцях взялися надзвичайно зятято. Про те, як з початком 1928 року діяли хлібозаготівельні бригади, свідчить “секретний” лист начальника Зінов'ївського окружного відділу ДПУ Окруя, надісланий 27 лютого 1928 року секретарю ОПК Соболю. У документі говорилося про беззаконня, що творилися в той час у селах округи, спричинені діями таких бригад. Так, практично кожне помешкання селян не уникло обшуку “буксирників”, які відбирали ледь не увесь вирощений хліб, нічого не залишаючи селянам на посів весною 1928 року та на їхнє прогонування. Тих селян, хто чинив хоч найменший опір хлібозаготівлі, арештовували і відправляли до найближчих відділів ДПУ. Найкритичніша ситуація з беззаконнями, що його творили члени таких бригад, склалася, на переконання Окруя, в Новопраському районі [52].

У Братському районі за час з 1 лютого по 20 лютого 1928 року відібрали у селян понад 147 тис. пудів зерна. Однак це становило тільки 47% до плану. Закономірно, що в селах району за командою секретаря РПК Харітонова вдалися до обшуків усіх без винятку селянських домогосподарств. Особливо прискіпливо перевіряли господарські будівлі бідняків, оскільки, як йшлося на пленумі Братського РВК, “куркулі передавали хліб бідноті” для переховування. Крім того, для залякування заарештовували хліборобів і відправляли їх в БУПР. Так, уповноважені Братського РВК по с.Надеждівка та Новонікольське Ткаченко та Лукін заарештували 15 селян. Крім того, Лукін хліборобам заявив: “Кровь вашу

будем пить!”. Дійшло до того, що багато селян, аби уникнути переслідувань, здавали “харчові лишки”, прирікаючи себе на голодне існування вже весною та літом 1928 року [53].

Вилучений хліб відправлявся за межі Зінов'ївської округи. Не дивно, що вже весною 1928 року, на ґрунті відсутності у вільному продажі хліба та борошна, серед населення поширилися, як зробили висновок у Зінов'ївському ОДПУ, “панічні настрої”. Й було чого – голод знову з'явився, але не на обрії, а на порозі кожної селянської та робітничої хати. Так, у м.Новомиргороді наприкінці березня 1928 року зупинилися всі млини – за відсутності зерна, а в місцевій кооперації припинився продаж хліба. Біля магазинів збиралися черги по 200-300 осіб, серед натовпу утворювалися давки і бійки. Деякі найбільш радикально налаштовані громадяни взяли каміння й побили ним вікна і двері пекарні. Для угамування стихійного протесту та наведення ладу на вулицях міста відправили посилені наряди міліції. Весною 1928 року масово поширилися чутки про голод, що очікувався вже незабаром. Подібна панічна ситуація, спричинена відсутністю хліба, виникла і в Бобринецькому районі [54]. Голод відчули на собі у квітні 1928 року робітники Знам'янського залізничного вузла, робітники шляхів 1-ї дільниці залізничної станції Олександрія, також бідували жителі усіх сіл – у них забрали практично все зерно, тож весною вже жили впроголодь [55]. На станції Долинська утворилася ситуація, що нагадувала 1921 рік: хліба не було, біля магазинів довжелезні черги, велика радість від того, що зрідка вдавалося взяти одну чорну хлібину. Залізничникам 5-ї дільниці ст. Олександрія доводилося стояти в чергах по кілька діб, і “прийшов нам тепер каюк, ...добре, якщо ще отримаєш хліб”, ділився враженнями від стояння в черзі один з робітників залізниці, і чий “провокаційні” слова зафіксували таємні інформатори ДПУ [56].

У травні та в червні 1928 року голодні селяни з найближчих до міста сіл вирушали до м.Зінов'ївська в надії купити там хліба. Натовпи людей збиралися біля хліборозподільників, і закономірно, що в чергах лунали “антирадянські” висловлювання. Окружне ДПУ в листі за 27 червня 1928 року порадило секретарю ОПК Снегову “розподільники печеного хліба по вул. Леніна зачинити і перенести його у менш багатолюдне місце” [57]. Зрозуміло, що хліба від такого перенесення у місті не збільшилося.

Про те, що нестача хліба перетворилася на справу хронічну, свідчили події, що відбулися влітку 1928 року в Новоукраїнському районі. Так, на початку липня до Новоукраїнки з с. Ганно-Леонтовичеве прийшли 20 жінок в пошуках члена РВК Шкарбаня, який весною у цьому селі працював уповноваженим по хлібозаготівлі. Напевне, вони сподівалися отримати від нього допомогу. До селянок приєдналися близько 150 місцевих жінок.

Натовп, знайшовши Шкарбаня і не отримавши хліба, розпочав його штовхати, надавали уповноваженому стусанів, розірвали одяг. Після чого намагалися побити ще й голову Новоукраїнського РВК. На 10 год. ранку натовп зріс до 200 осіб. Лунали заклики всім йти до їдальні службовців і забрати там хліб. Зрозуміло, що ДПУ вжило заходів для виявлення ініціаторів протесту. Одночасно начальник Зінов'ївського ОДПУ причиною стихійного заворушення в Новоукраїнці визнав відсутність “жодного фунта хліба” в районному центрі [58].

Великі черги, у яких збиралися по кілька сотень мешканців, спостерігалися влітку 1928 року і в Знам'янці. Щоб отримати по 3 фунти “сирого” хліба, як правило, з неякісного борошна, жителям доводилося простоювати в чергах по 5-7 годин безперервно. Голодне існування змусило близько 30 робітників станції Знам'янка піти 16 червня 1928 року до РВК з вимогою дати хліб усім, “а не тільки службовцям”. 18 червня 1928 року на деяких будівлях станції навіть з'явилися листівки з закликами “розібратися” з РВК, де засіла “тепла компанія, яка проїдає народні гроші” [59].

На початку серпня 1928 року Зінов'ївське ОДПУ знову запропонувало окружному партійному комітету перенести хлібний розподільник, тобто, фактично заховати його в глухих закутках міста, тепер вже з вулиці Пермської, біля якого збиралися великі черги містян, оскільки такі натовпи “негативно впливали на селян, які їздять цією вулицею” [60].

1928 рік відзначився великим заворушенням, спричиненим нестачею хліба, в районному центрі Устимівка. Коли за розпорядженням РВК намагалися вивезти зерно з комор Устимівської кооперації, то член правління кооперації Мазуренко навідріз відмовився віддавати зерно, мотивуючи тим, що “самим не буде чого їсти”. Біля комор зібрався натовп устимівчан у кількості 150–200 чоловік, які підтримали Мазуренка. Спроби насильно вивезти хліб, навіть за допомогою озброєного наряду міліції, призвів лише до посилення конфронтації: коли начальник районної міліції намагався відкрити замок, то люди накинулися на міліціонерів, штовхали їх і “тикали дулі”. На місце заворушення прибув уповноважений ДПУ Бурковський. Деякі селяни, осідлавши коней, поскакали до сусідніх сіл і хуторів для сповіщення і з проханням про допомогу. Натомість з Зінов'ївська спішно прибув оперативний загін, співробітники якого заарештували Мазуренка та деяких інших учасників стихійного заворушення [61].

Про вкрай тяжке становище, в якому опинилися жителі Зінов'ївської округи, спричиненого майже повним викачуванням хліба в селян, про їхнє зубожіння та неймовірні злидні, свідчить подія, що трапилася в грудні 1928 року в с. Хмельове. Так, коли в жителя райцентру померла дружина, то він звернувся до сільського споживчого товариства (ССТ) з проханням

відпустити для поховання небіжчиці 4 метри ситцю. Але в крамниці відмовили, заявивши, що крам дають тільки в обмін на зерно. Його селянин не мав, тож довелося покійницю накривати лантухами і так хоронити [62].

Наступного, 1929 року, хлібозаготівельна кампанія набрала ще більш жорстоких форм: за невиконання селянами непосильних податків на зерно члени хлібозаготівельних комісій, уповноважені РПК та РВК, почали застосовувати до селян різноманітні тортури, насамперед фізичні. Так, уповноважений по хлібозаготівлі в Новоукраїнському районі Іван Гасаненко особисто бив селян [63].

Голова Хмелівської сільської ради Тараненко, член комісії по хлібозаготівлі Глиняний, член партії Урицький 28 жовтня 1929 року о 10 годині вечора викликали до сільради 50-літнього Івана Бойка, у якого тиждень тому вже описали і продали з торгів майно за невиконання плану хлібозаготівлі, почали того бити, вимагаючи виконання ще одного плану по зерну. Били так, що селянин від нестерпного болю почав кричати. Нарешті, чоловік зумів вибігти з будівлі сільради, однак спритніші Тараненко і Глиняний догнали того на вулиці і продовжили побиття [64]. Всі звірства, що чинила влада проти селянства, неминуче викликали у них спротив. Так, тільки за першу половину 1929 року Зінов'ївське окружне ДПУ зафіксувало 1547 “ворожих проявів” проти хлібозаготівлі. З серпня по листопад 1929 року їх було вже 1428. З кінця вересня і за жовтень 1929 року за “ворожі демонстративні прояви” репресій зазнали 219 селян. Фактично тільки протягом жовтня селяни вдалися до 26 терористичних актів, спрямованих проти партійного, радянського апаратів та активістів. Особливо нещадно селяни мстилися уповноваженим по хлібозаготівлі, оскільки саме у них вбачали носіїв того зла, що поширилося краєм з ліквідацією НЕПу. Так, у с. Ульянівка Братського району 29 жовтня 1929 року селянин Гладуш пострілом через вікно намагався вбити уповноважених по заготівлі хліба Паньковського і Поворозка [65].

У цьому ж районі на хуторі Дарниця Ганнівської сільської ради ударом молотка по голові убили голову комісії по хлібозаготівлі Рубановського. На хуторі Гриневич Братського району селянин-бідняк Фрол Дніпровий 29 листопада 1929 року з мисливської зброї убив у будівлі сільської ради активіста Григорія Верзацького [66].

Крім фізичних катувань з приводу відбирання у селян зерна, хлібозаготівельні бригади вдавалися й до інших дій. Так, група сприяння по хлібозаготівлі, що діяла в с. Мала Виска, повністю вилучила в селянина Івана Кудрі все його майно за те, що він не здав 90 пудів зерна (напевне, якби мав, то план виконав). Очевидці події описали це так: “Налетіли як банда і пограбували все”.

Подібні настрої селянства виникли і в с.Троянове Новомиргородського району: “Грабують нас, не дають нам жити, ...накладають на селянство петлю, вимагають хліба, і не питають, чи є хліб, чи ні!” [67].

Співзвучно говорили і в Плетеному Ташлику, коли обурювалися з приводу пограбування односельця: “Бідна людина, все життя працювала, ...але прийшли і в миг все розорили. Денікінці, коли йшли від нас, говорили: “Будете ще нас згадувати коли прийдуть комуністи!” Дійсно, денікінці були кращими, вони нас не грабували”. Однак, ні повсюдне обурення селян, ні терористичні акти, владу під час хлібозаготівлі не зупиняли. Так, по Рівнянському та Братському районах під час хлібозаготівлі, за час т.зв. “ударної п’ятиденки”, з метою виявлення хліба “буксирники” здійснили 1700 обшуків помешкань селян протягом лише 1-2 днів [68].

Не дивно, що вже тоді, в 1928-1929 роках, склалися передумови чергового лиха, що таки прийшло на наші землі за кілька місяців. Бо восени 1929 року жителі с.Миколаївка Маловисківського району на сходці села говорили: “Ви забираєте хліб, а ми будемо пухнути з голоду. Ми ходимо голі й босі”. Житель Нової Праги Архип Слизько на зборах заявив: “Ми знаємо, до чого привела хлібозаготівля, ми вже пухли з голоду весною...” [69].

Не тільки за акти терору проти членів хлібозаготівельних комісій, але часто і за виступи на зборах селян заарештовували і судили. Одних – розстрілювали, інших кидали у в’язниці. Так, “маломіцного” селянина Корнєєва з с.Новомиколаївка Новоукраїнського району заарештували тільки за те, що він на зборах запропонував внести в резолюцію зборів положення про збільшення доставки в кооперацію мануфактури. В с.Новокостянтинівка Братського району селянина Харкевича заарештували за те, що він вголос заявив, що кінь, відібраний в односельця і проданий на торгах, “для роботи непридатний” [70].

У знущаннях над жителями Зінов'ївської округи влада демонструвала велику винахідливість. Так, крім конфіскацій, арештів, побоїв у с.Кулики Рівнянського району винайшли ще один дієвий спосіб змусити селян віддавати хліб: восени 1929 року на дверях зачиненої сільської крамниці крамарі вчепили оголошення про те, що її відкриють тільки після повного виконання плану хлібозаготівель. Зрозуміло, що придбати найелементарніше, сіль чи сірники, селяни не мали змоги.

Ось так, кількома інструкціями та наказами з Кремля, за виконання яких запопадливо взялися представники влади в Зінов'ївській окрузі, за досить короткий час всі позитивні напрацювання НЕПу ліквідували, а хліборобів та жителів міст довели до голодного існування. Трагедії на цьому не припинилися.

7. 1929 РІК – ВЖЕ ГОЛОДНІ

Ситуація в селах Зінов'ївщини з настанням 1929 року набула драматичного змісту – влада вдалася, практично безперешкодно, до ще більшого гніту селян, не даючи їм можливість скільки-небудь оговтатися від попередніх реквізицій зерна та масових репресій.

Тож знову продовжилася політика довільного накладання на кожне господарство обов'язкових планів хлібозаготівель, що для багатьох селян виявилися абсолютно непосильними. Невиконання плану знову-таки жорстоко переслідувалося – зазвичай хлібороби розплачувалися власним майном, штрафами чи арештами. Яскравим свідченням методів хлібозаготівлі, застосованих щодо жителя хутора Громухи Ганнівської сільської ради Рівнянського району Якова Гарбенка, є лист його сина Івана до редакції газети “Червоний шлях”, у якому він писав: “Під осінь 1929 року довели план до двору в 300 пудів, з них 175 пудів пшениці. Прийшлося купувати 115 пудів, бо своєї не було, затратили 500 крб., продали господарство на купівлю пшениці, залишилася тільки одна конячка...”. Однак, і це не допомогло, бо господарство Гарбенка оголосили куркульським [1].

Повністю антигуманні дії влади при цьому вважалися “абсолютно законними”, бо сільські ради керувалися постановою ВУЦВК та РНК УСРР “Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів”, що вийшла 3 липня 1929 року. Тому запроваджувалися обов'язкові планові завдання з хлібоздачі з розкладкою на село, а також плани “самообкладання” та “зустрічні плани”. При неможливості виконання запропонованого плану сільрадам дозволялося штрафувати господарство у межах п'ятикратної вартості хліба, який підлягав здаванню. Якщо штрафи не сплачувалися, податки зерном не виконувалися, то майно боржників розпродувалося, а господарів арештовували та виселяли далеко за межі України.

14 липня 1929 року голова ВЦВКУ Петровський та голова РНК УСРР Чубар підписали нову постанову уряду, спрямовану на “приборкання куркульсько-спекулянтських елементів, що зривали постанови загальних зборів громадян щодо виконання планових завдань держави”. Постановою вкотре дозволялося сільським радам щодо тих господарств, яким розверстали плани хлібозаготівель на загальних зборах села, але які цих планів не виконували, штрафувати та конфісковувати майно. При цьому 25% штрафів дозволялося передавати колгоспам “на колективізацію сільської

бідноти”. А “крикунів”, тобто, тих, хто привселюдно на зборах чи в гурті виступав проти планів, арештовували [2].

Оперативні зміни внесли і до Кримінального кодексу. Стаття 57 передбачала, що за відмову або ухил від сплати податків хлібороба позбавляли волі не менше як на 6 місяців з конфіскацією майна. Згідно статті 58 за “злісне невиконання планів” термін позбавлення волі збільшувався до року. Ще більше покарання чекало т. зв. “експертників” або “плановиків” - їм, за невиконання доведених планів, загрожувало покарання, згідно ст. 119, до 5 років позбавлення волі. Для ще більшого залякування хліборобів подібні справи потрібно розглядати показово, а підготовку справ здійснювати якнайшвидше. Такий наказ на місця надійшов від Генерального прокурора республіки Порайка та Народного комісара торгівлі УСРР Вейцера.

Після цих драконівських законів твердження комуністичних ідеологів, що СРСР є країною, де перед селянством відкрилися шляхи до нового життя, є справедливими частково. Так, гніт поміщицький дійсно змінився, але на неймовірну, ще небачену до цього часу експлуатацію та фізичне знищення чималої кількості селян, що благословлялося і втілювалося в життя саме комуністичною партією. Цим дійсно перед селянами відкрилося “нове життя” - повне трагізму.

Зовсім несподіваними для селян Зінов'ївської округи, після всіх попередніх реквізицій та обов'язкового виконання ЄСП, стали нові побори з них зерна – цього разу для формування т.зв. “червоної валки”, присвяченої 12-м роковинам Жовтневої революції. Не відомо, чи ініціювала це місцева влада, чи вказівка надійшла з столиці, проте для “валки” кожен селянський двір повинен “добровільно” здати визначену кількість зерна, додатково до того, що для них визначався обов'язковим сільськогосподарським податком, самообкладанням та раніше зданим. Повною несподіванкою, схоже, це стало і для уповноважених, які з літа 1929 року перебували в кожному селі Зінов'ївської округи. Однак, активно взялися до вилучення “лишків” зерна в населення, адже на кожне село окружний комітет партії довів план для цієї валки.

У с. Гутницька Єлизаветградківського району збирали зерно для валки так: з червоними прапорами активісти на підводах прибували під кожен двір і “колективними вимогами змушували не затримуючись здавати лишки одразу”. Про такі методи збирання зерна в селі повідомив у звіті до райкому партії уповноважений Новаков. Активну участь у вилученні зерна, наголосив уповноважений, взяла біднота. І це зрозуміло, адже власного зерна у них не те, що для валки, а навіть для власного прогодування хронічно не вистачало. Оскільки бажаючих його здавати додатково до плану виявилось зовсім мало, то актив села Гутницька, вдавшись до вже випробуваного

ефективного методу залякування та шантажу, вирішив розкуркулити господарство селянина Волошина. “Робота дала вражаючі наслідки!” - такими словами інформував райком партії Новаков про виконану ним роботу, адже за одну ніч заготували майже 2 тис. пудів зерна. Та на цьому уповноважений не зупинився, тож організував збір зерна ще й для другої червоної валки [3].

Ніч - загалом зручний час для всіляких злодіянь. Чи не тому в с. Цибулеве на збори, де обговорювали норми здачі зерна для “червоної валки ім.12-річчя Великого Жовтня”, хліборобів скликали 31 жовтня 1929 року о 23 год. 30 хв. Голова зборів Ткаліч, мордуючи своїм довгим виступом стомлених господарів, розповідав про обов’язок кожного у хлібозаготівлі взагалі та про розвиток сільського господарства зокрема, та, насамкінець, повідомив про підготовку в селі червоної валки та про участь в ній бідняцько-середняцьких мас. Активіст Осіпов у виступі вказав у кого конкретно є лишки хліба. Ними, закономірно, були цибулівські куркулі, зокрема, Н.Повалій. Дійсно, коли утворена сільською радою комісія вже після зборів безцеремонно здійснила обшуки на подвір’ї Повалія, то виявили у нього зерно, вже традиційно назване “лишками”. Н.Павлов, черговий оратор, пов’язав збір зерна для червоної валки з “наступом на куркуля”, які вперто не бажають здавати лишки. Промовець Г.Мірошник, напевне наперед підготовлений владою, заявив, що “...відмовлятися від організації червоного обозу ніяк не можна”.

Пролунали на зборах також і роздуми поміркованих селян: “нас грабують, забирають хліб”. Однак таке оцінили як “куркульські балачки”. Загалом договорилися до того, що збір зерна для червоної валки в 2 тис. пудів є проявом “солідарності до радянської влади та рішучість давати опір контрреволюції”, та ухвалили “...дати рішучий руйнацький удар по куркулям”, і “щоб ні одного господарства не було поза участю в червоній валці”. Також до столу президії викликали для індивідуального звіту перед учасниками зборів “10 кулаків-експертників”. Залякування та цькування владою і активістами цих добросовісних, працьовитих і смирних хліборобів виявилися такими дошкульними, а приниження від “звітів” перед односельцями настільки болючими, що, як глумливо звітував до райкому партії Ткаліч, “кулаки ревли як бики”. Однак, навіть після таких безцеремонних дій в Цибулевому все ще “малися випадки агітації куркулів”, - щиро дивувався уповноважений, оскільки середняк Брагар, звертаючись до президії зборів, заявив: “...доки ви будете брати цей хліб, доки ви будете нас грабитель”. Закономірно, що за такі цілком справедливі слова, як на той вже тривожний час, учасники зборів, напевне, за підказкою Ткаліча, вимагали висилки цієї мужньої та принципової людини за межі України [4].

Станом на 5 листопада в с. Цибулеве зібрали для червоної валки тільки 1300 пудів зерна – з тих 2 тис. пудів що планувалися раніше. До відправлення валки залишався день, а план суттєво не виконувався. А все тому, що на зборах у ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1929 року всі покірно проголосували добровільно здати хліб, однак коли комісія приходила до дворів з вимогою його здати, то господарі не тільки не віддавали “лишки”, а й брудно лаялися на адресу активу. Не змовчували навіть деякі бідняки – тогочасна, нагадаємо, опора комуністичної влади на селі, та теж вдавалися до “контрреволюційних висловлювань”: “Доки ви будете грабить, мабуть, хочете позбутися нас!”, “Доки будете тягти з нас хліб, хочете забрати останній?”. Під час організації червоної валки з Цибулевого втік “куркуль” Єгоров. Щоб прискорити збір зерна, двох “куркулів” Ємця та Ткача привселюдно заарештували, залякуючи такими діями їхніх односельців [5].

Засипка магазину СТВ біднотою Малої-Виски.

“Біднота” Малої Виски здає зерно. газ.
“Червоний шлях”, 1929 р. Фонди ДАКО

“Під кутом рішучого наступу на куркуля”, бо як ще можна було відібрати хліб у селян, відбулися збори по організації червоної валки і в с. Чутівка Знам’янського району. “Біднота категорично вимагає конфіскації двох кулаків” – писав 1 листопада 1929 року в доповідній до райкому партії уповноважений Боевець. Попри такі

репресивні заходи у Чутівці уповноваженому все ж довелося по кілька разів “відвідувати”, а фактично – обнишпорювати, селянські двори у пошуках зерна, оскільки план все ще не виконувався. В сусідньому селі Веселий Кут зібрали для червоної валки 1050 пудів зерна. Діяли такими методами, як і в Цибулевому, Чутівці... У с. Петрове, хоч відкритих виступів проти червоної валки і не було, однак доведеного планом зерна теж не могли зібрати, тому деякі селяни здавали борошно [6].

Хто відбирав зерно для червоної валки? Ось один з тих діячів – уповноважений по с. Чутівка Петро Іванович Боевець. Він народився в серпні 1902 року в селянській родині с. Єлизаветградка. Сім’я з 10 душ мала 1,5 дес. землі, на якій і господарювали. У 9 років пішов до однокласної сільської школи. Там провчився 4 роки. В 1919 році юнак вступив до Знам’янської ремісничої школи. Однак її не закінчив через

хворобу. В селі встановив тісні стосунки з комунарками. Напевне, під їхнім впливом у червні 1922 році вступив до комсомолу. Брав участь у боротьбі з повстанцями, тобто, вже тоді інфікувався зневагою та ненавистю проти борців за волю України. За рекомендацією місцевих комуністів у жовтні 1922 року вступив до Єлисаветградської повітової партшколи. Заняття тривали три місяці. Комсомольська кар'єра склалася так: спочатку Боевця обрали секретарем сільського осередку ЛКСМУ, а з 27 грудня 1925 року – секретарем Єлисаветградківського РК ЛКСМУ. 5 лютого 1926 року рішенням бюро Єлисаветградського ОК КП(б)У затверджений дійсним членом комуністичної партії.

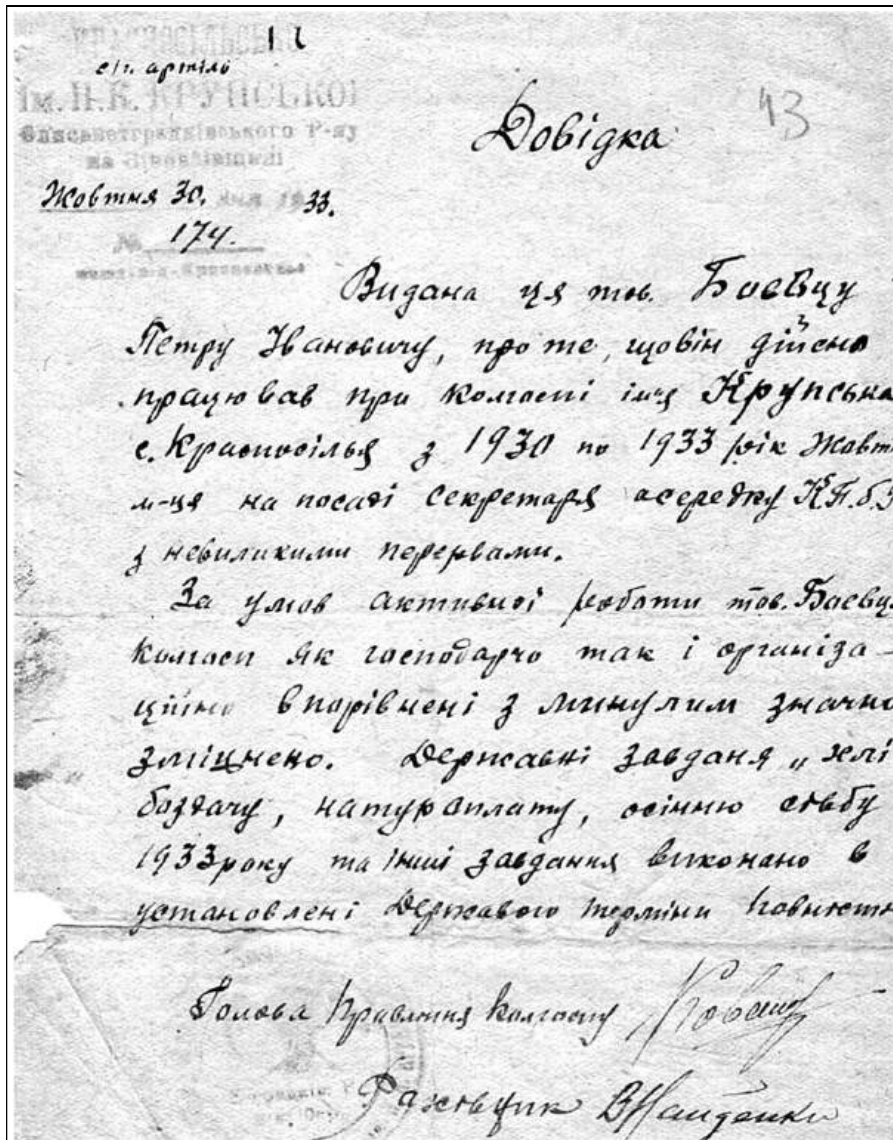

Посвідчення уповноваженому Єлисаветградківському РК П. Боевцю по
“переведенню хлібозаготівлі”. 1929 р.

З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

Згодом комуністу Петру Боевцю доручили відповідальне завдання – у травні 1928 року він залишає Єлисаветградку і відправляється до Топилівської сільської ради уповноваженим з великими обов'язками та значними правами – він відповідає за хлібозаготівлю, збір коштів на т. зв. “Селянську позику” та по самообкладанню. Через рік, з 26 травня 1929 року, Боевця, як досвідченого уповноваженого, переправляють до великого села Красносілля. Одночасно він є уповноваженим по Рексинській та Нерубаївській сільських радах. Виконавши каїнову роботу, з листопада 1929 року йде на підвищення – його призначають інспектором по податках Єлисаветградківського РВК.

Пробув тут деякий час, а з 1930 і по 1933 роки, на які припали трагедії розкуркулення, колективізація та Голодомор, Боєвець – секретар партійної організації колгоспу ім. Крупської с. Красносілля. З характеристики на нього, як секретаря партійного осередку, дізнаємося, що за час роботи в колгоспі “...державні завдання, хлібоздачу, осінню сівбу 1933 року та ін. завдання виконував в установлені державою терміни повністю” [7].

Довідка, видана правлінням колгоспу ім. Крупської Єлизаветградківського району секретарю парторганізації П. Боєвцю: “...державні завдання “хлібоздачу”, натуроплату, осінню сівбу 1933 року та інші завдання виконано в установлені державою терміни повністю”. Жовтень 1933 р. Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

За цими скупими словами характеристики проглядається пряма причетність Петра Боєвця – типового колаборанта, як переконаного і непохитного члена комуністичної партії, що сліпо виконував усі злочинні накази червоних колонізаторів, до зумисного фізичного нищення своїх земляків.

Подальша доля фанатика-комуніста Боєвця передбачувана. У переддень нацистської окупації Єлизаветградківського району не евакуювався, а залишився проживати на окупованій території. Восени 1942 року будинок, де переховувався Боєвець, оточили поліцейські Єлизаветградки. Від безвиході на горищі

цієї хати він покінчив життя самогубством. Ось такий закономірний фінал того, хто свого часу відзначився старанною роботою по хлібозаготівлі, свідченням чого є невпинна кар’єрна драбина, що її Боєвець, з освітою в

кілька класів сільської школи, вперто долав, досягши перед німецько-радянською війною посади завідувача фінансового відділу Єлизаветградківського РВК. А до цього, перебуваючи в селах району як уповноважений чи секретар партійного осередку колгоспу, не міг не бачити і не розуміти, до яких наслідків призведуть викачки зерна, колективізація, арешти, розкуркулення. Однак непримиренно і завзято всі заходи комуністичної партії втілював у життя. Так, 21 лютого 1930 року на пленумі Єлизаветградківського РВК затвердили списки куркулів Красносільської сільської ради, які підлягали висланню за межі України. У цьому трагічному списку 10 родин. Одночасно затвердили “резерв до виселення” з 25 сімей. Не забули і про сусіднє с. Рексине. Тут на розкуркулення намітили 7 селянських господарств. По Нерубаївській сільській раді запланували розкуркулити 6 родин. Загалом по трьох селах, де уповноваженим свого часу був Петро Боєвець і який добре знав місцевий люд, вирішили розкуркулити тільки наприкінці зими 1930 року майже 50 хліборобських родин. У рідному селі Боєвця – Єлизаветградці, підлягали розкуркуленню 22 родини. Навряд, щоб за когось із своїх земляків, працюючи в райвиконкомі, він заступився чи викреслив зі списків.

Це йому пригадали в 1942 році. І дуже сумнівно, що перед смертю в чомусь розкаювався.

У с. Гутницькій новий уповноважений Богачов, що прибув на заміну Новакову, переконавшись, що “в кулаків хоч свисни – нема хліба!”, план до червоної валки виконував так: “Я одного кулака посадив на ніч до льоху, а він захворів!”. Навіть голова Гутницької сільської ради Крячко, коли до села приїхав ще один уповноважений, заявила йому таке: “Доки ви будете їздити! Вижали з нас послідні соки, забрали увесь хліб!”. Однак, як писав у звіті до райкому партії уповноважений, “настрій, що тут є, розбито, виправлено помилки, що були зроблені” [8].

“Упадницький настрій” виник і в активу с. Мотронівка. А все тому, що на пленумі сільської ради, коли обговорювали завдання села з формування червоної валки, то багато навіть активістів висловлювалися про те, “що хліба немає”. На загальних зборах, що теж відбулися серед ночі, не спостерігалось активності: “багато мовчки сиділи” – писав у донесенні до Єлизаветградківського райкому партії уповноважений. Однак і тут настрої вдалося “переломити”, застосувавши досить ефективний метод залякування – одразу після зборів відбувся мітинг під гаслом “наступ на кулака”, і всі пішли до хати куркуля Кумпана вимагати здати хліб. Що тоді пережила родина Кумпана від “вимог”, схоже, біснுவатих активістів, невідомо, однак у жертву червоної валки принесли саме їх. Так, “батрачка” Каюченко, пригадавши старі образи, розпалена гнівом, зі злістю кричала:

“...Його слід звідси убрать, щоб ніколи біднота його не бачила, він міроєд!”. Її підтримала така ж “батрачка” Кваша: “Гад, бив мою матір, визискував бідноту, забрав кращу землю від бідноти, ...вислать його відцілля!”. До двору Кумпана наелектризована злобою товпа привела ще одного куркуля – Матвієнка, поставили обох поруч, “і так доказували, що й Кумпану”. Уміло розбурхана і сповнена ненавистю сільська маса, замість того, щоб свій гнів направити проти влади, цими жертвами не вдовольнилася, тож “виявили ще ряд кулацьких прихвоснів”. Крім залякування селян розкуркуленням, з ініціативи уповноваженого у Мотронівці організували “соціалістичне змагання” - це коли “бідняк записався на 2 пуди і викликав на змагання середняка на 5 пудів, а міцнішого середняка – на 10-15 пудів”. Справжня суть цього “змагання” розкрилася у доповідній уповноваженого до райкому партії: оскільки середняк теж теоретично мав право викликати бідняка на змагання і навіть привселюдно намагався це робити, пропонуючи тому теж здати 5 чи 10 пудів зерна, то ці дії чомусь не вважалися правильними, а тому за останнього заступалася влада, вимагаючи “диференціації” з “урахуванням класового принципу”, тож “таку політику було розбито”. Свавілья у Мотронівці тривало. На чергових нічних зборах, коли одні, напевне безмежно стомлені, залишали їх і йшли додому, адже вранці їх чекали звичні клопоти по господарству, то президія посилала активістів до таких “дезертирів”, навіть о другій годині ночі, з вимогою, щоб ті повернулися, і “щоб ні одного поза зборами не було”. Терор на цьому не припинився, тож “викинули з СОЗу трьох кулаків – Остапа Чернявського, Сергія Чернявського, Панаса Ободовського”. Всі ці жорстокі дії влади призвели до того, що на 5 листопада 1929 року в Мотронівці зібрали 750 пудів зерна, наступного дня його було вже 788 пудів, однак до плану в 845 пудів збіжжя все ще не вистачало [9].

“Червона валка ім.12-річчя Жовтня” - тяжкий податок, накладений поза планом на селян, надзвичайно поглиблював їхню бідність, посилював депресивний стан у селах. Потім практика нових поборів утвердиться, на приймальні пункти регулярно відправлялися колони підвід з гаслами “валка ім.13-річчя Жовтня”, “ім.14-річчя Жовтня”, “Сталінська”...

Після того, як червоними валками зерно відправили на зсипні пункти, полегшення для селян не настало – відбирання зерна у хліборобів не припинилося, навпаки, воно продовжилося. 15 листопада 1929 року Червоноярська сільська рада Зінов'ївського району надіслала до райвиконкому “Відомість про виконання хлібозаготівель господарствами сільради”. 38 хліборобів повинні здати ще 11420 пудів зерна. Зокрема, селянину Гнату Костянтиновичу Сибірцеву довели “тверде завдання хлібоздачі державі” в 525 пудів, з них пшениці 250 пуд., ячменю – 125 пуд.,

вівса – 75 пуд., кукурудзи – 25 пуд., жита – 50 пуд. Кукурудзи та жита хлібороб не зумів здати, можливо, що не сів цих культур, тож довелося віддати 332 пуд. проса, 100 пуд. пшениці, 96 пудів вівса. Г. К. Сибірцев план хлібозаготівлі навіть перевиконав, бо здав аж 775 пуд. 38 ф. зерна, замість 525 пуд. за планом [10].

Формування “червоної валки” в с. Дончине в “день колективізації”.
Витязівський р-н. 1929 р. ХХ ст. Фонди ДАКО

До тих господарств, що не виконували плани хлібозаготівлі, влада застосовувала все той “Закон ВУЦВК за невиконання плану хлібозаготівлі”, згідно якого майно боржників відбиралося на покриття боргу. 14 листопада 1929 року розпродали майно чотирьох родин з Тарасівської сільської ради, в яких проживало 28 їдців, шістьох господарств Федорівської сільради Зінов’ївського району тощо [11]. На середину листопада 1929 року в Аджамській сільській раді плани по хлібозаготівлі не виконали 10 “куркульських господарств”, по Бережинській – 2. Їхнє майно сільські ради продали. Загалом діяла така система, за якою накладали заздалегідь непосильні податки, деякий час вичікували, а потім господарства,

неспроможні виконати плани по хлібові, влада автоматично вписувала до “куркульських” [12].

Дісталось також середнякам та біднякам, адже восени 1929 року сільська влада продовжила насильне вилучення хліба шляхом обшуків у всіх без винятку хліборобів, а не тільки у “куркулів”. Свої дії нічим не приховували. Зокрема, у вилученні хліба по Аджамській сільській раді Зінов'ївського району брали участь “180 чол. активу – 71 член профспілки, 18 батраків, 76 бідняків, 15 середняків”. Очолював комісію голова сільради. Про наслідки її роботи голова комісії відзвітував у Зінов'ївський райвиконком 14 листопада 1929 року [13].

На території Бережинської сільради 17 чоловік (2 батраки, 2 бідняки, 5 середняків та ін.) “увесь час працювали безперервно”, вилучаючи в односельців хліб, а 2-х чоловік було виведено зі складу комісії по хлібозаготівлі, оскільки “підтримували кулачество” (напевне, що демонстрували деякий гуманізм. – Авт.) – так писав у звіті до райвиконкому голова комісії по хлібозаготівлі [14].

Частину вилученого хліба члени комісії привласнювали: дружина “Дзюби Івана – члена комісії сприяння хлібозаготівлям” у Новомиргородському районі носила на базар по спекулятивних цінах “по 8 пудів хліба” [15]. Продавав на базарі хліб, зібраний під час хлібозаготівельної кампанії, секретар Зеленогаївської сільської ради Єлизаветградківського району Андрій Коваленко. Схоже, що таких зловживань було чимало.

Активним членом хлібозаготівельної кампанії фігурував член колгоспу “Шлях Жовтня” Мошоринської сільради Новопраського району М. С. Смадін, “який під час минулої хлібозаготівлі нещадно боровся з глитаєм”, за що й поплатився – “вночі під 30 січня 1930 року куркулі спалили йому сарай” [16].

Хлібозаготівлю 1929 року селяни сприйняли як велике лихо, як провісник голоду, тож власно вирощений хліб розпочали переховувати. Заховане зерно члени комісії знаходили і про його кількість, як і про власників хліба, доповідали в район. Віднині це вважалось за злочин. Зокрема, по Аджамській сільській раді виявили три випадки приховування хліба: “Кравченко Йосип Іванович заховав у чужій сирітській хаті 47 пуд. пшениці, Маленко Митрофан заховав 72 пуд. хліба в клуні у полові, Демидов Павло заховав 20 мішків пшениці у розваленому погребі, Меркотан Федот заховав хліб у бідняка Жиленка Івана. Крім того було багацько мілкового переховування хліба”, - звітував Зінов'ївському РВК голова Аджамської сільради. “Знайдено прихованої пшениці і жита 40 пудів” - про цей випадок доповіли у Зінов'ївськ з Бережинки. Такі випадки спостерігалися і в Знам'янському районі, коли “куркуль Федоренко Василь з с.Макариха переховував хліб у бідняка Сапожника Сергія. Витрусили 4 мішки”. У жителя с.Васівка “Вовкодава Дмитра знайшли прихованими 2 пуди зерна” [17].

Переховував хліб навіть голова Апрелівської сільської ради Бобринецького району Кузьма Шамборський: “замість організації червоної валки приховав 10 пудів пшениці” [18]. Нагадаємо, що переховувати хліб селяни розпочали ще за кілька років до Голодомору. І він, захований, слугував єдиною гарантією елементарного виживання хліборобської сім’ї, адже все не заховане, потрапляючи на очі активістам та уповноваженим, обов’язково відбиралося під різними приводами – колонізатори були ненаситними.

Вивезення хліба і обов’язково з червоним прапором. У коней можна перелічити ребра, адже їм, як і людям, у колгоспах теж не вистачало кормів. 30-і рр. ХХ ст. Зінов’ївщина. Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

Роботу по хлібозаготівлі 1929 року підсумував об’єднаний пленум Зінов’ївського ОПК та ОВК, що відбувся 29 листопада – 1 грудня 1929 року, і який повністю схвалив “досвід роботи комісій по хлібозаготівлі”. Пленум підкреслив активну участь на хлібозаготівлі учительства та відзначив, що “застосування до куркулів, які злісно не

виконують планів, адміністративних заходів, відіграло значну роль під час хлібозаготівлі”. “Цілком виправдав себе досвід посилки на хлібозаготівлі робітничих бригад та делегацій червоноармійців”, зазначалося на пленумі [19].

Безцеремонне відбирання хліба викликали не тільки обурення в селян, дехто з них вдавався до актів відвертої непокори владі – у більшості випадків це були спонтанні прояви відчаю. Дехто здійснював терор проти сільських активістів та присланих уповноважених. Так, за першу половину 1929 року органи ДПУ зафіксували 1547 випадків “ворожих куркульських реактувань”, а за час з серпня по першу половину листопада таких проявів було 1427, з яких 237 випадків “відкритої агітації проти хлібозаготівлі”. Тільки у жовтні 1929 року селяни зірвали 6 зборів, побили 6 активістів, здійснили 8 замахів на життя активістів та уповноважених, сокирами зарубали до “напівсмерті” двох активістів. Звичайно, що в усіх цих випадках органи ДПУ та міліції здійснили слідство та вдалися до репресій.

Так, у с. Мартоноша Новомиргородського району деякі селяни на чолі з вчителем Суллою домовилися не здавати хліб державі. Такі наміри репресивні органи розцінили як антидержавну змову, тож скорий суд

засудив учасників зборів на 6–8 років позбавлення волі. Також у Мартоноші відбувся стихійний акт протесту, коли обурені селяни розгромили сільбуд, через що 21 жителя села засудили – “за зрив заходів радянської влади”. В с. Пурпурівка Новомиргородського району невинна розмова директора 7-річної школи Нещадова з кількома селянами про хлібозаготівлю обернулася на “організацію незаконних зборів, спрямованих на зрив планів хлібозаготівлі”. Закономірно, що всіх їх заарештували та засудили.

В Новгородці засудили до розстрілу селянина Рагулю – під час обшуку свого помешкання міліцією та активістами чоловік не стримався і, доведений до відчаю, сокирою вдарив міліціонера. В с. Петрівка Хмельівського району в серпні 1929 року житель села В.Конюшин підпалив хату голові сільської ради Тараненку. За це був засуджений на 10 років позбавлення волі. В с. Іванівці Бобринецького району М. Волков, з метою помсти голові комісії з хлібозаготівлі Юрасу, намагався того забити шворнем. У вересні 1929 року селяни Титаренко, Гіндота та Цуркан здійснили два постріли в голову Панчівської сільської ради Стеця. В жовтні того року невідомі побили члена комісії сприяння хлібозаготівлі по с. Павлогірківка Бобринецького району Куликовську. Наприкінці жовтня 1929 року в с. Новоградівка Бобринецького району підпалили хату члену сільської ради [20]. Загалом ці акти непокори чи дрібного терору справи не міняли – комуністична влада виявилася міцнішою і стійкішою проти неорганізованого і не солідарного селянства, тож ті опинилися в програшному становищі.

Плани по зерну, що їх Зінов’ївська округа зобов’язана виконати у 1929 році, були такими: всі колективні господарства мусять здати державі 1 млн 551 тис. пудів хліба, а селяни-одноосібники – 3 млн пудів. Нагадаємо, що виконання планів селянами відбувалося шляхом настирливих обшуків та погроз арештами, або позбутися майна шляхом його примусового продажу. Що, проте, і відбувалося.

Так, за невиконання планів хлібозаготівлі в 1929 році описали та розпродали майно [21]:

район	продано майна	описано майна
Новомиргородський	30	54
Зінов’ївський	63	350
Рівнянський	29	-
Єлизаветградківський	32	16
Новоукраїнський	75	126
Маловисківський	17	12
та ін.		
Всього	679	790

Під арештом за час хлібозаготівельної кампанії 1929 року перебували 219 селян Зінов’ївщини – за невиконання доведених планів [22].

Як у нас засипають гамазею

Місячник засипки гамазеїв у с. Верівці, Миколаївської сільради, проходить під гаслом: „Давай і кончено!“ На селі з'явився галас: „Біда! скоро по коморах підуть уже“. Селяни неохотно несуть зерно до гамазеїв, курвулі агітують: „Це в Зінов'ївському попріло 30000 ц. кукурудзи, то хочать залатати дірку!“

Це все робиться ось чому. Сільрада, докладно не з'ясувавши селянам про значення засипки гамазеїв, зобов'язала кожного селянина вноси-

— „Давай, мати вашу, туди та разтуди. Де поділи хліб?“

І ця лайва приходиться на адресу селян, саме тих, що з серпня 1928 р. купують хліб на базарі на харчування.

Гр. Левченко відповідав уже перед радянським судом за порушення революційної законності на селі, а саме: весною 1928 р. виводив до розстрілу середняків за те, що вони не могли виплатити облігацій держпозики, що їм було призначено.

Стаття в газ. „Червоний шлях“, 1929 р., про методи хлібозаготівлі в с. Верхівці Зінов'ївського р-ну: „Місячник засипки ... проходить під гаслом: „Давай і кончено!“, ... „Гр. Левченко відповідав уже перед радянським судом за порушення революційної законності на селі, а саме: весною 1928 р. виводив до розстрілу середняків за те, що вони не могли заплатити облігацій державної позики...“. 1929 р. Фонди ДАКО

Безпосередньо вилучення хліба у 1929 році здійснювали, набуваючи великого досвіду на майбутнє, зокрема, на 1932–1933 рр., сільські активісти, які, за визначенням Зінов'ївського ОПК, „працювали днями і ночами“. Таких налічувалося понад 15 тис., зокрема, у Зінов'ївському районі до комісії по хлібозаготівлі записалися 1770 осіб, у Новомиргородському – 960, Новоукраїнському – 1178, Бобринецькому – 2424 особи тощо [23].

Крім сільського активу до сіл округи прибули 300 членів партії, мобілізованих на підприємствах та установах м. Зінов'ївська на хлібозаготівельну кампанію. Ще 100 комуністів місто відправило для організації червоної валки „ім. XII-річчя Жовтня“. Їхніми зусиллями така валка вивезла з округи 200 тис. пудів зерна понад план. Крім членів партії на села відправлялися т. зв. „робітничі бригади“. Заводи Зінов'ївська сформували 100 робітничих бригад. Активну роботу на селі здійснювали співробітники ОДПУ та міліція. На хлібозаготівлю відряджалися не тільки робітники Зінов'ївська, не тільки червоноармійці військових частин, розквартированих в окрузі, а й члени „виїзної редакції газети „Червоний шлях“. Робота, виконана пропагандистами в грудні 1929 року по хлібозаготівлі в с. Піщаний Брід вражає: за планом село повинне здати 28 тис. пудів зерна, а на 12 грудня здали лише 12 тисяч пудів, проте за час роботи „виїзної редакції“ в селі знайшли 22 тис. пудів і загальна кількість хліба, що його „добровільно і безкоштовно“ віддали селяни, сягала 34 тис. пудів. Виїзна

редакція працювала також в селах Любомирка, Митрофанівка, Нова Прага, Вершино-Кам'янка [24].

Діяльну участь у хлібозаготівельних кампаніях брали вчителі. У Знам'янському районі з 102 сільських вчителів на хлібозаготівлі працювали “активно” 60; у Бобринецькому – 11 вчителів “активно працювали”, 47 – “брали участь”, 37 – “хоч і брали участь, проте без ентузіазму”, 50 – “формально працювали”. У Великовисківському районі 17 вчителів очолювали бригади з хлібозаготівлі. Так, вчителька Руденко особисто організувала червону валку, а вчитель Полунін організував їх дві [25]. Серед них були й “передовики”, як от “вчителька Бурковська з с. Новоєлизаветівки Великовисківського району: “член сільради, мулить куркуля... ще від часу хлібозаготівлі вона рішуче викривала всі куркульські хитрощі, боролася проти куркульського опору хлібозаготівлі” - таку характеристику їй надрукувала газета “Червоний шлях” 4 лютого 1930 року. “Сумлінно працювала під час хлібоздачі – на цьому бойовому фронті, вчителька с. Головкивка Новопраського району Халавченкова. Вона разом з біднотою вперто боролася проти куркульні за виконання хлібозаготівельних планів” - так хвалила сільську вчительку окружна газета “Червоний шлях” у номері за 16 січня 1930 року. Весною 1930 року на село відправилося 39 “червоних педагогів” – випускників Зінов'ївського педтехнікуму. З якої причини посеред навчального року молоді вчителі їхали на села? “Практично допомагати здійснити суцільну колективізацію, знищувати куркуля як клясу, розвинути роботу в політосвітних закладах культури (сельбуддах, хатах-читальнях, червоних куточках)” – такі напутні слова прозвучали під час урочистих проведів учителів у стінах навчального закладу. 6 педагогам відмовили у цій поїздці – “не змогли підтвердити свого соціального походження”.

14 квітня 1929 року до Москви слухачу Інституту Червоної професури Стороженку надійшов лист з с. Цвітне нинішнього Олександрівського району від родичів – двоюрідних сестер Віри і Тетяни Маценків, учениць середніх класів місцевої школи. У листі – розповідь про драму не тільки родини Маценків, але і всього села, загнаного у безвихідь політикою колонізаторів вже на початку 1929 року. До повної трагедії залишалось не так вже й багато часу. Отже, дівчата, доволі грамотні, як про це свідчить не тільки каліграфічний почерк однієї з них, а й викладене на папері, розповіли, що “...бабуся живе бідно, в неї немає за що купити сіль. Мене мама відвела жити до бабусі, оскільки у нас... нічого їсти, немає у що одягнутися і взутися. Бабусю обклали по самообкладанню на 1 крб., а продподатку – 8 крб., і на страхування 2 крб. 60 коп. Вона продподатку внесла, а за половину – прийшли описувати: записали подушку, хату, стіл, скриню і ліжко. Дядя Яким возив горшки, то його позбавили виборчих прав. А в нього немає коштів платити податок і він невідомо куди поїхав, а голова сільради прийшов до тьоті Марусі і ...все описав і почав відбирати, а вона не давала. Тоді вони її

тримали, побили і відібрали. І кожного грабують і б'ють, як за старого режиму. ...Кучерівська Раїса ходить в третю групу, але вона ходить обірвана, в неї немає взуття і одягу. Я живу в бабусі... і роблю у неї таку роботу – перу, рубаю дрова, ношу воду. ...У нас пшеничне борошно 10 крб., дуже дорогий хліб. Люди помирають з голоду. Моя мама Марія живе дуже бідно і до цього часу в чужій хаті, а хліба у неї зовсім немає... А тьотя Зоя теж живе бідно. Просто бери і пропадай!” - цим реченням Віра та Таня Маценки закінчили оповідь, даремне сподіваючись на якусь допомогу від родича, адже лист адресату не надійшов, оскільки був перехоплений цензурою [26].

Сил протистояти цій армії грабіжників, посланих на села комуністичною владою, у хліборобів не було.

Селяни артіль “Надія” (хутір Ключовий Компаніївського р-ну) здають посівне зерно. 1929 р. Фонди ЦДКФФАУ

Методи діяльності членів комісій, робітничих бригад та уповноважених у 1929 році загалом виявилися типовими: тотальні обшуки помешкань селян з розламуванням печей, груб, простінок, колупанням долівок, копанням ям на подвір'ях тощо. Часто траплялися випадки тортур і катувань не здавачів зерна, як от у с. Михайлівка та Новоградівка Бобринецького району,

коли уповноважені били селян, кидали їх у ставок, роздягали, вимазували дьогтем тощо. У селах Хмельівського району члени хлібозаготівельних комісій ходили з факелами нічними вулицями, підходили до селянських хат, викликали серед ночі на подвір'я господарів, а потім розпочинали “спектаклі”: змушували переляканих людей танцювати до безкінечності “яблучко”, запирали в курятник, вигадували інші принизливі глумління. Цим зловживали уповноважений по Новоолександрівській сільській раді Перебейніс, по с. Злінка – уповноважений Смадич [27]. Злочини уповноважених та сільської влади були такими значними, що, попри всіляке заохочування їхнім діям, ігнорувати таке свавілля та прояви садизму влада більше не могла. Закономірно, що 106 службових осіб покарали в різні способи: у когось відібрали партійний квиток, когось зняли з роботи, декого, проте таких одиниці, показово засудили.

Для зберігання зерна врожаю 1929 року облаштували 240 пунктів (проти 91 в 1928 році). Однак надійними сховищами вони аж ніяк не слугували. Так, на станції Зінов'ївськ звезене зерно тижнями лежало під відкритим небом. З 40 зерносховищ, підготовлених у м. Зінов'ївську, де зберігалося до 1 млн. пудів збіжжя, більшість з них виявилися не пристосованими для зберігання взагалі, або вважалися малоприсосованими. Бракувало і тари для зберігання зерна: при потребі у 50 тис. мішків їх налічувалося тільки 13 тис., але і ті драні. Тому значні партії зерна складувалися прямо на землю, де воно псувалося під відкритим небом [28]. До виконання річного плану округі було далеко. Тому розпочалося вилучення “хлібо-зерна” у помешканнях жителів м. Зінов'ївська. За понад два місяці – з 1 вересня по 10 листопада 1929 року, міліція вилучила його у містян 7118 пудів [29].

Свідками тих подій були сільські лікарі. Ось доволі об'єктивна характеристика того, що творилося наприкінці 1929 року на Зінов'ївщині і про що очевидець - лікар Новгородківської лікарні Ляшкевич, розповів: “Я працюю лікарем 30 років і в земстві виконував значну громадську роботу. Сьогодні мені (події відбувалися восени 1929 року. – Авт.) цей ідіот вузьколобий Вихреєв (секретар Новгородківського РПК. – Авт.) робить догану, що я не беру участі у хлібозаготівлі, Помилуйте, що я скажу селянам, коли вони задушені й перебувають у стані худоби, голодують, а я буду вимагати хліб?” [30].

26 грудня 1929 року член партії Назаренко, доволі совісна та справедлива людина, описав до окружного комітету партії події, що відбувалися в с. Янівка Устимівського району наприкінці року. Головою сільської ради там був Мешков, секретарем сільської ради Сафонов, навколо яких юрмилися 20 активістів. Усі їхні дії Назаренко охарактеризував такими, що “перекручують лінію ОПК по хлібозаготівлі”. Так, селянину Семену Шаповалу, колишньому наймиту, наказали здати 375 пудів зерна. Чоловік виконав план. Однак за кілька днів доводять новий план – здати ще 100 пудів. Зерна немає, тому Шаповал тікає з села, а його покинуте господарство розкуркулують. Колгоспу передали солому, полову, хату, повітку і поламану жатку. Селянину Сафронову довели новий план до двору, якого він не виконав – увесь хліб здав раніше. Сільська рада оголосила йому бойкот: сина вигнали з школи, а батька позбавили права голосу та проголосили експертником. Селянину Мазуренку теж довели план до двору. Проте той не мав нічого: жив у чужій хаті, перебивався чим міг. Напозичався 8 пудів зерна, проте до плану все рівно не вистачило. Тому селянину теж оголосили бойкот, заборонили купляти у лавці найнеобхідніше [31].

Ці явища закономірні, тому дивуватися нічого: селяни дозволили зайдам добровільно поневолити себе, тепер змушені щодня в усьому їм коритися. 1929 рік закінчувався у великій тривозі.

8. “ДАЙОШ СУЦІЛЬНУ КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ ЗІНОВ’ІВЩИНИ!”

Наприкінці 20-х рр., економічно оговтавшись завдяки НЕПу, засвоївши уроки та помилки під час створення комун, артіль та ТСОЗів, і абсолютно не полишаючи думки приборкати індивідуальних виробників хліба, а про це комуністи, нагадаємо, мріяли одразу після захоплення влади в Росії, тоталітарна влада проголосила курс на “суцільну колективізацію” шляхом створення “вищих колективних форм” – т. зв. колгоспів. На практиці це означало насильне відбирання майже в усіх селян їхніх земельних наділів, отриманих після знищення поміщицьких економік, чи придбаних до 1917 року, а також реманенту, робочої худоби, посівного зерна. Після чого все переходило у власність нібито колективів, а насправді розпорядником та власником як робочої сили, так і всього вирощеного на колгоспних землях, перш за все зерна, віднині була держава. Добровільно залучити хліборобів до колгоспів палкими закликами, промовама і розповідями про щасливе і заможне життя в них владі довгий час не вдавалося, адже негативним прикладом слугували раніше організовані комуні чи ТСОЗи. Комуніст Х. Кисельов настрої селян у Бобринецькому районі щодо колективізації охарактеризував так: “Я прислухаюсь до селянства, де і чую балачки: “А чому комуністи не йдуть в колектив, а нас заставляють!” Кажуть: “Нас хочуть зігнать, а самі будуть панувати!” [1]. Член ТЗОЗу “Червоний хлібороб” с. Лозуватка Зінов’ївського району Ковальчук писав: “...в ньому (тобто, ТСОЗі. – Авт.) самі бідняки та члени партії. Налагодити взаємодію з оточуючим населенням неможливо і безнадійно” [2].

Проте нестримний адміністративний натиск влади на селянина, що розпочався 1929 року під гаслами суцільної колективізації, дав свої наслідки: станом на 1 листопада 1929 року в Зінов’ївській окрузі колективізували 17,6 % селянських господарств і 17% посівних площ, а на 20 грудня усупільнили вже 37% посівної площі округи.

Висловлювати свої міркування щодо доцільності створення колгоспів наприкінці 1929 року вже вважалося тяжкою кривою, тож для багатьох селян навіть розмови на ці теми оберталися арештами. Тоді право на ув’язнення фактично безправних селян, неймовірно стероризованих насильницьким відбиранням зерна в 1928-1929 рр., мали всі, хто був наділений якою-такою владою. Так, у грудні 1929 року в с. Оситняжка (нині Кіровоградський район) уповноважений по колективізації особисто арештував двох селян, “які займалися упертою роботою проти колективізації”. Заарештованих відправили до районної міліції. 19 грудня 1929 року в с. Диківка Знам’янського району співробітники Зінов’ївського

ОДПУ заарештували Миколу Козаренка, звинувативши його в антирадянській агітації. Третього лютого 1930 року селянина засудили до розстрілу [3]. 21 грудня того ж року арешту зазнав ще один диківничан – Андрій Демченко. Він відмовився від колективізації та хлібоздачі. Вирок суду щодо селянина виявився надто суворим – його без зволікань взимку наступного року теж розстріляли [4]. Одночасно з ним співробітники Зінов’ївського ОДПУ заарештували ще одного жителя с. Диківка – Івана Козаренка, звинувативши у виступах проти заходів радянської влади, та засудили до розстрілу [5]. Розстріли слугували одній меті – застрахати селян Диківки і зігнати їх у колгоспи. Проте таке творилося не тільки на Зінов’ївщині, а й по всій Україні.

„Село вперед до великого колективного господарства“.

(Молотов. XV-й з’їзд ВКП).

Примітивна агітка з закликом до селян йти в колгоспи, озвучена одним з творців Голодомору в Україні В. Молотовим на черговому партійному з’їзді. 1927 р. Фонди ДАКО

Вже на той час на Зінов’ївщині не було жодного села та хутора, яких би оминули арешти. Адже хвиля утисків та знищення всіх прав селян розпочалися одночасно з політикою “суцільної колективізації”, тобто, у листопаді 1929 року, коли відбувся пленум ЦК

ВКП(б), що накреслив курс на докорінну зміну господарювання на землі. А розстріли негодних селян – переконливий і ефективний аргумент, застосований владою, для здійснення суцільної колективізації.

28 грудня 1929 року відбулося засідання Зінов’ївського окружного планового бюро, де розглядалося питання про стан колективізації. Обговорювалося питання про усупільнення площ орних земель до 1 травня 1930 року не менше як на 80%. Також запланували до 1 жовтня 1930 року на 100% усупільнити коней та сільськогосподарський інвентар, на 100% - корів, свиней та овець, на 50% - домашньої птиці. Одними з умов беззастережного виконання завдань з колективізації вважалися не тільки арешти та розстріли селян, а також повна ізоляція куркулів. Скільки їх було в Зінов’ївській окрузі – ніхто не знав, адже господарства таких вже понищили у 1922–1924 та 1927–1928 рр., тому на засіданні окружного планового бюро вирішили, що куркулями вважатимуться всі селянські господарства, раніше обкладені експертним податком. Також постановили всі озимі посіви куркулів передати колгоспам. А щодо колективних господарств, що вже існували, та тих, які незабаром планували створити, то 95% усіх вирощених і зібраних ними

зернових та 45% бобових культур вони повинні здати державі [6]. Оскільки місткостей для зберігання такої кількості зерна ні в місті, ні в районах не було, тому окрпланова комісія одразу взялася за пошуки місця для побудови велетенського елеватора в Зінов'ївську. Зрозуміло, що жителі сіл цих утаємничених планів не знали, тож смертельна небезпека нависла перш за все над тими, кого вирішили занести до списків куркулів, адже планувалося відібрати у них все майно. Одночасно від таких рішень влади небезпека злиднів чекала і на колгоспників, адже намітили їм залишити тільки 5% зібраного зерна, чого на прогонування до нового врожаю явно не вистачило б.

Отже, в Кремлі винайшли, а місцева влада втілювала надзвичайно жорстокі засоби залякування хліборобів – арешти, розстріли та розкуркулення, з єдиною метою: будь-що примусити селян відмовитися від своєї землі, худоби та реманенту на користь колгоспів. Закономірно, що через вперті небажання більшості селян записуватися до колгоспів, з кінця 1929 року – на початку 1930 року селами Зінов'ївщини прокотилася нова хвиля арештів, а разом з ними розпочалися масові розкуркулення.

Село Цвітне тогочасного Єлизаветградківського району – яскравий приклад того, як свого часу національно свідоме і заможне село за дуже короткий проміжок часу перетворилося, завдячуючи діям комуністичної влади, на абсолютно покірне і безвольне настільки, що повністю опинилося в ярмі нової кріпаччини, тепер колгоспної.

Трактористи артiлі „Степовик“.

Трактористи сiльгоспартiлі “Степовик”
с. Гарманiвка Компанiївського р-ну. газ.
“Червоний шлях”, 1929 р. Фонди ДАКО

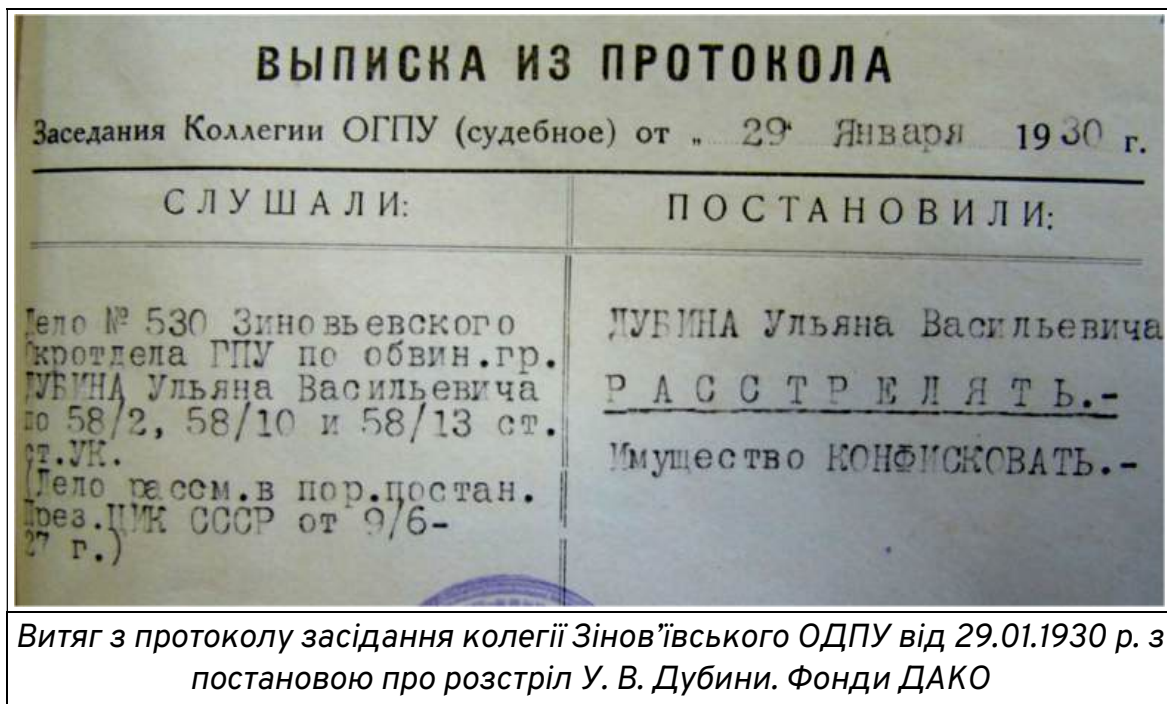
Отже, село напередодні суцільної колективiзацiї вважалось доволi заможним. I причина не тiльки в стараннiй працi бiля землi – чимало цвiтненцiв справдавна займалися ще й гончарством, вiдомим на всю Україну, створюючи цим промислом конкуренцiю Опiшнi: станом на 1927 рiк, при населеннi в 7 тис. жителiв, у с. Цвiтне дяли 300 гончарень.

У 20-х рр. ХХ ст. iдеями побудови незалежної України прониклися чимало цвiтненцiв. Настiльки багато, що жителi села масово взяли активну участь у боротьбi проти бiльшовикiв – iхнiй земляк Пилип Хмара

організував із односельців великий повстанський загін, що тривалий час чинив опір продзагонам та Червоній армії. Влітку 1920 року підрозділи І-ї Кінної армії увірвалися в село, де вчинили масові езекуції та пограбування. Червоні мародери, щоб надати видимість законності своїм діям, у обозі привезли суддів трибуналу, які засудили до розстрілу чимало селян – парубків та чоловіків, за участь у повстанському русі та показово їх стратили. В 1922 році на чергове приниження, коли уповноважений представник ЧК по с. Цвітне Ничипір Бабич, вимагаючи від селян підводи для перевезення підрозділів Червоної армії, жорстоко бив їх, колись непокірні цвітненці, нині стероризовані владою, симетрично вже не змогли відповісти. У знуцаннях над селянами чекісту допомагали голова Цвітненської сільської ради та начальник міліції [7].

У роки НЕПу знекровлене розстрілами та голодом село дещо оговталось від потрясінь, спричинених, перш за все, жорстокими діями радянської влади. Невтомна праця біля землі дала хліб та певний достаток, а великий попит на посуд з унікальної місцевої глини подовжили славу цвітненської гончарної школи – вироби місцевих майстрів розходилися по всій Україні "вагонами". Проте НЕП швидко закінчився.

Під час хлібозаготівельних кампаній 1928–1929 років у селі відновилися репресії. Зрозуміло, що вони слугували ефективним засобом залякування цвітненців. Проживав у селі і таємний інформатор, завербований ДПУ з місцевих з псевдонімом "Соловей" [8]. Оскільки село вперто не виконувало хлібозаготівлю, бо не було чим, адже в 1928 році влада відібрала майже все зерно, та, крім того, трапився неврожай, і населення жило впроголодь, то 4 червня 1929 року уповноважений Зінов'ївського ОДПУ Супоницький заарештував Уляна Васильовича Дубину. Ув'язнення уповноважений обґрунтував тим, що селянин "систематично вів серед своїх односельчан контрреволюційну агітацію, спрямовану на зрив здійснюваних радянською владою заходів, наприклад, хлібозаготівлі". Постанову на арешт погодив начальник секретно-оперативного відділу ОДПУ Тейтель, а остаточно затвердив начальник Зінов'ївського ОДПУ Йодко. Свідками у справі, зокрема, виступили: Шерстюк – голова місцевого КНС, свого часу за перевищення влади перебував під слідством, однак, схоже, відбувся лише переляком; Койда – інвалід Червоної армії та ін. Їхні свідчення надзвичайно короткі та повторюються майже дослівно. 29 січня 1930 року ухвалою колеґії Зінов'ївського ОДПУ Уляна Дубину засудили до розстрілу. На час страти йому виповнилося 30 років [9].

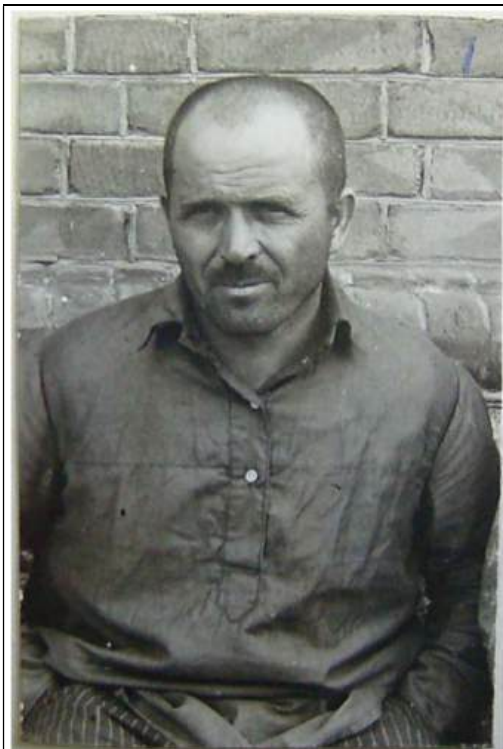
4 червня 1929 року все той же уповноважений ОДПУ Супоницький заарештував ще одного цвітненця – Кузьму Даниловича Левицького. Сценарій звинувачень та допитів, а також перелік свідків що в справі Дубини, що в справі Левицького – майже однакові.

Так, Марк Лазарович Койда, кандидат в члени партії, засвідчив, що заарештований “під час колективізації проводив агітацію”: читаючи односельцям газети, “перекручував суть, роз’яснював по своєму, роблячи висновки, що влада ця тимчасова і скоро настане кінець цим мукам” [10]. Голова сільської ради Крячко у довідці-характеристиці на заарештованого Левицького вказав, що той “присутністю на селі шкодить заходам радянської влади” і є “елементом соціально небезпечним”. Загалом, як впливає з архівно-слідчої справи на Кузьму Даниловича Левицького, він був людиною освіченою: в 1918–1921 роках працював секретарем Цвітненського волревкому, в 1922 – заснував сільське споживче товариство. Довгий час був членом сільської ради, у 1926 році обирався делегатом 4-го районного з’їзду рад, а перед арештом працював рахівником у артілі глинокопів. Проте кількох надзвичайно коротких і непереконливих свідчень вистачило, щоб 18 січня 1930 року на засіданні колегії Зінов’ївського ОДПУ Кузьму Даниловича Левицького засудили на 10 років утримання в концтаборах [11].

4 червня 1929 року під арештом опинився також Ничипір Георгійович Сіденко за звинуваченнями в “агітації, спрямованої на зрив державних заходів на селі – хлібоздачі, та поширення антирадянських провокаційних слухів”. За час перебування в Зінов’ївському БУПРі, а це рівно місяць, 3 липня 1929 року лікар Чвалинський та ординатор Абрам діагностували у Н. Сіденка невиліковну хворобу. З тюрми в’язень все ж спромігся написати слідчому

листа, в якому повідомив, що “куркулем ніколи не був, працював все своє життя тільки власною працею”, та детально оповів, як у ранньому віці з братами залишився сиротою і як виживав. Негативні покази все того ж Івана Шерстюка та Марка Койди щодо свого земляка відіграли трагічну роль: 14 жовтня 1929 року колегія Зінов’ївського ОДПУ ухвалила Ничипора Георгійовича Сіденка розстріляти [12].

5 червня 1929 року відбулося засідання президії Цвітненської сільської ради. Члени президії С. Крячко, Г. Островерхий, А. Слободянюк, І. Шуть, І. Андрющенко, М. Койда, уповноважений від РВК Г. Омельченко та голова комісії по хлібозаготівлі І. Шерстюк, обговоривши хід хлібозаготівельної кампанії в селі, констатували, що “темп млявий”, що “куркульські господарства майже зовсім не здають своїх лишків”, тому таким потрібно оголосити бойкот усіма організаціями і установами, та підняти клопотання перед Єлизаветградківським РВК про виселення за межі України перш за все Северина Трохимовича Зелінського – “взагалі елемента ворожого”. Репресивна машина завертілася, тож на волі Северин Трохимович пробув ще деякий час, проте взимку 1930 року його заарештували, звинувативши не тільки у невиконанні планів хлібозаготівлі, а й в тому, що “займався контрреволюційною агітацією, був учасником куркульських зборів, спрямованих на зрив заходів влади” [13].

Житель с.Цвітне
К.Д. Левицький під час
слідства. 1929 р. Фонди ДАКО

Ось так наприкінці 1929 року під акомпанемент арештів в селі розпочалася колективізація.

10 грудня 1929 року до с.Цвітне прибув уповноважений Єлизаветградківського РПК із завданням будь-що і якомога швидше залучити селян до колгоспів. Тож саме з його доповідних записок та інформаційних листів до райкому партії постає трагічна картина нищення усталеного способу життя цвітненців: як хліборобів, так і неперевершених гончарів. Разом з корінною ломкою культурних, побутових, виробничих, родинних устоїв фізично знищувалися сотні жителів села навіть ще до Голодомору. Ламали село комуністи довго та винахідливо. І настільки успішно, що згодом місцеве колективне господарство назвали, ніби в

насмішку, іменем Дзержинського, та, крім того, навіть встановили у селі бюст цьому ідеологу та безкомпромісному фахівцеві каральної системи. Комуністична пропаганда настільки інфікувала душі чималої кількості цвітненців невіглаством, так прооперувала їхню національну свідомість, так вихолостила історичну пам'ять та позбавила людської гідності, що своєї ганьби від поклоніння ідолу та імені кривавого чекіста більшість селян ні тоді, ні, схоже, ще не так давно, не усвідомлювали. Однак, бронзового божка біля контори колишнього колгоспу зняли, натомість у 2007 році кілька сільських ентузіастів встановили на окраїні села скромний пам'ятний знак Пилипу Хмарі. І зробили це не сільська влада, не місцева інтелігенція, перш за все вчителі, а два сільські пенсіонери власним коштом.

А тоді, в грудні 1929 року, діяв посланець райкому партії у цьому колись гордому селі за типовою схемою. Тому колишню єдність і згуртованість селян долали шляхом їхнього поділу на куркулів і бідняків, на середняків і батраків, на актив села та “масу”, на членів партії та безпартійних, навмисне нацьковуючи одних на інших. Нарочито посіяний вірус заздри та ненависті між селянами вже незабаром дав щедрі сходи, розрісся, буйно заколосився, на радість колонізаторам, тож колись міцний організм, чим було село на початку 20-х рр., демонстрував усі симптоми невиліковної соціальної хвороби – нездатність колективно протистояти історичним викликам, тож залишилося тільки скоритися. З'явилися в селі і перші “гнійні нариви” на колись здоровому тілі: добросовісно служити зайдам мерщій побігли місцеві комуністи, комсомольці, члени профспілок, співчуваючі тощо. Саме з таким контингентом уповноважений по с. Цвітне 11 грудня 1929 року провів першу нараду, що поклала початок суцільній колективізації села. На нараду запросив загалом 70 активістів. Домовилися, що для успішної колективізації село потрібно розбити на 10 дільниць, до кожної з них направити “товаришів”, потім по тих кутках організувати збори бідняків, куди представників заможних верств не пускати. Окремо запланували провести збори жінок. Насамкінець запросити всю “масу”, крім куркулів, на загальні збори, де поставити питання про організацію в селі колгоспів.

Робота закипіла. На 1-му хуторі збори організували Андрющенко та Мостовий. Зійшлися на них аж 40 осіб. Проте, коли пролунали перші речення щодо необхідності створити колективи, то 30 селян збори одразу покинули, не бажаючи вислухати до кінця палкі заклики. А ті, хто добув до кінця, мовчки не сиділи, а категорично висловили свою незгоду з закликами організаторів зборів, перш за все директора школи Андрющенка. Так, Тодора Кульчицька заявила, що до колгоспу “...ми не хочемо йти!”. Середняк Корж обурився від того, що село поділили на категорії: “...якби ото людей не ділили на бідняків, середняків та кулаків. Де ті кулаки?”

Збори бідноти на кутку Дідизна провів секретар сільського комсомольського осередку Острроверхий. На них прийшов також селянин, позбавлений виборчих прав. Голова зборів та уповноважений райкому партії такого затаврували куркулем та намагалися вигнати із зборів. Його дружина почала обурюватися, потім розплакалася, і крізь сльози в розпачі запитувала присутніх: "Які ми куркулі?". Від того плачу учасники зборів похнюпилися, мовчали, і цим, як зробив висновок уповноважений, демонстрували співчуття до куркуля. А потім хтось голосно теж заявив: "Який він куркуль?". Однак, ні сльози, ні демонстративне співчуття кількох осіб до небажаного селянина не розчулили уповноваженого – він таки вигнав подружжя зі зборів, а їхні односельці стати на захист скривджених не відважилися.

Засідання продовжилися. Бідняк Загнибіда резонно запитав уповноваженого: "Як же можна йти до СОЗу, ...ці СОЗи повертають в економію і там нами будуть правити пани. То як пасли свині, то так і будемо пасти. А я скажу так: "Скверно жить тому, хто не хоче робить. А я роблю, то і маю!"

Трохим Чернобай, теж бідняк, не діставши у президії зборів дозволу виступити, настрої присутніх все-одно озвучив так: "Я дивлюсь на людей, так видно, що всі не хочуть до СОЗу. Я ось сам не хочу, мені краще без нього!". М. Погрібний, середняк, теж був проти колгоспу. Своє розуміння колективного господарювання він обґрунтував так: "Я боюсь йти до СОЗу, бо там один з портфелем ходить, а всі на нього роблять. Ось я боюсь, щоб панщину не зробили!" [14].

Як і планувалося, такі збори відбулися й на інших кутках. Скликали на окремі збори також і жінок. Їх сходилося небагато. Марфа Загнибіда, чи не єдина, хто на зборах жіноцтва висловився за створення колгоспу. На її думку, "...бідноті тільки в колгоспі краще жити буде, і треба усім йти!" Натомість Ганна Бойко, середнячка, на тих зборах голосно промовила: "Крикнули

Чому в нас нема колектива.

Село **Казарня**, Знам'янського району—велике село. Близько 40 відсотків тут таких селян, що прагнуть до колектива.

Де-кілька разів селяни намагалися утворити колектив і все даремно.

Нарешті в лютому місяці цього року за ініціативою бідняків Оприщенка Т. та Хоменка М. зібралися 60 чол., в більшості бідняки, й порішили об'єднатися в колектив на площі до 200 гектарів.

Актив склав пляна підготовчої роботи й розпочав її.

над цим активом був партійний контроль та керівництво.

Збори активу згодилися на таку пропозицію—й доручили т. Черкашену керувати справою.

Ну, й покерував т. Черкашен. Почав він збиратися на виїзд до Сибіру, а за доручену роботу й забув.

На зборах партосередку 28 березня спитали т. Черкашена: що зроблено в справі колективізації?

На це т. Черкашен відповів: у нашому селі заснувати колектив неможна, бо вже проведено

Стаття в газ. "Червоний шлях", 1929 р., про проблеми створення колективу в с. Казарня Знам'янського р-ну: "...у нашому селі заснувати колектив неможна, бо вже проведено землевпорядкування". Фонди ДАКО

б усі, не хочемо до колгоспу, та й край!”. Пишучи звіт до райкому партії, уповноважений повідомив, що Ганна Бойко раніше мала зв'язки з “бандитами”.

М. Хмара, бідняк, з сарказмом заявив про те, що краще вже будувати комуну, ніж колгосп, бо, як би там ти не працював, “на комуні готова миска й ложка”. Цю репліку селянина уповноважений запам'ятав та в доповідній написав, що той є “родичем отамана”.

Вивчивши і узагальнивши наслідки перших зборів, загалом негативні щодо настроїв цвітненців добровільно записуватися до колгоспів, уповноважений змінив тактику їх проведення. Віднині на зборах слово спочатку надавалося тільки наперед підготовленим активістам з цілком прогнозованими виступами. Так, на наступних зборах декотрі з них майже в унісон переконували односельців, що “індивідуальне господарство заведе ще в більші злидні” (Сіденко); що в “індивідуальному господарстві не можна утримувати родини” (Коваленко); що “люди за справу Жовтня, за справу колективізації сільського господарства умирали, ... а ми не оцінюємо того...” (Щербина); “радянська влада до поганого не веде, а до кращого” (Соколовська). І всі вони як один закликали йти до колгоспу, до “спільного життя”. Їм заперечив бідняк Фільковський: “Видно, що з ваших колгоспів хорошого не буде, і краще в них життя не настане!”. Навіть колишній батрак Шиштьіль теж висловився проти колгоспу: “Не тягніть нас до СОЗу, хочете поздирати з нас сорочки останні. Ми не хочемо цього!”. Біднячка Тетяна Бойко виступила проти поділу односельців на категорії: “Нащо нас до розладу ведете, щоб ми один одного ненавиділи? Ви кажете – то кулак, то бідняк, а то середняк!”. Її підтримала Ганна Швець, біднячка: “Як підемо до колгоспу, то тільки будемо битися... Я голодала, то радянська влада мене не бачила, а добрі люди допомогли. Кулак дав хліба. До СОЗу ми не підемо!” Г. Москаленко, бідняк, звертаючись до президії зборів, заявив: “Добре вам балакати, бо за це гроші вам платять, а ми голі й босі, то й будемо такими. Хліб забрали, краму не дають, то і в колгоспі так буде!” [15]. Слова Москаленка, як покаже час, виявилися надзвичайно пророчими.

На настрої цвітненців щодо організації колгоспів значно вплинули чутки з сусідніх сіл – Вищих Верещаків, Янича, Красносілля. Свого часу там організувалися як комуні, так і ТСОЗи. Цвітненці мали у тих селах родичів, часто самі навідувалися до них. Тож добре знали про те, як господарювали у комунах та товариствах.

Біднячка Свороба, маючи сестру у Вищих Верещаках, учасникам зборів розповіла про те, як та “мучиться у СОЗі”. Ониська Босенко переповіла зміст листа від своєї сестри з сусіднього села – члена колективу “Незаможник”, з проханням тієї: “...не пишійся, бо я пропала в СОЗі, і ви пропадете!”.

Також цвітненці добре знали, що в Красносіллі в СОЗі забрали увесь хліб, "а люди залишилися голодні й голі"; що у Верещаках, замість обіцяних 17 пудів зерна на їдця, залишили тільки по 12 пудів; що в СОЗах "реманент скидають у кучу, де він гниє, ржавіє"; що "у Верещаках люди голодні, соломи не дають"; "у Яничі, поки СОЗу не було, то вдягнені ходили, а тепер голі ходять"; у Красносіллі люди "чорно пропадають, соломи, полови не дають, їсти нема чого".

Однак влада була непоступливою Тому збори як куткові, так і загальні скликалися 15, 16 та 17 грудня. Розпочиналися вони зазвичай пізно ввечері і тривали майже до ранку.

Агітація та настирливість влади поволі почали давати наслідки: на столи президій лягли перші заяви про вступ до колгоспу. На кутку Дідизна записалися до нього 21 селянин, на Хмарівці – 17. Однак, як визнав уповноважений у листі за 18 грудня 1929 року до Єлизаветградківського РПК, великих наслідків у колективізації в Цвітній немає Також попросив, щоб у крамницю завезли мануфактуру, і продавати її тільки тим, хто записався до колгоспу. Потім вдалися до арештів – надзвичайно дієвого механізму поширення серед селян страху: збори бідняків ухвалили віддати до суду за агітацію проти колективізації свого односельця Сергія Ткача.

Також все гучніше лунали голоси активістів, напевне, намовлених раніше, розкуркулити деякі родини.

19 грудня 1929 року в с.Цвітне вже вкотре відбулися збори. На них зійшлися 210 учасників. Були серед них і ті, хто вже записався до колгоспу. Після ухвали про арешт односельця Ткача настрої селян певним чином перемінилися. Тому 100% учасників зборів проголосували за вступ до колгоспу та стільки – за "боротьбу з глитаями". Настрої селян озвучила "фундаторка" колгоспу Христя Лехан: "...партія і радянська влада працюють в інтересах трудящих. Вся біднота і середняки – до колгоспу, дамо відсіч куркулеві!" [16]. Після зборів декотрі з його учасників розійшлися по кутках "втягувати останню масу" до колгоспу.

Не чекаючи арештів і розкуркулень з села втекли 7 родин хліборобів, яких влада затаврувала як куркульські.

А збори все тривали. Так, 21 грудня о 12 год. ночі уповноважений скликав на чергові збори тільки членів партії та комсомольців. Також на 6 годину ранку на збори зібрали вчителів. А надвечір того дня збори знову організували по всіх кутках, де відбувалося "групове й колективне втягнення" в колгоспи. З приводу такої інтенсивності зборів Михайло Погрібний, середняк, заявив: "12 суток мучать зборами і кажуть, що це добровільна колективізація!".

Середняк Хмара, одружений на сестрі повстанського отамана, у відповідь, чому не записується до колгоспу, заявив уповноваженому: “Це добровільно, нехай партія видасть примусовий закон до колективу, то я піду, а так не хочу!”. Інший селянин і теж на прізвище Хмара уповноваженому заявив: “У мене нічого не було, а я заробив і маю. Хай кожен так!”.

“Що ви на куркулів? Як пропадали з голоду, то кулаки нас годували!” “Матерії немає, хліб забрали, а тепер до СОЗу!” - знову лунали на зборах обурені голоси цвітненців.

Потім у селі з'явилися листівки проти колективізації. Миттєво в Цвітне приїхали співробітники ДПУ чинити розправи. Проте “контру” не виявили.

Не бажаючи йти до колгоспів, багато селян, навіть бідняки, масово кидали свої домівки і виїжджали на “рудники”. У ніч з 26 на 27 грудня 1929 року, коли увесь актив села перебував на кутку Хмарівка, де вже вкотре відбувалися збори, і все безуспішні, стало відомо, що горить клуня одного з перших колгоспників с.Цвітне Явтуха Левицького. Підозра впала на Романа Загнибиду – куркуля. Миттєво чоловіка заарештували. Станом на обід 27 грудня 1929 року до колгоспу записалися 484 з 1274 домогосподарств цвітненців, або 37% [17].

До суцільної колективізації, попри всі зусилля уповноваженого та Єлизаветградківського РПК, було ще далеко.

Закономірно, що с. Цвітне прокотилися нові арешти. 31 січня 1930 року заарештували Пантелеймона Саганенка, а через два місяці засудили на три роки концтаборів, звинувативши в антирадянській агітації, оскільки нібито говорив: “...не йдіть у СОЗи, бо то така сама панщина”.

31 січня 1930 року опинився в тюрмі Микола Юрійович Сіденко. За визначенням влади – “антирадянський елемент, що активно боровся проти всіх заходів радянської влади, вів агітацію проти вступу до СОЗу, проти хлібозаготівлі, намагався створити ворожнечу між робітниками і селянами” [18].

Наступного дня співробітники Зінов'ївського ОДПУ заарештували Івана Пилиповича Саганенка та Петра Андрійовича Хлівицького. Обидва теж

нібито “здійснювали контрреволюційну агітацію, виступали проти заходів радянської влади”.

Промучивши в тюрмі м.Зінов’ївська понад півтора місяці, Івана Саганенка особлива нарада при колегії ДПУ УРСР 17 березня 1930 року засудила до заслання в Північний край терміном на три роки, а С. Зелінського, М. Сіденка, П. Хлівіцького випустили на волю [19]. 31 січня 1930 року опинився в тюрмі м. Зінов’ївська цвітненець Єфрем Устимович Гаврилов – інвалід I-ї Світової війни. Мав віку 50 років та дочку на виданні. З протоколу допиту дізнаємося про мотиви арешту: “...два тижні тому назад, - давав свідчення селянин, - прийшов до мене комсомолец Блінов, і почав мені говорити, як я дивлюся на СОЗ, я йому відповів, що і радий вступити до СОЗу, але потрібно почекати, оскільки СОЗів буде кілька, то я і виберу, до якого вступати”. Тож, на думку заарештованого, неправильний донос комсомольця відіграв значну роль в його арешті. На початок 1930 року Єфрем Гаврилов вважався середняком. Мав землі 3 десятини, з яких півтори десятини віддав до новоствореного СОЗу, адже сам вже не міг її всю обробити. Також у господарстві тримали корову, теля та деякий сільськогосподарський інвентар. 30 січня 1930 року Гаврилов навіть написав заяву про добровільний вступ до СОЗу.

Однак, характеристика з сільської ради на селянина виявилася негативною, адже “...в роки хлібозаготівлі провадив агітацію, щоб хліба селяни не здавали, мріяв про повернення царату, про колективізацію теж казав, що ...буде дуже кепсько”. Зміст такої характеристики напевне спричинений тим, що в 1929 році на господарство Єфрема Гаврилова сільська рада наклала план хлібоздачі в 150 пудів, а зібрав селянин всього біля 150 пудів, тож, насилу виконавши план, потім надзвичайно обурювався, адже в нього зерна не залишилося не тільки на власне прогодування, а й на весняний засів.

Справу передали на розгляд особливої наради при колегії ДПУ УРСР. 4 березня 1930 року колегія ухвалила Єфрема Устимовича Гаврилова відправити на заслання в Північний край строком на три роки [20].

31 січня 1930 року опинився в тюрмі м.Зінов’ївська також Панас Пилипович Саганенко. В 1918 році заснував гончарну майстерню. Справи пішли успішно, тож глиняні вироби відправляв у міста великими партіями. Однак, обкладений непосильними податками, змушений розпродувати майно. В 1929 році на господарство Панаса Саганенка наклали податків 825 крб., а зумів сплатити тільки 200 крб. На покриття боргів описали та вилучили частину будівель. У 1929 році навіть змушений тікати з села, однак цим арешту не уник, а лише відстрочив. Також втекли два його старші сини – Олександр (23 роки) та Тихін (16 років). Вдома з матір’ю залишилися діти Андрій, Василь, Михайло, Христина, Марія – віком від 11 до 4 років. Особливою нарадою при колегії ДПУ УРСР від 6 березня 1930 року Панас

Саганенко засуджений на 3 роки позбавлення волі з утриманням у концтаборах [21].

Та тільки цими демонстративними арештами справа “агітації” за вступ до колгоспів у с. Цвітне не закінчилася. Остаточний наступ на настрої цвітненців щодо неприйняття ними колгоспів здійснили 21 лютого 1930 року. Того дня на пленумі Єлизаветградківського РВК затвердили списки куркулів по Цвітненській сільській раді, які підлягали розкуркуленню. До виселення за межі України записали 18 родин, до розкуркулення, але без виселення, 44 родини. Намітили також і резерв до виселення з 6 сімей [22]. Насправді цифра розкуркулень по с.Цвітне набагато більша, адже процес тільки набирив обертів. Уповноваженим Єлизаветградківського РПК та РВК по розкуркуленню в с. Цвітне активно працював член партії Шепекта.

25 лютого 1930 року списки куркулів, “які вели антирадянську роботу в с.Цвітне” та яких потрібно виселити за межі України, поповнилися ще кількома новими прізвищами. Туди вписали Андрія Слісаренка, Катерину Павловську, Пестинію Березовську, Єфросинію Березовську [23]. Загалом під розкуркулення тільки протягом лютого – на початку березня 1930 року підпадали 72 родини цвітненців.

Не всі з них покірливо чекали розкуркулення та заслання, тому старші з родин повтікали з села. Однак, мали необережність давати про себе звістки рідним. Тому влада без особливих зусиль, адже листи перлюструвалися, встановила місця їхнього перебування. Так, Сергій Лехан опинився в Донбасі на шахті №100, на шахті №5 працювали Іван Бойко, Василь Островерхий та Трохим Гаврилов. На шахті №5 працював і Левко Березовський, він хоч і врятувався втечею, а його дружину з дітьми, які залишилися в селі, виселили до Архангельська. На шахти подалися також жінки, зокрема Секлета Поляруш.

КОЛЕКТИВІЗУВАТИ 80 ВІДСОТКІВ ЗЕМЕЛЬНОЇ ПЛОЩІ
БОЙОВЕ ЗАВДАННЯ ВЕСНЯНОЇ ПОСІВКАМПАНІЇ.
Восени закінчити суцільну колективізацію всієї Зінов'ївщини

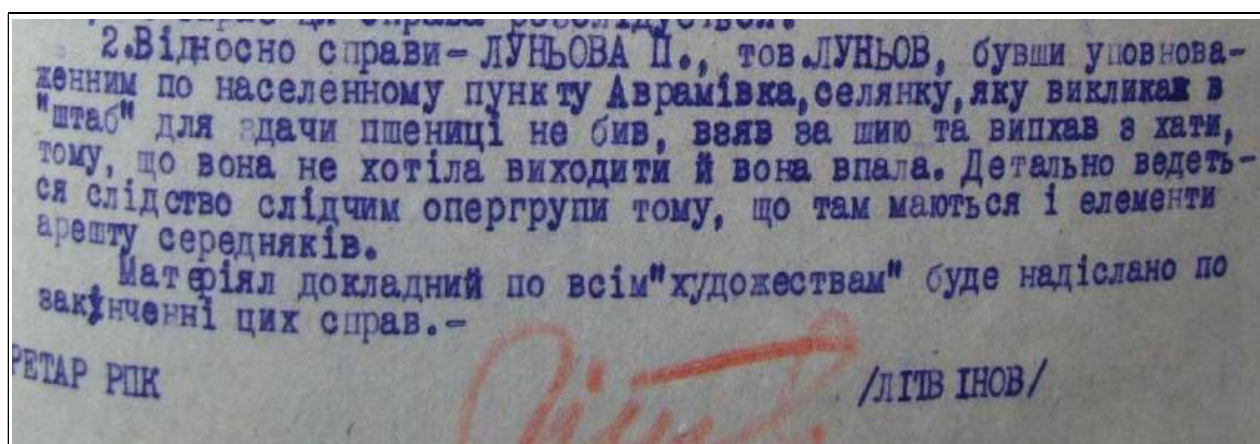
<p>На останньому засіданні президії Окрвиконкому заслушали інформацію про деякі зміни в плані весняної засівкампанії, що внесено в наслідок наради при Наркомземсправ.</p> <p>Ці зміни, головне, стосуються більшення колективізації сільського господарства під весняну сівбу. Раніше гадали до весни 1930 року колективізувати на</p>	<p>лективних об'єднаннях. Далі до нас надходить багато вимог від колективних об'єднань на кваліфіковану робітну силу для ремонтування машин. У нас робітників кваліфікованих бракує, а на селі є багато робітників, які свого часу покинули виробництво та тепер працюють не за фахом. Отже треба</p>	<p>рошно та поряд цього утворити на селі в колгоспах повсякний обмінний фонд.</p> <p>Так само мусимо подбати за живий та мертвий реманент, що його потрібно буде для засівкампанії. Треба виявити точно де, скільки є реманенту, відремонтувати його та використати як слід під весняну сівбу.</p>	<p>балачками про план треба покінчити та приступити практично до роботи.</p> <p>Розглядати питання про проведення весняної сівби без питання про суцільну колективізацію нашої округи не можна. Конче потрібно налагодити й внутрішнє життя в колгоспах, бо внутрішня неналагодженість</p>
---	---	--	--

Передовиця в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., з “бойовим” завданням колективізувати 80% земель. Фонди ДАКО

Всі ці репресивні заходи, до яких додалася невпинна пропаганда, зробили свою справу: в с.Цвітне, що з поміж інших сіл виділялося розвинутим гончарним промислом та донедавна високим рівнем патріотизму, основна маса селян з кінця зими 1930 року стали колгоспниками.

Отже, чимало селян, і не тільки в с.Цвітне, наляканих перспективою опинитися на каторзі чи бути розстріляними, "добровільно" писали заяви про вступ до колгоспів.

Ось одна з них. Невідомо, чи заявник, - житель с.Хмельове Олекса Пузик, піддався агітації на численних сільських зборах, де розглядалося питання про створення колективного господарства й представниками влади розписувалися усі принади колективного господарювання, на думку численних агітаторів – "ситого й щасливого", чи скорився долі через можливість самому потрапити до списків куркулів чи відправитися в концтабір, проте в 1930 році власноруч написав заяву про вступ до артілі "Об'єднана праця", що саме створювалася в його селі: "В зв'язку з тим, що я, гр. Пузик, переконався в тому, що покращити своє життя можливо лише тоді, коли вся біднота в купі з середняком буде об'єднана в колгосп, ...тому я прохаю комуну "Об'єднана праця" залічити мене членом комуни, куди я передаю все своє майно і надалі відмовляюся від всякої власності" [24]. Заяву про вступ до колгоспу написав також Семен Переверзєв, житель Калинівської сільської ради Зінов'ївського району: "Прошу артіль "Червоний прапор" прийняти мене в свою організацію, оскільки я усвідомив, що тільки колективним шляхом можна вийти із злиднів. Я маю 4 душі, землі 7,5 га, коня, корову, віз" [25]. Житель с.Калинівка П. Корнілов у заяві про вступ до колективу написав, що передав до артілі "Червоний прапор" 9,5 дес. землі, коня з возом, сівалку, три десятини озимого посіву пшениці та 1,5 десятини озимого жита, дрібний сільськогосподарський реманент [26].

Інформація секретаря Великовисківського РПК до Зінов'ївського ОПК, який став на захист уповноваженого по с. Аврамівка Луньова, після того, як стали відомими його зловживання: "...селянку, яку викликав у "штаб" для здачі пшениці, не бив, взяв за шию і випхав з хати...й вона впала". 1930 р.Фонди ДАКО

Однак знаходилися такі хлібороби, хто не скорився шантажу влади, хто не піддався впливу настирливої пропаганди, тож йти в колективи нізащо не бажали. Так, житель с.Рексине Красносільської сільської ради Єлизаветградківського району Іван Комар, коли комісія вимагала від нього заяву про вступ до колгоспу, замість неї написав “розписку” такого змісту: “Я не бачу потрібним бути в колгоспі, до заходів влади не приєднуюся, бо це для мене чуже, про що і розписуюся”. Його односелець Гнат Перебийніс, теж хлібороб, який мав велику гідність та спричинену нею мужність, також замість заяви написав “розписку”: “Для мене це є недоцільним і неприйнятним” [27].

Отже, попри всі залякування влади чи її солодкі обіцянки, а також масове розкуркулення, у селах залишалося чимало тих, хто вагався йти до колгоспів, або зовсім не бажав. До таких, з метою добитися вкрай необхідної заяви про вступ до колгоспу, адже потрібно будь-що виконати доведені цифри по “суцільній колективізації”, представники влади повсюди застосовували моральні й фізичні знущання, що переходили в тортури. Так, великих страждань зазнав Пилип Мединський з с.Стефанівка Вільшанського району. Про “добровільний” вступ до колгоспу сім’ї Мединських залишив спогад син Михайло: “Одного морозного дня лютого чи березня⁴ викликали до правління колгоспу нашого батька і запропонували йому підписати заяву про вступ з усією сім’єю до колгоспу. Саме підписати. Бо воно було вже заготоване. Батько відповів, що порадиться з сім’єю, напише сину Павлу, який служив в армії, тоді і вирішить це питання. Карнаушенко, Добровольський (з району) і наші сільські Соколенко і Кравченко посадовили батька на стілець навпроти себе і настійливо вимагали від нього вступити до колгоспу. А він все повторював, що йому треба порадитися з дружиною, сім’єю...

“Ну що ж, - сердито промовив Карнаушенко, - можеш подумати. Тільки тут, у нас...”. І батька посадили до холодної повітки під замок. Просидів одноосібник увесь залишок дня в темноті і холоді, і знову повели його в контору. “Підпиши!” - вимагали. Батько захитав головою: “Я не даю згоди. І, взагалі, ви ж знаєте, я – неписьменний, підписуватися не вмію”. А тоді батько, подумавши, сказав: “А Ленін казав, що в комуну вступають добровільно!” “Кому це Ленін казав? Тобі, чи що?” – злобно запитав Карнаушенко. “Всім селянам!” - відповів батько. Тоді його схопили попід руки і потягли до кузні. Там зняли з нього штани і посадили на вкриту від морозу інеем наковальню і тримали довго... Мій бідний батько, від народження інвалід, плакав і проклинав своїх мучителів. Я пам’ятаю, як батько прийшов додому увесь

⁴ Мова йде про 1930 рік.

чорний. Плакав і розповідав... І ми всі плакали разом з ним” [28]. Селянина з с. Стефанівка Вільшанського району Андрія Шевчука з дружиною та двома дітьми, за відмову записатися до колгоспу, викинули на мороз, а хату і господарські будівлі забрали до колгоспу. Плач дітей, благання дружини пожаліти хоч дітей не допомогли [29].

До колгоспу в с. Варварівка Новоукраїнського району секретар партосередку Войцеховський та уповноважений РПК Варава “залучали” селян так: викликали бідняка і середняка в “штаб”, саджали в “холодну”, били, роздягали, кидали запалені сірники в обличчя, виводили босими на мороз, декотрих погрожували втопити у річці – “пустити під лід” [30].

У с. Северинівка Зінов’ївського району з селян взимку 1930 року глумилися так: заганяли у крижану річку і змушували брести до протилежного берега, а там вже стояли активісти і не тільки не випускали з води, а ще й виривали з борід волосся [31].

Не дивно, що станом на 20 лютого 1930 року в Зінов’ївській окрузі колективізували понад 85% селянських господарств. Тоді членами колгоспів стали 130838 хліборобських родин [32]. Саме в ті дні на залізничні станції Зінов’їщини Людмилівку, Шостаківку та Шарівку, в документах ОДПУ вони називалися “пересильними”, згонили сотні куркульських родин, щоб звідти їх депортувати до Архангельська.

Ситуація в деяких районах щодо стану колективізації була такою:

Назва району	Стан колективізації у %
Братський	95,48
Устимівський	91,60
Новоукраїнський	96,93
Знам’янський	90,71
Хмелівський	96,47
та ін.	
Всього по окрузі	85,5

У розрізі одного взятого району – Устимівського, динаміка колективізації вражала [33]:

Дата	% колективізації	% усупільненої землі	% усупільнених коней
01.10.1929	21,6	-	-
01.01.1930	37,6	30,0	9,4
01.02.1930	91,6	76,1	79,6

Тобто, за місяць, починаючи з січня і до лютого 1930 року, відсоток колективізація ріс мов на дріжджах, а ними були, без сумніву, масове розкуркулення, арешти та неймовірний страх, породжений ними.

Будівництво нових колгоспів в Устимівському районі.

Можуть за приклад стати.

По Устимівському району будівництво нових колгоспів проходить взагалі добре. Вже зареєстровано дві нових артілі та п'ять товариств по спільній обробці землі. Особливо треба підкреслити зміцнення та укрупнення існуючих колгоспів.

Серед нових колгоспів є лівія певна що до спільного господарювання, вже об'єднується: земля, коні, с.-г. реманент. Прикладом може стати товариство СОЗ ім. Шев-

внутрішньому розпорядкові, життю колгоспа і так далі.

Таких віником гнати.

Разом з наведеним товариством, можна розповісти й про друге товариство, як от „Комунар“ в с. Седневі.

Це товариство охоплює 24 господарства на 204 гектарах землі. Оклад товариства бідняцько-середняцький. В цьому товаристві є частина „свідомих“ колективістів, що призводять бідноту до виходу з колгоспа.

Фрагмент статті в газ. „Червоний шлях”, 1929 р., про створення колгоспів у Устимівському р-ні. Фонди ДАКО

Про те, як створювали колгоспи в Устимівському районі, стає дещо зрозумілим з промови секретаря Антонівського партосередку Табалка на пленумі райкому партії: “Зібрали збори, добилися постанови про організацію колгоспу. Одразу взяли організувати другий колгосп. ... Приїхав представник

РПК, сам головує, нікого не слухає, сам командує. Приїхав другий представник з району (Лірниченко) і каже: “Скликай збори, треба об'єднувати СОЗи в одну артіль!” Йому відповідають, що треба обговорити це. Але представник РВК каже: “Нема коли обговорювати, бо треба сьогодні о 8-й годині вечора в другому селі об'єднувати!” І дав таку установку, що для успішного збору посівматеріалу: “Роздягайте й ставте під відкрите вікно!” [34].

Про помилки Устимівського парткерівництва справою колективізації.

Серед інших причин, що призвели до зменшення висотки колективізації в Устимівському районі, маємо безперечно такі: залоплення хоч і не великими, а всеж таки „волетнями; неко-статня увага правильному розв'язанню питань середколгоспного життя і, маршті, наявність фемтів затиску критики й самокритики в колгоспах.

Як не треба об'єднувати колгоспи.

Коли виявляється велика біднота й середняків до колгоспів, Устимівське парткерівництво, сп'янівши від перших успіхів колективізації, прийшло до такого настановлення: на тер-

ення особистих потреб колгоспників приділялося відповідну увагу. Це такі „дрібниці“, які в значній мірі вирішують долю колгоспу, успіх колгоспного будівництва.

„Вона любить суперечатись“

Так само не все гарант із розвитком критики й самокритики в колгоспах. Є випадки брутального затиску критики, що доходить іноді до виключення з колгоспу того, хто наслідиться критикувати діяльність керівництва.

З артілі „Шевя“ (кут. Любичове) було виключено жінку з колгоспу. Про це ця жінка заявила нам, коли ми завітали до колгоспу „Воля“.

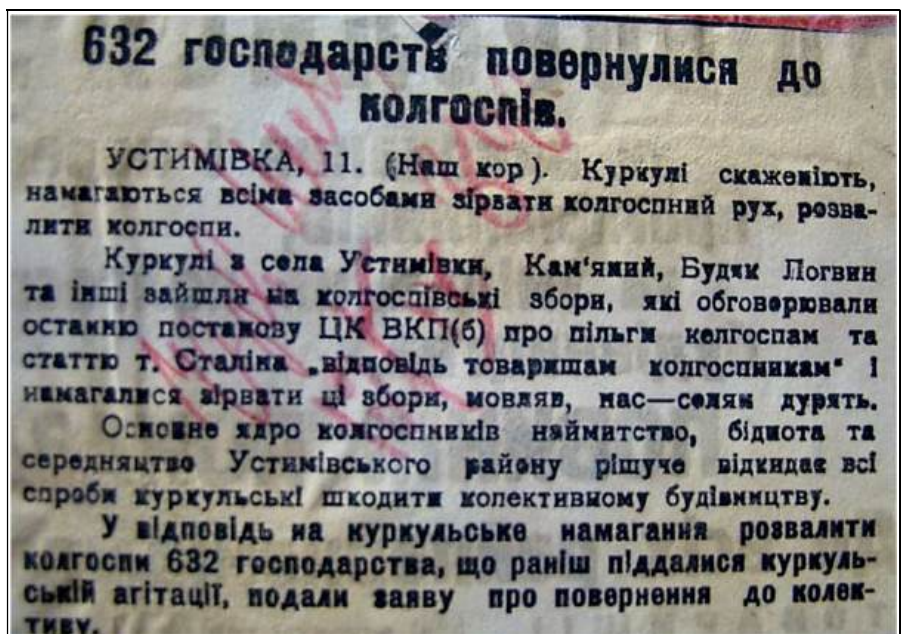
є результат великої боротьби старих колгоспників, свідомих наймитів, біляків і середняків за колгоспи, проти куркульської розкладавницької роботи. У боротьбі за колективізацію загартувалися певні кадри колгоспників, які готові перемогти всі труднощі колгоспного будівництва, які не здають позиції колективізації. Навколо цих кадрів, навколо парторганізації треба згуртувати найширші маси колгоспників, які своєю роботою, своїм досвідом колективного господарювання доведуть перевагу великого колективного господарства над дрібним псевдоколективом і завоюють на свій бік не тільки тих, що виїхали, а й всю частину біляцько-середняцького селянства, що пека-

Стаття в газ. „Червоний шлях”, 1930 р., з критикою дій керівництва Устимівського р-ну по колективізації. Фонди ДАКО

У гонитві за темпами колективізації Устимівський РПК та РВК своїми директивами сільським радам довільно встановлювали відсотки усупільнення землі, робочої худоби, реманенту, дійних корів та молодняку ВРХ, свиней та домашньої птиці. Цей стиль наслідували і низові органи влади. 2 лютого 1930 року Березівська сільська рада Устимівського району видала наказ: "Всім СОЗам на протязі доби усупільнити корів" [35]. Одночасно з цим у селі здійснили усупільнення свиней. Для цього всі сажі з селянських дворів вивезли і встановили їх в один ряд біля Березівської сільської ради. Уповноважений РПК по колективізації в с. Березівка Андрієнко на зборах селянам заявив так: "Одна дорога лише в колгосп. Усіх тракторами передушимо, кишки вимотаємо!"

Одних невгодних для влади селян в Устимівському районі арештовували, інших розкуркулювали, тобто, діяли так, як і повсюди в Україні. Особливо нещадно це відбулося в селах Березівка, Ворошилівка, Степанівка. Також багатьом зятим господарям, що ні за яких умов не бажали йти в колективи, оголошували бойкоти: їм не відпускали товару з сільських крамниць, забороняли брати воду з громадських колодязів, не віталися і не розмовляли з ними. Подекуди застрахані односельці, колишні сусіди чи родичі, не вгощали таких неподатливих цигарками [36]. Завдяки неймовірним методам шантажу, неприхованого залякування та адміністрування на протязі лютого 1930 року в с. Березівка Устимівського району усупільнили всіх корів, свиней, овець, також взялися за відбирання в селян господарських будівель, городів, садів.

У с. Софіївка Компаніївського району колективне господарство організували так: селян викликали до сільської ради і страхали, якщо не підуть в колектив добровільно, то вишлють на Соловки, не дадуть води набрати з криниці, обкладуть великими податками. Голова сільради багатьом погрожував револьвером [37].

Замітка в газ. "Червоний шлях", 1930 р., про повернення селян Устимівського району до колгоспів після "волинки":

"У відповідь на куркульське намагання розвалити колгоспи 632 господарства... подали заяву про повернення до колективу". Фонди ДАКО

У вже згадуваному с.Цвітне Єлизаветградківського району Михайло Погрібний уповноваженому заявив: “Мене 12 суток мучать зборами й кажуть, що добровільна колективізація!” [38].

У Топилянській сільській раді Знам'янського району Карпо Коляда, коли активісти прийшли до нього з вимогою вступити в колгосп, заявив: “Коней не дам, а сам хоть і на Соловки – нехай і СОЗ згорить, і коні подохнуть, а в СОЗ не піду!”. Негативним прикладом для жителів хутора Ясинове Красносільської сільської ради були сусіднє с. Копані. Там у 1929 році організували колгосп. Проте майже все зерно з господарства вивезли, залишивши колгоспникам по 2 пуди на їдця. Вже в зиму 1930 року жителі Копанів ходили по навколишніх селах і жебракували. Заходили, звісно, і в хутір Ясиновий. “До колгоспу не підемо!” - дружньо заявили ясинівчани, перебуваючи під впливом злиденності колгоспників з с. Копані [39]. Однак, витримки в них вистачило не на довго – колгосп у Ясиновому таки організували.

Якщо бажаної цифри по колективізації та усупільнення землі та реманенту владі вдалося досягти, то залишалася фактично остання проблема на шляху створення колективів: новостворені колгоспники нізащо не хотіли віддавати свій останній життєвий резерв – зерно. Його влада свого часу безцеремонно відбирала, то тепер, зі створенням колгоспів, вирішили усупільнити і його. Створена у Зінов'ївській окрузі “посівтрійка” по заготівлі “посівматеріалу” цю роботу проводила нахабно: сільські “комісії по мобілізації посівматеріалу” залишене селянами для власного весняного засіву чи прогонування зерно вилучали насильно, а тому господарі його ховали. 15 пудів ярої пшениці знайшли в с. Михайлівка Єлизаветградківського району в громадянина Брайченка – він переховував її під піччю. Цю “доблесну роботу” здійснила Михайлівська “комісія по мобілізації посівматеріалу”.

У с. Кучерівка Знам'янського району в Трохима Степаненка сільська “посівтрійка” вимагала неможливого: ярого зерна, якого в господарстві селянина не було. Замучили селянина вимогами і погрозами так, що той

пішов на залізницю і ліг під потяг. Залишилися дружина і дочка Ольга. Коли чоловіка несли на кладовище, то проводжала його вся громада, чимало плакали, дехто навіть казав: "Якби появилася на цвинтарі хоч один з тих, хто його мучив, лопатами б порубали!". Прізвища мучителів відомі: уповноважений РПК Россофатом, активісти Дубівка, Романов, Парієнко [40].

У с. Федварі селянин Ободовський про збір посівного зерна для колгоспу висловився так: "Комуністи забирають хліб, кажуть, що це посівматеріал, а забирають його силою зброї". Також навколишніми селами прокотилася чутка про звірства під час заготівлі посівного зерна на ст. Канатовій: там озброєні члени комісії імітували розстріли людей, ставлячи їх до стіни будинків і цілячись у груди, а потім відводили в приміщення, де змушували стероризованих писати розписки про те, що "добровільно" здадуть 5 пудів зерна [41]. У Маловисківському районі член партії Гребцов збір посівного зерна організував так: бив селян кулаками, викликав їх серед ночі на допит, у сильні морози ставив босими ногами у крижану воду, наливав її у чоботи, змушував ходити чи стояти по 12-16 годин, писав смертні вироки і під загрозою зброї змушував розписуватися у вироках з визнанням того, що "селянин – ворог народу". Селянам погрожував ще й так: "Давай хліб, или я убью тебя!" [42].

У лютому 1930 року народний суд Бобринецького району засудив до позбавлення волі на 6 місяців Михайла Кур'янова – "за злісне невиконання плану насінневого фонду у розмірі 74 пуди". Сільська комісія не зважила на те, що за матеріальним станом він був бідняком і хліба не мав зовсім, навіть на прогонування. Взимку 1930 року "за злісне невиконання хлібозаготівлі" заарештували хліборобів з с. Олексіївка Маловисківського району Г. Костюченка, В. Малого, С. Бабанського, а народний суд засудив на різні терміни ув'язнення зі сплатою великих штрафів.

Досить організовано й винахідливо влада підійшла до збору посівного матеріалу по Знам'янській сільській раді. 17 лютого 1930 року там створили кілька бригад для "виявлення насіння по кожній сотні окремо". По "Першій великій" насіння в селян шукала бригада з 6 активістів під керівництвом комуніста Гната Кривошеєва. На кутку "Фараонівському" бригаду очолив комуніст Гаврило Степанов, по "Косівській північній і південній частинах" виявляли посівне зерно бригада на чолі з членом партії Василем Остаповим. Загалом створили 10 бригад, до яких потрапив тільки один середняк, всі інші – комуністи, комсомольці та всуціль бідняки [43].

Під час колективізації досить показовими є дії щодо селян с. Паліївка Маловисківського району уповноваженого-члена райвиконкому Газетчикова, уповноважених Фугеля та Плотнікова, які разом з місцевими активістами тих колгоспників, які хоч і записалися до колективних господарств, однак єдиний

свій порятунок від голоду – зерно, воліли тримати у себе, тероризували. Тих, хто не здавав “хліба та посівматеріалу, роздягали, садили в холодний хлів, погрожували “наганом” і на всі 100% усупільнили коней, корів, свиней і курей”. Також наливали в чоботи води і виганяли селян на мороз. Одночасно вимагали від них розписок про самогубство [44]. 7 лютого 1930 року незаконні дії уповноважених по с.Паліївка розглянули на засіданні Маловисківського РК КП(б)У, назвавши їхній злочин “перекручуванням класової лінії”. Як з’ясувалося, колишній завідувач бойні Фугель набуті на забої тварин професійні навички переніс на паліївських селян: бив, погрожував їх розстріляти, хліборобів Лунгула та Бойка змусив писати записку про самогубство, а селянину Підлісному при морозі наливав воду в чоботи. Газетчиков у присутності селян заявляв: “Не дасте пшеничку, пустимо під лід!”. Багатьох селян при сильних морозах зачиняв у “холодну”, погрожував налити води в чоботи. У “холодній” селяни сиділи і мерзли доти, поки не віддавали останнє зерно, прирікаючи свої сім’ї на голод. Комуніст Онищук бив паліївських селян револьвером. Молоду матір, яка два тижні як народила дитя, виганяв роздягнуту на мороз. Газетчиков і Онищук послали селянина Лунгула з запискою до Фугеля, де писалося: “Візьми цього кулака як слід у роботу!”. Фугель, отримавши записку, вивів того з хати і, вийнявши зброю, погрожував убити. За невиконання плану по зборі посівного зерна у “холодній” с.Паліївка одночасно перебували по кілька селян і це місце катування холодом ніколи не порожніло [45].

“Ударна сила” на селі – члени КНС. Учасники районного з’їзду сільських активістів Великоvisківського району. Лютий 1930 р. З архіву Б. Шевченка

Один з цих уповноважених – Газетчиков Федір Іванович, хоч і народився в 1890 році у глухому лісовому селі поблизу Петербурга, проте радянську владу активно утверджував саме в Україні. В особистому листку для кандидатів у члени КП(б)У про свою освіту написав, що здобув її вдома. Юнаком вивчився на слюсаря. В 1914 брав участь у страйку в Петрограді. Служив у царській армії, а з 1918 року, після того, як став кандидатом у члени комуністичної партії, демобілізувався і “приватно” прибув в Україну до с.Братське, “щоб відпочити”. У 1919 році став повноправним членом партії. Брав активну участь у боротьбі з українськими повстанцями. Потрапив до них у полон, однак, через помилковий гуманізм, ними відпущений. Повернувся до Братського. Там у квітні 1920 року обраний головою Братського волвиконкому. В 1923 році Газетчиков обирається головою Братської сільської ради. У 1920 році засуджений на 5 років умовно за перевищення влади – прикладом гвинтівки жорстоко побив запідозреного у діях на користь армії УНР громадянина Василя Масленика. Також Газетчиков активно боровся проти загонів Ю. Тютюнника та проти повстанців на чолі з Івановим, де в боях проти них, як він писав у своїй автобіографії, “...лише дивом уцілів”. У 1924 році призначений на посаду керівника райземвідділу в Злинку.

З кінця квітня 1925 року поновлений у партії. 25 грудня 1928 року секретар Зінов'ївського ОПК Снегов підписав постанову секретаріату про призначення Федора Газетчикова завідувачем Маловисківського районного земельного відділу. Потім цього заїду направляють у с.Паліївку, де садистські нахили Газетчикова знову проявляться в катуванні беззахисних і заляканих українських хліборобів. Не дивно, що сільську раду в Паліївці, де засідали Газетчиков з компанією самодурів, прозвали “будинком розправи” [46].

Такою поведінкою відзначився і уповноважений Бобринецького райкому партії у Водяно-Михайлівській сільській раді Фурса П.С., який “виганяв

колгоспників з сільради, на всю горлянку кричав: “Ви, бандити, контрреволюціонери, я вас всіх заарештую!” [47]. У січні 1930 року в с. Червоний Яр Зінов'ївського району організували систему, за якою уповноважений РВК Бочаров, голова сільради Овчаренко, член сільради Бірюков, члени робітничої бригади Славінський та Губарьов викликали селян до сільради і вимагали від них здати насіння на весняний посів, при цьому абсолютно не брали до уваги ніяких заяв, благань та прохань: селян роздягали, садили до холодного сараю, тримали там кілька годин, а то й днів. Хліборобів викликали на допит по кілька разів, а потім відправляли на інший кінець села, де діяла інша хлібозаготівельна комісія, де знущання повторювалися [48].

У с. Плетений Ташлик Маловисківського району садистські нахили уповноважених проявилися в тому, що на тих селян, хто взимку 1930 року не зміг здати посівне зерно, вішали вірвовки на шиї та примушували повіситися [49].

7 березня 1930 року стали відомі численні факти “про перекручення” під час колективізації в Новоукраїнському районі. До Малопомічнрянського штабу, де засідала бригада, уповноважена на організацію колгоспу та збір посівного матеріалу, викликали 28-річного селянина-середняка і запропонував йому негайно дати підписку про виконання плану посівної кампанії. Коли хлібороб відмовився це зробити, його примусили танцювати під звуки струнного оркестру до втрати свідомості, після чого посадили до холодної кімнати і тримали там 1,5 години. Члени цієї бригади згвалтували двох жінок, побили 65-річного селянина, якого примушували танцювати, співати, обливали водою, давали в рота запакощену цигарку. В Перчуновському штабі всю роботу організували так, що побиття селян перетворилося на справу буденну. Коли 14 лютого односельці вкотре дізналися про побиття їхнього земляка, то деякі прямо заявили, що “поквитаються з такими представниками влади”. В Новоолексіївці бригада наказала 65-річному господарю, який відмовився здавати посівматеріал, роздягтися, зняти чоботи, потім примусили марширувати по кімнаті хвилини

30 і стали штовхати його з боку в бік, поки чоловік не впав з перевтоми. Потім на нього поклали ящика і всією бригадою сіли на нього, через деякий час після цих принижень і катувань винайшли ще одне: примусили танцювати і запропонували випити 40 чарок вина. До третьої чарки підлили скипидару. Потім накинули на шию очкур, і один з членів бригади почав його підвішувати. Чоловік втратив свідомість, а наступного дня бригада наказала йому мовчати, "а то буде гірше..." [50].

На хуторі Нова Любомирка та Вікняне Добровеличківського району бригада активістів та уповноважених – Антон Шукайло, Петро Даценко та Ісак Абрамович, створюючи колгоспи та збираючи посівний матеріал, змушували селян переодягатися священиками і відсилали в сусідні села, жінок намагалися ґвалтувати і навіть робили це, багатьох негодних зачиняли серед зими на довгий час в "холодній". В с.Глиняне Добровеличківського району члени штабу з колективізації, куди увійшли Ілля Карнаш, Юхим Пташка, Іван Коновалов та інші, незговірливим селянам – Павлу Чистяку, Івану Пташку, Федору Колісниченку та ін. лили за комір і в чоботи воду, потім закривали до "холодної", де вікна навмисне відкривали навстіж, щоб утворився протяг, і тримали мокрих людей по кілька годин на морозі. Від такого катування захворів і помер Степан Болгаров [51]. У ніч з 12 на 13 лютого 1930 року селянина Трохима Данилевського змусили випити 5 кухлів крижаної води, говорячи: "Вчора робили наружне обтирання, а сьогодні – внутрішнє вливання!". Знущалися з селян уповноважений Добровеличківського РПК Гомберг, голова Глинянської сільської ради Ростіанов [52].

Не вирізнялося з поміж інших стероризованих колективізацією та збиранням посівного зерна село Васине тодішнього Новопраського району. Збирати посівматеріал до Васинської сільської ради прибули уповноважені Тимофєєв, Хмельов та Уц. Райвиконком визначив для села план у 2500 пудів зерна, що був абсолютно нереальним. Однак, трійка приступила до роботи, створивши у спорожнілих куркульських хатах кілька "штабів", де засідали комісії сприяння хлібозаготівлі, що складалися переважно з молоді. Серед ночі до "штабів" викликалися боржники, з яких всіляко знущалися: били, каталися верхи, саджали у підвали, затискували в одвірки пальці й затискали дверми, прив'язували до кінського хвоста й пускали коня вчвал. Організовували з боржників бригади по кілька чоловік, чіпляли їм на шії дошки чи бляхи з написами "Кулак, здавай зерно!", давали в руки порожні відра та змушували ходити вулицями села й кричати: "Кулак, здавай насіння!". За людьми їхав верхом на коні активіст й підганяв нещасних, серед яких були також жінки. Все робилося не тільки з ініціативи уповноважених, але й голови Васинської сільської ради Корнієнка, голови КНС Микити

Доморацького. Також цей актив змушував жінок вступати з ними в статеві зносини, обіцяючи зменшити їм плани хлібоздачі. У селі мали місце незаконні реквізиції курей, сала, масла, що супроводжувалося вибиванням дверей у переляканих господарів, виламуванням замків. Траплялися випадки, коли члени комісії спекулювали відібраним у селян насінням, або в побитого, який заборгував лише пуд зерна, відбирали 5 возів цегли та віз дров. У “штабі” с. Медерове на дверях підвалу, на стінах, у сінях, на меблях, зокрема, на столі, скрізь були сліди крові [53].

У Новгородківському районі Тиміш Білий, голова сільської ради, а також члени президії сільської ради Степан Хільченко, Володимир Сулима, Федот Шабельський, Аврам Жук під час збирання посівматеріалу викликали селян до сільської ради і чіпляли боржникам на шиї плакати з написом “За межі України!”, потім ганяли їх вулицями села. Намагаючись досягти високих показників колективізації, на зборах залякували селян погрозами: “Хто не піде в колгосп, того заженемо у тюрму. Нема таким місця у Радянському союзі!”. Особливо впертих, які не хотіли йти в колгосп, заарештовували, і колонами по 10-15 осіб, вчепивши на шиї плакати “За межі України!”, ганяли по багнюці за кілька кілометрів до іншого села, а вже після цього ув’язнювали у “холодній”, де забороняли сидати на долівку, розсипали по ній бите скло, не дозволяли спати. Такі катування зазнали селяни Смаглій, Ждаха, Панасенко, Дмитро та Федот Моргулі, Коваль, Рогуля та ін. Серед ночі в помешканнях багатьох селян чинилися незаконні обшуки, під час яких забирали не тільки посівне зерно, але й все їстівне, навіть одяг [54].

Порушники класової лінії партії перед судом.		
У помешканні робітничої касарні Мало-Вищанської цукроварні в присутності величезного матовпу робітників і селян партколегія Окружної Контрольної Комісії розглянула справи верхівки Мало-Вищанської парторганізації.	Горобця вибрали на окружний з'їзд колгоспів. Окружний з'їзд вибрав його на всеукраїнський з'їзд. Там він виголосив привітальну промову. Там його обирали на всесоюзний з'їзд. І в наслідок цього п'яниця, злодій, петлюрівець Горобець сидів у президії всесоюзного з'їзду колгоспів поруч з тов. Калініним завдяки батьківським старанням Думаїдеяка.	Плаксицького, Мирошовича, дружини попа Єлисеєва, Бабдча Василя. Цілу ніч п'ячили, а потім взяли комбінатську машину й коні, каталися, провітрювали свої голови від п'яного чаду. До цієї п'яної компанії тієї ж ночі потрапив п'яний робітник Тереза. Терезу напоїли, а потім викинули через вікно в кручу.
Найбільш одіозних членів партії, що “відзначилися” під час колективізації, судили. Стаття в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., про суд над “верхівкою” Маловисківського р-ну. Фонди ДАКО		

Взимку 1930 року уповноважений Новгородківського РПК по с. Новомиколаївці Григорій Коваленко, з метою змусити матір червоноармійця Запасенка будь-що виконати план по посівному зерну, так ганяв нещасну до “штабів” сусідніх сіл, що знесилена жінка в морозну пору ледь не замерзла по

дорозі. Подія отримала розголос тільки тому, що її син ніс службу в рядах Червоної армії. Взимку 1930 року в Інгуло-Кам'янській сільській раді, в селі, що з десяток років назад – у серпні 1920 року, не злякалося дати запеклий бій Червоній армії, уповноважений Семен Голубенко та активісти Іліодор Денисов, Кіндрат Насінник, Пантелеймон Олійник заарештували односельця Романушка, побили, кололи голками у спину, осідлали і верхи їздили по хаті, потім роздягли і посадили в холодну повітку, крім того встромляли олівець глибоко в рота, поливали холодною водою, виводили у двір та імітували розстріл. І все робилося з єдиною метою – будь-що вибити з чоловіка посівне насіння [55]. Епідемія садизму поширилася взимку 1930 року селом Новоолександрівка Братського району. Лютували активісти Дмитро Ярохін, Юхим Слатвінський. Петро Дзядевич. Селянина Дерюгу ці діячі заарештували, роздягли, посадили у “холодну”, потім наказали повіситися, для чого дали тому шарф. Ярохін навіть зробив петлю, накинув арештованому на шию і почав затягувати. Вдові Вержаховській, теж заарештованій за невиконання плану, всували в рота помазок для бриття, змащений милом. Знущань зазнали селяни с. Губівки Зінов'ївського району. Займалися цим Самійло Кругленко – голова сільської ради, Василь Колісник – уповноважений РПК, Марія Ніколенко – секретар партосередку та ін. активісти. В їхньому арсеналі катувань – вже традиційні побиття селян, тримання в “холодній” роздягненими. Було, проте, й нове: декого з селян Губівки, як от Стародубцева, Даценка, прив'язали до хвоста коня та тягали посеред ночі вулицями села [56]. Такі “герої” з садистськими нахилами знайшлися і в сільській раді с. Леонтовичеве Новоукраїнського району. Це Іван Мартинюк, Григорій Арманов, Григорій Ардатеєв, Олександр Марченко [57]. Їм і не до тямки було, що через два роки в селі голодні їстимуть собі подібних. Абсолютно безкарними почували себе взимку 1930 року в с. Новомиколаївка Новоукраїнського району інша бригада садистів у особі Зайделя Буртмана – уповноваженого РВК, Семена Сушка – голови сільської ради, а також активістів Василя Діденка, Михайла Голобородька, Івана Удовиченка, Григорія Ігнатєєва, які здійснювали масові арешти односельців, тримали ув'язнених роздягненими у льоху, били їх, обливали холодною водою, відбирали зерно, сало, сир, масло. Впровадили, проте, й нове покарання: через душник у льоху паскудили людям на голови [58]. Не надто вибагливими та винахідливими у тортурах відзначалися активісти 2-ї Поміччанської сільської ради. Це Микола Баглюк, Федір Клієвський – уповноважений РВК, Ілля Омельчук, Данило Сазоненко, які били селян, тримали роздягненими у “холодній”. Розважалися ще й тим, що беззахисних арештованих змушували співати, танцювати, цілувати чоботи, стояти на морозі роздягненими. Марію Янкевич роздягли та намагалися згвалтувати [59].

Активісти Новоукраїнського району, які відзначилися на колективізації: Шуліка, Цуркан, Кисильчук. 1930 р. Фонди ДАКО

17 активістів творили злочини на території Помічнлянської сільської ради. Диригентом виявився Марк Григор – уповноважений РВК, його добровільними помічниками стали Іван Дядюра, Яків Москаленко, Василь Рябошапка та ін. Селянку Тетяну Савченко, чоловік якої перебував у БУПРі, заарештували, побили, обкрутили вірьовкою за шию та міцно затягли, також намагалися покласти до

спідньої білизни сніг, змушували цілувати ікону, наказуючи жінці: “Проси у неї пшеницю!”. Марк Григор, взявши ножа, погрожував вирізати жінці груди. Заарештованим чоловікам Павлові Дядюрі та Петру Омельченку активісти човгали вірьовкою поміж ногами. Робили це і жінкам. Селянина Михайла Гребенюка заарештували, побили так, що чоловік ледве потрапив додому. Агафію Гребенюк теж заарештували, побили, а потім запропонували віддатися кожному в штабі, і лише після цього пообіцяли відпустити. Селянину Земському виривали бороду [60]. Насолоду в катуванні земляків спізнали взимку 1930 року активісти с. Новоолексіївка Новоукраїнського району: Андрій Беззадін – секретар партосередку, а також Олена Ракул, Павло Авраменко та ін. А координував їхню роботу з відбирання зерна уповноважений РВК Петро Пустовіт. З селянина Токаренка, боржника по зерну, знущалися так: викликали до “штабу”, посадили на піч та змусили довго тримати на прицілі лопату. Потім дали два великі гарбузи й змусили марширувати хатою. Для “сміху” напоїли водою зі скипидаром, потім, зваливши чоловіка додолу, накинули зверху кожуха і били. Та на цьому випробовування для нього не закінчилося, адже змусили лежати під перевернутою скринєю, після чого наказали танцювати. І коли після цих катувань селянин відмовився здавати зерно, якого не мав, на нього накинули вірьовку й підвісили нею до сволюка [61].

Здійснювати колективізацію в с. Донино-Кам’янка прибув уповноважений Знам’янського райкому партії Савенко. Швидко зорганізували актив, серед яких виділявся П. Кульша. Шантажем, погрозами та розкуркуленням вдалося усупільнити землю, худобу, реманент. Організували два колгоспи: “Комунар”,

до якого записали 184 селянські господарства, та "Змичка" - з 73 господарствами. Взятися за усупільнення зерна. Однак його в селян майже не було. Савенко та Кульша дали команду активу робити повальні обшуки в селян, витрушувати все зерно та, навіть, борошно. Перетрусили всі комори, горища та двори. Навіть доходило до того, що колупали долівки в хатах. Особисто Кульша сидів в сільській раді та давав команди активу приводити до нього тих селян, які не виконали накладених на них планів. Деяких тримали у сільській раді допізна, морили голодом. Постраждав і сільський комуніст Волошин. Під час цих подій він перебував у лікарні Зінов'ївська, там його доглядала дружина. В пошуках зерна до порожнього обійстя прийшов особисто Кульша і намагався зірвати з дверей хати замок, однак це йому не вдалося. Терор у Донино-Кам'янці тривав тиждень. Спроби селян поскаржитися на дії Савенка і Кульші секретарю парторганізації Бондарю оберталися тим, що партієць погрожував одних скаржників вигнати "з тріском до чортової матері" з колективу, інших страхав "розміняти" і вислати на Соловки. "Ми все можемо, нам все ніпочому!" - любив повторювати Бондар. Своїми діями актив так залякав селян, що "вони на зборах бояться слово сказати". Таку ситуацію в Донино-Кам'янці описав 15 березня 1930 року у листі до Знаменського райкому партії житель села Денис Давидович Петровський, наївно сподіваючись отримати допомогу в протистоянні зі знахабнілим активом [62].

До осені колективізувати Бобринецьчину.		
<p>Бурхливий зріст колективізації в районі вимагає зараз від партійних, радянських і професійних організацій виключної уваги. Виходячи з цього райпарком та президія райвиконкому ухвалили аби протягом 1930 року Бобринецький район колективізувати на 100 відс., причому 70 відс. до весняної посівкампанії, а 30 відс. до осінньої посівкампанії.</p> <p>Для цього в районі є надзвичайно великі можливості: закінчується електростанція, енергію якої можна використати в двох кушах—Бобринецькому і Олександрівському, а це буде охоплювати біля 35000 гектарів землі. Про бурхливий зріст колективізації в районі вимагає зараз від партійних, радянських і професійних організацій виключної уваги. Виходячи з цього райпарком та президія райвиконкому ухвалили аби протягом 1930 року Бобринецький район колективізувати на 100 відс., причому 70 відс. до весняної посівкампанії, а 30 відс. до осінньої посівкампанії.</p>	<p>де нема колоб'єднань організуються нові колгоспи. Вони повинні усупільнити не лише сільське господарство, а й живий та мертвий реманент і взагалі збільшувати меподільний капітал, як основа, що зміцнює колгоспи. Колгоспи повинні будуватися так, аби якомога більше скупчувати навколо них землі (не менш як 1000 гектарів в одному колгоспі). Колгоспи передбачається організувати в куші з площею до 15000 гектарів. Куші будуть поділятися на окремі види виробництва, тобто одна група колгоспів розвиває скотарсько-продуктове господарство, друга група птахівництво, інтенсивні</p>	<p>райколгоспсоюз в той же час організовує збут с.-г. сировини, допомагає організаційно проробляти виробничі плями для цілого куша тощо.</p> <p>Для практичного здійснення поставлених завдань зараз район розбито на 9 участків, куди прикріплено партійний, радянський, професійний районний актив. Його завдання полягає в тому щоб організувати бідняцько-середняцькі маси навколо питань колективізації й весь час допомагати на місцях організації колгоспів, обслуговуючи їх організаційно, так і практично. До цієї роботи також притягнемо увесь агроперсонал, який безпосередньо бере участь</p>
<p>Передовиця в газ. "Червоний шлях", 1929 р., з планами суцільної колективізації Бобринецького р-ну. Фонди ДАКО</p>		

Такі знуцання над селянами, що залежали від ініціативи і вигадливості уповноважених та активістів, і за повної підтримки й заохочення влади, в той час були типовими практично для всієї Зінов'їщини. Для маскування цих

злочинів комуністична влада винайшла термін “викривлення політики”. В Зінов’ївському ОДПУ таких резонансних “викривлень”, що їх аж ніяк не можна було втаїти, тільки за час здійснення колективізації, усупільнення посівматеріалу та розкуркулення зафіксували 823. Лише протягом 24 днів лютого 1930 року, коли шаленими темпами здійснювалися колективізація та розкуркулення, виявили 296 випадків “викривлень”, що їх здійснили представники влади, з них 87 побиттів селян, 5 ґвалтувань, а також 387 незаконних арештів та до 1700 масових обшуків домогосподарств селян – все це не вважалося за злочини.

Уважний читач помітив, що мова йде про зиму 1930 року, тож не про дії гестапівців чи есесівців під час нацистської окупації цих сіл, а про злочинства комуністичної влади проти селян ще задовго до приходу німців.

Всі ці незаконні дії отримали благословення Москви і до певного часу нею заохочувалися. Коли хліборобів Зінов’ївщини знуцаннями, тортурами, арештами та розкуркуленнями все-таки остаточно стероризували, то потреба у цих садистах відпала, тож ними пожертвувала: кого виключили з партії та вигнали з роботи, декого, навіть, судили.

Зрозуміло, що доведені до відчаю такою політикою влади окремі хлібороби чинили стихійний опір. Проте тих сил, що діяли проти червоних колонізаторів у 1918–1922 рр., у них вже не було, тож залишився протест у формі дрібних терористичних актів, які, однак, дієво вплинути на подальше їхнє уярмлення аж ніяк не могли. Так, за час з січня по перше квітня 1930 року в Зінов’ївській окрузі органи ДПУ зафіксували 35 терористичних актів проти представників влади та активістів, 12 підпалів, 10 замахів на вбивство, 2 вбивства тощо [63]. А за час з 1 жовтня 1929 по 15 березня 1930 року тільки окружний суд розглянув 13 “терористичних справ проти колгоспів” та засудили 25 хліборобів на різні терміни ув’язнення. Не обійшлося без “вищої міри соціального захисту” – розстрілів. Такого тяжкого покарання зазнали: бідняк, середняк, 7 куркулів, службовець [64]. Яку роботу здійснили т.зв. “народні суди”, що діяли в кожному районі Зінов’ївської округи, невідомо, проте зрозуміло, що її в них вистачало. Так, протягом березня 1930 року в с. Глодоси Новоукраїнського району за 10 днів зафіксували 5 випадків підпалів. Колективні споруди також горіли у с. Митрофанівка та Коробчине (Бобринецький, Новомиргородський райони). Про це говорив у своїй доповіді на VII окружному з’їзді КНС секретар Зінов’ївського ОПК Снегов. У с. Цвітне двом активістам – Саєнку та Кролю, невідомі 17-18 червня 1930 року вибили скло у вікнах. У с. Сонцеве Устимівського району група жінок намагалася побити вікна в сільській раді. У с. Панчеве юнак, зламавши двері колгоспної контори, підпалив шафу з документами, та намагався вбити сокирою голову колгоспу. В с. Устимівці голові колгоспу спочатку спалили

повітку, а згодом і хату. Зять розкуркуленого ганявся з вилами за цим головою колгоспу та намагався його вбити [65]. У стратегічному вимірі такі форми селянського опору комуністичною владою сприймалися як дріб’язок.

Група колгоспників на с. г. виробничій нараді.

Колгоспники на виробничій нараді. Фото в газ.
“Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

Вкотре нагадаємо: залякуваннями, шантажем, погрозами, знущаннями, розкуркуленнями та розстрілами владі таки вдалося на початок весни 1930 року зігнати до колгоспів більшість селян Зінов’ївщини – понад 85% від їхньої загальної кількості.

Будь-які негативні вислови селян про колгоспи, про умови праці в ньому негайно

фіксувалися численними уповноваженими та таємними інформаторами і повідомлялися до районів. Сліди цих доносів залишив і уповноважений по Цибулівській сільській раді Дмитро Ткалич. Так, він повідомив, що 15 лютого 1930 року, з метою наведення дисципліни в колгоспі с. Цибулеве Знам’янського району, з нього виключили Юхима Демешка, який пробув у господарстві кілька днів. Однак лише виключенням “за довгий язик” справа не закінчилася: колгоспника внесли до списку куркулів, а майно конфіскували. “Ставав проти заходів партії, що перероблялися в сучасний мент” і Василь Ангелуца з с. Цибулеве – писав у доповідній до Знам’янський РПК уповноважений Ткалич. Закономірно, що майно невгодного описали, а самого В. Ангелуцу внесли до списків куркулів [66]. 27 березня 1930 року Дмитро Ткалич разом з колгоспниками с. Цибулеве перший раз виїхали в поле – розпочалася посівна. Виїзд обставили “по комуністичному” - на вози, сівалки та коней вчепили червоні прапори та співали революційних пісень, все це нагадувало релігійний ритуал – своєрідну хресну ходу, де замість хоругв розвівалися прапори, а палкі промови партфункціонерів нагадували псалми. На тому свято й закінчилося: в колгоспі не було чим годувати коней.

Всі справедливі слова щодо непорядків у колгоспі оберталися проти самих селян. Так, до “неблагонадійних” у с. Цибулеве уповноважений Ткалич вписав “куркулів” Самійла Костенка та Ісака Бондаренка тільки за те, що ті на зборах, звертаючись особисто до уповноваженого, заявили: “...ви забрали хліб у час хлібозаготівлі повністю, а зараз ходите й просите фуражу

для коней, а де ми його вам візьмемо!”. Колгоспник Пащенко навіть заявив таке, звертаючись до односельців: “...настав час, коли ми не повинні мовчати оцим панам, які їздять з портфелями та все обманюють і обіцяють на словах золоті гори. ...А в колективи було втягнуто насильно. А щодо розкуркулення, – продовжив Пащенко, – то партія зробила неправильно, вони (куркулі. – Авт.) давали велику користь для бідняків”. Особисто на свою адресу Ткалич чув і такі вислови, про які одразу доносив в райком партії: “Поприїжджали партійці і мучать нас!”. З суттю колгоспної системи розібралася і жителька с. Цибулеве Одарка Мирошник. Її слова теж стали відомі Ткаличу: “Це тільки на бумазі, – говорила жінка, – а на ділі нічого не роблять, бідноту прижимають, не дають жити!” [67].

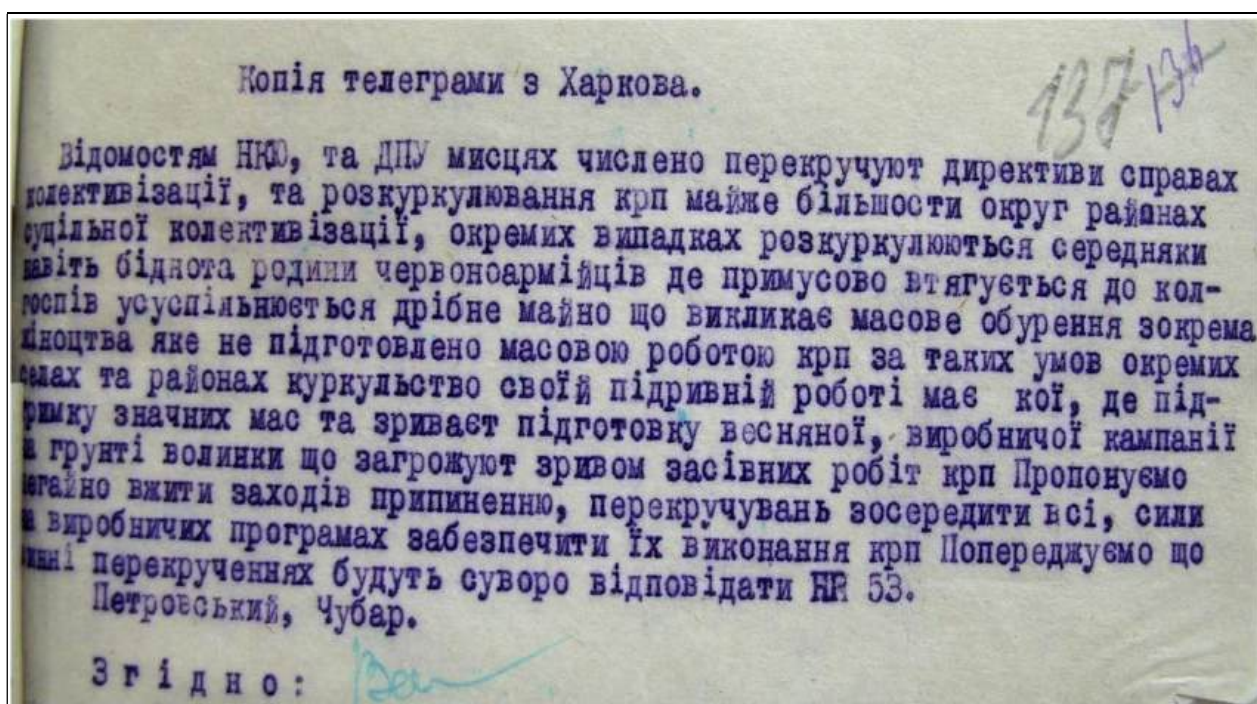
23 березня 1930 року під червоними прапорами й співами революційних пісень зробили перший виїзд у поле колгоспники Веселокутської сільської ради Єлизаветградківського району. Однак веселощі тривали не довго. Член колгоспу ім. “1-е Серпня” с. Веселий Кут М. Бойко того ж таки дня, коли відбувся виїзд в поле, написав заяву, в якій пояснив причини виходу з колективного господарства: “Прохаю виключити і не лічити мене членом колгоспу, бо я не хочу в ньому бути, я бідняк, а з мене вимагають 21 крб. на акції трактороцентру, котрих я не маю де взяти. В цьому мені не вірять, садять в холодну хату”. Уповноважений Олексієнко, який надсилав звіти до райкому партії, обурювався не з методів розправ з колгоспниками артілі ім. “1-е Серпня”, коли їх відправляли фактично під арешт у “холодну”, а від того, що заяву про вихід написав саме бідняк [68].

На початку квітня 1930 року в колгоспах таких сіл Єлизаветградківського району, як Плішки (“Радянський господар”), Веселий Кут (ім. “1-е Серпня”), Михайлівка (ім. Леніна) зовсім не залишилося кормів для коней, а в окремих колгоспах його залишилося на 3–4 дні. Зате на возах і в гривах коней майоріли червоні стяги та стрічки [69].

24 квітня 1930 році все ще тривала посівна в колгоспі с. Шамівка Знам'янського району. Проте як: “...од недостачі фуражу коні худі, пристають, а це впливає на колгоспників”, - писав до райкому партії уповноважений Левицький. Така ситуація в колгоспі спостерігалася і на початку літа 1930 року. Про неї дізнаємося з протоколу загальних зборів колгоспників с. Шамівка, що відбулися 1 червня 1930 року. “Товариші” Сосновський, Шкафер та Карнаух бідкалися, що “члени колгоспу погано виходять на роботу, недостатньо хомутів, не пригнані до коней, коні хворі. Не гуманно поводяться з кіньми, плечі у них побиті, гонять риссю. А колгоспники до цього часу не отримали авансу хлібом” [70]. Тобто, все те живе, що потрапляло в орбіту “турботи” радянської влади, завжди опинялося перед загрозою голоду, хвороб при жорстокій експлуатації й

повному визиску фізичних і моральних сил. Це однаково стосувалося як людей, так і безмовної, але не менш стражденної колгоспної худоби.

30 березня 1930 року доповідна про події у с. Шамівка надійшли від уповноваженого до Знам'янського РПК. У ній повідомлялося про "негідну" поведінку на колгоспних зборах Якіма Щербини, свого часу він був членом ВУЦВК. Ця, без сумніву, авторитетна людина, закликала, породжуючи повне нерозуміння та насторогу в уповноваженого, вийти з колгоспу, вважаючи це єдиним порятунком з тяжкого становища, у якому опинилося колективне господарство вже за місяць від початку своєї діяльності. Крім закликів, Я. Щербина привселюдно говорив про те, що "...всі, хто працюють у колгоспі, нічого не одержать". Його односельчанин Гаврило Садовніченко в присутності уповноваженого голосно заявив, що "за царизму жилося краще" [71].

Запізніла телеграма з Харкова до Зінов'ївська за підписами Петровського та Чубаря "щодо припинення перекручень на місцях під час колективізації та розкуркулень". 1930 р. Фонди ДАКО

Пробувши у колгоспах кілька тижнів, зрозумівши, в яку халепу потрапили, усвідомивши хибність т.зв. "колективного господарювання", багато селян на весні 1930 року виступили проти політики комуністичної партії на суцільну колективізацію. Протести, прозвані "волинками", були масовими, охопили всі без винятку села та хутори нинішньої Кіровоградщини, примусили владу дещо змінити (послабити) свою політику щодо селян, але не відмовитися від неї. Жорстокими репресіями вже незабаром червоним колонізаторам вдалося зламати опір селян та довести до кінця суцільну колективізацію. Проте, і після "волинок" селяни, всупереч волі комуністів, продовжували поодинці виходити з колгоспів, наражаючи

себе та свої сім'ї на репресії, бо майже всіх колишніх колгоспників ДПУ тримало під постійним негласним наглядом як “неблагонадійних”.

Радянська влада у березні 1930 року, в розпал “волинок”, заарештувала та показово засудила тих уповноважених по Червоноярівській сільській раді Зінов'ївського району, які застосовували до селян вигадливі тортури та фізичні знущання. Максимальний термін ув'язнення для уповноваженого РВК Бочарова, садиста з партквитком, становив 7 років, мінімальний строк ув'язнення для “двадцятип'ятитисячника” Славінського призначили у 2 роки. Однак, такі випадки поодинокі.

20 серпня 1930 року в Зінов'ївському окружному комітеті партії знову підбивали підсумки колективізації. На цю дату вона виявилася такою [72]:

район	кількість колгоспів	охоплення колективами / %	Тобто, задумане щодо суцільної колективізації не вдалося, адже норів значної кількості селянства Зінов'ївщини перешкодив цьому. Проте в запасі комуністів визрівав злочинний план змусити всіх хліборобів повністю й остаточно скоритися їм. Його повністю реалізують через два роки.
Братський	79	47,58	У 1970 році до партійного архіву Кіровоградського обкому партії надійшло кілька спогадів
Бобринецький	86	59,49	
Устимівський	56	42,09	
Компаніївський	61	62,22	
Рівнянський	64	40,81	
Новоукраїнський	101	53,50	
Великовисківський	31	60,25	
Зінов'ївський	67	42,88	
Новгородківський	32	55,59	
Новопразький	77	58,52	
Знам'янський	36	68,20	
Єлизаветградківський	61	61,22	
Новомиргородський	45	70,72	
Маловисківський	33	63,95	
Хмелівський	73	68,82	
Всього	902	56,74	

активних учасників колгоспного будівництва з перших його днів. Так, Петро Гребенюк, 1903 р.н., член партії з 1927 року, свідчив: “У 30-му році серед 25-тисячників я був направлений на роботу головою правління колгоспу ім. Шевченка с. Капітанівка Златопільського району. Ні спеціальної освіти, ні досвіду роботи в сільському господарстві не мав, але йшов на виконання заклику партії. Пригадую, у той час колективізували 25% господарств села, але вже до 1932 року до нас у колгосп прийшли 90% селян” [73].

А. В. Пушенко тільки став членом партії в 1928 році, а наступного року вже працював головою сільської ради с. Йосипівка Новомиргородського району.

Він згадував: "У 1929 році на сільську раду нам довели план хлібозаготівлі 4200 пудів. Зібрали збори села і кожному оголосили, скільки здати хліба державі. Так куркулі, міцні середняки підняли такий шум і крик на адресу керівників села. Але на зборах заспокоїли крикунів, притихли куркулі і їхні прихвосні. ...Опір і саботаж у хлібозаготівлі зламали і хліб забрали. У куркулів все майно передали до колгоспу, а хліб здали в державу. Так виконали план хлібозаготовки. За окремими активістами була погоня куркулів і їхніх прихвоснів, але вони були викриті і понесли покарання. Було слідкування за мною, але я ніколи однією дорогою до хати не ходив, а різними стежками. Закінчилася хлібозаготівля, приступили до колективізації. В Йосипівці створили колгосп "Пролетарій". Біднота вступала до колгоспу, але середняки чинили опір. Дехто ховав сільгоспінвентар – закопували в землю, мовляв "нехай згниє, а в колгосп не дам". А підкуркульники ...збиралися в хатах і без світла підготовляли підпільну організацію, а щоб не забрали коней чи волів, ночами в полі перебували, в ярах, щоб не йти до колгоспу. Інші кидали свої сім'ї, виїжджали з села, аби теж не йти до колгоспу. А жінки заявляли, що без чоловіка в колгосп не підуть. Але ці вилазки були викриті активом села.

На весну 1930 року колективізація села була в основному закінчена, готувалися вийти в поле. Але пішла хвиля - це робота куркулів – розбирайте коні й воли. Довелося з основним активом відходити... Мали місце випадки, коли окремі колгоспники застосовували силу, били все, озвірілі брали вила, дрючки і кидалися за активом і членами правління колгоспу. На півдорозі видирали коней, коли вони направлялися в поле на роботу. Так, Оксана Коробка накинулася на комсомольця Костю Снісаренка, видирала в нього коней, покусала пальці рук.

Соломія Двірська, бачачи, що в її брата у дворі сиділи голова колгоспу і уповноважений РПК Петров, і вели розмову з Оберемком Т.В. про повернення коня, ...схопила лопату, перелетіла через річку, вскочила у двір і намагалася порубати голову колгоспу й уповноваженого.

...Правління колгоспу, комсомольці, актив витримали натиск, не допустили розвалу колгоспу. Коні, хто забрав, поприводили назад, ще й просили пробачення.

...Характерно, що на весну 1930 року сільпо не справлялося привозити горілку в кооперацію – щодня продавали по 10-15 і більше ящиків..." [74].

Активний учасник колективізації в с.Тишківка Новомиргородського району Хома Підлубний згадував: "...В 1929 році організували ТСОЗ, привабили до себе середняка і разом пішли в наступ на куркуля і шкідника радянської влади. Вибили всі засоби виробництва з рук куркулів і шкідників, і всю цю зграю, яка заважала проводити закони радянської влади, вимели

поганою мітлою і викинули на смітник. Після цього в 1930 році здійснили суцільну колективізацію. Для колгоспу відрізали найкращі масиви полів, не дивлячись ні на які межі. А той, хто не хотів вступати в колгосп, тому нарізали землю найгіршу. На початку колективізації увесь інвентар стояв у поповій клуні, а контора була в його хаті. Попа видворили з хати, і все колгоспне господарство було на попівській садибі. Цей колгосп називався “Незаможник”. В 1931 році розпочали будівництво конюшні, волонні. Все брали з попівської садиби, також ламали куркульські будівлі...” [75].

Оповідачі, колишні голови колгоспів Пушенко, Гребенюк та Підлубний, у своїх спогадах, написаних у 1970 році, чомусь оминули період діяльності господарств, що припав на час трагедії Голодомору та своє тодішнє керівництво ними. Напевне, у їхній пам’яті вони не збереглися? Чи соромилися того, що самі були причетними до тих трагічних подій, коли десятками і сотнями вимирали колгоспники їхніх колгоспів?

Об’єктивним свідченням подій в українському селі часів “великого перелому” є лист, сповнений відчаю, що надійшов до газети “Радянське село” від жителя с. Гусівка Хмельвського району наприкінці 1929 року, в якому невідомий автор – свідок трагедії села, неупереджено доповнив картину колективізації. “Шановна редакція, - писав селянин, - будь нашим захисником. За що нас катують? І це на 12-й рік Жовтня, коли ми стоїмо на порозі соціалізму! За царату казали, що палицею хотять загнати в рай, а тепер що робиться? Ніхто не питає, чи згоден, чи ні! Наприклад, колектив. Але справа не в колективі, а справа у методі, який вони тут використовують. Вони попролазили в партію, нагріли собі і своїй дружині тепле місце і тепер йому байдуже – нехай все населення здихає, бо він каже: “Мы вас и спрашивать не будем, мы вас железным кулаком!”. Це справжні слова на пленумі РВК у Хмільному 5 грудня 1929 року. ...Ми жити хочемо життям людини, а не бути рабами. Дайте нам свободу йти в колектив, а не женіть нас палицею”. Наприкінці листа автор просив редакцію не називати його прізвища, бо “вони мене з’їдять!” [76]. Наївний селянин, хоч і грамотний, не зрозумів причинно-наслідкових зв’язків, адже, втративши власну державу, годі чекати милосердя від колонізаторів, під якими б вони прапорами та солодкими обіцянками не прийшли на його рідну землю!

Отже, з позицій ефективного ведення сільського господарства будь-яка демократична держава дбала б про фермерське (індивідуальне) господарювання, всіляко підтримуючи добровільні форми кооперування. Тоталітарній державі потрібні були громадяни, позбавлені елементарних прав, але з величезними обов’язками та з постійним страхом перед владою протягом усього їхнього життя. Колгоспи виявилися одним з таких механізмів повного закріпачення нещодавно вільних селян.

9. РОЗКУРКУЛЕННЯ – ЖОРСТОКИЙ ІНСТРУМЕНТ ПРИМУСУ СЕЛЯН ДО ВСТУПІВ У КОЛГОСПИ

Зайве нагадувати, що відбирання вирощеного селянами зерна у 1928 та 1929 роках перетворилося для колонізаторів на справу доволі марудну, зтяжну, що вимагало великої кількості виконавців, адже обійти кожне селянське подвір'я, виявити запаси зерна та відібрати його, перетворювалося, через протести селян чи впертий опір цьому, часто на велику проблему. Не дивно, що комуністичні стратеги винайшли інший ефективний спосіб відбирання зерна: для цього вирішили забрати у селян землю, наділену їм кількома роками раніше, всю робочу худобу, реманент. Оскільки віднині вони хліборобам персонально не належали, то розпоряджатися вирощеним на власний розсуд селяни вже не могли. Крім того, вільний хлібороб і комуністична деспотія – явище несумісне.

Однак відібрати враз землю і зігнати усіх до колективних господарств, що своєю економічною недоцільністю вже скомпрометували себе на початку 20-х років, влада не наважилася, добре розуміючи, що цьому розпочнеться впертий опір усього селянства. Щоб такого не сталося, селян навмисне і вкотре знову, використавши універсальний і безпрограшний засіб усіх колонізаторів “поділяй і володарюй”, розділили: на куркулів, середняків, бідняків, батраків. Останніх проголосили, як і заведено, союзниками і надійною опорою радянської влади, а перших, закономірно, “ворогами трудящого люду”. Тому, починаючи з 1929 року, коли комуністична верхівка взяла курс на суцільну колективізацію, “ворогів” – найактивнішу, найуспішнішу й найавторитетнішу частину хліборобів та їхні сім'ї включно з немовлятами, вирішили фізично ліквідувати з тим, щоб інших залякати й страхом змусити беззаперечно коритися та робити все те, що їм наказували, зокрема, записуватися до колгоспів, майже задарма там працювати та віддавати державі хліба стільки, скільки їй забагнеться. Тих хліборобів, визначених для показового покарання під час створення колгоспів, поіменно визначили в кожному селі і хуторі Зінов'ївщини, назвали вже звично куркулями та вготували більшості з них трагічну долю. Відтак запускався ще один нищівний процес т.зв. колективізації – покріпачення тих хліборобів, кого розкуркулення оминуло. Іншого способу створити за короткий час колгоспи не існувало. Відтак у колгоспах закріпачувалася і душа людини: віднині вона у масі ставала покірною, безвольною та сумирною.

14 грудня 1929 року на бюро Зінов'ївського окружного комітету партії ухвалили постанову про суцільну колективізацію сільського господарства округи. Зрозуміло, що то була не власна ініціатива керівництва округи, а

виконання команди з Москви. В постанові, зокрема, відмічалось, що широкому розгортанню колгоспного руху перешкоджають куркулі. Тому необхідно рішуче переборювати одвертий куркульський опір. Постанова визначила терміни чистки сіл від куркульських елементів. Всю роботу необхідно зробити протягом січня – лютого 1930 року. Процес “ліквідації куркульства як класу”, а ними були всуціль хлібороби, став незворотнім.

Колективізуєтесь, біднота ліквідує куркульню, як класу.		
Бути непохитними знищуючи куркуля.	Відібрати в куркуля всі засоби виробництва.	
Наймисько-бідняцькі маси с. Козарівки мобілізують себе на фронті весняної посівкампанії та колективізації. Заслухавши й обговоривши доповідь про суцільну колективізацію загальні збори членів КНС бідноти та наймитства Козарівської сільради, Зінов'ївського району вітають всі заходи	З величезним піднесенням відбулися загальні збори бідняцько-наймитських і середняцьких мас по Завадівській, Березинській та Кгаївській сільрадах, Зінов'ївського району, щоб обговорити бойові завдання посівкампанії, колективізації та боротьби з куркулем, як класом. Пройняті революційною свідомістю біднота, наймити й середняки	— Класовий ворог всіляко вагає будувати нам наше велике колективне соціалістичне господарство. Ми рішуче ставимо питання про те, щоб куркуля як класу остаточно знищити відібрати в нього всі засоби виробництва та передати їх дії виробничих колективних об'єднань.

Взимку 1930 року в кожному номері газ. “Червоний шлях” з’являлися досить промовисті статті, репортажі, замітки з агресивними гаслами та закликами всіляко знищувати куркулів та створювати колгоспи. 1930 р. Фонди ДАКО

У січні 1930 року плани щодо знищення частини селянства конкретизували: VIII-й пленум Зінов'ївського окружного комітету, керуючись постановою ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року, ухвалив постанову про ліквідацію куркульських господарств на території 15 районів, що входили до Зінов'ївської округи. Цим вмикалося зелене світло черговій нарузі над українським селянством – розпочалося фізичне винищення його найбільш старанної і працюючої частини під неофіційним гаслом: “То не люди, то куркулі!”.

Усіма тогочасними пропагандистськими засобами, що вже давно повністю перебували в руках комуністів, розпочалася настирлива демонізація багатьох жителів сіл, скромні достатки яких створювалися наполегливою працею біля землі дорослими та дітьми: їх безпідставно, проте безжально, таврували сільськими “глитаями”, “експлуататорами”, “ворогами трудового селянства”, “куркульськими недобитками” тощо, навмисне вводячи в оману значну частину суспільства, та сіючи заздрість, ворожнечу, ненависть в убогодухих земляків. Цькування хліборобів і їхніх нащадків, гамузом прозваних куркулями, перетворилося на справу обов’язкову на сільських зборах, у сільбудах, у газетах та по радіо, в заводських та фабричних трудових колективах, у школах та військових

підрозділах. Ту політику яскраво відображали тогочасні більшовицькі гасла, вміщені, зокрема, до газети “Червоний шлях”, що друкувалася у м. Зінов’ївську: “Вперед, під проводом більшовицької партії, до знищення куркуля як класу!”, “Організованим порядком, за твердої більшовицької рішучості, без ніякого жалю до ворога!”, “З куркулем не мир, а війна!”. Тож справжня війна розгорілася в селах сучасної Кіровоградщини наприкінці 20-х рр. ХХ ст., де на жертви знову обрали десятки тисяч хліборобів, які враз стали “ворогами”.

Заклики до розкуркулення на сторінках газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

Розкуркулення – це відбирання владою та їхніми добровільними помічниками-активістами у частини селян, прозваних куркулями, всього їхнього домашнього майна, належної землі та посівів на ній, худоби, реманенту, птиці, одягу, житла, запасів харчів та змін для них в обов’язковому порядку місця та умов проживання. Як таких чітко виписаних ознак куркулів не було. Тож ними могли стати будь-хто з селян, і не обов’язково хто мав молотарку, чи вкритий бляхою дах на хаті, а часто ті, хто критично висловлювався про комуністичні експерименти на селі, ставив під сумнів їхню доцільність. Також причинами розкуркулення часто слугували сусідські сварки, неприязнь між родичами, або безумовне виконання т.зв. “плану розкуркулень”, випсаного в кабінетах ДПУ, райвиконкомів та райвиконкомів, і направлених до кожного села і хутора для обов’язкового виконання.

Ось як пояснив у заяві до Олександрівського РВК причини свого розкуркулення житель с.Триліси Іван Ничипорович Нелень. 2 квітня 1930 року він написав: “Звертаюся до вас з проханням захистити мене від нападів людей, які зводять зі мною особисті рахунки, використовуючи при цьому класову лінію. Зараз мені 35 років, сім’я складається з 8 душ. Майна не маю ніякого, сім’я дрібна, обідрана, напівголова, кожного дня в хаті плачі. ...В

останній час через особисті рахунки Москаленко Петро та Береза Кузьма почали зводити на мене наклепи як куркуля і на зборах добилися, аби мене вислали як ворога за межі України. Прохаю РВК захистити мене і мою дрібну сім'ю від посягань тих людей" [1].

На той час великої майнової прірви між селянами не існувало. Адже переживши страшний голод на початку 20-х рр., уцілілі, за деяким винятком, отримали від влади землю пропорційно кількості їдців і розпочали господарювати на ній практично в однакових умовах за рівних матеріальних статків. Адже перша хвиля розкуркулення відбулася в 1924 році, коли ліквідували заможну частину селянства, що свої господарства розбудували ще до 1917 року. Відібране у них майно передали до новостворених комун та артільей, намагаючись, в такий спосіб, економічно підтримати їх, а самих куркулів пустили по світу. Тому лише кількість і якість праці селян у роки НЕПу визначали рівень прибутків кожної окремої сім'ї. За кілька років наполегливого господарювання деякі з них змогли обзавестися реманентом та худобою. Про "багатства" "нових" куркулів, зокрема тогочасного Олександрівського району, свідчить той факт, що з 243 сімей, вписаних владою тільки у лютому 1930 року до основного списку на розкуркулення, молотарки, загалом примітивні землеробські механізми, що на той час вже давно увійшли в арсенал сільськогосподарських знарядь праці в усьому світі, мали лише п'ятеро господарів. І володіли вони ними на правах співвласників [2]. Загалом молотарки, жнивварки та ін. складний сільськогосподарський реманент хлібороби набували переважно в борг, для чого брали позики, або кооперувалися між собою для їх придбання.

19 лютого 1930 року розкуркулили господарство жителя с. Стримівка Олександрівського району Якова Досужого. Куркулили повністю деморалізованого господаря три особи: Іван Досужий, Семен Гейко та Христя Гейко. Відібране вписали до акту. З нього дізнаємося, що хату куркуля оцінили в 100 крб., конюшню – в 15 крб., колодязь (5 крб.), 20 фруктових дерев (10 крб.), клуня (20 крб.), поламана сівалка (1 крб.), озимих посівів 1,67 дес. (45,29 крб.), 5 пудів проса та 7 пудів пшениці. Загальна сума майна становила 212,19 крб. Дріб'язок у вигляді лав, ослонів, стільців, одягу та ряднин стримівського "глитая", який насправді належав до сільської бідноти, активістів не зацікавив [3]. Отже, справа не в маєтності розкуркулених "мироїдів", чи в їхньому "багатстві", як правило – вигаданому, а в дотриманні тієї цифри знищуваних селянських господарств, що визначалася для кожного села чи хутора окремим планом, розробленим у владних кабінетах.

Процес розкуркулення, що перетворився ледь не на головну політику комуністичної партії на рубежі 20-х – 30-х рр., суттєво вдосконалили. Тому

селян, занесених до списку куркулів, поділили на три категорії, визначивши представникам кожної з них різні життєві шляхи. Оскільки чітких критеріїв кожної категорії не існувало, тому селян нищили не так за економічними, скільки за політичними ознаками й суб'єктивними мотивами. Багатьом селянам просто не пощастило, тож їх теж вписали до куркулів. Так, у заяві до Олександрівського РВК Гордій Волошаненко скаржився: “Мене 23.03. 1930 р. ухвалили вислати за межі села як розкуркуленого та щоб я не шкодив соціалістичному будівництву. Як я можу пошкодити, коли мені 70 років, хворий, ніде ніколи не ходив і не ходжу, бо я старий, майже зовсім нічого не чую і мало бачу, і дружина моя хвора ...” [4].

Гордія Волошаненка проголосили куркулем третьої категорії. Його скарга залишилася без розгляду. Представники цієї категорії були загалом пасивними учасниками всіх процесів на селі, не поспішали записуватися до колгоспів, розмірковували про доцільність нового господарювання, привселюдно не підтримували владу, але і не чинили їй опір. Бути зарахованим до куркулів третьої категорії – це своєрідний нещасливий лотерейний квиток, який отримали тисячі селянських родин, що проживали на території сучасної Кіровоградщини. У них відбирали майже все надбане важкою працею та виселяли за межі сіл, часто – районів, на найпридатніші землі, т.зв. невдоби, що ніколи й ніким, попри “голод” на землю, не оброблялися. Ними були, як правило, круті схили ярів, часто – без води, визначивши для цих переселенців єдиний тип житла – землянки чи курені. Матеріалів та знарядь для побудови найпримітивнішого наземного дерев'яного житла їм не давали, адже при розкуркуленні все відбиралося, зрідка, проте, з реманентів залишали лопати та сапи, інколи торбину якогось зерна. За таких страхітливих умов існування ті з куркулів третьої категорії, які завчасно не втекли і якось дожили до 1932 року, майже всі загинули від голоду в наступні місяці. Ці примітивні поселення далеко за межами сіл, куди примусово виселяли куркулів третьої категорії, називалися “виселки” і фактично перетворилися на радянські “гетто”.

Без нагляду та в спокої переселенців там не залишили, адже подальшу їхню долю вершив призначений з активістів “комендант” – єдина всеосяжна

влада на виселках. Туди ночами задля розваги часто приходили комсомольці з найближчих сіл і всіляко глумилися з абсолютно безправних куркулів: руйнували їхні курені, кілками проломлювали дахи в землянках, та, заодно, ламали нашвидкоруч зведені груби тощо. При спробі зтероризованих селян вчинити хоч якийсь спротив цьому знуцанню, активісти їх калічили чи вбивали. Все це заохочувалося владою, тож будь-яких покарань для злочинців з комсомольськими та партійними квитками не існувало. Станом на 10 березня 1930 року тільки по Зіновівській окрузі розкуркулили 4863 сімей тих українських хліборобів, які отримали тавро “куркуль третьої категорії” [5]. Але цього, як покаже час, виявилось для кремлівського тирана, замало.

Найбільше селян, визначених на куркулів, вписували до т.зв. “другої категорії”. Це хлібороби, які були невгодні владі з багатьох причин, найголовніша з яких – авторитет серед своїх земляків, здобутий наполегливою працею на землі та біля худоби, загалом скромне матеріальне життя, проте з власно вирощеним хлібом, з розумінням того, що колективізація – це нова кріпаччина. Формальними ознаками таких куркульських господарств, як правило, багатодітних, інколи, але не завжди, були кілька голів худоби, нескладні сільськогосподарські механізми тощо. Куркулі другої категорії повністю позбавлялися всього нажитого важкою працею, часто представниками кількох поколінь, і в примусовому порядку виселялися у віддалені малообжиті, а то й зовсім необжиті місцевості біля Північного Льодовитого океану. Влада ніби не позбавляла їх ураз життя, однак голод, хвороби, нещадні морози, відсутність відповідного одягу та житла, неймовірна експлуатація на торфо- та лісорозробках прирікали їх на чужині до неминучої повільної смерті: у першу чергу – дітей та пристарілих. Кількість розкуркулених за другою категорією жителів сучасної

Кіровоградщини й виселених до Білого чи Баренцевого моря, на Північний Урал чи Зауралля сягає багатьох десятків тисяч.

До куркулів першої категорії віднесли найавторитетніших, найактивніших противників політики “корінного перелому на селі” - так помпезно, нагадаємо, комуністична влада назвала відбирання в селян права вільно господарювати на землі й створення колгоспів. Деякі з громадян, вписаних до куркулів першої категорії, свого часу, на початку 20-х рр., боролися проти московських колонізаторів, відстоюючи, зокрема, незалежність України, інші могли цю боротьбу продовжити чи очолити населення певного села, хутора на боротьбу, протест. Після арештів та недовгого слідства селян, вписаних до куркулів першої категорії, або розстрілювали, або запроторювали в концтабори на каторгу. Їхні родини розкуркулювали і виселяли на Північ.

Так, на кінець лютого 1930 року по Зінов'ївській округі внесли до списків куркулів першої категорії 752 осіб. У Новопраському районі таких було 46, Єлизаветградському – 124, Новгородківському – 45, Зінов'ївському – 75, Устимівському – 56, Новоукраїнському – 70. Загалом це лихо не оминуло жоден з 15 тогочасних районів Зінов'ївського округу [6].

Куркулями трьох категорій влада все не могла наситити свій кровожерлий апетит. Тож для селян винайшли ще одне покарання: багатьох землеробів, починаючи з 1928 року, обкладали такими великими податками на зерно та м'ясо, що виконати їх, якби селяни не намагалися, не могли. “Експертами” у визначені можливостей селянської родини здати хліб була сільська влада. Таких селян вносили, нагадаємо, до списків “куркулів-експертників”. За невиконання непосильного плану хлібоздачі, а він і встановлювався таким навмисне, цих хліборобів вписували до куркулів будь-якої категорії. Зрозуміло, що без планів більшовицької влади і тут не обійшлося. Так, тільки по Зінов'ївській округі протягом 1929-1930 років до “куркулів-експертників” вписали 4612 селянських родин. На 25 березня 1930 року кількість “куркулів-експертників” зросла до 4949 сімей [7].

Оскільки процес розкуркулення фактично ніякими законами не стримувався, то влада щодо селян демонструвала неймовірну сваволу, тож безпричинно могла затаврувати будь-кого з жителів села, і надзвичайно часто це робила, як “класового ворога”, “куркульського прихвосня”, “підкуркульника”, “куркульського агітатора”, “куркульське охвістя” тощо, та з нещадною люттю покарати, втілюючи в життя чергове комуністичне гасло “Трощити куркульські зграї!”.

Доказом цього є дивом уцілілий “План оперативної роботи з масової ліквідації куркульства та їхніх сімей”, розроблений в ОДПУ, що на початку лютого 1930 року надійшов до Зінов'ївського окружного комітету партії.

Однак такі плани корегувалися і увесь час у бік збільшення. До планів ОДПУ добавлялися плани райвиконкомів та райкомів партії.

Район:	Кількість господарств, що передбачалося розкуркулити:	
	Згідно плану ДПУ від 1.02. 1930 р.:	Згідно оперативного плану ДПУ (не пізніше 7.02.1930 р.):
Зінов'ївський	350	800
Компаніївський	200	450
Бобринецький	350	650
Устимівський	260	450
Новопразький	200	450
Знам'янський	250	350
Єлизаветградківський	350	500
Великовисківський	100	270
Новомиргородський	160	350
Хмелівський	280	550
Новоукраїнський	350	520
Рівнянський	200	450
Новгородківський	150	330
Братський	200	400
Маловисківський	100	230

Кількість куркулів 3-ї категорії, розкуркулених весною 1930 року в розрізі районів [8]:

Зінов'ївський	586
Єлизаветградківський	551
Компаніївський	343
Хмелівський	422
Новгородківський	234
Бобринецький	511
Новоукраїнський	384
Великовисківський	183
Маловисківський	170
Новопразький	306
Знам'янський	199
Новомиргородський	192
Рівнянський	377
Устимівський	323
Братський	282
Всього:	4863 сімей

Щоб виселити таку масу селян зусиль лише сільської влади не вистачало. Тож на час проведення “операції” з ліквідації куркулів абсолютно кожен комуніст вважався мобілізованим. З них створювали т. зв. бойові мобілізовані кулаки” - маневрені групи, з великою кількістю зброї та суворою дисципліною. З комсомольців та “бідняків-колгоспників” на місцях організовували т. зв. “ударні бригади”, завдання яких – доценту пограбувати господарства куркулів та спровадити їх з сіл. Для успішного проведення розкуркулення

Зінов'ївське ОДПУ поділило райони округи на сектори та направили туди озброєні загони чекістів, міліції, курсантів школи 43-го полку. Так, до сектору №1 (Знам'янка) на початку лютого 1930 року прибули 35 оперативних працівників ОДПУ та озброєна група з 50 комуністів. У секторі №2 (Компаніївка) зосередилися 15 працівників ОДПУ та маневрена група з 30 комуністів. Загалом тільки по Зінов'ївській окрузі таких секторів створили чотири, направивши до кожного потужні озброєні групи. Схоже, що такої кількості чекістів, міліції та комуністів виявилось замало для “операції” з розкуркулення, тож в Зінов'ївську в стані постійної бойової готовності перебував резервний загін з майже 150 бійцями. На озброєні вони мали кулемети, новітні, як на той час, автоматичні гвинтівки “Токарева”, та, навіть, гранати. У будь-яку мить це військо на семи вантажних автомобілях мало можливість швидко дістатися до сіл та вчинити жорстоку розправу з селянами на випадок їхнього спротиву

До кожного району Зінов'ївської округи прибули ще й оперативні групи по розкуркуленню. Таку групу в Єлизаветградківському районі очолив Казаринов, у Знам'янському – Вейс, Новгородківському – Фукс, Новопраському – Кульман, Маловисківському – Белов, Новомиргородському – Горобець, Новоукраїнському – Хусид, Устинівському – Ільзіт тощо. Вивершувалися над усім цим т. зв. “трійки” по розкуркуленню. Так, головою трійки по розкуркуленню в Зінов'ївському районі призначили Кириченка – голову районного виконавчого комітету. Головою Зінов'ївської окружної трійки по розкуркуленню був начальник ОДПУ Йодко [9].

Діяльність трійок, штабів, оперативних та мобільних груп, ударних бригад чітко регламентувалася “Інструкцією по виселенню куркулів та їхніх сімей з території Зінов'ївської округи”, створеної в окружному ДПУ. Один з пунктів цієї “Інструкції...” надавав право застосовувати зброю не тільки проти будь-кого з селян, але і проти “бійців ударних груп”, якщо вони демонструватимуть щодо куркулів страх, боягузство, вагання...

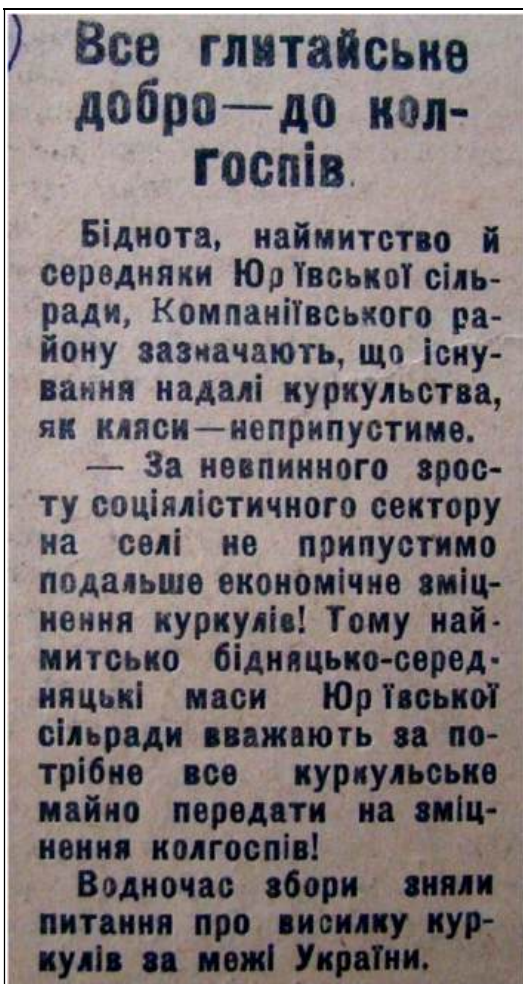
Розкуркулення здійснювалося в кожному селі певного району одночасно.

М. Йодко, начальник Зінов'ївського ОДПУ, безпосередньо причетний до винищення тисяч українських хліборобів активною участю в іншому розкуркуленні та вчиненими репресіями протягом 1929-1930 рр.

Це регламентував пункт №29 “Інструкції...”. Пункт №40 передбачав, що кожна розкуркулена за другою категорією сім’я негайно, взявши мінімум харчів та дещо з одягу, за умови, звичайно, що їм це дозволять зробити члени ударних бригад, не гаючи часу на те, щоб попрощатися з рідним обійстям, сусідами та родичами, дорогими серцю місцями, повинні сідати на підводи, чи ставати до пішої колони, і прямувати на залізничні станції, виділені для відправлення куркулів на Північ. Таких станцій у Зінов’ївській окрузі вибрали три: Шарівку, Шостаківку, Людмилівку. Вузлові станції, як багатолюдні, не підходили через велику кількість небажаних свідків ганебного явища, організованого комуністичною владою. В деяких районах створили ще й накопичувальні пункти, чим були великі непристосовані для життя будівлі, зокрема, церкви, куди звозили куркулів з кількох сіл перед тим, як усіх їх відправити до залізничних станцій.

Отже, якби не різнилися долі куркулів, зарахованих до різних категорій,

Замітка в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., про наміри “бідняцько-середняцьких” мас відібрати куркульське майно для колгоспів. Компаніївський р-н. Фонди ДАКО

всі вони мали спільне – у визначений владою день і час нещадно грабувалися та розпочинали життя в концтаборах, у засланнях чи на виселках. Звичайно за умови, якщо “пощастить” не бути перед цим розстріляним, або завчасно померти. Тавро “куркуль” влада чіпляла не тільки до дорослих членів хліборобських родин, а й їхнім дітям, смерть яких у нелюдських умовах виселок чи на Півночі була надзвичайно високою.

За такого розвитку подій враз вивершилися малочисельні представники сільських маргіналів: ледяцюги, п’яниці, дрібні злодії. На рубежі 20-х – 30-х рр. настав їхній “зоряний час” для власного збагачення, але не за рахунок наполегливої праці, а завдяки узаконеним владою грабункам односельчан, часто, навіть, родичів чи друзів. Саме ці сільські пройдисвіти, відомі як “активісти”, а серед народу їх прозивали “торбохватами”, “буксирниками”, які спільно з зденаціоналізованими кермувальниками з партійними квитками, надісланими з великих міст, творили в селах нашої області,

як, проте, і всієї України, великий злочин, відомий як розкуркулення. Так, тільки в с.Козирівка Знам'янського району до трьох груп з розкуркулення записалися 50 чоловік активу, які “одногосно оголосили себе за мобілізованих ...на боротьбу з куркулями”. В с. Суботці цього району до групи з розкуркулення записалися 11 активістів. У с. Бовтишка Олександрівського району односельців куркулили 68 активістів [9]. Загалом у розкуркуленні в 15 районах Зінов'ївської округи взяли участь 33750 активістів [10].

До розкуркулення мимоволі долучилися фактично всі дорослі мешканці сіл, а також вчителі, учні шкіл, проте діяли вони, на відміну від активістів, доволі пасивно. Найпоширенішою формою такої участі були загальні сільські збори. Не прийти комусь на них вважалося фактом мовчазної підтримки куркулів та нагода самому опинитися в списку розкуркулених або “підкуркульників”. Тож своєрідна епопея таких багатолюдних і багатогодинних зборів, на яких затверджували списки на розкуркулення, охопила, починаючи з кінця 1929 року, всі села та хутори нашого краю.

Актив с. Єлизаветградка. 1930 р. З фондів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

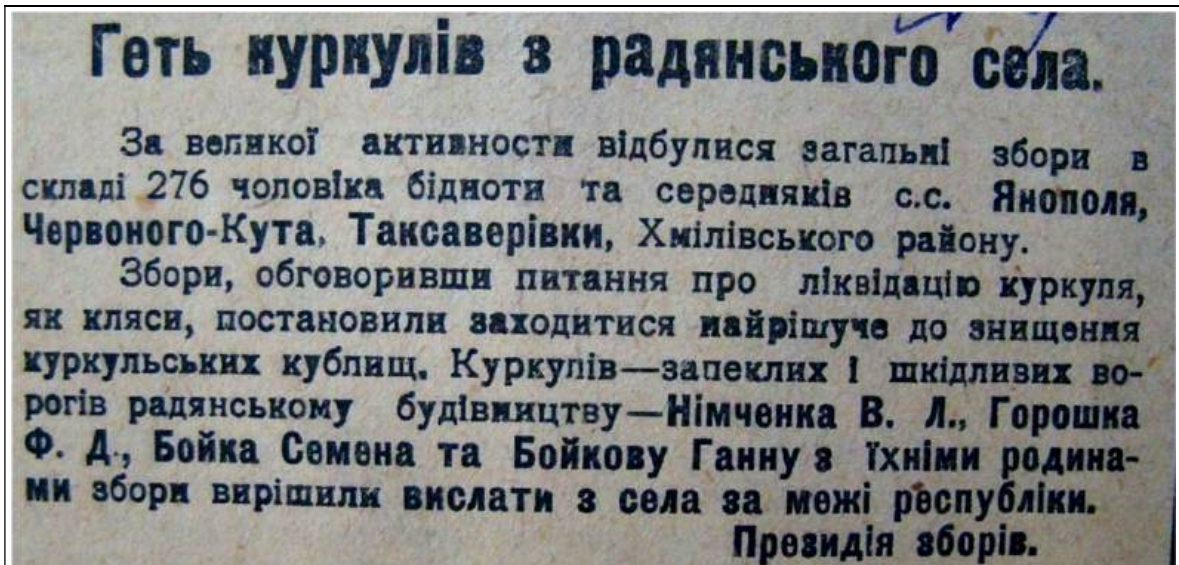
Так, 28 лютого 1930 року загальні збори “колгоспників, незаможників, бідноти та наймитів” з питання “знищення глитаїства як кляси” відбулися в районному центрі Єлизаветградка. Про атмосферу зборів розповіла газета “Зінов'ївський пролетар” у доволі тендеційній рубриці “Б'є дванадцята година глитаїства як кляси!”: “Куркулі Бойко, Компанієць, Сандуца, Калініченко та інші виступили вперед столу президії. Першим обговорили

кандидатуру Дубини Тимоша Явдокимовича. З десяток грудей викрикнули: “Експлуататор, куркуляка, кепкує з бідноти та радвлади!” “Хто за вислання?” – каже голова зборів. “Одноголосно!” ...До вечора обговорили список з 32 куркулів. 12 вислали за межі України, решту, за третьою категорією, вислали за межі округу”. Головував на зборах Сорокін, двадцятип’ятитисячник.

Протягом 2-3 днів лютого 1930 року по двох сільрадах Новгородки відбулося 14 загальних зборів з єдиним порядком денним: про розкуркулення земляків. У с. Бережинка Зіновівського району перші подібні збори скликали 3 січня 1930 року, наступні – 4 січня. Потім збори відбувалися відповідно 9, 16, 18, 19 січня та протягом наступних днів – до кінця місяця. Траплялося навіть так, що бережинських селян такими зборами мордували фактично по кілька разів на день. Таке відбулося 19 лютого 1930 року: на збори селян скликали з інтервалом у кілька годин. Тоді до розкуркулення визначили 14 сімей. Одночасно з цим на зборах відбулося “об’єднання батрацтва, бідноти і середняків Бережинської сільської ради в колгоспи”. На цьому епопея з розкуркулення в Бережинці, навіть вже після того, як взимку 1930 року вивезли куркулів та створили колгоспи, не закінчилася. На зборах 4 квітня 1931 року знову склали списки на розкуркулення та “одноголосно” за них голосували. Тоді розкуркулили двох господарів: Степана Головченка та Федора Головченка. Здавалося, що в Бережинці вже немає кого куркулити. Однак на зборах 2 листопада 1931 року знайшли ще одного куркуля – І. П. Крючкова. Нова хвиля розкуркулень відбулася в Бережинці наприкінці 1931 року. 12, 15, 16 та 18 грудня знову відбулися загальні збори. На них “суворі заходи впливу” застосували щодо куркулів Д. В. Цуканова, П. Я. Грішнова, В. П. Солонченка М. С. Чайковського, Н. Каленика, В. Солоненка, Хв. Сотника, І. Сербіна, М. Титаренка: голів селянських родин віддали до суду, а господарства – відібрали. Якщо розкуркулення взимку 1930 року здійснили з метою загнати бережинців до колгоспів, то розкуркулення весною, влітку та восени 1931 року переслідували іншу мету: змусити селян майже задарма працювати на посівній, у жнива, та безперешкодно забрати у них зерно. А щоб мовчали та працювали як худоба – розкуркулювали невгодних.

У с. Лозуватка Компаніївського району на зборах у лютому 1930 року одноголосно проголосували за “список глитайні і прохання до влади виселити їх та конфіскувати майно...”. В с. Букварка Єлизаветградківського району “...понад 1000 учасників зборів відкрили роботу співом “Інтернаціоналу” та оваціями на адресу партії та уряду. Список глитайні, що підлягає виселенню, затверджено одноголосно”. До того списку, складеного в лютому 1930 року, вписали загалом 19 сімей та ще дві сім’ї внесли до т. зв. “резерву до виселення”. У досить дивний спосіб відбулося

голосування за створення колгоспу та виявлення “дійсних куркулів” на зборах селян в с. Костянтинівка Знам’янського району: 7 січня 1930 року, під час обговорення питання про колективізацію, голова зборів крикнув: “Хто до СОЗу – ставай під прапор!”, що висів у дільниці проти портрета Леніна. “Це гасло, - повідомив дописувач до газети “Зінов’ївський пролетар”, - допомогло виявити лице всієї маси. Всі гунули під прапор, zostалися тільки куркулі...”.

Інформація в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., про збори в селах Хмелівського р-ну з вимогами ліквідувати родини куркулів В. Німченка, Ф. Горошка, С. Бойка, Г. Бойко та вислати їх за межі України. Фонди ДАКО

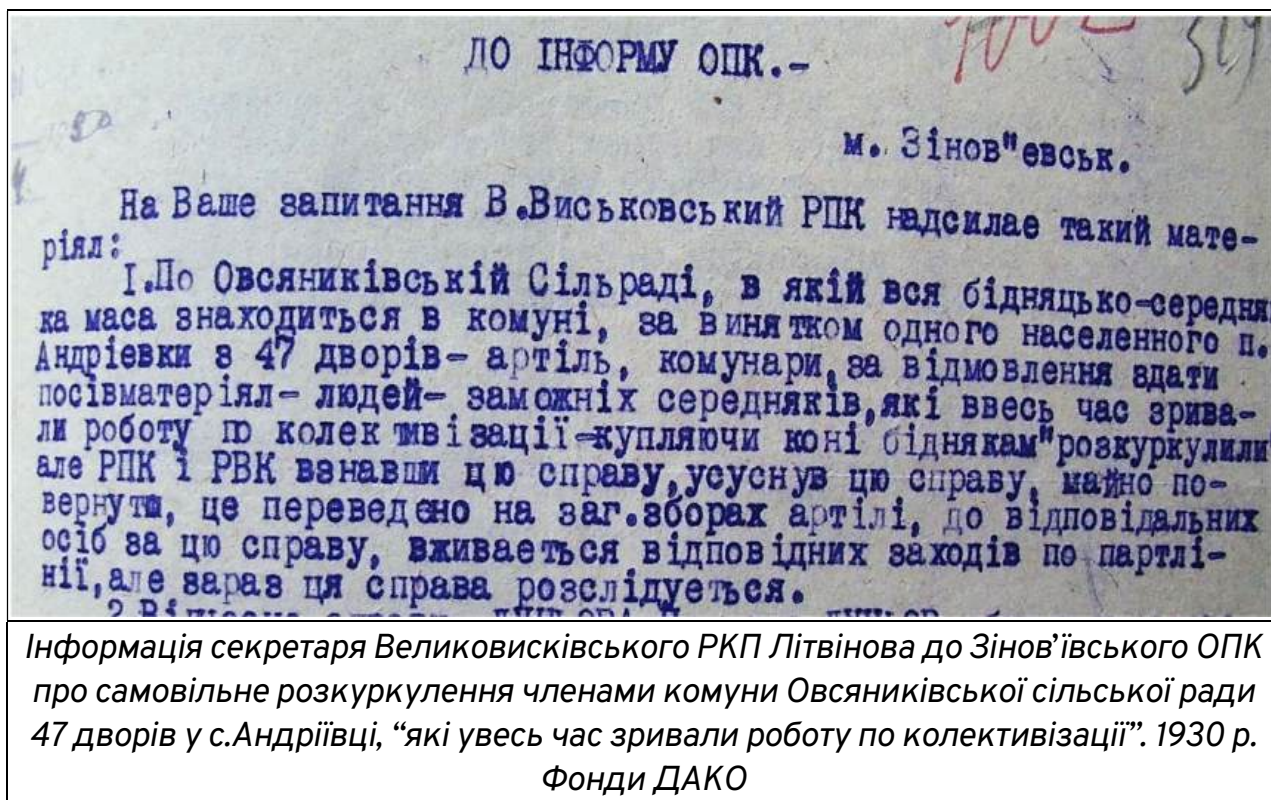
12 лютого 1930 року відбувся пленум Суботцівської сільської ради Знам’янського району. Серед 170 його учасників – голова КНС Віктор Іванов, секретар партійної організації Андрій Сербін. Учасники пленуму постановили: “Негайно конфіскувати злісних куркулів”. Для цього створили ударну бригаду, до якої увійшли Степан Демешко, Володимир Грузин, Феодосій Дмитрієв, Мирон Ярба, Тетяна Дудник, Макар Олійник, Спиридон Авксентьєв та ін., загалом 11 осіб [11].

Також у ці дні відбулися збори членів КНС у с.Казарня Знам’янського району під головуванням Макара Іваценка та секретаря зборів Воскобойника. 10 членів КНС, а саме стільки їх зійшлося, вислухали доповідь уповноваженого “товариша” Бочкового, в якій він розповів про суцільну колективізацію та ліквідацію куркуля як класу. З цього приводу виступив Мажара, який заявив, “...куркуль намагається пошкодити справі колективізації, тому його необхідно одразу знищити”.

Інший виступаючий – Хоменко, закликав: “...треба бистрий вогонь повернути на куркуля, тому що у нас мається куркуль, якого треба знищити як клас”. Збори кількістю в 10 осіб ухвалили: “...цілком підтримуючи політику партії в цьому питанні, й ураховуючи, що кляса куркулів, яка стоїть

на перешкоді суцільної колективізації, лічити за необхідне взяти активну участь у виявленні куркулів” [12].

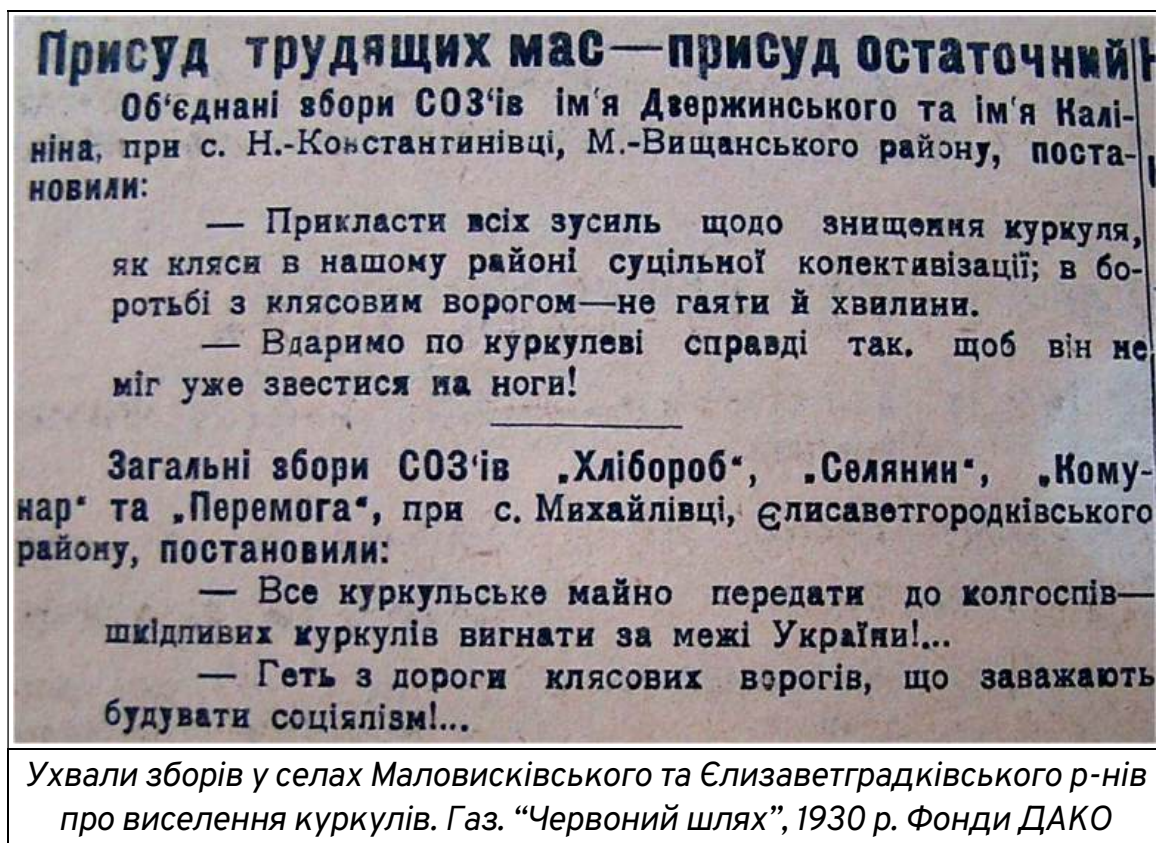
20 лютого 1930 року відбулися збори батраків, бідняків та членів КНС с. Цибулеве. Головував на них уповноважений райкому партії по Цибулівській сільській раді Дмитро Ткалич, секретарював Булах. На розгляд винесли одне, проте об’ємне питання: “Про суцільну колективізацію, весняну посівкампанію, ліквідацію куркуля як класу”. З доповіддю виступив Ткалич. Він, зокрема, сказав: “...Кулак в умовах суцільної колективізації з’являється лютий ворог колективізації. В знак ліквідації кулака треба всім об’єднатися в СОЗах і повністю виконати план посівкампанії”. Його підтримав М. Руденко: “...кулаки мішають будувати наше соціалістичне господарство... та впливають на бідноту, а тому необхідно рішуче знищити коріння кулака, що дасть можливість бідноті та середняку вільно будувати наше колективне господарство”. Збори ухвалили скласти списки куркулів. Цього ж дня, 20 лютого 1930 року, в с. Цибулеве відбулися збори членів колгоспу ім. Сталіна. Головував Кондратенко, секретарем обрали Компанійця. 60 учасників зборів прогнозовано проголосували за “знищення куркуля” [13].

20 лютого 1930 року відбулися збори членів артілі “Червоний колос” Хмельницького району. Головував Нікіфоров, за секретаря Білов. З доповіддю про знищення куркуля як класу виступив Іван Можаяєв. У постанові зборів колгоспників записали: “...за час існування Радянської влади куркульська частина села весь час намагається зірвати заходи у

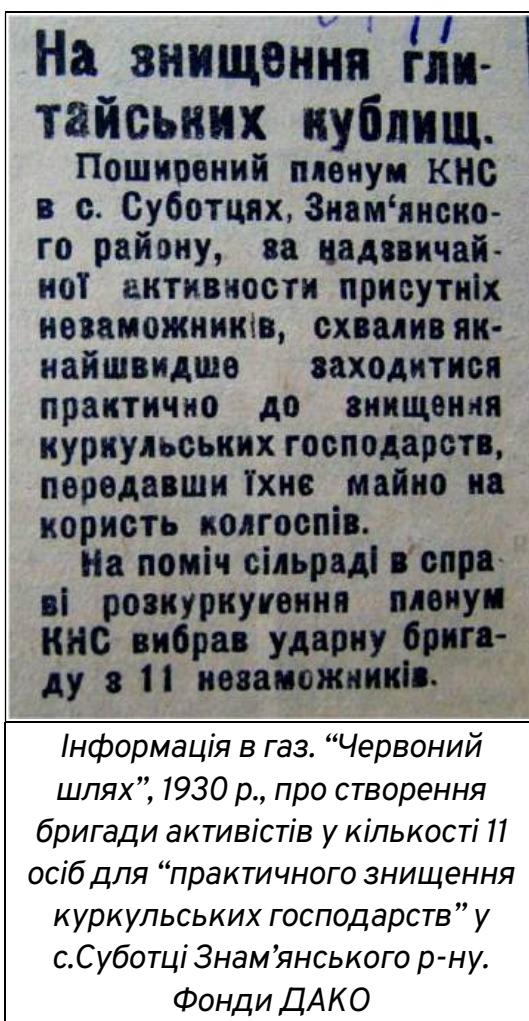
сільському господарстві. А тому збори вважають за необхідне прохати сільську раду та райвиконком, щоб куркулів було негайно вислано за межі України, а майно їх передано до колгоспів” [14].

За типовим для всієї України сценарієм здійснили колективізацію на території Васівської сільської ради Знам'янського району. 18 лютого 1930 року відбулися збори КНС, на яких обговорили кандидатури куркулів. “Великої активності помітно не було” - писав у донесенні до Знам'янського РПК голова сільської ради. Незабаром у селі скликали ще й збори жінок. До вже складених списків куркулів додали два нові прізвища, які “не куркульського походження, а займалися підрядами на залізниці”. Чимало учасниць зборів стали на захист куркулів. Згодом провели збори села та збори членів ТСОЗу. Одноставності щодо затвердження списків куркулів теж не було. Однак, більшістю голосів списки затвердили [15].

За цими скупими й буденними на перший погляд повідомленнями про хід зборів у селах округи з приводу затвердження списків куркулів приховувалися нові акти драми, що згодом переростуть у катастрофу – загибель мільйонів українців. У цьому пантеоні кілька десятків тисяч з нинішньої Кіровоградщини. Черговий крок у нищенні, нехай і доволі формально, зробили хлібороби вже тоді, коли піднімали в голосуванні руки уверх і цим обдуманно прирікали своїх односельців-куркулів, та, часто, родичів, на неймовірні фізичні муки, а для багатьох, особливо дітей, неминучу загибель.

22 лютого у с.Васиному Знам'янського району приступили до розкуркулення. На думку голови сільської ради це "...був днем празника. Участь брало все населення і яскраво вираженого співчуття не було, крім окремих близьких родичів". Протягом 22-24 лютого розкуркулили 10 господарств. У покинуті хати, де ще не охолонули печі і не вивітрився дух господарів, сільська рада намагалася вселити бідноту, однак ті відмовилися їх займати. "...Зараз оформляємо передачу майна ТСОЗу, після чого піде усупільнення - цілком худоба, кінностанція, майстерні" - запевнив Знам'янський РПК у своєму донесенні від 4 лютого 1930 року голова Васинської сільської ради [16].

*Інформація в газ. "Червоний шлях", 1930 р., про створення бригади активістів у кількості 11 осіб для "практичного знищення куркульських господарств" у с.Суботці Знам'янського р-ну.
Фонди ДАКО*

Загалом у с.Васине розкуркулили 15 сімей: 6 вислали за межі України, інших - за межі села чи району. Не дивлячись на такий драматичний сценарій до колгоспу нізащо не хотіли вступати три селянські родини. Не зумівши їх залякати, влада вдалася до інших методів примусу: згідно директиви Знам'янського РВК, землю їм заборонили засівати до того часу, поки повністю не здійснить посівну кампанію колгосп. Проте в колгоспі вона тривала ще й у травні місяці. Закономірно, що ті три хліборобські родини, не маючи можливості вчасно обсіятись, опинялися на межі голоду вже в зиму з 1930 на 1931 рік.

Траплялися, проте рідко, винятки з розробленого владою того сценарію по розкуркуленню, де першим актом драми обов'язково були сільські збори. Несподіванка трапилася в селі Западенька Знам'янського району. Там селяни самі, без участі влади та уповноваженого, вночі

скликали збори, куди місцевих активістів та голодранців не допустили. Учасники зборів, а всі вони з'явилися на них добровільно і без будь-якої принуки, ретельно вивчили список куркулів, складений владою. Після детального обговорення з нього викреслили кілька прізвищ. Це явище вже тоді вважалося недопустимим, тож таке самоправство уповноважені Знам'янського РПК Таран і Аркадьєв розцінили як злочин, і одразу розпочали слідство проти ініціаторів зборів та активних його учасників.

Таких, напевне, заарештували, а справу розкуркулення, проти згоди більшої частини жителів цього невеликого села, довели до кінця [17].

Коли у с.Піщаний Брід скликали збори по колективізації і розкуркуленню, і уповноважений розпочав доповідь, то почувлися викрики: “Ви самі куркулі, тут куркулів немає, ми всі – селяни. Ти – куркуль, бо получаєш по 300 крб. жалованія”. Коли доповідач все-таки намагався переконати селян у правильності полтики партії по ліквідації куркуля, то вкотре залунали викрики: “Ти сам кулак, бо в тебе гарне пальто, а ми всі бідні, злидні!” [18].

Звіти про підготовку та сам процес розкуркулення оперативно надходили з сіл до районів, а звідти – до Зінов’ївська. Детально про ці події інформував секретар Бобринецького РПК Наймарк. Так, 17 січня 1930 року відбулися збори членів Бобринецької районної партійної організації. Комуністи одноголосно ухвалили добитися суцільної колективізації всього району та здійснити розкуркулення “глитайні”. 2 лютого 1930 року на збори скликали ще й жінок м.Бобринця. Перед ними з доповіддю виступив “товариш” Соколов, який розповів про нову політику партії – ліквідацію куркуля як класу. Учасники зборів ухвалили резолюцію: “Ми – жінки-делегатки і жінки – члени профспілок, вважаємо, що пора розпочати наступ щодо знищення куркуля. Закликаємо всіх жінок, аби не було сприяння куркулям з боку жінок шляхом жалкування та переховування майна, а щоб серед усіх жінок була повна пролетарська зневага до куркуля, до його родини”.

5 лютого 1930 року відбулися загальні збори жителів Новоолександрівки Бобринецького району. На них зійшлися 138 селян. Збори проголосували за розкуркулення своїх односельців: Г.Тарасенка, Марію Новаковську, Миколу Гидуляна, Марію Волошину, Надію Мисельську, М.Гидуляна, С.Гидуляна, та просили Бобринецький РВК вислати усіх їх за межі України. Цього дня у Бобринці знову відбулися збори. Перед присутніми, яких зійшлося 500 осіб, виступив секретар райкому партії Наймарк. Збори ухвалили резолюцію, в якій “вимагали рішуче наступу на куркуля, його безжалісне знищення, щоб швидше йти до соціалізму, до світової революції” [19].

До ліквідації куркулів приєдналися члени колективу “Труд” хутора Надеждівка Олексіївської сільської ради Бобринецького району. Загальні збори за участю “батраків та бідняків” ухвалили: “Куркуль є ворогом Радвлади і шкідником колективізації. А тому, маючи у нашому СОЗі “Труд” П.Давиборща, Е.Давиборща, Х.Дударенка, С.Гавриш, – виключити їх з нашого СОЗу аби такі не заважали в соціалістичному будівництві, просити сільську раду, аби така відібрала не тільки в нашому колективі, але і по всій сільській раді в куркулів всі засоби виробництва, всю худобу та ін. і вислати їх”.

6 лютого відбулися загальні збори членів профспілок Бобринецького району, на яких ухвалили підтримати виселення “глитаїв” з району. Також цього числа на збори зібралися члени Кетрисанівської організації КНС. Там ухвалили резолюцію такого змісту: “Заслухавши доповідь тов. Безвершого про ліквідацію куркулів як класу, загальні збори вважають політику радянської влади по ліквідації куркулів цілком правильною. А тому збори вважають необхідним в найкоротший термін приступити до рішучого знищення куркулів як класу. ...А тому біднота та наймити вкупі з середняками с.Кетрисанівка прохають вище керуючі організації в найближчий час знищити як ворога класу куркуля, щоб ми могли мирно будувати своє соціалістичне господарство”. Головував на зборах “товариш” Розман [20].

Бобринецькі жінки ведуть перед.

— Ми жінки делегатки й дружини члени профспілок м. Бобринця та Бобринецької й Володимирівської сільрад вважаємо, що на порі вирішили партія й уряд розпочати найрішучий наступ на куркуля та непмана. Ми закликаємо всіх жінок неприпускати жодних вагань, щодо знищення куркуля, як класу й бути нещадними до класового ворога та до тих хто в якійсь спосіб намагається або намагатиметься йому потурати.

Президія зборів.

Замітка в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., про збори жінок м. Бобринця з вимогами “...розпочати найрішучіший наступ на куркуля...”. Фонди ДАКО

Протягом січня – лютого 1930 року збори щодо розкуркулення відбулися в 48 селах Бобринецького району, на яких атмосферу ненависті й нетерпимості до односельців задавали 3400 активістів. Крім вже затверджених списків куркулів, учасники зборів подавали свої пропозиції. Загалом до розкуркулення по Бобринецькому району визначили 800 сімей. Твердити, що це робилося за ініціативою лише селян, є помилкою, адже вони слугували лише статистами у кривававій грі по винищенню хліборобів краю: режисери перебували у столицях. Цей список “перевіяли”, тож у ньому залишилося 650 родин. Однак говорити про будь-який гуманізм влади немає підстав: 150 “щасливців” залишили як резерв для майбутніх розкуркулень.

Після таких зборів з “одногосним” затвердженням списків куркулів, зрозуміло, що складених заздалегідь, як правило, співробітниками ДПУ чи місцевою владою, до обійсть селян приходила озброєна варта і здійснювала охорону майна та господарів, пильнуючи, щоб ті не втекли з села, не спалили хату, не заховали майно. Тоді, на межі 1929-1930 років, такі випадки траплялися надзвичайно часто. Тож рідко в якому селі не відбувалися “саморозкуркулення”: коли господарі вогнем нищили все своє майно, а самі, часто – з дітьми, добиралися великих міст, прямуючи, зокрема, на Донбас.

Незабаром після зборів приступали до розкуркулення. Контролював цей процес в Бобринецькому районі райком партії та особисто його секретар Наймарк.

24 лютого 1930 року він відправив до Зінов'ївського ОПК детальний звіт про “операцію” по ліквідації куркулів у районі. Якби в майбутньому відбувся суд над такими, як цей комуніст Наймарк, то звіт за особистим підписом партійного функціонера слугував би незаперечним доказом його участі у навмисне вчиненому злочині – нищенні людей. Однак, хворий суспільний організм, чим є нинішня Україна, поки що нездатний на самоочищення від комуністичної зарази, адже імунітет у легковажного і безвідповідального у своїй масі народу для цього не вироблений, тому вся надія тільки на суд Божий. Щодо Якова Наймарка, то народився він у 1887 році в м. Бахмуті в родині кравця. Освіту здобув дома. До 1914 року працював у готелі та заїжджому дворі. З початком I-ї Світової війни потрапив у діючу армію, де став писарем. У 1920 році добровільно вступив у лави Червоної армії, де служив в тилових підрозділах. Після демобілізації отримав високі партійні посади: керівник справ Донецького губерньського партійного комітету, секретар президії, завідувач бюро секретаріату. В серпні 1928 року ЦК КП(б)У відрядив Наймарка до Зінов'ївська. На час “великого перелому” його призначили секретарем Бобринецького РПК [21].

Отже, у звіті секретар Бобринецького райкому партії повідомив, що створені бригади з активістів пильно стежили за куркулями, аби ті не втекли, проте “маса середняків” виявляла лояльність до куркулів. Окремі бригади “не досить відпускали по нормі продукти і теплий одяг” куркулям у дорогу. Тобто, оте “не досить” переконливо свідчило, що куркулів фактично нещадно грабували, і це визнав особисто секретар райкому партії. Перша черга куркулів кількістю 387 осіб, або 120 родин з 650 визначених до вислання, прибула на пересильний пункт. Щодо I-ї категорії, куди вписали 145 осіб, то 30 втекли. Траплялися випадки, коли діти відмовлялися від своїх батьків. Деякі заяви молоді про відмову задоволені трійкою по розкуркуленню. У Витязівці під час мітингу (3000 чол.) піп відрікся від церкви. Траплялися непоодинокі випадки, що куркулі палили свої гроші і відсилали через пошту майно у Миколаїв, підпалювали олійниці, млини, зсипні пункти. А куркуль Андрій Волохов, коли його заарештували і вели вулицею, то він стріляв у виконавця і втік (Буховецька сільська рада). У с. Дворянське Степанівської сільської ради при виселенні трьох куркульських сімей жінки плакали, хрестилися, одна з них упала під колеса воза. У куркуля з с. Богодарівки знайшли невідправленого листа. Його зміст, сповнений горя зацькованої людини, Наймарк переповів окружному комітету партії: “21.02.30 р., до Пилипа Пилиповича! ...Дуже тяжко жити дома, немає ні хвилини спокою, ганяють день і ніч: чи виконав план весняної хлібокомпанії? А за невиконання підемо на заслання і не знаємо куди. Були збори на Березноватій і збори постановили вислати нас, С. Коліна, С. Сотника, Федора Марченка, Овсія Перевезла, Митрофана Бабенка, і навіть вказали місце – десь на мурманські береги біля Північного океану. А виселка така: зберуь нас усіх у райцентр Бобринець, а потім – на Зінов’ївськ. Так що доля нам погана, напевне не доведеться нам з тобою більше побачитися. ...Мені не вдалося виїхати тому, що стоять сторожі в кожній хаті по два чоловіки і буває так, що чоловіків по чотири чергують день і ніч у хаті. ...З тим до побачення, твій друг В. С. Колесник” [22]. Всього взяли участь у розкуркуленні в Бобринецькому районі 1200 активістів. Ось таке позбавлене будь-яких емоцій зізнання в злочинні, що його вчинили секретар райкому партії Наймарк та його однопартійці, організувавши та беручи безпосередню участь у безпричинному знищенні шляхом депортації в абсолютно необжитій і непридатній до виживання північній території країни чималої кількості родин хліборобів Бобринеччини. З термінологією визначення суті злочину не церемонилися, тож самі назвали це “ліквідацією”. 73 селянина, визначені до розкуркулення, зуміли втекти.

Станом на 7 березня 1930 року в Бобринецькому районі розкуркулили 516 родин. У них відібрали 1377 будівель, 284 коней, 129 корів, 121 свиню, 653

голови птиці, 22 молотарки, 264 косарки, 85 віялок, 890 крб. готівкових коштів [23]. Якщо на 1 січня 1930 року в колективах Бобринецького району числилося 3334 селянських господарства, то на 1 березня – вже 9549. І чи потрібні ще якісь докази того, що найвагомим і найефективним аргументом, що змусив селян Бобринеччини якомога швидше вступати до колективів, слугувало розкуркулення їхніх односельців. Кремлівські сатанисти в цьому не помилилися.

Ось ще одне зізнання в злочині, цього разу секретаря Знам'янського райкому партії Клочка, зроблене ним у доповідній записці про розкуркулення, і направлене до Зінов'ївського ОПК. Підготовку до розкуркулення в районі провели завчасно: спочатку одібрали 17 “товаришів”, а потім направили їх з таємним завданням у сільські ради, аби ті на місцях обговорили з членами партії списки куркулів. Оті “17 товаришів”, як визнав сам секретар райкому партії, ніхто інші, як співробітники ДПУ. Потім розпочалася вакханалія, відома як “збори по розкуркуленню”, в яких, за визначенням Клочка, взяли участь до 40 тис. виборців. На зборах, і це неприємно вразило партійного секретаря, а співробітників ОДПУ напевне змусило взятися за олівці та записні книжки, чимало хто з селян резонно заявляв: “У нас куркулів немає, за що розкуркулюєте?”. Також лунали слова, що комуністи займаються “грабіловкою”, що розкуркулять, крім цих, також інших селян. Навіть дехто з комсомольців, як от у с. Шамівка, заявляли: “Доки вони будуть грабувати селян!”. Одночасно, як твердив Клочко, чимало бідняків та наймитів говорили, що настав час приступити до знищення куркуля. Всі збори у селах відбувалися під червоними прапорами. Додамо від себе: ось так цей абсолютно нейтральний колір – червоний, був приватизований комуністами і став ознакою злочину, поряд з червоним нацистським, тому повністю себе скомпрометував, і є символом насильства, мільйонів нічим не виправданих людських смертей, цинічної наруги над елементарними правами і свободами громадян.

Для операції з розкуркулення, як видно зі звіту Клочка, Знам'янський райком партії мобілізував чималу армію: до 300 комуністів, майже 400 комсомольців, до 2 тис. наймитів, до 3 тис. сільського активу. До них, звісно, приєдналися співробітники ДПУ. Процес ліквідації куркуля відбувався під гаслом “Святкування бідноти та середняків, які вступали до колгоспів для кінцевого знищення кулаків!”. Хоча, як твердив у звіті особисто секретар райкому партії, до списків куркулів внесли прізвища багатьох середняків. У районі трапилися два випадки, коли куркулі не хотіли покидати свої хати. Зрозуміло, що активісти силою витягали бідолашних на двір. Але про ці методи Клочко у звіті не писав, тож про той глум над невинними людьми лише здогадуємося. Потім куркулів відправили до сіл Патрине та

Костянтинівка – на збірні пункти. Там озброєний загін з 100 комуністів та комсомольців їх кілька днів охороняв. Згодом усіх повели до залізниці, де посадили у товарні вагони і відправили на Північ. Частина активістів під час розкуркулення перетворилися на мародерів – це визнав особисто Клочко. Тож їхнім трофеєм стали речі селян: одяг, взуття, сало, домашня птиця. Напевне, що всі продукти були з’їдені під час “святкових” обідів та з обов’язковою горілкою – “переможці” мали чим гордитися. Факти грабунків зафіксовані у Знам’янці, Дмитрівці, Казарні. Не всі з куркулів пасивно чекали вирішення своєї долі. Чимало з них, зокрема у Диківці, Донино-Кам’янці, Суботцях, знищували своє майно, як правило, палили, і тікали. Станом на 25 лютого 1930 року зі Знам’янського району вислали за межі України таку кількість куркулів II-ї категорії [24]:

село	господарств	чоловіків	жінок	дітей
Суботці	17	22	20	13
Знам’янка	20	31	32	28
Новоолександрівка	3	3	3	7
Богданівка	2	2	2	1
Диківка та ін.	16	21	15	18
Всього	68	94	83	81

Процес розкуркулення тільки набирив обертів, тож до кінцевого результату було далеко. Згодом у Знам’янському райкомі партії підвели підсумки розкуркулення, що відбулося наприкінці зими 1930 року, та за підписом секретаря РПК направили до Зінов’ївського ОПК:

село	розкуркулено сімей	з них вислано	розселено на невдоби
Богданівка	8	2	6
Васине	16	6	10
Григорівка	10	1	9
Донино-Кам’янка	7	6	1
Дмитрівка	56	30	26
Диківка	48	27	21
Суботці та ін.	37	30	7
Всього	305	157	148

У розкуркулених відібрали 386 коней, 181 корову, 925 свиней, 7 двигунів, 39 молотарок та ін. 28 лютого 1930 року до Знам’янського райкому партії надійшло донесення від уповноваженого по Макарихській сільській раді Тарана. Він повідомив про пленум сільської ради, де без особливих

заперечень розподілили майно 28 розкуркулених господарств. Деяким колгоспам перепало по 2-3 куркульських подвір'їв з усім майном, худобою, реманентом та землею, а місцева комуна отримала пожитки 6 куркульських родин. Загалом колгоспи й комуна, що діяли на території Макарихської сільської ради, отримали задарма 26 хат, 96 повіток, 36 коней, 15 корів, 16 свиней, 5 голів молодняка коней, 5 телят, 161 пуд зерна пшениці, 7 жаток, 9 молотарок, 14 віялок та інший дрібний реманент. Колгосп “Переможець”, що в с. Казарня, отримав куркульського майна на 3048 крб., “Трудова зірка” - на 1343 крб., “Воля” - на 126 крб. Колгосп “Нове життя” с. Диківка майном збагатився на 45013 крб. Колгоспу “Серп і Молот” Знам'янської сільської ради перепало майна на суму 12951 крб., а колгоспу “Вперед” - на 5589 крб. [25].

Отже, розкуркулення дало вражаючі наслідки, про що свідчить динаміка колективізації у Знам'янському районі: якщо в грудні 1929 року до колективів вступили майже 40% селянських господарств, на 1 лютого 1930 року – 80%, то на 1 березня 1930 року – 90% [26]. Тож не помітити зв'язок між розкуркуленнями і створенням колгоспів неможливо.

Нагадаємо, що керував розкуркуленням у районі оперативний загін, де керівником штабу був Вейс, а комендантом – Костантіновський. Станом на 25 лютого 1930 року загін складався з 33 осіб, серед яких було 13 комуністів, 6 міліціонерів тощо. Проти абсолютно беззахисних хліборобів вони мали на озброєнні 12 гвинтівок, 8 наганів. У загону з'явилося багато помічників. Так, у с. Знам'янка розкуркулювали й спроваджували за межі села куркульські родини “85 жінок-біднячок верхи на конях” [27].

ДО ШЕНТУ ЗНИЩИТИ КУРКУЛЬСЬКІ КУБЛА.
Просянуті клясовою ненавистю, трудящі маси селянства викорчовують капіталістичні рештки в соціалістичному селі.
НА ОСКАЖЕНІЙ ОПІР КУРКУЛЬНИ **ЩІЛЬНІШЕ** БІДНЯЦЬНО-СЕРЕДНЯЦЬКІ ЛАВИ НАВКОЛО ПАРТІЙ,
ДУНЧЕ БИТИ ВОРОГА, АЖ ДО ОСТАТОЧНОГО ЗНИЩЕННЯ КУРКУЛЯ, ЯК КЛЯСИ.

Почуваючи свою загибель, куркуль снаженіє.
Найвищої нарі куркулям-бандитам!
Серед останніх повідомлень з фронту жорстоких клясєвєх боїв, що точатьєя навколо соціалістичної перебудови села, маємо ще одне повідомлення: куркулям-бандитам органів ДПУ і карного розшуку, які того ж дня заарештували бандитів-куркулєв Чабаненка Є. Т., Долєнка Д. Д. і Сіренка І. П.

Здобутє визиском — повертається до кол-Госпів.
Стовідсоткове колективізованє господарство Черняхівської біля-ради. Зінов'євського району, по-тєвєло рубє питання розкуркулити куркульські господарствєвє, які стояли на перешкодї колективного руху, гальмували подальший та швидкий розвиток колгоспної. Цим намагалися навести панїку, розшатати ряди колгосп-ників. Але наймитєвє біднотєвє твердо вірили в свої сили й не піддавалися куркульським вив-хватам. Правда, декєто в присут-ніх сєлян, особливо жінок, спів-чували куркулям, хитали голо-

Взимку 1930 р. газ. “Червоний шлях” вміщувала великі за обсягом матеріали з закликами про розкуркулення, нагнітаючи цим нетерпимість та агресію щодо частини селянства. Фонди ДАКО

24 лютого 1930 року інформацію про ліквідацію куркульства направив до окружного комітету партії секретар Маловисківського РПК Комісаренко.

Він, зокрема, повідомив, що складати списки куркулів завершили до 20 лютого. При цьому в звіті досить виразно звучить фраза про те, що “контрольна цифра” на розкуркулення становила 230 сімей, проте затвердили список на 213, оскільки решта – середняки. Тобто, секретар райкому партії зізнався, що кількість розкуркулень визначалася аж ніяк не на зборах у селах, а надійшла з владних кабінетів. До розкуркулення приступили в усіх селах району одночасно, це відбулося 22 лютого о 9 годині ранку. Участь в “операції” взяли 1100 батраків і бідняків. Розкуркулили того дня 232 господарства, тобто, навіть більше, ніж запланували. На переконання секретаря райкому партії Комісаренка, 22 лютого відбулося “свято бідноти”. Скрізь по селах розвівалися червоні прапори, а біднота носила ще й червоні банти. Велику участь в розкуркуленні взяли жінки. Так, у с.Олексіївці на демонстрацію, що продовжилася розкуркуленням, з’явилися до 300 жінок. З “негативних” моментів, що відбулися того дня та в попередні, секретар повідомив про такі: комсомолец Лисенко за три тижні до розкуркулення одружився з дівчиною-куркулькою, а в с.Гапсине комсомолка Федорова, хоч і брала участь в розкуркуленні, проте під час виселення розцілувалася з хлопцем-куркулем. Також непоодинокими траплялися випадки, коли бідняки плакали за куркулями, і коли тих виганяли з хатів і провадили за село, то деякі зі сльозами прощалися. Однак, зауважив партійний функціонер Комісаренко, “маса нічого не відповідала та сміялася”. Від себе додамо: ці веселощі припиняться вже за тиждень-два, коли у сміхотунів відберуть посівне зерно майже доценту, тож у весну 1930 року їм доведеться голодувати, адже посівматеріал у Маловисківському районі зібрали на 123%, пшеницю – на 92%, 77% господарств колективізували, а 92% робочої худоби усупільнили.

Досить бунтівливим виявилось село Плетений Ташлик. Там напередодні розкуркулення хтось потрощив вікна в будівлі сільської ради, а самого голову побили. У с. Олексіївка пострілом у вікно намагалися вбити секретаря партійної організації, однак куля пролетіла мимо. Влада перхопила лист, відправлений з с. Мануйлівки Василем Кас’яном до жителя с. Новооникієве Бабинському. Зрозуміло, що він адресату не дійшов, оскільки його зміст, сповнений тяжких переживань зацькованої людини, секретар райкому партії переоповів до Зінов’ївського ОПК. “Я – син куркуля, - писав В.Кас’ян. - З мене зробили таку людину, який вже ні перед чим не зупиниться. ... Мене бойкотують. Хіба це можна перенести, краще померти, ніж дати над собою сміятися негідникам, адже не можна забути 10 років мук. ... Одна жінка з Мар’янівки, куркулька, син якої втік на Донбас, несла йому листа на пошту в Плетений Ташлик, по дорозі вона замерзла” [28].

Дехто з селян, хто потрапили у списки розкуркулених, наївно наважувалися скаржитися на неправильні дії місцевого керівництва до вищих органів влади. У Зінов'ївську, першій на їхньому шляху такій інстанції, чиновники їм відповіли глумливо і з насмішкою: “Не приедет Петровский плакать за вами, не ожидайте!”. І як декому не скаржитися, якщо в с. Кучерівка Топилянської сільської ради Знам'янського району зробили куркулями кількох інвалідів, у яких раніше, напевне, в роки I-ї Світової війни, ампутували по одній руці [29].

Картину розкуркулення, що відбулося на Зінов'ївщині, доповнив своїм звітом до окружного партійного комітету секретар Компаніївського РПК Ткаченко. Він без будь-яких емоцій і співпереживання, тому теж досить буденно і байдуже, ніби мова йшла не про трагедію живих людей, повідомив, що висилку куркулів у районі повністю завершили: спочатку на Північ відправили 114 сімей з 491 їдцями, де дітей до 6 років налічувалося 65. 27 лютого вислали ще 393 душі. Другу партію з 33 осіб відправили 28 лютого. Повністю розкуркулення закінчили 4 березня 1930 року. Ліквідація куркулів, на думку Ткаченка, не обійшлася без ексцесів. Так, у с. Обертасове “вся сільська рада, - твердив секретар райкому партії, – куркульська”. А все тому, що дивитися на виселення куркулів зібралася “товпа”, з якої чулися викрики: “Виселяйте, скоро і на вас прийде час!”. Під час виселення з села куркулів чимало жінок з плачами проводжали односельців, особливо коли бачили малих дітей, звертаючись до представників влади: “Вони ж нічим не винні!”. Окремі жінки передавали куркулям харчі. Дехто з обозу розкуркулених називав активістів “грабителями” та висловлював простодушні сподівання, що “там вас, комуністів, не буде!”, що, звісно, було помилкою. У Водянській, Живанівській сільських радах селяни заявляли: “У нас куркуль не страшний, жалко їх як людей!” [30].

Комуністу-маргіналу Ткаченку, який називав Обертасівську сільську раду “куркульською”, невтямки, що жителі села, проводжаючи односельців, багатьох – назавжди, не тільки демонстрували громадянську солідарність, але на ділі це доказували – співчуттями, переданими харчами та рясними сльозами, добре усвідомлюючи вготовані комуністичною владою трагічні долі нещасним, зокрема, дітям. Станом на 28 лютого 1930 року в Компаніївському районі колективізували майже 77 % селянських господарств. У куркулів відібрали 698 хат, 252 коней, 95 молотарок, 133 корови, 44 телят, 9 свиней, одягу на 9179 крб., продуктів на 1105 крб., облігацій державної позики на 885 крб. В такий спосіб влада намагалася зміцнити матеріальний фундамент колгоспів. У розкуркуленні взяли участь 398 активістів.

Бідняцько-середняцькою масою на глутайські кублиця.

Скрізь по Компаніївському району, як от у с.с. Криначуватій, Золотницькому, Степанівці, Червоно Вершці, Долилівці, Сасівці, Зеленій, Захаро Абрамівці, Ганнівці, Обертасівці та на хут. Кам'яному Броді, Ковальовському, Зеленій Діброві і т. д. відбулися загальні збори бідноти, наймитства та середняцтва, щоб обговорити питання про ліквідацію куркуля, як кляси.

Скрізь збори одностайно схвалили політику партії та уряду про знищення куркульства й вимагають од вищих органів негайно й цілком здійснити найсуворіші заходи проти куркулів—відібрати в них всі засоби с.г. виробництва, передавши їх до кол. об'єднань, а найбільш шкідливих ворогів радянському будівництву вислати за межі України.

Інформація в газ. "Червоний шлях", 1930 р., про збори в селах Компаніївського району щодо "ліквідації куркуля як кляси". Фонди ДАКО

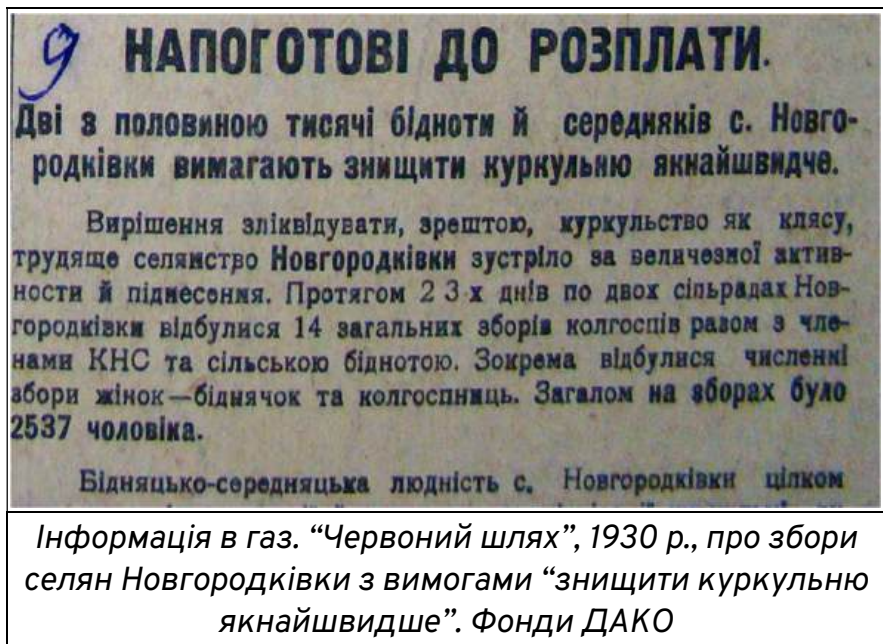
Свідки залишили спогад про те, як у с. Губівка Компаніївського району куркулили сім'ю Шовкоплясів: "Санний поїзд (з активістами. – Авт.) підкотився ще зранку. ...комсомольці пурхнули з саней і кинулися у подвір'я. В розчинені сінешні двері полетіли рядна, подушки та інші домашні пожитки. Двоє комсомольців, вхопивши напівзодягненого Шовкопляса, витягли його на ганок. За годину на подвір'ї залишилися тільки дві руді собаки. Валка рушила. Напівроздягнену родину Шовкоплясів – дружину і двоє дітей, - погнали за село. Дружина, важко ступаючи, час від часу підхоплювала дітей, що ненароком спотикалися і падали в сніг. За селом їх разом з іншими попровадили до міста" [31].

А ось як відбувався процес розкуркулення в с. Долинівка Компаніївського району. Здійснити цю роботу доручили уповноваженому РВК Куценку. Не чекаючи команди з райцентру, він приступив до виконання доручення одразу, як прибув у село. Він та сільський актив діяли, за висновком секретаря сільської ради Квітки, за принципом: "Кулач кого бачиш!". Серед 36 розкуркулених селян Долинівки – господарство Сергія Кародєєва. Свого часу він служив у Червоній армії, у 20-х рр. ділив поміщицьку землю, деякий час був головою сільської ради та уповноваженим по різних кампаніях, тобто, вважався "соціально близьким". Але його та ще десятки селян розкуркулили, як визнали в райкомі партії, "під гарячу руку" [32].

5 березня 1930 року інформація про розкуркулення надійшла до Зінов'ївського ОПК від секретаря Новопраського райкому партії Котика. Він

повідомив, що по району розкуркулили 467 господарств, з них вислали на Північ 146 сімей з 674 душами. Один з куркулів заявив активістам: “Зараз Соловки не Соловки, то Україна Соловки!”. Загалом типову картину розкуркулення, що відбулася не тільки в цьому районі, але в усіх на території тогочасної Зінов’ївщини практично за одним лекалом, доповнив лист колгоспників артїлі ім. Сталіна Новопраського району, адресований окружному комітету партії. В ньому скарга на дії уповноваженого по розкуркуленню Широкоступа. Цей діяч досить активно ділив речі розкуркулених, привласнюючи чимало з них собі. Крім того, самовільно вселився в хату розкуркуленого Н. Бугайова. За допомогою двох активістів – К. Бугайова та М. Радченко, Широкоступ силою роззув Н. Бугайова і чоботи забрав собі. Радченко здерла з дружини куркуля платок і сачок й одразу наділа на себе. Не ловив гав і К. Бугайов: він вихопив гроші з рук куркуля і заховав собі в кишеню. Інша активістка - Ф. Шевченко, схопила дзеркало і віднесла до своєї хати [33].

У Новгородківському районі теж куркулили селян задовго до визначеної дати, про що знав секретар райкому партії Потоцький, і робилося це “неорганізовано і самостійно” ударними бригадами. Найбільше потерпіли від цих мародерів села Інгуло-Ка’мянка, Вершино-Кам’янка, Новгородка I, Новгородка II. Так, у Інгуло-Кам’янці один з активістів “поліз за пазуху старої жінки і відібрав 5 крб.”. У Новгородці II-й у розкуркулених активісти відбирали чоботи, черевики, пальта, годинники і все привласнювали. У с. Новомиколаївка комсомольці ходили по під хатами куркулів і вимагали їстівне. В Новгородці I-й біднота та члени СОЗу ходили ночами селом і в селян, внесених до списків куркулів, відбирали майно та продукти харчування задовго до самого розкуркулення. У Вершино-Кам’янці активісти перестрівали куркулів посеред вулиці, знімали з них одяг і відбирали кошти [39]. Загалом у Новгородківському р-ні на Північ виселили 104 селянські господарства з 437 душами, виселили на невдоби 186 господарств (796 осіб). Втекли 43 сім’ї, в яких налічувалося 152 особи.

Велика гордість за здійснену роботу по розкуркуленню звучить ледь не з кожного рядка звіту секретаря Новомиргородського РПК Федорова до Зінов'ївського окружного комітету партії, написаного 25 лютого 1930 року. Ця компанія, що тісно пов'язувалася з колективізацією, відбувалася, на думку секретаря райкому партії, “з великим успіхом та піднятим настроєм”, і що розкуркулення “дуже закріпило авторитет партії та радянської влади”. На підтвердження своїх слів Федоров навів такі приклади: день розкуркулення в районі оголосили “святом”, а в усіх читальнях, сільбудах влаштували вечірки з музикою і виставами, будівлі сільських рад прикрасили різними плакатами, вивісили червоні прапори, активісти, бідняки і середняки начепили червоні банти. Після розкуркулення батраки і бідняки негайно вселялися в спорожнілі, але ще не вистужені хати, деякі будинки розкуркулених перетворили на хати-читальні, контори колгоспів, стайні для худоби тощо. В селах Мартоноша та Панчеве, як виряджали куркулів і ті прощалися з селом та земляками, то “куркулям ніхто не відповідав”. У с. Троянове куркуль Кондратенко, ставши на підводі, голосно промовив, що ті, хто залишаються в селі, помстяться за несправедливість. У відповідь на це з боку активістів посипався сміх і вигуки: “Їдьте скоріше, поки живі!”. В розкуркуленні у с. Софіївка взяли участь 4500 активістів, у с. Мартоноша – до 4 тис. На 1 березня 1930 року в Новомиргородському районі розкуркулили 350 селянських господарств [34].

Ось як куркулили господарство селянина Дюрича з с. Софіївка Новомиргородського району, що відбулося 22 лютого 1930 року – про цю трагічну подію писала газета “Зінов'ївський пролетар”, надрукувавши репортаж якогось Я. Роховіча. Це, так би мовити, офіційне, проте надзвичайно пафосне повідомлення, фактично єдине в тогочасних газетах, написане з абсолютним схваленням, з гордістю за причетність до того злочинного, по суті, дійства, що нині дає нам можливість осягнути трагедію окремо взятої селянської родини та зрозуміти всю ту атмосферу страху, що запанувала в селах нашого краю. “Величезний майдан запружений натовпом і підводами, - писав Роховіч. – Червоні прапори майорять у повітрі. Навкруги хати уквітчані червоними прапорами, червоними стрічками й червоними клаптиками паперу. Чути гармошку й бадьору комсомольську пісню. Ось наймицка танцює з комсомольцем.

Ось з сільради виходить уповноважений і відкриває мітинг: Товариші! Сьогодні ми зібралися на величезне свято бідняків, наймитів і середняків. Сьогодні ми покінчимо з куркульством. ...Бригади, шикуйся!

Натовп вишикувався в лави. Наперед виходять гармоністи. Ось стара наймицка несе червоний прапор. – Направо! – командує бригадир. Рушаймо, без жалю... Ось вулицею йде бригада. З хат виходять назустріч селяни й діти.

Бригада підходить до хати куркуля Дюрича. Гармошка припиняє грати. Бригадир розставляє варту. – Куркуль Дюрич! Виходь з хати! ...Заходять у хату. Обшукують куркуля. За халявою чобота знаходять ножа. Біднячка з бригади обшукує жінку... Підводи навантажують багатою м'якою мебелю, молотаркою, сівалкою, зерном і рушають вулицею. ...Піднесення в селі величезне!”

А ось які свідчення про розкуркулення залишив уродженець с. Бурти Новомиргородського району Ф. Буртянський. Він, зокрема, розповів: “Звезли їх (куркулів. – Авт.) до місцевої церкви, що була тільки побудована, і все їхнє майно, одягу – ну, все забрали, що було! І тоді в церкві жили вони і в огорожі там їх охороняли їх ці комсомольці та активісти, щоб вони нікуди не вийшли з огороди. А кухні не було, нічого! Там вони прожили аж до лютого 1929 року (напевне, що це було в 1930 році. – Авт.). У 29-м році, в лютому, їх вивезли на ст. Шостаківку й в Архангельськ, на північ Росії. Не допускали до їх ні родичів, ні передачі, нічого не можна було дати, навіть навпаки: як хтось з родичів приходив, щоб їм передати передачу, то це вже підкуркульник і вже з ним так само було гоніння”.

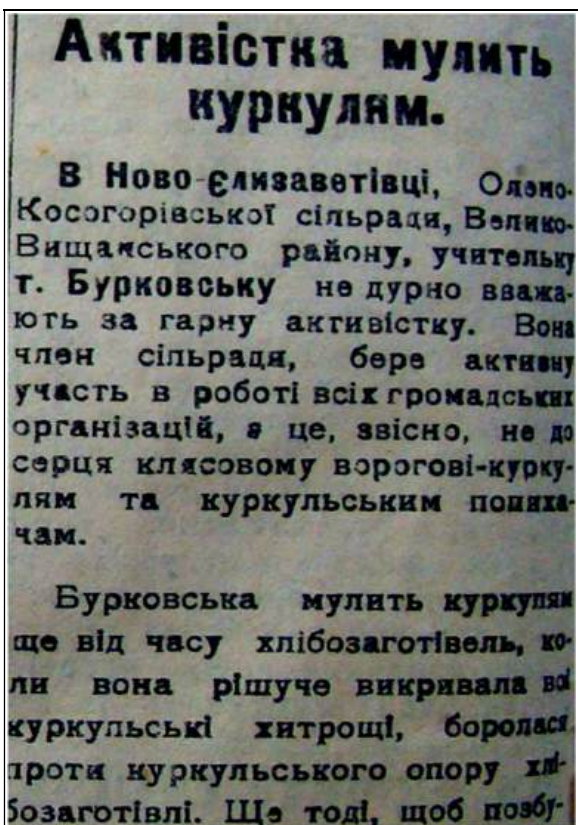
В 1931 році розкуркулили господарство Федора Буртянського, який перед цим зумів втекти на Донбас, залишивши дома дружину з немовлям, тож комісія “...прийшла розкуркулювати жінку. Один з комсомольців схопив 5-ти місячну дитину, то жбурнув об землю... А її (дружину), один за руку, другий за руку, скинули з неї кожуха, скинули пальто, поскидали все, розділи і випхали з хати – іди куди хочеш! Перед цим вони прочитали акт, що призначене розкуркулювання, ліквідація куркуля як класу, й все майно рухоме й нерухоме – конфісковане” (незабаром дитина помре – у неї були

На мітинг за колективізацію та з вимогами відібрати церкви вивели учнів с.Піщаний Брід Новоукраїнського району. Газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

відбиті внутрішні органи. – Авт.). Сільський актив с. Бурти Новомиргородського району на чолі з головою сільради комуністом Коваленком відзначився й іншими “подвигами”. Про них теж розповів Ф. Буртянський: “Мусія Бруковського, Макаря Козового, Івана Іщенко... опускали в колодязь і тоді виймали мокрого і на морозі заставляли

рубати дрова, закладали між двері пальці, щоб признався: “Де ти дів хліб? Де твій хліб?” [35].

Замітка в газ. “Червоний шлях”, 1930 р., про вчительку-активістку з Великовисківського р-ну Бурковську, яка “мулить куркуля”, “рішуче викривала всі куркульські хитрощі”.
Фонди ДАКО

Такі дії більшовицької влади по розкуркуленню українських селян вселяли жах в душі тих, хто стояв перед вибором – віддавати своє, нажите важкою працею господарство до колгоспу, чи продовжувати працювати одноосібно, роблячи цим виклик системі. Тож розкуркулення, вкотре повторимось, чи ненайважливіший “аргумент” на користь колгоспів.

У багатьох випадках свідками, а то й учасниками розкуркулення, були вчителі та учні місцевих шкіл, яких приводили на подвір’я, визначене владою як куркульське, та яким відводилася роль не тільки статистів, а й сили, здатної створити вигуками, співами “революційних пісень”, різноманітних частівок сильний психологічний тиск на приречених селян та членів їхніх родин. “Наш клас, - згадував Нестор Удовиченко, - 26 чоловік, з червоним прапором вчитель привів до сільради

(с. Федосіївка Компаніївського району) з піснею: “Эй, живо, живо даєшь колективы! Комунны поскорее, чтоб было веселее!” Завели нас у двір до одного селянина. Стоїмо у дворі, а в хаті, чуємо, крик, плач дітей і жінок. Там сільські активісти описували “добро” хатнє... Виносили рядна, подушки, одяг і везли все це в сільраду... Хазяїна, його сім’ю, в тому числі трійко діток дошкільного віку, матір їхню і стареньку бабусю повантажили на підводі і відправили до Компаніївки”.

Вчителі були не тільки свідками розкуркулення, але часто самі брали в цьому активну участь. Так, по Устимівському району з загальної кількості вчителів у 60-65 осіб, куркулили земляків 26. “Я з задоволенням виконувала роботу по розкуркуленню, мені куркулів не жалко!” - заявила колегам вчителька Руднева з с. Олексіївка Бобринецького району. Вчитель села Роцахівка Бобринецького району Олександр Прокопенко, необережно, адже не знав і напевне й не здогадувався, що в колективі вже є таємний інформатор ДПУ, поділився своїми роздумами з колегами про події в селі:

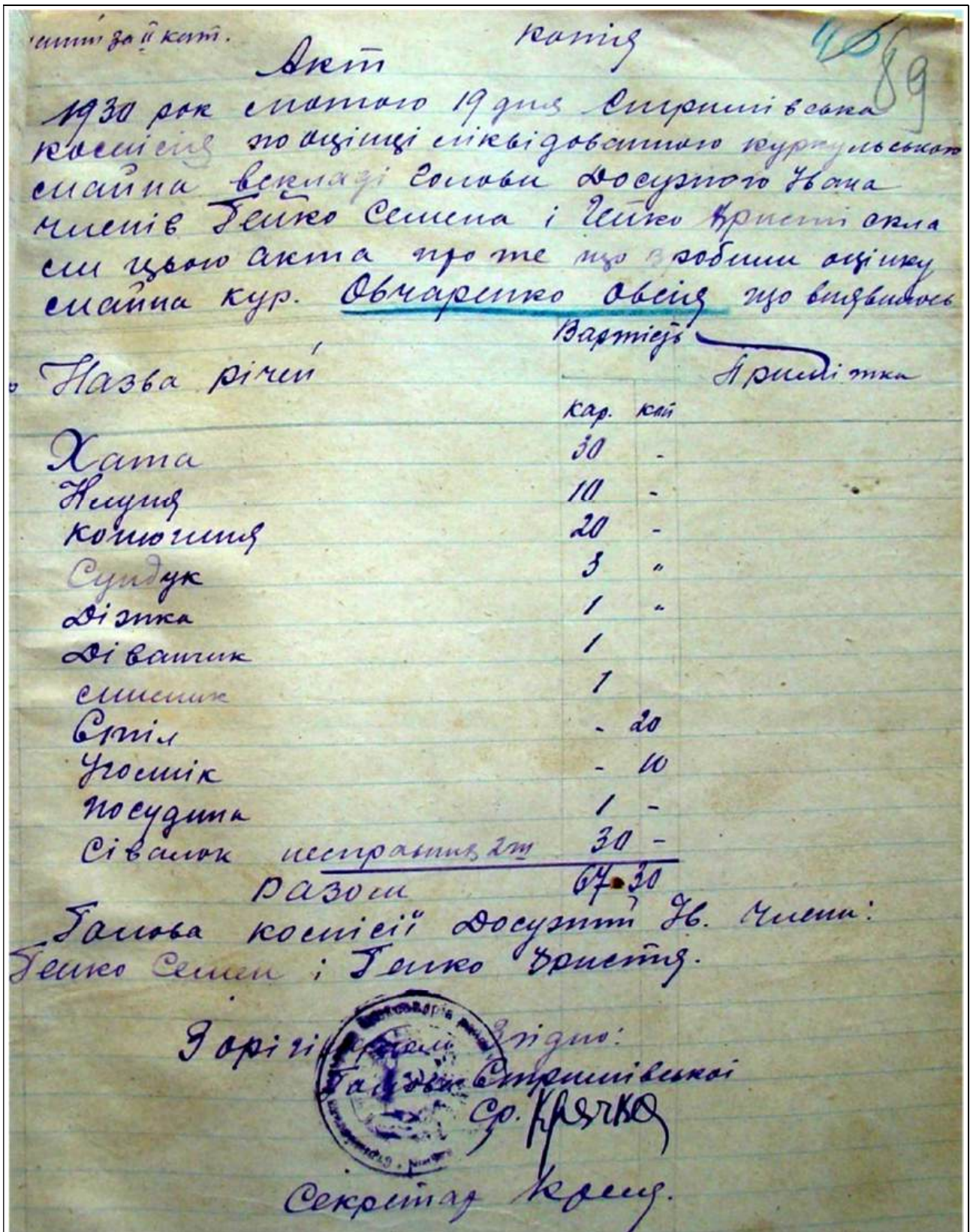
“Розорення, насильницьке виселення, ...людей залишають буквально злиднями. Ну які можуть нині бути експлуататори?”. Учитель с.Хмелівка Бобринецького району Чушко, дивлячись на демонстрацію під час розкуркулення, говорив: “Радіють, з музикою йдуть, неприємно дивитися на таке явище. Все ж таки куркулі – це люди, ...це жорстоко!” [36].

Для розкуркулення в с.Масляниківку Зінов'ївського району прибули з оркестром учні Зінов'ївської кооперативної школи. З плакатами колона рушила до хати М.Ю.Кріпака, потім до хати Коренко, дружини колишнього інспектора шкіл - раніше її сини були вислані на Соловки. Потім розкуркулили господарства Дудника, Боцмана, Бойченка, Малого, Медяника, всього 13 хліборобів [37]. Під революційні марші духових оркестрів, під звуки гармошок та співи комуністичних пісень більшовицька влада чинила в селах нашої області, як, проте, і всієї України, великий злочин, що для неї було “святом”.

Чи були якісь неймовірні багатства в хліборобів, нажиті шляхом експлуатації односельців, чи іншим нечесним шляхом, що підлягали конфіскації, а їхні власники - судовому переслідуванню чи засланням на Північ, що сприймалося б як акт справедливості? Ось один з небагатьох документів, що заперечує будь-які припущення в незаконному збагаченні хліборобів, та свідчить про їхнє загалом скромне життя. Отже, 25 січня 1930 року до жителя с.Омельгород Олександрівського району Юхима Павловського прийшли голова сільської ради Осипенко та голова щойно створеного колективного господарства “Червоний Жовтень” Федченко і вдвох здійснили розкуркулення. Того дня, а це середина зими, в селянина відібрали: хату, її оцінили у 80 крб., сарай, вартістю в 20 крб., клуню (10 крб.), погріб (5 крб.), стіл (80 коп.), ліжка (50 коп.), сарай розвалений (1 крб.). Також забрали дерев'яні лавки, одну діжку, ящик, різний інструмент, драбину, лопату та ін., загалом 28 предметів та речей, а також землю площею в 5 дес. 21 сот., частину засіяної восени 1929 року. Все передали до артілі “Червоний Жовтень”, а хату та сарай відвели під сільраду [38]. Тож Юхима Павловського напевне розкуркулили тільки тому, що його хата, що стояла в центрі села, сподобалася саме голові сільської ради.

З розкуркулених формували колони і під озброєною охороною направляли до залізничних станцій. Одну з таких колон бачив М.О.Білоус з с.Кам'яна Криниця нинішнього Благовіщенського району: “Розкуркулених, 31 сім'я, відправляли на підводах – жінок, дітей, стариків. З собою дозволили брати тільки те, що на собі, та постіль, вузлик з хлібом. Жінки, діти плачуть, їдуть, озираються на подвір'я, свою хату, де народилися і дітей одружували, залишають тепло домашнє, працю свою, домашні речі, нажиті мозолями,

сади, дерева, улюблені рідні місця, - все, чим жили й раділи. І почалося нове життя без куркулів. Стали в колгосп згонити: збори зранку, крик, лайка..." [39].

Акт від 19.02.1930 р. про вилучення майна та розкуркулення господарства Овсія Овчаренка. с.Стримівка Олександрівського р-ну. Пожитків "куркуль" надбав аж на 67 крб. 30 коп. Фонди ДАКО

Розкуркулених з 54 сіл Новопраського, Новгородківського, Компаніївського, Устимівського, Знам'янського та частини Зінов'ївського районів зосредили на залізничній станції Шарівка. До станції Шостаківка направляли розкуркулених з 67 сіл Великовисківського, Маловисківського, Новомиргородського, Хмелівського, Єлизаветградківського та частини Зінов'ївського районів. До пересильного пункту на станції Людмилівка “приписали” Братський, Новоукраїнський, Бобринецький і Рівнянський райони.

Передбачалося, що з моменту розкуркулення і до посадки у вагони повинно пройти максимум три доби. Однак цього терміну не дотримувалися, тож для розкуркулених чекання під фактично відкритим небом тривало по кілька діб. Так, на ст. Людмилівка посадка у вагони розтяглася на 4-5 діб, на ст. Шарівка очікування становило 6 діб, на ст. Шостаківка розкуркулені чекали вагонів по 8 діб.

Оскільки придатних для проживання великих приміщень на станціях не було, то ночували під відкритим небом за холодної пори, набуваючи невиліковних хвороб, адже зима лише закінчувалася, тож морози тривали. Зрозуміло, що гарячого харчування та обігріву для “класових ворогів”, третина з яких – діти до 6 років, ніхто не організував. Декому вдавалося тікати, але переважна маса розкуркулених покірливо чекали своєї долі, сподіваючись, хіба що, на милість Бога.

28 лютого 1930 року зі станції Шарівка відправилися три перші ешелони з бранцями – №№ 113, 115 та 114. У два ешелони – № 117 та 118, повантажили частину розкуркулених на ст. Людмилівка. 28 лютого та 1 березня 1930 року ешелонами 115 та 116 вивезли хліборобів зі ст. Шостаківка. В ешелонах, що склалися з товарних вагонів, зі ст. Шарівка першого разу вивезли 1021 дитину, 993 жінки та 971 чоловіка. Зі станції Шостаківка на Північ відправили 1250 дітей, 788 жінок та 905 чоловіків. Загалом, тільки протягом кількох днів – з 26 лютого по 1 березня 1930 року з Зінов'ївської округи насильно вивезли майже 8 тис. селян практично усіх вікових груп – від немовлят до пристарілих [40]. Свого часу на вивезення чекали ще тисячі сімей – дефіцит вагонів призвів до значних ускладнень з виконанням планів на депортацію.

На 10 березня 1930 року до Північного Льодовитого океану вивезли тільки з Зінов'ївської округи 983 дитини віком до шести років, 2420 дітей старше шести років, інші – дорослі. Своєї черги на вивезення чекали ще 7331 сім'я, або майже 30 тис. осіб.

Дорога від залізничної ст. Шарівка до м. Котласа, куди вивозили хліборобів з нинішньої Кіровоградщини, тривала майже місяць. За великої скупченості людей, відсутності теплого одягу та їжі першими помирали немовлята та малюки. Трупки померлих скидали біля залізничного насипу.

Атмосферу, яку створили більшовики в українському селі на початку 30-х рр. ХХ ст., а нинішня Кіровоградщина не була винятком, характеризує лист жителя с. Аджамка І. П. Макаренцева, якого він 13 лютого 1930 року написав особисто Сталіну. Лист, вже другий і знову з наївними сподіваннями в Єдоброго СталінаЄ, був великою помилкою п'ятдесятирічного автора: написане до Кремля не дійшло, а окружне ДПУ розпочало пошуки “бувшого батрака” з метою покарати за наклепи”. Про що “незаконне” писав Макаренцев у листі? Ось що: “Тов. Сталин! К дополнению к заявлению моему на Ваше имя от 25.01.30 г. ответа не последовало. Широко описанные мною ужасы еще только увеличались: издевательства, убийства, все крестьяне беззащитные мученики. Ночи в селе тяжелые, нарушены дикими криками, угрозами, выбиванием дверей, биением в окна до потрясения стен хижин. Крестьяне как тени поделались, их мучают и убивают... Для усуглубления страдания народа заявлено чинами штаба, что ни центр, ни прокуратура, ни сельсовет власть, а подлинная власть есть штабы. Штаб, его председатель Проценко Петр и его сподвижники, которые избивают людей до смерти. Я, как свидетель убийства невинного гражданина, от ужаса спасся бегством, прибыл в Зиновьевск, где скитаюсь голодный. ...Я не могу явиться в родное село, где мучат и убивают без вины несчастных крестьян...” [41].

Під листом аджамського “наймита” міг би підписатися ледь не кожен сільський житель нинішньої Кіровоградщини: атмосфера жаху та насильства була типовою та повсякденною. Вона виходила з Кремля і звідти всіляко заохочувалася.

Розкуркулення та створення колгоспів майже скрізь супроводжувалися тортурами та катуваннями селян. Так, у селах Буланівка, Дубова, Гаївка, Лозуватка, Новогригорівка, що неподалік Зинов'ївська, місцеві активісти Т. Сухоробренко, О. Дігтяренко, О. Довгий, М. Яровий та ін. “в сильні морози господарів роздягали, змушували стрибати в ополонку, опускали в колодязь – “купали”, чіпляли людям на спину плакати, каталися на куркулях верхи та били їх”. У Великій Висці голова РВК Катеринич наказав відправити до камери попереднього утримання, що перебувала у відані народного суду, 6 куркульських родин. З чим там зіткнулися дорослі і діти, які фізичні та моральні муки витерпіли – вже ніхто не розповість [42].

Перебувши деякий час у т.зв. транзитних таборах, створених в Архангельську та інших містах біля Білого моря, розкуркулених відправили у ще більш віддалені й необжиті краї. Оскільки доріг і транспорту не було, то довгі колони хліборобів прямували у визначені місця, як правило, “нездорові”, де не було навіть питної води, по глибокому снігу, або болотами. Там на декого чекали примітивні житла – бараки. Для багатьох навіть такого примітивного житла не вистачало, тож депортовані селяни в умовах суворій

зими чи болотистої місцевості змушені власноруч будувати для себе щось, що нагадувало житло.

Раніше збудовані бараки виявилися непридатними для проживання, в першу чергу для сімей з малодітніми дітьми: долі сніг, нижні нари в снігу, дах просвічує, адже жердини клалися не впритул і ледь прикривалися ялиновим гіллям та закидалися мерзлою землею, що постійно осипалася. Від танення снігу на підлозі утворювалася грязь. Бараки об'ємом у понад 700 м.кв. опалювалися лише двома металевими діжками, які обігрівали тільки димарі. Однак навіть у таких житлах утворилася велика скупченість людей: місце в 1,5 м шириною, 2 м довжиною та 1,25 м висотою відводилося для кількох осіб. Кухонь для приготування їжі не створили, видачі хліба не налагодили, бань, як і питної води не було, тож користувалися сніговою чи болотяною.

В неймовірно тяжкі умови одразу потрапили діти, зокрема, немовлята: їх не було де купати, не було в що переодягати і чим годувати. Нестерпних мук зазнавали їхні матері та вагітні жінки. Смерть багатьох дітей від хвороб – явище закономірне для тих умов, у яких вони опинилися. Про будь-який гуманізм до абсолютно безневинних істот говорити не дводиться. Швидко поширилася вошивість та пов'язані з нею хвороби. Обмороженість досягла розмірів епідемії, одяг та взуття в дорослих не просихало, медичної допомоги, як і найпростіших ліків від застуди, не було взагалі. Для харчування дорослого працездатного населення, зайнятого, як правило, на лісо- чи торфозаготівлі, встановили “голодну” норму в 1300 калорій: їм видавали 300 грамів хліба, 6 грамів цукру і 5 грамів риби. За такого “харчування” швидко наставала дистрофія та незворотні зміни як в організмі людини, так і в її психіці. Непрацюючі – пристарілі, жінки з дітьми, взагалі позбавлялися централізованого харчування, тож швидко вмирали.

Тоді, в лютому 1930 року, ставати на захист розкуркулених серед односельців виявилось небагато і ось чому: таких одразу проголошували підкуркульниками, та могли без зайвих формальностей теж розкуркулити. Коли страх у селян дещо влігся, то багато з них демонстрували щодо куркулів не тільки солідарність, спричинену такою жорстокою розправою, а й намагалися допомогти їм. Були й інші прояви незгоди з політикою партії. Так, у селах Юр'ївка, Сасівка, Обертасове Компаніївського району деякі бідняки не захотіли переходити у щойно залишені хати куркулів [43].

10 квітня 1930 року інформаційний лист відправився з Макарихської сільської ради до Знам'янського РПК. Уповноважений детально описав ситуацію, що знову виникла в невеликому селі Западенька. Там селяни вже вдруге продемонстрували незгоду з діями влади, виступивши цього разу за те, щоб куркулі повернулися до села, і вони навіть згодні заплатити по 500

крб. за кожного з них. 7 квітня в с. Западенька знову відбулися збори селян, на яких вирішили повернути до села всіх куркулів та віддати їм належне раніше відібране майно включно з хатами. Тим, хто вже вселився в куркульські хати, наказали повернутися до своїх. Хто вагався, таких після зборів одразу виганяли з незаконно зайнятих хат. Однак, ситуація скоро “стабілізувалася”. Напевне тому, що, на прохання уповноваженого, з району до бунтівливого села прибули співробітники ДПУ та міліції, які арештами вгамували селян [44].

Солідарність з розкуркуленими проявилася і в с. Цвітне. Так, 25 травня 1930 року Антон Снісаренко, середняк з с. Цвітне, зібрав у колгоспному дворі колгоспників, і радився з ними, як можна повернути куркулів додому. Та, навіть більше, цей мужній чоловік їздив в Архангельськ, звідки привіз до села кількох куркульських дітей. Про це з обуренням писав до райкому партії уповноважений по с. Цвітне.

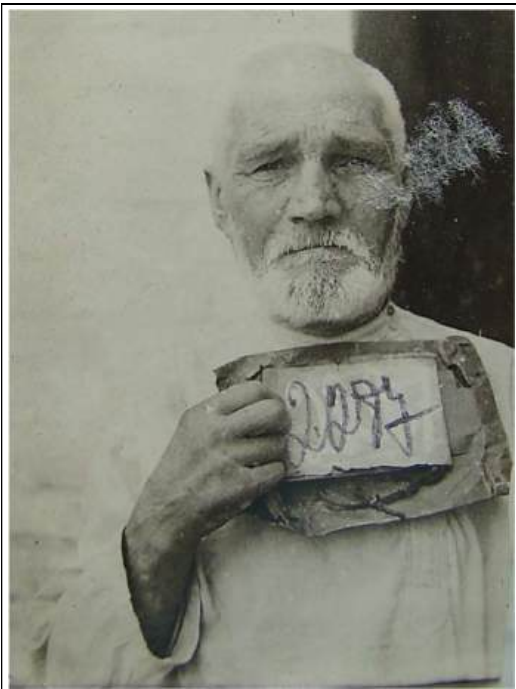
Він також описав, як до Цвітненської сільської ради викликали “куркульку Саєнкову”, що разом з сестрою втекла з заслання і повернулася до рідного села. Однак, за куркулькою прибігли 10 жінок з метою не дати її заарештувати, а біднячка Марія Суржко навіть заявила: “Як і її заберете, то забирайте нас усіх!”. Мужнім вчинком відзначилася також Оляна Король – дружина розстріляного повстанця. Уповноваженому вона заявила: “Поверніть нам куркулів, я з їх жила, а ви вислали!”. З подібною заявою виступила також “біднячка” Кульчицька. “Антирадянські балачки” проводив і колгоспник Кульчицький, який заявив: “Нас насильно втягнули в колгосп, зробили революцію, а до революції мені краще жилося. ...Куркулів вислали з села, вони землю лічно обробляли, а тепер їх експлуататорами поробили”. На захист куркулів виступила і Теодора Левчук: “Коли були кулаки, ми були одіти й неголодні, а тепер повисилали, ми голі остались!” [45].

В с. Оситняжка тодішнього Єлизаветградківського району свою солідарність з куркулями колгоспники артїлі “Гігант” продемонстрували так: під час жнив, у липні 1930 року, вони відмовилися косити озимі хліба, висіяні односельцями восени 1929 року, яких через кілька місяців розкуркулили й заслали в Архангельськ. “Не дали куркулям скосити, - заявляли колгоспники, - то хай воно згниє!” [46].

Кінець зими та початок весни 1930 року – не єдиний період примусового вивезення селян нашої області в північні райони Росії. Масові депортації хліборобів відбувалися до 15 квітня включно та ще двічі протягом травня та листопада 1930 року. Так, восени зі ст. Шарівка відправився черговий ешелон з 40 вагонами розкуркулених, де перебували майже 2,5 тис. осіб, яких везли на цей раз в райони Північного Уралу. Наступна широкомасштабна акція виселення куркулів другої категорії відбулася у

період з 1 червня по 9 липня 1931 року. Виселення куркулів тривали в 1932 та наступних роках, перетворившись, по суті, на справу буденну. Так, у травні 1933 року передбачалося виселити з Долинського району 300 сімей та 25 одиноких, з Ново-Празького – відповідно 450 та 80, з Олександрійського – 400 “куркульських сімей” та 60 куркулів, які, за оцінкою тодішньої влади, були “класово-чужим, контрреволюційним елементом”.

У 1937 році вцілілих куркулів-чоловіків масово арештовували та визначали для більшості з них розстріли, декому тривалі, як правило – 10 років, терміни ув'язнення в радянських концтаборах. Така вказівка повторного покарання куркулів надійшла на місця з столиці.

Григорій Павловський,
уродженець с.Триліси
Олександрівського р-ну. В 1930 р.
розкуркулений, у 1937 р. –
розстріляний. З фондів ДАКО

У 70-х рр. ХХ ст. декотрі з тих, хто здійснював у селах колективізацію та розкуркулення, написали свої спогади для архіву Кіровоградського обкому партії. Від тих трагічних подій час промайнув чималий, вік авторів спогадів аж ніяк не свідчив про їхню молодість, тож, до моменту прочитання своєрідних мемуарів, очікувалося, що там чітко проступлять певні зміни світогляду, і хоч на схилі літ у них з'явиться відчуття вини за вчинені злочини проти народу. Та де там! Беззастережна переконаність у правоті власних дій, гордощі за доручену справу та найменшого докору сумління – ось що чітко проступало в написаному.

Саме такими є спогади Ф. Й. Бретта. В 1929 році колишнього слюсара Капітанівського цукрового заводу, а після вступу в партію – голову профспілки, назвали секретарем партійної організації с. Оситняжка Златопільського району. Комуністів у селі було двоє та ще 20 комсомольців. Для цієї “армії” добровільних помічників московських колонізаторів знайшлася відповідальна робота: з райвиконкому надійшла команда розкуркулити оситняжців. Не гаючись, обговорили на активі, чим і були оті два комуністи, згряя комсомольців та сільське начальство, прізвища потенційних куркулів, потім на кожного підготували матеріали, згодом підтримали список, і просили районну владу вислати куркулів за межі України. Деякий час вичікували на команду приступити до розкуркулення. Взимку 1930 року до сільського активу увійшли, крім Бретта, голова Оситняжської сільської ради

Махиня, агроном Антон Котляренко, голова ССТ Олексій Михайлов, секретар комсомольської організації Дмитро Красилич, голова колгоспу “КІМ”⁵ Кіндрат Поліщук, голова колгоспу ім. Воровського Павло Зайченко, голова КНС Пилип Косенко та ін. Вони й розпорядилися долями своїх земляків. По команді з району кожну куркульську сім’ю посадили на вози, потім відправили до Златополя. Довгу валку супроводжували озброєні комсомольці та дехто з активу. На чолі їхав верхи на коні Бретт. У Златополі переночували, а зранку колона направилася на залізничну станцію Шполу. Там провели дві ночі, а потім усіх повантажили у вагони. Вся операція зайняла чотири дні. Після вивезення куркулів, свідчив у спогадах комуніст Бретт, до колгоспів записалися 90% селян Оситняжки [47].

Ось ще одні спогади – С.І.Шевченка. У 70-х рр. ХХ ст. радянська історична наука, повністю перебуваючи під контролем комуністичної партії, критичні моменти життя суспільства у 20-30-х рр. намагалася або нівелювати, або повністю ігнорувати. Тому знайти в тогочасних історичних працях об’єктивні дослідження методів колективізації, чи причин і перебігу Голодомору, практично неможливо. Тому зрозуміло, що спогади очевидця і учасника тих подій С.І. Шевченка, хоч і опинилися в архіві Кіровоградського обкому партії, проте довгий час, практично 50 років після написаного, лежали ніким незатребуваними. Особисто автор спогадів у 1928-1930 роках очолював комсомольську організацію с. Кіровка Маловисківського району та, одночасно, керував КНС. Узимку 1930 року в селі розкуркулили 30 селянських родин. Куркулив особисто Шевченко зі своїми комсомольцями. Примітна ще одна деталь у спогадах, що повністю спростовує участь селян у зборах по відборі кандидатур на розкуркулення, складанні та затвердженні списків. Так от, голова КНС та сільської комсомольської організації розповідає про те, що збори організувати виявилось справою важкою, і якщо вони й відбувалися, то тільки за участю бідноти, і доводилося робити це таємно, в закритому режимі, часто змінюючи місця їх проведення, “...тому що приходили незапрошені і зривали збори” [48].

У підсумку зазначимо, що роль Сталіна та очолюваної ним комуністичної партії в розкуркуленні українських хліборобів визначальна, бо саме він дав команду це здійснити, а на місцях виконавцями були перш за все комуністи. І хоч списки куркулів дійсно затверджували у райвиконкомах, райкомах партії та в ДПУ, проте співучасниками розкуркулення зробили самих селян, змушуючи їх приходити на збори, де формально списки куркулів кожного села нібито затверджувалися простим голосуванням. Більшість селян мовчазною згодою фактично підтримали дії влади, бо великого вибору у них не було, а власну думку

⁵ “КІМ” - Комуністичний інтернаціонал молоді.

багатьом доводилося всіляко приховувати: тож або мовчки підтримуєш голосуванням політику партії, або, через навіть пасивний спротив, потрапляєш до когорти неблагонадійних – потенційних кандидатів на розкуркулення чи арешти. Оскільки радянська влада була надзвичайно злопам'ятною, то часто так і траплялося. Таким чином більшість селян через свою вимушену покірність долучилися до страхітливого злочину, відомого як розкуркулення, адже їхніми руками, хоч і доволі формально, на муки та, часто, неминучу смерть відправлялися їхні земляки, або, навіть, родичі. Незгодних виявилось набагато менше. Напевне, всіх їх репресивні органи взяли на замітку.

Як і планували в Кремлі, суцільна колективізація відбувалася синхронно з масовим розкуркуленням хліборобів. Тому закономірним і беззаперечним є висновок про те, що без розкуркулення та спричиненого ним залякування селян колективізація нізащо не відбулася б у терміни, визначені в Москві щодо України, і доволі сумнівно, чи відбулася б взагалі у таких протиприродних проявах та формах.

Закономірно, що протягом лише одного листопада 1929 року кількість колгоспів на Зінов'ївщині зросла на 23%, а усупільнена земля в них – у 4 рази. Якщо до осені 1929 року в середньому в колгоспах налічувалося по 46 селянських господарств, як правило – бідняцьких маломіцних, то після початку кампанії розкуркулення одне колективне господарство віднині налічувало понад 154 господарств, серед яких налічувалося чимало середняків [49].

Розтерзані долі хліборобів Кіровоградщини з тавром “куркулі” слугували методом устрашіння та залякування для решти хліборобів, муки розкуркулених позбавляли багатьох селян будь-яких спроб опиратися політиці колективізації, змушували їх бути абсолютно лояльними до комуністичної влади. Така неймовірно жорстока селекція дала свої плоди: діти та внуки тих, хто пережили всі ці жахи, протягом кількох наступних десятиліть працювали в колгоспах, на заводах, фабриках та шахтах, в установах та організаціях, названих іменами комуністичних теоретиків чи безпосередніх творців неймовірно тяжких злочинів, жили в м. Зінов'ївську (згодом Кірово та Кіровоград), Леніно-Ульяновці, Ленінських, Ленінках тощо, аніскільки не задумуючись над походженням цих назв та не сумніваючись у їхній доцільності.

10. НОВОУКРАЇНСЬКИЙ РАЙОН: ВІД ВІЛЬНИХ ГОСПОДАРІВ – ДО КОЛГОСПНИХ КРІПАКІВ

Як відомо, від нещадного голоду в 1922 році жителів Новоукраїнського та інших районів рятували такі міжнародні організації, як американська “АРА” та місія Ф.Нансена. Створені ними їдальні безперервно функціонували до осені 1922 року. Зайве вкотре пояснювати, що ту трагедію спровокували червоні комісари та їхня політика “воєнного комунізму”, а рятувати людей довелося іноземцям. Зі стану хронічного голоду вдалося вийти також і завдяки НЕПу. Можливості цієї політики одразу призвели до вагомих результатів, зокрема, в сільському господарстві. Осторонь цього процесу не стояв і Новоукраїнський район Зінов’ївської округи. Так, у 1924 році хлібороби району зібрали 908980 пудів зерна озимої пшениці, 753 950 пудів жита, 185040 пудів насіння соняшнику, 7009000 пудів картоплі. Врожайність окремих культур виявилася високою. Так, з десятини озимої пшениці збирали по 60 пудів зерна, кукурудза дала по 80 пудів, картопля – по 300 пудів, буряки кормові – 1600 пудів, буряки цукрові – по 600 пудів [1]. Тож про будь-який голод, як і масове недоїдання, мови вже не могло бути, адже найелементарніша їжа – хліб, з’явився в кожній працьовитій родині.

Також у селян різко зросла кількість худоби, як робочої, так і продуктивної. Тварини свого часу теж стали жертвою політики “воєнного комунізму”, тож масово відбирався продзагонами, усіма підрозділами Червоної армії. Проте ситуація і тут неспізнанно змінилася. Так, станом на кінець 1924 року коней в Новоукраїнському районі налічувалося 9935 голів, волів – 1093, корів – 8097, свиней – 9348, овець – 7139. Підросли лошата, яких на кінець 1924 року налічувалося 893, також на відгодівлі перебували 9036 голів молодняка: бички, телята та телиці. Вся ця маса худоби утримувалася селянами в трохи більше ніж 10 тис. дворах. Для поліпшення агрокультури виробництва та збільшення врожайності в Новоукраїнському районі окремі хлібороби закладали т.зв. показові поля. Так, у районному центрі їх на 1925 рік запланували створити 9, у Помічній, Фурманівці, хуторі Лісному – по 10, у Малій Помічній – 5. Крім показових полів, на 105 десятинах селянських земель створили 4 агроцентри – для пропагування нових сортів сільськогосподарських культур та технологій землеробства. На 115 десятинах заклали нові продуктивні сади та на 14 десятинах – виноградники [2]. За таких умов господарювання та вражаючих наслідків невтомної праці хліборобів району голод зникав, здавалося, назавжди. Потуги влади при цьому виявилися мінімальними.

Водночас комуністична влада докладала чимало зусиль, щоб у Новоукраїнському районі будь-що діяли колективні господарства. Їх на кінець 1924 року налічувалося 49 з 1899 десятинами землі. До колективів вступили загалом близько 1% селянських господарств. З цих колективів 40% вважалися “цілком працездатними”, 10% - середніми, а “хворих, мертвих та нижче середніх” – 50%. Причини таких невтішних результатів колективного господарювання районна влада помилково вбачала у “відсутності товариської єдності, заборгованості в банках, малоземеллі, жіночих сварках” тощо. Тільки в 14 колективах застосовувалися сівозміни, однак у всіх стан скотарства був “кволим”. Дещо виділялися з загальної маси колективів комуна “Червона зірка”, де утримувалися 2 свині та кабан. Проте корів не тримали в жодному колективі. Також колективи, за винятком “Нової праці” та “Радянського хлібороба”, де тримали млина і олійницю, відмовилися від переробки своєї продукції через нібито “недоцільність”. І хоча 10 колективним господарствам влада допомогла придбати трактори, однак 80% не спромоглися на товарне виробництво, тож виявилися здатними лише елементарно прогодувати своїх їдців. Але не всіх і не досита. Адже, за висновком районної влади, деякі “врожаю зерна не тільки не продають, але і для себе не вистачає”. “А взагалі селянство до колгоспів відноситься байдуже” - вкотре констатували в Новоукраїнському РЗВ [3].

Тиск центральної влади на низи щодо форсування справи колективізації не припинявся, тож в районах шукали шляхи поліпшення ситуації. Практично до кожного колективу відправилися агрономи Новоукраїнського РЗВ, які виконували ще й функції інспекторів. Відвідини відбувалися від 3 до 5 разів на місяць. Крім надання необхідних консультацій щодо ведення господарства, агрономи вивчали розпорядки трудового дня, стосунки між членами колективів, їхнє ставлення до усупільненого майна, реманенту та худоби. Однією з причин, що повинна нібито покращити справи в колективах, у райземвідділі, вивчивши донесення агрономів, вважали таку: “...в корні змінити внутрішній розпорядок, надавши кожному члену колективу використовувати свої можливості і попередити від того рабства, яке панує між звичайними членами колективу та його керівництвом” [4]. Тобто, добросовісні агрономи вже тоді, в роки НЕПу, помітили хронічні хвороби кожного колективу: настільки низька продуктивність праці та такі ж результати господарювання, що вони виявилися нездатними вирощувати зерно не лише для продажу, але вдосталь і для власного прогодування, а також напружені стосунки між членами колективу – рядовими та керівниками, що проявлялися не тільки у “сварках жінок”, але і в чітко помітному “рабстві”, що утвердилося в перші місяці спільної роботи. Закономірно, що за таких умов колективні форми господарювання не тільки в окремо взятому районі, зокрема, Новоукраїнському, але і в усій Зінов’ївській

окрузі, від початку заснування в більшості позначилися як нежиттєздатні. Однак владі до цього було абсолютно байдуже: її стратегічні плани стосувалися іншого, тож гасла на колективізацію не тільки не зникали в часи НЕПу, але постійно кидалися в маси.

Попри це у новий 1925 рік селяни вступали з новими позитивними очікуваннями. На цей час у Новоукраїнському районі в 101 селі та хуторі в 10723 дворах мешкали 59582 жителів. Невпинно зростав, завдяки їхній наполегливій праці, матеріальний рівень життя багатьох селянських родин. За висновком влади в районі налічувалося 2288 заможних дворів, або понад 21%; середняцьких налічувалося 7387 дворів; бідняцьких – 1068, або менше 10%. Поліпшувалася ситуація і з складним сільськогосподарським реманентом. Селяни одноосібно чи в складчину придбали 957 віялок, 347 лобогрійок, 998 сівалок, 16 жаток-снопов'язок, 311 молотарок. У районі навіть звідкілясь з'явилося два верблюди. Селянські родини обробляли 80033 десятини землі. Якщо до 1917 року на кожного їдця припадало по 0,91 дес. землі, то після розподілу поміщицьких та церковних земель на кожного їдця в Новоукраїнському районі припало по 1,34 дес. [5]. Тобто, не так вже й облагодіяла радянська влада селян Новоукраїнського району землею, попри шалений пропагандистський супровід цієї кампанії, відомої як “землю – селянам”, і чимало з них вимерли протягом 1921–1923 рр., так і не дочекавшись обіцяного.

На весну 1925 року в районі знову визначили т. зв. “зразкові поля”. Зрозуміло, що їх не можна відшукати в колективах, зате такі знайшлися в одноосібників. Так, у Новоукраїнці зразкові поля належали Д. Ляшенку і М. Арсірію; у Піщаному Броді – Кравченку; у Помічній – В. Дроботу, Г. Безродньому; у Фурманівці – Д. Вовченку і А. Сіваку тощо. Загалом районні агрономи виділили таких зразкових полів 13 [6]. До кінця року їхня кількість зросла майже вдвічі.

Для поліпшення справи в сільському господарстві Новоукраїнський райземвідділ започаткував навчальні курси для хліборобів. Зокрема, у с. Фурманівка такі діяли з 28 грудня 1925 року по 15 січня 1926 року. Саме це село, а не районний центр, вибрали для проведення курсів тому, що воно лідирувало як за культурою господарювання на землі, так і результатами наполегливої праці. Слухачами виявили бажання стати 65 селян – всі за визначенням влади були “добрі господарі”. Проте на навчання запросили 45 осіб. Серед них – 19-річний Іван Полока, що з родиною господарював на 7 дес. землі; 17-річний Іван Горащенко (9 дес.), 50-річний Іван Феденюк (7 дес.), 47-річний Іван Щур (10 дес.). Агрономи, зоотехніки, ветеринари прочитали слухачам 48 лекцій. Особлива увага лекторами зверталася на організацію господарств та працю в них; популяризувалися сівозміни та нові

сорти різних сільськогосподарських культур; роз'яснювалася роль органічних та мінеральних добрив; вивчалися шкідники полів та методи боротьби з ними; давалися ази ґрунтознавства; розповідали про належне утримання, догляд та лікування домашніх тварин та худоби тощо. До екзаменів у Фурманівці дійшли тільки 31 слухач [7].

По 40 господарів прибули на подібні курси в Помічну та Любомирку. Заняття були безкоштовними.

Крім двотижневих курсів для селян організували циклові та тематичні читання. Такі діяли з 26 лютого по 1 березня 1926 року в 10 селах району. 10 лютого 1926 року в Новоукраїнці проходила нарада за участю 17 орендарів полів. По всіх селах і хуторах району з 1 по 15 березня 1926 року агрономи читали лекції про боротьбу з шкідниками полів. Новоукраїнський РЗВ організував 17 пунктів по зерноочистці та провів роботу з виявлення племінної худоби. 64 сортувальними машинами вдалося очистити на ярий посів 27202 пудів зерна. У березні 1926 року спеціалісти райземвідділу здійснили обстеження садів на предмет виявлення шкідників та поширили серед селян рекомендації по боротьбі з хворобами та шкідниками плодових дерев. Також у березні широко пропагувався серед селян такий агрономічний захід, як боронування озимих посівів [8]. 12 лютого 1926 року до Новоукраїнки з'їхалися 24 власники зразкових полів. Обговорювали шляхи покращення роботи і на так вже зразкових полях та спільно виробили рішення про необхідність тримати такі поля, "...які є одним з методів агропропаганди і поліпшення праці в селянських господарствах", адже на них демонструвалися нові перспективні сорти сільськогосподарських рослин і культур, нових сівозмін та технологій обробки землі [9]. Цікаво, що в хуторі Лісному господар А. Хавроненко утримував зразкові поля площею 10 дес. ще з 1919 року. Д. Вовченко з с. Фурманівка відвів під зразкові поля 9 дес. і теж з 1919 року. У працьовитого і добросовісного хлібороба з с.Гнатівка А. Щербини практично вся земля, а це 15,3 дес., вважалася "зразковим полем". Напевне, наприкінці 1929 – на початку 1930 року цим хліборобам згадають їхні "зразкові поля", тож всі як один будуть розкуркулені, та, замість вирощування хліба, заготовлятимуть ліс у тайзі, де від тяжкої і виснажливої праці й загинуть. Іншої долі таким трудолюбивим селянам після ліквідації НЕПу не варто було чекати.

А поки що різко зростало використання такого агрономічного заходу, як облаштування парів. У 1925 році кількість землі під парами зросла, порівняно з 1923 роком, на 300%, посіви озимої пшениці збільшилася на 33%, а її врожайність – на 100% [10].

Тоді помилково вважали, що знищення ховрахів убереже від великих втрат зерно на полях. Тож тварин винищували різноманітними способами,

залучаючи до цього й дітей. Так, у Новоукраїнському районі протягом 1925 року знищили 440547 ховрахів та продали державі 7 тис. шкурок. Для цього використали 47 пудів отрути.

Покази-виставки худоби, особливо племінної, стали в районі явищем не святковим, а доволі буденним. Так, узимку 1926 року на виставку до с.Фурманівки привезли 47 голів різної елітної худоби. 10 господарів, які її доглядали, преміювали по 60 крб. У Новоукраїнці на виставці демонстрували 131 племінну тварину, серед них корови, коні, вівці. 16 коней, корову та кілька овець відібрали як зразкових, а їхні господарі за дбайливий догляд отримали разом 100 крб. премії коштами, матерії на 75 крб. та плуг [11]. Агрономічні та зоотехнічні знання в Новоукраїнському районі пропагувалися і в інший спосіб, адже попит на них був великим. Так, наприкінці 1925 – на початку 1926 року в районі серед хліборобів розповсюдили сільськогосподарську літературу. Науково-популярні книги Стелецького “Влаштування городів на малих площах” та Леонтовича “Просапні культури” придбав Євдоким Бакуленко. Хлібороб Шараненко за раз купив 5 книг. Книгу автора Свіренка “Племінне скотарство” придбав господар Майстренко. Книга Броунера “Коні” зацікавила хлібороба Лукаша. Загалом НЕП позитивно діяв і у видавничій справі, тож у Новоукраїнському районі в зиму з 1925 на 1926 рік продавалися книги 40 авторів з найрізноманітнішої сільськогосподарської тематики [12]. Це також сприяло поліпшенню культури землеробства та тваринництва.

Міцні господарі Новоукраїнського району через кредитні товариства отримали в 1925-1926 рр. позику сортовим насінням пшениці у 1998 пудів, 997 пудів кукурудзи та взяли 1070 крб. позики. Хлібороби з Любомирки такого насіння взяли для засіву 110 дес., Піщаного Броду – на 207 дес., Помічної – на 104 дес. тощо. Набула поширення практика взяття окремими селянами в оренду землі. Договори оренди вільно, як буденне явище, підписувалися в райземвідділі. Цим державним органом встановлювалася і орендна плата. В 1926 році селяни-орендарі платили власникам землі від 6 до 10 крб. за десятину. Тоді в оренді перебували майже 1400 дес. землі. Проте закінчиться НЕП, настане пора “суцільної колективізації”, тож сам факт набуття оренди обернеться для багатьох хліборобів обтяжуючою обставиною і прямою дорогою на розкуркулення. Натомість чимало тих, хто не хотів працювати на землі та здавав її в оренду, вже незабаром куркулитимуть своїх односельців.

Жадоба до господарювання у хліборобів виявилася такою великою, що вони незаконно захопили і обробляли понад 300 дес. “невдобої” землі. Загалом із землею не все було гаразд. Розрекламовану владою земельну реформу так до кінця і не втілили. Станом на 1926 рік з 22 сільських рад Новоукраїнського району повністю здійснили реєстрацію селянських

земельних наділів тільки у 7. З'їзд рад Новоукраїнського району, що відбувся 25 березня 1926 року, ухвалив постанову про те, щоб землеоблаштування закінчити протягом наступних п'яти років. Землерозподіл супроводжувався численними суперечками між селянами, від чого особливо заплутаними земельні відносини виникли в Новоукраїнці, Піщаному Броді та деяких інших селах району. В багатьох селах селяни вдавалися до т. зв. “скритого переділу” землі, ігноруючи при цьому владу [13]. Декого з селян така ситуація не задовольняла, тож ті виїжджали до Сибіру і на Поволжжя. Таке явище, що спостерігалось в селах Гнатівка, Піщаний Брід, Перчунове, Миколаївка, Любомирка та ін. влада назвала “самотоком”. Проте в 1932-1933 роках рукотворний голодний мор наздожене їх і там, тож українські села Поволжжя вимиратимуть так само, як і в Україні.

Велику допомогу хліборобам надавали т. зв. “прокатні станції”. Новоукраїнська прокатна станція станом на 5 квітня 1926 року налічувала 15 найменувань сільськогосподарської техніки, яку тимчасово віддавали в користування селянам. Наскільки це була серйозна установа, свідчить той факт, що прокатна станція придбала 2 парові локомотиви, 2 парові молотарки, по кілька жаток, снопов'язок, культиваторів тощо [14].

Закономірно, що всі ці заходи Новоукраїнського районного земельного відділу оберталися серйозною віддачею в кількості вирощеного селянами товарного зерна та іншої сільськогосподарської продукції та, в цілому, сприяли економічному зростанню країни. Адже саме працьовитий селянин стимулював промислове виробництво і закономірність у цьому проявлялася чітко. Так було не тільки в тогочасному СРСР, але і в європейських країнах та на американському континенті. І винятків з цього правила не існувало.

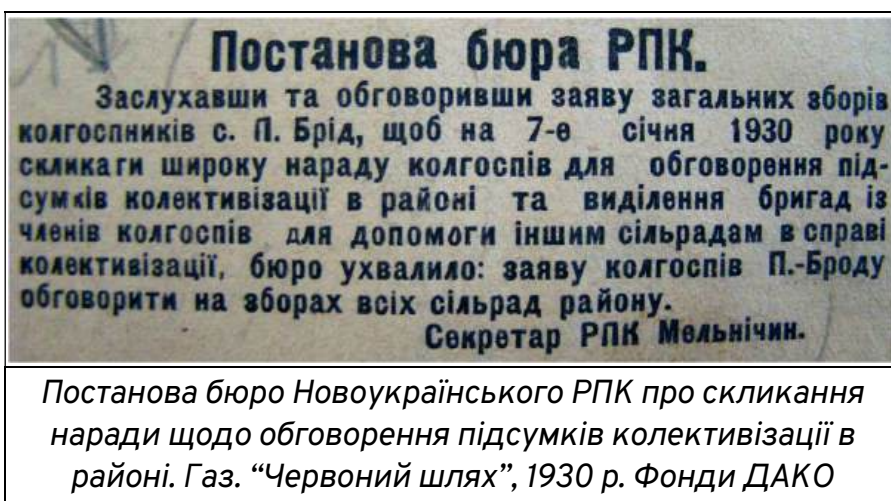
Одночасно з такими однозначно позитивними заходами районна влада, слідуючи циркулярам зі столиць, настирливо дбала про зростання кількості колективів. Тому на зборах посланці району та округи розповідали селянам казки про щасливе і сите життя саме в колективі, хоча самі партфункціонери переконалися на прикладі діючих комун та артільей, що ті не здатні виробляти товарне зерно, а, отже, скільки-небудь позитивно впливати на розвиток не тільки економіки країни, але і окремо взятої селянської родини. Закономірно, що попри надоїдливу пропаганду та фактичне пестування колективів владою, такі штучні об'єднання одразу від своєї появи фактично перетворювалися на величезний баласт. Проте, повторимось, комуністичну владу не цікавили самостійні в господарчому та фінансовому плані вільні хлібороби, як, проте, і будь-які незалежні професійні групи чи соціальні категорії громадян. Не для того комуністи захопили владу та вибудували тоталітарну державу.

На початок 1926 року колективів в районі формально налічувалося 46. А залишилося дійсними лише 29. З них “кволими або мертвими” налічувалося 50%, і лише 40% - працездатними. Але і з цих “працездатних” скільки-небудь ефективність демонструвала лише комуна “Червона зірка”. Попри це колективам вже належало 2% від усіх угідь району, проти 1% попереднього року. До колективів увійшли 229 селянських родин, які налічували 1124 їдців, серед них і 13 членів партії. Колективи не залишалися поза увагою районних агрономів, тож відвідини їх знову вилилися у вже типові висновки неефективності роботи: невисока врожайність, збільшення товарних лишків немає, робота по скотарству не ведеться, все ті ж жіночі сварки, відсутність товариськості в роботі, заборгованість перед банками, що перетворилася на хронічну, маломіцність господарів, які увійшли до колективів тощо [15]. Тобто, з року в рік причини неефективності роботи колективів не зникали, а перетворилися на хронічні.

Протягом 1926 року скільки-небудь “гарних колективів” у Новоукраїнському районі, завдяки небаченій підтримці влади з метою мати в районі “маяки соціалістичного господарювання”, малися два: “Червона зірка” і “Нова праця”. Кожен з них мав трактора, на полях запровадили сівозміни. До колективів увійшли 23 родини з 107 їдцями. Серед них – 4 члени партії та 7 комсомольців. Проте обидва колективи станом на 20 червня 1926 року накопили великі борги перед Сільбанком: “Червона зірка” заборгувала 1000 крб., а “Нова праця” - 1274 крб. [16].

НЕП добігав кінця. З 1928 року в Новоукраїнському районі, як і скрізь по країні, розпочинається нова драма, де місця зразковим полям, як і їхнім господарям, вже не знаходилося. Натомість знову повернуться злидні, напівголодне існування та смерть багатьох хліборобів. “Драматурги” ті, вкотре нагадаємо, засідали у Москві.

Як відомо, на своєрідний полігон для відпрацювання механізмів здійснення суцільної колективізації, з волі Кремля, призначили в Україні Зінов'ївщину. Вже безпосередньо в Зінов'ївській окрузі такою лабораторією

для втілення “корінного перелому” і набуття “передового досвіду” з колективізації обрали “досвітній” Новоукраїнський район. Результати

колективізації тут дійсно виявилися набагато вищими, ніж по окрузі: на кінець зими 1930 року в районі до колгоспів увійшли 96,93% усіх селянських господарств, тоді як по Зінов'ївщині – лише 85,5%. Бо не йти до колгоспів виявилось для селян Новоукраїнського району справою доволі небезпечною й ризикованою, адже до розкуркулення в лютому 1930 року Новоукраїнський РВК та Зінов'ївське ОДПУ визначили 771 селянське господарство за другою категорією, 384 господарства – за третьою категорією, та залишили в резерві на розкуркулення 216 експертних господарств. Це найбільший показник в окрузі щодо співвідношення кількості населення району до числа розкуркулених. Тож понад 1300 селянських господарств лише Новоукраїнського району комуністична влада вирішила знищити як “куркульські” лише в лютому 1930 року і тільки з однією метою: силоміць зігнати уцілілих до колективів. Але тиран цими жертвами не наситився, тож ледь не щомісяця йому на заклання відбирали все нових і нових “куркулів”.

Звіт про попередні підсумки розкуркулення в районі підготував і 19 березня 1930 року направив до Зінов'ївського ОПК секретар райкому партії Мельчішін – безпосередній виконавець політики влади. Отже, в своєму “повністю таємному” листі Мельчішін повідомив, що 8 лютого 1930 року в райкомі партії відбулася спеціальна нарада, де детально обговорили всі моменти з розкуркулення та виробили інструкції членам партії. Зрозуміло, що зміст наради тримали у секреті, тож приречені не могли знати своєї долі. Дорослі, напевне, відчували трагічну атмосферу, що згущувалася в селах, проте діти безтурботно засинали у своїх поки що ліжках. Потім у райони надійшов лист особисто від секретаря окружного комітету партії Снегова, який дав команду розпочинати ліквідовувати куркулів. Після його отримання райком партії направив у села “стійких політично витриманих” комуністів зі списками на розкуркулення. В ньому значилися 749 сімей. До першої черги на розкуркулення визначили 449 куркульських господарств. Цей список затвердили на засіданні райпарттрійки 12 лютого, проте дописали ще 9 прізвищ. У ньому – чимало тих сімей, які, за визначенням самої влади, вважалися середняцькими. Організувавши сільський актив, що складався з комсомольців, комуністів та “співчуваючих”, уповноважені приступили до ліквідації куркуля на місцях. З якими моральними переконаннями і настроями вони діяли? Так, у Помічнлянській партійній організації один активіст заявив уповноваженому: “Коли з куркуля шкури не спустите ви, то я з них шкуру спустю!”. В Новомиколаївській сільській раді комуніст Бутман, розкуркулюючи середняків і бідняків, розкуркулив одночасно і господарство Горбатенка лише через те, що уповноваженому здалося, що селянин “хоч і середняк, але вредний”. По Татарівській сільській раді секретар партосередку Кротенко під час розкуркулення привласнив

шапку, знявши її з сина куркуля. В с.Новоєгорівка уповноважений РПК Замуленко, комсомольці та голова сільської ради, не соромлячись, ділили між собою і членами бригади куркульські речі.

Уповноважений РПК Тригліч, виступаючи перед селянами с. Перчунове, свої погрози озвучив так: “Зараз розкуркулюємо куркуля, а не вистачить, то розкуркулимо і середняка!”. Активіст у Малопомічнлянській сільській раді Баглюк – комсомолец і вчитель, розважався тим, що з рушниці постріляв куркульських курей. Розкуркулення середняків, як писав у звіті секретар Новоукраїнського РПК Мельнічін, налякало чимало селян. Проте наймити і біднота були налаштовані “досить гарно і вимагали якнайскорішого розкуркулення, а середняки чекали, що ось черга дійде і до них”. На кожне господарство куркулів виділили по 10-15 активістів. Не всі з них виявилися порядними, тому в деяких селах, як от Воронівка, Новоєгорівка активісти займалися “барахольством”. Операція з розкуркулення відбулася в районі протягом одного дня: 22 лютого 1930 року. Куркульське майно, не розкрадене і не привласнене активістами, реманент, зерно, будівлі, худобу, землю з посівами і без них та ін. передали новоствореним колгоспам, що враз збагатилися на 450 коней, 224 корови, 32 молотарки та ін.

Передовики—колективісти з Піщаного Броду активні учасники суцільної колективізації Новоукраїнського району.

Активісти Піщаного Броду – активні учасники колективізації.
Газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

Під час розкуркулення з Новоукраїнського району втекли 84 куркулі, напевне, що дехто прихопив і дітей. Всього 22 лютого встигли розкуркулити 439 родин. До Льодовитого

океану вислали 128 сімей з 478 душами [17]. Куркулили в Новоукраїнському районі також у березні. 26 березня 1930 року до Зіновівського ОПК надійшла телеграма за підписом секретаря райкому партії Мельнічішина такого змісту: “Виселили 76 господарств, 304 душі, 258 розкуркулили і залишили в районі, 107 розкуркулили і залишили в сільських радах” [18]. Напевне, так покарали декого з тих колгоспників, які посміли покинути колгоспи під час т. зв. “волинок”.

Секретар Новоукраїнського райкому партії у своєму звіті не все описав про ті ганебні дії, що чинилися в районі під час розкуркулення. Однак правдива інформація все-таки надійшла до Зіновівського ОПК, і з неї дізнаємося, що

розкуркулення там розпочалося стихійно і куркулили також і тих, хто не здавав посівного матеріалу для колгоспу. Зокрема, в Піщаному Броді розкуркулили п'ять господарів лише “для проби”. Потім процес стихійно перекинувся на інші села. Куркулили найганебнішим чином: виганяли людей на вулиці з хат прямо у сніг, забирали у них абсолютно все разом з поясами для одягу, не зважали на те, що перед ними діти та немічні – їх теж оббирали. Повсюди стихія розкуркулення супроводжувалася грабунками і збагаченням активістів: для себе вони відбирали кожухи, сало, наказували господарям готувати для них обіди. У Піщаному Броді деякі активісти прибували до хат куркулів на підводах, вкладали на них майно і їхали геть, говорячи між собою: “Куркулів вистачить ще на два дні...”. Обкрадаючи нещасних і беззахисних, їх при цьому били та всіляко принижували. У с.Олексіївка торгували куркульським майном так: секретар партосередку Слободянюк, уповноважений РВК Романов були за продавців, тож найкращі речі брали собі в “кредит”. Таке діялося і в с. Помічна, де чинив неподобства комуніст Дейкун. Тоді, в лютому 1930 року, в Новоукраїнці розкуркулили 46 господарств, у Піщаному Броді – 50, у Гнатівці – 43, у Любомирці – 38, у Татарівці - 18 тощо [19].

Трудаці Новоукраїнки вимагають закрити церкви й передати дзвони на індустріалізацію країни.

Мітинг у Новоукраїнці з приводу закриття церкви й передачі дзонів на індустріалізацію. Газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

Нова хвиля розкуркулення в районі відбулася в березні та квітні, продовжилася в січні 1931 року, тривала в червні та не стихатиме і в наступні роки, аж поки джерело саме добросовісних і працюючих хліборобів, здавалося, не обміліло зовсім. Та де там “обміліло”! У грудні 1932 року тільки з сіл Олексіївської сільської ради виселять на Північ 30 сімей колгоспників, звинувативши їх у саботажі хлібозаготівлі [20].

Типовим прикладом того, як відбувалася колективізація в окремо взятому селі Новоукраїнського району, та, заодно, як майстерно винищували господарів, є с. Татарівка (нова назва с. Комишувате).

Отже, 24 листопада 1929 року відбувся пленум Татарівської сільської ради Новоукраїнського району. На ньому вперше слухалося питання “Про масову колективізацію”. З доповіддю виступив голова сільради Ляшенко. Обговорення питання виявилось “гарячим”, адже доповідачу надійшло 8 запитань, та, крім того, ще виступили 9 членів пленуму. Після тривалих дебатів ухвалили: “...необхідно здійснити швидкими темпами колективізацію по сільській раді, провести збори по всіх колективах, проробити індивідуальну роботу з бідняками і середняками ...проти куркуля, ...закінчити 90% колективізації до 1 грудня 1929 року” [21].

Не забарився і наступний пленум Татарівської сільської ради. В протоколі № 2 зафіксовані підсумки колективізації по Татарівській сільській раді. До промовця, а ним був все той Ляшенко, знову надійшло чимало запитань – цього разу 16, виступили з цього питання 7 активістів. Гордитися членам пленуму Татарівської сільської ради було чим: станом на 20 грудня 1929 року колективізували 94,6% усіх селянських господарств, усупільнили всі засоби виробництва, землю та інвентар. Однак, навіть і ця цифра вважалася “незадовільною”. Про це заявив на пленумі сільської ради Ляшенко і запропонував провести таку роботу, щоб до 27 грудня усупільнити 100% усіх господарств та створити на землях сільської ради два колгоспи шляхом злиття до них дрібних колективів. Для завершення процесу повної колективізації виділили уповноважених: у с. Татарівка – Кравченко, в Софіївці – Гумейко, в Благодатному – Кривошапка, в Дорофіївці – Кочур, у Ганнівці – Попок, у Водяному – Губченко [22].

Проте не всі жителі Татарівської сільської ради прихильно поставилися до входження в колгоспи, тому і на початку зими 1930 року досягти отієї завітної цифри в 100% колективізації все не вдавалося, адже дехто з селян вперто не бажав цього робити і заявляв про це привселюдно. Таким був, зокрема, Терень Баланюк, і за свою непримиренну позицію з ним розправилися: 27 січня 1930 року відбувся черговий пленум сільської ради, де її голова Ляшенко запропонував вислати чоловіка за межі України, а члени пленуму одноголосно проголосували – як “уголовну людину, соціально опасну, а його дружина завжди веде нахвалку на активістів та взагалі радянських робітників” [23]. Арешти та заслання негодних – один з дієвих аргументів на користь будь-яких тогочасних кампаній, що їх ініціювали комуністи. Це стосувалося і суцільної колективізації в усіх без винятку селах.

21 лютого 1930 року відбувся ще один пленум Татарівської сільської ради. На нього з'явилися 57 осіб – як члени сільської ради, так і місцеві комуністи, комсомольці та “співчуваючі”. Нерозривного зв'язку з темпами колективізації і розкуркулення ніхто на пленумі не приховував, тож питання стосувалося саме сільських куркулів. Закономірно, що зі списком тих, яких намітили вислати, виступив саме голова сільради Ляшенко. Також з великою доповіддю виступив “товариш” Кочур. В ухвалі пленуму написали: “Заслухавши доповідь т. Кочура Тихона про висилку куркулів та затвердження списків куркулів, пленум сільської ради констатує, що перебування куркулів на терені сільської ради буде шкодити розвитку народного господарства та колективізації, а тому лічимо за необхідне вислати нижче перелічених куркулів за межі України: Пилип Шевченко, Григорій Зозуля, Полікарп Кравченко, Павло Кравченко, Федір Кравченко, Павло Пісчаний, Антон Пісчаний, А. Т. Кочур, Н. Білобабченко, Іван Гупаленко, Михайло Колісниченко, Олекса Грищенко, Дем'ян Колісниченко, Павло Голуб, Іван Голуб, Данило Лежненко, Яків Кочур, Григорій Василенко” [24].

Вся наполеглива робота Татарівської сільської ради по питанню колективізації, включно з розкуркуленням, що тривала з кінця 1929 по весну 1930 року, дала бажані наслідки: 100% селянських господарств таки увійшли до колгоспів. У березні 1930 року, як вивезли куркульські сім'ї до Архангельська, пленум Татарівської сільської ради затвердив списки членів колгоспу ім. Ворошилова в кількості 41 двору з 312 га ріллі. До колгоспу ім. Сталіна увійшли 71 двір, за ними закріпили 642,6 га орної землі. Колгосп Ганнівка-II мав 34 двори та 299,43 га орної землі. Комуна “Родина” об'єднувала 73 двори, 588,36 га землі та 10,93 га садків. Загалом на території сільської ради створили 6 колективних господарств. З початку 20-х рр. у селі

існувала також комуна. “Індивідуальних господарств у Дорофіївці, Ганнівці та Татарівці не маєтсья” - констатували на пленумі сільської ради, чим, напевне, гордилися, адже вимогу партії виконали повністю. На пленумі також ухвалили відібрати землю у висланих куркулів і передати її до колгоспів. Так, колгосп ім. Петровського отримав наділи Федора Кравченка (8,09 га), Павла Кравченка (16,12 га), Полікарпа Кравченка (15,5 га). До колгоспу ім. Сталіна відійшли землі Павла Голуба (10,75 га), Івана Голуба (10,75 га), Данила Лежненка (7,17 га) тощо. Загалом тоді землю відібрали у 15 родин, визначених як куркульські, загальною площею в 146,5 га [25].

Розправившись з невгодними, прирікши на муки і смерть чимало своїх земляків, актив с. Татарівка зажив новим колгоспним життям, свято віруючи, що “щасливе майбутнє” не за горами. 24 травня 1930 року в Татарівській сільській раді підбивали підсумки перших весняних робіт колгоспів. Розчарування виявилися досить помітними, адже реальний стан справ контрастував з очікуваннями. Як видно з виступу голови сільської ради, “...посівна кампанія по сільській раді виконана на 90%, не

Колгоспниці Новоукраїнського району на розмові з жінкою агроном

Жінка-агроном бесідує з жінками-колгоспницями Новоукраїнського р-ну. Газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

виконано посів кукурудзи і соняшника. ...негаразд була налагоджена трудова дисципліна серед колгоспників, кволо працювали виробничі наради, недостатньо велася культосвітня робота, особливо серед жінок...”. Причина такого стану не в помилковій системі господарювання на землі, чим були колгоспи, а в тому, зробили висновок у сільській раді, що у колгоспах велася “антиколгоспна робота на їх розвал”, тому з цими проявами потрібно провести рішучу боротьбу – так наголошувалося в постанові пленуму сільської ради. Щодо колгоспу ім. Сталіна, де головував Сидір Кравченко, то чимало землі не було чим засівати, для коней не заготували достатньої кількості фуражу, тож вони голодували і знесильовалися, обліку роботи кожного колгоспника не налагодили, серед колгоспників часто виникали непорозуміння, а належна організація праці в колгоспі взагалі відсутня. Зрозуміло, що саме за такого колективного господарювання обов’язково наставала колективна безвідповідальність, що й проявилось вже в перші місяці існування колгоспів. Однак у Татарівській сільській раді, схоже, цього не зрозуміли, тож причини вбачали в іншому. Тому для поліпшення справи пленум сільської ради знову

ухвалив: у колгоспі ім. Сталіна необхідно “...звільнитися від соціально-небезпечного та розкладницького елемента”. Не кращою склалася ситуація і в колгоспі “Червоний Жовтень”. Там, на думку сільських активістів, що гуртувалися навколо сільської ради, спостерігалася повна відсутність “пролетарського керівництва”, біднота пригнічена, адже інші члени колгоспу вимагали з них заплатити 75 крб. – за відсутність переданих до колгоспу реманенту, землі та худоби, в той час “як цей бідняк немає за що справити одягу та взуття”. Також члени пленуму мали намір виявити і вигнати з колгоспу куркулів, а для тих, хто залишиться, запровадити норми виробітку, без яких “шкунтильгає виробництво” [26]. Доречно нагадати, що тим, кого виганяли з колгоспів, раніше передані колективам земля, реманент та худоба рідко коли поверталися.

Вступаючи до колгоспів, не всі селяни до кінця не усвідомлювали, що майже увесь вирощений та зібраний ними хліб доведеться віддавати державі. Так сталося і в колгоспах Татарівської сільської ради. 5 липня 1930 року на пленумі сільської ради ухвалили активно готуватися до хлібозаготівлі. З цією метою наказали головам колгоспів відремонтувати комори, зібрати в населення мішкотару, розробити плани по збору лишків хліба, забезпечити його вчасне вивезення. Всі роботи з виконання планів хлібозаготівлі поклали на комісію, до якої вписали Захара Кочура, Степана Гумейка та Марію Зубренко – “найкращі перевірені класово витримані люди” [27].

27 серпня затвердили плани хлібоздачі по кожному колективному господарству. Вперто не брали на себе зобов'язань здавати вказану кількість хліба члени правління колгоспу ім. Шевченка. Однак, після “проробленої роботи”, чим, напевне, було залякування арештами та судами, колгосп

Ударна бригада піщанобрідських колективістів.

Актив с. Піщаний Брід Новоукраїнського району. 1930 р.
Газ. “Червоний шлях”. 1930 р. Фонди ДАКО

погодився виконати план. Останнім днем виконання визначили 1 жовтня 1930 року. Кожне колективне господарство зобов'язувалося здати по 35-38 пудів з гектара землі. Така норма припадала і на ті селянські двори, хто мав озимину, засіяну ще до утворення колгоспу, чи вийшов з нього [28]. Проте план хлібозаготівлі з перших колективних жнив колгоспи виконували повільно.

Закономірно, що для виконання обов'язкових хлібозаготівельних планів вирішили примусово забрати зерно не тільки з колгоспних, але і з селянських комор. Для цього в Татарівській сільській раді створили "комісії сприяння хлібозаготівлі". 28 вересня 1930 року на пленумі сільської ради розподілили членів хлібозаготівельних комісій по кутках, а також довели тверді плани хлібоздачі для кожного селянського двору. Окремі великі завдання визначили для куркульських господарств, які, як з'ясували члени комісії сприяння хлібозаготівлі, все ще жили на території сільської ради навіть після першої хвилі масового розкуркулення. Високі плани хлібоздачі отримали також "заможні капіталістичні господарства", що після 100% колективізації звідкілясь, напевне, через недогляд сільської влади, теж появилися в селі. Такими сільськими "капіталістами" за дуже короткий час, починаючи з зими і до осені 1930 року, якимось дивом стали Сава Белінко, Кравчук, Олександр Наєвський, Петро Василенко, Н. Лисак, Іван Пришва, Сидір Кравчук [29].

Тиск з району щодо хлібозаготівлі восени 1930 року був таким сильним, що на пленумі Татарівської сільської ради ухвалили: "всі товарні лишки, що у колгоспників залишаться, здати їх до хлібозаготівельних органів". Проте одні лише заклики добровільно здавати власне зерно на багатьох селян не діяли. Тому в Татарівській сільській раді ухвалили негайно виявляти "злісних нездатчиків хліба", для чого до комісій з хлібозаготівлі залучили бідноту. З цього часу, а це осінь 1930 року, в Татарівці, Софіївці, Благодатному активісти шукали прихований хліб у ямах, вилазили на горища, колупали долівки селянських хат та повіток. Цим члени комісій з хлібозаготівлі Татарівської сільської ради в такий

ЛЕКТИВ! Сім'я незаможника з с. Леонтовичова веде свою худобу в колектив.

Сім'я хліборобів з с. Леонтовичеве Новоукраїнського р-ну здає коня, корову та свиню до колгоспу. Вже незабаром колгоспна система спричинить таке явище в селі, як людодіство. Газ. "Червоний шлях". 1930 р. Фонди ДАКО

спосіб набували досвіду напередодні Голодомору.

Натиск на селян тривав і тільки зерном не обмежився: село зобов'язали здати 30 тис. крб. у фонд Селянської позики. Цю суму поділили на кожен двір. Раніше розподілили ще одну позичку – "П'ятирічка за

чотири роки”, яку зобов’язалися виконати до 1 вересня. Також у селі з місцевих активістів створили т.зв. слідчу групу, до якої увійшли І.Кривошея, В.Форсун, Т.Гумейко, І.Артеменко. Вони повинні допомагати співробітникам ДПУ у розкритті кримінальних злочинів [30].

З села протягом осені 1930 року відправилися дві червоні валки. У грудні 1930 року споряджали ще одну хлібну валку – вже третю, якій дали ім’я “13-річчя ДПУ”. Оскільки зерно, відібране з селянських подвір’їв, зсипали в класи Татарівської школи, бо іншого місця не знайшли, тому навчання виявилось паралізованим. На пленумі сільської ради, за наполяганням вчителів, ухвалили зерно зі школи вивезти до 18 грудня, аби скоріше там розпочати заняття. Доволі закономірно, що завдяки таким діям сільської влади колгоспники після перших колективних жнив залишилися майже без хліба.

Результати діяльності інших колгоспів Новоукраїнщини першого року колективного господарювання виявилися абсолютно подібними тим, що діяли на території Татарівської сільської ради.

Делегати I-го зїзду колгоспників Новоукраїнського р-ну. Газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

Відповідь на це дали результати перевірки господарств, здійснених за завданням Новоукраїнського райкому партії. Починаючи з 25 травня 1930 року райком партії розпочав формувати бригади уповноважених для здійснення ревізій колективних господарств. Шеренги перевірок, бо як без них існувати колгоспам, виявилися щільними та довгими: на села виїхали

45 членів райпартактиву, 30 комсомольців, 25 вчителів та агрономів [31]. Вже на місцях контролери зустрілися з багатьма “ненормальними явищами”, саме такий термін вжив секретар Новоукраїнського райкому партії Мельнічішина у звіті до ОПК, відправленому 3 червня 1930 року: безгосподарністю, пияцтвом, небажанням колгоспників працювати, “спекуляцією” труднощами (це коли селяни запитували владу, чому немає краму в кооперації, мануфактури, солі, гасу, сірників, немає м’яса, сала, а тільки сухарі), бездоглядністю і голодуванням коней, надзвичайною активністю “куркулів”.

Поряд з цим майже кожне село “досвітнього” Новоукраїнського району чинило певний опір діям влади, бо хлібороби вже після перших тижнів колективного господарювання добре усвідомили, чим насправді є для них колгоспи. Так, у Гнатівській сільській раді частина жінок, скориставшись відсутністю голови сільської ради, пішли по селу виганяти з куркульських хат “нових” господарів: “Вибирайтеся геть, злидні. Люди бідні мучаться, а ви живете у їхніх хатах! Ми – народна власть, що схочемо, те й зробимо!”. Потім прийшли до сільської ради – нею була колишня куркульська хата, викинули з будинку стола, і вселили туди “куркульку”. Крім того наприкінці травня 1930 року вулицями села ходили також чоловіки – “родичі розкуркулених”, - за висновком секретаря райкому партії, і погрожували пов’язати і повбивати сільських комуністів. Потім відправилися до колгоспної пташарні, порозбирали звідти курей і пороздавали їх “розкуркуленим куркулям”. Завідувача пташарнею вигнали з зайнятої ним куркульської хати, звинувативши в тому, “що обкрадав бідних людей”. Також забрали з колгоспної ферми корів і теж роздали їх куркулям, мовивши: “Нате вам, ми власть, ми вам даємо корову, від вас немає права ніхто забирати!”. Один “куркуль”, побачивши жінок на вулиці, виніс їм хліба, і вгощав зі словами: “Нате, їжте, я знаю що ви голодні!”. Вся суть подій в Гнатівці вмістилися у фразу, мовлену однією з жінок: “Ми проти політики Сталіна тому, що Сталін довів до того, що на 75% впало скотарство, розрушилися господарства. Він хоче бистро колективізувати народ, а народ не хоче...!”. У листі до Зінов’ївського ОПК цю жінку, яка мовила абсолютно вірні слова, секретар Новоукраїнського райкому партії одразу обізвав вже звично – “куркулькою”. Вибух незадоволення політикою влади у селі Гнатівці придушили, за словами Мельнічішина, так: кінні загони, що нібито склалися винятково з активістів села, а ними були напевне міліціонери, “повикидали кулаків з хат” [32]. Та лише цим “викиданням” влада, напевне, не обмежилася.

У Любомирці багато звинувачень на адресу керівництва колгоспу від рядових колгоспників зводилося до такого: “Ви не вмієте господарювати!”. У колгоспах Помічнлянської сільської ради уповноваженим з райкому партії

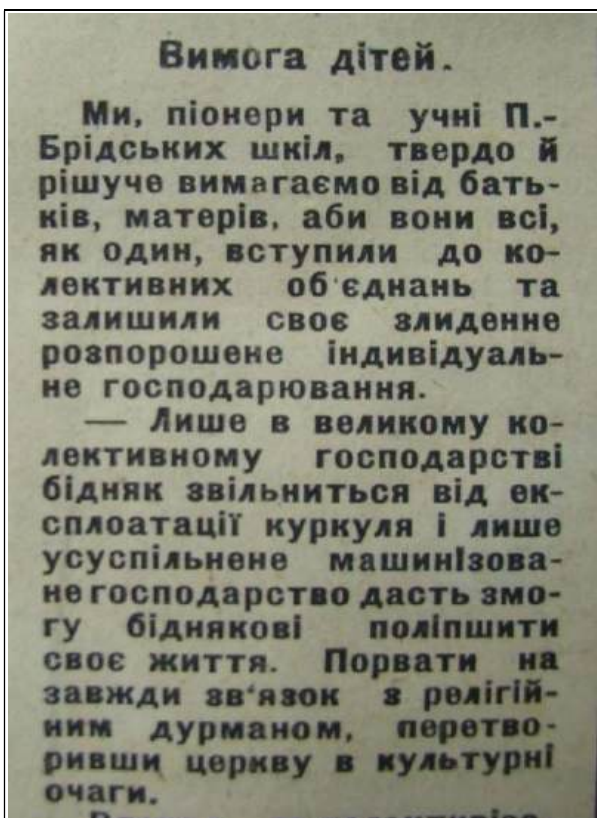
часто доводилося вислуховувати від селян такі заяви: “Індивідуалу краще живеться, чим колгоспникам, він має волю, робе де хоче і що хоче”.

Згуртованість та солідарність селян страхали владу і могли призвести до руйнування всіх заходів партії. Закономірно, що посланцям райкому партії поставили завдання всіляко розколювати єдність сільських громад. Це давнє правило, відоме як “поділяй і володарюй”, зайняло чільне місце в арсеналі методів приборкування негодних хліборобів. Тож у селах Новоукраїнського району в червні 1930 року виникли т. зв. “наймицько-бідняцькі групи”, що їх секретар райкому партії назвав “основною формою допомоги нам в роботі”. Схоже, що гра на таких низьких людських вадах, як заздрість та неосвіченість, дала свої плоди. Деякі свідомі селяни-колгоспники на створення таких груп відповіли: “...Ми вже всі рівні, що ви нас ще і в колгоспі ділите!”. Чи здогадувалися члени таких “наймицько-бідняцьких груп”, що вони лише маріонетки у спритних руках партійних керманічів, а також про те, що не за горами той час, коли всі вони помиратимуть від голоду саме з вини влади, яка аж ніяк не збиралася їх – “наймитів і бідняків”, рятувати, навіть в подяку за допомогу в приборкуванні своєю деструктивною поведінкою норавливих земляків? На думку секретаря райкому партії та перша перевірка “укріпила колгоспи, і там, де в колгоспі не хотіли їхати в поле робити, коли почали перевірку, то пішли в поле...” [33].

Для “подальшого закріплення колгоспів” вирішили залишити в селах 45 уповноважених, а фактично залишилися 28.

Їхні звіти до райкому партії доповнюють картину колгоспних буднів Новоукраїнського району. Так, як свідчили “політзвіти” з сіл, чимало колгоспників залишали колективи в середині червня 1930 року. Натомість багато селян висловлювалися за те, щоб додому повернути розкуркулених, яких потрібно взяти до колгоспів. Такі тенденції особливо проявилися в артілі ім. Шевченка Новоукраїнської сільської ради. На хуторі Орехове С.-Балківської сільської ради жінки стали на захист “куркульки” Романенко, яка втекла з Архангельська з двома дітьми, і не дали сільській раді її заарештувати знову. Голові сільської ради вони заявили таке: “Вони теж люди, хочуть жить...”. Виступу жінок сільська рада злякалася. Але переляк швидко минув: до хутора прибули співробітник ДПУ та міліціонери, яким вдалося заарештувати Романенко та її меншого сина, старшому вдалося втекти. Примітно, що, як написав виконуючий обов’язки секретаря Новоукраїнського райкому партії Лук’янов у звіті до окружного комітету партії, “кулачка та її син були винайдені самими колгоспниками-бідняками, які допомогли її затримати”. Тож мужня жінка, яка, рятуючи своїх дітей, перед тим здійснила таку небезпечну втечу з Архангельська, вдруге

відправилася, за сприяння частини своїх земляків, напевне що в концтабір, навіки похоронивши там і свою долю, і долю власних дітей.

Вимога учнів шкіл с. Піщаний Брід Новоукраїнського р-ну до батьків: "...аби вони всі як один вступили до колективних об'єднань". Газ. "Червоний шлях", м. Зінов'ївськ. 1930 р. Фонди ДАКО

У селах Новоукраїнського району знайшлися й такі, хто категорично не змирився стати колгоспниками, тож, відшукавши зброю, подалися до т. зв. Добровеличківського лісу, що розкинувся на межі двох районів. Цих 16 мужніх і безкомпромісних чоловіків одразу прозвали "бандою" і влітку 1930 року направили до лісу міліцію та ДПУ, щоб там їх знешкодити.

Детальну перевірку уповноважені здійснили і щодо першого керівного складу колгоспів. Тих голів та членів правління, які, на їхню думку, "вели розкладницьку роботу, або складалося з соціально чужого та ворожого елементу", виганяли з роботи або заарештували. Серед таких були навіть "двадцятипятитисячники".

На середину червня 1930 року в колгоспах Новоукраїнського району все ще тривала просапна кампанія. Негативні настрої серед колгоспників, зокрема, в артілі ім. Сталіна

(с. Новоолександрівка), ім. 12-річчя Жовтня (с. Помічна), в "Зерновій фабриці" (с. Олексіївка), з кожним днем поглиблювалися – колгоспниці масово відмовлялися йти працювати на колгоспні плантації. Також провалилася спроба організувати з індивідуальних селянських господарств, незначна частка яких вийшли з колгоспів, т. зв. "виробничі господарства", тобто, по суті, такі самі керовані владою колгоспи, але під іншою назвою. На це прозорливі одноосібники владі відповіли так: "Це той самий борщ, тільки в іншій мисці!". Тож заклики влади вони проігнорували [34].

У липні 1930 року до Зінов'ївського ОПК надійшов черговий звіт з Новоукраїнського райкому партії. У ньому – знову загалом типова негативна колгоспна картина, цього разу – переджнивна. Підготовка до жнив колгоспами району охарактеризована у звіті "кволою". Це стосувалося, в першу чергу, готовності сільськогосподарських машин. Адже багато тогочасної техніки, що її звезли в колгоспи, а це косарки, жатки, лобогрійки,

трактори, двигуни, локомотиви, виявилися несправними. Так, відремонтованих тракторів налічувалося 50% (8 з 16), з 17 двигунів підготували до жнив лише 5, з 11 локомотивів – тільки 1. Вже напередодні перших колективних жнив розпочалися крадіжки з колгоспних полів: селяни крали сіно, стригли недостиглу пшеницю. Величезне незадоволення в колгоспників викликали фактично порожні полиці сільських крамниць, обурювала нестача продуктів харчування, і головне – пшеничного чи житнього хліба. Його відсутність вже влітку 1930 року ставала хронічною, а на наявні товари та продукти ціни почали зростати з великою швидкістю. Справедливі обурення колгоспників, особливо жінок – матерів, спричинені тривалою нестачею елементарного краму, в Новоукраїнському райкомі партії знову цинічно назвали “гостро розвинутими споживчими настроями”. Дісталось і сільським комуністам та активістам, особливо тим, хто брав участь у розкуркуленнях: їх у селах настільки зневажали та відповідно ставилися, від чого вони виявилися “деморалізованими”. Саме так охарактеризував їхній стан влітку 1930 року секретар райкому партії. Активісти, на відміну від заїжджих комуністів, суть колгоспних справ розуміли набагато краще, адже всі негаразди спізнали на собі. Таких, розчарованих контрастом між обіцянками напередодні колективізації і напівголодною колгоспною дійсністю, та ще й зацькованих односельцями, в райкомі партії прозвали “дезертирами від труднощів”: сільські комуністи та комсомольці під різними приводами почали масово залишати села. Цього разу інформаційний лист до Зінов’ївського ОПК про переджнивні негаразди підписав Стрілець – виконуючий обов’язки секретаря Новоукраїнського райкому партії [35].

Для активізації колгоспників на жнивах вже вкотре послали на села уповноважених. Тільки Новоукраїнський РПК мобілізував для цієї роботи 40 комуністів. Жнивували на 37414 колгоспних га. Не вистачало молотарок – 43 шт., зате з надлишком виявилось жаток. Через відсутність запасних частин, дерева, цвяхів, металу, шкіряних пасів, чавунного литва, а така ситуація супроводжуватиме колгоспи практично увесь час їхнього існування, багато сільськогосподарських машин навіть у жнива простоювали. З такою технікою і розпочали косовицю, в’язання снопів, їх обмолот. Тоді чи не вперше в інформаційних листах Новоукраїнського РПК до Зінов’ївська

віднині з'явилися бадьорі нотки в характеристиці настроїв колгоспників. Й було чого – вперше з зими, відтоді як розпочалася кампанія заготівлі зерна для новостворених колгоспів, вони хоч у жнива досхочу наїдалися хліба.

*Артіль ім. Чапаєва жнивує, м. Новоукраїнка. 1930 р. Фонди
Кіровоградського обласного краєзнавчого музею*

Були, однак, і “негативні моменти”. Це коли колгоспники з сіл Леонтовичеве, Перчунове, Помічна, зібравши врожай на колгоспних полях, навідріз відмовилися косити озимину на землях, засіяних куркулями восени 1929 року та усупільнених взимку 1930 року. В Піщаному Броді хтось навіть накидав на куркульське поле каміння, деяке вагою по 5 та 10 пудів, з єдиною метою – щоб не допустити туди косарок. Примітно, що така солідарність влітку 1930 року з односельцями – куркулями, навіть якщо вони перебували далеко на Півночі країни, була непоодиноким явищем на Зінов’ївщині.

В селах Мар’янопіль, Олексіївка та ін. деякі колгоспники, щоб вчасно скосяти свої невеликі наділи, взяли з колгоспу колись власні жатки, проте влада розцінила такі дії як “саботаж”, бо “не мають права”. Зрозуміло, що реманент у колгоспників одразу відібрали і повернули на колгоспні поля. В Новомиколаївці колгоспники не мали сіна і не було його де взяти, як тільки в колгоспі. “Не дасте мені сіна, - заявила привселюдно колгоспниця Шрам, - то я вам його підпалю!”. Свого часу вона числилася активісткою і навіть членом сільської ради. Коли в селі дійсно згоріла невелика копиця сіна, то заарештували й віддали до суду саме Шрам [36].

Перевіяний хліб колгоспи заходилися віддавати державі. За цим прискіпливо слідкували уповноважені, сільська рада, райком партії. Їм на

допомогу прибули ще й 14 “профспілкових бригад”. Тобто, сила для вилучення хліба виявилася досить значною. Це викликало справедливі побоювання в колгоспників, що у зиму вони залишаться без хліба. Чутки, що держава відбере з колгоспів увесь хліб, стали масовими й викликали в селян велику зневіру в колгоспах та паніку, адже по району організували 14 глибинних приймальних пунктів, здатних вмістити щонайменше 1,5 млн. пудів зерна, також наготові тримали складські приміщення ще для 0,5 млн. пудів. З 37414 га з посівів колгоспи зобов'язали здати зерно з 31228 га, тобто 83% усього зібраного хліба належало державі. На приймальних пунктах його планували висипати на землю, а для зберігання від дощу вкривати брезентом. Його, як і мішків, катастрофічно не вистачало. Так, навіть з наявних 50 великих за площею шматків цієї водонепроникної тканини, 34 довелося віддавати в інші райони.

Щоб угамувати слухні підозри колгоспників й застрахати їх, влада серед літа здійснила нові розкуркулення, знайшовши цього разу т.зв. “забутих куркулів”. Це відбулося, зокрема, і в самій Новоукраїнці в колгоспі ім. Леніна [37]. Цікаво, як так сталося, що перед очима районної влади “куркулі” продовжували жити в райцентрі влітку 1930 року?

До 30 липня 1930 року майже кожному колгоспному та індивідуальному двору вручили т.зв. “окладові листи” - розміри податків, що їх селяни повинні сплатити державі з власного господарства. Майже одночасно колгоспників змушували підписуватися на державну позику “П'ятирічка в чотири роки”. Закономірно, що з літа селяни, як колгоспники, так і одноосібники, розпочали приховувати продукти харчування. Незаперечно, що вже за ці перші колгоспні тижні й місяці в них виробилося тверде переконання, що надії на колгосп, владу й державу марні. Про всі такі панічні настрої колгоспників, про жнива та хлібозаготівлю написав 22 липня 1930 року до Зінов'ївська секретар райкому партії.

Плани хлібоздачі колгоспи Новоукраїнського району виконували повільно. І не тому, що на токах та коморах не зберігалось зерно, це на заваді стали самі колгоспники. В колгоспі “Інтернаціонал” вони наївно вимагали спершу відрахувати хліб собі, а потім державі – той, що залишиться. У Помічній заявили: “Куркулів тепер у селі немає, а в місті, бо кожен робітник держе наймичку”. “Хліба не дамо, поки не дадуть краму, а то самі поодівались як поміщики і давай їм хліб – всі поміщики правлять державою, а не бідний народ. Нам жилося краще коли були кулаки”. У с.Новомиколаївці навіть члени сільради заявили: “Ми – не проти хлібозаготівлі, але ж подождіть, не спішіть, поки обмолотимось”. Не дивно, що по Новомиколаївці серпневий план хлібозаготівлі виконали лише на 7%. У с.Нова Павлівка, хоч і погодилися на план хлібозаготівлі, однак

колгоспники почали возити зерно з під віялки не на колгоспний тік, а додому “хто скільки попав”. Ініціаторами таких “антидержавних” дій були голова колгоспу, сільська рада та, навіть, один комуніст. На таке неподобство в райкомі партії відреагували досить прудко, тож міліція заставила колгоспників повернути хліб до колгоспу. В с.Новоєгорівка голова колгоспу “Червоний Жовтень” на зборах обурився з того, що ЦК партії про плани хлібоздачі говорить одне, округа – друге, а в районі доводять інші цифри: “... а давайте й ми складемо план чого й скільки нам треба і потребуєм з держави. Раніше доводили план кулакам, а тепер колгоспу, а ми будемо давати хліб скільки зможемо і коли захочемо, і щоб нам не диктували!”. Ці слова голови колгоспу одразу стали відомі в райкомі партії, тож щодо нього, до речі, бідняка, вжили “заходів впливу” - напевне, що арештували. До 20 серпня 1930 року план хлібоздачі колгоспи Новоукраїнського району виконали лише на 12%. Зрозуміло, що райком партії змушений “вжити низку суворих заходів”, тож це дало наслідки – план виконали на 53%. Одночасно колгоспи та селяни виконували ще одні здирницькі плани – м'ясозаготівлю.

*Члени правління колгоспу ім. Будьоного, с. Глодоси Новоукраїнського р-ну.
30-і рр. ХХ ст. Фонди ДАКО*

Безцеремонність та свавілля влади під час перших колгоспних жнив викликали справедливі обурення не тільки в селян, а й у певної частини комуністів. Так, голова сільради Ростіанов – “25-тисячник”, за такого тиску відмовився працювати, заявивши: “Меня нужно снять. Я категорически отказуюсь изымать скот. У Ленина ни в одном томе не написано, чтобы у бедных людей забирают скот. Пусть меня хоть и расстреляют, но народ будет знать, что я погиб за него”. Інший комуніст Лімановський, голова колгоспу і теж “25-тисячник”, заявив, лайнувшись: “Хай він згорить – і партком, і партквиток. Мені б коли тижнів два, а там я їм можу партквиток здати!”. Комуніст Салтановський взагалі категорично відмовився їхати в село працювати. Вчитель Воробйов, теж член партії, посланий на село уповноваженим, протягом двох тижнів туди так і не прибув. Комуніста Руднева у Новоукраїнський район відрядив ЦК КП(Б)У. Побувавши в селах, багато чого побачив і зрозумів, тож проявив “слабкість”: на комісії по розподілу податків заступився за “куркульку”, чоловіка якої вислали в Архангельськ, мотивуючи тим, “що вона і так обіжена”, тож їй не потрібно доводити плану. Також став на захист селянина-експертника, виступивши проти призначення йому надзвичайно високих дискримінаційних податків. Зрозуміло, що цим Руднев себе скомпрометував як комуніст. Подібною поведінкою відзначився і присланий з Харкова уповноважений Дуделін. Схоже, і в нього спала пелена з очей, тож доведений колгоспу план хлібоздачі він назвав “не реальним”, та запропонував “во многом уменьшить”. Дуделіна, як і Руднева, та інших “відступників від генеральної лінії партії” районна влада затаврувала “опортуністами”.

В колгоспі “Червоний прапор” загальні збори колгоспників категорично постановили: “Артіль ліквідувати і приступити до розподілу артільних посівів”. Таке “самоправство” в райкомі партії не могли допустити, тому влада “провела відповідну масову роботу”, і на чергових зборах цю постанову відмінили [38]. Які ж такі переконливі аргументи крилися у “відповідній масовій роботі”, здійсненій в колгоспі “Червоний прапор”, що колгоспники одразу поміняли свою позицію на протилежну? А ось які – з колгоспу виключили кількох “куркулів”!

Спробували противитися владі також колгоспники з “Жовтневої хвилі”, що в самій Новоукраїнці. Але як? На зборах, де ухвалювався план хлібоздачі, колгоспники продемонстрували норів – вдалися до т. зв. “італійки”: коли головуючий вніс пропозицію підтримати голосуванням цифри хлібоздачі, то майже всі учасники зборів не піднімали рук ні “за”, ні “проти”. Однак, навіть така пасивна форма протесту колгоспників викликала у влади неадекватні дії: декого з колгоспників виключили з колгоспу. В с. Гнатівці збори у колгоспі ім. 12-річчя Жовтня супроводжувалися “ворожими виступами проти плану”, адже

колгоспники вимагали не тільки не здавати вирощений хліб державі, але набралися нахабства навіть вимагати від держави “додавати колгоспові” хліб з державних резервів. У с. Татарівці, де свого часу 100% селян вступили до колективів, хоч і проголосували за план, однак колгоспний хліб ховали по хатах, “щоб не здавати державі”.

В тій же “Жовтневій хвилі” на зборах, на яких селян вкотре змушували будь-що проголосувати за план, колгоспники говорили: “Не дамо робітникам нічого поки самі не наїмося. Ми терпіли, їли яшний хліб, нехай тепер терплять робочі”. Інший селянин заявив: “План не приймати, державі віддати тільки те, що брали на посів, останнє самі будемо їсти. Треба повернути всі млини євреям, то ми тоді понамелюємо хліба, а то забрали млини і спеціально не дають нам молоть, щоб ми голодували, а їм здали хліб!”. У Піщаному Броді в колгоспі “Червона зірка” на зборах колгоспники взагалі висловлювали крамольні запитання: “Хто хазяїн у колгоспі: партія чи ми?”. Всі ці негативні, з погляду влади, події, або, за її лексиконом, “прориви”, ліквідовувалися так: у села негайно відправлялися “відповідні товариші”, які ці “прориви” швидко “гасили”. Такими загальними фразами маскувалися фактичні репресивні дії влади в селах – арешти селян.

За жнивими, що відбулися, але завдали стільки клопоту районній владі, розпочали готуватися до оранки та осінньої посівної кампанії. Посівного зерна у колгоспах виявилось так мало, що вирішили збирати його з колгоспників, у “куркулів” та одноосібників. Загальна кількість посівного зерна, зокрема пшениці, повинна сягати понад 31 тис. цнт, жита – 16199 цнт. З великими потугами у вересні 1930 року пшениці знесли до колгоспів 2736 цнт, а жита – 1450 цнт, або в десятки разів менше від мінімальної потреби. У деяких колгоспах, як от в с. Новоєгорівка, колгоспники на зборах намагалися ухвалити рішення, щоб посівне зерно закупити, а не вилучати його з їхніх дворів. Оскільки посівна техніка вчасно не ремонтувалася, справних тракторів виявилось тільки 12, а тяглова сила – коні, більшість з яких виснажені і хворі, були зайняті на вивезенні зерна, то вчасний осінній засів виявився під загрозою. Попри це, наступного року колгоспи зобов’язали здати державі озимі культури з 95% посівних площ [39].

Восени все ще не могли визначитися з методикою розрахунків з колгоспниками, адже план державі по хлібоздачі колгоспи, а, отже, район, хронічно не виконували. Крім того, за визначенням секретаря Новоукраїнського райкому партії Мельнічішина, ситуація в колгоспах була “ненормальною, надзвичайно кепська організація праці і облік її”. Майже всі колгоспники, які мали невеликі площі власних посівів, на роботи в

колгоспи не виходили до того часу, поки не скошили власний урожай і не звезли в копи свій хліб. Тому жнива в колгоспах розпочалися пізно, тривали до осені – аж поки не пішли дощі. На багатьох колгоспних полях лежав хоч і скошений, проте не зв'язаний у снопи у не знесений в копи хліб, який прів і осипався.

На осінь 1930 року в Новоукраїнському районі діяли 102 колгоспи. Не колективізованими все ще залишалися 6553 одноосібних господарств та 4 – куркульських. Зрозуміло, що вони муляли владі очі, адже на фоні “кепських” і “кволих” справ у колгоспах залишалися острівцями відносної волі й досить умовного достатку, одночасно цим слугували негативним прикладом для абсолютно безправних колгоспників. Жовчна більшовицька влада не могла цього допустити, тож вдалася до вже випробуваного дієвого методу – на норовистих й незгодних йти в колгоспи накладали такі великі податки, що сплатити їх, попри всі зусилля, вони ніяк не могли.

Так, 6553 одноосібних господарств повинні сплатити тільки грошима 231807 крб. На 4 куркульські господарства визначили 4251 крб. податків. Загалом одноосібники і куркулі забезпечували виконання 77,3% усіх районних податків одними лише коштами. А ще ж були податки зерном та м'ясом! У той же час 102 колгоспи району зобов'язали виплатити 56401 крб. податків, або 18,5% від усіх “мобілізованих” коштів. Деяку частину податків, або 4,2%, розподілили між рядовими колгоспниками – серед тих, хто мав власні посіви [40]. Несправедливий і дискримінаційний характер такого розподілу податків коштами видно одразу. Мета цього одна – звинуватити одноосібників та “недобитків-куркулів” у навмисному невиконанні податків, їхні господарства за “саботаж” розпродати, а самих господарів – кого в тюрму чи на Північ, інших у колгоспи. Всю абсурдність такого розподілу податків розуміли не тільки селяни, а й дехто з уповноважених. Так, коли у Новомиколаївській сільській раді доводили план куркульському двору, де залишилася на господарстві лише одна жінка, то присланий з Харкова на допомогу в хлібозаготівлі уповноважений заявив: “Вы только поймите, посева мало, сам хозяин выслан, откуда это хозяйство выполнит план?” [41].

Перший колгоспний рік добігав кінця. Декларованого партією щастя в колективах не настало.

12 грудня 1930 року в Новоукраїнці відбулася нарада жінок-ударниць. Декому з них за активну роботу в колгоспі вручили премії. Так, з колгоспу “Жовтнева хвиля” нагороди отримали п'ятеро жінок: Явдоха Савицька удостоїлася матерії; Явдоха Фулга – невеликої хустки і мила; Одарка Кононенко – великого платка; Ганна Ігнат'єва – малої хустки, ниток, мила; Олександра Степанова – матерії. Такі ударниці були і в колгоспі ім. Шевченка, ім. Сталіна, “Червоний орач”. “Щедро” влада нагородила

ударницю Ганну Слюсаренко з колгоспу ім. Шевченка – їй вручили бібліотечку, напевне, що політичної літератури, гребінець та мило [42]. Мабуть, раділи і цим скромним подарункам, адже їхні односельчанки не отримали навіть цього. Проте свого приниження від ницості влади й дріб'язковості вручених привселюдно премій усвідомити й осмислити вже не могли – злиденна колгоспна дійсність диктувала зовсім інші правила поведінки, де людські та національні честь та гідність, гордість та самоповага стануть доволі екзотичними. Зате жінки в тих країнах, що були західніше Збруча, той подарований кусок мила та дешевий гребінець сприйняли б напевне як образу. Але й це не було ще фатальним – скоро і невідворотно – за два наступні колгоспні роки, настане час, коли деякі колгоспники, зокрема, й Новоукраїнського району, приміром, у с. Леонтовичеве, та хіба тільки в ньому, божеволіючи від голоду, вдаватимуться до людодства.

Ц. Таємно.
.....

До Голови Осл. НК ССР
тов. Кошіку.

В ніч 28 лютого 1933 року в с. Леонтовичево Новоукраїнського району, в родині середняка Васильченка Мефодія, виключеного з колгоспу за крадіжку хліба в час молотби й засудженого на 10 років до ВУНСУ, трапився випадок, що хлопець 15 років задушив дитину 4х років.

Задушивши, збудив останніх дітей віком 12 років, 8 років, 6 років і запропонував їм порізати її для споживання.

Завдяки тому, що менші діти боялися його пристали до його пропозиції, тут же він зразу взявши сокиру порубав дитину на шматки, склав у гіжку і засолив.

В процесі цієї роботи винув серце, печінку та легені, зажаривши самців і готував останніх дітей.

На другий день діти стали розмовляти, що вмерла у них дитина ця звістка пішла по сільради, сільради вислала своїх представників запевнилась, що дитина не вмерла, а її задушено.

Зараз в цій справі по с. Леонтовичева виїхав т. Мильніченко, дом прокурора для переведення відповідної роботи.

Про певність обставин справи буде докладно повідомлено додатково.

Т. В. Голови НК ССР. / Прикоцько/.

Таємне донесення з Новоукраїнського району про випадок людодства, що трапився в ніч на 28 лютого 1933 р. в с. Леонтовичеве: "...в родині середняка Васильченка Мефодія, виключеного з колгоспу за крадіжку хліба в час молотби й засудженого на 10 років..., трапився випадок, що хлопець 15 років задушив дитину 4 років. Задушивши, збудив останніх дітей віком 12 років, 8 років, 6 років і запропонував їм порізати її для споживання". Фонди ДАКО

Повернімося, проте, в осінь 1930 року. За роботу в колгоспі протягом 1930 року колгоспникам Новоукраїнського району нараховували в середньому на трудовень по 1 крб., а в деяких колгоспах – навіть по 2 крб. Тож працюючи щодня у колгоспі, дорослий і фізично здоровий чоловік міг отримати до кінця року трохи більше дві-три сотні карбованців включно з отриманим на трудовні зерном, проте “живих” грошей на руки колгоспники отримували набагато менше, ніж нарахованих. Частина з цього йшла на податки та державні позики. Купити щось у крамницях, перш за все найпростішу тканину, невибагливий одяг та примітивне взуття, виявилось справою малоймовірною – цього товару в селах у продажі майже не було. Зате полиці магазинів вгиналися від пляшок з горілкою. Розпочинався тривалий в часі процес алкоголізації населення та його деградація, в основі чого – повна безвихідь, соціальний песимізм, стійка суспільна депресія, суїциди. І все це – попри гучні гасла та промови “про все зростаючу політичну, суспільну і господарську активність робітничого класу і трудящого селянства”, “про успіхи в колгоспному будівництві”, “про курс на побудову соціалізму на всіх фронтах” та іншу словесну тріскотню. Насправді в колгоспних сім'ях міцно вселилися безпросвітні нужда, голод та холод. Для порівняння: на початку 30-х рр. робітник Зінов'ївської асенізаційної валки отримував щомісячну зарплатню в 105 крб., робітник трамвайного депо – 115 крб., робітник “Червоної зірки” - 130 крб., інженер цього заводу – 397 крб. [43]. Тобто одна тільки місячна зарплата інженера рівнялася, або й перевищувала річну колгоспника.

Проте ця тоталітарна влада матеріальними проблемами колгоспників себе не обтяжувала, адже головним для неї залишалося їхнє повне упокорення. Зрозуміло, що такими “негативними діями”, що зводилися до пасивної непокори, до яких вдавалися селяни в перший рік колективного господарювання, і не завжди й не повсюди енергійними вимогами рахуватися з ними, про що надходили сигнали з районів, і не тільки з Новоукраїнського, колгоспники викликали на себе гнів комуністичної влади та намагання будь що їх приборкати. Що й не забарилося – у 1931 році прокотилася нова хвиля масового розкуркулення, а наступного – розпочався Голодомор. Це були прояви безжальної сталінської каральної системи, що знищить навіть такі пасивні форми протестів разом з їхніми носіями, а вцілілих остаточно перетворить на повністю знеособлених й безвільних колгоспників, а фактично – кріпаків. Сповна це відбудеться через два роки від перших колгоспних жнив. Яскравий тому приклад – “досвітній” Новоукраїнський район.

11. 1930 РІК. ПОЧАТОК КРИЗИ КОЛГОСПНОЇ СИСТЕМИ

Увесь той тривалий період, поки існувала колгоспна система, вона постійно генерувала різноманітні кризи, найголовніша з яких – нездатність задовольнити населення країни достатньою кількістю продуктів харчування. Та що там “достатньою”, коли громадяни протягом тривалого часу голодували, мільйони помирали від виснаження, вцілілі десятиліттями жили впроголодь. Нетривала в часі смуга відносного достатку продуктів харчування, що припала на 70-80-і рр. ХХ ст., спричинена не якимись досягненнями в сільському господарстві, а продажами закордон великих об’ємів нафти та газу, натомість звідти в СРСР надходили зерно та м’ясо, придбані за валюту.

Вже перший “колгоспний” рік – 1930-й, продемонстрував абсолютну неефективність “вищої форми колективного господарювання”. Саме так помпезно, згадаймо, комуністична влада називала колгоспи. А перша значна криза трапилася вже за тиждень-два після масового утворення колгоспів, у час, коли чорнило від переможних реляцій з вражаючими цифрами усупільнення землі, худоби, реманенту, зерна навіть не висохло. Тому бити у литаври комуністам, особливо, місцевим, з приводу успішного закріпачення маси селянства та перетворення їх на безликих колгоспників не довелося: на початку весни 1930 року відбувся масовий вихід з колгоспів. Українські селяни востаннє, перед довгими десятиліттями фізичного нищення та гноблення комуністичною владою, показали свій гордий і войовничий норів – розпочалися т. зв. “волинки”. Вони – відповідь за всі попередні утиски, несправедливість та зневагу, побори та грабунки, фізичні катування та глумління, що у своїй масі були терором і що їх чинили місцеві та заїжджі керманічі з партійними квитками. Також масова непокора та небажання йти до колгоспів спричинені усвідомленням багатьма хліборобами того факту, що вони назавжди позбавляються власних засобів до існування і віднині повністю залежать від волі влади, яка ніколи до цього, за увесь час свого короткого існування, не демонструвала навіть найменших проявів гуманізму чи елементарної людяності. Тятива масового незадоволення, спричинена комуністичним терором проти селянства, невпинно натягувалася, аж поки не тріснула на початку березня 1930 року масовими протестами хліборобів проти політики партії на суцільну колективізацію – колгоспники виходили з колгоспів, забирали свій інвентар та худобу.

З впевненістю можна стверджувати: “волинка” охопила всі села нинішньої Кіровоградщини. І хоча не була тривалою в часі, проте

відзначалася масовістю та призвела, фактично, до ліквідації, на короткий час, ненависних колгоспів. Оскільки головним об'єктом більшовицьких репресій в селах були чоловіки, і їх особливо нещадно влада різними способами винищувала – розстрілами, тюремним ув'язненням, засланнями, каторжною непосильною працею в концтаборах, то ініціаторами масової непокори часто, але не завжди і не всюди, ставали жінки – дружини хліборобів, розкуркулених, засланих, заарештованих, страчених, заляканих, стероризованих; матері, в переважній більшості багатодітні, на утриманні яких залишилися голодні діти та пристарілі батьки; невтомні трудівниці, які хотіли одноосібно вирощувати хліб і вільно ним розпоряджатися. З метою приниження учасників цих виступів, надання їм форми не сміливого й організованого колективного виступу проти більшовиків, а сварливого й галасливого прояву лише незадоволення, влада намагалася ці виступи дискредитувати, вживаючи, зокрема, й таке визначення, як “бабські бунти”. Одразу зауважимо: такі масові “бабські бунти”, організаторами й активними учасниками багатьох з яких були не тільки жінки, а й чоловіки, призвели фактично до ліквідації колгоспів. Це розпочалося на весні 1930 року, Налякана й нажахана місцева влада виявилася безсилою що не-будь протидіяти, аж поки не оговталася та, підкріплена “робітничо-селянською міліцією”, загонами ДПУ та військовими підрозділами, провела масові арешти причетних до “волинок”.

Про провал колективізації, спричинений масовими селянськими протестами, зокрема в Устимівському районі, що спостерігався весняними місяцями 1930 року, свідчать такі дані [1]:

Дата /1930 рік	% колективізації
1 березня	95,4
10 березня	94,6
1 квітня	76,4
10 квітня	64,0
20 квітня	63,3
1 травня	47,7

Що ховалося за цими узагальненими цифрами, свідчить приклад с. Сонцеве цього району: з 364 господарств, які раніше вступили до місцевого колгоспу, до травня 1930 року його покинули 270 [2].

У колгоспі ім. Петровського Устимівського району до ліквідації колгоспу підійшли організовано: 21 березня 1930 року селяни самі, без понукань влади, зібралися на збори. 140 учасників обрали голову та секретаря, затвердили порядок денний, а потім ухвалили: посівкампанію провести кожному індивідуально; тим, у кого не було тяглової сили, обробити землю спільними силами; хто не мав пшениці на засів, то посіяти таким теж спільно. На зборах обрали комісію, члени якої розподілили між селянами увесь колгоспний посівний матеріал та фураж для коней. Також розглянули заяву Івана Лихошерста про повернення

йому коня, що його “вбив ветеринар”. Оскільки в колгоспі були коні, відібрані в куркулів, то такого куркульського коня, адже його господар вже перебував десь за Архангельськом, й віддали Івану Лихошерсту [3]. Ось в такий “організований” спосіб з колгоспом було покінчено, однак, не надовго. Згодом пильної уваги ДПУ не уникли голова зборів Іван Пихтін, секретар Кожемяка, члени комісії по розподілу посівматеріалів Пихтін, Сотник, Скоморох, Бондаренко, Обод та ін. З часом напевне декого з них, якщо не всіх, заарештували та засудили.

Об’єктивну картину щодо ситуації в колгоспах Макарихської сільської ради дають інформаційні листи уповноважених по сільській раді, направлені до Знам’янського райкому партії. Так, у одному з них говориться про те, що з колгоспів сіл Новопокровка, Макариха, Червоний Уральськ почали виходити колгоспники. “По закінченню посівкампанії буде проведено чистку колгоспів від розкладницького елемента” і вказується цифра цього “елемента” - 243 колгоспники. Також все ще не бажали записуватися до колгоспів 193 господарства. Оскільки цифра небажаючих записуватися до колгоспів по Макарихській сільській раді виявилася великою, то уповноважені вдалися до вже перевіреного методу залякування - 17 індивідуальних селянських господарств уповноважені проголосили “куркульськими” [4].

2 квітня 1930 року уповноважений Бобровський надіслав особисто секретарю Знам’янського РПК Клочку нового листа, в якому описав події, що відбувалися в селах Макарихської сільської ради за час з 25 березня по 1 квітня 1930 року. З метою недопущення ліквідації колгоспів він

організував 9 зборів, на яких “роз’яснювали колективну працю”. Однак позиція жінок виявилася такою: “Не хочемо працювати на ледарів, погано годують коней, в колектив насильно втягли...”. На 30 березня колгоспи покинули 125 господарств. Особливо складна ситуація виникла в колгоспі “Правда”, який опинився на межі повного розвалу. За збереження колгоспу уповноважені боролися так: арештували трьох селян, яких затаврували як підкуркульників, потім вивезли в Знам’янку, де їх протримали у страху і голоді, 12 днів. А коли вихід з колгоспів припинився, відпустили додому [5].

Колгосп “Україна” Новопраського р-ну на весняній посівній. 1930 р. В центрі – секретар парторганізації П.Г. Зайцев, сидить на бороні – голова сільської ради С. І. Петренко. Фонди ЦДКФФАУ

У переддень колективізації секретарем Знам’янського РК КП(б)У призначили Андрія Клочка. Він народився в жовтні 1897 року в с. Лелеківка, що поблизу м. Єлисаветграда (нині в межах міста Кропивницького). Навчався у сільській церковно-приходській школі, а в 13 років пішов учнем ливарника на завод, де пропрацював 6 років. У 1918 році демобілізувався з царської армії і прибув до рідного села. Відпочивав недовго, адже добровільно вступив до Червоної армії – у загін Полупанова. Активно боровся проти військ УНР та повстанців під керівництвом Григор’єва, брав участь у формуванні т.зв. “Каральної експедиції ім. Зінькова”, там і служив. У доволі насиченій подіями бойовій біографії – відступи та жорстокі бої, тяжкі хвороби та втечі. За будь-яких обставин повертався до Єлисаветграда. Тут у квітні 1921 року призначений заступником коменданта міста. З посади коменданта переведений на

посаду уповноваженого по боротьбі з контрреволюцією Єлисаветградської повітової ЧК, звідти перейшов на посаду начальника районної міліції м. Єлисаветграда. Потім деякий час працював у райземуправах у двох районах Зінов'ївської округи. В характеристиці, підписаній секретарем окружного комітету партії 13 вересня 1923 року, говорилося, що А. П. Клочко – “працівник районного масштабу, політично розвинений недостатньо, малоініціативний”. Тому в 1924 році його направляють до Одеської губернської партійної школи. Там комуніст з 1919 року Андрій Парфентійович Клочко напевне що здобув глибокі знання з “основ марксизму-ленінізму”, тож повернувся в розпорядження Зінов'ївського окружного комітету партії міцно загартованим ідеологічно, з чітко усвідомленою партійною дисципліною та з невичерпною ініціативою. На час “великого перелому” він працював секретарем Знам'янського районного комітету партії [6].

10 березня 1930 року до Зінов'ївського ОПК надійшов т. зв. “політлист” за підписом секретаря Знам'янського РКП. У ньому – типова картина руйнації нещодавно створених такими величезними зусиллями колгоспів. “За останні три дні, - йшлося в повідомленні, - почали надходити заяви про вихід з колгоспів. Це трапилося у великих населених пунктах Диківці і Дмитрівці. Через день-два перекинулося на Суботці, Петрове, Макариха. У Диківці і Дмитрівці виходити розпочали 7-8.03. одночасно”. Секретар райкому партії на прикладі с. Диківка навів мотиви, що спонукали селян до таких протестних дій. Негативні факти нібито локальні та стосуються лише одного села, проте насправді типові, адже в кожному з них проступали незгоди хліборобів з цинічним обманом і відвертим шахрайством, до яких вдалася влада під час колективізації, – почерк проступав один. Так, на зборах багато колгоспників вважали себе обдуреними тим, що гроші у них збирали, як правило, примусово, нібито на трактори, а використали їх на організацію та вислання куркулів. Коли брали пшеницю на посівкампанію, і влада обіцяла дати взамін борошно, однак майже всі диківчани залишилися без хліба, тому голодували. Одна жінка – середнячка, обурювалася з того, що здала в колгосп двох волів, якими незабаром поїхали за 22 версти до Знам'янки, від чого у смирної худоби від незвичної роботи порозходилися ратиці, тож вони стали непридатними до роботи. “Як так можна господарювати!” - обурювалася колишня власниця погублених нізащо тварин. Про недбайливе ставлення до худоби повідомила ще одна жінка, яка здала до колгоспу “гарного коня”, а за кілька тижнів він виснажився. Багато колгоспників скаржилися на відсутність будь-яких засобів до існування: немає грошей, немає хліба, немає чобіт тощо. Колгоспникам, які тримали вдома свиней, сільська влада

суворо заборонила їх різати. “Без м’яса і жирів ми охляли!”, - заявляли колгоспники на зборах. Також секретар Знам’янського райкому партії навів інші мотиви, що спонукали селян виходити з колгоспів: немає чим платити за тракторні акції, немає за що лікуватися, немає чим віддавати борги тощо. Зрозуміло, що колгоспники не тільки висловлювали владі свої кривди і претензії, але активно діяли: забирали з колгоспів власний інвентар і худобу, ділили зерно. Так, за час з 8 березня по 1 квітня 1930 року про вихід з колгоспів у Знам’янському районі написали заяви 814 колгоспників. У с. Дмитрівка Знам’янського району, селяни, виходячи з колгоспу, говорили: “Ми в колгосп не хочемо!”. Тих колгоспників, хто волів діяти без формальностей, виявилось на порядок більше. Дехто вдавався до радикальних дій. Так, у Дмитрівці голову колгоспу селяни побили, а голові КНС спалили хату. Дісталось “на горіхи” і голові КНС с. Суботці [7]. Спочатку влада діяла вмовляннями, закликаючи селян повернутися до колгоспів. Так, коли уповноважений Газенко, та, одночасно, і член правління колгоспу, зайшов до біднячки “поговорити”, то жінка прогнала того з двору, побивши коромислом [8].

20 квітня 1930 року вкотре підводили підсумки щодо “суцільної колективізації” в Знам’янському районі. У Дмитрівській сільській раді колгоспи покинули 178 селян, у Христофорівській - 56, Макарихській - 125, Заломах - 25, Шамівці - 36, Знам’янці - 202, Суботцях - 224, а всього кілька тисяч селян покинули колгоспи. Зовсім порозпадалися деякі колективні господарства, тож на кінець квітня замість 49 їх залишилося 35 [9].

Стихійні протести охопили колгоспи Степанівської сільської ради Бобринецького району. Там заяви про вихід подавали цілими хуторами. 12 березня у с. Степанівка, на хуторах Петровського, Каменєва, Шевченка жінки, як свідчив лист голови сільської ради до райкому партії, явно виступали проти радянської влади, з такими невгамовними та істеричними викриками: “Що хочете з нас робіть, вішайте, стріляйте, гноїть по тюрмах, але колективів не хочемо. Не ведіть нас на погибель, душу ви забрали у селян, світу не бачимо, голодранців з нас пороблено, насильно тягнете селян до артілі, петлю вже наділи на нас. Зробили з нас батраків, так дайте ж нам батрацькі документи і вишліть туди, куди куркулів висилаєте. А так жити, до чого довела нас радянська влада, далі неможливо. Ми хочемо вільно жити, а нам цього не дають, душать нас, а вони жири наїдають, катаються на нас дурнях, але ми цього далі не допустимо. Вони жалованья одержують, вони живуть як нові поміщики”. Селянин Прокіп Озерянський на зборах так висловився: “Я хоч мало скажу, жили ми в старий час, білий хліб їли і міста кормили, всім добре жилося, а тепер радянська влада довела нас, що давимося просом і цибулею” [10].

Рішучого одкоша куркульям та розклад- никам.

Куркульня, підкуркульники, негамовуючись оскаженіло ведуть ворожу шкідницьку роботу, намагаються руйнувати колгосп, зривають колективну сівбу. Вони розпускають брехні, агітують щоб виписувались із колгоспу, залякують всякими брехнями.

Є і в колгоспах розкладницькі елементи, що ведуть до руйнації колгоспу, своїми вчинками, підбурюваннями. Особливо це підмічається в колгоспі ім. Леніна. Але їм це невдається. Розкладників, шкідників буде викрито і притягнуто до відповідальності.

Замітка в газ. "Радянська думка" про "куркульню та підкуркульників", які "оскаженіло ведуть ворожу шкідницьку роботу" в колгоспі ім. Леніна с. Нижчі Верещаки Олександрівського р-ну. 12.04.1930 р. Фонди ДАКО

7 червня 1930 року до Зінов'ївського ОПК надійшла інформація про стан колективізації по Братському району. З 7399 селянських господарств у колгоспі перебували тільки 58,4%. Весною з колгоспів вийшли 2041 господарство. А щодо окремих сільських рад, то по Вікторівській у колгоспах залишилося 38,6% господарств, у Новомар'ївській – 40,8% [11].

Велика розгубленість помітна і в "політлісті" секретаря Новоукраїнського РПК Мельчішина до ОПК з приводу заворушень у колгоспах району. Так, напередодні сівби першим селом, де розпочали стихійно ліквідувати колгоспи, було Перчунове. "Навіть активісти

розібрали коней!" - бідкався партійний функціонер. Потім процес перекинувся на Воронівку, Новоолександрівку, Новомиколаївку, Леонтовичеве. "Тут переломити настрої неможливо!" - нарікав Мельнічішін та наводив селянські вислови з приводу ситуації. Так, у с. Леонтовичеве бідняк Панченко, член сільської ради, який під час колективізації був "активним організатором", заявив: "Ріжте мене, убийте мене – в колектив не хочу!". В Новомиколаївці представникам влади селяни заявили: "Ви нас мучите, обманюєте вже 13-й рік. Радянська влада живе на обмані, вас треба скинути!", "Куркулів це не ми розкуркулювали, а куркулили сільська рада й комуністи, поверніть їх назад в село, вони добрі люди!". У с. Воронівка жінки розбили двері комори, розібрали 1700 пудів зерна, а чоловіки вивели коней [12].

Щоб знати реальний стан справ щодо ліквідації колгоспів у Новоукраїнському районі, де 1818 колгоспників офіційно подали заяви про вихід, Зінов'ївський ОПК відрядив туди уповноваженого М. Змієвського. 23 березня 1930 року він прибув до районного центру, а звідти направився

до с. Піщаний Брід. Донедавна там діяли два колгоспи. Першим уповноважений відвідав артіль “Перемога”. Протягом кількох днів його покинули до 100 колгоспників. Щоб повернути людей до господарства, Змієвський організував до 30 активістів, і протягом кількох днів провів 9 зборів. Залякуваннями та агітацією колгосп вдалося зберегти, проте кількість його членів все рівно скоротилася на 30%. Друга артіль ім. Затонського, названа свого часу “зразковою”, фактично припинила своє існування, адже, як свідчив у доповідній уповноважений Змієвський, “залишилося тут суспільного лише голова, рахівник та четверо коней”, а всі члени колгоспу – 137 осіб, забрали коней, реманент і розійшлися хто куди, перед цим поділивши між собою засіяну землю. На свободі селяни пробули недовго: до 6 червня 109 господарств повернулися до колгоспу. А причина в тому, що 4 їхніх односельців, які активно виступали проти колгоспів, співробітники ДПУ заарештували і віддали до суду. В селі Новоолександрівка Новоукраїнського району в колгоспі теж залишилося тільки правління колгоспу, а всі колгоспники вийшли з господарства. Проголошений раніше Новоукраїнський район “досвітнім”, тобто, таким, де колективізація повинна сягнути 100%, станом на червень 1930 року ним не був, оскільки вдалося колективізувати лише 56,8% усіх селянських дворів. Поза колгоспами перебували 5511 господарств з 13803 [13].

19-24 березня 1930 року масові заворушення охопили село Турія Новомиргородського району, та теж були спрямовані проти колгоспів: селяни розбивали двері конюшень, забирали свою худобу та реманент. Колгосп ім. 12-річчя Жовтня фактично припинив своє існування. Проте 25 березня до села прибув загін ДПУ, який, підтриманий місцевими активістами, заарештував 12 жителів села.

Забираючи своїх коней та інвентар з колгоспу, Андрій Коник з с. Василівка Бобринецького району заявив: “Нас насильно зтягували в колектив!”. Член колгоспу з с. Сасівка Компаніївського району Олекса Фомін, покидаючи колектив, заявив: “...бідняки попропивали і халву їли, а ти, дурень Олекса, ділися з ними. А як вони коней доглядають, кажуть: “...чорт їх візьме, хіба вони наші, вони куркульські!”. А я так працювати не можу!” [14].

За помахом з Москви почали шукати на місцях “цапів-відбувайлів” серед членів партії, активістів, представників влади, звинувативши їх нібито у “викривленні класової лінії партії в час колективізації, ліквідації куркулів та посівкампанії”. Вони й стали громовідводами селянського гніву. На 26 березня 1930 року ОДПУ здійснило арешти 8 членів партії, 4 комсомольців, 35 позапартійних [15]. Серед арештованих – і комуніст з Бобринця Немировський. Отримав звинувачення в глумлінні над

бідняками: викликаючи їх до себе, погрожував: “Душа вон – кишки на телефон!”, або: “На вас пуль если нужно, то хватит!” [16].

Згодом влада дещо оговталася та вдалася до перевіреного методу – активних учасників проти колгоспних виступів масово заарештовували. Арешти учасників “волинок” відбулися в багатьох селах нинішнього Маловисківського району: Іванівці, Хмельовому, Новоолександрівці, Олексіївці, Плетеному Ташлику, Паліївці, Андріївці, Глодосах, Спаському та ін. За виступи проти “політики колективного господарювання” була заарештована у квітні 1930 року жителька с. Паліївка Маловисківського району Ганна Білаєнко та засуджена до 4 років ув’язнення в концтаборах (вдруге була заарештована у 1937 році та засуджена до розстрілу). В с. Новокостянтинівка Маловисківського району у березневі дні 1930 року було зруйновано колгосп “Пролетар” - селяни масово розібрали свою худобу та реманент. 25 березня 1930 року колишні господарі повністю розібрали коней з колгоспної стайні с. Попівка Хмельівського (нині Маловисківського району), а вже через три дні Зінов’євське ДПУ провело арешти в селі. Серед заарештованих – Параска Кобернюк. Весною 1930 року в с. Рівне Новоукраїнського району гурт жінок кількістю майже тисяча осіб не тільки розібрали коней та корів з колгоспу, але намагалися вчинити самосуд над уповноваженим з району Чмеленком, “який приїхав у третю частину перевіряти хід колективізації, але Чмеленко вчасно втік автомобілем”. В ці дні з колгоспу “Червона зірка” вийшло 230 господарств з 292 наявних. Ініціатором виступів проти влади визнали “вчительку, дочку крупного куркуля” Ганну Федорівну Алегоракі.

Отримав звинувачений в організації “волинки”, що призвело до розвалу колгоспу “Радянський селянин” в с. Зелене Петрівського району, Федір Жушман. За звинуваченням у розвалі колгоспу “Опора ВКП(б)” не уникнув арешту житель с. Новий Стародуб Петрівського району Кіндрат Зигов. Одним з організаторів “волинки” в с. Новий Стародуб Петрівського району назначили також Аристарха Кулика, який “у 1929 році вступив у колгосп ім. Димитрова, в березні 1930 року першим забрав з колгоспу своїх коней, селяни взяли його за приклад і колгосп розвалився”. За ці та інші т. зв. “злочини” хлібороба засудили на 10 років ув’язнення. В один день 54 колгоспники – з 70, що утворили артіль “Дружній хлібороб” у с. Ганнівка Петрівського району, забрали свою раніше усупільнену худобу та майно, призвівши фактично до ліквідації колгоспу, при цьому колгоспник “Чолован вибив вікна у стайні й забрав усе своє майно, конфісковане при розкуркуленні”. 200 коней забрали селяни зі стайні колгоспу в с. Коробчине Новомиргородського району.

Весною 1930 року селяни с.Чечеліївка Петрівського району теж розібрали все раніше усупільнене майно, чим призвели до розвалу колгоспів “12-річчя Жовтня” і “Пролетар”. Репресії проти селян не забарилися. Марку Яременку з с.Олександрівка Петрівського району, члену колгоспу “Червоний перекоп”, заарештованого Петрівським РВ НКВС у 1937 році, пригадали не тільки те, що він “син куркуля, висланого з України, та що в роки громадянської війни служив у повстанському загоні Григор’єва”, а й те, що “був активним організатором мас в період жіночих волинок та розбирання усупільненого майна з колгоспу”. Вирок щодо Яременка М.С. дуже суворий – у листопаді 1937 року, за ухвалою трійки УНКВС Дніпропетровської області, його розстріляли.

3 березня 1930 року великий гурт жінок с.Сентове напав на хлів колгоспу і розібрав усупільнених корів. 11-12 березня чоловіки розібрали з конюшні колгоспу 250 коней, в цей же час актив села масово почав покидати “куркульські хати”, куди родинами вселилися після висилки куркулів. Організаторами знищення колгоспу ім. Петровського ОДПУ назначили “куркулів на чолі з батюшкою Григорієм Дяченком” та жорстоко розправилося з ними. 10 разів місцева влада збирала жителів с.Березівка Олександрійського району на збори по утворенню колгоспу і всі рази збори зривалися. Зрештою, 46 одноосібників таки створили артіль “Заповіти Леніна”, однак через кілька тижнів, весною 1930 року, жінки зруйнували “артіль-економію” - розібрали худобу, хліб з комор, а “наглядача міліції тов. Лоба, який не давав розбирати посівматеріал, побили”.

26 березня 1930 року правління артілі ім.Снегова с.Бережинка Зінов’ївського району звернулося зі скаргою до сільської ради на членів артілі Ничипора Юхимовича Гуйвана, Марка Григоровича Дударенка, Микиту Марковича Дударенка, Костя Костянтиновича Максимова, які “усупільнили свою робочу худобу, а потім розібрали до себе додому”. Керівництво артілі просило владу “забрати коней у членів артілі”. 23 березня 1930 року 157 господарств масово покинули колгосп “Червона Вись” Маловисківського району – сіяти не було кому, бо “з 180 господарств в поле вийшло 23”. Не спішили “записуватися” до колгоспів наймити Зінов’ївського округу: з 10 935 офіційно зареєстрованих наймитів до колгоспу записалося трохи більше половини – 5635 чол. Вжити якихось репресивних заходів щодо них, як от розкуркулити, влада не могла, бо ж то “наймити”.

51 колгоспник залишив колгосп ім.Шевченка с.Капітанівка Златопільського району після того, “як за час перебування в колективі біля півтора місяці ми побачили, що з наших коней поробили калік. То ми,

зневівшись колективу, подали заяви. Районна та сільська влада негайно “нам об’явила бойкот конфіскацією майна та висилку” - скаржилися 3 квітня 1930 року колишні колгоспники до урядової посівтрійки м. Харкова.

Стан колективізації після масових заворушень весни 1930 року в Зінов’ївській окрузі характеризують такі дані: станом на 20 травня рівень колективізації становив 72,62%; на 20 червня – 60,12%; на 10 липня – 57,74%; на 1 серпня – 56,9% [17]. Під визначення “суцільна колективізація” такий стан справ на селі аж ніяк не підходив, що суперечило політиці партії. Закономірно, що її стратеги з вищого керівництва шукали ефективні інструменти для, принаймні, 90% колективізації хліборобів. І такий дієвий метод знайшли – ним став штучно створений голод, що почався вже восени 1932 року.

Піднесення під час масового розвалу колгоспів було таким великим, що до своїх хат поверталися з виселок куркулі, вигнавши тих, хто вселився в їхні будинки. Таке відбулося на хуторі Безлісся Пурпурівської сільської ради Новомиргородського району. Куркулі повертали собі також “хати-читальні”, які влада створила у конфіскованих куркульських житлах.

ГОТУЮТЬ НАСІННЯ НА СІВБУ в с.-г. артлі ім'я XII роковин Жовтня, в Устимівському районі.

Колгоспники артлі ім. XII-х роковин Жовтня (Устимівський р-н) готують насіння на сівбу. 1930 р. Фото з газ. “Червоний шлях”. Фонди ДАКО

Загалом протягом усіх трагічних для хліборобів подій зими-весни 1930 року активну участь у них брав Зінов’ївський окружний суд, і не стороннім спостерігачем, а активним учасником “політичних кампаній”. Так, окружний суд виїжджав з міста на села 30 разів, де в судових засіданнях розглядалися справи щодо “агітації проти хлібозаготівлі”. Судді дотрималися “класової лінії”, тож у всіх випадках ухвали районних судів залишили в силі. Під контролем окружного суду перебували кримінальні справи, що виникли під час першої колгоспної посівної кампанії. Окрсуд надіслав у райони директиву про позачерговий розгляд цих справ. У багатьох селах відбулися показові процеси над колгоспниками. Що, на думку голови окрсуду Гаріна, мобілізувало громадську думку на користь колгоспу. Тих селян, які для колгоспного посівного фонду не змогли здати

вказану кількість зерна, судили зазвичай на 6 місяців примусової праці. Суворі вироки чекали на тих хліборобів, хто активно, починаючи з 1 жовтня 1929 року і до 15 березня 1930 року, виступали проти колгоспів. Так, тільки окружний суд розглянув 13 справ, по яких засудили 25 селян: з них одного бідняка, одного середняка та 7 куркулів ухвалили розстріляти, інші позбавлялися волі на тривалі терміни [18].

Шкідників посівкампанії під суд.

Бюрократи, ледарі, куркулі — ось хто шкодить справі підвищення врожайности.

(За матеріалами окрпрокуратури).

Про значення наступної весняної сівби вже досить говорили. Тає само не раз доводили ми довечну потребу чітко та без ніякої тяганини працювати в цій галузі, всіляко боротися з куркулями, ріялом на станції Людмиловка протягом трьох днів та за гальмував надсилку Олександр-Рощахівському сільгосп товариству 3000 пудів овса на посів.

З появою колгоспів у 1929 році одразу розпочалися судові розправи з колгоспниками-“шкідниками”. Фото з газ. “Червоний шлях”, 1930 р.

Ті, хто залишалися в колгоспах, з великими зусиллями здійснили сівбу ярих культур, висадили технічні культури, з нетерпінням, адже жили впроголодь, чекали перших колгоспних жнив. Тільки тоді колгоспники могли наїстися вволю.

Про те, як функціонували окремі колективні господарства в перші місяці після створення, свідчать чимало актів та звітів, написаних ревізорами, уповноваженими, головами сільських рад, секретарями партійних осередків та секретарями райкомів партії. Досить характерними є події в сільських радах та колективних господарствах Знам'янського району. Розглянемо це на прикладі двох сіл району: Васине та Диківка.

Так, 10 квітня 1930 року до Васиного приїхали представники Знам'янського РПК з метою перевірити господарську діяльність новоствореного колгоспу. В ньому побачили те, що й повинно бути за такого способу господарювання: “Робота здійснюється, - писали в довідці партійні ревізори, - але існує деяке охолодження з боку членів колгоспу, відсутній ентузіазм, немає досвіду в роботі”. Також відмітили, що навіть після висилки куркулів у селі існує класова боротьба. Про те, як сільська влада запроваджувала дисципліну серед колгоспників, контролери записали до довідки таке: “Уповноваженим і сільраді доводиться того чи іншого члена колгоспу викликати, щоб не допускати підриву роботи”. У відповідь на такі методи залякування, що, безперечно, відбувалися в сільській раді щодо окремих колгоспників, хтось з метою помсти підпалив колгоспну клуню [19].

Згодом у Васиному до 11 зросла кількість індивідуальних господарів. Їх влада не залишила в спокої, а, навпаки, тримала під постійним контролем: 28 травня 1930 року всі 11 родин викликали до сільської ради і почали вимагати звітів, як вони обсялися. Робилося це з метою визначення розмірів податків.

На початку червня 1930 року уповноважені по колективізації у Васинській сільській раді Луконін та Пртежецький за участю секретаря Знам'янського РПК Клочка підготували та від імені членів колгоспу ім. Сталіна оприлюднили абсолютно демагогічне звернення до всіх колгоспників Зінов'ївської округи. У відкритому листі говорилося: "...Ми, біднота і середняцтво, твердо стали на шлях перебудови свого

господарства на соціалістичних началах через колективізацію й заявляємо, що тільки цей соціалістичний шлях, що намічений нашою Комуністичною партією, є вивіренним і є єдиним засобом, аби вивести злиденні господарства до кращого життя. ...Ми – колгоспники, заявляємо, що наш обов'язок – стати активними бійцями в соціалістичному наступі по всьому фронті, що його оголосила партія.

Ми беремо на себе зобов'язання своєчасно і повністю виконати хлібозаготівельні плани, успішно провести осінню засівкампанію. ...Ми не дамо ворогові й куркулеві зірвати наш соціалістичний наступ. Ми під проводом комуністичної партії остаточно ліквідуємо куркулів". Також у листі колгоспники артілі ім. Сталіна закликали всі колективні господарства Знам'янщини організувати Червону валку ім. "16-го з'їзду партії" і зобов'язувалися самим здати 3 000 пудів хліба. "За соціалістичний наступ під проводом партії, за побудову соціалізму – вперед!" - таким палким закликком закінчився лист [20]. Зрозуміло, що текст листа народився у кабінетах Знам'янського райкому партії, а селяни, від чийого імені лунали заклики, були лише мовчазними і безправними статистами.

Ці ж уповноважені, а, фактично, наглядачі за колгоспами Луконін і Пртежецький, посилали до райкому партії що кожні п'ять днів повідомлення про участь колгоспників колгоспу ім. Сталіна в просапці технічних та зернових культур, скільки колгоспників виходить на роботу (з

225 працездатних щодня не виходили на роботи по 40-50 і більше), що в просапці, зокрема буряків, задіяні обмаль людей, що колгосп, який нещодавно клявся у виконанні генеральної лінії партії, не справляється з усіма роботами, тож довелося залучати людей з інших сільських рад, тому на допомогу привели 254 жінки з Макарихської, Шамівської, Плосківської сільських рад (цікаво, а чи питали їхньої згоди?), що довелося скликати збори колгоспників, після чого кількість виходів на роботи в колгоспі значно зросла [21].

Таких листів до Знам'янського райкому ці два уповноважені, аж поки їх замінили, написали кілька. Всі вони подібні за змістом: немає дисципліни серед колгоспників, зриваються терміни робіт, низька продуктивність праці тощо.

Про ставлення до роботи в колгоспі окремих його членів, про дисципліну серед них та методи її поліпшення свідчить подія, що трапилася в кооперації с. Васине 14 серпня 1930 року. Про неї дізнаємося з акту, що його склав голова правління колгоспу ім. Сталіна Федот Висоцький. Того дня він навіщось зайшов до магазину, де в цей час вже була Явдоха Джулай. На пропозицію йти на роботу до колгоспу, а крам отримати в останню чергу, жінка нібито обізвала голову бандитом, та, крім того, “говорила багато різних негідних слів”. У голови знайшлися й свідки: Іван Черкас, Ніклонський та ін. Голова склав акта та відправив його для “притягнення до відповідальності” колгоспниці Явдохи Джулай [22].

До акту додана характеристика на жінку. Створювалася вона у Васинській сільській раді. В документі повідомлялося, що Я.Джулай – дочка куркуля, що вийшла заміж за крупного середняка. Чоловік є гарним машиністом, однак колгосп покинув і виїхав невідомо куди. Проте з листування, що відбувалося між подружжям, у сільській раді дізналися, що чоловік виїхав аж в Середню Азію до своєї сестри, яку розкуркулили, але від заслання та втекла. В характеристиці написали про те, як “добровільно” Явдоха Джулай вступала до колгоспу: “з кілками”. Сільська рада пропонувала виключити її з колгоспу та вжити інших заходів “як зловредної для радянської влади”.

Після тієї сутички простої колгоспниці з головою колгоспу в сільській крамниці сільська влада навіщось здійснила обшук помешкання Явдохи Джулай і виявила кілька десятків метрів тканин, 18 фунтів цукру, 8,5 фунтів цвяхів та дещо з грошей. “Куркулька!” - зробили висновок у сільській раді. Також сільська рада звернулася до ДПУ з проханням відшукати односельців, які втекли до Середньої Азії, зокрема чоловіка Я. Джулай, адже адреса їхнього тамтешнього перебування відома з листів [23]. Подальшої долі жінки, що дозволила собі суперечку з головою колгоспу,

встановити не вдалося, однак тавро “куркулька”, повішене на неї, саме по собі закономірно передбачало надзвичайно трагічне продовження в житті колгоспниці.

Наприкінці літа 1930 року відбулися зміни в керівництві Васинської сільської ради. Невідомо куди подівся попередній голова Люшенко. Саме за часів його керівництва в селі здійснили розкуркулення та організували колгосп. Невідомо як новим головою став чужинець Хорьков⁶. Саме Хорьков під час святкування 13-х роковин Жовтневого перевороту, що урочисто відзначалося у с. Васине, виступив з спогадами про те, як він мужньо боровся з “буржуазією на фронтах громадянської війни”.

А тривожні процеси в колгоспі ім. Сталіна с. Васине продовжували відбуватися. Так, з колгоспу виключили 41 колгоспника, прирікши їх на голод, адже землі та реманенту не повернули, 7 осіб написали заяви про вступ до нього, 118 мали намір вийти з господарства, однак “передумали” [24]. Відносно неподалік с. Васине знаходиться інше село Знам'янського району – Диківка. Процес колективізації в ньому мали намір здійснити за схожим сценарієм: спочатку масове розкуркулення, чим смертельного страху наганялося на всіх хліборобів, а потім вже створення колгоспу. Однак, дієві особи, перш за все жителі Диківки, ролі в цій трагедії грали дещо за власною ініціативою. Отже, взимку 1930 року до с. Диківка Знам'янського району прибула бригада уповноважених. До її складу увійшли 7 комуністів, комсомолець та безпартійний. Всі вони – посланці Знам'янки. На 10 лютого 1930 року населення Диківки проживало у 1725 дворах, її мешканці обробляли 7724 десятини землі. Хлібороби використовували 37 віялок, 50 жаток, 7 молотарок, 97 сівалок та інший сільськогосподарський реманент. За соціальним станом Диківська сільська рада односельчан поділила так: 885 дворів бідняцькі, 540 – середняцькі, 125 – куркульські, 175 – експертні, тобто, рівноцінні куркульським [25]. У визначений владою час 48 родин в Диківці розкуркулили. Присутнім при цьому був уповноважений Піонтківський. Згодом він написав до райкому партії листа, в якому розповів про зловживання “комісії з розкуркулення” під час конфіскації майна висланих односельців: його не віддали одразу до колгоспу, а ділили між собою та ще й “гризлися” за меблі, одяг, кухонне начиння...

За кілька днів після розкуркулення до колгоспів вдалося залучити 1325 дворів. Однак, відсоток колективізації був далеким від очікуваного: сотні селянських родин диківничан вперто не бажали йти до колгоспів. Розпочався другий етап репресій. Згідно політдонесення до Знам'янського

⁶ Пара діячів – Люшенко та Хорьков, діяли також і в с. Татарівка. Напевне, це одні й ті самі типи.

* *

— В Ковалівці, Велико Вищанського району, ще й не думають про організацію насінньових фондів, не ремонтують с.-г. машин, неорганізовано агрогуртки. не турбуються про організацію зерноочисного пункту. Зовсім не цікавить наш актив весняна засівкампанія. Треба прокинутись.
Клубченко Ф.

Замітка в газ. "Червоний шлях", 1930 р., про ситуацію з підготовкою до весняної посівної кампанії в с. Ковалівка Великовишківського району: "Зовсім не цікавить наш актив весняна засівкампанія". Фонди ДАКО

ОПК, що його підготували у сільській раді, на місці склали список осіб, які "вели агітацію проти колгоспів", та передали його до "оперативного штабу". Що робили з селянами в тому штабі, невідомо, однак можна здогадуватися: залякували та, напевне, вдавалися до фізичного насильства. Таке ставлення відповідальних за колективізацію в Диківці – уповноважених Гезейка, Ярмакова, Неможенка та ін. в сільській раді делікатно охарактеризували як "диктаторство робітників", що "підірвали авторитет", та просили Знам'янський райком партії замінити їх на "робітників з Луганська". У політдонесеннях також

відзначалося, що в селі Диківка "мається великий відсоток бандитів, куркулів, карних злочинців, які вели підривну роботу проти колгоспів". А в новостворених колгоспах чимало колгоспників відмовлялися від роботи [26]. 300 сімей диківничан все не бажали вступати до колгоспів. У сільській раді спільно з "оперштабом" за участю робітників розробили заходи з метою тиску на незговірливих. Крім залякування та настійливих погроз перейшли до конкретних справ: їм заборонили випасати власну худобу навіть на невдобах, яких навколо села було до 700 десятин. Там мали право випасати худобу тільки члени колективів. Таке грізне попередження довели до "індусів" та пригрозили штрафувати за порушення наказу й відібрати худобу [27].

18 травня 1930 року до Диківки перевірити стан справ у колгоспі приїхала комісія райкому партії та райвиконкому. Побачене вразило ревізорів. Так, колгосп тримав свиноферму з 89 голів свиней, яких взимку відібрали у куркулів. Нині багато свиней "знаходилися близько до смерті, загони для них малі і перетворилися на болото, навіть озеро багна. Місце годування – яма, наповнена грязюкою мінімум на чверть аршина..." – писали в акті перевірки ревізори. У подібному стані перебували конюшня та корівник [28].

Ситуація з колгоспом у норавливому селі продовжувала погіршуватися. Ті уповноважені зі Знам'янки, які здійснили розкуркулення та колективізацію, повтікали з села. Не працювала сільська рада: двох членів президії заарештувало ДПУ, голова знаходився у відпустці, розїхалися з села і члени сільської парторганізації, залишивши напризволяще свого секретаря. 22 червня 1930 року в селі виникла паніка: до магазину

набилося повно людей, які брали все: сіль, керосин тощо. З колгоспу невідомо куди подівся рахівник, а голова колгоспу – “слабий”. За таких умов селяни розібрали з колгоспу чимало коней. Ситуацію, на думку секретаря сільської партійної організації, погіршувало й те, що до Диківки прибули куркулі, які повтікали з заслання, і взялися за агітацію. 7 збіглих куркулів переховувалися у лісі, “ганялися за комсомолом”, а в Рябошапку Іона стріляли. Так охарактеризував ситуацію в Диківці секретар парторганізації та просив допомоги в райкомі партії[29].

18 липня до Знам'янського райкому партії, особисто секретарю Клочку, надійшло чергове, багато в чому розпачливе, повідомлення з Диківки від секретаря місцевої парторганізації. Голову колгоспу Петрусенка секретар охарактеризував як такого, що симулює роботу, не хоче працювати, фактично керівництво колгоспом відсутнє. “Будь-ласка, зніміть його з роботи, пришліть кого-небудь, тому що справа серйозна” – просив сільський комуніст райком партії. Не задовольняли його і нові уповноважені, що прибули до села влітку. “т.Клочко, дай ще сильніших 2-х товаришів у Диківку уповноважених провести роботу

про розподіл продуктів серед членів колгоспу, ...жінки лаються між собою, ...ніхто не знає, як буде розподілятися солома, корми, ...прохаю звернути увагу на Диківку, тому що ми можемо мати погані наслідки” – писав 18 липня 1930 року в своєму донесенні до райкому партії секретар Диківської парторганізації [30].

Велике збурення в жителів Диківки викликали спроби влади взяти в них гроші на т.зв. “тракторні акції”: нібито шляхом залучення коштів населення держава планувала збільшити випуск тракторів. На зборах жінок лунали заяви: “Коней віддали, то продавайте й купляйте трактор, а я акції не куплю, де я візьму гроші?”. Катерина Чорноморець заявила: “Не

Пільги для колгоспів поширюються тільки на с.-г. артілі, комуни та СОЗ'и з усупільненою робочою худобою і реманентом.

ПОЯСНЕННЯ ПРЕЗИДІЇ ЦВК СРСР.

У зв'язку з запитаннями багатьох місцевих рад і колгоспів президія ЦВК СРСР пояснює:

1. Пільги для колгоспів та їх членів встановлені постановою ЦВК і РНК СРСР від 2-го квітня 1930 року цілком поширюються тільки на с.-г. артілі, комуни та ті товариства спільного обробітку землі, де усупільнено робочу худобу і реманент.
2. На товариства спільного обробітку землі, де робочу худобу і реманент не усупільнено не поширюються пільги, передбачені статтями: 4-ою (про 500 міль. кредит) та 5-ою (про розстрочку стягання заборгованості за кредитами) закону від 2-го квітня 1930 року.
3. Пільги...

Інформація про пільги тільки для тих колективів, де усупільнили робочу худобу та реманент. Газ. “Радянська думка”, с. Нижчі Верещаци Олександрівського району. 12.04.1930 р. Фонди ДАКО

хочу бути в колективі, бо нам казали, що віддайте в колектив усе, то не будуть чіпати, а тепер забрали коні, зерно і требують гроші, а де їх взяти?”. В хаті-читальні, де зібралися також активісти та посланці Знам'янського РПК, колгоспники Максим і Клим Григораші говорили: “Все у нас забрали, даже солому, а селянам нічого не дають”. Обох Григорашів, а також Семена Чорноморця, Артема Демченка та ін. одразу вписали до “бандитів”, “антиколективістів” за їхні, фактично, справедливі слова про ситуацію, що виникла в Диківці одразу після створення колгоспів [31].

У Знам'янському райкомі партії до слів секретаря сільської парторганізації дослухалися, тож серед літа прислали до Диківки нового уповноваженого – Бронштейна. Вже скоро він надіслав до райкому партії повідомлення про те, як ділили серед колгоспників перший колгоспний врожай: зерно, визначене для людей за їхню працю, змололи на борошно – пшеничне і житнє, та роздали по кількості їдців. Так, для першої групи колгоспників з т.зв. “першого району” на 1367 їдців дали 122 цнт пшеничного та 96 цнт житнього борошна. Для “другого району” з 656 їдцями дали 100 цнт пшеничного та 80 цнт житнього. “Третьому району”, де налічувалося 1062 їдців, пшеничного борошна припало 253 цнт та житнього – 76 цнт. Був ще й “четвертий район”. З несправедливістю такого розподілу, коли одним наділили більше, а іншим менше, уповноважений Бронштейн не погодився і 20 серпня 1930 року інформував про це Знам'янський райком партії, слушно вважаючи, що в селі скоро виникнуть конфлікти [32]. 22 серпня 1930 року від уповноваженого Бронштейна надійшло нове повідомлення: “...млин стоїть, молотарка стоїть, люди гуляють”, а голова колгоспу Петрусенко має повсякденну “хворобу” - він спить до 11 год. дня, в правлінні колгоспу нікого немає. Не дивно, що плани хлібозаготівлі постійно не виконувалися, - резюмував Бронштейн.

Станом на 31 жовтня 1930 року в Диківці залишилося 1572 селянські двори. Після розкуркулень, втеч, репресій та створення колгоспів їхня кількість зменшилася на 153. У колгоспі числилося 1272 господарства [33]. Таке помітне зменшення кількості садиб – не наслідок природного стихійного лиха чи війни, а добре продуманої і чітко спрямованої на знищення хліборобів політики Кремля.

Втілювали політику партії в Диківці 20 комуністів. Система влади в селі вибудувалася таким чином, що голова колгоспу не мав права без згоди секретаря парторганізації та голови сільської ради вирішувати будь-які господарські питання. Втручання обох в дрібне адміністрування та часто протилежні за змістом розпорядження вносили плутанину в діяльність колгоспу. Ці негативні моменти 26 грудня 1930 року в акті обстеження Диківської партійної організації відмітив новий посланець Знам'янського

райкому партії Криворучко. Працю деяких колгоспників та їхнє ставлення до колективного майна, реманенту та худоби він назвав “злочинними”. За це 3-х колгоспників виключили з колгоспу. До негативних проявів з боку членів партії та комсомольців Криворучко відніс непоодинокі факти, коли ті плакали за розкуркуленими. Стосовно таких “партійна організація давала рішучий опір їхнім настроям” – писав у акті посланець райкому партії [34].

26 листопада 1930 року свої враження про ситуацію в Диківці описав у листі до Знам’янського райкому партії Марченко – вже який за кількістю уповноважений у цьому селі. Вимоги колгоспників дати на кожного їдця хоча б по 30 пудів пшениці він назвав “рвацькими”, з обуренням жінок, що їм дали тільки по 10 пудів, уповноважений вів “боротьбу”. Ставлення колгоспників до коней та спільного майна він назвав “величезним нехлюйством”, різко негативно поставився до того, щоб корови утримувалися вдома в селян, знав чимало випадків невиходу на роботи до колгоспу “бідняків”, а голова колгоспу “Змичка”, - член партії Запівочний, “спасував перед розгортанням робіт і збіг невідомо куди”. Новий голова колгоспу, на думку Марченка, теж не хотів працювати – “підривав роботу”, та займався розпустою з жінками-колгоспницями. Змагання між колективами “Комунар” і “Змичка” під час хлібозаготівлі позитивних наслідків не дали. Також сільська влада, чи не з подачі уповноваженого Марченка, організувала змагання колгоспників з “індусами” – хто швидше здасть державі хліб. “Наслідків як з тієї, так і з іншої сторони не було! - констатував уповноважений, - бо не виконали план у 5,5 тис. пудів пшениці”. “Настрій панує кепський, одноосібників мобілізували в допомогу колгоспу” – відзначив Марченко [35].

Після відвідин Диківки все той посланець Знам’янського РПК Марченко наступного дня прибув до с. Казарня. Побачене знову описав і відправив до райкому партії. Ситуація в селі загалом типова: невиконання планів з хлібо- та м’ясозаготівлі. Так, зерна до плану в Казарні не додали майже 18,4 тис. пудів, а з правління колгоспу вигнали 2-х членів. “Це зробило здвиг по колгоспу!” - підсумував Марченко. Голова колгоспу “Воля”, кандидат партії, “боявся роботи, хникав”. Небезпечним явищем в селі уповноважений вважав виступи “індусів”, та обурювався тим, що одноосібники не надавали допомоги колгоспу під час жнив. Негативну оцінку отримав двадцятип’ятитисячник, який прибув з міста на допомогу колгоспу. Його призначили членом правління колгоспу та завідувати господарством, однак “в роботі слабкий, бо не знайомий з сільським господарством”. Доброю подією в Казарні було те, що колгоспники “одягом забезпечені на 65%”, - писав у звіті за 27 листопада 1930 року уповноважений Марченко [36]. Якщо уповноважені мали одяг і взуття, то чимало

колгоспників опинилися в злиднях. Так, з Бобринця до Зінов'ївського округколгоспсоюзу надійшов колективний лист від колгоспників, у якому вони скаржилися на те, що "...немає чобіт, одягу, робимо на "бугая", мерзнемо як собаки" [37].

Подібні негаразди у колективному господарюванні виникли одразу зі створенням і практично в усіх колгоспах Зінов'ївської округи.

І-й з'їзд колгоспників Маловисківського району. 27.06.1930 р.

З фондів музею П. Озерова

Так, 29 травня 1930 року з Зінов'ївська до с. Сасівка Компаніївського району відбула інспекція з перевірки господарської діяльності колгоспу ім. Леніна. Свого часу до нього "записалися" 329 господарств з 1383 їдцями при 671 працездатному. Тож господарство вважалось чималим і перспективним. Однак все виявилось навпаки: організація праці в колгоспі відсутня і "кепська" – зробили висновок інспектори. Бригад не створили і колгоспники виходять на роботу за власним бажанням і самі її для себе вибирають. Йдуть на ту роботу, де записують більше трудоднів. Посівна критично затяглася, висів деяких культур не закінчили до початку літа. 34 господарства не працювали в колгоспі ні одного дня, з них бідняцьких та батрацьких – 26. Догляд за кіньми недостатній, тому часто трапляються випадки каліцтва коней. 22 члени колгоспу покинули господарство і виїхали за межі села. Аванс у колгоспі розподіляли за "соціальним станом", а не за кількістю і якістю праці. Підготовка до жнив не розпочата – зробили насамкінець висновок посланці Зінов'ївська, ознайомившись зі станом справ у колгоспі ім. Леніна с. Сасівка [38].

У доповідній до Зінов'ївського ОПК з Єлизаветградківського РПК серед літа 1930 року повідомляли: “В колгоспах спостерігаються нездорові взаємини між правлінням і рядовими членами, нечуйність до нагальних потреб колгоспників, грубе поводження, зазнайство, елементарна халатність і безвідповідальне ставлення до господарських питань” [39]. У колгоспі “Червоний хлібороб” Єлизаветградківського району на середину червня 1930 року з 23 жаток справними виявилися тільки 4. В артілі ім. 12-річчя Жовтня реманент лежав розкиданим після сівби по дворах і на степу, ввесь псувався. Справа з підготовки до жнив була “мертвою”, правління не турбувалося про жнива, що викликало побоювання у колгоспників: “Що будемо їсти?”.

У колгоспах Богодарівської сільської ради Компаніївського району стан трудової дисципліни теж виявився незадовільним, часто траплялися випадки ухилення від роботи та відвертої симуляції. А щодо кількості вироблених трудоднів, то перед вели середняки, значно відставали бідняки. Такий висновок від ревізорів надійшов до райкому партії. Уповноважений по с. Комишувате повідомив, що під час перевірки колгоспів виявилось, що не виходять на роботу переважно бідняки, і за увесь час роботи, а це понад півроку, мають лише по 20 трудоднів. У Компаніївському районі всі ці інформації та звіти уповноважених узагальнили і дійшли висновку: “В соціальному розрізі середняки мають більше трудоднів, ніж бідняки!” [40]. Що ще раз доказує: після отримання землі на кожного їдця не всі старанно працювали на ній, тож перекочували до таких, доволі, проте, штучних станів, як бідняки і батраки.

Зі звіту про діяльність колгоспу “Перше травня” с. Софіївка Компаніївського району, що його направив до окружного комітету партії секретар сільської партійної організації Савченко, чітко проступає занепад господарської діяльності, та, перш за все, дисципліни серед колгоспників і відсутність будь-яких стимулів у їхній роботі. Господарство, хоч виявилось чималим і налічувало 309 селянських господарств, проте настрою до роботи його члени не показували, і до колгоспу чимало їх не з'являлися взагалі, кажучи: “Навіщо робити, нема чого їсти!”. Більшість з тих, хто все-таки приходив на наряди – середняки. А ті, хто її уникав, мотивували це тим, що колгосп повинен з ними розрахуватися хлібом за передані землі. Чимало нарікань колгоспників стосувалося відсутності краму в магазині. А щодо жнив, то Савченко повідомив такі настрої колгоспників: “Зберемо індивідуально!”. Господарство рятували тим, що повністю змінили членів правління та вигнали кількох рядових колгоспників [41].

В цілому до жнив колгоспи підготувалися, як це зробили висновок у окружному комітеті партії, “кепсько”: жниварки відремонтували на 35%,

снопов'язалки – лише на 14%, кінні молотарки – на 17%, механічні молотарки – на 35%. Негативну підготовку до жнив демонстрували Устимівський район, де з 111 складних машин підготували тільки 41. В Компаніївському районі з 322 машин готовилися стати до роботи 169 [42].

Колгосп ім. Будьоного, Лелеківська сільська рада. 1930 р.
Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

Типовим прикладом кризи колгоспної системи слугував колгосп “Гігант” с. Дмитрівка Знам'янського р-ну. Одночасно зі створенням колгоспу в селі розкуркулили, нагадаємо, 56 сімей, з яких 22 родини вислали в північні

райони СРСР, а 34 – за межі села на невдоби. Здавалося, що після такого жорстокого залякування всі як один дмитрівчани запишуться до колгоспу. Однак, як неймовірно дивувалися в райкомі партії, перевіряючи влітку 1930 року село, навіть 25 “сімейств батраків” все ще не були членами колгоспу, не говорячи вже про середняків. Оскільки робочих рук колгоспників на велику кількість землі – понад 18 тис. га, у “Гіганті” не вистачало, то до роботи в полі насильно залучали “індусів”, тобто, одноосібників, які не бажали записуватися в колгоспи. Їм у жнива не давали обідати і не годували їхніх коней, а землю наділили найгіршу і далеко від села – “у кутку”. Зрозуміло, що це робилося з єдиною метою – зігнати їх до колективів. Одночасно це свідчило про повну безправність практично всіх жителів сіл – і колгоспників, і одноосібників.

У довідці про обстеження колгоспу “Гігант” записали, що більшість бригадирів до праці в колгоспі ставляться аби як, а всі колгоспники не знають, як будуть їх наділяти зерном, і “не знають що буде завтра”. А колишні сільські активісти – комуністи і комсомольці, що з піснями і під червоними прапорами залюбки і наввипередки куркулили своїх односельців узимку 1930 року, вже за кілька місяців у колгоспі “паслися у хвості”, і возили з поля снопи не на колгоспний тік, а в свої двори. Навіть більше – деякі з них вийшли з колгоспу [43].

Подібна ситуація спостерігалася і в сусідньому селі Шамівка. У жнива в колгоспі на поля не виходило чимало колгоспників і днями не працювали молотарки. Саме до такої пасивної форми опору вдалися селяни, які навіть за першого колгоспного врожаю не мали чого їсти. Катерина Натягайло, за

визначенням сільської ради – середнячка, привселюдно говорила: “...до того часу, поки не розподілять пайок, ніхто не піде на роботи. Бастуватимемо й ми, як робітники, до того часу, поки нам дадуть пайок, мануфактуру і мило”. Марія Недяк, “маломіцна середнячка”, заявила: “Ми голодні, а голодна людина працювати не може. Відокремте нам відповідну кількість зерна, і коли у нас буде в клуні, тоді буде і робота”. Своє ставлення до методів створення колгоспу та обман, що проявився вже незабаром, висловив колгоспник Василь Василенко, за соціальним станом “бідняк”: “Тоді нас манили, обіцяли мануфактуру дати, а й досі не видали, кажуть, що по закінченню будуть розподіляти. ...І так нас манитимуть, а там скажуть, що немає, краще і не манили б”. Про значну відмінність між колгоспниками і тими односельцями з Шамівки, хто вистояв проти шантажу і залякування влади, і не вступив до колгоспу, влучно висловилося у жнива 1930 року колгоспниця Марфа Безпала – “маломіцна середнячка”: “Індивідуали нам дають прізвиська “торботряски” та самі їдять білий хліб, а ми навіть не бачимо хліба. Нащо здався нам колгосп? ...Через це ми не будемо виходити до машин, хай вона провалиться!”. Обурення з приводу того, що під час перших колгоспних жнив у Шамівці колгоспники, на відміну від одноосібників, не мали борошна та хліба, висловив також Яків Карнаух [44].

Колгосп “Зоря” Новомиргородського р-ну здає державі хліб.
Фото з газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

20 серпня 1930 року до Знам’янського райкому партії надійшов черговий лист від уповноваженого по Шамівській сільській раді. У ньому – знову об’єктивна характеристика ситуації в селі. Так, політико-моральний стан жителів – “різко негативний”, правління колгоспу пере-

буває в розгубленості, активу залишилося 2-3 особи, партійних авторитетів немає, трудова дисципліна перебуває в “негідному стані”, колгоспники возять

снопи додому, індивідуалів на село 103 родини, а лікар безпідставно звільняє від роботи в колгоспі, тож “йому потрібно дати вказівки” [45].

Уповноважена по Нерубаївській сільській раді Єлизаветградківського району Сухоловська ситуацію в селі під час перших колгоспних жнив описала у доповідній райкому партії так: “Колгосп машинами не забезпечений, немає ні однієї гребки і через це в степу пропадає багато хліба. В індивідуальних господарствах таких машин теж не мається, але робота косами виконується. Допомоги колгоспу з боку індивідуалів не було”. Крім того, Сухоловська повідомила, що в сільському магазині немає зовсім цукру, риби, оселедців, махорки та іншого краму [46].

27 липня 1930 року про настрої колгоспників с.Оситняжки Єлизаветградківського району повідомив райкому партії уповноважений Кучеренко. Він навів, зокрема, такі слова голодних і стомлених, без сумніву, від тяжкої праці жінок: “Ми раніше жили, а тепер вже 15-й день не відпочиваємо!”. 26 липня не вийшли в’язати снопи 75% колгоспників і вимагали хліба. Також колгоспників Оситняжки обурювало те, що немає матерії, що немає хліба, що замість пшениці й жита їх годують ячменем. Загалом стан справ у колгоспі Кучеренко охарактеризував як “загрозливий”, що “по Оситняжці некошено й снопи не хочуть носити в копи” [47].

До с. Богодарівка Компаніївського району наприкінці літа 1930 року прибув уповноважений Новокрещенов. Він провідав 4 колгоспи, а потім написав доповідну в ОПК. Зокрема повідомив, що в колгоспі “Робітник” голова правління з’являвся на роботу п’яним і керували господарством члени правління так – один каже: “Йди туди!”, інший наказує: “Вернись і йди туди!”. Є випадки грубого поводження керівників з колгоспниками, лунає брудна лайка. Частина реманенту лежить в траві і від гною не обчищена. Моральний стан колгоспників від цього низький. Також незадовільний стан дисципліни, трапляються часті випадки ухиляння від роботи. Краще у колгоспі працювали середняки, гірше – бідняки, - зробив висновок Новокрещенов. По колгоспу “Перебудова” на один трудовдень виплатили по 13 копійок, що негативно відбилосся на трудовій дисципліні [48].

Спроба селян сказати правду або заперечити в чомусь представникам влади – голові сільської ради, секретареві парторганізації, уповноваженим тощо, оберталася для правдолюбця великими неприємностями, або й трагедією. Так, 21 березня 1930 року з Костянтинівської сільської ради Знам’янського району до Зінов’ївського окружного ДПУ надійшов донос на селянина Трохима Клименка за те, що той 14 березня на загальних зборах колгоспників привселюдно мовив, що його насильно втягли до колгоспу [49]. Дії ОДПУ щодо сміливого селянина відомі, однак вже сам факт доносу породжував страх у колгоспників бути покараними. А колгосп у

Костянтинівці виник вже після того, як три сім'ї розкуркулили. Для створення колгоспу прибули до Костянтинівської сільської ради уповноважені Шпаков та Камишенцев. З їхніх донесень дізналися про складну ситуацію, з якою зіткнулися жителі Костянтинівської сільської ради. Описуючи її, уповноважені так жодного разу і не зробили висновки про причини виникнення тих проблем. Нині вони нам добре зрозумілі: абсолютно непотрібна селянам, на відміну від влади, колективізація та супутні процеси: розкуркулення та арешти селян за найменший не те що спротив, а, навіть, уголос вимовлений сумнів щодо дій влади.

*Закладка колгоспного саду. Лелеківська сільська рада. 1930 р.
Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею*

15 червня 1930 року уповноважений Камишенцев надіслав звіт про ситуацію в Костянтинівці: постачання погане, немає мануфактури, цукру, тютюну, оселедців. Настрій у селян пасивний, є бажання вийти з колгоспів. Тим, хто сапає буряки, видають сніданок – хліб, а на обід – приварок. Збирати врожай немає кому, бо чоловіки пішли на заробітки. Збиральну техніку потрібно ремонтувати, але немає ковалів та слюсарів - теж пішли на заробітки. “Тому збирати колгоспні поля будуть індивідуально”, - зробив висновок уповноважений. Загалом колгосп ім. Будьонного, на думку Камишенцева, “не міцний”. Голова колгоспу – працювати відмовляється, вимагає собі заміни, однак у селян користується великим авторитетом. Між собою колгоспники говорять, що увесь врожай розберуть по дворах. 22 червня надійшло чергове політдонесення від уповноваженого з с. Костянтинівка. “Боронування парів йде повільно, - скаржиться він, - мало

людей виходять на роботи”. Загальні збори постановили: збирати врожай індивідуально, бо “колектив не потягне”. Косарок у селі 17, але усупільнювати їх не хочуть. Головою колгоспу ніхто не хоче бути, облік здійснюється погано, бо немає кому його вести. Між колгоспниками немає “спайки”, часто виникають суперечки і конфлікти [50].

10 липня 1930 року до Знам'янського райкому партії чергове донесення написав новий уповноважений по колгоспу ім.Будьонного Костянтинівської сільської ради Гуськов. У листі повідомив, що організація збору врожаю колективною працею відбувається погано. А ті активісти, хто раніше закликав вступати до колгоспу, тепер “плетуться у хвості з наміром розладнати роботу”. Спроба на загальних зборах колгоспників створити бригаду для жнивування зірвалася, оскільки жінки вдалися до суперечок, а потім побилися [51].

Пробув Гуськов уповноваженим у Костянтинівці недовго, бо “дописався” до того, що попереднього голову зняли, натомість саме його призначили керувати артіллю ім.Будьонного. Також прибув новий уповноважений Демешко. Ознайомившись зі справами в колгоспі, написав листа до райкому партії. “Лінію” Гуськова в селі він назвав “неправильною”. У колгоспі – недбайливість, безгосподарність, сплячка, тому він перебуває на грані розвалу. Члени правління покинули колгосп і пішли на роботу на транспорт чи на підряд. Не ладиться в колгоспі обмолот хліба, під загрозою заготівля зерна, молотарка є, але вона стоїть. Голова Гуськов повністю нехазяйновитий, ярі хліба покосили, але в снопи не пов'язали і в копи не знесли, тому він псується на полі. Молотарка несправна, тому половина зерна йде в полу. У колгоспі часті п'янки з варениками, що їх організовує голова колгоспу Гуськов. Треба справу передати до суду, - наполягав в інформації до райкому партії уповноважений Демешко, а потім поскаржився: “Мені дуже важко, прошу допомогти” [52].

Схоже, що Демешко набрався терпіння, тож жив у селі і під час обмолоту хліба. До райкому партії 19 серпня 1930 року повідомив, що молотили повільно, адже не вистачало робочих рук, оскільки 69 чоловіків пішли на завод, у транспорт чи радгосп. Коней мало, їх не вистачає для підвезення снопів до молотарки. Молотарку селяни використали для індивідуального обмолоту, тому для них вона працювала з ранку до пізньої ночі. Немає чим виконувати і м'ясозаготівлю, настрої селян негативний, багато з дорослих і дітей захворіли на скарлатину. Хоч на зсипний пункт з колгоспу ім. Будьонного вивезли 8398 пудів зерна, але селянам немає чого їсти, немає з чого варити [53]. Про нестачу хліба в колгоспників, про їхній інертний настрої уповноважений Д. Демешко інформував Знам'янський райком партії

двічі. Подібна ситуація з напівголодним існуванням була і в колгоспі ім. Котовського Костянтинівської сільської ради Знам'янського району.

Замість того, щоб дати колгоспникам зерно і вкотре не розчарувувати їх наслідками праці першого року колективного господарювання, та, одночасно, підвищити дисципліну праці дієвою матеріальною мотивацією, в колгоспах, виконуючи накази влади, робили по іншому – людей почали з них часто виганяти. Зокрема, коли у червні 1930 року комісія Єлизаветградківського РПК, куди увійшов і уповноважений Шуригін, перевіряла колгосп у с. Веселий Кут, то з нього перед жнивими виключили 8 колгоспників. Цей захід дав, на думку уповноваженого Шуригіна, такі наслідки: “...налагодилася і піднялася трудова дисципліна, збільшилася явка на сапку та всі колгоспні роботи, оздоровився колгоспівський настрій” [54]. От тільки невідомо, чи на довго!

Станом на 20 червня 1930 року “чистили” колгоспи і в Компаніївському районі. “За розкладницьку роботу” виключили 79 колгоспників та 262 – “соціально чужих”. Серед цих “чужих” батраків виявилось 31 господарство, та бідняків – 97. Вперто не хотіли працювати в колгоспах Компаніївського району колишні батраки та бідняки. Таких серед 205 колгоспників, які на кінець червня 1930 року не виробили жодного трудодня, налічувалося 141, або ледь не 70%. Що, загалом, закономірно, адже раніше такі не особливо напружувалися і у власних господарствах, за що й потрапили до розряду бідняків чи батраків. Ті з них, хто все-таки ходив до колгоспів Компаніївського району і працював, то серед бідняків і батраків налічувалося 1175 осіб, які виробили набагато менше від середнього показника по трудоднях [55]. Справедливо буде сказати, що дехто з цієї категорії селян добросовісно працювали – не гірше, ніж середняки.

У червні 1930 року “очистку від негідницького елемента” здійснили в колгоспах с. Цибулеве. Про це райком партії повідомив секретар Цибулівської партосередку А. Конюх. На думку комуніста, від цього стан по колгоспах Цибулівської сільської ради покращився. “Однак на сапку справа кепська!” – зауважив Конюх. Щоб зігнати людей на поле, 9 червня скликали загальні збори, де правління виставило колгоспникам ультиматум: “Будуть, або не будуть сапати!”. На зауваження селян, що в них немає чобіт, немає мануфактури, не дають оселедців, нема платків, правління колгоспу нічого не відповіло. Після довгих суперечок голосами бідняків збори ухвалили: “Тим, хто не буде сапати, нічого не давати!” [56]. У жнива ситуація в с. Цибулеве не покращилася, в магазинах колгоспники нічого не могли придбати, і знову вимагали від уповноважених та правління колгоспу “мануфактуру та оселедці”. Проте, замість того, щоб налагодити роботу сільської кооперації, секретар партосередку Конюх звинуватив колгоспниць

Одарку Ткаченко, Євдокію Рясик, Федосію Шапошник у “розкладницькій роботі”, оскільки ті “скеровували на те, щоб не працювати у колгоспі, поки не дадуть промтоварів”. Також просив райком партії “ізьять” з села Романа Демешка, Миколу Ємченка та радив “до куркульського елементу та антирадянського” вживати “практичних заходів” [57]. До “антирадянського елементу” Конюх вписав і тих колгоспників артiлі ім. Сталiна, якi на загальних зборах пропонували розподiлити хлiб врожаю 1930 року “по 30 пудiв на iдця”. Найактивнiшому, хто виступав саме за такий надiл зерном, бiдняку Максиму Федорову, секретар партосередку начепив небезпечне тавро “сильний пiдкуркульник”. Однак, як з гордiстю писав до райкому партiї Конюх, “здоровою частиною трудящих колгоспу цю мандрю було вiдбито досить рiшуче”, зрозумiло, що не без його, секретаря партосередку, участi [58]. Незаперечно, що такi дiї Конюха виводили жителiв с. Цибулеве на пряму дорогу, в кiнцi якої їх чекав неймовiрний голод. А чи усвiдомлював це А. Конюх?

Про ситуацiю в колгоспах Миколаiвської сiльської ради Єлизаветградкiвського району доповiдав у район уповноважений Коновалов. Він, зокрема, зазначив, що “...стан колективiв по ...сiльській радi кепський, труддисциплiна нiкудишня, є тяга повернутися до одноосiбного господарювання”. Також вказав на суперечки, що виникають мiж колгоспниками через те, що однi усупiльнили бiльшi площi земель, iншi – менше, деякi вступили до колгоспу з складним реманентом, а деякi – без нього, проте в колгоспi так i не пояснювали, як будуть дiлити врожай. Велике незадоволення в жителiв Миколаiвської сiльської ради викликали дiї уповноважених по хлiбозаготiвлi, якi переконували колгоспникiв виконувати плани хлiбозаготiвлi, не залишати собi зерно, натомiсть запевняли, що все їм потiм дасть держава. Однак цим словам не надто вiрили, адже ще до жнив колгоспники вже перебували в станi постiйного недоїдання. Уповноважений Коновалов повiдомив про настрої тих селян, якi не вступили до колгоспiв: “Вони, - писав до райкому партiї уповноважений, - однiєї думки: “Дайте нам кращу землю, i ми пiднiмемо своє одноосiбне господарство, i задовольнимо потреби держави краще, нiж колгоспи, аби тiльки воля, що була до п’ятирiчки (тобто, за часiв НЕПу. – Авт)” [59].

Уповноважений Крюченко по Петрiвській сiльській радi в iнформацiї до Єлизаветградкiвського РПК настрої колгоспникiв колгоспу “Червоне поле” описав так: “Бiдняки говорять – нехай краще середняк, а ми – бiдняки, хоч i не робили, то все рiвно восени будемо дiлити все порiвно!”. Також повiдомив про бiдняка Панааса Шимченка, який отримав 4 пуди ячменю на харчування, але щоденно вимагає видавати йому харчi, заявляючи про те, що колгосп йому нiчого не дає, то “нехай роблять середняки, у них є

молоко” [60]. В колгоспі с. Ворошилівка Устимівського району на роботи виходили по 10-15 осіб. У колгоспах Новоігорівської сільської ради колгоспникам не записували трудовнів, потім не видали ніякого авансу, через що на роботи не вийшли всі члени артіль. Окремі бідняки заявляли: “Мені все рівно дадуть по класовому принципу!”. Щоб змусити колгоспників працювати сільська влада с.Криничуватка обіцяла всіх “стерти на порошок” та стріляли по селянських вікнах. У селах Березівка та Сонцеве погрожували колгоспникам вислати їх за межі сільської ради [61]. 28 липня 1930 року уповноважений по Веселокутській сільській раді інформував Єлизаветградківський райком партії про те, що настрої колгоспників “кепський”, кажуть: “Хліб заберуть, а чобіт не дадуть, не дамо хліба поки не дадуть чобіт!” [62].

“Політлист” з с.Букварки за час з 24 по 28 липня 1930 року уповноваженого Новакова ситуацію в артілі “Червоний хлібороб” описав так: “24-25 (липня. – Авт.) працювали на полі лише 42 чол. Мотиви відмов від виходу такі: “Ми свою озимину зібрали, а ви своє убирайте. Ми вам робить не будемо!” [63].

Типову картину тодішнього життя в селах Зінов’ївщини висвітлив у доповідній до райкому партії уповноважений по Сентівській сільській раді Таурін. Вже в перші колгоспні жнива в с.Сентове з’явилося, на думку уповноваженого, багато “ворожого елементу”. І це після того, як у селі в лютому 1930 року розкуркулили 17 селянських господарств, а під час “волинки” - у березні, понад десяток хліборобів разом з священиком заарештували! Однак, у серпні 1930 року “ворожий елемент” знову з’явився навіть в середовищі “як бідняків, так і окремих бувших активістів”, - писав у листі Таурін. Так, 10 серпня, коли на зборах у с. Любомирка вирішували як ділити зерно, то “куркульські елементи та підкуркульники зірвали загальні збори, полізли до столу (президії. – Авт.) з кулаками”. Олекса Чумаченко уповноваженому заявив: “Геть ваших робочих, що вони нам хорошого зробили?”. Федот Чумаченко на зборах навів приклад: “Минулого року я здав 500 пудів хліба, а що отримав?”. Меланія Криця обурювалася тим, як весною “представники” у неї забрали все зерно, а нині, всупереч обіцянкам при створенні колгоспу, майже нічого не дають. Активістка Зарудня гнівалася від того, що сільська влада обзивала колгоспників “дурними”. Описав Таурін і про стихійний мітинг, що виник у селі, коли до кооперації привезли мило і розподіляли його по куску на один двір. Частина обурених жінок пішли до сільської ради з’ясувати, чому саме така норма видачі мила. Їхні дії уповноважений, переляканий подіями, охарактеризував “стихійним мітингом”. Ці абсолютно справедливі висловлювання колгоспників накликали на них велику біду: Таурін повідомив до райкому партії про те,

“що вжито заходів до розслідування”. А з колишнього активу з 59 осіб на середину серпня 1930 року залишилося тільки 10, “та й ті не проявляють себе”. По колгоспу трудова дисципліна дуже низька, є великий невихід на роботу, низька продуктивність праці. Та, що найбільше вразило уповноваженого Тауріна і про що він 13 серпня 1930 року свідчив у донесенні райкому партії, “по колгоспу активісти першими розвезли під видом соломи свою озимину по дворах” [64].

Ледь животів колгосп “1-е Травня” Компаніївського району. Як звітував у розпал жнив 1930 року до РПК його голова “двадцятип’ятитисячник” Корецький, “біднота симулює роботи в артілі, є багато ледарів, спиратися на них не можна”, добросовісно працювали тільки “середняки”, яким довіряли найвідповідальніші ділянки роботи [65].

З метою налагодження дисципліни в колективних господарствах, припинення всіх “антирадянських” виступів і розмов, влада до колгоспників знову застосувала не матеріальні стимули й заохочення, а арешти. Вони прокотилися районами округи влітку та восени 1930 року. Страх потрапити в тюрму дав разючі наслідки: якщо в окремих колгоспах (Бобринецький, Компаніївський та ін. райони) раніше виходили на роботи до 80 осіб, то після арештів – 150-300 [66].

У с. Василівку Новомиргородського району інспектувати колгосп приїхав заступник голови Державної планової комісії УРСР Ю. Коцюбинський. Ознайомившись зі справами в господарстві, велів скликати збори. На них виступив з розповіддю про завдання будівництва на селі, закликав продовжити нещадну боротьбу проти куркулів, і побажав, щоб “над Василівкою замайорів Червоний прапор на увесь район”. Після його від’їзду в село прибули два співробітники НКВС і наказали голові новоствореного колгоспу А. Пушенку привести чотирьох селян. Вночі їх заарештували і вивезли з села (Демиденка, Харченка та ін.). На ранок до колгоспу зійшлося стільки людей, що не було змоги всіх забезпечити роботою [67].

Твердження розсудливих селян про те, що колгоспами влада перетворює хліборобів на безправних кріпаків, повністю стверджувалися.

За роки НЕПу значно піднялося с. Знам’янка, в якому на початок колективізації налічувалося 1374 двори. Вони обробляли 7033 га землі, на одного їдця її припадало 1,10 га. Корови тримали 639 дворів, коней у селі налічувалося 1109, свиней – 223. 469 сімей коней не мали, однак 298 утримували одного коня, 227 сімей мали коня і корову, дві корови були у 244 дворах, 136 сімей обзавелися трьома кіньми. Досить значним був і сільськогосподарський реманент. Сівалок налічувалося 77, віялок – 76, молотарок – 13, парових молотарок – 2, кінних молотарок – 11. Скооперувавшись, селяни придбали, починаючи з 1925 року, 4 трактори.

Тільки виславши з села за полярне коло 20 сімей куркулів та розкуркуливши ще 25 сімей, в с. Знам'янка вдалося створити колгоспи, куди увійшли 1141 двор з 5652 їдцями. На квітень 1930 року всі види кооперацій в селі ліквідували, також знищили приватну торгівлю. “Настрій бідняків гарний, - йшлося у довідці до Знам'янського РПК про ситуацію в селі станом на 13 квітня 1930 року, – а що стосується середняків, то спостерігається незадоволення радянською владою” [68].

Своє “незадоволення” жителі с. Знам'янки демонстрували тим, що на 12 квітня про вихід з щойно створеного колгоспу подали 208 заяв, з них 104 середняки та 104 бідняки. Декого з цих відмовників сільська влада в особі Лукіна та Шкурата мала намір розкуркулити. На середину весни 1930 року ситуація в колгоспі “Серп і молот” виникла загрозлива: всі плани по посіву не виконувалися. Так, пшениці висіяли на 75% площ, ячменю – на 28%, вівса – на 30%. Складною була ситуація з кормами для коней – фуражу катастрофічно не вистачало, від чого коні знесилювалися. На роботи до колгоспу не виходила половина колгоспників, багато наймалися на роботи в лісництві. Членів колгоспу обурювало й те, що їм не було чого їсти: майже все зерно відібрали на весняний посів, а про жири й оселедці навіть мови немає. “Також немає тютюну, – писали в доповідній до Знам'янського райкому партії Лукін та Шкурат, що кепсько відбивається на настрої колгоспників” [69].

9 травня 1930 року секретар Знам'янської сільської партійної організації Шкурат знову написав донесення в райком партії. У ньому – об'єктивна характеристика ситуації в селі та побоювання за власне життя. Настрій селян він охарактеризував як “неважне”. Великої шкоди справі становлення колгоспів та загалом радянській владі завдавали, на думку комуніста Шкурата, нібито “куркулі” своїми листами з заслання до родичів. Ці листи партієць перехоплював, з них дізнався про те, що висланий до Вологди куркуль Денисов запитував свого сина Макара, чи не розбігся ще колгосп, та погрожував, що як повернеться, то “біднякам буде крах”, а заодно – і сільським активістам. Обурення в Шкурата викликало те, що родичі розкуркулених слали їм до Вологди посилки. “Потрібно, - звертався секретар парторганізації до районного керівництва, - проробити роботу так, щоб жоден лист далі ДПУ не йшло. Якщо можливо, то дайте секретарю директиву, щоб партійна спілка перевіряла підозрілі листи. Бо великий підрив ведуть заслані через тих, хто залишився”. Незабаром Макара Денисова – сина розкуркуленого, Шкурат заарештував “за підрив колективу” і відправив його до ДПУ. Дісталось і куркулям Тимофєєву та Абасову. Їх вислали за межі села, однак ті пробиралися до своїх покинутих домівок і тих, хто туди вселився, називали “ледацюгами”. “Що з ними

робити?” - запитував Шкурат райком партії. Також повідомив, що в селі згоріли дві бідняцькі хати: мабуть то мстилися куркулі – зробив висновок сільський комуніст. “А піп – гад, ...потрібно попа витрусити ...” [70].

Злоба, нетерпимість, жорстокість сільської влади в особі секретаря парторганізації Шкурата та йому подібних одразу далися взнаки: якщо на час створення колгоспів по Знам'янській сільській раді числилося 1141 колгоспний двір, то на 29 жовтня 1930 року в 4-х колгоспах залишилося 808 дворів, а відсоток колективізації сягав лише 61% [71]. Для залучення решти селян до колгоспів у більшовицької влади був лише один дієвий аргумент: арешти негодних або розкуркулення. Закономірно, що в 1930 році с.Знам'янка прокотилася хвиля арештів, а на початку 1931 – нові розкуркулення.

До перевірки колгоспів долучилися співробітники ОДПУ. Їхні висновки зафіксовані в довідці “Підсумки перевірки стану колгоспів на Зінов'ївщині”, і направлені до окружного комітету партії. В документі чітко проступає констатація про невміння керівників колгоспів організувати в господарствах роботу, об'єктивно зафіксовані численні факти грубого поводження членів правлінь колективних господарств та бригадирів з рядовими колгоспниками, вказано на те, як деякі активісти взагалі не виходили на роботи, інші – змушували колгоспників працювати, обравши для себе функції наглядачів. Також відмічено, що у більшості колгоспів не налагодили облік щоденної праці, рідко хто виконував норми виробітку, в господарствах виникали численні конфлікти та протиріччя між колгоспниками, повсюди проступала безгосподарність та безлад, деяких колгоспників страхали зброєю, в окремих господарствах на керівних посадах опинилися суціль одні родичі. Члени партії, що першими записали до колгоспів, насправді працювали зовсім погано. Так, у колгоспах Панчівської сільської ради Новомиргородського району більшість членів партії хоч і вступили до них, проте зовсім не мали трудовнів. Комуністи-колгоспники настільки погано працювали в колгоспі с.Ізраїлівка Устимівського району, що інші колгоспники склали списки, куди занесли цих нероб і вимагали виключити їх з колгоспу. Якихось позитивних моментів у діяльності колективних господарств Зінов'ївської округи помітити у доповідній ОДПУ неможливо [72].

А ось які загальні висновки зафіксовані в постанові бюро Зінов'ївського ОПК за 20 серпня 1930 року про загальний стан колективних господарств: “Рівень організації сільськогосподарського виробництва у колгоспах низький, колгоспи не зуміли забезпечити послідовність сільськогосподарських робіт, здійснюють роботу компанійськими методами. Стан обмолоту по колгоспах 22%, пари перебувають у незадовільному стані, незадовільний рівень засипки насінневих фондів (14,4%), не розпочата зерноочистка (4,5%)” [73]. Також мова йшла про низьку дисципліну праці в

колгоспах, невихід на роботи, попри адміністративний тиск, значної кількості колгоспників, незадовільний стан тягової сили та реманенту, відсутність “хоч орієнтовного уявлення”, що колгоспник одержить від своєї праці в артілі, зовсім відсутнє “соціалістичне змагання”, облік праці знаходиться в зародковому стані, багато колгоспів не вели обліку вироблених трудоднів, а колгоспами керували “партосередки, сільські ради, уповноважені РПК” [74].

Отже, перші тижні і місяці існування колгоспів сповна виявили всі вроджені недоліки й хиби такої “новітньої” і “прогресивної”, як голосливо заявляли комуністи, форми господарювання на землі, як колгоспи.

Після жнив колгоспи повинні виконати всі плани по хлібозаготівлі, а колгоспники і одноосібники – розрахуватися за податки перш за все зерном. План по хлібозаготівлі з врожаю 1930 року на Зінов’ївську округу надходив двічі. Вдруге його збільшили на 2-3 млн. пудів від попереднього. Тож доводилося повертати державі одразу 60% зібраного хліба, і гарантії того, що не буде нового чи зустрічного планів, ніхто не давав. Колгоспам та одноосібникам після його виконання залишалося надзвичайно мало, адже решту хліба потрібно залишити на посівну, на фураж, засипати страховий фонд, залишити на прогонування самих колгоспників, віддати до МТС тощо. Це добре розумів секретар Зінов’ївського ОПК Снегов, та в листі від 31 липня 1930 року просив секретаря ЦК КП(б)У Косіора зменшити план на 2-3 млн. пудів [75]. Сумнівно, чи зумів того переконати.

23 серпня 1930 року до всіх райкомів партії надійшов доволі гнівний лист від Зінов’ївського ОПК, у якому хід хлібозаготівлі визнаний ганебним, у колгоспах панують “рвацькі споживацькі” настрої, і їм не “протиставляється тверда лінія партії”. Особливо відставали “досвітній” Новоукраїнський район, а також Рівнянський, Хмельівський, Братський, Зінов’ївський... Також виключно “кепсько йшла справа з молотьбою, мляво, ліниво, хліб лежить на степу під загрозою гниття” [76]. Оскільки відозва “не дійшла до широких мас колгоспників, бідняків, середняків”, то окружний комітет партії незабаром надіслав нового погрозного листа до райкомів партії з вимогою “корінного зрушення хлібозаготівлі”. Але й це не допомогло. Так, станом на 9 вересня 1930 року план по хлібозаготівлі вдалося виконати колгоспами на 42,6%, одноосібниками – на 65% [77]. Для “стимулювання” здачі зерна державі довелося застосовувати різні форми покарань та репресій. Зокрема, тільки в Зінов’ївському районі їх застосували проти 59 відповідальних осіб: до 7 голів колгоспів, 10 голів сільських рад, 10 секретарів парторганізацій, 20 уповноважених тощо [78].

За виконання перших колгоспних планів хлібоздачі по с.Цибулеве активно взявся уповноважений Дмитро Ткалич. Окремі обов’язкові завдання наклали на індивідуальних господарів. Не пощастило 57 хліборобським

родинам – їм у сільській раді довели експертні завдання – надзвичайно високі і навряд чи реальні. Для вилучення у них хліба залучили актив – 138 чол., крім них на село прибули 14 уповноважених та 64 робітники з міста. Звітуючи до райкому партії про методи хлібозаготівлі, уповноважений Ткалич написав: “Активісти рішуче наступали на куркулів, виявляли похований хліб в куркулів та середняків”. Образився уповноважений на вчителів села, які “...майже ніякої участі у хлібозаготівлі не брали, за винятком двох. Деякі вчителі казали: “Доки вони братимуть, хліб заберуть, що не буде чого і нам їсти!”. Похвалив “жінок-біднячок, найминок та середнячок” за активну участь у хлібозаготівлі, оскільки “...в ранковий час і ночами ходили до куркулів і рішуче вимагали виконання плану хлібоздачі” [79].

Метод, що ним залякували селян у с. Цибулеве, коли взимку 1930 року чимало їхніх односельців проголосили куркулями, дав разючі наслідки під час суцільної колективізації. Нині, коли відбирали зерно врожаю 1930 року, знову згадали, за подачі Ткаліча, про розкуркулення, тож до них записали декого з колгоспників тільки з єдиною метою – залякати та відібрати у них максимальну кількість фактично єдиного їстівного ресурсу – хліб. А на заготівельних пунктах ніхто особливо не прискіплювався - колгоспний той хліб, чи куркульський, тож все йшло в план сільської ради.

20 жовтня 1930 року від Зінов'ївського міського комітету партії до ЦК КП(б)У, редакції газет “Правда” та “Комуніст” надійшла телеграма про дострокове виконання Зінов'ївським районом річного плану хлібозаготівель. У телеграмі говорилося: “Внаслідок активізації колгоспних та бідняцько-середняцьких мас навколо генеральної лінії партії Зінов'ївський район 20 жовтня дотерміново виконав річний план хлібозаготівель на 104,3%, перебільшивши завдання на 100 000 пуд. План по харчових культурах виконано на 107,2%, річне завдання перебільшено на 120 000 пуд. ...Порядком виконання зустрічних планів заготівель колгоспними та індивідуальними господарствами хлібозаготівлі тривають...” [80]. Бадьорі слова телеграми свідчили про одне: голод заліз у сіни кожної селянської хати вже з весни 1930 року і не збирався їх полишати наступного року.

Отже, страхіття, спричинені розкуркуленнями та колективізацією, повертали селян в стан безправної кріпаччини, що існувала до 1861 року, а в окремих випадках – навіть до фактичного рабства. Життєвий рівень колгоспників Зінов'їщини знизився до фізично можливого мінімуму, однак, навіть таке “щастя” вготували не для всіх: тисячі загинули від голоду, хвороб, у тюрмах, засланнях та в концтаборах. “Великий перелом”, про який мріяли комуністи, вдалося повністю втілити в життя. Однак, ціна цим експериментам виявилася фантастично високою.

12. М'ЯСОЗАГОТІВЛЯ

Закономірно, що з майном та їстівними запасами селян радянська влада поводитися так, як це роблять будь-які окупанти – його вилучали на власний розсуд і в яких завгодно об'ємах. Тож на рубежі 20-х – 30-х рр. XX ст. хлібороби позбувалися не тільки хатніх речей, одягу, реманенту, а й худоби, в першу чергу коней. А щодо корів – справжніх рятувальників дітей та дорослих від голоду, то влада їх конфісковувала вибірково. Однак, 1930 року нове лихо прийшло в українські села, зокрема й до тих, що нині входять до Кіровоградської області – розпочалися примусові м'ясозаготівлі. Як і будь-які заготівлі, що їх проводила влада, ці теж супроводжувалися неймовірним насильством.

У 1930 році, як, проте, і в наступних роках, план по м'ясу виконували переважно за рахунок дійних корів, які для більшості родин, як колгоспників, так і одноосібників, перетворилися на єдиних годувальниць, тож їх втрата сприймалася як велике горе для кожного хлібороба. Одночасно з м'ясозаготівлями відбувалося ще й “усупільнення” корів. Тож починаючи з зими 1930 року жителі нинішньої Кіровоградщини масово втрачали велику рогату худобу, все ближче наближаючись до голодної прірви. Дивуватися нічого, адже з остаточної редакції постанови ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року слова про право селян мати у приватній власності дрібний реманент і дійних корів вилучили [1].

Насильницьке відбирання в селян худоби дало свої результати: на кінець січня 1930 року, як відзначила президія Зінов'ївського окрвиконкому, план заготівлі худоби виконаний на 70%, по свинях – на 10%. Президія рекомендувала притягати до судової відповідальності тих, хто злісно чинив опір під час м'ясозаготівлі, бо вона, на думку партфункціонерів, нібито потрапила в “тенета класового ворога” [2].

Про методи заготівлі м'яса в селах Зінов'ївського району свідчать факти, наведені в листі райвиконкому, надісланого 24 серпня 1930 року в усі сільські ради. В ньому, зокрема, вказувалося на те, “що окремі керівники ... забирають примусово корови, хоч вони належать не тільки куркулям, а й біднякам та середнякам. Викрадають корів прямо з сараю, а власники корови й не бачать цього (Новоолександрівська, Калинівська сільради). У вдови Любівич у Кгаївці вибили двері, о 10 годині вечора, коли забирали корову. Таке становище в Клинецьській, Калинівській, Красноярській, Федорівській сільрадах” [3].

Схоже, що до вказівки районних керівників не вдаватися до примусового вилучення корів сільська влада не прислухалася, тож через

два дні з грифом “терміново, цілком таємно” надійшло нове послання Зінов'ївського райвиконкому, в якому голова РВК Кириченко знову вказав на “неприпустимі випадки під час м'ясозаготівлі”, коли “в с.Бережинка корів ловили прямо в череді вночі”. Так місцева влада чинила і в Кгаївці, “знову відбирали і відправляли корів на м'ясо з дворів бідняків і середняків”. Тому голова РВК запропонував “план до двору доводити куркулеві й підкуркульнику, але не середнякам і біднякам” [4]. Напевне, що і цю вказівку сільська влада проігнорувала, тому насильне вилучення корів, схоже, тривало протягом усього 1930 року, бо 11 листопада 1930 року на ім'я голови Зінов'ївської міськради надійшла скарга з с. Бережинка від громадянина М.С.Чайковського, який писав, що “у нього 4 дні тому з череди взято корову на м'ясозаготівлю” та просив повернути її [5].

У серпні 1930 року на с. Костянтинівку Знам'янського району надійшов план м'ясозаготівлі чомусь не в кілограмах, а в кількості корів – їх необхідно здати 32. Голова сільської ради, отримавши з району завдання, одразу написав секретарю Знам'янського райкому партії Клочку лист, у якому запитував секретаря: в кого їх брати, “...бо у багатьох ні теляти, ні свині. ...Але доведеться забирати примусовим заходом, - продовжував розмірковувати у листі голова сільської ради, - не рахуватися з тим, що діти залишаться без молока. А тому я питаю, чи буде це перекручуванням лінії партії, бо виконання плану можливе тільки примусовим заходом, і взято буде декілька штук і у бідняків, навіть членів колгоспу” [6]. Подібний план по “головах” ВРХ у травні та червні 1930 року надійшов і до Федварської сільської ради: її зобов'язали здати на м'ясо 25 корів. І хоча за попередні місяці план по ньому не тільки виконали, але і перевиконали, адже вже здали 28 корів, проте, як писав до Єлизаветградківського райкому партії уповноважений Рогонець, “заготівля скота проходить туго, багацько мається громадян, які відмовляються від здачі, багацько мається розкладницького елементу” [7]. Зайда Рогонець, напевне не міг утямити, чим для селянина була корова, тож і вдався до такого небезпечного вже в той час таврування тих селян, які чинили навіть пасивний опір м'ясозаготівлі.

На Цибулівську сільраду хоч і наклали план здачі м'яса в 29 голів, але вказали, що саме здати: 16 корів та 13 свиней. За виконання плану взявся секретар партійного осередку А. Конюх. Звітуючи до райкому партії, повідомив, що заготовили лише “4 штуки” [8].

Корів сільська влада не тільки вилучала у селян та здавала в план м'ясозаготівель, а й привласнювала. Розголосу набув випадок, коли у травні 1930 року в селянина с.Бережинка Зінов'ївського району Гната Остроухова вилучили корову. Однак худобу одразу не відправили на м'ясо, а передали “на охорону секретарю СОЗу Грішнову І. А. Зазначене майно

(тобто корову) Грішнов повинен був доставити в м. Зінов'ївськ... Зазначене майно гр. Грішнов не доставив". Тому судвиконавець Новіков просив голову Бережинської сільради вилучити цю корову вже у секретаря ТСОЗу [9].

Селяни Великої Виски віддають корів на м'ясозаготівлю. 30.12. 1932 р.
Фонди ЦДКФФАУ

М'ясозаготівля тривала і в 1931 році. 8 лютого, через рік після масового розкуркулення, на спільному засіданні президії Дружелюбівської сільської ради Добровеличківського району знову визначили куркульськими 27 господарств, яким довели "тверді куркульські завдання". Вислухавши доповідь "т. Мартинцова про м'ясозаготівлю", президія ухвалила: "всі корови з куркульських господарств та верхівки села вилучити". Проте тільки 21 корову відібрали на м'ясо, адже 6 "куркульських" сімей їх взагалі не тримали. Свавілья комуністичної влади ніколи не знало меж. Так і в цьому випадку, коли на території Червоно-Кам'янської сільської ради Олександрійського району корови відбиралися взагалі у тих селянських господарств та здавалися "у м'ясозаготівлю", "хто не бажав їх усупільнювати", тобто, віддавати до колгоспу [10].

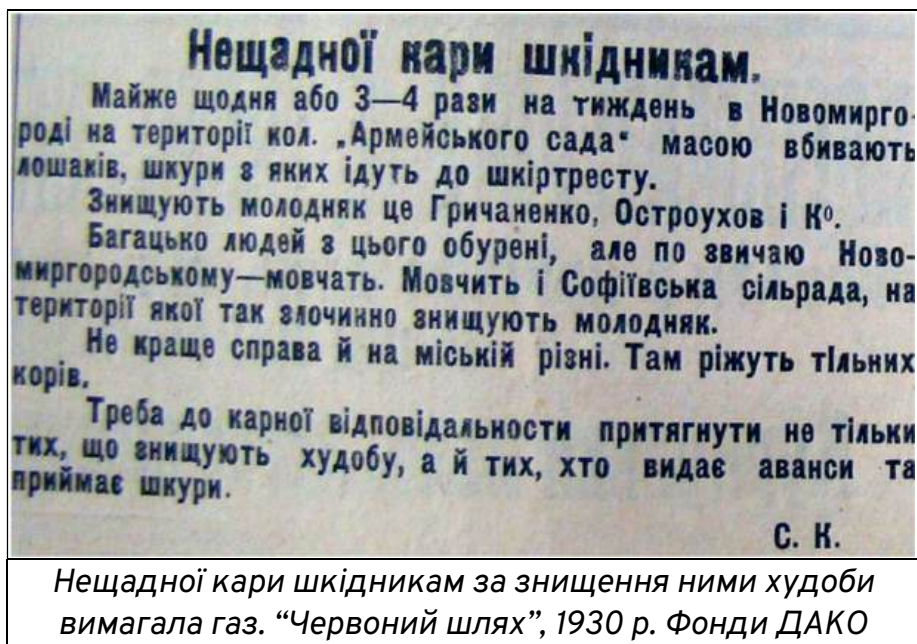
Позбавлення селянської сім'ї корови, що на той вже злиденний час була чи не єдиною рятувальницею від голоду, сприймалося як велике знуцання влади, як незрівняне горе, оскільки і дорослі, і діти втрачали останнє джерело харчування, адже хлібозаготівлі викачували з сіл все зерно. "Особливо врізалось в пам'ять, як виводили нашу годувальницю – корову, - згадував Михайло Мединський, уродженець с. Стефанівка Вільшанського району. – Вона не йшла з двору. Впиралася. А мама охопила її шию руками. Корову

повели, мати волоклася по землі і голосила: “Чим же я діточок годувати буду? Боже, невже ти не бачиш, що робиться!” Філя (сільський активіст Соколенко – Авт.) відштовхнув маму, і вона, впавши, лежала долілиць, поки ми її не підняли і не повели до хати”. Сільські активісти Кравченко, Сафроненко, Соколенко забрали у Мединських не тільки сліпого коня Гнідка, не тільки корову з телям, а відібрали “під мітлу” все зерно і борошно, залишивши сім’ю з шістьма дітьми без будь-яких засобів до існування. Через кілька місяців у сім’ї Мединських від голоду помруть обоє батьків та 14-річний син [11].

Відповіддю селян на насильницьку м’ясозаготівлю почастишали спроби переховування худоби по ярках, хащах, в очереті та невдобах. Інші вдавалися до забою своєї худоби. 18 січня 1930 року в Зінов’ївській окружній газеті “Червоний шлях” з’явилася досить промовиста стаття “Нещадно каратимуть тих, хто буде різати й спродувати худобу” з тлумаченням проекту урядового закону “Про заходи боротьби з хижацьким різанням худоби”, що передбачав застосовувати проти тих, хто вдавався до “шкідницьких дій”, такі заходи: позбавляти права користуватися землею, конфісковувати всю худобу й реманент, притягувати до кримінальної відповідальності.

Навіть без цього закону влада всіляко переслідувала тих господарів, які забивали власну худобу, а факти викривалися. Так, окружна газета “Зінов’ївський пролетар” вказала на випадки цього явища в с.Краснопілка Маловисківського району, де “Коваленко Ф. зарізав бичка, Коваленко М. – заколов кабана, не зодрав і шкури. В с. Олексіївці Профатило А. зарізав корову. Куркуль з с.Паліївка Реваденко порізав молодняк. Переводила худобу й Бандуристева Ярина”. Всіх господарів газета затаврувала “куркулями”. У “шкідництві”, бо без дозволу влади “переводили худобу й реманент”, також отримали звинувачення жителі с.Новокрасне Маловисківського району Надійський та Головах, бо “закололи кабанів, а Головах продав і бичка”. Їхні односельці Д. Лісовий та А. Ніколаєнко теж “зарізували бичка та кабана” та ще й попродали. Спостережливий дописувач до окружної газети таких “злочинних випадків” по с.Новокрасному виявив чимало: 20 господарів вдалися до нищення худоби. Про ці незаконні вчинки власників худоби, як прояви шкідництва, що відбулися в селах Маловисківського району на початку лютого 1930 року, написала окружна газета. Напевне, що вони стали об’єктом прискіпливої уваги репресивних органів [12].

Доволі прогнозована реакція і місцевої влади на такі повідомлення – господарства обкладалися непомірними податками, яких виконати вони не могли, тож одразу проголошувалися “куркульськими” та розкуркулювалися. Зокрема, в с. Піщаний Брід Новоукраїнського району п’ять селянських господарств проголосили “куркульськими” тільки за те, що коли члени

колгоспу прийшли конфісковувати “все майно в куркулів Білоконя А., Савченка Я., то один з “цих куркулів заявив: “Я від радянської влади давно цього ждав. Беріть, беріть, візьмемо й ми колись у вас!”. Але члени колгоспу швидко йому

закрили рота, виставивши з хати та з двору. “Ми тебе, - казали колгоспники, - нищимо як клясу, й до старого немає повернення!” [13]. Зарізали свою худобу й голова Мар’янопільської сільської ради Новоукраїнського району Загарнюк, член сільради Кравченко, голова колгоспу Авраменко, але чи їх “розкуркулили”, невідомо [14].

Масовий забій власної худоби в 1930 році набрав таких розмірів, що примусив владу вдатися до найрішучіших заходів по забороні цього явища. Згідно інструкції інспекції торгівлі Зінов’ївської міськради з 6 серпня 1930 року заборонялося різати худобу “не на державних різницях”. Віднині торгівля м’ясом вважалася спекуляцією, за що передбачалася кримінальна відповідальність. Сільській владі наказувалося “повести найрішучішу боротьбу з будь-яким убоєм скота”. Зарізану тварину або м’ясо, та того, хто це зробив, “необхідно затримувати та направляти в райміліцію” [15].

З категоричною вимогою припинити “таємний забій худоби” звернувся до голів сільських рад також голова Зінов’ївського райвиконкому Кириченко. У своїй телеграмі 8 серпня 1930 року він вказав на випадки “масового забою худоби в Масляниківці, Обознівці”, та наказав “м’ясо конфісковувати”, а проти тих, хто це робить, вживати якнайсуворіших заходів [16].

Про трагічну ситуацію щодо кількості худоби, що залишилася в селах нашого краю в 1930 році, свідчить таке: в с. Новоолексіївка Новоукраїнського району вже в лютому 1930 року “не було телят та свиней, бо всіх порізали” [17]. В Софіївській сільській раді Зінов’ївського району на кінець березня 1930 року залишилося 70 корів, тоді як в листопаді 1929 року їх числилося понад 300 [18].

Отже, примусове вилучення перш за все корів в українських селян, що набуло величезних розмірів у 1930 році, та намагання власників худоби хоч якось уберегтися від насильницьких реквізицій худоби, змушувало їх

вдаватися до таємного забою, стало черговим, але не останнім грабунком держави селян. Адже з селян і надалі вимагали здавати “коров'яче молоко й масло, кінське волосся, кістки, шкіри, щетину, роги...”.

Забивати худобу в наступних роках вже не було можливості – вона стала або колгоспною, або її свого часу забрали на м'ясозаготівлю. Ту, що залишилася в окремих селянських родинах, всіляко берегли. В розмові з секретарем Новоукраїнського райкому партії Діденком селяни скаржилися на те, як діяла влада під час усупільнення корів: “Як не даєш корови, то можеш вилітати з комуні!” [19]. Формально влада дозволяла селянам тримати корови: “кожен бідняк і середняк, що вступає до колгоспу, має повне право залишити у своєму господарстві корову” – таке роз'яснення для селян дав Зінов'ївський ОПК і ОВК 11 березня 1930 року. Але воно виявилось запізнлим – масовий забій та усупільнення корів призвели до того, що в селян їх майже не залишилося.

М'ясозаготівля не поліпшила постачання м'ясом жителів міст України, зокрема й тих, які жили в м. Зінов'ївську. М'ясо віднині не продавалося, а “розподілялося у м'ясорозподільниках”. Про ситуацію, що склалася в місті, не змовчала навіть газета “Зінов'ївський пролетар”, де у статті “Білгородський та Гофман господарюють в м'ясорозподільниках” описала, напевне, типову картину забезпечення містян м'ясом у розпал м'ясозаготівельної кампанії: “Весь Пермський район обслуговує один м'ясорозподільник і тут щодень стоять хвости з 4 годин ранку ночі. Крамницю відкривають о 8 год. ранку і працює в ній всього один чоловік. В м'ясорозподільнику № 61 рубщик Гофман відмовляється видавати м'ясо пайовикам, що спізнилися хоча б на 2-3 хв. Взагалі працює формально і знехотя, страшенно лаючись з усякого приводу. Коли в розподільнику № 61 якось зіпсувалася електрика, Гофман не подбав про те, щоб справити її своєчасно й кілька днів поспіль видавав м'ясо, освітлюючи приміщення сірником” [20].

А вже за рік м'яса в місті не стане зовсім, тож робітничі сім'ї перейдуть на поїдання м'яса трупів тварин (дохлих коней), а то й взагалі гинуть від голоду.

Наприкінці 20-х років влада приступила до вилучення в українських селян найважливішого їхнього життєвого ресурсу – хліба. Увесь репресивний і диктаторський апарат більшовицької держави був спрямований на відбір у хліборобів вирощеного ними зерна. Влада при цьому не надто переймалася тим, а що ж будуть їсти, власне, хлібороби, тож відбирала максимальну кількість зерна, залишаючи селянам на прогодування незначну його частину в 1929–1931 роках та, відчувши безкарність, відбирала вже всі без винятку їстівні припаси в 1932–1933 роках, що призвело до трагедії планетарних вимірів. Вилучення хліба, або т.зв. хлібозаготівля, як і м'ясозаготівля, здійснювалися примусовими методами.

На інше комуністична влада виявилася патологічно нездатною. Проте вигадливість її, що тільки ускладнювала життя громадян, не знала меж.

Так, ледь оклигавши від голоду, колгоспники нинішньої Кіровоградщини зіткнулися з новим лихом: 28 серпня 1933 року РНК СРСР та ЦК ВКП(б) затвердили чергову постанову про обов'язкові поставки м'яса державі. Цим конструкція голодної сталінської диктатури вивершувалася новими драконівськими обмеженнями, що надійшли на місце. А пропагандисти детально роз'яснювали цю постанову, значно відмінну від попередніх. Тож віднині м'ясо державі повинні здавати не тільки ті, хто утримував будь-яку живність, а всі жителі сіл, як колгоспники, так і одноосібники, “незалежно від їхнього майнового стану і наявності в цих господарствах худоби”. Ті селянські родини, які не виконували завдань по м'ясу, сільські ради повинні штрафувати, виходячи з його ринкової вартості. Вся належна родині худоба вилучалася в примусовому порядку в розмірі річного зобов'язання по м'ясу. Якщо господарство вдруге не в змозі виконати план, то господаря судитимуть. Слідству і суду на цю процедуру відводилося 5 днів. У цьому випадку, крім позбавлення волі глави сімейства, в сім'ї вилучалася будь-яка живність.

Норми, встановлені інструкцією Наркомату постачання СРСР, передбачали, що одноосібне господарство протягом року повинне здати державі 39 кг м'яса; колгоспники тих колгоспів, де не створили товарних ферм – 25 кг; колгоспники в колгоспах з товарними фермами – 74 кг [21].

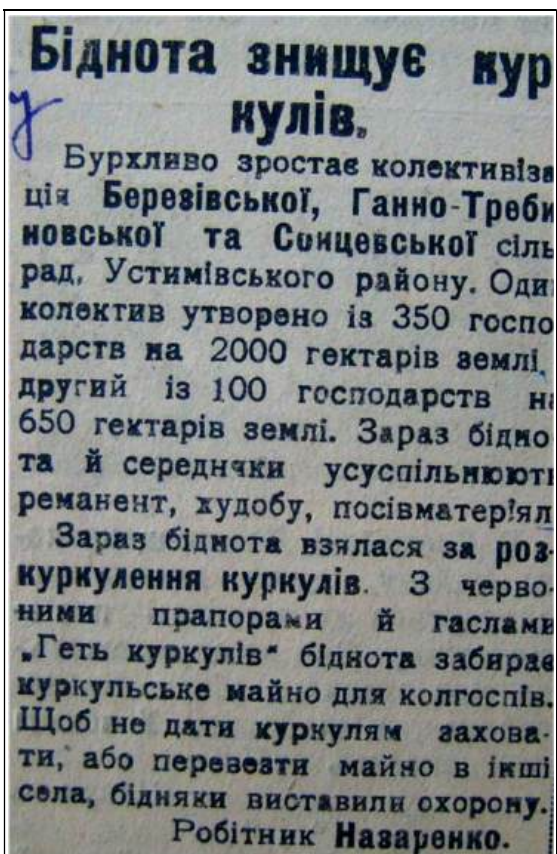
До 25 травня 1934 року тільки Знам'янський район здав по зобов'язаннях 4101,98 цнт м'яса. Жителі с. Диківка віддали 208,5 цнт, с. Дмитрівки - 271,08 цнт, с. Цибулеве – 211,27 цнт, с. Федваря – 209,06 цнт. Якщо одноосібники Знам'янського району спромоглися віддати державі 91,55 цнт м'яса, то колгоспи лише 51,61 цнт [22]. До кінця року залишалось багато часу, тож кількість зданого м'яса тільки одним районом зросла в кілька разів. Однозначно, що держава вилучала не надлишок м'яса, а майже все. Знахабніла в безкарності влада також наклала на жителів сіл зобов'язання на поставки ще й молока, яєць, сиру, вовни, шкірсировини, городини, садовини. За невиконання в зазначені строки зобов'язань колгоспники та одноосібники піддавалися великим грошовим штрафам, конфіскаціям живності та майна, арештам. Фактично єдине, що на той час у селах не обкладалося владою податками, це повітря та вода. Зашморг на шії сільських жителів у вигляді нестатків затягся настільки сильно, що всі вони ледь виживали. Так тривало аж до середини 50-х рр. ХХ ст. Потім чимало цих податків відмінили, що сприймалося колгоспниками як значне полегшення.

13. РОЗКУРКУЛЕННЯ 1931 РОКУ – ЗАСІБ ПРИМУСУ ДО РОБОТИ В КОЛГОСПІ

Розкуркулення, як універсальна політика державного терору щодо українських хліборобів, продовжилося в 1931 році. Якщо попереднього року це слугувало дієвим інструментом у змушуванні хліборобів “добровільно” вступати до колгоспів, то нині, після фактично провального першого колгоспного господарювання, що приніс лише одні розчарування, як селянам, так і владі, таке робилося з єдиною метою – змусити колгоспників каторжно і фактично задарма працювати, а одноосібників – повернути до колгоспів. Вже восени 1930 року хлібороби залишилися з невеликими запасами хліба, адже більшість його відібрала держава, тому селяни жили бідно. Це аж ніяк не примушувало їх здійснювати трудові подвиги наступного року. Для влади такий стан вважався неприйнятним – вона не могла змиритися з норовом та небажанням багатьох колгоспників, напівголодних після “перших більшовицьких жнив”, і надалі безвідмовно працювати в колгоспах. Тож закономірно, що в селах, після масового розкуркулення в лютому-березні 1930 року, знову взялися за старе – за розкуркулення, вважаючи це єдиним ефективним методом залякування, тепер вже колгоспників. Одночасно це стосувалося і одноосібників, наявність яких у селах кидала виклик владі.

Втілюючи таку політику центру, 28 грудня 1930 року до всіх сільських партійних осередків Зінов'ївського району, а також Зінов'ївській міській раді, надійшов секретний лист, в якому цим органам знову наказували розгорнути підготовчу роботу та розробити всі заходи з виселення та переселенням куркулів, зокрема, скласти списки тих, які “шкодили колгоспному будівництву”. На це відводилося три дні. А всю “операцію” потрібно здійснити протягом січня 1931 року. Тож на початку року визначену в партійних комітетах певну кількість куркулів знову виселили до Сибіру чи Уралу. Нагадаємо, що масові виселення в хліборобів Зінов'ївщини в необхідні місцевості СРСР відбулися перед цим у лютому-березні, в квітні-травні та в листопаді 1930 року. І здавалося, кого вже в селах виселяти? Все-таки, знайшли, тож січневі 1931 року розкуркулення – чергова “операція” зі знищення селян Зінов'ївщини з єдиною метою – постійно тримати в неймовірному страху вцілілих, над якими, мов Дамоклів меч, нависала загроза опинитися біля Льодовитого океану.

Кого і скільки вислали у січні 1931 року на Північ – невідомо. Але й цих жертв знову виявилось замало, тому конвеєр розкуркулення тривав, і, крім Сибіру, в 1931 році частину колгоспників, затаврованих як куркулі, вирішили

Інформація в газ. "Червоний шлях", 1930 р., про розкуркулення в селах Устимівського р-ну. Фонди ДАКО

залишити в Україні, однак виселяли далеко за межі сіл на землі, які ніколи й ніким не оброблялися, на т. зв. "невдоби". Вперше таку операцію влада здійснила весною 1930 року, тому наступного року для такої роботи той досвід згодився. Щодо Зінов'ївської міської ради та районних виконавчих комітетів, то їх зобов'язали якнайшвидше забезпечити відведення такої "невдобної землі". Влада поспішала, адже наближалася посівна кампанія, а дієвих стимулів, щоб зацікавити колгоспників добросовісно працювати, не було. Тому саме в такий жорстокий спосіб, що викликав закономірний страх у колгоспників, й змушували їх до ударної праці весною 1931 року на колгоспних полях. До цієї вкотре абсолютно злочинної за своєю суттю роботи – весняного розкуркулення, вже вкотре залучалися всі сільські партійні осередки і кожен без винятку

комуніст, - вони, зокрема, повинні здійснити певну "масово-політичну роботу" навколо виселення куркулів [1].

За цими доволі формальними і часто вживаними тезами про "масово-політичну роботу" насправді приховувалися дії, спрямовані на те, щоб ще більше розколоти сільські громади, нацьковуючи одних селян на інших, та на прикладі трагічної долі їхніх односельців змусити вже вкотре таким жорстоким залякуванням інших беззаперечно коритися. Другої мети в цих заходах партії не було.

Всю роботу з виселення куркулів, приміром Зінов'ївського району, координувала т. зв. трійка, до якої увійшли Кириченко, Єфіменко, Йодко.

У сільські ради, а їх на січень 1931 року в Зінов'ївському районі налічувалося 45, для організації виселення куркулів відрядили уповноважених. До Нечаївської відбув Шварц, Софієвської – Перфільєв, Коротянської – Горобченко, Вишняківської – Зозуля, Германівської – Шейнер, Сасівської – Ліхтман, Клинівської – Левіт, Лелеківської – Зайцман, Березинської – Шибанов, Кгаївської – Фельдман, Грузчанської – Бабічев тощо [2].

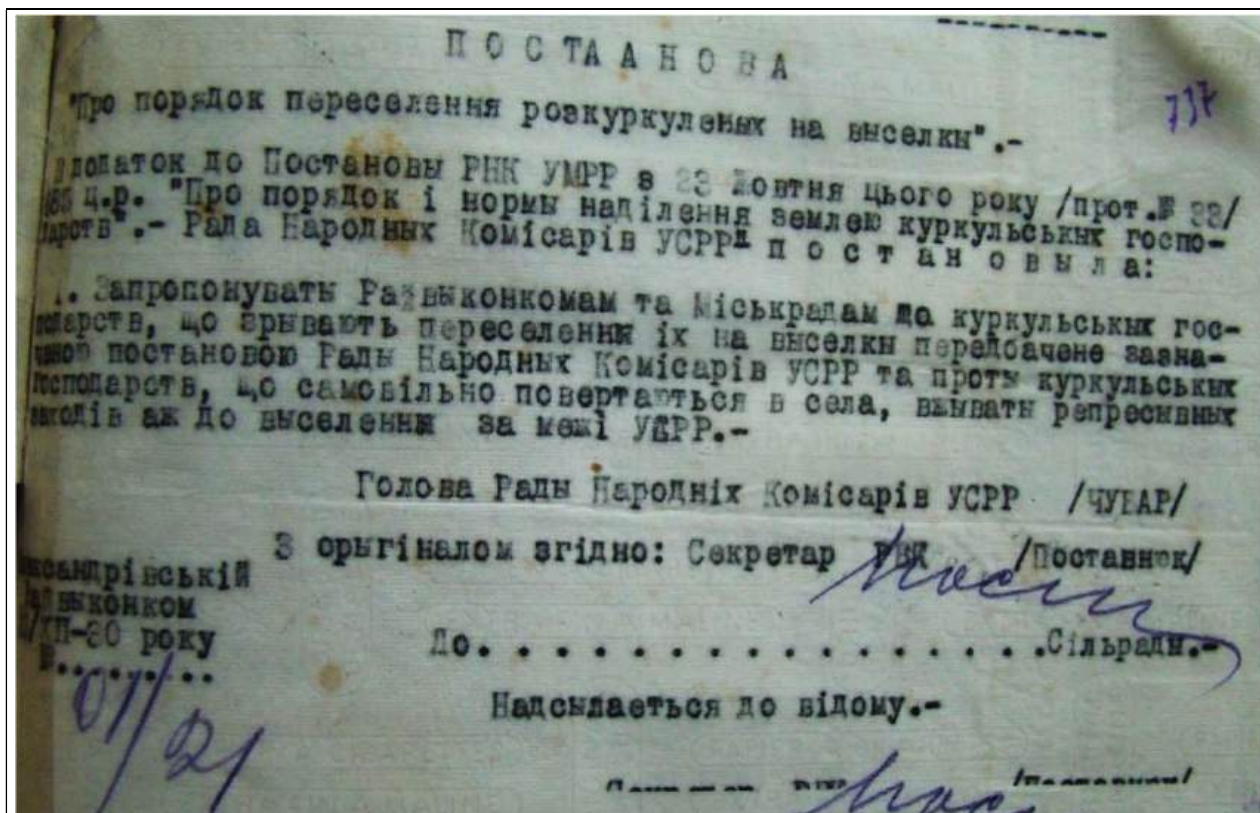
Перебуваючи в лавах партії й користуючись повною довірою влади, а, інакше, цю невдячну роботу їм не довірили б, майже всі уповноважені

обіймали, як правило, певні відповідальні посади, тож серед них, зокрема, були: директор спиртзаводу, завоорг міського комітету ЛКСМУ, завідувач коморою Зіншвейпрому, завідувач Зінпайбуду, завідувач складом олійниці, помзавцегельної, завідувач перукарською промкооперацією, завідувач складу шкір синдикату, директор медтехнікуму. Справу розкуркулення партія довірила також друкарю міської друкарні, слюсару заводу “Більшовик” тощо. Тобто, як на ті вже безхлібні й бідні часи майже чимало уповноважених добре прилаштувалися, однак змушені, за наказом партії, покинути, нехай і тимчасово, доволі комфортні в матеріальному плані місця і відправитися на села. Чи усвідомлювали злочинну суть своєї там роботи? Сумнівно!

З собою кожен повіз таємну інструкцію, розроблену “трійкою” в особі вже згадуваних Кириченка, Єфіменка та Йодко, щодо порядку розселення куркулів третьої категорії. Згідно неї далеко за селами для них готували “невдобні землі” з таким розрахунком, щоб ті не межували з залізницями, лісом, МТС, радгоспами, колгоспами. На них планували створити нові поселення, кожне не більше як на 20 сімей, наділивши виселеній родині по 0,5 га землі – непридатної для господарювання. Фактично для селян Зінов’ївщини, визначених владою на куркулів третьої категорії, облаштували справжнє “гетто”. Та не одним лише виселенням за межі сіл влада обмежувала селян: їх на нових місцях намагалися максимально ізолювати і фізично замордувати. Так, землі для ведення ними господарства наказано виділити не ближче, ніж за 3-4 км від куркульського висілка, тому дорога туди і назад, як правило – піша, відбирала у стомлених і голодних людей залишки сил. А щоб куркулі в полі між собою не контактували, то ділянки їм звеліли нарізати в різних місцях - щоб межі не сходилися одна з одною. Визначили для них і єдиний тип житла – тільки землянка, вкрита соломною, а зверху засипана землею. Для кожної сім’ї розмір такої оселі визначався окремо, в залежності від кількості її членів. На таких висілках планувалися тільки дві наземні будівлі: спільний сарай для зберігання “мертвого” реманенту, та окрема хата для коменданта, призначення якого керувати усім життям куркулів, фактичного наглядача від влади за їхньою поведінкою. Також він одноосібно і на власний розсуд розпоряджався всією робочою силою висілка, кожному роздавав наряди на роботи, збирав податки коштами та зерном [3].

Виселених обмежили і в пересуванні – їм забороняли самотійно покидати висілки і навідуватися в колишні рідні та сусідні села, також ніхто з колгоспників та одноосібників не мав права провідувати на новому місці родичів чи знайомих. Мали право приходити туди безперешкодно тільки

співробітники ДПУ. Самовільне залишення висілка, навіть до лікаря, загрожувало такому примусовому переселенцю судом.

Постанова РНК УСРР "Про порядок переселення розкуркулених на висілки".
1930 р. Фонди ДАКО

Чітко виписали обов'язки виселенців. Вони не тільки повинні обробляти свої шматки неродючої землі, а й платити з них податки зерном та м'ясом у розмірах, вказаних комендантом. Однак, для нещасних це не головне – вони повинні постійно і безплатно працювати ще й там, де їм накажуть: на будівництві, в колгоспах та радгоспах, на ремонтах доріг, копанні силосних ям, на колгоспних жнивах, лісозаготівлях тощо. Для конвоювання до місця роботи виділялася охорона – на кожні 10 куркулів два вартіві. Робочий день тривав залежно від сезону: або 12 годин, або від світанку і до смеркання. На роботу виходили по дзвінку. На виробничих об'єктах поза межами висілок їх теж ізолювали – вони працювали окремо від інших робітників. Для обробки наділеної землі такого реманенту як плуги, борони, чи, навіть, коні, куркулі повністю позбавлялися. Тож ті 0,5 га нової землі вони повинні перекопати лопатами. В поле наказали виходити колонами під наглядом конвою, так і повертатися. Гарячу страву дозволили готувати для них вранці та пізнього вечора, а на обід – тільки власний хліб, якщо, звичайно він був, та вода [4].

На куркульських висілках коменданти відбирали людей у заручники – на випадок втеч чи якихось ексцесів, а також запровадили кругові поруки. Задля покарання заручників планували показово судити та відправляти у

віддалені райони СРСР. Обмеження стосувалося і щодо забезпечення висілок продуктами харчування. В інструкції наголошувалося, що вкрай важливі для проживання продукти на висілки надходитимуть тільки в обмін на зерно, м'ясо, овочі [5]. Оскільки виселення запланували на зиму 1931 року, а перед цим селян розкуркулили, тобто, обібрали до нитки, то невідомо, як вони дочекалися на висілках літа і чи дочекалися взагалі. Повторимось: умови перебування на таких висілках українських хліборобів повністю відповідали класичному визначенню терміна “гетто”, але радянського типу.

Прибувши в села, уповноважені склали списки куркулів, переписали поіменно членів їхніх родин, описали все майно та від тепер вже колишніх власників отримали розписки про його збереження. Позабирали також всі документи, будь-які цінності, облигації. Все наявне в господарствах зерно передали до сільських рад. Біля кожного куркульського двору виставили варту. Односельцям заборонили заходити у намічені до розкуркулення двори. Потім чоловіків першими повели на виділені для їхнього проживання місця, де вони в січні 1931 року розпочали копати для своїх сімей землянки.

За командою з Зінов'ївська сім'ї куркулів збирали у колони по кілька десятків осіб і глухими польовими дорогами, оминаючи села, відправляли на висілки. День для виселення їм заздалегідь не повідомили, а коли він настав, то на збори, що розпочалися по всіх селах Зінов'ївського району навмисне о 2 годині ночі, дали тільки 20 хвилин. Поряд з дорослими на висілки йшли їхні діти. Зауважимо, що такий детальний порядок виселення куркулів у січні 1931 року, умови їхнього перебування на висілках, використання їх на тяжких фізичних роботах без будь-якої оплати, відпочинку, якісного харчування, належної медичної допомоги та найелементарніших побутових умов розробили та оформили відповідною інструкцією комуністи Кириченко, Єфіменко та Йодко. Перший був головою Зінов'ївської міської ради, останній – начальником Зінов'ївського окружного ДПУ.

Детальних звітів від уповноважених про розкуркулення в січні 1931 року до сьогодні не збереглося, однак підсумки цієї роботи в Зінов'ївському міському комітеті партії підбили. Так, якщо у 1930 році по території тільки одного Зінов'ївського району розкуркулили 1015 дворів, з них вислали за межі України 260 родин, відправили на висілки – 711, а інші повтікали, то в січні 1931 року з цього району знову виселили за межі України 151 селянське господарство, відправили на висілки 561 родину [6]. Взимку 1931 року, коли округи кілька місяців як ліквідували, під патронажем Зінов'ївського міського комітету партії перебували 45 сільських рад. Отже, кількість сімей, яких розкуркулили менше ніж за рік – з лютого 1930 по лютий 1931 року, в одному лише Зінов'ївському районі становила 1717. Підрахувати кількість покалічених

розкуркуленням доль, як дорослих, так і дітей, неможливо – органи тогочасної влади розмір середньостатистичної сім'ї брали з розрахунку 4 особи. Були, однак, куркульські сім'ї, які налічували по 13-15 душ.

Зрозуміло, що зимові розкуркулення працювали на перспективу: так колгоспників страхали та змушували безвідмовно працювати на другій весняній колгоспній посівкампанії.

Дійсно, зовсім відкрито про такий “стимул” до праці, як розкуркулення, що відбулося по всіх без винятку районах колишньої тепер Зінов'ївської округи (ліквідована у вересні 1930 року), говорилося, зокрема, на зборах “наймитсько-бідняцької групи” колгоспу “Більшовик” Гнатівської сільської ради Новоукраїнського району, що відбулися 25 березня 1931 року. Голова зборів Петро Близнюченко у своєму виступі заявив: “...у нас наступає друга більшовицька весна. А для того, щоб нам не перешкоджали куркулі в роботі, щоб з успіхом провести сівбу та краще побудувати соціалістичне будівництво, нам необхідно вигнати куркулів”. Учасники зборів ухвалили вигнати куркулів Івана Зайченка та Михайла Полярського – “безповоротно”. А також Гаврила Пицуна, Олександра Перехреста, Степана Зайченка, Григорія Балявського, Петра Зайченка, Семена Зайченка [7]. Тож ці колгоспники зі своїми сім'ями, нині затавровані як куркулі та вигнані з колгоспу, та, крім того, обкладені великими податками, вже скоро опиняться – одні, далеко за межами України, інші – на висілках.

27 січня 1931 року відбулося засідання президії Великописківського РВК. Його члени Катеринич, Курінський, Вареник, Бондаренко, Бобришова, Прачко, Сочінський, Тишківський розглянули питання про утворення висілок для куркулів та перегляд норм землі для них. Ухвалили виділити для куркулів землі по балках найгіршої якості в таких місцях: по балці в с.Іванівка. по балці на північ від с.Ковалівка, на південь від о.Балієве, по Чумацькій балці, на межі Петрівки до межі о. Балієве по балці [8].

За межі с.Красносілка Олександрівського району виселили загалом 32 сім'ї, з яких 21 вважалися “середняцькими”, 5 – куркульськими, а соціальний стан інших 6 родин сільська рада не змогла визначити, проте чомусь все-таки виселила на невдоби [9].

Після сівби, як відомо, обов'язково наставала наступна господарська кампанія – жнива.

Закономірно, що нова хвиля масових розкуркулень знову відбулася, але цього разу саме напередодні “других більшовицьких жнив” – у червні 1931 року, бо інших стимулів до праці радянська влада тоді не шукала. Тож цього разу знову куркулили тих, які за соціальним станом всі як один належали до середняків та бідняків і майже всі були колгоспниками. Як не дивно, однак і серед них знову знайшлися “недобитки”, яких постановили вислати “на

Урал”, щоб ті не шкодили “соціалістичному будівництву”. Саме з такими формулюваннями на початку літа 1931 року в селах плодилися протоколи усіляких зборів, де першим питанням обов’язково стояло “розкуркулення”, а за ними – підготовка до жнив, участь у сапці технічних культур тощо.

Затято до розкуркулення взялися знову таки в Зінов’ївському районі. Чергова команда на “літнє” розкуркулення надійшла на села і цього разу з міського комітету партії, а списки підготували, як і раніше, в ДПУ. Для активізації роботи з розкуркулення та його безпосереднього здійснення на села вже вкотре відправилися уповноважені. Так, 6 червня 1931 року відбулися збори комуністів с. Петрове. Довго і переконливо про необхідність чергового розкуркулення та висилки куркулів розповідав посланець міста комуніст Бабічев, посилаючись при цьому на лист Зінов’ївського міського комітету партії. Досвід щодо розкуркулень Бабічев вже мав – цим він займався в січні 1931 року на території Грузчанської сільської ради. На зборах ухвалили залучити до розкуркулення всіх членів та кандидатів у члени партії, намітили й жертви [10].

Організувати розкуркулення в Аджамській сільській раді доручили Івану Спренжину. 6 червня 1931 року, після отримання на руки списки куркулів, він обійшов кожен визначений двір і в їхніх господарів взяв підписки, що ті попереджені про вготовані проти них акції. На ранок наступного дня Спренжин скликав на збори членів партії та активу. І щиро дивувався від того, що окремі комуністи не брали участі в “підготовчій роботі”, а біднота вперто заявляла, що куркулів вже немає, що не потрібно їх виселяти. Однак, коли уповноважений здійснив “роз’яснювальну роботу”, то “комуністи згодилися і наперебій вимагали вислати за межі України” куркулів [11].

6 червня 1931 року закриті партійні збори відбулися в колгоспі “Незаможник” с. Комишувате. 14 комуністів та 27 комсомольців розглянули два питання: “Боротьба з куркулями як класи” та “Про хід просапної кампанії та підготовки до уборки врожаю”. Детально про “класову боротьбу” на селі розповів комуніст Пирогов та запропонував вислати за межі України І. М. Завидного. Доповідача підтримали сільські активісти Пилипенко, Гавриленко, Кучеренко, Шульга. Тож доля їхнього земляка Завидного була вирішена: збори ухвалили вислати сім’ю колгоспника, а віднині куркуля, за межі України. З іншого питання виступив комуніст Волковський – голова колгоспу. Він розповів, що просапка у колгоспі в “прориві”, що не висапаними залишаються 860 га, а на роботу з 760 колгоспників виходять тільки 250-300. З цього питання збори ухвалили виявляти симулянтів, а їхні прізвища вносити до “чорних списків”. Сільська влада була впевнена, що на роботи вийдуть майже всі колгоспники, адже ніхто з них не мав гарантій від того, що не потрапить до списків на розкуркулення під час цієї каральної хвилі [12].

Б. Грудський, уповноважений по Староданцигській сільській раді, збори провів теж 6 червня, і на них проголосували розкуркулити і вислати за межі України дві родини, проте посланець Зінов'ївська не знав як бути з третьою сім'єю – Гідлоренцями: на господарстві залишилася тільки дружина, а чоловік вже який час перебував у БУПРі [13].

Уповноважений по Криничуватській сільській раді Тітков детально описав у листі до Зінов'ївського ДПУ та міського комітету партії про настрої в селі: "...колгоспники схвалюють заходи партії і ДПУ щодо вислання куркулів на Урал", і що настрої у селі "батьорий". З якого дива у Криничуватому "батьорилися"? Можливо через те, що проголосували розкуркулити: 48-літню Оляну Полімонову з трьома дітьми – 13, 11 та 6 років (Микита, Марія, Леонтій); 38-літню Марфу Юрченко – матір трьох дітей (10-літня Ганна, 8-річний Левко та однорічний Микола); вдівця Василя Шевцова (мав двох дорослих дочок); одинака Івана Балгору. Також Тітков запевнив Зінов'ївський міський комітет партії та ДПУ, що до вивезення куркулів все готове [14].

У с. Покровському настрої серед колгоспників виявилися дещо відмінними, ніж у Криничуватому. Так, на зборах, де стояло питання про розкуркулення, навіть від активу лунали репліки і запитання: "Кого вислати, батраків?", "...куркулі – добрі господарі, добрі працівники, якщо б усі такими були, як куркулі...". Уповноважений Федорченко, відправляючи звіт до Зінов'ївська, 7 червня 1931 року поскаржився, що на зборах "не відчувалося того бойового настрою, а була байдужість, ніхто не висловлювався". Закономірно, що пасивний опір колгоспників у Покровському змусив владу організувати ще одні збори з попередньою повісткою – про розкуркулення [15]. І мети таки досягли, тож все-таки проголосували за виселення куркулів.

Посланий на розкуркулення до Обознівки уповноважений Мойсюк, повідомивши Зінов'ївський МКП про успіхи в колективізації села – 100% селянських господарств у колгоспах, одночасно просив поради, як бути з визначеною ДПУ до розкуркулення сім'єю Юхима Шульги. Самого господаря розкуркулили ще взимку 1931 року, а в селі залишилася дружина Марфа – 45 років, а з нею четверо дітей – Віра, Марія, Микола та Олександр. Їхній старший син Костянтин перебував під арештом у БУПРі. Також у селі поневірялася самотньою дружина 61-річного Пилипа Трохимовича Грабенка – Уляна. Чоловіка на початку 1931 року теж розкуркулили, а син Дмитро утік [16]. Відповідь Мойсюку невідома, проте, напевне, прогнозована, адже гуманністю та злостива влада майже ніколи не відзначалася.

З листа уповноваженого по Грузчанській сільській раді Фінгарета до Зінов'ївського МКП та міського ДПУ теж прозоро проступають причини

розкуркулень, що відбулися влітку 1931 року. Адже збори по розкуркуленню в Грузькому організували “під кутом підготовки до жнив, 100% виконання податків, завершення суцільної колективізації”. З гордістю, напевне, за свою каїнову роботу, Фінгарет повідомив також і про те, що учасники зборів не тільки підтримали список розкуркулених, а навіть вимагали внести до нього ще кілька нових прізвищ [17].

На зборах по розкуркуленню в с. Зелене уповноваженому Ландовському докладати особливих зусиль, щоб переконати маси в доцільності цього заходу, не довелося, оскільки “...колгоспники самі у своїх виступах вимагали від сільської ради вислати куркулів з території України”. Таку кару вготували сім’ї Шинкаренків. Одночасно колгоспники “...проголосили себе ударниками і мобілізованими на жнива” [18]. Від себе додамо, а інакше і бути не могло з “ударною працею” в с. Зелене після цієї фактично каральної операції, що її виконували місцеві та прислані комуністи на вимогу партії та її вірного слуги ДПУ.

Уповноважений по Високих Байраках комуніст Стикута, пишучи звіт до Зінов’їська, напевне сам того не бажаючи, охарактеризував матеріальний стан тих, кого все-таки вирішили вислати: у куркулів, як з’ясувалося, “продуктів в деяких дуже мало, а також і одягу”. Видається, що душа в уповноваженого не зовсім зачерствіла, адже він навіть подбав, щоб перед засланням забезпечити нещасних одягом та продуктами “хоча б у мінімальній кількості”. Також Стикута повідомив, що у сім’ї визначених до розкуркулення Крикуненків молодші члени родини повтікали, залишилося тільки двоє старих – обом по 73 роки. Бідкався Стикута і за ті сім’ї, намічені на розкуркулення, в яких були малі діти – до 10 років, тому питав поради що з такими робити. Також повідомив, що серед куркульських також числилися й такі, де залишилися одні лиш діти, а старші повтікали з села. Заступився уповноважений і за визначеного на розкуркулення Горбенка. Станом на 8 червня він перебував у БУПРі. Стикута повідомив до міськкому партії про те, що за арештованого добрі слова говорили односельці, а звинувачення про те, що Горбенко нібито мав служницю, неправдиве, адже змушений взяти до малих дітей доглядальницю, оскільки дружина тяжко хворіла [19]. Загалом Стикута чи не єдиний, хто навіть такими доволі скромними, та все ж гуманними діями, випадав з щільної шеренги цинічних і жорстоких посланців міста – уповноважених.

Натомість уповноважений по Іванівській сільській раді Єфімов підготовку до виселення, зокрема вдови Войтенко, охарактеризував як “бойову”. І це відповідало дійсності, адже актив села проти знедолених мав на озброєнні 4 рушниці. Також йому з активом вдалося зловити й передати міліції збіглого

куркуля Т. Сергача, а куркуля А. Короленка, який намагався втекти з села, заарештували співробітники ДПУ [20].

Вивезення на залізничну станцію нещасних і повністю деморалізованих селян, які майже всі донедавна вважалися колгоспниками, а тепер їх проголосили куркулями, теж нагадувало військову операцію. Ось як це відбувалося в с. Обознівці, про що у звіті до Зінов'ївського міського комітету партії доповів комуніст Мойсюк: удень і вночі 36 сільських активістів стерегли обійстя намічених на заслання, варту розставили також на кутках, а на дорогах, що вели з села, облаштували секрети. Знайшли в Зінов'ївську навіть дочку обознівського куркуля Шульги – Віру. Дівчина з 1928 року працювала наймичкою у заможній міській родині, напевне, що прислужувала новій партійній аристократії, однак з сім'єю “не порвала”, тож, як вихована і добросовісна дитина, провідувала батьків. “Вона теж підлягає заслання!” - був категоричним уповноважений Мойсюк. Також повідомив, що в селі йому довелося зіткнутися з діями “класового ворога”, який встиг посіяти “досить сильні сумніви в деяких середняцьких головах про те, що можуть розкуркулити також і їх”. Цей “класовий ворог”, що невідь звідки взявся в селі, навіть відважився висловлювати уповноваженому Мойсюку докори з приводу несправедливого розподілу продуктів і товарів: “...біднота інколи не має трудоднів, а продукти і крам видають чомусь їм, а середнякам – майже нічого” [21].

Уповноважені, організувавши розкуркулення, деякий час залишалися в селах. Їхні подальші звіти та інформації до Зінов'ївського міського комітету партії дозволяють уявити наслідки таких дій влади проти поневоленого народу. Так, вже згадуваний Федорченко повідомив, що після вивезення з Покровського куркулів з виходом колгоспників на роботи “спостерігається перелом”, а робота по збиранню податків “розгортається”. Поряд з цим йому довелося почути від колгоспників докори в тому, що насправді вислали не куркулів, а середняків та наймитів [22].

Не все так, як задумувалося, відбулося і в с. Водяне, і наслідки розкуркулення, на що так розраховували в міському комітеті партії, не надто вплинули на стимулювання до праці колгоспників. Уповноважений Островський у звіті повідомив, що ставлення до просапки “прохолодне, в колгоспі “Нова праця” приблизно 150 колгоспників, а на роботу виходять 40-50 осіб”, ігнорує роботу навіть дружина голови колгоспу, за колгоспниками немає кому наглядати, також невідомо хто скільки зробив. План мобілізації коштів для с. Водяне довели в 35 тис. крб., на 18 тис. забрали майна у куркулів, а “17 тис. крб. немає в кого взяти”. Воно й зрозуміло: неймовірна бідність колгоспників ставала нормою. Примітно і те, що з 7 сімей, визначених до заслання на Урал, повтікали з села Водяне п'ять. Не

виявилось куркулів і в с.Юр'ївка. І не тому, що їх не було в списку, складеному в ДПУ, а тому, як писав 9 червня 1931 року до МКП уповноважений Бучинський, їх взимку вислали на висілки до с.Клинці. Однак збори з розкуркулення уповноважений все-таки провів, пов'язавши їх з жнивною кампанією. Учасники зборів також настійно вимагали вислати інших односельців-куркулів [23].

У с. Коротяку, після зборів по розкуркуленню, настрої у колгоспників став "батьорим" - писав до міському партії уповноважений Коробченко, - також "вжито ряд заходів щодо покращення організації праці як по закінченню парової кампанії, так і сапки". "...Під обговорення висилки куркулів" до колгоспу прийнято дві сім'ї, залишилися по всій сільській раді тільки три одноосібні господарства поза колгоспами. Зауважимо, що нові колгоспники з числа колишніх одноосібників, це суціль жінки з дітьми, які вже не мали сил довго опиратися натискові влади, адже, як писав уповноважений, їхніх чоловіків засудили. Тож суди – ще один дієвий механізм залучення селян до колгоспів [24].

Делегати Знам'янської районної партконференції. Червень 1931 р. Фонди ДАКО

Розкуркулення також "стимулювало" виконання колгоспниками та одноосібниками доведених їм планів по податках. Так, у с.Назарівка Зінов'ївського району уповноважений Величко повідомив, що коли о 17:00 год. 12 червня надійшло розпорядження про здачу зерна з господарств селян – колгоспників та одноосібників, то його здали 213 пудів самі лише одноосібники. З 13 червня по сільській раді оголосили 5-тиденку, коли всі

просапні роботи повинні завершитися протягом цих 5 днів. Також на збори скликали одних лише одноосібників, яким запропонували вступити в колгосп. “Але здвигу немає!” – зробив висновок уповноважений Величко.

У с. Богодарівці, під час червневої 1931 року кампанії по розкуркуленню, виключили з колгоспу “Перебудова” навіть його голову Миколу Легкоступа. Але не тільки виключили, а на загальних зборах проголосували, щоб його разом з усією сім’єю вислати “на Соловки”, бо “приховував свої хлібні лишки, чим шкодив у виконанні планів хлібозаготівлі” [25].

Не за розробленим заздалегідь у партійному органі сценарієм відбулися збори в с. Клинець: члени колгоспу ім. Сталіна спочатку заступилися за куркулів і за їхнє заслання не проголосували. Список тих, хто став на захист односельців, уповноважений Журілов 16 червня 1931 року не гаючись передав до міського комітету партії. Однак, відстояти куркулів селянам не вдалося, оскільки були “мобілізовані” члени партії та актив села, які “всі виступи розбили повністю”. Тож розкуркулювали жителів Клинців, крім уповноваженого, 15 членів партії та 10 чоловік активу. Шістьма підводами 13 червня 5 сімей з Клинців вивезли на залізничну станцію, а 14 червня – передали “комісії”. Там, на станції, “комісія” повернула додому дві сім’ї. А вже 17 червня з колгоспних комор запланували вивезти понад 1 тис. пудів зерна, при плані 946 пудів, на ті адреси, що їх вказав міський комітет партії. Зерно оперативно вивезли. Закономірно, що через такі дії влади, що робили життя селян безпросвітнім, серед окремих колгоспників спостерігалися, як доповідав уповноважений, п’янки. Цьому сприяло і те, що відкрилася “нова винна лавка”.

Тоді, в червні 1931 року, відправилася на села Зінов’ївського району здійснювати розкуркулення 34 уповноважених міського комітету партії. Крім вже згаданих членів партії до злочину долучилися: Чехлов (с. Ганнівка), Зозуля (Вишняківка), Шепнер (Германівка), Пустоваров (Живаківка), Кантарович (Губівка), Клименко (Карлівка), Арашков (Кгаївка), Зайцман (Лелеківка), Фельдман (Мар’ївка), Фрумкін (Нечаївка), Панкін (Богодарівка), Панфілов (Сасівка), Бунчук (Козирівка) та ін. Поряд з ними в сільських радах перебували представники ДПУ. Такий був і в с. Богодарівка. Це Костиркін [26].

Не оминуло лихо масових літніх 1931 року розкуркулень і Добровеличківський район. Там ці акції теж тісно пов’язали з виконаннями планів хлібозаготівель. Це свідчило, що кваліфікований диригент цього злочину перебував далеко від Зінов’ївська. Так, 7 червня 1931 року збори “батрацько-бідняцької групи” відбулися в с. Ляхове Гнатівської сільської ради. Голова зборів Склярук оголосив повістку зборів: “Виконання плану

хлібозаготівлі та висилки куркулів як кляси”. Виступаючі активісти Гонтаренко, Р. Кононенко, М. Дарієнко, М. Мартинівський, А. Павлик та ін. в один голос вказали на необхідність вислання за межі України куркулів, підтримали думку про організацію на 8 червня “червоної валки”, для цього “організувати на виконання всю колгоспну масу, виключити з колгоспу всіх, хто злісно ухилятиметься від виконання плану хлібозаготівель”. Також виступаючі просили “...уряд вислати куркулів, ...які перешкоджають нашому колгоспному будівництву”. До списку куркулів щедро на чужі біди “батрацько-бідняцька група” с. Ляхове запропонувала внести 27 сімей: Івана, Василя та Микити Гричинських, Григорія Левицького, Григорія Подежка, Мотрі Долинської, Онуфрія Іванченка, Тодора Косовського та ін. Всі учасники зборів одногосно проголосували [27].

У с. Братолюбівка Добровеличківського району збори членів колгоспу “Нова праця” теж відбулися 7 червня 1931 року. Голова зборів Марков вніс на розгляд учасників зборів два питання: “Про виконання плану хлібозаготівлі” та “Про висилку куркулів”. Обговорення виявилось доволі коротким, а рішення прогнаними: на 8 червня вирішили організувати червону валку та виселити за межі України сім’ї куркулів: Федота Куделі, Сили Перепелиці, Опанаса Бобика. В колгоспі “XIII роковини Жовтня” на зборах, де головувала Марія Скиба, проголосували за розкуркулення та вислання за межі України тих, хто “вів розкладницьку роботу”: Лавріна Мазуренка, Саву Мунтіяна, Данила Середницького, Григорія Марченка. Учасники зборів також зобов’язалися повністю виконати план хлібозаготівлі [28].

Розкуркулення не обмежилось тільки жнивною порою, а тривало до пізньої осені 1931 року, до того часу, поки колгоспи та одноосібники не здали державі майже увесь вирощений ними хліб. 1 листопада 1931 року зводили до купи цифри розкуркулень по Красносілківській сільській раді (нині – Олександрівського району). Тут з початку року і до кінця жовтня 1931 року розкуркулили 45 господарств: 6 заможних, 39 середняцьких. Та цього, як виявилось, було замало, тож відібрали землю та реманент, а також оштрафували (за невиконання податків) 77 господарств: 3 куркульські, 69 середняцькі, 5 бідняцьких Серед постраждалих господарство Домахи Завгородної. 29 травня 1931 року комісія з трьох активістів: Петра Коломійця, Пантелія Нанія та Ніни Юрченко здійснили опис майна та вилучили його. Акт опису надзвичайно короткий. До нього вписали: подушку, 7 мішків, 3 рушники, 3 сорочки жіночі, піджак на ваті старий, халява одна нова, 2 казани лужені. У Домахи Завгородньої також вилучили хату, сарай та коморю [29]. Неймовірна бідність селянки, напевне, що вдови, аж ніяк не зупинили членів комісії с. Красносілка від, фактично,

злочинних дій, тож господиня опинилася доценту пограбованою. Короткий перелік конфіскованого майна свідчив не про багатства, а про неймовірну бідність, що не стала на заваді фактичному розкуркуленню.

Розкуркулення та виселення селян не припинилося і наступного року.

Так, щоб “стимулювати” колгоспників віддавати державі увесь хліб, восени 1932 року з с. Дмитрівка Знам'янського району вислали за межі України 50 селянських родин. З сіл Сасівка і Губівка Зінов'ївського району, та з с. Олексіївка Новоукраїнського району розкуркулили і вислали до північних районів СРСР по 30 сімей [30].

У 1932 році, за невиконання плану хлібоздачі, був розкуркулений член колгоспу “Червоний перекоп” з Петрівського району Михайло Данилович Ткач (у 1937 році повторно заарештований та розстріляний).

Делегати з'їзду колгоспників оглядають пропагандистський стенд проти куркулів. м. Дніпропетровськ, 1933 р. Фонди ЦДКФФАУ

У колгоспника, “...що злісно ухилявся виконувати державні зобов'язання по хлібозаготівлі” Василя Павліченка з артілі “Шлях до комунізму”, 17 січня 1932 року було описане та вилучене майно в кількості 35 предметів: стіл, стільці, ліжка, праска, каструля, ножиці, 2 подушки, 3 банки, корзина, сковорода і т. п. Опис та вилучення провели уповноважені КНС хутора Ляховий (колишній Новогеоргіївський район) Микола Задорожній, Роман Кругляченко та голова артілі Павло Осташевський. До всіх бід, що звалилися на голову колгоспника, йому вчепили ще й тавро “куркуль”.

За невиконання “самозобов’язань” по хлібозаготівлі – по 30 цнт. зерна, з колгоспів Щасливської сільської ради Олександрійського району в 1932 році виключили “куркульсько-заможних господарств 13, середняків – 37”. З 13 “куркульсько-заможних” господарств розпродали 11. По Добро-Надеждинській сільській раді з цієї причини з колгоспів виключили 34 господарства, по Червоно-Кам’янській – 45 господарств, з них “куркульсько-заможних” – 14.

На весну 1933 року кампанія з засланням знову повторилася, хоча, здавалося, кого тоді можна було так жорстоко карати чи залякувати, якщо абсолютно всіх, хто вижив, вимучив голод. Однак влада “робітників і селян” так не вважала, тож 17 березня 1933 року Одеський обласний виконавчий комітет постановив: виселити зі Знам’янського району – 20 селянських сімей, з Грушківського – 15, Добровеличківського – 10. Відшукали в Одесі і підстави для такої кари: за організацію куркульського саботажу та зрив заходів з підготовки до весняної посівної кампанії [31]. У столичних та обласних кабінетах напевне не могли уяснити, що виснажені голодом люди фізично не могли стати до сівалок чи борін та “ударно” працювати.

З часом кампанія по розкуркуленню себе дещо вичерпає – всіх, кого бажала влада, тяжко покарали розкуркуленням. Інші мерщій записалися до колгоспів. Натомість у селах масово з’являться “вороги народу” та “шкідники”: ковалі, полеводи, теслярі, конюхи, голови колгоспів, вчителі... Політика державного терору продовжилася, а місця для каторги вистачило всім – простори Сибіру “ковтали” нещасних без зупину десятиліттями.

14. 1931 РІК – ПОГЛИБЛЕННЯ КОЛГОСПНОЇ КРИЗИ

У 1931 році “викачка” зерна розпочалася не після жнив, як це було б логічним, а за кілька місяців до них – весною. Зокрема, на с. Бандурове Олександрівського району “додатковий” план хлібозаготівлі наклали у березні 1931 року. Станом на 20 березня цей “додатковий” план виконали на 100%. Однак село знову зобов'язали здати “додатково до додаткового плану” ще 3500 пудів зернозбіжжя, а спромоглися зібрати лише 200 пудів, за що привселюдному шельмуванню на сторінках районної газети “Коллективна праця”⁷ піддано сільські комісії по хлібозаготівлі. Березень 1931 року – останній місяць, коли сільські ради повинні “стягти” з селян всі с.-г. податки, але зробити цього не змогли, зокрема, в Олександрівському районі у с. Вищі Верещаки зібрали тільки 16,7% податків хлібом, у с. Стримівці – 19,2%, у селах Бандурове та Китайгороді – 18,4%, у Соснівці – 15%. Тут повсюди “потурали куркулям”, тож до кінця березня всі сільради будь-що мусили закінчити виконання планів, проводячи цю роботу під гаслом: “Хто має жаль до куркуля, той ворог трудящих!”. Це звинувачення було вкрай небезпечним [1].

“Максимальне обкладання” селянських господарств означало вилучення всього зерна. Так, у 1931 році на одноосібне господарство сімнадцятирічного Янковського Г.Г. та його матері, які проживали на ст. Помічна Добровеличківського району, наклали зерновий податок (“агромінімум”) у розмірі 500 пудів, які сім'я виконала. Одразу був накладений другий податок у 900 пудів, який Янковські теж спромоглися виконати. Та незабаром вже втретє отримали нове завдання – здати ще 800 пудів. Оскільки хліба у них не було, то Янковських активісти розкуркулили – матір з дочкою та сином відправили на заслання.

Нічого дивного в цьому немає, адже влада наперед визначала ті господарства, які зараховували до “куркульсько-заможних” ще до доведення річних планів хлібозаготівлі і увесь тягар цієї хлібозаготівлі, виконати які не було жодної можливості, припадав саме на такі сім'ї. Так, 25 липня 1931 року в м. Зінов'ївську відбулося засідання “комісії по доведенню планів хлібозаготівлі”, на яке прибули голови сільрад і, на вимогу голови комісії Жданова, привезли з собою списки “куркульських господарств”, які підлягали “максимальному обкладанню”. Потрібно нагадати, що в червні 1931 року, за місяць до засідання цієї комісії, масові розкуркулення по сільських радах Зінов'ївського МКП здійснили – вже другі з початку року.

⁷ Орган Кам'янського райкому КП(б)У, райвиконкому, райколгоспспілки та райпрофради. На той час містечко Олександрівка з прилеглими селами входили до складу Кам'янського району Київської області.

Однак, куркульські господарства все не могли викорчувати, тож такі “з’явилися” і в липні.

Закономірно, що хліб селяни знову вимушено розпочали ховати. Коли пленум Бірківської сільради (нині Олександрівського району) дав “...тверде завдання Мокроснопу Петру, то цей куркуль, скориставшись з того, що хлібозаготівельна комісія до нього м’якенько поставилася, змолотив хліб і замість одвантажити на пункт, закопав діжку жита та лантухи поховав у гній, а мед викачав дочиста з вуликів і закопав у загороді”. Проте, сільрада все знайшла. “Актив села вкупі з колгоспниками вимагають кари для Мокроснопа та шкідника узагалі”. Таку грізну замітку робсількора за підписом “Активіст” надрукувала газета “Коллективна праця” 13 серпня 1931 року. Великі відставання з виконаннями хлібозаготівельних планів у серпні 1931 року “по куркульських господарствах, бо не виконали до цього часу жодного грама хлібозаготівлі”, зафіксовані в с. Вищі Верещаки, Голикове, Івангороді, Красносілці, Омельгороді. Голів сільрад Чернецького, Севастюка, Кучеренка, Коваленка, Куцішого на сторінках газети одразу затаврували як таких, “що живуть у згоді з куркулем”.

Активісти сіл Хайнівка та Ставидла. Олександрівський р-н, березень 1931 р.
Фонди Олександрівського районного краєзнавчого музею

Після жнив у 1931 році активно взялися за вилучення зерна з колгоспів, адже створивши їх, комуністична влада одразу вбивала “кількох зайців”: безперешкодно відбирала у господарствах хліб у тих об’ємах, що вважала за

потрібне, а самих колгоспників тримала напівголодними, або голодними настільки, що, крім потреби хліба, будь-яких інших домагань у них вже не виникало. Зайве нагадувати, що заради цього й створювалися колгоспи. Однак у перші колгоспні жнива в селян ще зберігалася наївна ілюзія того, що саме вони є розпорядниками всього вирощеного і зібраного, і що саме від їхньої згоди залежить, скільки його віддати державі. Ці наївні наміри мали певне підґрунтя: влада влітку 1930 року не відважилася насильно відібрати увесь колгоспний хліб, а вирішила зробити це “демократично”, коли колгоспники на зборах самі затверджували плани хлібоздачі, розроблені, закономірно, у чиновницьких кабінетах. Однак, у багатьох колгоспах затвердити на зборах такі плани не вдавалося, адже голосувати за них селяни не бажали. Зокрема, в колгоспі “Жовтнева хвиля” Новоукраїнського району колгоспники влаштували, за висновком райкому партії, т.зв. “італьянку”: не голосували ні “за”, ні “проти”. Райком партії обурился також і той факт, що серед “демонстрантів” переважала “наймицько-бідняцька” група жінок, яка, як думалося партійними функціонерами, наввипередки повинні першими за цей план проголосувати. В колгоспі ім. Шевченка цього району збори по затвердженню плану хлібоздачі довелося організовувати двічі, бо на перших згоди колгоспників не було. У колгоспі ім. 12-річчя Жовтня с. Гнатівка навіть правління колгоспу заявило про опозицію намірам Новоукраїнського РПК довести план хлібоздачі, мотивуючи тим, “що зерна немає чого віддати, а треба додати колгоспові”. Коли агітатори з райкому партії прибули на збори до колгоспу ім. Сталіна с. Піщаний Брід, де ухвалювалися плани хлібоздачі, то намагалися переконати колгоспників якнайшвидше здавати хліб, оскільки його вкрай потребують робітники заводів і фабрик. На що колгоспники відповіли: “Робочі їдять як свині, ще й від нас треба хліба, м’яса!”. У колгоспі “Жовтнева хвиля” колгоспники заявили: “Не дамо робітникам нічого, поки самі не наїмося!” [2].

Влітку 1931 року до нечуваного свавілля, за висновком Бобринецького РПК, вдалися в колгоспі ім. Петровського, бо без дозволу посміли з перших пудів намолоченої пшениці здати в “Сталінську валку” лише 30 пудів, а 220 пудів повезли до млина змолоти на борошно для власних потреб. У артілі “Культурне поле” Василівської сільської ради теж без згоди Бобринецького райкому партії змололи для колгоспників пшеницю з першого укусу [3].

Під час хлібозаготівлі 1931 року чимало голів сільрад, голів колгоспів, рядові колгоспники також ще мали мужність виступити проти нереальних планів здачі хліба. В газетах таких сільських керівників називали “опортуністами, хникачами, примиренцями до класового ворога – куркуля, куркульськими агентами”, що становило реальну загрозу їхній свободі, та й життю, адже запускався маховик репресій негодних комуністичній системі.

Так, “куркульським повпредом” проголосили голову правління артiлі ім. Ворошилова Цвітненської сільської ради Знам’янського району Виноградова, оскільки мав мужність заявити уповноваженому РПК Беккеру про хлібоздачу 1931 року таке: “Наданий нам плян – нереальний! І більше не вивезу жодного фунту!”. “Протиколгоспними, куркульськими” також названі дії голови правління колгоспу “Перемога” Федварської сільради Знам’янського району, який тримався твердого переконання, що “треба в першу чергу засипати свої комори, роздати на їдців, а потім ... хлібозаготівля!”. “Центр хоче залишити колгоспників без хліба. Я на це не згоден, хай хоч сам Косіор приїздить, а хліба не повезу!” – заявив голова артiлі “Змичка” с. Красносілля Лагно. “Наші куркулі – це не куркулі, в них справді немає хліба!” – говорив на партзборах член партії Гончаренко з с. Красносілля. “Не наша справа його (хліб) шукати. Коли треба буде, колгоспники самі здадуть!” - заявив буксирній бригаді ВУРСПу та виїзній редакції газети “Всеукраїнський пролетарий” голова артiлі ім. Крупської Петро Бевз. Всіх їх – Голуба, Лагно, Кигима, Гончаренка проголосили “махровими опортуністами, винними в зриві хлібозаготівель” в с. Красносілля, що позбавляло права перебувати на волі [4].

З метою “викачки” хліба врожаю 1931 року райкоми партії створили досить чисельні за кількістю та з великими правами бригади уповноважених по хлібозаготівлі, очолювані членами партії, бо на сільські хлібозаготівельні бригади, як це проявилось в попередні роки, вже не покладалися. Так, тільки в Зінов’ївському районі за час з 10 по 20 липня та з 3 по 18 серпня 1931 року в села виїхали 24 бригади по хлібозаготівлі. У жовтні на села відправили вже 34 бригади чисельністю в 205 мобілізованих комуністів, комсомольців та “співчуваючих”. Вони здійснювали, як пояснили в райкомі партії, “культпохід по хлібозаготівлі”, тобто, нищпорили у дворах та хатах До кінця осені 1931 року кількість членів хлібозаготівельних бригад у 42 сільських радах Зінов’ївського району становила 329 осіб, а згодом ця

цифра зросла до 600 – і тільки по лінії профспілок. У свою чергу Зінов'ївська міськрада надіслала на хлібозаготівлю в села 45 бригад чисельністю 226 осіб, серед яких було 16 жінок [5].

Суть справи щодо хлібозаготівлі, а також наслідки, що їх несе “викачка” хліба з колгоспів у 1931 році, добре зрозуміли члени артїлі “Червоний орач” Григорівської сільради Знам'янського району – на колгоспних зборах, коли обговорювалися питання хлібозаготівлі, колгоспники Ф. Муленко, І. Меркетенко, В. Муленко, М. Сліпченко заявили: “Заберуть хліб, подохнемо з голоду, гине люд!”, за що одразу з президії їх прозвали “шашелями, відвертими куркульськими посіпаками” [6].

На засіданні пленуму Ставидлянської сільської ради, де розглядалося питання виконання плану хлібозаготівлі, у дебатах на доповідь голови сільради виступив член сільради Петро Погорілий, який заявив: “План нереальний, що спочатку треба собі хліб розділити, а тоді вже й державі”. Його підтримав Олександр Іщенко. Обоє після цього виступу проголосили “підкуркульниками, прибічниками глітайні, куркульськими агітаторами, зривниками хлібозаготівлі” [7].

Не дивлячись на певний спротив і селян, і правлінь багатьох колгоспів, кампанія примусового вилучення зерна в селах тривала практично увесь 1931 рік, а потім перекочувала до 1932. І робилося це тими методами, апробованими раніше, коли у селян силоміць забирали зерно для щойно створених колгоспів. Тож і в 1931 році рядових колгоспників знову фізично катували, аби цим примусити їх здавати зерно, а керівників господарств шантажували виключеннями з партії чи арештами. В с.Єлизаветградка такою роботою “прославилися” секретар партійної організації Орел, голова сільської ради Павленко, секретар сільської ради Дубина та дехто з активу. Ці діячі арештовували селян, після чого били, вимагаючи зерно, також всіляко глумилися [8].

“Будь-що до 1 січня остаточно виконати хлібоплян” – все ще продовжувала закликати Знам'янська районна газета “Соціалістичний темп”. “Рішучим наступом на куркуля, боротьбою з опортуністичними самопливними методами роботи – забезпечимо успіх хлібозаготівель! Жодного центнера хліба приватникові!” – друкувала вимогливі гасла газета “Коллективна праця”. За невиконання планів хлібозаготівлі в 1931 році деякі села нинішнього Олександрівського району влада почала заносити до “чорних таблиць” (у 1932 та 1933 роках їм на зміну прийдуть страхітливі “чорні дошки”). На 15 серпня 1931 року до “чорної таблиці” вписані села: Івангород, Китайгород, Омельгород, Поселянівка, Стримівка [9]. 1 вересня 1931 року окремі голови колгоспів та сільрад нинішньої Олександрівщини, як от: Чернов з с.Красносілка, Костюк з Ясиноватки, Завалько з Бовтишки,

Довбня з Янівки, Ткаченко з Нижчих Верещак, Кропивницький з Кримок, отримали звинувачення не тільки в тому, що “не дали гідної відсічі куркульським елементам серед колгоспників, а що допустилися великої помилки при видачі натуравансів при виконанні планів хлібозаготівель”, та постановою бюро Кам’янського райпарткому їм винесли догани [10].

В перекладі на сучасну мову вчинок цих сільських керівників потрібно розуміти так: 1. Восени 1931 року вони видали селянам частину зерна з нового врожаю на прогонування їх сімей, чого, на думку районної влади, не можна робити. 2. З колгоспів у звинуваченні в належності до куркулів не вигнали жодного колгоспника, проте, на думку влади, треба покарати кількох колгоспників шляхом виключення з колгоспів та оголосити куркулями з усіма наслідками, що несло це тавро – для залякування інших селян. 3. На багатьох селян не наклали твердих планів зерном та не примусили їх віддавати все зерно – і те, що селяни отримали як “аванс”, і те, що ними вирощене. Цим, на думку влади, ними допущена велика помилка: досить було проголосити кількох селян “куркулями-експертниками”, тож на протязі 48 годин вони самі б принесли зерно. З 1931 року селяни краю зобов’язали здавати, окрім зерна, ще й картоплю, курей, городину тощо. І все це задарма! На 1 серпня 1931 року з сіл нинішнього Олександрівського району готували до відправки “червоний ешелон з овочами” в промислові центри країни (з території нашого краю в 1931 році відправлялися ще й зернові червоні валки імені IV-го останнього року п’ятирічки, імені III-ї Всеукраїнської та XVII-ї Всесоюзної партконференцій).

У постанові бюро Знам’янського РПК від 11 грудня 1931 року вказали останні терміни “хлібоздачі” для кожного села. Однак, на ініціативу з боку правлінь колгоспів та колгоспників теж не розраховували, тож створили, вже вкотре, нові бригади по хлібозаготівлі. Зокрема, до с. Цвітне прибули уповноважені по хлібозаготівлі Боккер (керівник бригади), бригадири Самарін, Астахов, двоє активістів з сусіднього села Красносілля та троє – з с. Рексине. Досить чисельна група прибула “викачувати хліб” до с. Єлизаветградки: Філіпчук (керівник бригади), бригадири Козирєв, Шуригін, Нікітін, Бекешенко, 10 чол. з Трепівської МТС, 5 чол. з Шамівського технікуму. Тоді до кожного населеного пункту Знам’янського району (включно з райцентром), з метою виявлення прихованого хліба, прибули понад 160 уповноважених тільки райкому партії. Також до Знам’янки прибула бригада уповноважених з Одеського обкому КП(б)У та з м. Харкова – виїзна редакція столичної газети “Всеукраїнський пролетар на селі”. Але й цієї “армії” виявилось замало, тож на допомогу міським хлібозаготівельним комісіям у селах мусили створити “буксирні бригади” з “кращих” колгоспників, червоних партизанів, членів комсомолу, вчителів тощо, які, об’єднавшись, повинні перевірити не тільки колгоспні комори, але кожне без винятку селянське господарство. Для комісій вказали конкретні терміни

здачі хліба та його кількість. Всіх уповноважених попередили, що у випадку невиконання визначених термінів та планів хлібоздачі винні будуть притягатися не тільки до партійної, але і судової відповідальності. Виконання плану хлібозаготівлі в 1931 році проголосили “боротьбою за хліб”, “жовтневим (листопадним, грудневим) походом за хліб”, а всіх тих, хто приховував хліб, прозивали “куркулями та його агентурою”, що автоматично призводило до розкуркулювання або арештів хліборобів.

*Члени колективу “Шлях Леніна” (Новоукраїнський р-н) за обідом. 1931 р.
Фонди ЦДАКФФДУ*

Методи, якими здійснювалися хлібозаготівлі в 1931 році у селах Знам'янщини, як і в кожному районі, якоюсь новизною не відзначалися. Так, у с. Красносілля за кожною вулицею (Ленінська, Серединська, Переселенська, Чигиринська, Щурівська) закріпили бригади “буксирників”, які обійшли в пошуках хліба кожен двір, не оминувши клунь, комор, горищ будівель тощо. Тож у селянина М. Зіноватного, попри всі його намагання переховати хліб, знайшли 8 пудів захованої пшениці, 7 пудів жита, 2 пуди ячменю та 2 пуди проса, які одразу вилучили, залишивши його з сім'єю голодувати. У кандидата в члени партії активіста Павла Булаха виявили 13 пудів пшениці. Бригада “буксирників” на вул. Чигиринській у селянина Бевза знайшла 25 пудів хліба (при конфіскації хліба Бевз накинувся з косою на голову сільради Голуба. – Авт.). У пошуках прихованого хліба активну участь взяли місцеві комсомольці. “Прославилися”, як кращі комсомольці-ударники у виконанні бойових завдань хлібної боротьби, Лобач Г., Ноздря О.,

Савельєв Т., Губа М., Цегельник М., Барабаш, Чупордя І., Свердел П., Токар М. Красносільські комсомольці дали “ленінську обіцянку бути й надалі пильними вартовими й активними помічниками партії в боротьбі за хліб на успішне виконання й перевиконання річного пляну хлібозаготівель” [11].

Наслідком дії “буксирників” в с.Красносілля була масова “добровільна” здача “хлібних лишків” від селян. “Цей хліб ми раніше приховали, - заявили одноосібники буксирній бригаді. Приховати його нам допоміг куркуль, поширюючи чутки про поголовне вилучення хліба для пролетаріату. Тепер, наслідком проведеної з нами масово-роз’ясовчої роботи, ми побачили свої помилки, рішуче звертаємо з куркульського шляху й прихований хліб здаємо державі” [12].

Одночасно 100 буксирників “працювали” на хлібозаготівлі в с. Єлизаветградка, поділивши село на 12 кутків. Бригадир Брижицький зі своєю бригадою на кутку № 11 Єлизаветградки “заготував” 62,6 цнт хліба, в той же час бригадир Касімов на кутку № 5 не “заготував” жодного кілограма. Закономірно, що влада вдалася до репресій. Тож справи по хлібозаготівлі в селі “покращилися” тільки тоді, коли з артілі “Комінтерн” вигнали 12 колгоспників “явних куркулів” - Якова Кошового, Кирила Назаренка, Петра Петлю та ін. [13].

В с. Красносілка нинішнього Олександрівського району організували 10 куткових бригад з активу села, на яких сільська рада поклала відповідальність за виконання плану певним кутком. “Жодного центнера хліба приватникові, всі лишки державі” - проголосили в с. Красносілці. Наслідки “викачки лишків хліба” в цьому селі вражаючі – “куркулі-експертники” виконали тверді плани протягом 10 днів на 101%, а станом на 27 вересня 1931 року річний план хлібозаготівлі навіть перевиконали – село здало 17 674 цнт зерна, продемонструвавши “зразки справжньої героїчної відданості соціалістичному будівництву”. Незаперечна заслуга в цьому місцевої парторганізації, яку очолював Гнат Беркін⁸. “Передовий досвід хлібозаготівлі” в с. Красносілка описані на сторінках газети “Коллективна праця” у номері за 15 жовтня 1931 року в рубриці “Колгоспи, слухайте про досвід Красносілки!”. Ця газета, звичайно, промовчить той факт, що від голоду в с. Красносілці через рік голодною смертю помруть 35-40 відсотків жителів, а попухли від голоду 80 %. Смерть 286 жителів Красносілка встановлені за даними “Книги актів реєстрації цивільного стану”, зроблені в період з 5 січня по 15 липня 1933 року, а ще 390 прізвищ загиблих від голоду встановили пошуковці, зокрема, М. М. Коломієць. Всього у цьому трагічному списку імена 676 жителів Красносілки, які померли голодною смертю в 1932–1933 роках [14].

⁸ У 1941 році комуніста Гната Беркіна залишили для боротьби в тилу нацистів. Однак він самовільно покинув партизанський загін ім. Ворошилова і відправився на Полтавщину, де, за його словами, перебував у іншому партизанському загоні.

Актив с.Турія Златопільського р-ну з робітниками Харківського тракторного заводу. Січень 1931 р. Фонди музею П. Озерова

Крім, власне, плану хлібозаготівлі, на села довели ще й “окремі” плани здачі хліба. Села тогочасного Знам’янського району в 1931 році здавали певну кількість хліба на: 1. Оборону країни. 2. На користь “ТСОавіахему”. 3. На МОДР⁹. 4. На побудову літаків “Чекіст Знам’янщини”; села нинішнього Олександрівського району в 1931 році здавали хліб на будівництво літака “Культурна революція”.

В с.Сентове (нині с.Родниківка) сільрада, з метою максимального виконання планів хлібозаготівлі, постановила: “Змолотити хліб куркульських господарств”. Для цього були створені бригади активістів, які розійшлися селом в пошуках необмолочених кіп пшениці. Коли така бригада прийшла до двору “куркуля” Руца М., щоб насильно змолотити звезений селянином з поля хліб, то на його захист став господар – він накинувся на активіста Живіцького і розірвав на ньому одяг. Не відомо, чи змолотили активісти хліб у сентівського “куркуля” Руца, але вчинок селянина кваліфікували як антирадянський, тож над ним напевне вчинили суд – так вимагав актив села, тобто ті, хто вдався до незаконної конфіскації [15].

⁹ МОДР – Міжнародна організація допомоги революціонерам.

Колгоспний коваль. с. Злинка.
30–40-і рр. ХХ ст. З фондів
музею с. Злинка
Маловисківського р-ну

В колгоспників артiлі “Червона зiрка” с. Букварка Павлiкової та Касьяненка знайшли 104 пудiв хлiба. З таврами для цих селян “буксирники” не забарилися, одразу “куркульське лице ворога було викрито” та за постановою загальних зборiв iх виключили з колгоспу. Така ж доля бути виключеними чекала “рештки куркулiв”, якi “засiли” в колгоспi – Криворучка, Бабинну. Iх теж затаврували – цього разу як “куркульський намул”. Заховав у густих бур’янах 15 пудiв хлiба член сiльради с. Михайлiвка Знам’янського району Иван Кiмлач, та “ще й залишив собi їсти” – цинiчно обурювалися напевне що не голоднi члени бригади газети “Соцтемп” Григiр, Тарасенко, Коновалов, якi цей хлiб знайшли та вимагали “шкiдниковi суворої кари” [16].

Попри всi намагання, вiдiбрати в повному обсязi зерно у 1931 роцi, як в селян, так i в колгоспах, влада не змогла, бо, як вiдзначалося в постановi бюро Знам’янського райкому партiї вiд 26 грудня 1931 року, план виконаний лише на 72,3%. Тому багато уповноважених – членiв хлiбозаготiвельних бригад, виключили з партiї, зняли з роботи та вiддали до суду, деякi колгоспи та партiйнi органiзацiї розiгнали. Подiбна ситуацiя типова для всiх сiл нинiшньої Кiровоградщини.

Вiдiбраний в селян та колгоспiв хлiб вивозився на приймальнi пункти “Союзхлiбу”, де його спритники розкрадали. Один з них дiяв на ст. Фундуклiївка. На Олександрiвському приймальному пунктi “Союзхлiба” зафiксованi численнi зловживання приймачiв хлiба. Зокрема, пiд час зважування зерна на приймальному пунктi, привезеного з с. Кримки, виявилася велика його недостача – 6 цнт. проти вивозу з села. Селяни наполягли на повторному переважування хлiба, i, пiсля вчиненого ними галасу й повторного зважування, з’ясувалося, що вагарi “Союзхлiба” Межирiцький та Бiловський, обваживши селян, намагалися в такий спiсiб вкрасти 600 кг зерна. Подiбнi випадки, як стверджувала газета “Коллективна праця”, траплялися тут часто [17].

“Червона мiтла” так “довикачувалася” зерна в 1931 роцi, що колгоспнi комори доценту спорожнiли, а домашнi їстiвнi запаси колгоспникiв скоротилися до мiнiмуму. Закономiрно, що колгоспники неймовiрно бiдували. Так, у колгоспi iм.14-рiччя Жовтня с. Кгаївка Зiнов’iвського району в 1931 роцi затвердили такi витрати продуктiв на громадське харчування з

розрахунку на одного працюючого на день: 72,5 грами картоплі, одну цибулину, 4,5 грами буряку, 16 грамів помідорів, 3 грами олії, 1 грам солі. Також на прогодування 200 колгоспників виділяли 2 літри сметани та 3 літри молока щоденно [18]. Через неповних два роки колгосп влада розпустить – за злочинне невиконання хлібозаготівлі. Зрозуміло, що будь-яке колективне харчування там припиниться зовсім.

Шляхом настирливих обшуків селянських подвір'їв та накладанням величезних планів з сіл району в 1931 році “викачали” майже все зерно, частину “злісних” нездавачів хліба заарештували та засудили, багатьох розкуркулили. Ганебну роль в цьому виконав один з найвищих тогочасних московських посадовців В'ячеслав Молотов. Він особисто приїхав в Аджамку, де 31 грудня 1931 року за його участю відбулася нарада місцевого партійного активу. Після виступу Молотова учасники нарада ухвалили: у тих колгоспах, які не виконали плани хлібоздачі, все наявне зерно вилучити і віддати на хлібозаготівлю. Жорстокіше вчинили з колгоспом ім. Леніна: його розпустили, а колгоспникам наказали здати податок хлібом як одноосібникам, тобто, за неймовірно високими нормами. Також запланували у січні 1932 року здати додатково 85 тис. пудів хліба. Такі карі щодо колгоспів вготували і в інших районах. Так, під час хлібозаготівлі 1931 року, за невиконання планів, у Знам'янському районі розпустили 4 колгоспи: “Більшовик” Федварської сільської ради з 595 дворами, “Нове життя” Диківської сільської ради (1310 дворів), ім. Шевченка с. Сентове (132 двори), ім. Чубаря с. Суботці (119) дворів. Їхнє майно, як і рядових колгоспників, передали сусіднім колгоспам [19].

Отже, “викачка” хліба, що тривала з весни 1931 – і до січня 1932 року, призвела до голодування чималої кількості жителів сіл вже в той час – все це єдині складові неймовірної наруги та масового винищення українського народу, зокрема, і того, який проживав на території сучасної Кіровоградщини.

27 листопада 1931 року викладач соціально-економічних дисциплін комуніст Бережний, перебуваючи в одному з колгоспів Зінов'ївського району уповноваженим, зробив такий висновок щодо побаченого: “Ми зараз руйнуємо колгоспи, вивозимо страхові і посівні фонди. Ми губимо майбутню посівну кампанію. 50% колгоспників тікають з сіл, худоба гине...”. Листа направив до Зінов'ївського РПК [20]. Доволі сумнівно, що партійні функціонери районного рівня звернули будь-яку увагу на доволі обґрунтовані побоювання такої авторитетної та знаючої людини, ким був Бережний, адже від таких політика місцевої влади не залежала, бо надходила з Кремля, тож змінити щось у тому становищі, в якому опинилися колгоспи та колгоспники вже після других колгоспних жнив, аж ніяк не могли. А кількість сигналів про тривожну ситуацію зростали.

15. 1932 РІК – СПЛАНОВАНА КАТАСТРОФА

Закономірно, що “червона мітла” ніколи не стомлювалася, тож продовжила роботу взимку 1932 року. “Здавали” зерно у Миколаївській сільській раді Знам’янського району так: активісти Пилип Христенко та Іван Коваль разом з головою сільської ради Коноплею, створивши у селі три хлібозаготівельні бригади під гучними назвами “РСІ”, “ДПУ” та “ЦВК”, викликали селян до себе, безкінечно ганяли з однієї бригади до іншої, саджали їх у погребі, били та всіляко збиткувалися й залякували арештами та судами, вимагаючи в такий спосіб зерно. У с. Плоске Знам’янського району 14 лютого 1932 року серед ночі члени сільської ради Семен Дерипас, Петро Іванов та Сергій Касатов, перед цим добре випивши горілки, пішли о 3 год. ночі до односельця – 70-річного напівсліпого селянина, й вимагали захованого хліба. Щоб забратися в хату, стріляли у двері, вибили вікна, потім, зайшовши в сіни, душили стару людину за горло та били. У Дмитрівській сільській раді Филімон Артем’єв, бригадир з хлібозаготівлі, бив односельців, глумився з них, а одну дівчину, батьки якої не здали хліба, поставив догори ногами й так тримав деякий час [1].

Виконати плани хлібозаготівлі, зокрема, і “зустрічні”, накреслені Молотовим на нараді в Аджамці, багато колгоспів та колгоспників не могли – у них не було зерна. Така ситуація перетворилася на типову. Так, 18 січня 1932 року з Новосавицької сільської ради надійшла інформація до Долинського РКП. У ній говорилося, що на січень 1932 року діють два колгоспи: “Ленінський шлях з 330 колгоспниками, та “Червоний боець” - 25 колгоспників. Протягом 1931 року з “Ленінського шляху” вигнали 5 куркулів. А щодо розрахунків з колгоспниками, то ситуація виявилася такою: з урожаю 1931 року тільки 2 сім’ї отримали 2/3 частини авансу. Інші залишилися ні з чим, бо колгоспи не мали зерна [2].

Закономірно, що епопея розпусків колгоспів продовжилася і в 1932 році. І робили це не самі колгоспники шляхом голосування на загальних зборах, дійшовши одностайної думки, а влада, зовсім не питаючи на це згоди селян. Бо хто й коли цікавився думкою кріпаків? Тому ліквідація колгоспів – ще одна форма покарань хліборобів за невиконання непосильних планів. 13 січня 1932 року відбулося засідання президії Бобринецького РВК, де слухалося питання про розпуск “лжеколгоспів, що не виправдали себе в роботі та не виконали плану хлібозаготівлі”. Таких у районі виявилось кілька: “Світовий Жовтень” Ганнівської сільської ради, “Сонце” Федорівської сільської ради, “Червоний пахар” Дібрівської сільської ради, які разом заборгували 2120 цнт зерна. Звинувачення, що прозвучали на засіданні президії та відображені в

протоколі, надзвичайно небезпечні, як для рядових колгоспників, так і для членів правлінь господарств. На той час, коли створювали колгоспи, то будь-яких питань пильної влади до соціального стану колгоспників не виникало, адже до них брали тільки бідняків та середняків. Однак вже через півтора року чомусь всі ці артілі, на переконання членів президії Бобринецького РВК, майже всуціль виявилися “засмічені куркульсько-спекулянтським елементом”, особливо “Світова зірка”, і що “переважна більшість чужого елемента увесь час чинили шалений опір хлібозаготівлі, розбазарювали хліб, навіть тоді, коли було поставлене питання про виключення куркулів, частина середняків підпала під вплив глитайні, відмовившись від виключення куркулів з колгоспу”. Взимку 1930 року, коли насильно створювали колгосп “Сонце”, то задля цього владі довелося розкуркулити чимало селян Федорівки, проте на початку 1932 року його члени - чомусь “переважна більшість куркулів, де було кинуте гасло: “Розносьте хліб додому, тому що його заберуть!”. Також, як зробили висновок на президії Бобринецького РВК, у цій артілі і керівники “майже всі куркулі”. Невже і їх прогледіли пильні співробітники ДПУ, зусиллями яких теж відбувалося розкуркування в селах Бобринеччини взимку 1930 року? Дісталось і артілі “Червоний пахар”, де “розбазарювали” хліб: замість того, щоб вивезти його на хлібоприймальні пункти, в колгоспі вирішили розподілити його на їдців, та вчинили ще один великий, на думку влади, гріх – “утаювали куркулів”.

*15 липня 1932 р. м. Зінов'ївськ. Понурі постаті, заклопотані обличчя.
З колекції Ю. Тютюшкіна*

Покарання для колгоспників розпущених колгоспів виявилися надзвичайно тяжкими: вони позбавлялися будь-яких пільг, що надавалися колективним господарствам, обкладалися великими завданнями по здачі зерна державі, а фінвідділ РВК на протязі 48 годин здійснив нарахування сільськогосподарських податків як одноосібникам, “виходячи з класового принципу”. Сільські ради не стали чекати нових жнив, тож одразу приступили до негайного стягнення усіх податків з колишніх тепер колгоспників, що перетворилося, фактично, на повне пограбування їхніх продуктових запасів. Закономірно, що виконати всі накладені податки зерном та м'ясом колгоспники не зуміли, тож частину з них судили. Взяти що-небудь з комор розпущених колгоспів, як і інвентар, селяни не змогли: всі посівні, фуражні та страхові фонди, якщо вони були, вилучалися і направлялися на хлібозаготівельні пункти. А колишнє колгоспне майно, рухоме і нерухоме, вся наявна худоба передавалися або в МТС, або сусіднім колгоспам. Підписав постанову голова Бобринецького РВК Добенко [3].

Карали не тільки колгоспи та колгоспників. Так, у січні 1932 року позбулися посад голови сільських рад: Артеменко – Фрунзівської, Ткаченко – Микільської. Їх звинуватили, насамперед, у “тісних зв'язках з куркулями”, а насправді покарали за невиконання планів хлібозаготівлі. Напевне, що гуманізм у ставленні до односельців у цих керівників на той час ще не вивітрився [4]. У Бобринецькому районі, як і по всіх тогочасних, січень 1932 року проголосили “ударним по хлібоздачі”. Здавалося, що розпуск одразу трьох колгоспів та хвиля розголосу про це змусить інші колгоспи один попереду другого у великому страху здавати зерно державі. Та де там! 29 січня 1932 року відбулося чергове засідання Бобринецького РВК, де підводили підсумки хлібоздачі. Президія РВК визнала, що план не вдалося виконати. Винними проголосили сільські ради та уповноважених, які “не досить по-більшовицькому мобілізувалися, не спромоглися переключитися на боротьбу за хліб, колгоспи не організували обмолот соломи та полови”. Дійсно, виконання планів дійшло до 85-95%, однак, на цьому в селах припинилися всі роботи, оскільки уповноважені та сільські ради “утвердили в себе настрій, що все можливе вивезено..., більше здавати немає чого”. Напевне, влада в Бобринці добре розуміла, що в колгоспах і колгоспників залишилося критично мало хліба, або й зовсім не залишилося, щоб, принаймні, дожити до нових жнив. Однак, то була комуністична влада, на голодування частини селян уваги не звертали, тому закономірно, що “ударним” по зернозаготівлі проголосили наступний місяць – лютий 1932 року. Вказали також, як потрібно заготовити зерно: для цього “мобілізувати всі сили всього активу на ударну працю в кожній сільській раді, викрити та розтрити опір глитайні і його агентів, застосувати товарні репресії до саботажників”. Також районна влада пригрозила, якщо в найближчі дні не

відбудеться перелому в хлібозаготівлі, то з крамниць заберуть увесь товар [5]. Якщо взимку 1932 року деякі голови сільських рад Бобринецького району втратили свої посади за прояви “гнилого лібералізму” до своїх односельців, адже не відважилися робити обшуки в домівках колгоспників і не відбирали все дощенту зерно, то з’явилися такі місцеві керівники та активісти, хто, навпаки, вилучали увесь хліб, вчинивши при цьому фізичні розправи над господарями. Однак, оскільки головним для влади була кількість відібраного хліба, а не методи його заготівлі серед зими 1932 року, тому такі дії місцевої влади делікатно назвали дише “перекручуванням під час стягнення боргів”. Декого з голів сільських рад за це “покарали”. Так, на голову Володимирівської сільської ради Скалія наклали дисциплінарне стягнення – “за допущення грубого поведження бригади до населення під час хлібозаготівлі” [6].

Добігала кінця голодна зима 1932 року. Заготівля хліба нагадувала фактично конвеєр, що не зупинявся ні в 1931 році, ні взимку 1932 року. Однак зерна державі все не вистачало. Закономірно, що в Бобринецькому районі про наслідки хлібозаготівлі протягом “ударного” місяця лютого говорили на засіданні президії райвиконкому, що відбулося 21 лютого 1932 року. Втім, чогось втішного члени президії не почули, оскільки хлібозаготівля все ще не набула “перелому”. “Відставали” сім сільських рад, а на їхній території – десятки колгоспів. Таке становище на президії охарактеризували як “ганебне”, та, закономірно, вдалися до чергових репресій проти деяких голів сільських рад: просили прокуратуру притягнути їх до судової відповідальності тільки за те, що ті “не хотіли боротися за хліб”. Мали намір віддати до суду і деяких членів хлібозаготівельних бригад, як от активістів Швеця та Заграничного, які “грубо поводитися з громадянами” - так, насправді, замаскували побиття цими особами своїх земляків під час вилучення хліба. Однак, з’ясувалося, що судити цих негідників не можна, адже вони не досягли повноліття [7]. Більше ударних місяців у Бобринецькому районі не оголошували – невблаганно наближалася весна з її посівною, тож колгоспам потрібно було чимось сіяти. А якби не весна, то, зрозуміло, що увесь до зернини хліб вивезли б як з колгоспів, так і дворів селян. Весна 1932 року лише на деякий час відтермінувала трагедію голоду. Зате хлібозаготівельна кампанія після жнив 1932 року перевершить всі попередні як за кількістю відібраного у селян хліба, так і особливо садистськими методами вилучення всього їстівного у них.

Закономірно, що жалюгідний матеріальний стан колгоспників, відсутність у них найелементарніших продуктів харчування, і, перш за все, хліба, змушували багатьох з них його красти. Одночасно будь-яке знайдене в селянських коморах чи будь-де на подвір’ї зерно вважалося колгоспним,

адже воно “вкрадене”. Тоді колгоспників чекала тяжка розплата. Так, станом на 1 січня 1932 року суд Знам'янському району отримав такі справи: за крадіжку колгоспного хліба – на 6 бідняків, на 38 середняків, на 35 куркулів; за приховування хліба – на 80 куркулів, на 34 середняків, на 16 бідняків. Встигли засудити на цю дату 46 куркулів, 110 середняків та 39 бідняків [8]. Всі їхні “злочини” припали на кінець 1931 року – вже теж голодний. Вкотре викликає здивування ота кількість засуджених у 1932 році “куркулів”. Де вони могли взятися, якщо взимку 1930 року – влітку 1931 комуністична влада їх масово понищила? А розгадка, напевне, в тому, що “куркулями” проголосили звичайних колгоспників, що автоматично поглиблювало їхню неіснуючу вину.

Плотня колгоспу “Більшовик с. Стара Осота Олександрівського р-ну. Колгоспні теслі ремонтують підводи для вивезення врожаю. 1932 р. Фонди ЦДКФФАУ

Незаперечним є те, що в переддень та під час великого Голодомору багато жителів нашого краю, як правило – колгоспників, спочатку не віднесені до категорії “куркулів”, з часом теж зараховували до них та позбавляли будь-яких засобів до існування шляхом накладання непомірних податків зерном та м’ясом – у цьому й полягав ще один злочинний метод червоних колонізаторів по прирученню селян. Тому всі непомірні податки – натуральні та грошові, – варто розцінювати як формальний привід для розправи з хліборобами. Тож горе було тим селянам, яких в 1932 році проголосили “куркулями”. Велику роль тут відігравали особисті якості

представників влади – і чужинців, і власних активістів з числа членів ВКП(б) та комсомолу, тому й різними були кількісні показники позбавлених жител та майна, тобто приречених на муки чи повільну смерть без житла, одягу та їжі, які насильно відбиралися за “невиконання державних зобов’язань”. Чимало господарів судили та відправляли на каторгу.

А щодо уцілілих від арештів та розкуркулень колгоспників, то ті майже не мали чого їсти в зиму з 1931 на 1932 рік – влада вдруге в доволі грубій та агресивній формі забрали у них, руками численних буксирників, майже увесь хліб. З’явилися опухлі та померлі з голоду. Надзвичайно високі плани хлібозаготівель наприкінці 1931 року вимели колгоспні комори майже повністю. Тому проблема голодування виникла в селах, зокрема, Знам’янського району вже в січні 1932 року. Про становище та настрої селян районне відділення ДПУ регулярно доповідало до Харкова, Одеси та Зінов’ївська. В одному з них за 7 січня 1932 року повідомлялося, що “...на січень 1932 року в багатьох селян не було хліба, їм доводиться голодувати”. Багато хто в їжу споживав чорні оладки, невідомо з чого приготовані. В с. Шамівка на зборах одна з жінок-колгоспниць з плачем повідомила, що “...через місяць ми всі подохнемо”. Інша зі сльозами говорила, що її рідна сестра вже опухла від голоду. Настрої про голодну смерть поширювалися і в с. Диківка, тож точилися розмови про втечі з села, аби уникнути голоду. Такі розмови зафіксовані в Дмитрівці, Чутівці, Христофорівці [9]. Тобто, майже у всіх тих селах, що входили до складу колгоспу “Гігант”, що діяв на 18500 га землі та об’єднував 7 сіл, і де головою правління був Ничипір Волошин, багато зі страхом чекали голоду, а деякі сім’ї вже голодували.

У доповідній за 11 січня 1932 року зафіксовані чергові “нездорові” настрої в селян Знам’янського району, що незаперечно свідчили про голодне існування колгоспників та членів їхніх родин: “...селяни масово облаштовують жорна для ручного помолу. Так, тільки у Суботцях 7 січня виявлено 11 жорен, з них 8 у колгоспників”. Схожа ситуація, за висновком начальника Знам’янського РВ ДПУ, спостерігалася також в Диківці, Федварі. Не оминали уваги інформаторів ДПУ настрої колгоспників. Так, у с. Шамівка колгоспник Безпалько мав необережність заявити: “Хліб ми молотили, але його я не їм, а їдять його пани, а ті, хто працював, залишилися без хліба”. Колгоспниця Оксана Таран висловилася так: “Працювали, працювали, а тепер мучать голодних, говорять: “Розкріпачили жінок, але так розкріпачили, що горшків нема з чим ставити у піч”. Коли у Шамівці представник ЦК КП(б)У зробив доповідь на зборах, то колгоспниця Клименко у виступі заявила: “Працювала в колгоспі, а тепер продала увесь одяг на хліб, сиджу голодна і холодна!”. З голодом зіткнулися і в Суботцях. Колгоспник Онуфрієв мав необережність заявити: “Коли були пани, то ми їли хліб і всі були ситі, а тепер нас мучать

голодом, щоб ми подохли, це не наша влада!”. Любов Шевченко, вчителька суботцівської школи, добре знаючи ситуацію в селі, говорила: “Пропаде все в артілі “Ноймунчітор”. Колгоспники пухнуть з голоду... Колгосп нічого не дає!” [10]. Примітно, що після кожного такого виступу чи заяви селян ДПУ брало їх під особливий нагляд, створюючи, т. ч., резерви для майбутніх репресій.

В багатьох господарствах колгоспникам дійсно не було чого давати на трудодні. Так, артіль “Червоний хлібороб” Букварської сільської ради Знам’янського району план по зерну за 1931 рік виконала лише на 63%. Тому колгоспові довелося віддавати в рахунок плану фуражне зерно, а наповнення трудоднів колгоспників виявилось мізерним. З наближенням посівної, а саме 6 березня 1932 року, комісія перевіряла стан готовності цієї артілі до весняних робіт. З поміж інших недоліків члени комісії вписали до акту перевірки те, що з 148 коней до роботи придатні лише половина, що всі колгоспні тварини і птахи перебувають у поганому стані, що ліків для їх лікування не вистачає, що фонду – продуктового та грошового, для громадського харчування немає, що немає чим годувати також дітей в дитячих яслах [11].

Колгоспники артілі “Більшовик” Вільшанського р-ну за обідом. 24.08.1932 р.
Фонди ЦДКФФАУ

Інша артіль с. Букварка – “Червона зірка”, план хлібозаготівлі за 1931 рік не виконала, довівши його лише до 65,5%. Господарство теж перевірялося щодо готовності забезпечити вчасну посівкампанію. 6 березня 1932 року з’явився акт. Висновки комісії, вписані до документу, загалом виявили ті самі проблеми, що й у сусідньому колгоспі: з 54 коней у роботі можна використати лише 27, догляд за ними поганий, в стайні брудно, наявного посівматеріалу на

всю орну площу не вистачає, годувати колгоспників у полі немає чим, відсутні продукти і в дитячих яслах, за винятком олії. Планувалося, що на весняних роботах у колгоспі “Шлях незаможника” с.Петрове Перше Знам’янського району працюватимуть 110 людей. Однак продуктів для харчування в колгоспі не було: ні картоплі, ні кваснини, хліб появлявся лише у жнива, зерно, щоб змолоти на борошно для колективного харчування, теж відсутнє. При потребі 110 мисок колгосп мав лише 33 [12]. До Знам’янського РПК надійшла інформація про те, що на весняні роботи в колгоспах с.Донино-Кам’янка вийдуть 315 колгоспників, а з продуктів харчування залишилися тільки 22 відра квашених буряків, “а більше нічого немає”. В артілі “III-й рік пятирічки” Знам’янського району на весняні роботи для харчування колгоспників дещо припасли: 20 пудів кваснини, 20 пудів картоплі, пуд олії, 10 пудів борошна. Однак, колгосп до наявних продуктів вкрай потребував борошна, крупів, картоплі, адже 23 колгоспні родини на весну 1932 року вже голодували [13]. У колгоспі “Червоний прапор” с.Знам’янка весною 1932 року планували вивести на роботи в полі 85 дорослих та 69 членів їхніх сімей. Для харчування запасли 60 пудів капусти, 20 пудів картоплі, 3 пуди олії та 30 пудів буряків. Проте колгосп не мав борошна, круп, м’яса, тваринних жирів. На весну 28 колгоспних сімей з “Червоного прапора” вкрай потребували продуктів харчування, але допомоги ніхто з них не отримував. На посівній 1932 року в колгоспі ім.Петровського Христофорівської сільської ради мали намір вивести до п’яти десятків колгоспників, однак запасів продуктів харчування та коштів для організації харчування не запасли зовсім, тож правління мало намір придбати їх “лише шляхом самообкладання”, тобто, взяти у колгоспників. Це при тому, що в колгоспі ім. Петровського вже голодували 20 сімей колгоспників [14].

Отже, криза колгоспної системи, що сповна позначилася в 1931 році, продовжилася взимку та весною 1932 року. Її причини – не в ледарстві колгоспників, і не в погодних умовах, а в повній відсутності стимулів до роботи, спричинених політикою влади. Так, третього березня 1932 року відбулося чергове засідання президії Бобринецького РВК, де цього разу слухалося питання “Про хід підготовки до весняної посівкампанії”. Члени президії відмітили, що район до цього “повністю не готовий”, оскільки немає зерна для посіву, ремонт техніки та реманенту не закінчений, пального в достатній кількості не завезли, а колгоспи навіть не розробили планів сівозмін.

Також на президії розглянули питання про “розбазарювання посівного матеріалу” в колгоспах Костянтинівської та Надеждівської сільських рад, – напевне, це зерно давали колгоспникам на прогодування. Президія доручила

начальнику міліції Худзінському здійснити перевірку цих фактів, а також забезпечити негайну охорону колгоспних комор від розкрадання зерна [15].

7 травня 1932 року знову засідала президія Бобринецького РВК. Цього разу розглядалося, вже вдруге, питання “Про хід сівби по району”. Район, як зробили висновок на засіданні президії, “ганебно відставав у сівбі”, кінська тяглова сила перебувала “у кепському стані”, трактори постійно простоювали через технічні неполадки. Два наступні питання, розглянуті на засіданні президії Бобринецької МТС, тісно пов’язані між собою. Так, щодо розрахунків з колгоспниками за попередній рік, то його здійснили тільки на 85%, при цьому значну частину отриманого ними зерна одразу відібрали на хлібозаготівлю та на державні позики. Наступне питання, розглянуте 7 травня на засіданні президії Бобринецького РВК, доволі симптоматичне та закономірне: “Про створення дитячих будинків для безпритульних на 100 дітей”. Де взялися оті “безпритульні діти” у такій кількості в Бобринецькому районі весною 1932 року, районна влада не пояснила, але відповідь зрозуміла: діти осиротіли через смерть батьків, спричинених голодом та хворобами, і не під час НЕПу, а вже за колгоспної системи: протягом 1931 – на початку 1932 року [16].

Члени артіль “Жовтень” (Златопільський р-н) обідають.
30-і рр. ХХ ст. Фонди ЦДКФФАУ

Артіль “Переможець” Казарнянської сільради Знам’янського р-ну вважалася чималою, адже на посівній 1932 року збиралися працювати 150 колгоспників. А запасів продуктів у колгоспі, щоб організувати хоч якесь їхнє харчування, не було ніяких. Правління вишу-

кувало можливість придбати для цього крупи, картоплю і робили це в останні числа березня, але так нічого і не роздобули. 19 колгоспних сімей потребували допомоги в харчуванні, тобто, голодували, але продуктів не отримували, адже артільні коморі та погребі стояли порожніми. У колгоспі “Жовтень” Христофорівської сільської ради за попереднього літа заготували

30 пудів квашених помідорів. Інших продуктів харчування на час весняних робіт 1932 року колгосп не мав, хоча на посівну збиралися вийти 55 чоловіків та 70 жінок. 57 осіб вкрай потребували будь-яких харчів, тобто, голодували вже в березні 1932 року [17]. В той час, коли десятки сімей в Христофорівці голодували вже на весну 1932 року, а працюючим у полі не було з чого готувати їжу, досить безбідно жили голова сільської ради Куліш та секретар Волков. І було чого, адже 30 березня 1932 року комісія, очолювана представником Знам'янського РПК, розбиралася з недавніми гріхами, допущеними цим керівництвом села щодо забезпечення своїх сімей колгоспними продуктами харчування. Так, обурення селян викликав той факт, що Волков взяв з колгоспу 4 кг м'яса, вдома обрізав м'якоть, а кістки відніс в артілі "Жовтень" на прогонування колгоспників. Коли правління колгоспу роздобуло 18 кг борошна, то голова сільради та секретар вимагали для себе 10 кілограмів, а для колгоспників залишали 8 кг. Тож голодні селяни, щоб роздобути хоч трохи зерна, вкотре обмолочували соломку. Дійшло до того, що секретар сільської ради Волков відбирав ключі в комірника і самочинно господарював у коморі та погребі колгоспу "Жовтень". Члени комісії Бердін та Захаров, які прибули на перевірку цих фактів, констатували, що станом на 30 березня 1932 року колгоспники артілі "Жовтень" харчувалися буряками з водою, і що робити в полі за таких харчів людям неможливо [18]. В артілі "Трудова зірка" Казарнянської сільської ради працювати в поле мали намір вийти 74 колгоспники. Для їхнього харчування приберегли тільки 48 кг олії, інших продуктів не було ніяких. В колгоспі голодували 36 сімей, і таким ще добре щастило, адже щодня колгосп видавав їм по 400 грамів сої. Організувати громадське харчування правління не мало змоги через відсутність коштів [19].

У весняній посівній кампанії 1932 року планували залучити в колгоспі ім. Будьоного Костянтинівської сільської ради 116 працівників, як дорослих, так і підлітків. Для їхнього харчування зробили запаси: 95 відер капусти, 800 кг картоплі, 125 відер кислих буряків, 45 відер кислих огірків, 30 відер томатів, 18 цнт борошна, 70 кг пшона, 165 кг олії, 10 кг цибулі. Здавалося, що запаси, порівняно з іншими колгоспами, тут зосереджені фантастичні. Однак за таких резервів в колгоспі ім. Будьоного голодували 5 сімей [20]. В той же час сусідній колгосп ім. 8-го Березня Костянтинівської сільської ради для 200 колгоспників, зайнятих на посівній протягом 13 днів, потребував 40 пудів картоплі, 20 пудів крупів, 15 пудів буряків, 15 пудів капусти, 80 пудів борошна та ін., проте нічого з цього переліку продуктів харчування не мав. Тож у поле весною 1932 року колгоспники виходили голодними [21].

Наприкінці травня 1932 року в багатьох колгоспах Добровеличківського району ситуація з харчуванням у полі склалася настільки складною, що

через нестачу продуктів зривалися просапні роботи. Всі внутрішні ресурси для забезпечення харчами колгоспників виявилися вичерпаними. Тяжка ситуація змусила уповноваженого Одеського обкому партії Леонова разом з секретарем райкому партії просити продуктової допомоги в сусідніх районах. Таке звернення з проханням надіслати 6 тонн зерна надійшло з Добровеличківки і до Знам'янського РПК 24 травня 1932 року [22]. Сумнівно, що продуктову допомогу отримали, адже колгоспи Знам'янського району самі не мали що дати колгоспникам.

Мучилися в колгоспах від злиднів та нестатків не тільки дорослі, але й їхні діти. Наприкінці травня 1932 року помічник Знам'янського районного прокурора Ліновська здійснила перевірку стану дитячих ясел села Хащуватки. Ясла відкрилися 8 травня, а на день перевірки, в кінці місяця, там перебували 32 дитини віком від 3-х місяців до 5-ти років.

Приміщення для дітей не підготували, тож вони спали на долівці, застеленій ряднами, без подушок та покривал. На таку кількість дітей мали лише 5 тарілок. Палива для приготування їжі ніхто не підвіз, не було вдосталь і води. Дітей доглядали дві жінки – завідувачка та вихователька, яка одночасно прибирала, куховарила, та чергувала вночі. Достатній нагляд за дітьми не забезпечувався. Так, наприкінці травня одна дитина вийшла за межі дитячих ясел і пішла на базар, де втрапила під колеса підводи, також двоє дітей померли від виснаження. Всі діти – брудні, купати нічим і нема в чому, крім одних ночов, одяг брудний. У немовлят відсутні пелюшки, немає дитячих сорочок. Повітря в кімнаті важке, затхле, підлога – мокра і не просихає. Їжа не відповідає віку дітей, вона одноманітна. За відсутності посуду діти їдять по двоє з однієї тарілки і в кілька черг. Діти під час обідів плачуть, виривають їжу один в одного, а після того, як встають з-за столу, то підбирають з землі крихти. Діти їдять траву і цвіт акації. Діти хворі, у них надуті животи, постійна діарея, а медикаментів немає. Є з великими ранами та золотушні. Немовлятам і дітям до 2-х років молока немає [23]. Такими муками цим ще ангелам, яким “пощастило” народитися вже за панування комуністичної системи, доводилося весною 1932 року розплачуватися за помилки дорослих, що свого часу проігнорували власну державу. Тому дивуватися політиці колонізаторів нічого – вона закономірна.

Третього червня 1932 року здійснили перевірку дитячих ясел у двох колгоспах Єлизаветградки. Спочатку в них перебували 205 дітей, однак на час перевірки їхня кількість значно зменшилася – дітям не було з чого готувати їжу. У с. Знам'янка весною 1932 року відкрили 4 дитячі ясла – по одному в колгоспі. Коли розпочалися просапні роботи, то довелося відкрити ще 7 дитячих майданчиків, де перебували 290 дітей. Однак, скоро 9 ясел довелося закрити – через відсутність продуктів харчування [24].

*Убоге життя дорослих нівечило тіла і душі дітей. 30-і рр. ХХ ст.
Гайворонський р-н. З колекції В. Дерезовського*

5 квітня 1932 року голова Масляниківської сільської ради Зінов'ївського району Дудник, член сільської ради Білан та вчитель Данильченко склали акт, що засвідчував тяжкі матеріальні умови, у яких опинилися вчителі місцевої школи. Вони, на відміну від колгоспників, отримували не тільки заробітні плати, але й гарантовані державою продуктові пайки. Однак, ситуація і тут склалася доволі драматичною. Так, документ засвідчив, що вчителі на продуктові місячні картки отримали: 1 кг пряників, 1 кг пшона та 1 кг цукерок. “Інших продуктів їм не відпускалось” - засвідчив акт [25]. Порівняно з колгоспниками вчителі тоді отримали ціле багатство.

Весною 1932 року з метою перевірки стану справ на посівній деякі райони нинішньої Кіровоградщини відвідав голова уряду УСРР Влас Чубар. Для с. Підвисоке нинішнього Новоархангельського району це стало подією: посеред села високого державного посадовця зустрічали чимало дорослих і дітей. Однак хліба та будь-яких інших гостинців не привіз, натомість на імпровізованому мітингу різко шельмував сільських ледарів, “рвачів” колгоспного будівництва, закликав чесно працювати та вести рішучу боротьбу проти залишків куркульства та їхніх прибічників [26]. Відповіді на те, коли покращиться життя та з'явиться на столах колгоспників у достатній кількості хліб, голова РНК УСРР Чубар, сам виходець з селян, зі зрозумілих вже тоді причин не дав – він лише сліпо виконував вказівки Москви, перетворившись на маріонетку та, заодно, на одного з організаторів Голодомору. “Подяка” цьому державному діячу не

забарилася: в 1939 році його стратили ті, кому, на шкоду власному народу, вірно служив.

12 червня 1932 року члени комісії, до якої увійшли ударниці колгоспу ім. Лаврентія Масляниківської сільської ради Зінов'ївського району С. Мала, Н. Кривошеїна, член правління колгоспу Д. Яковенко та секретар комсомольського осередку Н. Загреба, обстежили умови громадського харчування в господарстві. Складений ними акт – документальне підтвердження неймовірно тяжких умов, в яких опинилися селяни Масляниківки. Так, помешкання їдальні знаходилося в одному дворі з худобою. Там для колгоспників не було найелементарніших зручностей. Страви видавалися в мінімальних кількостях, а хліб – 200 грамів на день. На сніданок колгоспники отримували кукурудзяний суп і 100 грамів хліба, на обід – борщ і 100 грамів хліба, вечеря – борщ чи суп без хліба. Крупів, м'яса та жирів у вареному не було. Акт також засвідчив, що весною 1932 року “траплялися перебої в роботі” за малих норм хліба, крупів в обідах теж не було. Така ситуація з харчуванням загрожувала зірвати просапну та збиральну кампанії в колгоспі ім. Лаврентія. Про що й засвідчив акт [27].

Сільські діти за обідом. 30-і рр. ХХ ст. Гайворонський р-н. Старшим з них на 1944 рік виповниться, напевне, по 17-18 років, тож їх мобілізують у Червону армію, де більшість з них загине. Комуністичний режим знищив чимало батьків, а згодом і їхніх дітей. З колекції В. Дерезовського

Настала просапна кампанія. Однак боротьба з бур'янами та проріджуванням технічних культур опинилася, зокрема, в Бобринецькому районі “під загрозою зриву”. Особливо критичний стан з просапними роботами спостерігався в Кривonosівці, де станом на 2 липня 1932 року обробили лише 29% площ, у Рощахівці – 27%, у Новоградівці та Дончиному – на 36%. В цілому по району необробленими залишалися майже 40% сільськогосподарських угідь. Голів кількох сільських рад за втрату контролю за просапними роботами покарали – президія Бобринецького РВК оголосила їм догани. Всім головам колгоспів наказали протягом трьох днів завершити просапні роботи та, не гаючись, приступити до них повторно [28]. Не забарилося й інше розпорядження влади Бобринеччини, що свідчило про сплановану підготовку до трагедії голоду: з літа 1932 року розпочалося скорочення кількості млинів шляхом їхнього закриття. Крім того, будь-кому, насамперед колгоспам та селянам, заборонялося будувати нові млини та невеликі кустарні борошномельні. Млини залишалися тільки в Бобринці, Новоградівці, Витязівці, Степанівці, Кетрисанівці [29].

Молотьба хліба. 1932 р. Олександрійський р-н. Фонди ДАКО

20 червня 1932 року зупинилися просапні роботи в колгоспі “Комунар” Михайлівської сільської ради Знам'янського району. Того дня 34 сапальницям колгосп повинен дати по 1,5 фунтів хліба, а до нього – якусь гарячу страву. Обід у поле привезли, однак хліб розділили по 1 фунту, а суп, невідомо з чого зготований, не можна було взагалі їсти. Оскільки таке

тривало вже не один день, то обурені сапальниці, взявши горшки з “їжею”, направилися до контори колгоспу. Проте, як з’ясувалося, голова колгоспу десь в холодку пиячив, контора стояла порожньою, тому, порадившись, свій протест жінки вирішили висловити голові сільради, тож, лементуючи, направилися до нього. Лише через 4-5 годин вдалося вгамувати пристрасті, викликані таким збиткуванням над сапальницями, які цілі дні працювали напівголодними у полі під пекучим сонцем [30]. Промайне кілька місяців, і в колгоспних сапальниць не стане не те що фунта хліба, а навіть грама, і не бачитимуть його вони місяцями – практично до нових жнив. Від того упокориться їхній бойовий дух, а чимало помруть, тому живі, пам’ятаючи голод, більше не відважаться ні на які протести.

Надійшли жнива. На засіданні президії Бобринецького РВК, що відбулося 4 липня 1932 року, відзначалося, що “підготовка до збиральної кампанії знаходиться в незадовільному стані”, тяглової сили знову не вистачало, техніка часто виходила з ладу, вивозити зерно з токів не було чим. Тому президія ухвалила “використовувати корів, для чого провести глибоку масову роботу поміж колгоспниками та одноосібниками”. Затвердили і плани хлібозаготівлі в липні 1932 року. Їх було два: крім основного, ще й зустрічний, загалом район повинен віддати понад 33 тис. цнт. зерна. Зобов’язання на його відправку наклали на колгоспи та колгоспників, одноосібників, куркулів [31].

Минав липень 1932 року. Колгоспи, колгоспники та одноосібники Бобринеччини в розпал жнив скосили зернові лише на 34,6% площ. Стан збиральної кампанії вкотре перебував у загрозовому стані – такий висновок зробили на засіданні президії Бобринецького РВК 27 липня 1932 року. Для стимулювання боротьби з втратами зерна РВК дав вказівку головам сільських рад та колгоспів видавати колгоспникам аванси зерном не з об’ємів відправленого на елеватори, а 10–15% від того, що буде обмолочений із зібраних колосків. Віднині зерно заборонялося видавати усім колгоспникам, а лише тим, хто працював на жнивях. Для цього в колгоспах складали списки “рвачів та симулянтів”. Поля та токи посилено охоронялися спеціально підібраними сторожами [32]. Навіть наприкінці серпня 1932 року, коли літо добігало кінця й потрібно приступати до осінніх польових робіт, колгоспники Бобринеччини не отримували навіть той мізер зерна, що декларувався владою – 10% від вивезеного на державні заготівельні пункти. Адже і видач натурою авансів як таких не було. Замість того колгоспників годували в полі.

Виконати плани хлібозаготівлі колгоспи Бобринецького району не спромоглися ні у вересні, ні в жовтні 1932 року. 16 листопада 1932 року районна влада вдалася до репресій: голову Долинівської сільської ради

Присяжнюка, уповноваженого по Бабанській сільській раді Підпригору, голову колгоспу Вишневецького віддали до суду, що й відбувся через п'ять днів [33]. На той час, коли над керівниками вершилася розправа, на глибинних пунктах Бобринецького району зсипаний хліб почав зігріватись [34].

ПРО ПЕРЕВІТ НАТУРАЛЬНОГО АВАНСУВАННЯ КОЛГОСПНИКІВ

Постанова об'єднаного засідання облземуправи та правління Дніпропетровської облколгоспспілки від 7 серпня 1932 р.

Одним із основних заходів у справі організаційно - господарського зміцнення колгоспів стимулювання кращої роботи та підвищення темпів уборки, молотби й хлібозаготівлі, є ПРАВИЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ НАСЛІДКІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ та зокрема вчасна й ПРАВИЛЬНА ВИДАЧА НАТУРАЛЬНИХ АВАНСІВ КОЛГОСПНИКАМ.

У практиці виконання постанов ЦК ВКП(б) та РНК з 5 липня 32 року, президія ВУЦВК'у з 4 липня 32 року і НКЗ СРСР з 11 липня 32 року та бюро обласному з 12 липня про видачу натуральних авансів від окремих райколгоспспілок (Криворізької, Новомосковської, Н.-Сирогізької) та правління колгоспів маємо низку перекручень, що ганебно відбиваються на перебігу й темпах збиральної та хлібозаготівельної кампанії, зокрема:

- 1) Видача авансів натурою провадять фактично намолоченого хліба дитись на в розмірах 10—15 відс. всіх культур, а по власному погляду центнерів усіх культур уже втра тила 169 або 30 відс., замість 15—20 відс.
- 2) З метою правильного та вчасного виконання рішень партії й уряду про натуральне авансування, рішучо відсічі всім куркульським елементам підкуркульникам, ледарям, симулянтам, рвачам, що намагаються використати авансування натурою для розбазарювання колгоспного хліба, протиставляючи власні споживачні настрої інтересам держави, підживляючи цим організаційно - господарче зміцнення колгоспів, облземуправа та правління облколгоспспілки УХВАЛЯЮТЬ:

- 1) За роздачу біля 300 пудів хліба не по трудових, а за власним поглядом правління, за продаж 50 пудів хліба різним організаціям, розтрату колгоспних коштів замість видачі авансів колгоспникам—правлінню артлі «Вперед до комуні» Петрівської сільради, Криворізького району винести СУВОРУ ДОГАНУ, а голову правління притягти до судової відповідальності.
- 2) За застосування Ізяснського району

- 3) Значна частина колгоспів замість того, щоб організувати правильно натуральне авансування повторюють засуджені партією помилки минулого року, беручи колгоспників на пайок, шляхом встановлення та видачі всім працездатним і непрацездатним норми печеного хліба в незалежності від кількості вироблених трудових, причому правління цих колгоспів плента ючись в хвості куркульських настроїв, видавали по 3—4 навіть 5 фунтів хліба на їдця, в наслідок чого маємо розбазарювання великої кількості хліба. (Артлі «Спільне життя», «Жовтне ва революція» Ганнівської сільради Долінського району).
- 4) Поруч із цим, окремі сільради, як Шестерянська, Широкивська, Криворізького району застосували в колгоспах зрівнялку в частині видачі хліба без ваги, а хто скільки з'їсть, після чого ділять кількість з'їденого хліба

Інструкція про порядок авансування колгоспників у 1932 р. Фонди ДАКО

Восени 1932 року вкотре тяжкі покарання за невиконання податків наклали на колгоспників, одноосібників та “куркулів”. Так, постановою Новоградівської сільської ради Бобринецького району від 19 листопада 1932 року за межі району вислали одноосібника Пантелія Пястуна. Його вина в тому, що не зумів здати ще 11 цнт зерна. Також “за злісне невиконання завдань по хлібозаготівлі” за межі району тільки з Новоградівської сільської ради вислали Федора та Корнія Деревянченків – у першого недовиконання 13,25 цнт, у другого – 12 цнт. Таку кару вготували також Григорію Голуболу, Борису Костенку, Івану Крутію, Тимошу Вербицькому, Кирилу Лисенку, Олександрю Дяченку, Федоту Дяченку, Івану Безсонову, Антону Ланчуковському та ін., загалом 17 селянам. Павла Полив'яного вислали за межі району тільки за те, що активісти під час обшуку знайшли замуроване у печі зерно [35].

Зрозуміло, що таке обдирання колгоспників, як і показові заслання, не сприяли самовідданій праці решти колгоспників, заляканих та голодних. Так, критичне становище з виконаннями сільськогосподарських робіт склалося в колгоспах Павлиської сільської ради Онуфріївського району: станом на 23 жовтня 1932 року в колгоспі “Комінтерн” залишалися не зрізаними соняшники на площі 50 га, не скошена соя – на 50 га, не скошене сорго на 550 га, не заскиртовані 126 га ярих культур, не викопані всі буряки, а молотьба затримувалася в часі ще на місяць [36].

Пролетарі всіх країн, єдині!

ПРО ЗАХОДИ ДО ПІДСИЛЕННЯ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ. ПОСТАНОВА РАДИ НАРОДНІХ КОМІСАРІВ УСРР.

Щоб безумовно виконати зменшений план хлібозаготівель, зобов'язати облікконкоми та райвиконкоми в своїй роботі керуватися такими настановами:

1. Цілковите виконання плану хлібозаготівель закінчити до 1 січня 1933 р. та утворення насінних фондів до 15 січня 1933 р.
2. Заборонити будь-яке витрачання всіх натуральних фондів, утворених у колгоспах, які незадовільно виконують плани хлібозаготівель.
3. Зобов'язати РВК негайно організувати **найсуворішу перевірку** наявних фондів у колгоспах, які незадовільно виконують хлібозаготівлі, фактичних розмірів цих фондів і місць зберігання, а також настановити в усіх колгоспах **відповідальних осіб** за належне зберігання цих фондів.

Відповідальність за виконання цього покласти на голів РВК.

4. Надати РВК право перераховувати до фонду хлібозаготівель усі натурфонди, що утворені в колгоспах, які незадовільно виконують плани хлібозаготівель.
- Застосовувати цей пункт у частині насінних фондів дозволяється з попередньої санкції облікконкому до кожного окремого колгоспу.
5. З оголошенням цієї постанови **припинити** видачу будь-яких натуральних авансів по всіх колгоспах, госпних роботах виявили себе, як борці за соціалістичну перебудову села та організаційно-господарське зміцнення колгоспів.
9. **Притягати до суду** на підставі постанови ЦВК та РНК СРСР з 7 серпня 1932 р. „Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та про зміцнення громадської (соціалістичної) власності“, як розкрадачів державного та громадського майна, бухгалтерів, рахівників, коморників, завгоспів, вагарів, що затаюють хліб від обліку, складають брехливі облікові відомості, щоб полегшити розтринювання та крадіжки, щоб зірвати виконання плану хлібозаготівель та інші державні зобов'язання.
10. До колгоспів, що припустили розкрадання колгоспного хліба і злісно зривають плани хлібозаготівель, **застосувати натуральні штрафи** порядком додаткового завдання з м'ясозаготівель, розміром 15-місячної норми здавання даним колгоспом м'яса як усупільненої худоби, так і худоби колгоспників.

Райвиконкоми застосовують ці штрафи з попереднього дозволу кожного окремого випадку облікконкому.

Розмір штрафів (у межах 15-місячної норми м'яса здавання) і терміни сплати цих штрафів РВК встановлюють відповідно до господарського стану кожного окремого колгоспу.

Постанова РНК УСРР, що відкривала дорогу до вилучення в колгоспників та одноосібників усього їстівного шляхом обшуків помешкань під приводом пошуків прихованого зерна. Все знайдене зерно розцінювалося як вкрадене. 1932 р.

Фонди ДАКО

Промайнув тиждень. Ситуація в колгоспі “Комінтерн” не покращала. Так, не заскиртований хліб знаходився у 690 копах, все ще не вдавалося обмолотити 7799 кіп, у полі також стояли нескошені соняшники (41 га) та соя (51 га), не виламана кукурудза (50 га), не викопані буряки. Щодня на роботи виходили 70 колгоспників, для яких ці об'єми робіт виявилися непосильними [37]. На 5 листопада 1932 року Павлиська сільська рада підготувала звіт та направила його до Онуфріївського РПК. Від часу жнив і до початку листопада у Павлиші організували та відправили до хлібозаготівельних пунктів 200 цнт жита та 2055 цнт пшениці, також організували кілька червоних валок, останню назвали ім. 15-річчя Жовтня. В селі також проживали 4 “куркульські”

сім'ї, яких обклали твердими завданнями. У полі все ще стояли не заскиртовані 270 кіп, а необмолочених кіп налічувалося 7327. Не покращилася ситуація з соняшником, кукурудзою, буряками. А все тому, що чоловіків переполовинили арештами та засланнями, а голодні жінки, хоч і надривалися на роботі, проте з нею не справлялися.

Також Павлиська сільська рада підготувала відомості про врожайність основних сільськогосподарських культур на колгоспних землях і в одноосібників. Будь-яких переваг колгоспної системи не помітно. Суттєво вищої врожайності з 1 га досягли одноосібники по 6 культурах, а по соняшнику, картоплі та озимій пшениці незначно випереджали колгоспи. Всупереч тому, що колгосп “Комінтерн” зібрав 1708 цнт жита та 629 цнт озимої пшениці, а колгосп “Комсомолец” змолотив 1544 цнт жита та 655 цнт озимої пшениці, однак на харчування в полі колгоспникам видали дріб'язок. Так, на 70 працівників колгоспу “Комінтерн” витратили з початку жнив і до 5 листопада 1932 року 2,22 цнт жита та 4,68 цнт пшениці. Подібна ситуація склалася з харчуванням у колгоспі “Комсомолец”. Тут для прогодування 685 працездатних витратили 14, 97 цнт жита та 6,22 цнт пшениці [38]. В розрізі на одного працюючого на харчування протягом чотирьох місяців припав мізер цієї одноманітної їжі. Проте за кілька тижнів не стане й цього, тож голод охопить чіпкими обіймами кожну селянську сім'ю без винятку.

На 28 грудня в колгоспах Павлиської сільської ради Онуфріївського району залишалися не змолоченими 5051 копа, все ще стояла не виламана кукурудза на площі 30 га та не скошена соя. 27 грудня 1932 року колгоспники перевіряли 1920 цнт соломи, і одержали 6 цнт зерна. Перечистили також 511 цнт зернового посліду і отримали 206,5 цнт чистого зерна. 3 січня 1933 року вже втретє молотили соломку. До молотарки подали 1077 м.куб. соломи, з якої отримали 8,04 цнт зерна. Всупереч усім заходам, виконати хлібозаготівельний план Павлиська сільська рада Онуфріївського району не змогла. Зерна в колгоспних коморах не залишилося зовсім, тому вирішили її шукати в господарствах колгоспників та одноосібників. У грудні 1932 року детально обшукали перші 12 домогосподарств колгоспників. У них вилучили від 10 до 20 пудів “розкраденого” зерна. Не оминули господарства одноосібників. Без пояснень у них відібрали 12,52 цнт зерна та 80 пудів картоплі. Крім того, за невиконання планів наклали 7425,5 крб. штрафів на 4 одноосібні господарства. Ще чотирьох одноосібників засудили на позбавлення волі від 2 до 4 років. У 6 одноосібників відібрали майно на покриття штрафів [39]. Потім настала черга колгоспників: їхні господарства ретельно обшукували по кілька разів.

Молотьба трактором “Фордзон”. 1932 р. Олександрійський р-н. Пізньої осені 1932 р. – взимку 1933 р. увесь хліб у колгоспників відберуть. Фонди ДАКО

2 грудня 1932 року відбулося засідання Бобринецького РВК, на якому слухалося питання “Про хід виконання плану хлібозаготівлі”. Ситуація з його виконанням виявилася “катастрофічно провальною”. А причини такого стану члени президії вбачали в “явно куркульському саботажу з боку окремих правлінь колгоспів та керівників сільських рад”. Цей “куркульський саботаж” особливо проявився в М. Бабанській, Кривonosівській, Роццахівській, Априлівській, Буховецькій, Дончанській та ін., загалом у восьми сільських радаx. За саботаж у хлібозаготівлі колгосп ім. Сталіна Сорочанської сільської ради занесли на “чорну дошку”, цим прирікши його членів на повільну голодну смерть. Крім того, 15-місячний штраф м’ясом наклали на артіль “Червоний молот” М. Бабанської сільської ради. Сільським радаm та колгоспам визначили останній день хлібозаготівлі – всі плани виконати до 25 грудня 1932 року [40]. В зазначений термін не вквалися. Актив знову пішов по хатах, вишукуючи не тільки зерно, а й будь-які їстівні продукти. Все безцеремонно відбиралося.

Восени 1932 року всі сили міліції, ДПУ, різноманітних уповноважених, сільської влади та місцевих активістів, яким вкотре, після участі в розкуркуленнях, трапилася нагода поживитися, спрямовувалися на обшуки селянських обійсть, тож металеві щупи обмацували ледь не кожен квадратний сантиметр стін, долівок, лежанок та печей, подвір’їв, городів...

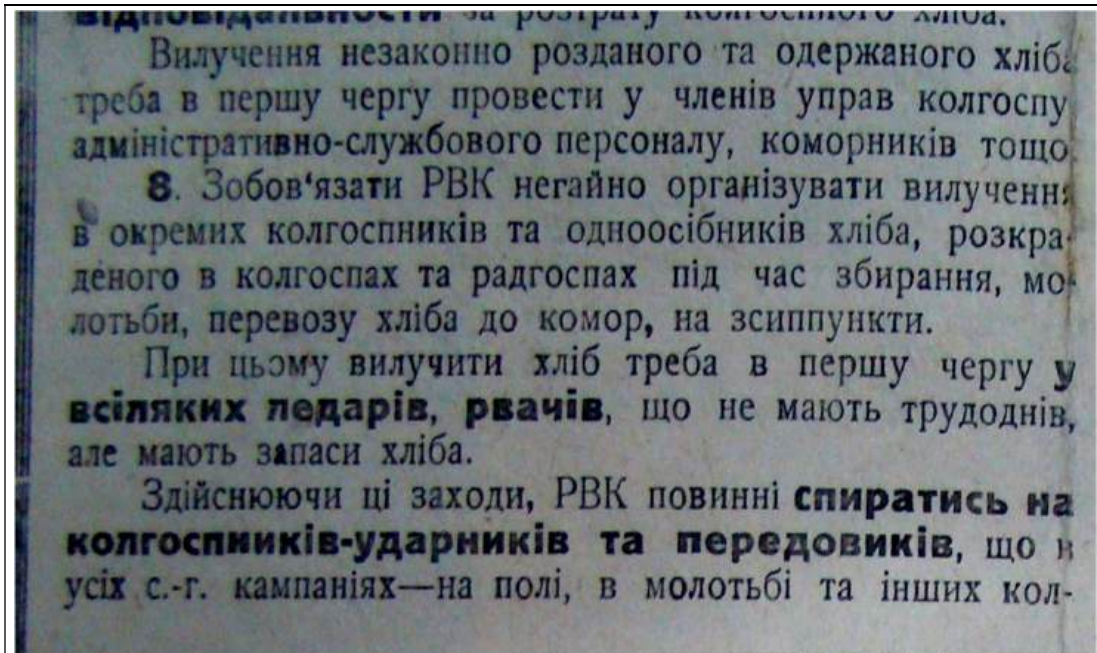

*Вилучення прихованих селянами продуктів харчування. Гайворонський район.
30-і рр. ХХ ст. З колекції В. Дерезовського*

Що ближче до кінця року, то місцева влада все більше скаженіла, намагаючись будь-що виконати план по зерну. Так, 25 грудня 1932 року на 260 селянських господарств Знам'янського району наклали “товарні репресії”. Під них потрапили 125 одноосібних господарств, 9 бідняцьких, 98 середняцьких, 14 заможних, 14 куркульських. Зерна, щоб виконати протягом однієї доби плани, у цих господарств не було. Тому вартість зерна перевели у кошти, тож 260 господарств повинні замість зерна здати 89611 крб. Зрозуміло, що коштів також не було. Наступним кроком влади став опис майна та його розпродаж. Оскільки майно тих, на кого наклали “товарні репресії”, оцінили лише в 30 тис. крб., тому на покриття боргів у них відібрали 474 цнт картоплі, всю худобу, та навіть присадибну землю, прирікши цим нещасних на безвихідь [41].

Наприкінці 1932 року начальник міліції Знам'янського району Король відзвітувався до райкому партії про роботу в селах району щодо пошуків зерна. “Улов” міліції за час з 20 листопада по 25 грудня 1932 року виявився таким: пшениці відібрали 15 пудів, жита – 9 пудів, ячменю – 1 пуд, кукурудзи – 24 пуди, та 8 пудів насіння соняшника. Тоді прихованого зерна знайшли в 426 селянських дворах [42]. Зрозуміло, що на цьому робота міліції не закінчилася, а продовжилася наступного року.

26 листопада 1932 року інформація про обшуки зерна в колгоспників колгоспу “Добрий врожай” Знам’янського району надійшла до райкому партії. Примітно, що писав її уповноважений о 12 годині ночі настільки поспішно, напевне, намагався вкласти в установленій владою графік подачі звітів, що ні назви сільської ради, ні свого прізвища не написав. Так от, цього дня, починаючи з 11 години, уповноважений в супроводі активу здійснив обшуки 20 селянських обійсть, з яких 16 були колгоспними, 2 – куркульськими, інші, напевне, одноосібними. Зерно різних культур вдалося віднайти тільки у 5 дворах. Їхніх господарів уповноважений обіцяв віддати до суду. Що вилучили? У Івана Тарапаки знайшли заховані 52 кг насіння кукурудзи, у Миколи Найденка – 12 кг кукурудзи, в Івана Торубари – 16 кг кукурудзи, Іван Поголець втаїв 31 кг все тієї ж кукурудзи. Проте в 15 дворах того дня не вдалося виявити жодного кілограма зерна. На 28 листопада уповноважений запланував провести збори, де на порядку денному стояло одне питання: про виключення п’яти господарів, у яких знайшли зерно кукурудзи, напевне, останній їхній продовольчий резерв, з колгоспів. До вечора 26 листопада актив села зумів знайти ще 8 кг зерна, які долучили до вже знайдених. Також уповноважений повідомив Знам’янський РПК про те, що голова колгоспу “Добрий врожай” “перебрав” 1 цнт 20 кг зерна авансів. Всі обшуки здійснювалися за наказом райкому партії [43].

Постанова РНК УСРР “Про посилення хлібозаготівлі” наказувала зерно “вилучати негайно”, спираючись при цьому на колгоспників-ударників та передовиків. Саме зусиллями цих активістів та представників влади будуть приречені на смерть від голоду мільйони українців. 1932 р. Фонди ДАКО

Підсумки планових обшуків провели в Знам’янському РПК 28 листопада 1932 року на кущовій нараді під керівництвом товариша

Валіцького за участю секретарів сільських партійних організацій, які звітували про проведену роботу. Так, у с. Суботці актив на чолі з партійним секретарем здійснили обшуки у дворах та помешканнях як рядових колгоспників, так і членів правлінь, щодо яких виникли сумніви про “правильне видавання авансів”. Також обшукали 5 куркульських господарств, де знайшли захованими на горищах та коморах 3 цнт різного зерна та борошна. Ще в 9 інших дворах знайшли 2,5 цнт зерна пшениці, 64 кг жита, 40 кг ячменю, 32 кг проса, 105 кг соняшникового насіння. Все те знайдене, що господарі так невдало заховали на печах, горищах, у ліжках, актив с. Суботці вилучив. У селі Знам’янці наприкінці листопада 1932 року обшукали 17 помешкань, де виявили 34 кг борошна та до 2 цнт не перевіяного зерна. Навідалися і до 4-х куркульських дворів, де зерна пшениці та жита не знайшли. Проте в господарів були буряки, та в декого просо – 10 фунтів та 17 кг, що їх теж вилучили. Не оминули активісти двір члена правління колгоспу ім. Петровського Семенова, де в скрині, коморі, в діжці та під ліжком знайшли борошно. В іншому колгоспі “Червоний прапор” не уник обшуку член правління Шарманов. У нього на печі знайшли 10 кг пшениці та 90 кг борошна, які теж вилучили.

Секретар партійної організації с.Петрове-2 поскаржився на те, що ходити з обшуками нема кому, тож їх і не робили. В с.Нова Олександрівка актив перевіряв 9 дворів, але нічого не знайшли. У с.Васине секретар партійної організації з обшуками до колгоспників не приходив, зате

доскіпливо перевірили подвір'я та помешкання залізничників. Зокрема, у кочегара Кошевського комісія знайшла 2 пуди гречки, а самого господаря звинуватили у крадіжці. В робітника залізниці Семенченка виявили 1 пуд 20 фунтів пшениці, яку визнали краденою, тож конфіскували. У колгоспника з с.Васине Гвоздя, які з дружиною виробили 590 трудоднів, знайшли

схованими 2,15 цнт борошна як незаконно придбані. Не чекаючи арешту Гвоздь утік невідомо куди. В с. Богданівка, як свідчив секретар партійної організації, 26 листопада перевіряли 12 господарств, однак у двох дворах хазяї вчинили активістам спротив так, що ті не відважилися робити обшуки. В члена правління колгоспу ім. 12-річчя Жовтня комуніста Головченка виявили 5,75 цнт проса та кукурудзи, а також 8 пудів борошна. Однак актив вилучити знахідки не зумів, адже господар вчинив бійку. “Запідозрені” в переховуванні зерна Мусцевий та Максименко того дня взагалі не допустили комісію з перевірки до двору [44].

Сім'я одноосібника І. Яценка за скромним обідом. с. Матвіївка Шевченківської округи. 30-і рр. ХХ ст. Фонди ЦДАКФФДУ

В с. Красносілля ретельно обшукали обійстя та помешкання одноосібника Якова Дібрівного. Як з'ясувалося, він теж “утаював” хліб. Комісія не звернула жодної уваги на твердження селянина, що доведений йому план по зерну він виконав, а все те, що залишилося в коморі, то посівне зерно. Того дня ще в одного красносільця Якова Лівинки на печі та під ліжком знайшли 3,5 пудів ячменю, 1,5 пудів жита, 1,5 пудів бобових та три круги макухи [45]. Забрали абсолютно все і одвезли на зернозаготівельний пункт.

Відомість про вилучення “розкраденого хліба”, зокрема, в Знам'янському районі, ледь не щодня надходила до райкому партії. Так, на 2 грудня 1932 року шляхом прискіпливих обшуків дворів та жител селян у с. Велика Северинівка знайшли 22 пуди зерна, у селах Красносілля, Цвітне та Букварці – по 20 пудів, у с. Єлизаветградка – 101 пуд тощо. Загалом 420 пудів знайшли

в членів правлінь колгоспів, 758 пудів – у “крадіїв”, 92 пуди – в одноосібників. Шукали хліб щодня, тож станом на 5 грудня кількість реквізованого хліба по Знам’янському району досягла 1781 пуд [46]. Трагедії в багатьох селян, у яких вилучили захований хліб, невблаганно наближалися. Так, на 27 селянських господарств наклали штрафи сумою 28407 крб., які, попри всі бажання, господарі сплатити протягом 24 годин аж ніяк не могли. Крім того, Знам’янський РПК клопотався перед Одеським ОВК про вислання за межі України 11 господарств, за межі району – 3 господарства, за межі сільських рад – 1 господарство [47].

Нещастя, спричинене максимальним відбиранням зерна в зиму з 1932 на 1933 рік, боляче зачепило також і одноосібників. Свідчення цьому є лист до Бобринецького РПК Миколи, Тита та Агафії Пальчинських – жителів хутора Шляхового, з проханням про допомогу. В ньому, зокрема, написали про те, що і в 1932 році їхній батько Христофор Васильович все ще залишався одноосібником. Однак податку зерном виконати не зміг. Його одразу оштрафували на 400 крб., яких теж не зумів сплатити. За деякий час комісія відібрала в Х.Пальчинського коня, воза, двох поросят, 180 пудів буряків, кожух, 150 пудів дров, а також хату, повітку, погріб. Однак цих покарань для одноосібника виявилось замало, тож його ще засудили на 2,5 роки позбавлення волі. Після суду чоловіка відправили до Зіновівського БУПРу, де він 1 березня 1933 року помер. На хуторі в чужих людей залишилося троє сиріт. Саме вони просили Бобринецький РПК повернути їм хоч батьківську хату [48].

Отже, трагічна участь чекала багатьох селян після того, як у них знаходили зерно. Віднині їх штрафували та судили за “переховування” зерна, за “ухиляння від виконання планів по зернохлібу”, за перемелювання зерна вдома на саморобних жорнах, т. зв. млинках. Ночами сільські активісти ходили попід хатами й прислухалися, чи не гупає в когось ступа, на яких тоді товкли не тільки зерно, але й різноманітні бур’яни. І горе було тим, у кого знаходили такі примітивні механізми походженням ще з

дохристових часів.

Так, тільки в с. Донино-Кам'янка Знам'янського району за час з 1 серпня по грудень 1932 року потрапили під суд 18 селян, звинувачених у крадіжках хліба, 24 судили за утайку хліба, 47- за розбазарювання хліба, 33 – за безгосподарність. Напевне, чимало зусиль щодо арештів та скорих судів над земляками доклав секретар сільської партійної організації Макаров, адже це він особисто доповів про репресії, застосованих щодо понад 100 односельців, до Знам'янського РПК [49].

А маховик репресій все розкручувався. Так, за час з 10 по 28 грудня 1932 року за звинуваченнями в утаюванні чи крадіжках хліба потрапили під суд тільки в Знам'янському районі 56 селян. Серед них колгоспник Богачов з Цибулівської сільської ради, якого позбавили волі на 8 років після того, як знайшли вдома приховане зерно. На 4 роки з перебуванням у концтаборах засуджений одноосібник Книш з Цвітненської сільської ради, та, крім того, в нього конфіскували майно, яке оцінили в 300 крб. Одночасно з ним та за цими самими звинуваченнями позбавили волі його односельців – Сарбенка (5 років таборів) та Хлівицького (4 роки таборів). Колгоспника С. С. Остоушка із Знам'янки засудили на 8 років позбавлення волі тільки за те, що він виготовив ручні жорна, якими ночами молот зерно для себе та сусідів, проте від пильного ока міліції не заховався. Колгоспнику Волощенку з с. Оситняжки за виявлені ручні жорна присудили 2 роки неволі. У Ф. Колісниченка з с. Федваря знайшли перемішане з половою та послідом зерно різних культур, за що присудили 10 років позбавлення волі. Кілька кілограмів зерна знайшли в колгоспника Я. Кваші з с. Мотронівка, після чого суд присудив йому 4 роки таборів [50].

Пошуки зерна супроводжувалися фізичним насильством над селянами. Резонансу набули події в с. Федварі, коли сільська влада, намагаючись будь що виконати хлібозаготівельний план, знущалася над селянами, вимагаючи в них зерна. Так, восени 1932 року секретар первинної партійної організації села Іванов, голова сільської ради Новаков, активіст Матвієнко та деякі члени хлібозаготівельної бригади викликали односельців до себе, роздягали, саджали в “холодну”, де довго тримали, били, давили дверми пальці, погрожували розстріляти [51].

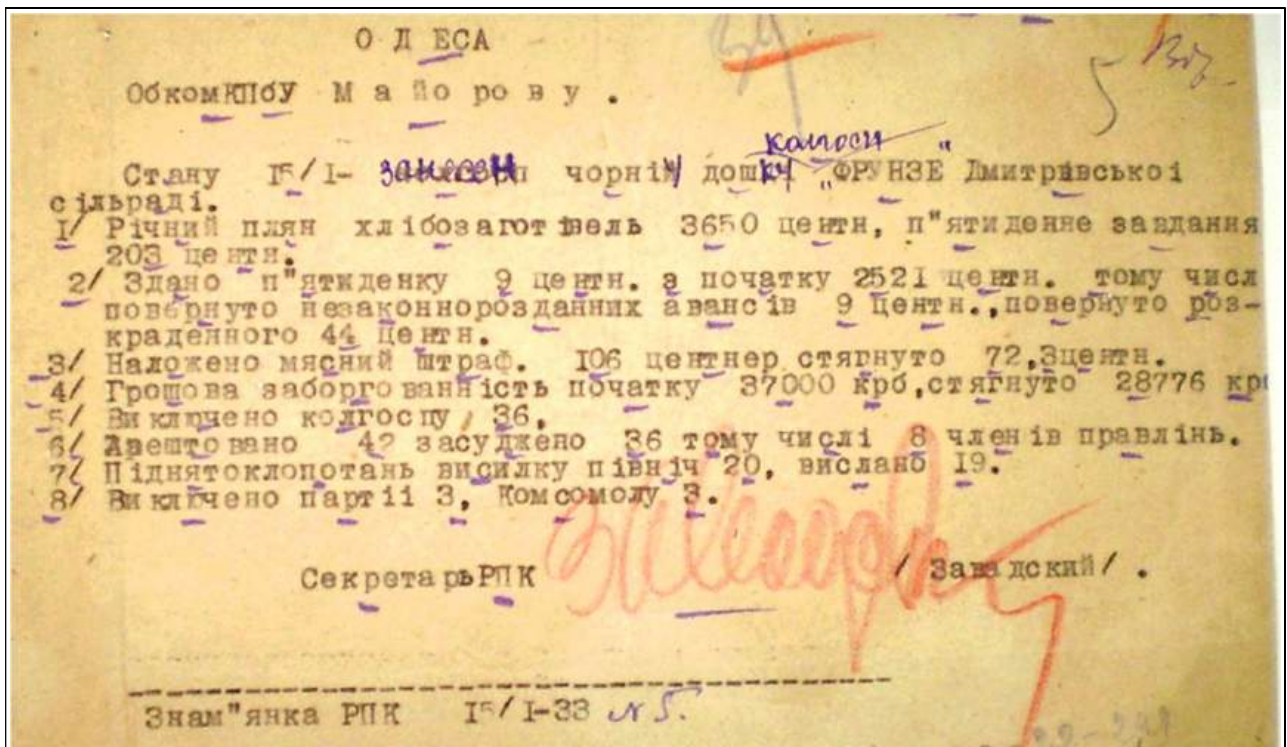
По колгоспу “Більшовик” Федварської сільської ради відзначився методами відбирання зерна в односельців бригадир-активіст Рябошапка. Взимку 1933 року викликав до бригади колгоспників і вимагав здавати зерно. Коли ті відмовлялися це робити, то садист вдавався до знущань та тортур над ними. Так, коли до контори прийшов за викликом колгоспник

Микола Чернов і заявив, що хліба у нього немає, то Рябошапка його побив та вигнав на мороз. Так чинив з односельцем доти, поки Чернов не дав розписку, що віддасть 19 пудів зерна. Селянина Савича бив кулаками, потім відібрав кожух і вигнав на мороз, де змусив довго марширувати по снігу. Знущань не уникли ні старі, ні жінки. Їх теж Рябошапка бив, плював у обличчя, хапав за одяг та штурхав. Подібно чинив і інший фєдварський активіст Василь Матвієнко. Так, викликав у бригаду 78-річну колгоспницю Безчасну, і запер роздягнуною в “холодну”, де довго тримав, вимагаючи зерна. Коли у садибі колгоспниці Філіпенко активіст Матвієнко робив обшук, то, заодно, побив господиню [52]. Такі дії представників влади називалися “перекручуванням класової лінії”. Декого з цих садистів навіть судили, проте вирокі були надзвичайно поблажливими та зводилися переважно до року-двох примусової праці без позбавлення волі.

Новими жертвами тільки в Знам'янському районі за час з 1 січня по 10 лютого 1933 року і все з тією виною – утаювання хліба, стали 143 селянина. Серед них колгоспник з Єлизаветградки Назаренко, якого “за ухиляння від здачі державі лишків хліба та перемелювання зерна на жорнах” засудили на 6 років позбавлення волі. Дорожинського, Пащенко та Волянського – членів правління колгоспу з с. Зелений Гай за “розбазарювання хліба” засудили на 7 та 5 років. Колгоспники Могилей, Демешко, за станом бідняки з Мотронинської сільської ради, були зловлені за крадіжкою колосків та засуджені на 4 роки. 5 років позбавлення волі отримав бідняк з с. Михайлівка Тахтай, теж спійманий на крадіжці колосків. Колгоспницю Т. Крилю з с. Плоске теж спіймали за крадіжку зерна на полі, за що засудили на 7 років. Середняки з с. Цвітне Степан та Олекса Шевченки, напевне батько й син, змайстрували ручні жорна, на яких мололи зерно як собі, так і сусідам, за що поплатилися 6-ма та 2-ма роками позбавлення волі. За переховування від заготівельної бригади зерна 10 років таборів отримав житель с. Диківка Цуркан. Захований у погребі хліб знайшли у жителя с. Михайлівка Бакаляра. Суд оцінив такі дії колгоспника як тяжкий злочин та присудив 10 років позбавлення волі. Подібна доля і в його земляка михайлівця Попова – він добровільно не здав державі лишки зерна, а навпаки, закопав його, тож отримав від суду 8 років позбавлення волі з відбуванням покарання у концентраційних таборах [53].

Схоже, що індивідуальний терор проти колгоспників комуністичну владу не задовольнив, тому вона вдалася до раніше випробуваного на куркулях колективного терору: в грудні 1932 року 30 сімей с. Олексіївка Новоукраїнського району вислали на Північ “за саботаж

хлібозаготівлі” [54]. На середину січня 1933 року, коли колгосп ім. Фрунзе Дмитрівської сільської ради Знам'янського району занесли на “чорну дошку” через невиконання планів хлібоздачі, в господарстві здійснили арешти та ув'язнили 42 колгоспники. Одночасно з арештами районний комітет партії ухвалив рішення щодо “висилки” на північ 20 сімей та виключення з господарства 36 колгоспників. Про це доповів Одеському обкому КП(б)У секретар Знам'янського РК КП(б)У Завадський [55].

Телеграма від 15 січня 1933 року до Одеського обкому партії за підписом секретаря Знам'янського РК Завадського про занесення на “чорну дошку” колгоспу ім. Фрунзе Дмитрівської сільської ради: “...заарештовано 42, засуджено 36, в т.ч. 8 членів правління, піднято клопотань висилку північ 20, вислано 19...”. Фонди ДАКО

16. 1933 РІК – ОСТАТОЧНЕ УПОКОРЕННЯ ГОЛОДОМ: “ДАЙТЕ ЇСТИ, А ПРАЦЮВАТИ БУДЕМО СТІЛЬКИ, СКІЛЬКИ СКАЖЕТЕ!”

Оскільки голодна людина створювати матеріальні блага не могла, тому під загрозою опинявся економічний фундамент життєздатності будь-якої влади, зокрема, і комуністичної, чого вона, природно, не могла допустити. Через те вожді, розуміючи таку небезпеку, одразу після збройного перевороту хоч і згодилися годувати частину народу – переважно ним був “гегемон революції”, але в обмежених обсягах, під своїм контролем і за рахунок іншої частини населення – т.зв “дрібнобуржуазної маси”, тобто, селянства, бо велику буржуазію за короткий час винищили вщент. За цим ховалися мізерні дози дозволених примітивних страв, що їх змушені споживати навіть не всі жителі тогочасної країни, проголошеної кремлівськими пропагандистами як “найпередовіша й найсправедливіша у світі”, бо інші від голоду помирали. Проте і надалі, вже після свого утвердження, диктатори великого вибору де і чим харчуватися для населення країни не залишили. Прикро усвідомлювати, проте найбільш обділеними завжди були українські хлібороби, колоніальне становище яких всіляко маскувалося пропагандисткими штампами про “союз робітничого класу і селянства”, про “перемогу пролетарської революції” та про “здійснення соціалістичних перетворень і побудову нового суспільства”. От тільки за всіма тими “перетвореннями”, “перемогами” та “побудовами” вишикувалися щільними колонами десятки мільйонів жертв. Зайве також повторювати, що єдина категорія громадян, які завжди сито харчувалися, це

Господар біля будинку, бідність прозирає і від солом'яного даху, і від стін. с. Злинка. Фонди музею с. Злинка Маловисківського р-ну

партійна, радянська, військова та господарська верхівка тогочасного суспільства. Однак, багато таких, наситившись на своїх посадах, зовсім не очікували, що вже незабаром настане такий час, коли вони радітимуть місці тюремної балан-

ди, або шукатимуть очистки в табірних смітниках, повністю спізнавши на собі всі ті пекельні нещастя, якими ще недавно щедро вгощали народ.

Особливого трагічного змісту після більшовицького перевороту набуло існування селян, і все через відсутність у них тривалий час хліба, що спочатку максимально відбирався продзагонами, одночасно вони позбавлялися будь-яких прав на вирощене чи відгодоване. Вперше це відбулося одразу після встановлення в Україні, зокрема, і на території сучасної Кіровоградщини, т.зв. “радянської влади”, попри машкару рівноправності республік – повністю колоніальної, а вдруге – після ліквідації НЕПу та утвердження колгоспної системи. Тому протягом десятків років майже всі хлібороби жили впроголодь, дехто вдавався до людоїдства та труподства, багато помирали з голоду. Цим унаочнювався т.зв. “комунізм”. Такого не спізнали в європейських, насамперед, країнах, і про те, що з голоду в Україні помирали мільйони, там не вірили, бо не вкладалося у стереотипи мислення: як можна голодувати на таких землях, за такого клімату і багатовікового досвіду хліборобства? Однак, ленінській та сталінській диктатурі це виявилось під силу. Переконливим свідченням чого став, зокрема, і 1933 рік.

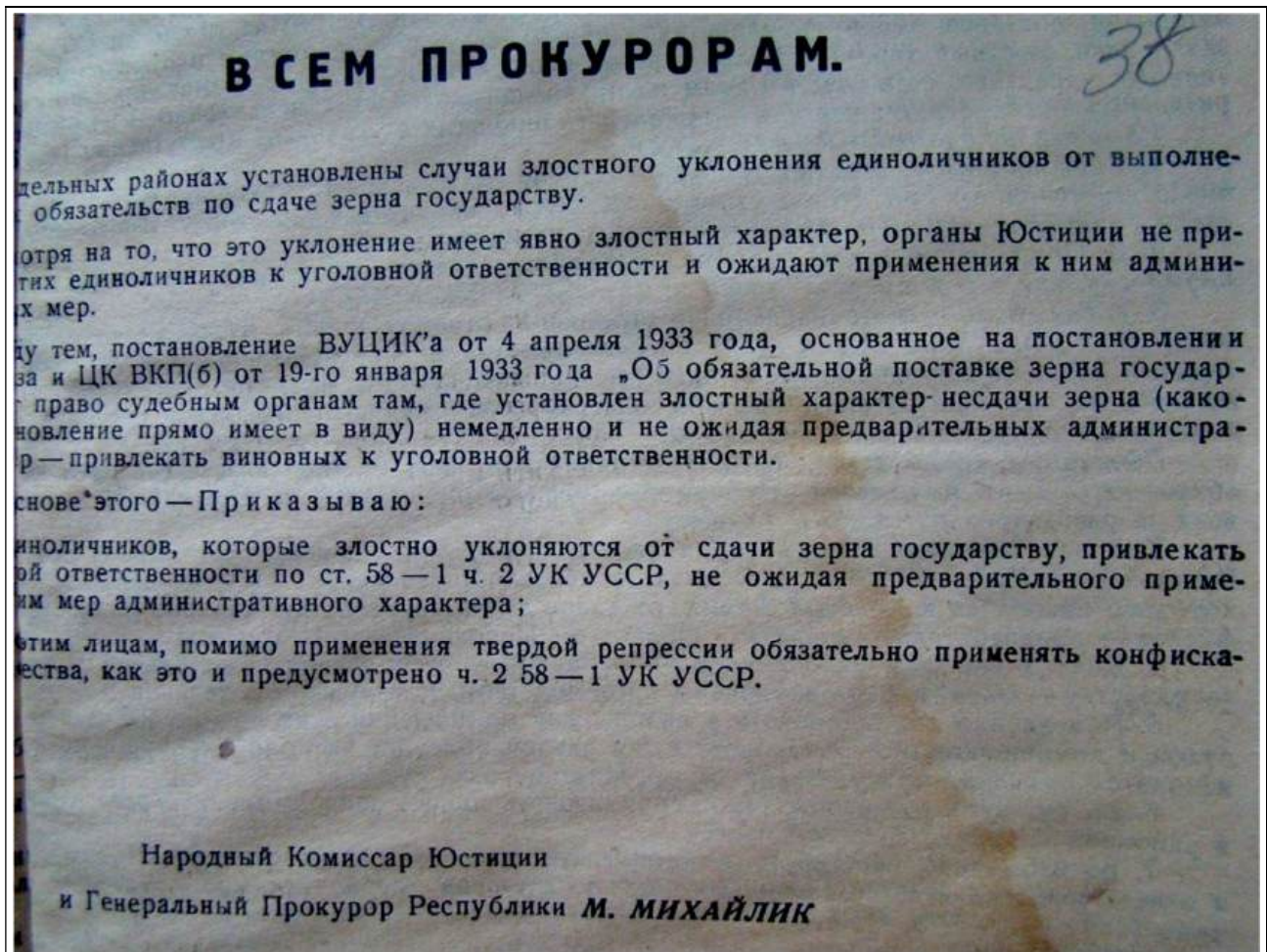
Після утворення колгоспів у сільського населення продуктів харчування, попри нещодавні обіцянки влади про заможне життя тільки в колективах, не побільшало, а, навпаки, поменшало настільки, що колгоспники наїдалися тільки у жнива, а увесь інший час неймовірно бідували, перебиваючись примітивною їжею та фізично знесилюючись. Наближення весни та посівна кампанія, а потім жнива та обов’язкові осінні роботи, які аж ніяк не можна ігнорувати, турбували владу тільки тим, щоб колгоспники справилися з роботами якнайшвидше, адже час був обмеженим. Закономірно, що влада вимагала, щоб люди працювали в полі з усією віддачею і нізащо не полишали роботи напризволяще. Але як працювати виснаженим на тяжких фізичних роботах, адже в колгоспників відбиралася максимальна кількість хліба! Так і виникла в колгоспах вже в перші колективні жнива примітивна за суттю й обмежена в об’ємах продуктів система т.зв. “громадського харчування”, що існувала тільки на час нагальних польових робіт. Тож у полі варилася вбога їжа, що, мов магніт, принаджувала і дорослих, і дітей. Будь-якого порівняння з “непівськими” чи дореволюційними часами кількість та калорійність таких харчів абсолютно не витримували – те, що нині готували кухарки колгоспникам, проте навіть не в усіх колгоспах, не завжди і не для всіх, ще донедавна не споживали навіть домашні тварини. Але люди раділи й цьому, бо взяти де інде їжу, як от тільки в колгоспі, тривалий час виявилось справою для багатьох неможливою.

З перших днів після утворенням колективних господарств комуністична влада одразу показала, що достатку колгоспникам, як би тяжко вони не працювали, там не варто чекати, тому мова йшла лише про елементарне фізичне виживання усього живого в колгоспах: і не тільки людей, але і коней, корів, свиней, овець тощо. Колгоспні жнива літа 1930 року повністю ствердили цю істину. Так, згідно інформації, що надійшла до Зінов'ївського МПК у липні 1930 року, харчування колгоспників під час жнив у господарствах Новомиргородському, Зінов'ївському, Братському районах хоч і організували, проте необхідних продуктів не вистачало. У Новопраському районі громадське харчування у 52 колгоспах організували “за рахунок мобілізації харчових продуктів самих колгоспників” [1].

Такими голодними виявився також 1931, та, особливо, 1932 рік.

Наприкінці 1932 та в першій половині 1933 року всю господарську діяльність колгоспів та одноосібників визначала зловісна Постанова РНК УСРР “Про заходи до підсилення хлібозаготівель”. Вона зобов'язувала всі органи влади та колгоспи забезпечити до 1 січня 1933 року безумовне виконання всіх хлібозаготівельних планів, а до 15 січня – утворити насінневі фонди. Органам влади наказувалося здійснити найсуворішу перевірку наявності зерна в колгоспах, надавалося право відбирати у план хлібозаготівлі всі наявні зернові, а згодом – і всі продовольчі ресурси. Також районна влада отримала наказ припинити видачу колгоспникам зерна на трудодні в тих колгоспах, що “незадовільно” виконували плани хлібозаготівлі. Всі раніше видані аванси зерном віднині відбиралися в колгоспників як “незаконно видані”. Тих голів колгоспів, які людям все-таки видали зерно, а господарства планів хлібозаготівлі не виконали, віддавали до суду “за розтринькування колгоспного хліба”. Постанова також зобов'язувала районну владу організувати вилучення в окремих колгоспників та одноосібників “розкрадений” в колгоспах хліб. Спиратися у цій каїновій роботі місцева влада повинна на колгоспників-ударників та передовиків, які виявили себе “як борці за соціалістичну перебудову села” [2]. Підписав постанову голова РНК УСРР Чубар, увійшовши цим до сонму найжорстокіших злочинців ХХ ст., адже фактично приклав руку до знищення мільйонів українців від голоду. Зайве нагадувати, що після оприлюднення цієї постанови колгоспні комори спорожніли повністю, а в помешканнях та подвір'ях жителів сіл розпочали свою вакханалію знахабнілі від вседозволеності активісти, відбираючи практично все істивне. Вже незабаром у селах поширилися випадки канібалізму та труподства.

Закономірно, що з повною силою голод проявив себе в зиму 1933 року, тривав усю весну та давався взнаки в перші літні місяці – в червні та липні.

Наказ Генерального прокурора УСРР всім прокурорам про притягнення до кримінальної відповідальності одноосібників, які “злісно ухиляються від здачі зерна державі”. 1933 р. Фонди ДАКО

Про те, що ситуація з голодом у селах нинішньої області склалася неймовірно трагічна вже в перші тижні початку 1933 року, свідчить те, що велика кількість колгоспників, зокрема, Аджамки, з “їжі” мали тільки насіння мишію, і багато так ослабли, що вже не мали сил товкти бур'ян. Так, родина 38-річного Єфрема Коваленка, який у колгоспі виробив 180 трудоднів, налічувала четверо дітей віком від року до шести. Топити вони не мали чим, хоч пішов другий місяць зими, і їсти не було чого, тож виснажені всі покотом лежали в холодній хаті. 35-річна дружина, теж неймовірно голодна, комісії, що прийшла до оселі перевірити фізичний стан мешканців, заявила, що чотири дні нічого не їли, що вона не в змозі товкти мишій – навіть для цього немає сил. Загалом за час з січня по 17 лютого 1933 року в Аджамці від різкого виснаження померли 18 дітей, проте точного обліку смертності там ніхто не вів [3].

У с.Велика Мамайка Зінов'ївського району на ґрунті виснаження померли за час з січня по 17 лютого 1933 року 16 дорослих з 190, які числилися в колгоспі, тобто, смерть забрала понад 8% працездатних колгоспників. І це

трапилося навіть не на вістрі голоду, який настане наприкінці весни – на початку літа 1933 року. Крім померлих, 25% колгоспників Великої Мамайки через повне виснаження виявилися непрацездатними, тож невідомо за рахунок чого жили, адже до нового врожаю потрібно було якось протриматися ще кілька місяців. У Федосіївській сільській раді, особливо в комуні та артіль “ОПК”, стан колгоспників виявився надзвичайно тяжким – за час з січня по 17 лютого там померли 22 селяни, однак смертність в селі, як і повсюди, теж належним чином не обліковувалася. Частими траплялися випадки, коли померлі лежали по кілька днів у хатах непоховані. Зокрема, тяжко страждала сім’я члена комуні Воробйова – свого часу він спокусився на обіцянки комісарів жити щасливо і заможнo тільки в комуні. І хоч працював добросовісно, попереднього року він виробив 513 трудоднів, проте достатку так ніколи і не зазнав. Та що там достатку! Нині четверо його малолітніх дітей (з шести) попухли від голоду і доволі сумнівно, що дочекалися весни. Всього по Федосіївській сільській раді на середину лютого 1933 року голодували понад 200 сімей, адже в їжу споживали тільки мишій. На території Покровської сільської ради голодних налічувалося понад 220 осіб, але й цей облік був поверховим. Тяжко голодували Акуліна Коваленко та її 13-річний син, обоє опухли. До колгоспу мати пішла однією з перших, а нині плакала, примовляючи до членів комісії: “Літом руки попухли від роботи, а зараз немає сил поріг переступити, помремо і не дочекаємося хліба!” [4]. З родини Согачів, жителів Юр’ївської сільської ради, залишилися, після смерті обох батьків, троє дітей: старший син служив на території Росії у військах ДПУ, тому про голод навіть не здогадувався, а в спорожній хаті залишилися двоє голодних дівчат, які й розповіли у листі братові про трагедію сім’ї. У відповідь сестрам брат написав: “Мене дуже дивує такий стан, у якому ви перебуваєте: як це без куска хліба жити близько 3-х місяців? Хто там у вас керує, які у вас там керівники, я не можу зрозуміти, що два роки така політика...” [5]. Братові, який стояв на сторожі партії, і невтямки, що його сестри голодували з вини тих, кого він охороняв.

У Покровській сільській раді з 60 голодних колгоспників 50 попухли. Серед них Марія Полетаєва, яка виробила минулого року 284 трудодні, проте нічого на них не отримала та ще й позбулася всього їстівного, як от картоплі чи буряків, нині мала трьох опухлих членів родини. Лазар Чебаник заробив 289 трудоднів, однак сім’я настільки голодувала, що з шести членів родини четверо попухли [6].

Як і чим харчувалися в деяких колгоспах Зінов’ївського району і чи харчувалися взагалі, свідчать також донесення начальника міського ДПУ Ходоса. Так, у артіль “3-й вирішальний” Бережинської сільської ради весною 1933 року для колгоспних коней, теж виснажених голодом, надійшли від

держави комбікорми. Однак їх використали не за призначенням: замість коней роздали колгоспникам по 400 грамів, тож “розбазарили” їх аж три пуди. Про яку людську гідність у голодних колгоспників можна говорити, якщо в харчуванні їх зрівняли з худобою, але й таке “щастя” випало не всім!

Клясовий ворог лютує

Н-ВОЛОДИМИРІВКА. В ніч на 11 січня куркуль—бандит **КОЛОМІЄЦЬ АРХИП** **ФОМОВИЧ** в купі з своєю дружиною **КОЛОМІЄЦЬ МАРФА**—що активно йому допомогала, забив з обрізу від рушниць активістів Коваленка та Сащенкову, й тяжко поранив Чубенка.

Куркуль **КОЛОМІЄЦЬ**, що весь час чинив опір всім міроприємствам партії й уряду й в цьому році особливо люто виступив, організовуючи саботаж хлібозаготівлям, крав і спекулював колгоспним хлібом.

У нього колгоспники активісти декілька разів знаходили колгоспний хліб, але він втік, ховався від органів диктатури пролетаріату.

Дружина Коломійця за крадіжку колгоспного хліба два рази притягалась до суду.

За міри, що до його застосували місцеві органи влади, як до куркуля, **КОЛОМІЄЦЬ** готував помсту керівникам села та передовикам—активістам колгоспникам.

Коломієць, двічі підходив вночі до голови сільради, взявши свою дружину яка викликала голову сільради ніби по справам, але одержували невдачу—голова сільради не захотів виходити.

10 січня о 6 год. вечора, коли керівники села виїхали на

кушові парттабори, що їх провадив РПК, до села з обрізом а'явився **КОЛОМІЄЦЬ**.

У цей час працювала бригада по мобілізації коштів. Бригада що складалася з кращих активістів колгоспників; Коваленка Андрія (бригадир колгоспної виробничої бригади, що протягом всього господарчого року не мав і жодного прогулу та декільки разів викривав Коломійця, як спекулянта, активно боровся з куркулями), Чубенка Семена (полевод артілі один із кращих активістів, та полеводів сільради), зайшли до Коломійця як злісного несплатника державного боргу.

Бандит Коломієць зхопив обріза і за закликом своєї дружини „бий їх чого дивишся?” одним вибухом убив т. **КОВАЛЕНКА** та тяжко поранив т. **ЧУБЕНКА**, але потім ще почав стріляти у **КОВАЛЕНКА** та **ЧУБЕНКА**.

Цього мало було бандиту—він вискочив з хати і протягом 3 годин тероризував село, випустивши до 35 набоїв, він ганявся за активістами і стреляв їх, він убив кращу активістку колгоспницю—делегатку, ударницю колгоспних лавів **САЩЕНКОВУ МАРФУ** яка неодноразово викинула куркуля Коломійця, як спекулянта та його дружину, що розкрадала колгоспний хліб.

Спецкор Михайло

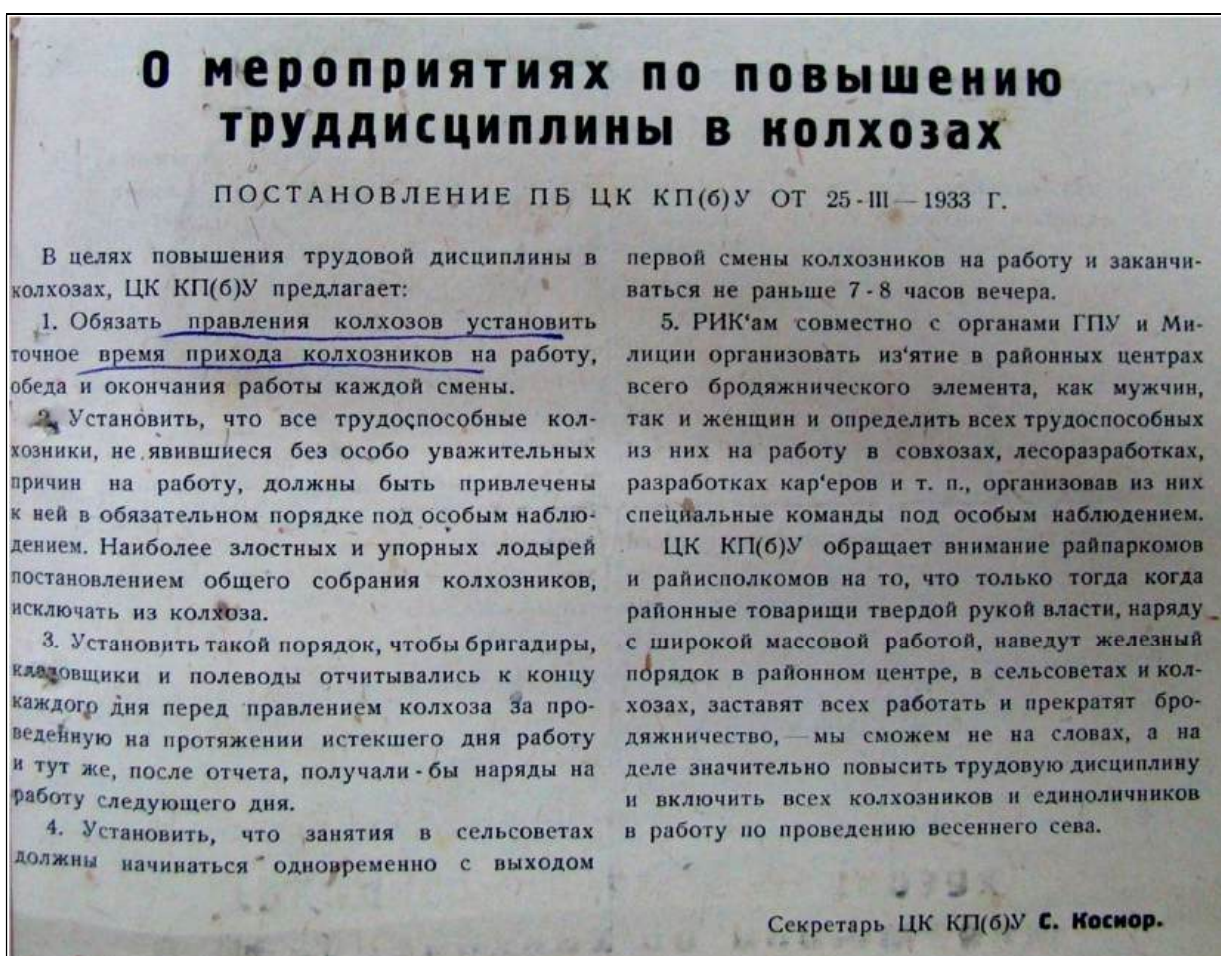
Голод та спричинені ним хвороби, як от опухання чи дистрофія, призвели до втрати великої кількості колгоспників. Від того посівна кампанія опинялася під загрозою. Тож 24 лютого 1933 року в Зінов'ївську відбулося засідання спеціальної комісії за участю секретаря МПК Підсухи, голови МВК Стрижака, лікаря Кондрашова, голови ОДПУ Ходоса. Комісія ухвалила взяти на “харчову підтримку” в 13 сільських радах Зінов'ївського району 1248 голодних колгоспників. Зокрема, по Федосіївській сільській раді продпозику призначили для 212 душ, у Грузчанській – для 100, в Аджамській – для 210, у Коротякській –

Замітка в газ. “Ленінським шляхом” (№ 5, 1933 р.) про акт помсти стероризованого і доведеного до відчаю постійними обшуками й вимогами здавати зерно і кошти селянина с. Нововолодимирівка Новопраського р-ну Архипа Коломійця активістам Коваленку, Чубенку, Сащенко, що трапилося в ніч на 10 січня 1933 р. Фонди ДАКО

для 70. Щоденні норми продуктів передбачили такі: для дітей – дистрофіків видавати 250 грамів борошна на хліб і 50 грамів борошна чи крупів у гарячу їжу. Доросла норма борошна на хліб лише на 50 грамів перевищувала дитячу. Зрозуміло, що така “щедрість” комісії викликана лише намаганням

забезпечити посівну робочою силою, а не тим, щоб якомога швидше рятувати голодних від смерті [7].

Голодний мор розповзся по всій нинішній Кіровоградщині. Зокрема, інформацію про смертність від голоду в лютому 1933 року в колгоспах зони дії Тишківської МТС підготував і надіслав по інстанціях уповноважений ДПУ по Новоархангельському району Семук. Він повідомив, що в 10 селах протягом цього зимового місяця померли 648 колгоспників, 185 одноосібників та 327 дітей. Велика смертність спостерігалася і в колгоспах зони дії Новоархангельської МТС, де протягом лютого померли 91 колгоспник, 38 одноосібників та 36 дітей. Загалом від голоду тільки протягом одного місяця померли 1329 душ [8].

Постанова політбюро ЦК КП(б)У від 25.03.1933 р. "Про заходи з підвищення трудової дисципліни в колгоспах". Фонди ДАКО

Не оминув голод і колись передовий у плані колективізації Новоукраїнський район. 18 березня там відбулося засідання бюро райкому партії, на якому розглянули питання "Про організацію громадського харчування під час весняних робіт". Увесь той хліб, що його колгоспники отримали восени 1932 року, вважався незаконно розданим, розбазареним, і в цьому проявилася "куркульська практика". Тому харчування колгоспників на весняних роботах, як записали в постанові бюро Новоукраїнського РПК,

віднині належить організувати так: годуватимуть тільки тих, хто працюватиме в полі. Харчі використати як колгоспників, так і з колгоспу. Однак колгосп повинен дати продукти лише “для приварку”: капусту, моркву, цибулю, пшоно, частково жири. Видавати м’ясо і сало дозволялося тільки тим бригадам, що “гарно” працюватимуть. А щодо хліба, то його не видаватимуть, а даватимуть тільки борошно, і то вже після весняних польових робіт на вироблені трудодні. Щоб змусити колгоспників самовіддано працювати, то тим бригадам, що “краще” працюватимуть, наказано давати продуктів більше, ніж іншим “відстаючим” бригадам. А в самій бригаді більше продуктів наділяти тим колгоспникам, хто сумлінніше працюватиме. Правління колгоспів зобов’язали зміст цієї постанови роз’яснити кожному колгоспнику. Підписав постанову бюро секретар Новоукраїнського райкому партії Козирев [9]. Зрозуміло, що між такими методами змусити колгоспників працювати і дресируванням звірів у цирку немає ніякої різниці. Це підтвердив і січневий 1933 року пленум ЦК ВКП(б), на якому ухвалили кілька резолюцій щодо колгоспного будівництва. Одна з них гласила: “Тепер питання стоїть вже не про те, бути чи не бути колгоспам. Це питання вже розвивається позитивно. Колгоспи закріплені і шлях до старого одноосібного господарства закритий остаточно”. В резолюції тільки не вказали, що це “закріплення” робилося такими інструментами, як насильством, репресіями, шантажем, розкуркуленнями, голодом.

26 березня 1933 року інформація про ситуацію в колгоспі ім.13-річчя Жовтня Божедаївської сільської ради, спричинену голодом, надійшла до Знам’янського райкому партії. В артілі голодували 23 родини колгоспників з 92 душами. Серед них сім’я Н.Петрусенка. Батько виробив 432 трудодні, проте 7 душ, з яких п’ятеро дітей, тяжко голодували. Петро Глущенко виробив 456 трудоднів, однак сім’я з 9 осіб, з яких п’ятеро дітей, теж голодували. Щодня голод набирив сили, тож наприкінці місяця голодували вже 28 сімей. Голова колгоспу просив, аби для порятунку голодних дали 45 цнт хліба. Також голод охопив і колгосп “День врожаю” цієї сільської ради, де в тяжкому стані перебували 78 дорослих і дітей. У колгоспі “Червоний прогрес” голодували 263 особи. Для підтримки 8 сівачів управління “Червоного прогресу” видало їм 65 кг кукурудзи у качанах, літру олії і 24 кг житнього борошна. Таку дорогоцінну їжу отримали Іван Бойко (20 кг качанів кукурудзи). Михайло Гусак (4 кг качанів), Іван Балакленко та ін. Напевне, що родини цих колгоспників врятувалися від смерті. 14 квітня 1933 року інформація про катастрофічне становище колгоспників “Червоного прогресу” знову надійшла до Знам’янського РПК. Голова колгоспу добросовісно повідомив, що в родині Ганни Якименко одна душа померла; у сім’ях Герасима Бойка, Семена Бондаря, кожна з яких складалася з п’яти осіб, нема чого їсти. Всі 4 члени родини Антона Гриценка опухли, а з 4-х душ

сім'ї Якіма Балаклеїнка двоє померли від голоду. В господарстві Ониська Гури, щоб вижити, з'їли собаку. У колгоспі “День врожаю” в родині Н. Петресунка 10 квітня померла дружина, через чотири дні померла також і дитина, інші лежали пухлі. У Мокрини Глущенко з 9 душ троє померли, 14 квітня – ще один померлий, інші перебували в дуже тяжкому стані через абсолютну відсутність будь-якої їжі. В середині квітня 1933 року голова колгоспу “День врожаю” надіслав ще одну інформацію до району. “Повідомляю, - писав він, - що у нас по колгоспу смертних випадків сьогодні три душі: Павло Геращенко, Вустя Чорна, Текля Петрусенко і ще на днях передбачається декілька душ померти, тому що зараз дуже скрутне становище. Скажи, який надалі вихід, тому що я не знаю, що надалі робити. Роботи багато, а робить нема кому” [10].

28 березня 1933 року в артiлі “За суцільну колективізацію” Покровської сільської ради Зінов'ївського району не вийшли на роботу 18 колгоспниць. Серед них Марія Ямка, Ольга Ямка, Тетяна Руженко, Марія Лизогуб та ін. Таку їхню поведінку спричинило те, що їм не видали по 300 грамів борошна, як раніше обіцяло правління колгоспу, тож нині, через багатоденний голод та фізичну слабкість, працювати вони не могли. Не організували громадське харчування і в колгоспі “Червоний хлібороб” Іванівської сільської ради, оскільки в артiлі не виявилось ніяких продуктів харчування, - крім кислих помідорів і огірків. Правління колгоспу не змогло “мобілізувати” продукти для громадського харчування і серед колгоспників. Повністю відсутнім виявилось харчування також у колгоспі “Нове життя” Високобайрацької сільської ради. Там колгоспники масово не виходили на роботи, і не так через протест, як від виснаження голодом [11].

За неймовірної обмеженості продуктів харчування весною та на початку літа 1933 року знаходилися спритники, які вхитрялися обкрадати і так вже обділених колгоспників. Так, у артiлі “Червоний реконструктор” Карлівської сільської ради Зінов'ївського району комірник Шаповалов систематично недодавав колгоспникам виділене на їхнє харчування в полі борошно: з норми в 300 грамів він недодавав по 50 і навіть 100 грамів. У с. Грузьке комірник І. Вергелес, видаючи колгоспникам по 300 грамів борошна з розрахунку на три душі, у відомостях записував цифру 400 грамів.

Ці грами борошна останнього місяця весни 1933 року допомогли не всім колгоспникам. Так, у артiлі “Більшовицька єдність” Шевченківської сільської ради Зінов'ївського району станом на 10 травня помер 19-річний Олексій Вороний, та майже одночасно з ним - трохи старші Григорій та Прокіп Вороні, 26-річний Федір Куліш та ін. В артiлі “Суцільна колективізація” цієї сільської ради посеред вулиці помер 39-річний Григорій Роздобудько. Лежав там цілу ніч. Смерті зафіксовані і в інших колгоспах Шевченківської сільської ради.

Чимало колгоспників опухли, тож очікували смерті. В такому стані перебували члени артiлі ім. Будьоного Високобайрацької сільської ради: Настя Брайко, мати 2-х малолітніх дітей, Мокрина Брайко та її неповнолітній син Петро, Явдоха Антоненко та її двоє дітей, Федір Комулянт та ін. Неповнолітні Павло і Катерина Марченки раніше втратили обох батьків, а нині самі очікували смерті [12].

По с. Грузьке Зінов'ївського району за час з 20 лютого по 30 квітня 1933 року померли від голоду 170 селян, проте фактична смертність набагато більша, адже всі смерті не реєструвалися. З відвіданих спеціальною комісією 500 колгоспників 24 перебували в безнадійному стані, в 187 – руйнувалися клітини, до стану дистрофії наближалися ще 127 жителів с. Грузьке. 200 виснажених від голоду дітей виявили у колгоспних дитячих яслах, у школі серед учнів таких було 50 [13]. Щодо причин жахливого фізичного стану жителів с. Грузьке, як дорослих, так і дітей, то начальник Зінов'ївського міського відділу ДПУ Ходос вбачав у продуктах харчування. Так, у дитячих яслах колгоспу “Паризька комуна” Грузчанської сільської ради дітям згодовували насіння суданки, де до 50% був мишачий послід. Не дивно, що 29 квітня в яслах одразу померли двоє дітей. Таку суданку видавали на прохарчування і колгоспникам цієї артiлі. По 150 грамів бовтанки без солі давали дітям у яслах колгоспу “Комінтерн”. У артiлі “Серп і молот” дорослим в їжу давали по 200 грамів необробленого насіння льону, що провокувало тяжкі хвороби стравоходів. У колгоспі ім. Фрунзе, що теж знаходився на території Грузчанської сільської ради, тяжко хворим колгоспникам, які не могли дійти до коморі, взагалі не давали будь-якого зерна чи навіть зернового посліду. І до цих жахів скоро настільки звикли в с. Грузьке, що померла колгоспниця Осауленко пролежала мертвою у хаті 11 діб, а поховали вже тоді, коли помер її чоловік [14].

Селяни с. Грузьке біля прокатної станції 1914 р.
Єлисаветградський повіт. ЦГАКФД СПб., П. 226, сн.71

Станом на 20 березня 1933 року колгоспи Водяно-Михайлівської, Червонодолинської, Васи́лівської, Новоолекса́ндрівської, Олексіївської, Гертопанівської сільських рад Бобринецького району не розраховалися з колгоспниками на трудо-дні за 1932 рік, тож надія селян була тільки на харчування в

колгоспах [15]. За його організацію взялися політвідділи МТС. Ось як це відбувалося в зоні дії Бобринецької МТС. Політвідділ цієї МТС “зайнявся” підготовкою людської “робсили” до посівної 1933 року. Тому його співробітники мобілізували всі наявні продресурси на те, щоб підтримати до весни ударників-колгоспників. Це, на думку начальника політвідділу, допомогло розбити колгоспників на “трудівників” і “ледацюг”, підняти політико-моральний стан “чесних колгоспників” і відсіяти “дармоїдів”. Тобто, їжу давали тільки тим колгоспникам, хто був задіяний на посівній. Не всі обділені з думкою начальника політвідділу погодилися. Зокрема, в колгоспі “Жовтень” виник “великий ґрунт для демагогії”, адже колгоспники посміли заявити: “Як нам працювати, коли ми голодні?” [16].

Пробний виїзд на посівну членів колгоспу “Червона нива” с. Виноградівка
Златопільського району. 18.03.1933 р. З фондів музею П. Озерова

Стимулювали колгоспників до ударної праці на посівній 1933 року в артілі “Заповіт Леніна” Бобринецького району так: тим, хто перевиконував норми, безпосередньо в полі видавалася “ударна пайка”. Одночасно критики політвідділу Бобринецької МТС зазнало правління колгоспу “Жовтень” Василівської сільської ради, де під час громадського харчування допускалася “зрівнялівка”, коли до колгоспного казана сходилися, якщо

мали сил, і дорослі, і діти, що, на думку політвідділу, не сприяло “зразковій” роботі [17].

20 квітня 1933 року Знам'янський РПК направив на місця постанову, в якій вказав на факти голодування та опухання колгоспників, зокрема, в таких селах, як Михайлівка та Гутницька. Причини цього явища районна влада вбачала в “нечуткому і неухважному ставленні до окремих потреб голодуючих” сільською владою, та наказувала організувати громадське харчування за рахунок “відпущених ресурсів”. Одночасно голова Гутницької сільської ради Каруца отримав догану, а голову колгоспу Омельченка зняли з посади. Через два дні, 24 квітня, Гутницька сільська рада отримала 25 пудів продуктової допомоги. Одночасно така позика надійшла до Єлизаветградківської сільської ради – 90 пудів, до Дмитрівської сільської ради – 150 пудів, Диківської сільської ради – 80 пудів, а всього такої допомоги на весняну посівкампанію колгоспи Знам'янського району отримали 730 пудів зерна [18]. Однак, цього виявилось замало: голод у Знам'янському районі охопив 40 сільських рад: Дмитрівську, Христофорівську, Плосківську, Диківську, Суботцівську, Богданівську, Мотронівську, Цвітненську, Федварську та ін., а також с.Знам'янку [19]. Лихварський характер комуністичної влади проявився в тому, що вся продпозика, що видавалися дорослим, дітям у яслах та школах, а також допомога фуражем для колгоспної худоби, згодом поверталися державі з ресурсів колгоспів. Те зерно, що його отримали колгоспники, записували на спеціальний рахунок, і при розподілу нового врожаю утримувалися з належного кожному колгоспнику зерна на трудодні. Такого секретного листа від 8 квітня 1933 року за підписом секретаря Одеського обкому партії Вегера отримали всі районні комітети партії [20].

Навіть в травні 1933 року не мали будь-яких продуктів харчування колгоспники с. Козирівка Зінов'ївського району. Натомість діставали з поля гнилу картоплю, з якої робили “оладки”, а деякі харчувалися половою. Ті з них, хто працював у полі, отримував по 200 грамів сурогатного хліба та двічі-тричі гарячу їжу. В с. Високі Байраки у травні 1933 року колгоспникам видавали в полі по 200 грамів глевкого хліба та рідку їжу – “суцільна вода”, - такий висновок зробила комісія з лікарів м. Зінов'ївська, які досліджували стан села. В артілі ім. Дем'яна Бєдного В. Байрацької сільської ради весною 1933 року деякі колгоспники їли падаць, також товкли порожні кукурудзяні качани та змішували з береговим щавлем. На цьому й виживали, однак, не всі. Через голод панував пригнічений настрій у жителів с. Сасівки. При зустрічі з міськими лікарями принизливо просили у тих їсти, запевняючи, що “працювати будемо скільки потрібно”. Не рятувало від голоду і харчування в колгоспі, де з їжі була макуха, розведена водою [21].

Весною 1933 року громадські обіди організували в с. Козирівка Зінов'ївського району. Їжу готували в 4-х кухнях, з яких дві діяли в школі та дитячих яслах. За висновком лікаря Рабиновича, їжа, приготована в цих кухнях, “низька за якістю і кількістю. Суп з кукурудзи, ячменю – одна миска рідкого й несмачна”. Таким харчували як колгоспників, так і дітей в яслах та в школі. Крім того, дітей кухарі обкрадали, тож декого навіть заарештували за привласнення й так мінімальних за кількістю та примітивних за якістю продуктів. Побачивши на власні очі жахіття українського села, лікар Рабинович не тільки описав це в доповідній Зінов'ївському МПК, але відважився призначити пухлим жителям Козирівки “дієтичне харчування”: кожному по 25 грамів цукру, 50 грамів крупів, 2 склянки молока, фунт хліба [22]. От тільки не вказав, хто в травні 1933 року і з яких джерел міг забезпечити таке “додаткове” харчування.

В артілі “Новий світ” Зінов'ївського району громадське харчування запрацювало з травня 1933 року. Так, лише цього місяця для 210 колгоспників приготували обідів вартістю 362,71 крб. У сусідньому колгоспі “Комінтерн” 82 колгоспники теж колективно харчувалися в травні 1933 року і спожили обідів на суму 240 крб. Тобто, кожен колгоспник з'їдав щодня продуктів менше ніж на 10 коп. Подібна ситуація склалася і в колгоспі ім. 13-річчя Жовтня. В травні для 90 колгоспників витратили продуктів на 110 крб., або по 4 коп. на особу щодня [23]. Подібна ситуація спостерігалася в колгоспі “Червоний Жовтень” Юр'ївської сільської ради Компаніївського району, де в травні 1933 року 261 колгоспник спожили страв на суму 629,32 крб. У колгоспі “Бджілка” цієї сільської ради для 180 колгоспників протягом останнього весняного місяця використали продуктів на суму 219,77 крб. [24].

Про те, якими за калорійністю були сніданки та обіди в колгоспі “Червоний плугатар” Долізовської сільської ради, коли для 65 їдців, серед яких 18 дітей, у травні зготували 4614 порцій на суму 60,80 крб., не важко здогадатися.

Для колгоспників колгоспу ім. 8 Березня Лозуватської сільської ради кухню створили в степу тоді, коли виникла нагальна потреба на посівній та просапних роботах. Тож у травні 1933 року для 128 працюючих, зайнятих у полі, використали 26,3 кг продуктів, з яких зготували 7680 обідів. Тож у таких обідах крупу, якщо її туди взагалі добавляли, можна було перерахувати поштучно. В колгоспі ім. 8 Березня Кгаївської сільської ради кухня для дорослих у травні не працювала, натомість для 36 дітей, які перебували в яслах, приготували обідів на 84 крб. Піклувалися про дітей і в артїлі ім. 15-ї Сивашської дивізії Кгаївської сільської ради: в травні 1933 року на 24 дитини приготували обідів на суму 70 крб. [25].

*Колгоспники за громадським обідом: бідно і нашвидкоруч. Київщина. 30-і рр. XX ст.
Фонди ЦДКФФАУ*

Місячна вартість обідів для дорослого колгоспника артїлі ім. 1-е Серпня Лелеківської сільської ради становила на час просапних робіт, у травні 1933 року, 35 коп., така вартість обідів і в колгоспі ім. Будьоного та ім. 1-го Травня цієї сільської ради. В колгоспі “Трудова сім’я” Нечаївської сільської ради Компаніївського району одночасно харчувалися як дорослі, так і діти. В травні 599 осіб з’їли продуктів на суму 1332, 79 крб., або трохи більше ніж 2 крб. на місяць на одного їдця, або на 7 коп. щодня. Нагадаємо, що харчування весною та літом 1933 року дітей колгоспників артільними продуктами

кремлівські та одеські керманічі цинічно назвали “розтринькуванням” та “шкідницькою тратою хліба”.

У червні 1933 року, розуміючи, що голодні колгоспники нездатні зібрати дозрілий хліб, влада надала колгоспам чергову продуктову позику. Проте знову попередила, що її потрібно віддати, але в 1934 році. 30 червня 1933 року Одеський обком партії направив “секретного” листа на місця, яким категорично заборонив надавати у будь-якій формі інформацію про розміри цієї позики. Тоді колгоспам Дмитрівської сільської ради Знам’янського району надійшла зернова позика в 343 цнт. Колгоспу ім. Котовського Диківської сільської ради перепало 120 цнт та окремо 8 цнт призначалися дітям. Колгоспники з артiлі ім. 8 Березня Федварської сільської ради отримали 62 цнт та 5 цнт окремо для дітей. Продпозику отримували всі чотири колгоспи Цвітненської сільської ради. 75 цнт зерна виділили для колгоспу ім. Леніна та 55 цнт для колгоспу ім. Сталіна Цибулевської сільської ради. Загалом, допомогу влада вирішила надати для 118 господарств Знам’янського району, найбільше вражених голодом [26]. Звісно, що проддопомога надійшла і до інших районів. Однак, для деякого вона запізнилася. Так, тільки протягом п’яти днів червня 1933 року – з 1 по 5 червня, в Новоархангельському районі померли від голоду 20 душ, а опухли 902 [27].

*Колгоспникам артiлі ім. Петровського вивезли в поле обід. Україна. 30-і рр. ХХ ст.
Фонди ЦДКФФАУ*

Нарешті дочекалися жнив. Про організацію громадського харчування в колгоспах Компаніївського району свідчать звіти, надіслані до міськінспектури народного господарства Зінов'ївського міськвиконкому влітку 1933 року. Так, 6 серпня 1933 року з колгоспу “Червоний партизан” Компаніївської сільської ради повідомили, що в них створена кухня, в якій обіди готуються для 50 колгоспників та їхнім дітям, і в липні всі разом спожили 1500 блюд вартістю 50 крб. [28]. Неважко підрахувати, скільки коштував один такий обід та здогадатися, в яких кількостях у страви вкладали продукти колгоспні кухарки.

Інша ситуація виникла в колгоспі “Червона хвиля” Компаніївського району. 14 липня 1933 року звіт повідомили, що “...немає ніяких їдалень і буфетів, тому що в колгоспі немає ніяких продуктів, щоб відкрити їдальню, крім продпозики. А ці продукти варити не можна, лише давати за високу роботу борошном чи зерном” - повідомив голова колгоспу. За відсутності продуктів недовго діяла кухня в колгоспі “Червоний Жовтень” Зінов'ївського району: 8 липня 1933 року, в розпал жнив, вона припинила роботу.

13 липня 1933 року голова колгоспу ім.Крупської Аджамської сільської ради повідомив, що кухні в колгоспі немає. Також цього числа до Зінов'ївська надійшла інформація з артілі “Незаможник” Долівовської сільської ради Компаніївського району, в якій сповіщалося, що “...в сучасний момент та протягом червня місяця ми колгоспникам не варили, кухні є в дит'яслах та школі, тільки вони зараз не працюють”. 12 липня з артілі ім.Блюхера Клишівської сільської ради теж повідомили, що їдальні у них для колгоспників немає [29]. Така ситуація і в колгоспі ім.Сталіна Компаніївського району. Там колгоспники не отримували ні сніданків, ні обідів, про що 14 липня 1933 року прозвітував голова колгоспу.

Не спромоглися організувати громадське харчування навіть під час жнив 1933 року і в багатьох колгоспах Бобринецького району. “Немає чого дати, немає чого різати!” – заявляли голови деяких правлінь колгоспів начальнику політвідділу Бобринецької МТС Волоху. Також голови колгоспів “не спромоглися організувати мобілізацію овочів з особистих городів колгоспників на громадське харчування” – саме таку команду їм надіслав політвідділ МТС. Не дивно, що голод штовхав колгоспників на злочини. Так, 25 липня 1933 року невідомі вбили сторожа коморі Івана Сандула в колгоспі “Комінтерн” Бобринецької сільської ради. Колгоспник колгоспу ім.Сталіна Пустопільської сільської ради Петро Волков, перевозячи зерно на елеватор, вкрав три пуди зерна, а щоб приховати крадіжку, вилив у мішки кілька відер води [30].

Отже, в багатьох колгоспах колгоспники протягом робочого дня залишалися голодними, оскільки не отримали продпозики, не було у них великої надії і на колгоспні обіди. Так, у колгоспі “Передовик” Онупфрїївського району в жнива 1933 року хоч і організували громадське харчування, і навіть

кілька днів годували колгоспників кукурудзою, однак і вона закінчилася. Тож у липні людям нічого було дати. В колгоспі “Червона армія” с. Байдакове Онупрїївського району влітку 1933 року колгоспникам варили сире жито в зерні, що згодом викликало тяжкі отруєння й знесилення, від чого роботи припинялися [31]. Це загрожувало зриву темпів та термінів жнив.

Протягом жнив 1933 року харчування в полі у багатьох колгоспах Знам'янського району все-таки організували, але воно залишалося повсюди некалорійним, а жири повністю відсутніми. Проте в таких колгоспах, як “Сіяч”, ім. Шевченка (Суботцівська сільська рада), “Червона зірка” (Оситняжська сільська рада) правління колгоспів не спромоглося організувати навіть найпримітивнішого харчування в степу. За висновком начальника політвідділу Трепівської МТС Петровського, такі голови колгоспів “не в змозі проявити ініціативу в пошуках продуктів харчування”, та не розуміють, що “...ослаблені колгоспники не в змозі дати високі темпи жнив”. Такі висновки начальника політвідділу є відверто цинічними та, навіть, знущальними, і свідчили про намагання Петровського зняти вину з себе за той неймовірний голод, що все не полишав села, адже він особисто раніше доклав чимало зусиль до того, щоб відібрати в селян практично все їстівне.

В колгоспі “Новий світ” с. Несваткове Олександрівського району в жнива 1933 року харчування для колгоспників голова артїлі Яким Жаботинський організував так: на 5 відер води добавляли 5 кг житнього борошна. Такою затіркою годували як дорослих, так і дітей. В с. Бірки (колгосп “Нове життя” Олександрівського району) обідів у полі не готували, а видали колгоспникам по 400 грамів борошна. “Розкішний” обід готували для колгоспників артїлі “Перемога” с. Поселянівка Олександрівського району: там щодня варили галушки, що було єдиною денною їжею як дорослих, так і їхніх дітей [32].

Колгоспникам з артїлі “Новий

Голови колгоспів Олександрівського р-ну на нараді в райкомі партії. 1933 р. У 2-му ряду четвертий зліва – голова колгоспу “Новий світ” с. Несваткове Я. Жаботинський. З колекції В. Оношенка

шлях” Черняхівської сільської ради Зінов’ївського району в жнива 1933 року обіди готували один раз на день так: на 100 працюючих виділялося 16 кг картоплі і буряків, що варилися у великому баняку [33].

У колгоспі “Промінь” с. Плоске Знам’янського району харчування в полі “постійно зривалося, колгоспники їли не кожен день, а до того ж гарячу їжу. Споживали переважно “суп, в якому трішки картоплі, а ще менше квасолі, без жирів, м’яса”. Таке харчування дослідили співробітники Знам’янського РВ ДПУ та охарактеризували як “найкращий приклад куркульської агітації проти колгоспної системи” [34].

6 липня 1933 року до політуправління Наркомзему СРСР надійшла інформація від заступника начальника політвідділу Бобринецької МТС Улановського про ситуацію, що виникла в колгоспах Бобринеччини в жнивну пору. Політвідділ відзначив надзвичайно тяжке становище, в якому опинилися багато колгоспів району через відсутність будь-якого харчування, адже отримана продпозика в 1-2 центнери не спромоглася нагодувати всіх. Тому в колгоспі ім. Сталіна (с. Пустопілля), “Гігант” (с. Олексіївка), “Крок уперед” (с. Кетрисанівка), “Нове життя” (Новоолександрівка) та ін., є багато колгоспників, пухлих від голоду, а 1 червня 1933 року в с. Пустопілля вимерла від голоду ціла сім’я: Степан Барабан з дружиною та дочкою. Улановський бідкався, що продовольчих ресурсів у колгоспах майже не залишилося, а якщо в декого і є, то це насіння соняшнику, сорго, могогару. І вже вкотре, писав у листі заступник начальника політвідділу Бобринецької МТС, у колгоспах переобмолочують соломі попереднього врожаю, щоб навіяти з неї хоча б кілька фунтів зерна [35].

Закінчилися жнива, і в громадському харчуванні колгоспників настали зміни. Так, у серпні 1933 року в колгоспі “Новий світ” с. Несваткове його відмінили, оскільки не було з чого готувати їжу. Таке відбулося практично в усіх колгоспах, адже велика потреба в працівниках, які до цього часу працювали “до сьомого поту і кривавих мозолів”, відпала. Тож закономірно, що і потреба їх годувати відпала.

Не варто когось переконувати, що істина пізнається в порівнянні. Тож, для прикладу, наведемо приклади ставлення кріпосника Бобринського, чий володіння знаходилися на території нинішньої Новомиргородщини, до своїх кріпаків у 40-х – 50-х рр. XIX ст. Крім того, що сотні їх жили в хатах, придбаних за кошти землевласника, він їх ще й сито годував під час польових робіт. Їжа готувалася в полі, як можна ближче до місця роботи. Польова кухня рухалася за селянами. В полі вони снідали куском в’яленої риби з хлібом, на обід отримували борщ з рибою, заправлений пшоном та олією, після цього давалася каша на олії, а о 6 год. вечора – те саме, що і вранці. Хліба

споживали стільки, “скільки з’їдять”. Таке харчування відбувалося під час посту. В інші дні рибу заміняло м’ясо, а олію – сало [36].

Але то відбувалося в далекому минулому за “клятих панів-експлуататорів”, а нині, коли комуністи “визволили” селян з під гніту поміщиків, настали інші часи. Не дивно, що 3 липня 1933 року з Одеси на місце надійшла команда видати колгоспникам зерно в тій кількості, що її визначили у Москві особисто Молотов і Сталін, тобто, не більше 10% від намолоченого, включно з фуражем для колгоспної худоби. Видавали не скрізь, адже основну його масу відбирали державні хлібозаготівлі. 31 липня 1933 року Знам’янський РВК та РПК поширили спільну постанову. “Про порядок авансування колгоспників хлібом”. Вона в цілому дублювала інструкції з Москви та Одеси, проте вносила дещо своє. Так, колгоспникам Знам’янського району заборонялося видавати натуроплату снопами, а тільки борошном. Голів правлінь та сільських рад постановою попереджувала, що до дозволених 10% входили всі затрати колгоспів, здійснені раніше: авансування на громадське харчування колгоспників у полі, обіди для учнів шкіл та утриманців колгоспних дитячих будинків, дітей в дитячих яслах, фураж для худоби [37].

1 вересня 1933 року секретар Одеського обкому партії Вегер направив листа до Знам’янського РПК, у якому навіть “виговорив” районній владі за затримки з видачею авансів колгоспникам та розпорядився видати в кожному колгоспі по 500 грамів борошна в рахунок “10 % фонду”. В боргу Знам’янський РПК не залишився, тож 4 вересня 1933 року знайшов винуватців “затримки”: ним виявилися члени правління колгоспу ім. Котовського Диківської сільської ради – голова колгоспу Мірошник, секретар парторганізації Кутик, завгосп Манюта, оскільки ті демонстрували “повну зневагу до колгоспників, до їхньої праці, авансів вчасно не видавали, колгосп не виконав планів хлібоздачі, правління било колгоспників”. Тож партійна влада “доручила” прокурору Мельниченку притягти винуватців до суду.

Не надто піклувалася влада і про дітей колгоспників: ні про учнів, ні про дошкільнят. Ось що сповіщала інформація про організацію громадського харчування учнів шкіл, що надійшла до міськінспектури народного господарства Зінов’ївського міськвиконкому від завідувача Масляниківської школи. Він повідомив, що страви учням видавали у вересні 1932 року та з 1 квітня по 1 липня 1933 року. Продукти надходили з колгоспу безкоштовно [38]. Багато їх чи мало, можна дізнатися з норм харчування учнів шкіл Знам’янського району, де приготування шкільних обідів теж розпочалося з квітня 1933 року. Так от, щодня учневі припадало лише 100 грамів хліба. Всі інші продукти, як от 100 грамів карамелі, 300 грамів крупів та 500 грамів пряників, теж передбачених у дитячому раціоні, розподілялися на кожного учня протягом місяця [39].

Не все з продуктів харчування, виділених для учнів шкіл, справедливо між ними розподілялося. Так, у школі с.Губівка Компаніївського району шкільну кухарку Мотрю Сердюк спіймали на тому, що крапа борошно, виділене для шкільних обідів. А в школі с.Мамайка Високобайрацької сільської ради не всі з батьків могли заплатити по 5 крб. за гарячі сніданки своїх дітей. Директор школи Завидний наказав таким дітям-боржникам не давати страв. Також у Мамайці, коли для школи та дит'ясел змололи 8 кг кукурудзи, то вкрали 1 кг борошна, а щоб приховати нестачу, Гнат Могила досипав туди пісок [40].

Учні збирають мерзлу картоплю на колгоспному полі. 1933 р. Україна. Фонди ЦДКФФАУ

Влітку 1933 року політвідділ Бобринецької МТС здійснив перевірку кількох сільських ясел. Про побачене доповів по інстанції – в Москву, Наркомзему СРСР. Отже, практично всі перевірені колгоспні ясла Бобринецького району перебували в антисанітарному стані, приміщення брудні, дітей не купали і не підстригали, змінного одягу та постільної білизни не було. Молока дітям не давали, мотивуючи тим, що потрібно виконувати державні плани. Тільки в колгоспі “Шлях Леніна” Водяно-Михайлівської сільської ради, де утримувалося 13 корів, дітям видавали не молоко, а відвійки з нього. Діти не отримували хліба, його їли лише ті, кому приносили батьки. Голови колгоспів належної уваги дітям не приділяли. Лікар у селах не цікавився станом ясельних дітей, заявляючи: “Нас це не стосується. Нехай ваші діти помирають!” [41].

Отже, щодо харчування, організованого не в усіх колгоспах, то норми витрат продуктів для колгоспників протягом весни та літа 1933 року

виявилися сміхотворними, а деякі продукти інколи і не були ними. Але раділи і цьому, адже багато хто споживав цвіт акації та липи, різноманітні бур'яни та минулорічну гнилу картоплю, яку крадькома вишукували на колгоспних полях. Щоб уявити мізерність т. зв. громадського харчування колгоспників, і організованого, нагадаємо, не для всіх, бо багато з них помирали голодною смертю не тільки у власних хатах, а й на колгоспних полях, потрібно навести таке порівняння: у травні 1933 року для 36 робітників Аджамської МТС на приготування обідів затратили 661,47 крб. В цей же час 110 колгоспників артiлі ім. Молотова Аджамської сільської ради спожили продуктів протягом місяця на 242,05 крб. [42]. Тобто, на харчування одного робітника на місяць витратили понад 18 крб., а на колгоспника – лише 2 крб. 20 коп. Проте ситуація з харчуванням робітників МТС, попри норми, що у понад 8 разів перевищували колгоспні, теж виявилася доволі складною. Так, через незадовільне харчування робітники Червоновершської, Аджамської, Зінов'ївської МТС масово покидали роботи, що ставило під загрозу виконання підприємством усіх запланованих заходів. Така інформація з проханням покращити харчування робітників надійшла від дирекції МТС до Зінов'ївської міської ради.

Бригадири тракторних загонів Златопільської МТС на нараді з приводу закінчення весняної посівкампанії. Травень 1934 р. З фондів музею П. Озерова

Примітивне харчування, як і убогий побут робітників, спостерігалися і в Трепівській МТС. Влітку 1933 року механік цієї МТС Хромих відправив листа своєму другу, який служив у 11-й авіабригаді, що дислокувалася в м. Воронежі. Однак адресату він не потрапив, оскільки його перехопила військова цензура. Там зміст написаного охарактеризували як “контрреволюційний”. З таким висновком листа переправили до політвідділу Трепівської МТС “для реагування”. Що ж такого “контрреволюційного” написав механік Хромих? Ось що: “...їжа в їдальні надзвичайно погана, соя навіть нутрощі вивертає. Не дочекаюся вихідного, щоб поїхати до Зінов’ївська у баню, а то воші заїли...” [43].

У червні 1933 року в їдальні Комишуватської паперової фабрики харчувалися 200 працівників. Обідів, а це “обезжирений борщ та мамалига”, вони спожили на суму 4052,35 крб. та на 97 крб. їм приготували також сніданків. У травні 1933 року в їдальні радгоспу ім. Лаврентія харчувалися 403 робітників та прикріплених. Вони спожили страв на суму 6866 крб. [44]. Тобто, протягом місяця на харчування робітника радгоспу затратили 17 крб., а на працівника паперової фабрики – майже 21 крб. В той же час в артілі “Послідувач комуни” Високобайрацької сільської ради Зінов’ївського району в травні 1933 року 60 колгоспників спожили харчів на 41,32 крб., або 68 коп. на людину протягом місяця, або трохи більше 2 копійок щодня на особу [45]. Зрозуміло, що цифри усереднені.

В ситуації гострого голоду опинилося в цей час і населення м. Зінов’ївська. На 1 січня 1933 року в місті проживали 83638 жителів, з них 38633 чоловічої та 45005 жіночої статі [46]. Суттєвий дисбаланс між ними з часом тільки зростав.

Як відомо, найбільшим підприємством міста був завод “Червона зірка”. На 1 січня 1934 року на виробництві працювали 4653 робітники, 440 інженерно-технічних працівників, 355 службовців, а також незначна кількість учнів та обслуговуючого персоналу. Загальна кількість працюючих тоді становила 5948 чол. Для порівняння – на 1 січня 1933 року на заводі працювали 6321 робітників, інженерів та службовців. Середньомісячна зарплата робітника у ті трагічні часи становила майже 130 крб., учня – 49 крб., службовця – 175 крб., ІТП – 397 крб. [47].

Для фізичного підтримання працівників “Червоної зірки” там відкрили т. зв. фабрику-кухню. Вона постачала готові страви для закритої їдальні при заводі. В лютому 1933 року нею користувалися 7830 осіб, де 60% були робітниками і службовцями заводу, інші – члени їхніх родин, а також прикріплені робітники й службовці з інших установ та організацій міста. В лютому 1933 року на харчування витратили 4542 кг хліба житнього та 99 кг хліба пшеничного, 10,5 кг борошна пшеничного, 696 кг борошна гречаного,

7585 кг різних круп, 10430 кг картоплі, 433 кг м'ясних консервів, 525 кг цукру, 153 кг сала, 206 кг олії. Кількість продуктів харчування налічувала 15 найменувань. З них приготували 380 тис. 580 порцій страв. Вартість першого блюда становила 27 коп., другого – 24 коп. Через місяць – у березні 1933 року, кількість прикріплених до їдальні фабрики-кухні при заводі “Червона зірка” зменшилася на понад 2 тис. осіб - до 5600. За місяць витратили на продукти харчування 21110 кг хліба, 17340 кг крупів, 240 кг макаронів, 100 кг картоплі, 2320 кг олії, 90 кг сала, 880 кг риби тощо. Загальна вартість продуктів становила 135 тис. крб. [48]. Об'єми спожитого, на перший погляд, є суттєвими, однак відносні показники надзвичайно скромні, адже кожен з прикріплених до заводської їдальні спожив 3,7 кг хліба протягом місяця, або трохи більше 100 грамів на день. Зрозуміло, що така кількість продуктів теж була мізерною, і багатьох робітників та службовців вона не рятувала від голоду.

У цей час селяни приміських сіл хліба не бачили взагалі, тож і не споживали його вже протягом кількох місяців: із загальної кількості 176 колгоспів тільки Зінов'ївського району в листопаді 1932 року товарні репресії застосували щодо 150 колгоспів [49].

У квітні 1933 року закриту їдальню заводу “Червона зірка” відвідували вже 6900 осіб. Тоді на одного працюючого на заводі припало в середньому по 3,1 кг хліба на місяць, тож щоденна норма його знову становила дрібницю. Завод “Червона зірка” в 1932-1933 роках переживав серйозну виробничу кризу, спричинену значним скороченням виробництва, відсутністю замовлень, текучістю кадрів. Зрозуміло, що заробітні плати робітників катастрофічно зменшилися, що поставило перед фактом голодної смерті перш за все некваліфіковані кадри. Секретар міському партії Підсуха у таємному листі, адресованому 11 листопада 1932 року секретарю Одеського обкому партії Майорову, попереджав, що незадовільне харчування робітників заводу призведе вже незабаром до їх масового голодування. Так і сталося. Наприкінці жовтня 1932 року лікар медсанцеху заводу “Червона Зірка” Кондрашов направив секретарю Зінов'ївського міського комітету партії Підсусі доповідну, в якій вказав на випадки голодного опухання робітників, перелічив їхні прізвища, та повідомив, що на фабриці-кухні калорійність обідів, а це єдине джерело харчування для більшості заводських працівників, становить лише 600-700 калорій при потребі для працюючої дорослої людини в 2000-3000 калорій [50]. За об'єктивний аналіз стану справ на заводі з захворюванням робітників, спричинених голодуванням, за доповідні та листи до міському партії з викладом цієї проблеми, лікаря Кондрашова викликали до Одеси, і в обкомі партії такий собі Матвєєв вимагав у нього “...переглянути ...погляди на випадки безбілкових набряків” у робітників. У

листопаді 1932 року на базарі м. Зінов'ївська все ще зрідка можна було купити картоплю по 3 крб. за 1 кг, 400 грамів масла вершкового по 10-12 крб. [51].

Залякування добросовісних лікарів не змогли приховати справжню картину трагедії на флагмані промислового виробництва Зінов'ївська: станом на 25 лютого 1933 року на “Червоній зірці” 425 робітників були пухлими від голоду. Навіть серед студентів радпартшколи таких виявилось 45 [52].

Міліція м. Зінов'ївська. 30-і рр. XX ст.

У грудні 1932 року м. Зінов'ївськ постачалося хлібом тільки завдяки найближчим районам: Знам'янському, Великовисківському, Новоархангельському, Зінов'ївському сільському. Їх зобов'язали постачити для міста 193 тонни борошна. Однак на 18 грудня надійшло тільки 47 тонн. Через нестачу хліба припинили його видачу деяким службовцям міста та їхнім утриманцям, а також членам сімей робітників. Всього зняли з постачання хлібом 29530 жителів міста. Отримували хліб по картках 33565 містян, серед них студенти, вчителі, лікарі, радянські, партійні службовці та працівники правоохоронних органів [53].

На травень 1933 року у дитячих яслах-саду ім. Леніна, що діяв при заводі “Червона зірка”, числилося 108 дітей. 103 харчувалися за кошти батьків, 5 – безкоштовно. Кожного дня перебування в яслах діти споживали по 145 грамів хліба, по 70 грамів крупів, по 19 грамів картоплі, по 22 грами м'яса тощо. Динаміка кількості дітей там така: в лютому утримувалися 104, у березні – квітні дітей налічувалося 94, у травні – 108 [54].

На березень 1933 року школу № 3 м. Зінов'ївська відвідували 700 дітей. 670 дітей харчувалися у школі, з них 560 платно, 110 – безкоштовно. Протягом першого весняного місяця школа на харчування не отримала жодного грама хліба, а також борошна, макаронів, м'яса, молока, жирів. Зате надійшло 115 кг крупів, 5 кг картоплі, 2 кг цукру, 499 булочок, 95 кг помідорів, 22 коробки рибних консервів, 40 кг цукерок [55]. На місяць учневі припало 171 грамів крупів, 7,46 грамів картоплі, 2,98 грамів цукру, 0,74 частини булочки, по 59,7 грамів цукерок. Щоденне харчування учнів школи № 3 м. Зінов'ївська у березні 1933 року обчислювалося міліграмами, за винятком, звичайно, гарячої води. Подібна ситуація склалася і попереднього місяця – у лютому 1933 року. В школі тоді числилося 750 учнів. Харчування передбачили лише для 600 учнів. Для них надійшло 235 кг картоплі, 5 кг моркви, 40 кг помідорів квашених, 9,1 кг олії кг, 42 кг м'яса, 15 кг гороху, 10 кг цибулі, 50 кг цукерок. На квітень 1933 року в школі навчалася лише 550 дітей. Де поділися 200 учнів – невідомо. На їхнє харчування тоді витратили 20 кг борошна житнього та 24 кг – кукурудзяного, 1 кг 250 грамів пшона, 220 банок рису консервованого, 3,6 кг олії, кілька кг цукерок та 1,5 кг чаю.

В травні 1933 року в школі навчалися 610 дітей, з них сніданок “гарячий” отримували 500 учнів. Уперше з січня 1933 року школа отримала 57 кг хліба. Також на учнівські обіди використали 20 кг крупів, 5 кг овочів, 5,5 л олії, 80 кг цукру, 63 кг кільки, 30 кг пряників, 21 кг ковбас [56]. Така зміна чисельності учнів у школі протягом зими-весни 1933 року теж свідчила про голод у сім'ях багатьох містян, а кількість продуктів харчування у шкільній їдальні виявилася, як для дитячого організму, теж мізерною – лише 94 грами хліба на місяць.

Відомо, що праця шахтарів не тільки небезпечна, але і фізично нелегка. Тож на шахті бурого вугілля, що діяла поблизу м. Зінов'ївська, теж організували громадське харчування. Так, у січні 1933 року борщ у їдальні “Бурвугілля” коштував 20 копійок, а картопляне пюре – 45 коп. У одну порцію шахтарського борщу кухарі закладали: лій яловий 2,8 грамів, картопля – 122, 2 грами, капуста – 55,5 грамів, томати – 11,1 грамів. Друга страва, пюре, складалося з 5,5 грамів лою, 177,7 грамів картоплі, стільки буряків та 2,8 грамів помідорів. Їдальня працівників наросвіти теж взимку 1933 року відпускала по талонах борщі, вартістю 24 коп. порція та картопляне пюре по 46 коп. за порцію. До борщу входила олія – 5,7 грамів, 393 грами капусти, 231 грамів буряків та 40,5 грамів томатів. Проте і цю примітивну страву могли отримати лише незначна кількість жителів міста.

В березні 1933 року до пасивного протесту, спричиненого постійним недоїданням, вдалися робітники Зінов'ївської районної електростанції – стратегічного підприємства, як і “Червона зірка”, для міста: вони хоч і виходили на роботу, але фактично не працювали. Припинення надходження

електроенергії спричинило б зупинку всіх промислових виробництв міста. Свою поведінку робітники ЗРЕС мотивували постійним погіршенням харчування, коли в їдальні отримували тарілку борщу з кормового буряку і 50 грамів тьольки без хліба. З 27 лютого взагалі припинилося їхнє харчування на підприємстві. Солідарними з робітниками були майстер котельні та головний інженер [57].

Навіть якщо в тяжкому становищі від постійного недоїдання опинилися робітники міста, свого часу цього “гегемона революції” комуністам вдалося задурманити популістськими гаслами, що вони стануть власниками заводів-фабрик, то ситуація серед службовців, інтелігенції, дрібних ремісників та їхніх утриманців виявилася взагалі катастрофічною: з грудня 1932 року багатьох службовців та ремісників взагалі зняли з постачання хлібом.

Тільки за неповні півтора місяці, з 1 лютого по 10 березня 1933 року, серед цієї категорії містян зафіксовані непоодинокі випадки дистрофії та смертності від голоду [58]:

категорія містян	випадки дистрофії	кількість смертей
робітники місцевої промисловості та члени їхніх сімей;	664	37
службовці та їхні утриманці;	160	5
безробітні;	140	9
ремісники;	53	6
школярі;	19	3
безхатченки	56	32
всього:	992	92(9,2%)

Про ці факти голодних смертей начальник міського відділу ДПУ Ходос доповів в Одесу. Однак, сумнівно, щоб там перейнялися бідами жителів Зінов'вська та взялися щодуху рятувати голодних. Ось ще кілька повідомлень Ходоса про трагедію голодного міста: 11 березня 1933 року на базарі м. Зінов'ївська, т. зв. “новому”, співробітники ДПУ затримали жінку, яка продавала собаче м'ясо; з 16 двірників такої комунальної організації як “Сантрест”, 10 померли від голоду, інші 6 – пухлі; нічний сторож базарів Розиграй помер від голоду, а сторожі Дудор і Басов лежать вдома пухлі; техніки-практиканти “Житлторгфонду” міськради Ткалич, Рябенко і Задирака ходили на роботу пухлими [58].

Комерційний ресторан м. Зінов'ївська мав невибагливе меню: борщ вартістю 1,50 крб. за порцію, та печеня по 3,50 крб. за блюдо. До порції ресторанного борщу вкладали 38,6 грамів кісток, 9 грамів лою, 330 грамів капусти, 120,7 грамів буряків та 33,7 грамів томатів. Печеня складалася з 228 грамів м'яса, 2,9 грамів лою, 108,1 грамів картоплі та 14,6 грамів томатів [59].

Нагадаємо, в усіх тогочасних селах нинішньої Кіровоградщини у багатьох сім'ях не було не те що лою, олії та кісток, але й картоплі, буряків, томатів та, загалом, будь-яких продуктів харчування.

Теслі та ковалі колгоспу ім. Шевченка с. Капітанівка Златопільського р-ну. 30-і рр. ХХ ст. З колекції В. Васильченка

Загалом у Зінов'ївську в 1933 році діяли дві т. зв. “закриті” їдальні для працівників важкої промисловості, де “прикріплених” нараховувалося 1110 осіб; дві їдальні для 330 працівників легкої промисловості; дві їдальні для 680 службовців; 8 студентських їдалень для 2880 їдців; фабрика-кухня на заводі “Червона зірка”; одна їдальня для “інших трудящих”, до якої прикріпили 300 осіб; а також ресторан та чайна. Не важко підрахувати, що десятки тисяч містян виявилися позбавленими будь-якого громадського харчування, тож виживали як могли. Про один зі способів порятунку від голодної смерті т. зв. “рядових” жителів міста весною 1933 року розповів начальник Зінов'ївського міського відділу ДПУ Ходос, надіславши доповідну міському відділу партії, в якій повідомив (цит. мовою оригіналу): “9 марта с.г. вечером в Быковском районе пала лошадь... Нахлынувшая толпа начала рубить на куски [...] труп и растаскивать” [60].

На весну 1933 року державні ціни на хліб пшеничний становили 22,5 коп. за 1 кг, борошно кукурудзяне – 24 коп. за 1 кг, борошно пшеничне – 25 коп /1 кг, крупа – 40 коп./1 кг, олія – 7 крб./1 л, цукор – 4, 35 крб./1 кг, риба – 2 крб./кг, молоко – 1,38 крб./л, масло 22 крб./кг [61]. Не дивлячись на таку показну дешевизну, купити все це для більшості жителів Зінов'ївська виявилось справою марною, адже у вільному продажі будь-яких продуктів харчування

не було взагалі: ні в магазинах, ні на базарах. Проте не “дрімали” спекулянти: працівники їдалень, пекарень, зсипних пунктів тощо. Тому “з під поли” хліб у грудні 1932 року можна було дістати по ціні 10 крб. за 1 кг, а в січні 1933 року – по 11,25 крб. Вони відповідали цінам на хліб у тогочасних комерційних закладах. Якщо в грудні 1932 року на базарах Зіновівська зрідка траплялися м'ясо яловичини, свинина та сало, то в січні 1933 року вони повністю зникли з продажу навіть у спекулянтів. Повністю спорожніли полиці магазинів державної торгівлі. Так, у районному центрі Аджамка в грудні 1932 року в системі державної торгівлі продавалися лише цукерки вартістю 8,90 крб. за 1 кг. Однак у січні 1933 року їх не стало [62].

Для багатьох працюючих жителів міста придбати продукти харчування будь-де – на базарах, у магазинах державної або кооперативної торгівлі, навіть за їхньої наявності там, виявилось справою безнадійною, і не тільки через дорожнечу – їм постійно затримували виплати і так доволі скромних заробітних плат [63]:

<i>організація</i>	<i>за який час затримано зарплатню</i>	<i>сума боргів/тис. крб.</i>
торгівля	1.12 по 1.03	222.500
ВУЗи	1.01. по 1.03.	272.700
лікарі	1.01. по 1.03.	199.900
вчителі	1.02. по 10.03.	49.900
службовці міськвно	1.02. по 10.03.	2.750
рад. заклади	1.12. по 10.03.	175.400
промкоопартіль	1.01. по 10.03.	543.368

Не всі тоді в Зіновівську страдали на голод та опухали від нього. Причиною був т.зв. закритий розподільник – ним користувалися тільки партійна та радянська еліта міста. Так, у розпал голоду, зокрема, в травні 1933 року, керівний склад м. Зіновівська, а це 48 функціонерів, отримали 144 кг риби, 40 кг олії, 254,1 кг кондвиробів, 450 кг цукру, 11 скринь сірників, а всього 11 найменувань продуктів харчування та деяких товарів [64]. Зрозуміло, що голоду ні вони, ні члени їхніх сімей не зазнали, хоча його свідками були.

За видимістю благополуччя, адже в м. Зіновівську в 1932–1933 рр. все-таки працювали заводи, фабрики і майстерні, школи і дитсадки, водогін і електростанції, а вулицями міста бігав трамвай, насправді жителі переживали трагедію, що торкнулася більшості містян та селян: вони неймовірно голодували, багато з них помирили від голодного виснаження та набутих від хронічного недоїдання хвороб. Виняткова вина в цьому комуністичної влади та вождів країни.

З осені 1933 року голод в краї припинився, своєї мети радянська влада досягла, народ було упокорено, і, на думку багатьох кремлівських теоретиків,

назавжди. Однак злиденне існування тривало аж до початку німецько-радянської війни.

Так, 26 червня 1934 року від правління колгоспу “Червоний відпускник” до політвідділу Бобринецької МТС надійшла заява з проханням про допомогу хлібом. “З врожаю 1933 року, - йшлося в зверненні, - колгосп лишив 203 цнт озимої пшениці, з яких 152 цнт витратили на харчування і на видачу натуроплати, на харчування дітей в дит’яслах і на харчування переселенців. На цей час у нас не вистачає хліба, а тому для харчування 106 чоловік потребуємо 15 цнт хліба, які ми просимо відпустити як позику, а жнив ми ще не розпочинали”.

Незаперечно, що поряд з людьми в колгоспах страждали всі живі істоти, і в першу чергу це стосувалося коней та корів. Вони, як і люди, жертви, проте безмовні, політики колективізації на селі. Про страхітливий стан цієї робочої худоби говорить донесення політвідділу Бобринецької МТС за березень 1933 року. Так, у колгоспах “Заповіт Леніна”, ім. Косіора, “Нове життя”, “Червона зірка”, “Будівник соціалізму” – коні вошиві, в роті – запалення і нариви від вустюків, копита не чищені, а хвости і гриви в багні. В колгоспі “Нове життя” уповноважений РПК Славінський і секретар партосередку Жук запрягли хворого коня в бричку і їздили ним всю ніч, а на ранок кінь загинув. У колгоспі “Заповіт Леніна” за час з 1 січня по 15 березня 1933 року загинули 12 коней. В колгоспах ім. Ворошилова, “Крок уперед” коней не було чим годувати, окрім, хіба що, гнилих буряків. Винними завжди були конюхи. Тож їх масово віддавали до суду. В тюрмі опинився старший конюх колгоспу ім. Петровського Бобринецького району Лисиченко. Його звинуватили у “шкідницькому ставленні до коней” – в конюшні виснажених голодом коней довелося підв’язувати до бантин вірьовками. Арешту та суду спізнав і старший конюх колгоспу “8-е Березня” Кушка. Багато коней, як і людей, на весну 1933 року тяжко хворіли. Для їх лікування в колгоспах зони дії Бобринецької МТС придумали ось що: їх купали в спорожнілих куркульських хатах тютюновою настоянкою. В колгоспі ім. Косіора з куркульської хати зняли бляху, з якої зробили бак, де й запарювали полову – основний корм для харчування коней. Кормові раціони коней розкрадалися, якщо, звісно, було що красти. Так, весною 1933 року в конюхів артїлі “Шлях до комуни” Бобринецького району при обшуку знайшли корми, призначені коням. У “зłodія” Світловського вилучили обмішку, в іншого конюха – Іванченка, напівгнилі кормові буряки. На час цієї перевірки, а це 12 березня 1933 року, коням взагалі не видали жодного грама фуражу. Обкрадали коней і в колгоспі “Червона праця”. Злиденний фураж, вперемішку з гниллям, знайшли при обшуку в конюхів Кучерявенка та Перуна [65]. Тож можна з впевненістю стверджувати – не тільки кінський фураж залюбки йшов у їжу голодним людям, а й трупи цих працьовитих і безвідмовних тварин.

Подібна ситуація з кінським поголів'ям спостерігалася і в колгоспах Новоукраїнського району. Так, у артіль “Червона зірка” тільки в січні 1933 року через нестачу кормів загинуло 14 коней. “Винуватця”, а ним проголосили бригадира Григорія Варкуту, віддали до суду. На квітень 1933 року опинився без тяглової сили і колгосп “Перше травня”: 35 коней настільки виснажилися від голоду, що не мали сил стояти на ногах [66].

*Трагічна доля багатьох колгоспних коней.
30-і рр. ХХ ст. Україна. Фонди ЦДКФФАУ*

Не дивно, що на весняній посівній довелося користуватися ще одними колгоспними мучениками – коровами. Так, їхнє використання в сівалках у колгоспах Бобринецької МТС сягало неймовірних 75%, – все через виснаження основної тяглової сили – коней. Зокрема, в колгоспі “3-й Інтернаціонал” у бригаді № 3 щодня працювали в упряжі 14 з 17 наявних корів, у бригаді № 1 та № 2 – з 14-16 корів використовували на роботах 6-8. У колгоспі “Крок уперед” з 76 корів (станом на 19.04.1933 р.) працювали 46. За саботаж у використанні корів на посівній політвідділ Бобринецької МТС покарав голів колгоспів ім. Петровського та “Червона праця” Бовенка і Бенцевича. Обійтися без корів аж ніяк не можна було. Так, 6 квітня 1933 року в колгоспі “Пролетарій” коні відпрацювали в полі тільки дві години, а потім зупинилися від виснаження – їх вивели на цю тяжку роботу взагалі неготованими, а попереднього дня дали лише “тухлу полову”. Не придатними до роботи виявилися і коні в колгоспі ім. Фрунзе. Всі вони, а це 24 голови, мали обпечені ноги – так їх, обсмалюючи керосином, жорстоко “порятували” від вошей.

Корови, призначення яких зовсім інше, однак у ярмах працювали не згірш коней. Так, у колгоспі ім. Шевченка (зона дії Бобринецької МТС) сівальник Петронюк коровами засіяв 5,5 га замість 5 га по нормі. В колгоспі “Третій вирішальний” дві пари корів у плузі за день виорали 1 га поля. В артіль “Шлях до комуні” комсомолка Віра Печерська, яка всю посівну працювала на коровах, і яка, напевне, мала лагідну душу й не могла байдуже спостерігати за муками голодних тварин, взяла шефство над двома виснаженими кіньми, тож збирала для них траву, змішувала з половиною, і за деякий час добилася їх оздоровлення. В колгоспах “Червона праця”, “Червона нива” “уміло” поєднували в одній супрязі коня й корову. Настільки це виявилось ефективним, свідчить той факт, що темпи посівної значно прискорилися. В тому, що ярма натирали коровам шиї до крові, а ввечері від них годі чекати

молока, винними, на думку начальника політвідділу Бобринецької МТС Волоха, виявилися “куркулі”, які цим навмисне “шкодили” в колгоспах.

Отже, всі обіцянки влади про заможне життя в колгоспах, виявилися демагогічними, і за порожніми, але привабливими фразами, зокрема, “колгоспи – шлях у світле майбутнє”, у які сліпо повірили чимало хліборобів Зінов’ївщини, насправді приховувалася маніакальна мрія про поневолення всіх, і, перш за все, селян, коли їх колгоспами фактично довели до стану загнані і безправної худоби, призначення якої – тяжко працювати і годувати всіх, позбавляючи себе елементарного: хліба, одягу, тепла у житлах, здоров’я та будь-якої життєвої перспективи та елементарних прав. У абсурдності колгоспної системи вже скоро переконалися навіть найзапекліші її апологети.

З позицій ефективного ведення сільського господарства будь-яка демократична держава дбала б про фермерське (індивідуальне) господарювання, всіляко підтримуючи добровільні форми кооперування селян. Комуністичній тоталітарній державі потрібні були піддані, позбавлені елементарних прав та свобод, але з величезними обов’язками та з постійним страхом перед владою протягом усього їхнього життя. Колгоспи виявилися одним з таких інструментів упокорення саме селян. А власне голод – це той універсальний прийом, що використовувався також і в цирку дресирувальниками тварин і звірів. Його взяла на озброєння комуністична влада, проте для закріпачення мільйонів селян. Відмінності – ніякої, зате результати вражаючі: одні загинули від голоду, вцілілих – остаточно приборкали.

Здавалося, що комуністична гідра повинна насититися цими жертвами, та де там: її апетит ніколи не вщухав, і щороку вона потребувала все нової і нової крові, тому репресії серед селянства тривали на Кіровоградщині аж до серпня 1941 року – до приходу нацистів. Від’їдалися хлібороби вже за німців – фактично вперше з 1928 року могли дозволити собі вволю хліба і до хліба.

З поверненням наприкінці 1943 – на початку 1944 року до Кіровоградщини “визволителів” в особі партійних та радянських функціонерів усе розпочалося спочатку: перебування колгоспників у нацистській окупації даром для них не минулося, тож тисячі їх відправилися на каторгу в радянські концтабори, а десятки тисяч інших мобілізували до армії, де червоні стратеги навмисне знищували їх без жалю та будь-яких докорів сумління під час бездарно організованих бойових операцій. Тих, хто уник таборів та армії, обклали у селах такими неймовірними податками, що знову розпочалося злиденне голодне життя, яке досягло своєї вершини з 1946 на 1947 рік. Тоді відбувся третій за чверть століття голод, що був наслідком винятково політики комуністичної партії та її геніального на диявольські орудки вождя. Здавалося, що цим червоні колонізатори крапку в покріпаченні українських селян нарешті поставили остаточно, на віки

17. ЗМІНИ В КІЛЬКОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЗА ЧАС З 1931 ПО 1934 РР.

Не маючи можливості чинити активний опір колгоспній системі, та добре усвідомлюючи, в яку пастку потрапили після того, як позбавилися землі і реманенту, багато колгоспників вдалися до ще однієї форми протесту – вони почали масово тікати з сіл, як це раніше робили куркулі чи будь-хто в селі, намагаючись уникнути переслідувань влади.

Так, за перші півроку, тобто, з січня по червень 1931 року, с. Аджамку Зінов'ївського району, де роком раніше організували 15 колгоспів, вже покинули 369 колгоспників-чоловіків та 186 жінок-колгоспниць. Станом на червень 1931 року на території Аджамської сільської ради проживали 10141 особа, з яких колгоспників працездатного віку налічувалося 1766 чоловіків та 2089 жінок. У розпал жнив, у липні 1931 року, з колгоспів Аджамки вибули ще 102 колгоспники. Залишилося в колгоспах 1366 чоловіків та 1730 жінок. Протягом наступного місяця – серпня, а це теж доволі гаряча жнивна пора, знову відбулися втечі з колгоспів: цього разу село покинули 125 колгоспників та 76 колгоспниць. Залишилося в господарствах 1238 працездатних чоловіків та 1669 жінок. Повернулися до села тільки двоє осіб.

Восени 1931 року процес втеч продовжився. Так, з колгоспів Аджамської сільської ради протягом жовтня вибули 259 чоловіків та 179 жінок, і схоже, що назавжди, адже забрали з собою 96 дітей. Тому в колгоспах залишилося працездатних 979 чоловіків та 1267 жінок. Повернулися назад 36 колгоспників. У листопаді знову вибули з колгоспів 175 чоловіків та 137 жінок. Залишилися 926 працездатних чоловіків та 1154 жінки. Повернулися додому тільки 4 колгоспники. У грудні 1931 року нова хвиля втеч охопила Аджамку. Цього

Члени колгоспу "Крок вперед", с.Аджамка. Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

місяця село залишали цілими сім'ями, коли вибули 117 чоловіків, 60 жінок та 80 дітей. Залишилися працювати в колгоспах 765 чоловіків та 1056 жінок [1]. Тобто, за рік кількість праце-

здатних колгоспників по Аджамській сільській раді зменшилася настільки суттєво, що при незмінності оброблюваних площ створювало величезну проблему дефіциту робочих рук. І така ситуація склалася вже за неповних два роки існування колгоспів в Аджамці!

Статисти лише фіксували такі негативні тенденції в колгоспах, заповнюючи таблиці та узагальнюючи цифри. Проте правдивої відповіді чому таке відбувалося, знайти в тих документах неможливо. Однак, ми її знаємо: найбільш активні жителі сіл не хотіли працювати в колгоспах фактично задарма, тож і обирали втечі як засіб порятунку від злиднів. Звичайно, що за цей час хтось, звісно, помирав, інші не могли працювати в колгоспі по старості чи хворобі, хтось, можливо, виходив заміж та перебирався до іншого села чи міста, дехто досягав 16-річного віку, тож автоматично ставав колгоспником. Це теж впливало певним чином на кількість працездатного населення в колгоспах, і не лише Аджамки. Проте тенденція суттєвого зменшення кількості працездатних у колгоспах стала чітко видимою і незворотною вже після перших колгоспних жнив. І першопричина цього одна – небажання багатьох селян миритися з становищем колгоспних кріпаків.

Процес втеч з колгоспів працездатного, перш за все, населення набрав значного поширення в усьому Зінов'ївському районі, перетворившись, фактично, на своєрідну епідемію. Так, крім Аджамки, подібне спостерігалися також і на території Бережинської сільської ради:

Місяць /1931 рік	наявність робочої сили у колгоспі	
	чоловіків	жінок
липень	183	293
серпень	162	290
вересень	143	283
жовтень	140	278
листопад	154	214

Через рік, станом на грудень 1932 року, катастрофічна ситуація з робочою силою в колгоспах Бережинської сільської ради, закономірно, що погіршилася: там залишилося працездатного віку чоловіків 94 та 112 жінок [2]. У колгоспах В.Байрацької сільської ради числилося в листопаді 1931 року 255 осіб чоловічої статі працездатного віку та 518 жіночої. Проте на грудень 1932 року ситуація склалася такою: чоловіків залишилося 242 та 493 жінки [3]. У жовтні 1931 року по Вишняківській сільській раді числилося в колгоспах 204 чоловіки працездатного віку та 227 жінок. Однак до грудня 1932 року відбулося суттєве зменшення кількості робочої сили: залишилося

125 чоловіків і 146 жінки [4]. Не стали винятком щодо зменшення трудових ресурсів й інші сільські ради Зінов'ївського району [5]:

<i>сільські ради</i>	<i>1931 рік/ місяць</i>	<i>працездатних чоловіків</i>	<i>працездатних жінок</i>
<i>Веселівська</i>	серпень	208	313
	грудень	121	172
<i>В. Мамайська</i>	липень	229	320
	листопад	125	198
<i>Кгаївська</i>	липень	250	215
	грудень	144	200

Зменшення кількості працездатних у колгоспах спостерігалось і в Іванівській сільській раді Зінов'ївського району. Так, у грудні 1932 року колгосп покинули 34 особи, залишилися 129 чоловіків та 253 жінки. З села Федорівка Зінов'ївського району пішли 124 чоловіків і жінок працездатного віку. 231 колгоспник залишили господарства Федосіївської сільської ради протягом жовтня–грудня 1932 року. 248 осіб дорослого населення покинули колгоспи Нечаївської сільської ради, 238 колгоспників відбули з території Кгаївської сільської ради [6].

*Сестри Любов та Тетяна Колодеєви.
с.Злинка. Кінець 20-х рр. ХХ ст. У 1933 р.
Тетяна помре від голоду. Фонди музею
с. Злинка Маловисківського р-ну*

Зменшення кількості жителів сіл, як, проте, і колгоспників, тривало і наступного року. Незаперечно, що причиною цього був страхотливий голод, від якого живі намагалися рятуватися поза колгоспами. Так, за час з 1 по 20 травня 1933 року по Тарасівській сільській раді Зінов'ївського району померли 15 осіб. Однак, ця цифра не є достовірною, адже точного обліку смертності, зокрема, дитячої, ніхто не вів. З дорослого населення в селі залишилися жінки та престарілі, - такий висновок зробила комісія Зінов'ївського МПК, відвідавши Тарасівку. Якщо житлових будинків у 1931 році в селі налічувалося 490, то на весну 1933 року залишилося 200. Багато вільних від господарів помешкань

стояли з вибитими дверима та зруйнованими вікнами. У с. Високі Байраки з 405 хат 226 спорожніли на весну 1933 року, а кількість жителів зменшилася з 2768 (у 1931 році) до 1771 (травень 1933 року). Однак і в цьому селі скрупульозного обліку смертності не велося. В с. Сасівка в 1931 році налічувалося 578 житлових будинків, то на травень 1933 року їхня кількість зменшилася до 325. Того року в селі проживали 2272 особи, а залишилося на весну 1933 року 1243. І в цьому селі облік смертності перебував у запущеному стані. В с. Федосіївка на 1 січня 1932 року числилося 3098 їдців, на весну 1933 року вибули 284 особи, проте повернулися 46 [7].

31 травня 1933 року¹⁰ лікар 1-ї радянської лікарні, виконуючи доручення Зінов'ївського МПК, відвідав с. Козирівку. За час з січня по травень в селі померли 46 чоловіків та 14 жінок. Якщо в квітні померлих було 17 душ, то в травні їхня кількість зменшилася до 11. Причини зрозумілі: з'явилася трава та цвіт акації, які й використовувалися в їжу, також розгорталися польові роботи в колгоспі, тож колгоспникам дещо виділялося з продуктів. Якщо в 1931 році в селі обжитими вважалися 460 помешкань, то на весну 1933 року залишилося з мешканцями лише 180, інші спорожніли та руйнувалися. 142 жителі села тяжко хворіли, 50% з них лежали пухлими. З 213 учнів шкіл на весну 1933 року залишилося 110, проте й ті школу відвідували нерегулярно, деякі з них попухли, декотрі на уроках від голоду втрачали свідомість. "Політнастрій" жителів Козирівки, за висновком лікаря Рабиновича, пригнічений, розмови селян тільки навколо їжі, вигляд шкутильгаючих з палицями в руках пухлих хворих надзвичайно гнітючий, скарги на місцеві органи, на правління колгоспу [8].

Отже, подібна ситуація виникла практично в усіх колгоспах Зінов'ївського району і свідчила про ще одну тенденцію: деякі колгоспники, живі і поки ще при силі, залишали села і сім'ями, захопивши дітей, вирушали в невідоме, чим були великі промислові центри тогочасної країни. Там вони сподівалися отримати не тільки житло для себе, але й засоби до існування. Багато тих, хто залишився в селах, помирили голодною смертю, або ледь животіли, сподіваючись на допомогу влади, яка милостивою для них ніколи не була.

Одним з центрів притягання сільського населення став Зінов'ївськ. Так, протягом 1931 року до міста прибули 4567 осіб, з них сільських жителів 1743, або 38% від усіх прибульців. За рік, станом на грудень 1932 року, місто поповнилося 5199 новими жителями, з яких колгоспників нараховувалося 3325, або майже 64% від кількості нових містян. І що ближче до кінця року,

¹⁰ На цитованому документі стоїть дата 31.05.1932 р., дописана, судячи з дещо видозміненого шрифту, пізніше. Тож лікар Рабинович відвідав с. Козирівку все-таки у травні 1933 року.

то потік фактичних біженців з колгоспів до Зінов'ївська невпинно зростав. Так, якщо в січні 1932 року до міста прибули 244 сільських жителів, то в грудні таких виявилось вже 776 [9]. Не помітити очевидне влада не могла, тож вже скоро виробила протидію цьому: без дозволу сільської влади покидати села колгоспникам суворо заборонили.

Вкотре нагадаємо, що втечі колгоспників з сіл закономірні, оскільки вже перші колгоспні жнива враз кинули їх в обійми злиднів. Яскраво про це свідчить “Відомість про особисте споживання, видатки та товарообмін за грудень 1931 року” сімей жителів с. Кгаївка Зінов'ївського району. Збирав інформацію співробітник Зінов'ївського міськплану Антон Сліпченко. Здійснивши анкетування багатьох подвір'їв цього села, він шляхом опитування дорослих мешканців з'ясував їхній матеріальний стан.

Відвідав, зокрема, родину Петра Лук'яновича Даниленка. На цей час сім'я Даниленків перебувала в колгоспі ім. 14-річчя Жовтня. Складалася вона з батька Петра віком 38 років, матері Марії – 39 років, та п'ятеро дітей: Микола (12 років), Іван (10 років), Василь (6 років), Левко (3 роки) та 8-річна донька Зіна. Тобто, як на той час сім'я вважалася чималою. І батьки, плануючи таку кількість дітей, а майже всі вони народилися задовго до колгоспної системи, були впевнені, що не тільки прогодують дітей та одягнуть їх, але й забезпечать в майбутньому засобами до існування. Проте добровільно чи з примусу дорослі стали колгоспниками, тож одразу сім'я зіткнулася зі злиднями. Саме про це свідчить анкета з відповідями колгоспника П. Л. Даниленка.

Отже, голова сім'ї Петро та його дружина Марія повідомили, що вони харчувалися переважно в колгоспі, де споживали щодня сніданки, обіди та вечері. Обліковці колгоспу підраховали, що дорослі з'їли в колгоспі по 31 сніданку та стільки вечерей, а також 16 обідів. Діти харчувалися вдома. За місяць поїли 14 кг 100 грамів хліба житнього, 96 кг картоплі, 12 кг капусти та 12 кг овочів. Будь-якого м'яса, сала, риби, оселедців, молока, сметани, сиру, яєць, цукру, олії, масла ніхто з Даниленків не споживав. У грудні 1931 року сім'я мала з заощаджень 1 крб. 24 грудня батько продав на базарі трьох курей, за які отримав 15 крб. За них одразу купив: дві хлібини, витративши на них 14 крб., 6 пачок махорки (1,20 крб.), 8 кг солі, та для п'ятеро дітей 200 грамів цукерок “монпасьє” за 44 коп. У сім'ї на прожиття залишилося 8 коп. Топили хату солом'ю, якої отримали з колгоспу 6 цнт, також мали 200 шт. сушеного коров'яку. За рахунок розподілу прибутків з колгоспу сім'я з двох працюючих отримала 14 кг 100 грамів печеного хліба. Якщо розподілити спожитий сім'єю протягом місяця хліб, то на кожного його припали щодня по 60 грамів! [10]. Сумнівно, щоб його мали в наступному році, адже до нового

врожаю годі було сподіватись на зерно чи борошно з колгоспу на зароблені трудодні.

В злиденному стані також опинилася колгоспна сім'я 32-річного Гаврила Власовича Шпильового. Він та 32-річна дружина утримували трьох синів: 13-річного Івана, 9-річного Миколу та 3-річного Олексу.

Батьки харчувалися переважно в колгоспі, де отримали 24 обіди, а діти їли вдома. Сім'я не мала припасів житнього та пшеничного борошна, тому хліб змушені купляти. Його протягом грудня спожили 22 кг, а до нього також 6 кг картоплі, 12 кг капусти, 24 кг огірків та 18 кг овочів. Будь-яких запасів м'яса, сала та інших жирів родина не мала. Також у них не було цукру, олії, масла, молока. Зрозуміло, що домашня їжа, як, проте, і колгоспна, виявилася в родині Шпильових однорідною та примітивною. Дещо урізноманітнили раціон, коли придбали на базарі 2 кг тюльки.

У грудні 1931 року Шпильові винесли на базар і продали: двох курей, виторгнувши за них 10 крб., одне рядно, за яке покупці віддали 17 крб., чоловічі штани продали за 22 крб., сорочку – за 10 крб., два платки – за 11 крб. За продані речі протягом місяця купили 11 хлібин (за 30 крб.), 2 кг тюльки (на 2 крб.), яка в анкеті записана як “риба солоня”, на сіль витратили 14 коп., на сірники – 30 коп. Для батька придбали 2 пачки тютюну за 40 коп., для дітей – 500 грамів цукерок монпасье на 1,60 крб. Якщо на початку грудня сім'я мала 40 коп. заощаджень, то наприкінці місяця залишилося 16 коп. [11]. А що отримали від колгоспу, пропрацювавши там цілий рік? А тільки колгоспні обіди. Тож і змушені виносити на базар та продавати домашні речі, щоб купити на них переважно хліб. Чи надовго могло вистачити посагу дружини?

Ось ще одна схожа до дрібниць доля колгоспної родини. 26-річний Григорій Гаврилович Припутенко вступив до колгоспу на початку 1930 року, а з кінця 1931 року його сім'я, де росло двоє дітей – 4-річне та немовля, вже наймовірно бідувала. Обоє дорослих харчувалися в колгоспі, де за місяць отримали кожен по 30 обідів. Значних запасів їстівного вдома майже не було. Тож тижнями ні дорослі, ні діти не бачили свіжоспеченого хліба, а харчувалися лише картоплею, капустою, огірками та буряками. Зрідка хліб у родині все-таки з'являвся – його за місяць купили тричі по 2 кг. Дещо урізноманітнили домашню їжу солоня тюлька та 400 грамів цукру, а діти поласували купленим кілограмом пряників. Наприкінці року довелося сплатити 8,95 крб. за єдиний сільгосподаток, 12 крб. віддали на самообкладання. Ніяких інших грошових та зернових заощаджень сім'я колгоспника Григорія Припутенка не мала. Ті кошти, що отримали від проданих на базарі домашніх речей, одразу й витратили. Про наближення голоду не здогадувалися, інших джерел прибутків, окрім колгоспу, не мали.

А колгосп виявився скупим, тож в ньому Припутенки працювали лише за скромну їжу [12].

Житель Кгаївки 36-річний Григорій Савович Савченко числився за соціальним станом службовцем, хоч до колгоспу вступив у вересні 1929 року. Визначити його професію з анкети неможливо, однак можна припустити, що Григорій Савович працював або учителем у місцевій школі, або кимось в сільській раді. Тогочасні вимоги влади всім жителям сіл записуватися до колгоспів, зокрема, і вчителю, напевне, не минули і цю, припустимо, вчительську сім'ю, яка складалася на кінець 1931 року з трьох осіб: батько Григорій, дружина Віра та їхній 6-річний син Олекса. Батько харчувався в колгоспі, де в грудні спожив 25 обідів, а дружина з сином – вдома. Оце записане харчування в колгоспі Григорія Савовича мабуть означало те, що він мав обіди в школі з тих продуктів, що їх шкільна їдальня отримувала з колгоспної комори. Вдома сім'я тримала в запасі 12 кг житнього борошна. Господиня протягом місяця спекла 18 кг хліба, одного дня були пиріжки та один раз коржі. Чотири хлібини купили в магазині. За місяць втрьох спожили 800 грамів сала, 2 кг тюльки, 10 стаканів молока, 1 кг цукру, 400 грамів олії, а також увесь типовий набір овочів, як от картоплю, капусту та ін. Такий відносний статок сім'ї пояснюється тим, що Григорій Савченко за соціальним станом лічився службовцем, тож отримав за місяць 40 крб. зарплатні. Однак її виявилось замало для родин из трьох осіб, тому дружина змушена продати на базарі одне рядно за 6 крб., рушник за 5 крб., та дещо з власного одягу на 2 крб. За виручені кошти придбали в приватних торговців 4 кг хліба, в магазині Зінторгу на 12 крб. купили сала, 2 кг тюльки, 12 кг борошна, 4 кг пряників (за 12 крб.), 1 кг меду (за 2 крб.). З коштів, що їх родина накопила в грудні, сплатили податки та 20 крб. віддали за державну позику, 5 крб. внесли в колгоспну касу, напевне, за шкільні обіди. На ощадкнижці зберігали 8 крб. Хату опалювали дровами, соломною та коров'яками [13].

У колгоспі ім.14-річчя Жовтня житель Кгаївки 43-річний Кирило Іванович Чабаник числився з 29 серпня 1928 року, тож вважався одним з перших його засновників (фундаторів). Колгоспницею також була дружина Тетяна, віком 39 років. У сім'ї утримувалися 4 дітей: 16-річна Євдокія, молодші Володимир, Іван та найменший Петро (8 років). Чоловік і дружина харчувалися в колгоспі, де спожили по 24 обіди на кожного. Борошна і зерна з колгоспу не отримали і хліб дома не пекли. Протягом листопада 1931 року сім'я з 6 душ з'їли лише 4 кг хліба. Часто траплялися дні, коли його не було в родині взагалі: зокрема, за час з 1 по 5 листопада, з 11 по 15 листопада, та з 21 листопада і до кінця місяця. Тож харчувалися переважно картоплею, якої з'їли 120 кг, а також капустою, буряками, огірками тощо. М'яса, сала, молока, сметани, олії, сиру сім'я взагалі не споживали. За місяць використали 1 кг цукру та 2 кг солі. Порятунком був

базар. Там продали 8 курей, за які вторгували 40 крб, 4-х курей здали до сільської кооперації, отримавши за них 8 крб. Туди віддали також 50 капустин на 20 крб., а за здане на податок молоко отримали 5 крб. Крім того сусідам продали 40 стаканів молока на 8 крб. Знову винесли на базар і цього разу продали: скатерку за 25 крб., халяви до чобіт – 20 крб., передки до чобіт – 10 кр., рядно – 20 крб., троє рушників – 9 крб., вишні сушені 4 кг на 15 крб., 100 штук баклажанів за 4 крб. Змушені продати і дрова, за які отримали 11 крб. Загалом сім'я вторгувала понад 255 крб. Однак, одразу їх і витратили: 77 крб. віддали за єдиний сільгосподаток, 70 крб. внесли на самообкладання, 20 крб. сплатили за облігації державної позики. 20 крб. сім'я забогувала в кооперацію, які довелося віддавати. На 4 крб. купили чоловічу сорочку, 10 крб. заплатили за навчання дітей, ще 8 крб. витратили на ремонт жіночих чобіт, купили 2 кг солі, придбали на 20 коп. ліків, купили 4 кг хліба (11 крб.). І залишилося в сім'ї 1 крб. 61 коп. [14]. Цікаво, чи мала б сім'я засоби до існування, якби не базар та продані там домашні речі?

41-річний Макар Гаврилович Чабаник теж числився колгоспником артiлі ім.14-річчя Жовтня с. Кгаївка, проте мав доходи коштами з-поза колгоспу. Разом з дружиною виховували 4-х дітей. Це одна з небагатьох сімей колгоспників, яка зїла за місяць 10 кг м'яса, забили дві свійські птиці, а також спожили 47 літрів молока, 3 літри сметани, 35 яєць, 1 кг цукру, майже 4 кг солі.

В чому секрет такого “достатку”? Макар Чабаник, схоже, мав працьовитих дітей, які тяжко працювали на присадибній ділянці. На ній виростили чимало помідорів, з яких 600 шт. продали на базарі, вторгувавши за них 13 крб. 25 коп. За деякий час знову вивезли на базар помідори, і отримали цього разу 30 крб. Також покупці придбали у Чабаників двоє курей за 2 крб. 50 коп. Втретє вивезли на базар вже 1 тис. помідорів, які обміняли в містян на сорочку та білизну. Крім базару кошти Макару Чабанику надійшли за якісь “роботи”, а це 7 крб. 90 коп., 22 крб. господар отримав звідкілясь як аванс, 6 крб. – за роботу в сільській кооперації, 5 крб. йому заплатив сільський клуб.

З отриманих коштів 13,75 крб. витратили на покупку двох платтів, на 75 коп. купили сіль та гас. Також купили нитки та деякий одяг, віддали в кооперацію борг в сумі 7 крб. 90 коп. 5 крб. дали дочці на харчування – напевне, вона вчилася в місті. Були й інші незначні витрати. Мали з харчів запаси пшона – 11 кг, та трохи борошна.

Приклад цих кількох сімей з с.Кгаївка, як колгоспників, так і службовців, однозначно переконує, що в стані найзлиденніших вже наприкінці 1931 року, тобто на 2-й рік “великого перелому”, опинилися ті, хто не мав інших доходів, як от робота лише в колгоспі. Тож саме колгоспна система стала винуватцями всіх їхніх пережитих та майбутніх бід. Немає сумніву в тому, що

ті колгоспні сім'ї жителів Кгаївки, але не тільки цього села, які рідко бачили хліб наприкінці 1931 року – відносно “ситого”, а якщо й мали його, то тільки куплений, помиратимуть голодною смертю вже за рік-півтора. Тому кількість населення знову зазнала великих змін і всі вони – у бік зменшення.

Про це свідчать підсумки податкового обліку за 1933 рік, що його здійснили у відділі статистики Зінов'ївської міської ради. Тоді по Зінов'ївському району числилося 29 сільських рад, де колгоспів налічувалося 110. Згідно цього обліку на кінець 1933 року в районі проживали 30945 колгоспників, включно з дітьми, які мешкали у 8311 дворах. Кожен двір одночасно вважався і господарством. Проте у 1932 році колгоспних дворів налічувалося 8405, а колгоспників у них – 36676. Тобто, зменшення, перш за все, кількості їдців усіх вікових груп колгоспників у 1933 році порівняно з попереднім суттєве: понад 5,7 тис. чол. Знаючи схильність радянської влади до різноманітних мухлювань з цифрами, що перетворилося на задавнену тяжку хворобу, можна з впевненістю говорити, що статистика в цьому випадку дещо завищена, адже, як відомо з інших джерел, скрупульозного обліку смертності тоді ніхто не вів. Однак, не маючи других документів, сприйmemo цю статистику за дійсність.

У Зінов'ївському районі, попри неймовірний тиск влади, зокрема, податковий, все ще залишалися одноосібні господарства. В 1933 році таких числилося 3245, в яких проживали 10130 осіб. Попереднього, 1932 року, налічувалося 3472 індивідуальних господарств з 13725 їдцями. І тут скорочення кількості населення суттєве: майже 3,6 тис. чол. [15]. Тобто, за час, починаючи з 1932 і до кінця 1933 року загальна кількість сільського населення одного лише району – Зінов'ївського, скоротилася на 9,3 тис. осіб.

У розрізі сільських рад, то ситуація станом на 1933 рік склалася такою. По Кгаївській сільській раді в 1932 році проживали 889 мешканців, а в 1933 році – 492. Скоротилася кількість одноосібних господарств. Так, у 1932 році налічувалося 48 одноосібних господарств з 200 їдцями, а в 1933 році залишилося 22 господарства, в яких числилося 82 особи [16].

По Ганнівській сільській раді в 1933 році налічувалося 223 колгоспних сімей з 780 їдцями, тоді як у 1932 році – 224 сім'ї з 946 їдцями.

Одноосібників у 1933 році числилося 832 особи, а в 1932 році – 974 [17]. У Калинівській сільській раді в 1933 році числилися за колгоспами 2395 їдців, проте в 1932 році таких було 2545. Одноосібників у 1932 році налічувалося 198 сімей, в яких проживали 808 душ, а вже в 1933 році їх стало 71 з 222 їдцями. Тобто, в 1933 році загальна кількість населення Калинівської сільської становила лише 2617 осіб, тоді як у 1932 році - 3453. Суттєво поменшало і селянських дворів, як колгоспних, так і одноосібних: з 748 у 1932 році їхня кількість скоротилася до 675 у 1933 році [18].

Подібна тенденція спостерігалася і на території Покровської сільської ради: в 1933 році там на обліку перебували 1743 їдців усіх вікових категорій в колгоспних сім'ях, проти 2004 – у 1932 році. В сільській раді також підраховували кількість одноосібників: у 1932 році їх налічувалося 541 особа, проте в 1933 році залишилося лише 46 [19].

В Грузчанській сільській раді Зінов'ївського району теж склалася аналогічна ситуація. Так, у 1933 році в 695 колгоспних сім'ях налічувалося 2635 їдців, тоді як у 1932 році на обліку числилися 4162 осіб, які проживали у 805 сім'ях. Одноосібників на території сільської ради в 1933 році залишилося 198 сімей з 723 їдцями, а в 1932 році налічувалося 242 сім'ї з 1123 їдцями. Тобто, в 1933 році жителів на території сільської ради, як одноосібників, так і колгоспників, залишилося 3358, тоді як у 1932 році їх було 5285. За рік населення лише по одній сільській раді скоротилося майже на 2 тисячі осіб [20].

В.Байрацька сільська рада теж показала від'ємну тенденцію в кількості населення як колгоспників, так і одноосібників, що сталася протягом одного року. Так, у 1933 році числилося 1723 їдців, а в 1932 році – 2026. Зокрема, в колгоспах у 1933 р. залишилося 1716 їдців, тоді як у 1932 році їх було 2029. Одноосібників у 1933 році залишилося 7 їдців, проти 103 попереднього року [21]. По Черняхівській сільській раді теж здійснили облік всього населення. Ситуація там теж типова. Так, у 1933 році їдців у колгоспах налічувалося 553, а в 1932 році їх було 650. Одноосібників у 1933 році на території сільської ради проживали 339 осіб, а в 1932 році їх було 419. У 1933 році по сільській раді перебували на обліку 216 дворів, де проживали 8921 душа, тоді як у 1932 році домоволодінь було 259 з 10695 їдцями [22]. Суттєве скорочення господарств та населення відбулося в Масляниківській сільській раді. Так, якщо в 1932 році там нараховувалося 126 дворів з 526 жителями, як колгоспників, так і одноосібників. То в 1933 році дворів залишилося 66 з 236 їдцями. Тобто, населення зменшилося майже на 300 осіб [23]. Подібна ситуація і в Лелеківській сільській раді. Так, у 1932 році в трьох колгоспах числилося 1485 їдців, а на 1933 рік їх залишилося 695. У 1932 році в колгоспах перебували 275 господарств, а в 1933 - лише 180. Всього жителів на території сільської ради в 1932 році було 3525 осіб, а в 1933 році їх залишилося 3015. Скоротилася також кількість одноосібних господарств. Так, у 1932 році в них числилося 600 душ, то в 1933 році – 579 [24].

Загалом, схожий стан щодо зменшення кількості як колгоспників, так і одноосібників, типовий для всього Зінов'ївського району та м. Зінов'ївська. І він викликаний не тільки міграцією населення. Свою частку до трагедії внесли хвороби та голод. Так, не встигли колгоспи утвердитися, як різко зросла кількість епідемічних хвороб. Про це свідчив лист за № 51119 з

Наркомату здоров'я, що його наприкінці серпня 1930 року отримали в РПК та РВК Зінов'ївщини. Він повідомляв, що в першому кварталі 1930 року, порівняно з 1929 роком, захворюваність на черевний тиф зросла на 67%, на висипний тиф – на 25%, на скарлатину – на 78%, на кір – на 277% тощо [25]. І що далі від НЕПу, то ситуація з хворобами тільки загострювалася пропорційно з погіршенням якості харчування, перш за все колгоспників, а вже незабаром – і з його відсутністю.

За час з січня по квітень 1933 року динаміка природного руху населення Зінов'ївського району виявилася такою [26]:

1933 рік/місяць	народилися	померли
січень	36	81
лютий	24	106
березень	28	212
квітень	29	474

На травні статистика чомусь переривається, однак про динаміку зміни кількості можна здогадуватися: в травні та червні 1933 року кількість смертей напевне не зменшилася, адже голод тривав.

Аналогічна ситуація з природним рухом населення і в м.Зінов'ївську, куди, покидаючи колгоспи, прямували втікачі [27]:

1933 рік/місяць	народилися/осіб	померли/осіб
січень	58	296
лютий	57	414
березень	65	679
квітень	58	616
травень	69	510
червень	62	672
липень	31	535
серпень	64	447
вересень	-	275

В цей час невпинним потоком до Зінов'ївська прибували громадяни РРФСР. Так, якщо в I-му кварталі з РРФСР приїхали 295 осіб, то в II-му кварталі 1933 року таких було 460 осіб, а в IV-му їх налічувалося вже 1165, або в 10 разів більше, ніж за увесь 1932 рік. Для порівняння - протягом 1932 року до Зінов'ївська переселилися тільки 113 вихідців з Росії [28].

В Бобринецькому районі на кінець 1933 року діяли 58 колгоспів. Працевдатних там налічувалося: жінок 4471, та чоловіків 3506. Зокрема, в колгоспі "Гігант" (с. Олексіївка) всього працевдатних колгоспників було 447, з яких жінок – 266. На роботи вони виходили так: на весняні роботи – 185

жінок та 140 чоловіків, на літні – 250 жінок та 170 чоловіків. У колгоспі “Комінтерн” числилося 150 працездатних, де жінок – 78. У колгоспі “Трудівник” з 276 працездатних було 155 жінок. Тобто, в усіх колгоспах Бобринецького району жінки становили основу всього працездатного населення. Закономірно, що на весняній та осінній оранці, на боронуванні, посівній – весняній та осінній, просапці, на жнивях використовувалася праця переважно жінок [29].

Робота в колгоспі – це, як правило, важка фізична праця при мінімальному харчуванні – ось типова доля жінок-колгоспниць.

Свідченням цього є використання ручної та механізованої праці в колгоспах Бобринецького району, аналіз чого зробили в політвідділі місцевої МТС [30]:

вид робіт	всього	механізмами
весняна оранка (га)	25337	11039
боронування (га)	25337	277
посів ярих (га)	36024	275
косовиця зернових(га)	36024	19064
обмолот зерна (цнт)	325944	209606
посів озимини (га)	24632	94

Тож великої надії на трактори та комбайни в колгоспах не покладали. Зокрема, в колгоспі “Червоний шлях” Бобринецького району жіноча ланка з 8 осіб на боронуванні при нормі в 1,5 га для кожної, боронували, надриваючись загалом на “чоловічій” роботі, по 1,75 га. І заробляли аж по одному трудодню! Жалюгідний об’єм наповнення його зерном остаточно визначиться тільки під кінець року, коли рахівники вирахують з цих трудоднів за громадське харчування, за отримані кредити зерном, за обов’язкові державні позики та податки.

8 березня 1933 року в колгоспи Бобринецького району надійшла команда організувати пробні виїзди в поле. За умов голоду та великої смертності чоловіків у таких колгоспах, як “Трудівник”, “Комінтерн”, “Радянський селянин”, “Гігант” та ін., вдалося створити переважно жіночі бригади. Тільки протягом одного дня вони очистили від бур’янів 5903 га полів. Особисто Марія Лісовченко з колгоспу “Гігант” заволочила 7 га поля, а Євдокія Курченко замість 2 га обробила 2,5 га. Влада виявилася настільки цинічною, що під вечір стомлених від тяжкої праці колгоспниць ще й скликали на “святкові” збори, присвячені Міжнародному жіночому дню 8 Березня. Ініціатива проведення належала не сільському керівництву – організували їх у кожному колгоспі тільки за командою з політвідділу Бобринецької МТС, і не прийти на такі збори комусь з жінок вважалося

доволі серйозним проступком. Для втіхи декого з цих невтомних трудівниць преміювали. Так, у колгоспі “Гігант” скромні премії отримали сім колгоспниць. Цим “свято” й вичерпалося [31].

Загалом пафосна риторика, що супроводжувалася нескінченною демагогією, звучала тільки в переддень чи безпосередньо 8-го Березня та стосувалася винятково жінок. У всьому світі цей день символізував боротьбу жінок за свої права, однак у СРСР виявився вивернутим навиворіт: мільйони жінок та їхніх дітей позбавили права на життя, а живих неймовірно експлуатували. Лише на Зінов'ївщині десятки тисяч їх разом з дітьми виморили голодом, оскільки відібрали вирощений ними хліб. А інші на колгоспних роботах настільки втрачали здоров'я, що передчасно старіли та помирали, адже належної охорони здоров'я для них не існувало. Тож єдиною втіхою та нетривалою в часі розрадою для змучених побутом та тяжкими роботами для жінок й були оті збори.

Про абсурдність абсолютно всього, що відбулося на святкуванні Міжнародного жіночого дня за радянським сценарієм, свідчить звіт за 9 березня 1932 року до Знам'янського РПК секретаря парторганізації села Макариха. В ньому партійний функціонер сільського масштабу повідомив про те, як саме відзначили “жіноче свято” під його – секретаря, безпосереднім керівництвом. Так, цього “святкового” дня організували збори, куди запросили т. зв. “делегаток”, які обговорили питання підготовки до весняних польових робіт та завдання на них жінок. Також мова йшла про виконання плану хлібозаготівлі та про мобілізацію коштів. На зборах обрали жіночі бригади по перевірці підготовки колгоспів до весняної посівкампанії, бригад по зборі коштів на літак “Колгоспниця України”. На тому святі учасниці зборів здали на майбутній літак 46 крб. 50 коп. Окремо створеній жіночій бригаді доручили перевірити роботу сільської кооперації. Готуючись до зборів, жінки-делегатки з кожного колгоспу виготовили червоні прапори, якими, напевне, й оздобили стіни приміщення, де “святкували”. Також жінки заслухали лекцію про міжнародне становище та завдання жінок у обороні країни [32]. Цікаво, а де тут власне свято?

У с. Михайлівка Знам'янського району підготовку до “жіночого свята” розпочали заздалегідь, ще 2 березня. Того дня в колгоспах Михайлівської сільської ради створили жіночі бригади, які протягом кількох днів перевірили стан підготовки господарств до посівної кампанії, взяли участь в мобілізації насінневих фондів, що, насправді, означало обшуки селянських подвір'їв у пошуках зерна та вилучення його для потреб колгоспу. Також завчасно обрали в колгоспах делегаток, яких 8 березня 1932 року відправили до Знам'янки на жіночий колгоспний зліт, приурочений Міжнародному жіночому дню. У святі взяли участь понад 400 жінок-

ударниць. О 15 годині всіх повели до їдальні, де кожній делегатці, відповідно до мандатів, видали святковий обід з двох блюд. У їдальні під час обіду 100 делегаткам вручили подарунки – хустки, а 25-м – “кращі подарунки”. Після обіду демонстрували фільм. Від себе жінки піднесли президії червоний прапор, оздоблений гаслами та портретом Леніна. Члени президії побажали жінкам-ударницям “йти ленінським шляхом”. До лав партії того дня прийняли трьох делегаток. Повернувшись додому, жінки з гордістю розповідали колгоспникам про свято, чим, на думку секретаря Михайлівської партійної організації, покращували обстановку в селі [33].

Переможні реляції щодо “трудового подвигу” саме жінок-колгоспниць друкували газети політвідділів МТС. Так, газетної слави зазнали 14 жінок колгоспу “Червоний шлях” Долинівської сільської ради Бобринецького району – восени 1933 року, працюючи на обрізанні шляпок соняшника, вони виконали дводенні норми за один світловий день. До кінця року Дарина Паладій виробила 325 трудоднів, Марія Жигалова – 320 трудоднів, Марія Сидоренко – 210 трудоднів. На в’язанні снопів Ганна Геращенко з колгоспу “Радянський селянин” заробила 280 трудоднів, а Ніна Черняєва з колгоспу “Червоний відпускник” - 257 трудоднів [34].

Зрозуміло, що від такої ударної праці, що супроводжувалася перевиконанням норм, матеріальні статки жінок аж ніяк не збільшувалися, адже чим старанніше вони працювали, тим більше держава в них відбирала. Загалом колгоспна система настільки швидко “перемолола” експлуатацією, безвихіддю та злиденним існуванням жінок, що якогось іншого свого призначення, як от тільки тяжко працювати поряд з колгоспною худобою, багато з них вже не бачили, і зі своїм пригнобленим становищем більшість змирилися.

8 березня 1933 року, вже за традицією, відбулися загальні збори жінок колгоспу “Червоний степ” Степанівської сільської ради Бобринецького району. Головою зборів обрали Саньку Дубаву, секретарем – Мотрю Гавриш. З “святковою” доповіддю виступив голова колгоспу Жосан, бо кому, як не йому вказувати й націлювати жінок на доблесну працю. Він детально розповідав про “різницю жінок капіталістичних країн і в СРСР”. Напевне, що учасниці зборів уважно слухали виступ, адже жодна з них не задала доповідачу ось таке запитання: звідки він знає про те, як живуть жінки в Європі чи Америці? Тобто, виступ виявився суціль демагогічним та брехливим, адже вже на той час СРСР створив навколо себе настільки щільну завісу, що з Заходу ніяка інформація до країни, а тим паче до сіл, вже не надходила. Безумовно, що колгоспниці вірили кожному слову голови колгоспу й щиро співчували “тяжкій” участі жінок Німеччини, Франції, Англії... За заведеним звичаєм учасниці зборів ухвалили постанову, в якій говорилося: “...Ми, жінки-

колгоспниці артілі “Червоний степ” шлемо палкий привіт тим жінкам, які ще не звільнені з-під фашистського гніту. Ми, колгоспниці, ще вище підніmemo прапор Леніна на боротьбу з капіталізмом за диктатуру пролетаріату в СРСР. Ми, колгоспниці, шлемо подарунки тим жінкам, які ще й досі пригноблені фашистським дурманом в сумі 30 крб., і ще з більшим ентузіазмом будемо готуватися до 3-ї більшовицької весни. Визиваємо на соціалістичне змагання жінок колгоспу “Радянський селянин”: за краще годування коня, за кращий ремонт реманенту, за кращий надранній посів, за виконання і перевиконання норм”. Отже, доволі сумнівно, що на тих урочистих зборах колгоспниці почули щось про охорону материнства та дитинства, про поліпшення умов праці та домашнього побуту, чим завтра годувати дітей. А якби їм видалася можливість і довелось хоч краєм ока подивитися на умови проживання та праці тих жінок, що нібито перебували “під фашистським гнітом”, то оте чуже життя здалось б для них раєм, а своє – колгоспне, справжнісіньким пеклом [35]. Проте колгоспниці з “Червоного степу”, перебуваючи під впливом справжнісінького ідеологічного гіпнозу – комуністичного, навіщось здали жалюгідні 30 крб. для потреб жінок “пригноблених фашистським дурманом”. Сумнівно, що дійшли вони з Бобринеччини тим, кому призначалися.

Що значили оті карбованці і в якому матеріальному становищі опинилися колгоспниці, свідчить ситуація в колгоспі “Трудівник” Бобринецького району. 29 січня 1934 року там відбулися збори, де слухалося питання про роботу місцевої кооперації. Жінки, учасниці зборів, розповіли, як їм доводиться купляти мануфактуру. Так, Марина Мусієнко, щоб купити краму на 2 крб. 6 коп., змушена віддати в кооперацію жито на суму 66 коп. Бо без цієї “операції” сільський крамар товару їй не видав. Колгоспниця Жарко змушена здати жита на 1 крб. 20 коп., а придбала товару на 5 крб. 30 коп. Тобто, система торгівлі утвердилася такою, що одних тільки коштів виявилось не досить. Турбувало жінок і те, де дівати дітей з весни, коли почнуться весняні роботи. До ясел планували привести 80 дітей, однак з посуду були тільки 8 мисок і 14 ложок, 43 ліжка, 20 простирадл та 11 рушників, по два десятки дитячих платтячок та сорочечок [36]. Жінкам з артілі “Трудівник”, які напевне теж “піднімали прапор Леніна на боротьбу з капіталізмом”, невтямки було, що полиці магазинів саме тих країн, з якими вони збиралися боротися, доценту забиті різноманітними і дешевими товарами, за які ніхто жита-пшениці не вимагав і диктатуру пролетаріату, на відміну від колгоспниць, ніхто не утверджував.

Взимку 1934 року ті жінки-колгоспниці Бобринеччини, хто ще рік тому назад з вини саме Сталіна та його кліки тяжко голодували і втрачали своїх рідних, включно з дітьми, написали живому богу вірнопідданого листа. Сумнівно, що зробили це самі без підказки партійних чиновників. У листі,

згідно виробленого ритуалу, обіцяли з нагоди майбутнього XVII-го з'їзду ВКП(б) якісно підготувати коней, реманент, посівматеріал до весняної сівби [37].

Загалом комуністичній владі не довелося докладати великих зусиль для того, щоб змусити жінок тяжко працювати за безцінь та переконувати їх, що живуть вони в найпередовішій і найсправедливішій країні світу. От тільки для цього довелося багатьох розкуркулити, зігнати в колгоспи, виморити голодом їхніх дітей та рідних, постійно страхати репресіями. А щодо високих стандартів життя жінок у “фашистських” країнах, як і умови їхньої праці, то вони вже на той час виявилися недосяжними для радянських жінок взагалі, і колгоспниць – зокрема.

Зима та весна 1933 року спричинили втечі чималої кількості колгоспників з сіл, попри заборону їм це робити. Динаміка вибуття членів колгоспу за межі села Китайгорода Олександрівського району така: у квітні 1933 року вибули одразу 163 колгоспники, у травні – один, у червні - 41, разом - 205. До втеч вдавалися тому, аби врятуватися від голоду. Бо саме в ті місяці голодний мор відібрав у селі 12 сімей, де померли діти з батьком, 5 сімей – діти з матір'ю, 7 сімей – діти з обома батьками. Всього загинули голодною смертю 109 осіб: дорослих 51, дітей віком від одного до 12 років – 58 (з них хлопчиків – 30, дівчаток – 28). Серед цих жертв: Явдоха Біла та троє її дітей, Микита Гулий та троє дітей, Кіндрат Гнатенко з трьома дітьми, Катерина Тихоненко та її діти Марія, Петро, Коля. Хвиля втеч охопила колгосп “Червоний Жовтень” с. Омельгорода Олександрівського району. В березні втекли 19 колгоспників, у квітні – 23, у червні – 35. 82 колгоспники покинули колгосп “Аврора” с. Соснівка Олександрівського району. Зокрема, в березні втікачів було 12, у травні – 12, у червні – 43. Станом на 1 липня 1933 року колгосп “Борець” с. Голикове Олександрівського району покинули: в січні – 3 особи, у лютому – 4, у березні – 2, у квітні – 15, у травні – 55, у червні – 105, а всього 184 колгоспники [38].

Крім втеч та смертей від голоду, робочу силу в колгоспах переполовинювали арешти, що їх здійснювали як співробітники ДПУ, так і міліція. Так, тільки в 11 селах Новоукраїнського району за час хлібозаготівельної кампанії 1932 – початку 1933 року, органи ДПУ заарештували 373 колгоспників, звинувативши цих “класово-чужих елементів” у контрреволюційній діяльності [39].

Здавалося, що за умов скорочення кількості колгоспників повинне відбуватися дбайливе ставлення до тих, хто залишався працювати. Однак, такий стиль для комуністичної диктатури не підходив, тож влада, аби тримати в страху решту колгоспників, постійно вдавалася до ще однієї форми репресій - до масового вигнання з господарств. Та не тільки виганяли, але й

позбавляли ледь не всіх можливостей та ресурсів виживання поза колгоспом! Тож, якщо до літа 1930 року майже всіх хліборобів насильно залучали до колективного господарювання, то з часом їх почали виганяти практично з усіх колгоспів, що діяли на той час. У такий жорстокий спосіб влада “стимулювала” інших колгоспників до самовідданої праці. Адже вигнаний одразу опинявся в стані жебрака, бо часто йому не повертали ні землі, ні реманенту, ні навіть зерна за вироблені до того часу трудодні. Могли також проголосити куркулем та виселити за межі села, або України, часто накладали плани по зерну чи м'ясу, зобов'язавши їх виконати протягом 24-х годин. За невиконання – майно описували та розпродували, а самого вигнаного могли засудити та позбавити волі. Такий набір покарань стосувався кожного виключеного з колгоспу, якщо він, звичайно, не тікав з села.

Так, за 1933 рік з колгоспу “Іскра” містечка Олександрівка виключили 86 членів артїлі. Майже кожному з них голова колгоспу Беркін вчепив тавро “ледар”, “літун” або “крадій”. Ними стали Петро Загинайко, 1907 р. н., Тихін Кирпенко, 1886 р. н., Корній Костенко, 1884 р. н., Іван Костенко, 1901 р. н. та ін. Семена Хижняка, 1897 р. н., не тільки виключили з колгоспу, але засудили на 8 років позбавлення волі, бо вкрав кілька кілограмів зерна [40].

За час з 1 січня по 25 червня 1933 року позбувся чималої кількості працюючих колгосп “Прогрес” с.Івангорода Олександрівського району. Так, тільки в лютому “викинули” 16 куркулів-чоловіків, 17 жінок-куркульок та 11 їхніх дітей. Потім надійшла черга “середняків”, тож з колгоспу вигнали 4 чоловіків-середняків, 4 жінки-середнячки та 4 їхніх дітей. Цим не вдовольнилися, тож прогнали ще й бідняків: чоловіка та жінку [41].

Якщо в 1933 році з колгоспу “Аврора” с.Соснівка Олександрівського району втекли 82 колгоспники, то протягом року кількість працюючих у ньому скоротилася ще на 35 осіб, яких за різні проступки вигнали з господарства. Зокрема, Гната Дядюру, Сергія Рябка, Прокопа Штефана – за зрив вивезення гною; Мар'яна Бабича, Юхима Сірого, Антона Салія – за зрив посівної кампанії; Харитона Коваля, Варивона Колісника – за крадіжки хліба.

Отже, попри великий дефіцит чоловічих робочих рук, що ввесь час поглиблювався, саме чоловіків, проголосивши “класово-чужими” та “антиколгоспними елементами”, першими виганяли з колгоспів. Діставалося і жінкам. 27 березня 1933 року на засіданні виробничого активу колгоспу “Аврора” ухвалили віддати до суду Марію Орлик. 17 березня дівчина ще возила соломі з поля конем, а на ранок він помер. Марію звинуватили в знищенні тварини, оскільки саме так навмисно, на думку сільського активу, повинна вчинити “куркульська дочка”, щоб “нашкодити колгоспному будівництву”. Виключили не тільки дівчину, але й батька Ісака та всіх членів родини – “як класово-небезпечних елементів” [42].

Товариський суд над "ледаркою". Київщина, 1933 р.

Політвідділ Бобринецької МТС, який займався "вчищенням" колгоспів, домігся вигнання в 1933 році 15 голів колгоспів, 15 завгоспів, 5 рахівників, 22 комірників, 9 обліковців та кількох десятків колгоспників [43].

8 листопада 1933 року колишня колгоспниця Марина Москаленко, яку кількома місяцями раніше виключили з колгоспу "Червоний Жовтень" с. Омельгорода Олександрівського району, написала правлінню артїлі заяву, аби її вдруге зарахували до господарства – до цього жінку змусив голод. "Прохаю управу колгоспу, - писала в заяві колишня колгоспниця, - аби зарахували членом колгоспу і видали нам зароблений хліб. Ми ціле літо робили і норми виконували, а тепер на зиму нам голодним залишатися" [44]. Реакція правління колгоспу на прохання Марини Москаленко невідома.

У тяжкому становищі через голод опинилася Явдоха Красюк з с. Розумівка Олександрівського району: правління артїлі "Шлях колективіста" виключило її з колгоспу. 20 січня 1934 року жінка в заяві до політвідділу Олександрівської МТС ім. Петровського описала причини такого покарання та ситуацію, в якій через це опинилася. "...Живу я в Розумівці, - йшлося в листі, - і рахувалася членом колгоспу "Шлях колективіста", але з колгоспу мене виключили та позбавили наслідків господарювання. Виключенню з колгоспу я навіть не знала коли і за що. ...Виявляється, що мене виключили за те, що я в той час не ходила на роботу. Я вважаю виключення незаконним, тому що я не могла ходити, бо була вагітна і зараз

маю малу дитину, бо живу я сама, чоловік вмер на полі на роботі під час весняної кампанії, а рідні теж немає нікого. ... До того ж я маю 57 трудоднів. Прохаю повернути мене до колгоспу та виплатити на 57 трудоднів” [45]. З колгоспу “Шлях колективіста” до політвідділу надійшла відповідь: “Не тільки виключили, але як ледарці відібрали присадибну ділянку і увесь врожай з городу”. Сумнівно, що після того, як відняли город та все вирощене на ньому, не дали хліба на зароблені трудодні, в молодій матері та, одночасно, вдови, залишалися якісь шанси вижити разом з її немовлям.

На незаконні дії правління артїлі “Шлях колективіста” с. Розумівка скаржився до політвідділу Олександрівської МТС колишній колгоспний коваль Максим Бурлака. Працював у колективному господарстві з 1930 по 8 березня 1933 року. За 1933 рік коваль виробив 90,45 трудоднів. Коли звернувся до правління, аби його сім’ї з шести душ, які голодували, дали трохи зерна, то отримав відмову. Сил, щоб працювати в кузні, в Максима Бурлаки не було. За невихід на роботу його вигнали з колгоспу [46]. Ще одна жертва правління колгоспу “Шлях колективіста” с. Розумівка – Тетяна Джоган, яку теж виключили з колгоспу. Жінка залишилася без чоловіка Пилипа, оскільки того запроторили в тюрму. Хоч і виробила 75 трудоднів, але її вигнали з колгоспу. Залишилася з малими дітьми без будь-яких засобів до існування, адже город теж відібрали. “Прошу, - писала Тетяна Джоган у заяві до правління артїлі, - аби відновили членом колгоспу. - Я буду працювати з дітьми на користь нашого суспільства” [47]. 21 серпня 1933 року позбавили права працювати в колгоспі “Шлях колективіста” також Кирила Ворожбита. В постанові про виключення своє рішення правління артїлі обґрунтувало тим, що колгоспник зривав роботи в господарстві. Чоловіка також позбавили натуроплати за пророблену роботу з січня по серпень 1933 року, відібрали присадибну землю, а всю городину, вирощену сім’єю Ворожбитів, забрали на харчування колгоспників [48]. Головою правління колгоспу “Шлях колективіста” був такий собі Зименко, з місцевих.

Виключення з колгоспу, як форма покарання, тривала всю епоху існування колгоспної системи, набравши, проте, особливо жорстоких форм у 30–40-х роках ХХ ст. Так, 19 березня 1934 року відбулася виробнича нарада активу колгоспу ім. Косіора Новоградівської сільської ради Бобринецького району. Нарада ухвалила: Семена Лисенка, Федора Вороного, чиїх батьків свого часу розкуркулили, а також Олександра Орищенка виключити з колгоспу та позбавити їх оплати на трудодні за 1933 та 1934 роки. Проте і цієї кари, як вважав актив, виявилось замало, тож чоловіків позбавляли права користуватися їхніми садибами. Звинувачення на адресу колишніх колгоспників звучали серйозні: вони зривали посівну кампанію, крали зерно [49].

9 червня 1934 року відбулися загальні збори членів колгоспу “Радянський селянин” Степанівської сільської ради Бобринецького району. Головна мета зборів – підготовка до жнив. Однак, голосували ще й за виключення з господарства Дмитра та Одарку Сапоженків. 125 учасників слухняно проголосували за цю ухвалу, тож наступного дня подружжя на роботу не вийшло. Зі своїм становищем не змирилися, і 14 червня Дмитро Сапоженко подав заяву до політвідділу Бобринецької МТС, аби їх знову взяли до колгоспу. Причини їхнього виключення пояснив так: “У 1933 році, - писав Дмитро, - я виробив 240 трудоднів і дружина 102, і разом 342, та в 34 році вже заробив 90 трудоднів. А виключили мене з колгоспу як симулянта. Прошу пояснити, чи можна виключати з колгоспу ту чи іншу людину, якщо я проробив весь час без вихідних, а нам не видали на трудодні зароблений хліб?”. Політвідділ не залишив заяву колгоспника без уваги, тому звернувся до голови колгоспу “Радянський селянин” Нечепуренка з вимогою пояснити суть справи. Відповідь голови така: “Сапоженко Дмитро зривав роботу, падала труддисципліна” [50].

Катастрофічну нестачу робочих рук у колгоспах влада намагалася виправити шляхом залучення, особливо в “гарячу” пору, що наставала весною і закінчувалася восени, пристарілих та дітей – жителів сіл. Але й це джерело не було настільки “повноводним”, щоб заповнити всі виробничі потреби. Вихід вбачали у мобілізації на сільські роботи робітників та службовців з підприємств та установ міст. Їх прозвали вже традиційно “буксирниками”. 16 липня 1933 року начальник Помічнрянської МТС Кацнельсон направив Іллічівському РПК Одеської області лист з проханням залишити ще на деякий час у колгоспі “Світова перемога” Миколаївської сільської ради Новоукраїнського району бригаду “буксирників”, які в червні прибули на проривку буряків, бо господарство перебувало в “глибокому прориві” [51]. Загалом тоді до Новоукраїнського району прибули 1200 “буксирників”. Промайне кілька десятиліть і “буксирників” перейменують на “шефів”.

Великий дефіцит робочих рук на селі виникне і в Знам’янському районі. Так, станом на 1 січня 1932 року з колгоспів району вигнали: по Цвітненській сільській раді – 23 колгоспників, Михайлівській – 28, Васинській – 20, Мотронинській – 21, Дмитрівській – 44, Макарихській – 25, Цибулівській – 38, Донино-Кам’янській – 43, Диківській – 23 [52].

В чому їхня вина? 81 колгоспника вигнали за крадіжки хліба, 85 – за утаювання хліба, 67 – за безгосподарність тощо. Чимало з них, якщо не тікали, то потрапляли до суду.

Активно “чистили” в Знам’янському районі колгоспи і в наступні дні та тижні 1932 року. Так, у Суботцях за перші 25 днів січня 1932 року з 8

колгоспів, які на той час діяли, вигнали 30 середняків та 35 куркулів [53]. Вже вкотре дивують оті суботцівські “куркулі”, яких після зими 1930 року виселили з села дощенту, однак через два роки вони знову звідкілясь з’явилися та ще й у такій кількості! А відповідь очевидна, тож її нагадаємо - небезпечне тавро “куркуль”, причеплене до будь-якої сільської людини, автоматично визначало для неї трагічну долю бути вже незабаром засланим, вигнаним чи арештованим.

Чимало суботчан з цим не хотіли миритися, тож станом на 27 січня 1932 року з села втекли 53 колгоспники – як чоловіки, так і жінки.

За час з 1 по 25 січня 1932 року “почистили” колгоспи в Плосківській сільській раді Знам’янського району: 10 господарств вигнали, 12 колгоспників покинули село, 2-х – арештували. Активно за перевіювання колгоспів взялися в Михайлівській сільській раді Знам’янського району. За перші три тижні січня 1932 року з колгоспів прогнали 27 куркульських та 19 середняцьких господарств. 4-х господарів одразу заарештували, а 45 колишніх колгоспників покинули село [54].

За час з 6 по 25 січня 1932 року в с. Григорівка Знам’янського району з колгоспів вигнали 19 куркулів та 9 середняків. 11 колгоспників віддали до суду, а 83 – втекли з села.

У кампанію чистки колгоспів включилася Красносільська сільська рада. Там за неповний місяць січня 1932 року вигнали з колгоспів 42 куркульські господарства. І, щоб не чекати арештів, з села втекли 41 колгоспник та 52 колгоспниці. Доклав рук до цих чисток секретар сільської партійної організації Петро Боєвець.

В перших числах січня 1932 року з с. Цибулеве втекли 47 колгоспників, а 30 господарств, з яких 29 проголосили куркульськими, прогнали з колгоспів, 12 колгоспників арештували та віддали до суду [55].

Отже, певна частина колгоспників, які чимось ставали невгодними владі, як от: наважувалися задавати представникам влади “незручні” запитання, або серед односельців висловлювали незадоволення умовами праці чи несправедливою оцінкою їхньої праці, або не мали зерна, щоб його здати в план хлібозаготівлі, автоматично потрапляли до категорії “невгодних”. І чим більше таких прізвищ потрапляли на “гачок” ДПУ, міліції чи керівництва колгоспу, тим шансів різко змінити свою долю в них прибавлялося. Тому дії влади, перш за все ДПУ, що неймовірно розплодили інформаторів, зводилися до чисток “засмічених” колгоспів. Так, тільки за час з 1 січня 1931 року по 10 березня 1932 року в Знам’янському районі “вичистили” з колгоспів 591 господарство, з яких 377 розкуркулили, а майно 214 описали та розпродали [56]. Репресії проти рядових колгоспників продовжилися наприкінці 1932 року – хлібозаготівельні плани не виконувалися з

об'єктивних причин, а винуватцями, поряд з головами колгоспів та членами правлінь, влада визначила колгоспників. Так, лише за час з 1 жовтня і до 20 грудня 1932 року з колгоспів тільки Знам'янського району виключили 332 рядових колгоспників. З них 103 вважалися бідняками, 106 – середняками, а 93 – куркулями. Безкінечно дивують оті “куркулі”, що в такій кількості все ще продовжували не тільки жити в селах району, після всіх чисток та перевіювань, але й числилися колгоспниками!

Причини виключення були такими: 86 колгоспників проголосили “ледарями”, 186 – здійснювали “куркульську роботу”, 14 – “підривали політику партії” тощо. 51 “вичищеного” колгоспника віддали до суду, на 29 – наклали штрафи, 9 господарствам оголосили “бойкот” – їм не продавали товари в крамницях, забороняли брати воду з криниць, дітей виключали з школи [57].

Цей процес ніколи не припинявся. Так, у зоні дії Тишківської МТС перебували 43 колгоспи. Протягом 1933 року з колгоспів “вичистили” [58]:

Ким працював	наявних	вичищено й знято
голови колгоспів	47	36
завгоспи	47	22
інші члени правлінь	192	17
бухгалтери і рахівники	47	13
комірники	25	10
конюхи	189	26
рядові колгоспники	7270	190 (класово чужі елементи)
всього		349

Наступного, 1934 року, чистки колгоспів у межах дії Тишківської МТС не тільки не припинилися, але ще більше посилювалися [59]:

Ким працював	наявних	вичищено й знято
голови колгоспів	23	10
завгоспи	23	11
члени правлінь	63	16
бухгалтери і рахівники	28	8
комірники	18	11
бригадири	70	24
рядові колгоспники та ін.	2992	167
всього		494

Комуністична система взагалі, а колгоспна – зокрема, дуже швидко, порівняно з НЕПом, нагородили жителів сіл не тільки злиднями, але чималою кількістю хвороб, за тих умов – часто невиліковними. Ситуація щодо кількості відвідувань Аджамської лікарні по роках є такою:

рік	кількість відвідувань
1929	19882
1930	19000
1931	20592
1932	33413

Скоротилося надання породіллям допомоги вдома при пологах акушерками Аджамської лікарні:

рік	кількість пологів
1929	82
1930	34
1931	24
1932	16

Подібна тенденція щодо кількості хворих спостерігалася і в Бобринецькій лікарні [60]:

рік	кількість відвідувань
1929	21385
1930	13938
1931	26163
1932	45952

Отже, обіцяного “колгоспного раю” десятки тисяч колгоспників Зінов’їщини не дочекалися: хто не втік з села, або тяжко задарма працював у колгоспі, або помирав від голоду чи тяжких недуг, або опинявся на каторзі в численних комуністичних концтаборах. Іншого їм не вготували.

18. ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

Голод, постійний супутник сталінської тиранії, почав нещадно косити селян одразу, як їх зігнали до колгоспів. Виникла на перший погляд парадоксальна, проте закономірна ситуація: ті, хто ростив хліб, і кому ще донедавна обіцяли небувало і скорого, як тільки створяться колективні господарства, “піднесення добробуту та культурного рівня” порівняно з одноосібниками, цього не дочекалися. Навпаки, вони масово мерли від голоду, бо в них не стало хліба. Селяни могли протриматися деякий час і без нього. Однак телеграмою ЦК ВКП(б) до ЦК КП(б)У за підписом Сталіна з оголошенням постанови ЦК ВКП(б) від 1 січня 1933 року владі на місцях дозволили вилучати в колгоспників та одноосібників практично все їстівне. З величезним завзяттям за цю пекельну роботу взялися сільські активісти на чолі з чужинцями – присланими з міст уповноваженими, адже всі вони на власне прогодування отримували частину реквізованих продуктів. Така політика призвела до неймовірного за розмахом та наслідками голоду. В селах гинули від нього всі вікові групи населення. Найбільше, проте, смертей фіксувалося серед чоловіків, дітей та пристарілих. Тому важкі фізичні роботи на посівній та на таких довгоочікуваних жнивах 1933 року випали головним чином на долю жінок-колгоспниць. Однак з усім об’ємом вкрай необхідних та запланованих робіт колгоспи хронічно не справлялися: на заваді стали не тільки відсутність тяглової худоби, що теж масово вимерла від нестачі фуражу, а й катастрофічний дефіцит робочих рук.

Цю надзвичайно гостру проблему начальник політвідділу Трепівської МТС Петровський запропонував Харкову вирішити так: розселити по 50 колгоспах зони дії цієї МТС до 1000 сімей переселенців з інших областей СРСР [1]. Одразу зауважимо, такий метод заміщення корінного населення практикувався і після голоду 20-х рр. Нині розпочиналася його друга хвиля.

Не відомо, чи прислухалися в столицях до порад саме цього начальника політвідділу, однак вже зліта 1933 року цілі потоки т. зв. “планових” та стихійних переселенців, головним чином з РРФСР та БСРР, розповзлися по Україні, зупиняючись в т. зв. “доприсяємих” районах. Дісталися вони і сіл нинішньої Кіровоградщини. Мета такого переселення не тільки в подоланні нестачі трудових ресурсів в колгоспах, а й фізичне заміщення українського етносу. Наперед зауважимо, що така кампанія, ініційована Москвою, тривала кілька років, проте обидва завдання виконати до кінця не вдалося.

Прибулі поселялися в спорожнілих хатах померлих українців, або розкуркулених і висланих, чи збіглих. Тож одразу мали дах над головою, господарські будівлі та наділ землі. Опікуватися побутом чужинців наказали колгоспам. Так, у артілі “Трудова зірка” Казарнянської сільської ради Знам’янського району в жовтні 1933 року навіть створили спеціальні бригади

з місцевих мешканців, які покійно взялися за ремонт порожніх хат, виділених для прибульців [2].

Також по сільських радах, до яких очікувалося прибуття переселенців, виділили уповноважених, відповідальних за розселення. Так, у колгоспі “Червоний партизан” с. Велика Северинівка, куди запланували поселити 10 сімей переселенців, відповідальним приставили Івана Кулика. До Оситняжки повинні прибути 70 родин, над якими призначили шефствувати Федота Ткалича та Миколу Кочерещенка. Загалом лише до 15 колгоспів 8 сільрад зони дії Трепівської МТС прислали 300 сімей переселенців [3].

Постанова Знам'янського РВК та РПК від 21 липня 1933 року встановлювала норми забезпечення переселенців хлібом або борошном у розмірі від 800 до 1000 грамів на день на одну особу, та зниження цієї норми для тих, хто не виконував норм виробітку. Також дозволялося видавати продукти харчування не щоденно, а періодично з розрахунку 3 пуди борошна на сім'ю на 2 тижні, або на місяць – 6 пудів [4]. Такі норми харчування для місцевих сприймалися за недосяжне щастя.

11 грудня 1933 року спільна постанова №1060 Одеського ОВК та ОКП(б)У “Про доприселення до Одеської області 5000 родин доприселенців у I кварталі 1934 року” передбачала нову хвилю розселень в районах нинішньої Кіровоградщини такої кількості вихідців з північних областей СРСР: у Хмельівському районі – 300 сімей, Знам'янському – 800, Новомиргородському – 300, Голованівському – 400, Добровеличківському – 300, Новоархангельському – 400 тощо. “Негайно розпочати ремонт будівель та надвірних приміщень для доприселенців, - наказувала постанова, - виходячи з обов'язкового надання кожному доприселенцю окремої садиби з тим, щоб завершити ремонти до 1 січня 1934 року”. Також кожній родині колгоспи повинні здійснити засипку харчових продуктів з розрахунку по 3 цнт зерна та 1 цнт картоплі для кожної сім'ї та фураж для їхньої худоби. Так само колгоспи повинні видати паливо й транспорт для перевезення гостей від залізниці до сіл [5]. Тільки до Новоукраїнського району мали намір завезти 730 переселенських господарств. Однак з 730 хат колгоспи відремонтували тільки 123, і з них 35% не мали скла у вікнах [6]. 25 грудня 1933 року чергова партія переселенців прибула залізницею на ст. Знам'янка. Для їхнього перевезення по селах району начальник Трепівської МТС наказав головам Топилівської, Казарнянської та Донино-Кам'янської сільських рад надати 50 чоловік “робсили” та кілька десятків возів. Однак у зазначений час жодна підвода до станції не прибула і всі 23 вагони, заповнені людьми, худобою та майном, стояли на запасній колії. До сіл чужинців все-таки привезли. Так, у колгоспі “Комунар” Донино-Кам'янської сільської ради з Західної області¹¹ прибули Сергій Лебедев з сім'єю в 5 душ; Кирей Царьов – 6

¹¹ Область у складі РРФСР з центром м. Смоленськ.

душ; Капращов Михайло – 5 душ; Хохлов Михайло – 4 душ та ін. Загалом 31 особа. Не всі з них виявили бажання стати членами колгоспу. Однак, ніхто їх не шантажував і погрозами не залякували, як це робила влада щодо місцевих мешканців під час створення колгоспів. Категорично відмовилися йти до колгоспу Корешков Феодосій, Корешков Максим, Пантюхін Семен, Капітонов Ігор та ін., загалом 14 глав сімей переселенців. Списки відмовників передали до політвідділу Трепівської МТС [7].

Також до Донино-Кам'янської сільської ради прибули переселенці з Саратовської області. Членами колгоспу “Комунар” виявили бажання стати С. Булін, В. Сіромін, М. Шепілов, Д. Семикопов з родинами та ін., загалом 55 їдців. Членами колгоспу “Змичка” стали переселенці з-під Самари, це В. Бондоков, М. Чайкова, С. Поляков, В. Янков та ін., загалом 80 їдців [8].

Щодо забезпеченням продуктами харчування переселенців справа виявилася, попри обіцянки влади, доволі драматичною – хто б сумнівався. В багатьох колгоспах комори стояли порожніми, хоч на календарі вже був 1934 рік. Так, у січні 1934 року до політвідділу Трепівської МТС надійшла скарга від переселенців, які оселилися в с. Казарня. В листі вони поскаржилися на те, що останні 15 днів їхні сім'ї не отримують хліба, бо колгосп “Переможець” не в змозі їх належним чином прогодувати, оскільки хліба як такого в досталь не має. Місцеві колгоспники його отримують тільки по 2 кг на місяць, а переселенцям хоч і видали по 4 кг, однак це призвело до того, що вони, незвичні до такого харчування, почали пухнути, а їхні діти помирати з голоду. Переселенці Кузнєцов, Салтиков, Морозов, Шкалін, Басенков просили начальника політвідділу Петровського “перекинути” їх з Казарні туди, де можна прогодуватися і потрібні робочі руки, та не дати “загинути з голоду, бо ми хворіємо від буряків” [9].

Якщо в жовтні 1933 року про переселенців в колгоспі “Трудова зірка” Казарнянської сільської ради всіляко дбали, бо в коморах залишалася дещиця зерна, то на квітень 1934 року майже всі вони покинули роботу в колгоспі та перейшли до радгоспу. Зиму прибульці, а за визначенням місцевих – “русские люди”, голодували, неодноразово просили правління колгоспу видати їм хоча б по пуду хліба, але його не було де взяти. Промучившись, село полишили [10].

Про становище, в якому на весну 1934 року опинилися переселенці з колгоспу “Червона зірка” Григорівської сільської ради Знам'янського району, розповідає колективний лист до політвідділу Трепівської МТС за підписом Толстякова, Балакіна, Бабіна та ін., загалом 17 прізвищ. У ньому типова картина розчарувань від невідповідності того, що їм, плановим переселенцям, обіцяли при переїзді в Україну, і те, з чим вони тут зіткнулися. “...Частина переселенців, - говорилося у листі, - прибули в колгосп до жнив, інші – після жнив, і не всі

змогли забезпечити себе хлібом, тому на трудодні майже нічого не отримали. Нині перебуваємо в скруті. Деякі з нас не можуть вже ходити і пухнуть від голоду, ми проїли всі речі, привезені з собою... Правління нам мало приділяє уваги". Також у листі слізне прохання про допомогу хлібом [11]. До колгоспу "Червоний орач" Григорівської сільської ради прибули 8 родин переселенців у кількості 40 душ і з чималою кількістю малолітніх дітей. Вони теж голодували. В березні 1934 року правління колгоспу в листі до політвідділу Трепівської МТС визнало, що "забезпечити продуктами харчування їх не в змозі". Така ситуація цілком закономірна, адже план хлібозаготівлі за 1933 рік колгосп "Червоний орач" виконав на 100%, а весною 1934 року не було чим засівати землю, оскільки дефіцит зерна тільки ярої пшениці становив 24 цнт [12].

Вину за таке становище переселенців покладали, як правило, на голів колгоспів. Так, 22 січня 1934 року з партії виключили та відсторонили від роботи голову колгоспу "Переможець" с. Казарня Знам'янського району Куксенка, звинувативши його в "бездіяльності щодо переселенців", оскільки ті голодували, а побутові умови для них виявилися "скверними", для них не збудували бані та відмовлялися молоти отримане зерно [13].

Восени 1933 року до колгоспів зони дії Дмитрівської та ІІ-ї Знам'янської МТС теж прибули переселенці. Однак, там зустріли їх не надто гостинно: хат кожній родині не надали, а потіснили місцевих, відібравши по одній половині, де й поселили гостей. В с. Михайлівці сільська рада та правління колгоспу "Комуна" очікували прибуття 20 родин планових переселенців, а приїхали 35, яких теж розселили в других половинах селянських хат. Місцеві колгоспники, в яких мали намір відібрати по пів хати, з цього приводу вели між собою "контрреволюційні розмови" з погрозами: "Нехай їдуть. Як приїдуть, так і поїдуть, навіть не встигнуть забрати з собою те, що привезли!". В колгоспі ім. Леніна Михайлівської сільської ради, щоб припинити такі розмови, правління навіть погрожувало карати місцевих штрафами. Голова Федварської сільської ради взагалі категорично заявив, що не буде брати до села переселенців. За таку "зустріч" приїжджких політсектор МТС Одеської області навіть завів справу на начальників політвідділів ІІ-ї Знам'янської та Дмитрівської МТС, на яких теж поклалися обов'язки розміщення переселенців [14]. Попри все переселенців намагалися регулярно, настільки дозволяли місцеві умови, забезпечувати продуктами харчування. Зокрема, 29 січня 1934 року переселенцям у с. Дмитрівка Знам'янського району видали по 5 кг борошна на кожного їдця та перев'язаний ячмінь для прогодування птиці та худоби. Однак, клопоти виявилися марними, адже добросовісно працювати в колгоспах, на що, напевне, розраховувало сільське керівництво, заїжджі не збиралися, оскільки "крім пиятики, нічого не робили" [15].

Голова колгоспу "Комунар" Михайло Волков у листі до начальника Трепівської МТС описав ситуацію, що виникла з переселенцями на території

Донино-Кам'янської сільської ради вже за кілька місяців після їхнього переселення – тобто, в лютому 1934 року. Так, восени до колгоспу прибуло з Росії 100 сімей. Проте тільки 30 родин записалися до колгоспу. Інші “займалися шкідництвом та крадіжками” – повідомляв голова колгоспу. Не дочекавшись весни, переселенці – члени колгоспу і не члени, зібралися повертатися додому. Та не сам факт переселення вразив голову, а те, що деякі з них нагромадили по 50-100 пудів зерна, яке мали намір везти в Росію. Воно виявилось, поза всяким сумнівом, краденим. Щодо переселенців Янкова, Соловйова, Серова та інших розпочалося слідство. Так, Янков не міг пояснити, де в нього взялося 34 пуди пшениці. Така ситуація і з Соловйовим, адже в нього виявилось пшениці 176 пудів – захмарна мрія для місцевих колгоспників. Крадіїв – переселенців, багато з яких пиячили, засудили. Закономірно, що вони отримали загалом поблажливі покарання – від 2 до 5 років позбавлення волі [16].

Крадіжки з домоволодінь та комор колгоспу “Червоний Жовтень” Зеленогаївської сільської ради Знам'янського району, що їх регулярно здійснювали переселенці, настільки надокучили місцевим, що 15 квітня 1934 року вони зібралися на збори та ухвалили виключити з колгоспу Уварова, Башмакова, Тихона та Петра Ліженкових та ін. Також учасники зборів просили сільську раду видалити їх з села [17]. Зрозуміло, що то голод гнав людей на крадіжки. Через місяць, 14 травня 1934, восьмеро глав сімей переселенців з колгоспу “Червоний Жовтень” Зеленогаївської сільської ради Знам'янського району звернулися до політвідділу Трепівської МТС з листом, у якому описали катастрофічний стан своїх голодних сімей та просили про допомогу [18]. Про складний стан з харчуванням колгоспників засвідчила також доповідна записка голови Мотронинської сільської ради начальнику політвідділу Трепівської МТС, відправлена 26 травня 1934 року. “У нас тяжке становище з харчуванням по колгоспах “Вільна праця” та ім. Левицького, - говорилося в доповідній. – В колгоспі “Вільна праця” немає чого дати з харчування колгоспникам, абсолютно нічого”. Також у колгоспах не було посівного зерна, тож голова сільської ради повідомляв, що “поля доведеться засівати однорічними травами” [19]. Разом з місцевими голодували в Мотронівці також переселенці. Лише 6 сімей з 15 отримали хати, інші розселилися по людях. Перед переселенням їм обіцяли видати по 3 цнт хліба та по 1 цнт картоплі, однак по приїзді майже нічого не отримали: ні житла, ні хліба, ні палива. Весною 1934 року 15 сімей заявили, що працювати в колгоспах Мотронинської сільської ради вони більше не будуть [20].

Крім “планових” до сіл Знам'янського району прибували і “самовільні” переселенці. Так, на території колгоспу ім. 12-річчя Жовтня Кучерівської сільської ради прибули А. Петров, К. Петров, П. Тимохін, І. Гавриков та ін. загалом 12 сімей, деякі багатодітні, а придатними до праці – лише 7 дорослих.

Такі незаплановані переселенці спричинили тривогу в керівників господарства, адже ні прибулих, ні місцевих не було чим годувати [21].

Не надто гостинно зустріли чужинців у Новоукраїнському районі. Про це доповів до Одеси начальник політвідділу Помічнрянської МТС Кацнельсон. “Підготовка до зустрічі переселенців, - писав той у листі, - зустрічає куркульський опір в деяких колгоспах. Скажена агітація куркульських, петлюрівських мас... намагається скомпрометувати тих переселенців, хто вже працює в колгоспах”. Також Кацнельсон навів такі висловлювання місцевих щодо переселенців: “Кацапи, ледацюги, не уміють на наших полях працювати!”, “Вони нас в шию проганяли, коли ми їздили до них за хлібом!”. Коли до колгоспу ім.12-річчя Жовтня привезли 80 сімей переселенців, то колгоспники їм заявили: “Що ви їдете до нас, хочете померти у нас?”. Подібні настрої зафіксовані також у колгоспах Миколаївської сільської ради та в с. Помічна. Коли в колгоспі “Нова громада” куркулька Гребенюк дізналася, що її хату віддадуть переселенцям, то в колишній господі виламала двері і вибила вікна. За це її одразу заарештували та віддали до суду. Попри все, для переселенців заготовили 244 цнт зерна, 75 цнт борошна [22].

6 березня 1934 року в райони нинішньої Кіровоградщини надійшов секретний лист з рішенням політбюро ЦК КП(б)У “Про колгоспників-переселенців”, в якому констатувалося, що з сіл масово виїжджають переселенці. Як негативний приклад вказано на ситуацію в колгоспі ім.1-го Травня Новоукраїнської сільської ради [23]. Крім констатації таких фактів вкотре наказано надавати переселенцям всіляку допомогу.

Чужинці не виправдали покладених на них надій в частині поповнення робочої сили колгоспів. Так, улітку 1934 року, в розпал жнив, голова колгоспу “Червона зірка” Григорівської сільської ради Знам’янського району скаржився начальнику політвідділу Трепівської МТС Петровському про те, що “становище погане, народу на косовицю і молотьбу не вистачає, ми залишилися без робочої сили” [24].

Отже, ніякі заходи партії не могли втримати на нових місцях переселенців з Півночі. Тому проблемі їхнього повернення додому присвячене засідання бюро Одеського обкому КП(б)У, що відбулося 13 червня 1934 року. В повністю секретній, як і завше, постанові “Про закріплення планових переселенців” керівники Рівнянського, Новоукраїнського, Великовисківського, Зінов’ївського, Компаніївського та Знам’янського (лише по цьому переліку можна судити про території нинішньої Кіровоградщини, де люди понижені голодом), отримали суворі застереження в невиконанні ними низки партійних завдань і доручень по “закріпленню планових переселенців”, бо саме з цих районів ті масово поверталися на батьківщину і цей процес мав тенденцію до посилення. Для допомоги районному керівництву щодо всілякого закріплення переселенців на

нових місцях відправлялися уповноважені обкому партії Козлов, Щупак, Юнгерман, Рендель, Кириленко, Штерн, Жуков та ін. [25].

Стосунки між приїжджими та місцевими встановилися складними. І питання не тільки в паразитуванні чималої кількості прибулих на праці місцевих, їхнє неробство, алкоголізм та крадіжки, що до чого ті часто вдавалися. Загалом, велике несприйняття відбулося як на побутовому, так і на національному рівнях. Адже в пам'яті корінних жителів чітко врізалися несправедливості від примусового виселення їхніх односельців у необжиті райони крайньої Півночі, де чимало з них там загинули, та вороже ставлення місцевих; голодне існування поспіль протягом кількох років; усвідомлення багатьох, що їх намагаються якщо не замінити росіянами, увага влади до яких виявилася напрочуд прихильною, то, принаймні, поставити в залежне становище, коли довелося віддавати половини хат. Тому конфлікти в селах між прибульцями та місцевим людом стали явищем закономірним. 4 вересня 1934 року до начальників політвідділів МТС від Народного комісаріату земельних справ УРСР надійшов секретний лист, у якому наголошувалося загострити увагу на “націоналістичні ухили”, викликані політикою переселення до України чималої кількості жителів інших республік СРСР і в першу чергу з Росії. Наводилися приклади таких “ухилів”. Так, у деяких колгоспах Новоукраїнської МТС через “куркульську агітацію” 20 родин переселенців повернулися на батьківщину (колонізатори і в 1934 році все ніяк не могли позбутися терміну “куркулі” попри те, що десятки тисяч їх тільки з нинішньої Кіровоградщини примусово депортували за тисячі кілометрів від України). В деяких колгоспах, відзначалося в листі, місцеві били переселенців, при цьому вигукували: “Бий кацапів, вони до нас приїхали, хліб наш поїли, а ми залишилися голодними. Гнати їх назад!” [26]. Зайве дивуватися тому, що співробітники ДПУ, які числилися в політвідділах МТС, лист взяли до роботи, тож чимало місцевих, звинувачених в “націоналістичних ухилах”, потрапили на каторгу – влада з цими “ухилами” чинила як і завжди: жорстокими репресіями.

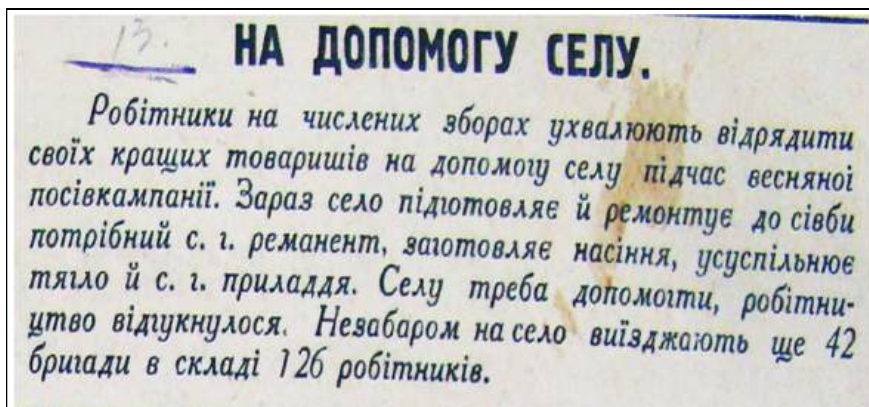
16 вересня 1934 року з'явилася ще одна постанова Одеського обласного виконавчого комітету №1757 “Про заходи по закріпленню планових переселенців”. У ній констатувався той факт, що місцева влада, всупереч неодноразовим вимогам, не створила належних умов проживання та праці приїжджим, від чого спостерігаються масові “відходи” переселенців з колгоспів та вкотре наказувалося надати їм всіляку матеріальну допомогу, особливо одягом та взуттям, як для дорослих, так і їхнім дітям. Також влада на місцях повинна подбати про обробіток городів, надати допомогу в облаштуванні побуту та присадибного господарства [27]. Зрозуміло, що все повинні зробити аборигени.

Переселення до спорожнілих українських сіл чужинців – типовий стиль колонізаторської політики Москви.

19. УПОВНОВАЖЕНІ

Для здійснення своєї політики, зокрема на селі, комуністична влада спиралася не тільки на місцевих активістів, серед яких відсоток членів партії та комсомольців був незначним. Від початку 20-х років туди направлялися “комісари”, наділені великими правами для здійснення колонізаторської політики в Україні, замаскованої принадними популістськими гаслами “землю – селянам”, “владу – радам” тощо. Вже незабаром населення розгадало справжню сутність як комісарів, так і здійсненої ними політики по створенню комун, тож ненависть до них місцевого люду буквально бурлила. Згодом, через збройний спротив хліборобів у 20-х рр., комуністам довелося відмовитись від насильного створення колективів на користь НЕПу. Проте мрій повернутися до старої політики вони не залишали, тож владі довелося одіозних комісарів замінити на т. зв. уповноважених. Насправді, помінялася лише назва цих посланців, однак сутність їхньої діяльності залишилася незмінною – будь-що і будь-якими методами, залежно від чергової господарчої чи політичної кампанії Кремля, втілювати його колонізаторську політику на окупованих землях, а також наглядати за поведінкою населення, за всім побаченим та почутим, і доносити в органи влади. Іншої мети їхнього перебування, зокрема, в селах Зінов’ївщини, не передбачалося.

Перші уповноважені, це, як правило, віддані справі Леніна-Сталіна члени партії, деякі, правда, лише декларативно, і майже всі як один – жителі міст і великих промислових центрів. Вважалося, що саме вони, інфіковані “вченнями” теоретиків марксизму-ленінізму, є свідомими будівниками комунізму. Під цим ефемерним терміном приховувалося прагнення комуністів встановити панування не тільки над Україною, але, як мінімум, і над усіма європейськими народами. І робити це шляхом постійного роздмухування т. зв.

Замітка в газ. “Червоний шлях” про відправлення на села Зінов’ївської округи 42 бригади з 126 уповноваженими на посівну кампанію. 1930 р. Фонди ДАКО

“пожежі всесвітньої революції”, створення міжнародної Радянської республіки з центром, зрозуміло, в Москві. Комісари вважалися беззастережно відданими партії, тож втілюватимуть її політику на місцях з усією “революційною рішучістю”.

Насправді під привабливим образом “комунізму”, що присипляв уми багатьох та позбавляв їх здатності критично мислити, таїлася жорстока й нещадна колонізаторська політика Кремля, на деякий час уміло замаскована фантастичними, за суттю, твердженнями про “справедливий” лад без бідних і багатих. І чекати одуреним, поки справжня людиноненависницька сутність цих казок проявиться найбрутальнішим чином, довелося не довго. Потрібно пам’ятати, що до “дрібновласницького розпорошеного елементу”, або, як ще тоді говорила влада, “ворожої селянської стихії”, тобто, до хліборобів – носіїв української ідентичності, довіри в комуністів не було, адже згадки про нещодавній селянський повстанський рух початку 20-х рр., і страх, породжений ним, ще не вивітрилися з пам’яті партійних функціонерів.

Фронт робіт для уповноважених під час НЕПу виявився надзвичайно вузьким, а тому не надто помітними були і їхні дії. Однак, коли з зими 1928 року розпочалася кампанія насильницького вилучення зерна, що означало відмову від НЕПу, то допомагати місцевим керівникам утілювати її приїхали з міст уповноважені. Їхні зусилля на фронті по відбиранню “лишків” зерна одразу призвели до напівголодного, а для багатьох – і голодного, існування хліборобів у 1928–1929 рр.

Увесь 1929 рік не тільки знову видирали в хліборобів майже все вирощене ними зерно, але й поставили їх перед невідворотнім фактом відбирання землі, коли московські керманічі проголосили курс на “суцільну колективізацію”. Тому задля здійснення “корінного перелому” на селі, фатального для мільйонів українських селян, відправилася ціла армія уповноважених партійців. У історію вони увійшли перш за все як “двадцятип’ятитисячники”.

Віднині, особливо з кінця 1929 – на початку 1930 року, роботи для них появилось так багато, що з усією ці зайти не справлялися. Однак саме уповноважені разом з сільським активом здійснили розкуркулення та одночасно – колективізацію, що супроводжувалися неймовірним насильством, жорстокістю, катуваннями, шантажем, арештами. І все з метою зтягти хліборобів у колективи, одночасно відібравши в них землю, реманент, худобу. Коли серед зими 1930 року в Калинівській сільській раді Зінов’ївського району уповноваженому по розкуркуленню селяни задали резонне запитання: “Навіщо розкуркулювали куркулів – вони ж ніякого зла не чинили?”. Однак не отримали від нього скільки-небудь обґрунтовану відповідь, окрім, звичайно, демагогічних газетних цитат [1]. Потім, серед зими 1930 року, розпочалася ще одна насильницька кампанія, коли довелося в селян, віднині колгоспників, вилучали шляхом обшуків майже все зерно для весняного посіву, супроводжуючи це палкими, проте знову облудливими

обіцянками майбутнього заможного життя. Весною 1930 року уповноважені вивели колгоспників на першу колгоспну посівкампанію, що, як і попередні кампанії, теж супроводжувалася революційними піснями під червоними прапорами, нібито від цього могла збільшитися врожайність колгоспних полів. Одночасно уповноважені здійснили м'ясозаготівлю, а в перші колгоспні жнива контролювали виконання колгоспами планів хлібозаготівлі. І робили це так затято, що вже в зиму 1930 року в багатьох колгоспників Зінов'ївщини знову не було чого їсти. Одночасно уповноважені доклали рук до ліквідації культових споруд та служителів культів. Під гаслами інтернаціоналізму шовіністично заражені заїди нищили українську культуру, мову, звичаї разом з її носіями. В Бережинській сільській раді Зінов'ївського району під час приїзду бригади уповноважених селяни їм у вічі заявляли: “От приїхали пани з города нами командувати!” [2].

Перша “ударна група” комуністів, що виїжджали на села Зінов'ївської округи. 1930 р. Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

Основний тягар щодо виконання “генеральної лінії партії”, спрямованої на суцільну колективізацію, випав перш за все на комуністів Зінов'ївської окружної партійної організації. Дороговказами для них стали: груднева (1929 р.) постанова бюро окружному партії про “суцільну колективізацію протягом 2-3 посівних кампаній”; січнева 1930 року постанова VIII-го об'єднаного пленуму окружного комітету партії та окружної контрольної комісії “про ліквідацію куркульських господарств” на базі суцільної

колективізації. Тому виконувати ці “історичні рішення” відправилися на села “передові робітники” міста Зінов’ївська. Перших посланців заводських партійних та профспілкових організацій на села Зінов’ївської округи налічувалося 265. Потім направили ще один загін кількістю в 750 робітників з промислових підприємств одного лише Зінов’ївська. До них приєдналися 130 посланців Луганщини. Взимку 1930 року бригади з Зінов’ївська кількістю в 600 робітників вкотре відправилися в села округи. Серед них були: Волощенко, Румберг, Медовий, Вольштейн, Шехтер, Лур’є, Кирнус, Крангач та ін. На початку лютого 1930 року на села виїхали також бухгалтери, які стали рахівниками та обліковцями в колгоспах. Напевне, не за власним бажанням залишили працю на Зінов’ївському пивзаводі бухгалтер Епштейн, бухгалтер Петровський з заводу “Червона зірка”, Бялік з Держбанку, Дячковський з Укрінбанку, Відман з Промкомібнату тощо [3]. Однак, скорилися, адже обзавелися на той час партійними квитками, тож мусили виконувати волю партії.

УКРКОЛГОСПЦЕНТР"
Сектор Кадрів
28/П-31 р.
№ 4.4/24

264

ДО РАЙНА РКОМУ та РСІ КОМПАНІЇВСЬКОГО району.-

Копія 25.000-нику т. ВІНОГРАДОВУ.-

Сектор Кадрів УКЦ просить В/ допомогти в роботі 25.000-нику т. ВІНОГРАДОВУ в обмолоті хліба по колгоспах, та взяти в його роботі, оскільки він ще мало знайом з с.г. і не має достатнього досвіду в роботі по колективізації.-

Одсержани 31 р.
Індекс

СЕКТОР КАДРІВ УКЦ /САЛТОВСЬКИЙ/
РЕФЕРЕНТ /ЛУКІЧЕВ/

Прохання до Компаніївського РПК і РВК допомогти “25-тисячнику” Виноградову в роботі, оскільки “він ще мало знайомий з сільським господарством”. Лютий 1931 р. Фонди ДАКО

Наприкінці зими 1930 року Зінов’ївський ОПК оголосив вже котру за ліком мобілізацію робітників з виробництв міста для роботи в колгоспах. Комісія перевірила 327 мобілізованих, які згодилися їхати на село. Відібрали, проте, 126. Вони відбули 2-х тижневі курси підготовки. Зрештою, залишилося їх 115. За рознарядкою ЦК КП(б)У прибуло ще 49 мобілізованих з інших міст України. Троє посланців Зінов’ївська мали вік до 20 років; 31 – від 21 до 25 років; 61 – від 26 – до 30 років; 29 – від 31 – до 35 років. За професіями 71 з них були металістами, 49 – гірниками, 4 – будівельниками, 21 – залізничниками, 1 – кравцем, 2 – деревообробниками. 115 – комуністи або

комсомольці [4]. Мобілізацію здійснили і райкоми партії. Так, Маловисківський РПК підготував бригаду з 90 уповноважених, Великовисківський – 105, Новомиргородський – 126, Новопразький – 385, Новгородківський – 398, Устинівський – 235 тощо [5].

5 уповноважених прибули з Харкова і представляли апарат ЦК КП(б)У. Народний комісаріат земельних справ відрядив 5 співробітників, Одеський сільськогосподарський інститут – 50 студентів, геодезичний інститут – 42 студентів, школи сільськогосподарського навчання – 130 учнів та ін., загальною кількістю 762 особи, і всі вони – тільки по лінії ЦК КП(б)У [6]. Створювалося враження, що влада намагалася кожного уповноваженого закріпили навіть не за кожним селом Зінов'ївської округи, а за всіма без винятку сільськими кутками і вулицями!

Станом на 1 лютого 1930 року по Зінов'ївській округі вдалося колективізувати 50,27% селянських господарств, звести до колгоспів 72,19% поголів'я коней, 7,83% – корів, 19,29% – свиней [7]. До повної “перемоги” було далеко, тож потік таких уповноважених не вщухав.

Практично всі посланці міст, які прибували на роботи в села, наділялися не тільки особливими повноваженнями, але і зброєю, тож їм фактично підпорядковувалися також сільські ради та місцеві партійні осередки.

Чимало уповноважених, через недовіру до місцевих комуністів, надсилалися до сіл одразу керівниками: головами сільських рад та головами колгоспів. Так, посланця Донбасу на прізвище Усік, коваля за професією, взимку 1930 року призначили головою правління колгоспу ім.Сталіна Компаніївського району. Заливник форм Мелдер одразу розпочав керувати артіллю ім.Будьоного. Чорнороб з промислових підприємств Донбасу Виноградов, виявляється і така “престижна і кваліфікована” професія знадобилася на селі, увійшов до правління колгоспу ім.1-го Травня. Токар Літвінов теж став членом правління колгоспу “Червоний Жовтень”. Ще один донбаський чорнороб – Островський, увійшов до правління артілі “Незаможник”. Усі вони, а це 16 робітників, одночасно прибули до Компаніївського району з Донбасу втілювати політику “великого перелому”. Двоє з них – Котенко і Алексєєв, не витримали фізичних та моральних навантажень, тож скоро повернулися додому, тобто, “дезертирували”, а ті, хто залишилися, розпочали керувати колгоспами та сільськими радами. Зрозуміло, що знання чужинцями специфіки сільського життя, як і основ ведення сільського господарства, виявилися або поверховими, або взагалі відсутніми. Однак, як вважалося, такі прогалини повністю компенсуються “комуністичною свідомістю”, досвід швидко з'явиться, тому “соціалістичне перетворення сільського господарства” відбудеться за короткий час, а “генеральна лінія партії” буде втілена повністю і вчасно. Таке дійсно скоро

сталося, однак неймовірні жертви від її втілення, зокрема, і на Зінов'ївщині, якісно і кількісно затьмарили всі попередні історичні катаклізми, разом взяті, що відбувалися на землях України протягом минулих століть. Незаперечно, що майже всі уповноважені, які з партійними квитками прибували на села Зінов'ївщини, причетні до злочинів комуністичного режиму.

Дехто з них, зіткнувшись з реаліями “великого перелому”, скоро “прозріли”, оскільки позбулися будь-яких ілюзій щодо побудови “соціалізму на селі”. Так, 8 грудня 1930 року в Компаніївці райком партії організував нараду “робітників – двадцятип’ятитисячників”. Там вони отримали чергові завдання: колективізувати селян на 80%, на 100% усупільнити їхні земельні наділи, худобу та реманент, весною 1931 року забезпечити якісний посів, а влітку організувати своєчасне збирання хліба. Надали слово і посланцям Донбасу. Колишній коваль, а теперішній голова колгоспу ім. Сталіна с. Зелене Усік, поскаржився у виступі, що догосподарювався так, що сам перебуває в тяжких матеріальних умовах і зовсім немає коштів навіть на одяг. Схоже, що цей голова ні словом не обмовився про те, як жили рядові колгоспники.

Ще донедавна заливник форм, а нині голова артїлі ім. Будьоного с. Обертасівка Мелдер, все ніяк не міг налагодити спільну роботу правління колгоспу, сільської ради та уповноваженого РВК, що негативно відбивалося на справах у господарстві. В артїлі ім. Леніна с. Сасівка, де керував колишній металіст Іванов, ще в грудні 1930 року залишалися в копах просо з площі 10 га. Голова колгоспу Кореновський (с. Софіївка) не зміг організувати обмолот зерна з площі 400 га [8]. Тобто, справи в колгоспах, очолюваних колишніми “передовими” робітниками, багато з яких взагалі не мали кваліфікації, виявилися кепськими.

Села, мов велика губка, поглинали уповноважених, тож це військо партійців, як і під час бойових дій, доводилося постійно поповнювати все новими і новими “бійцями”. Так, напередодні весняних польових робіт 1930 року на села Зінов'ївської округи додатково відправилися 200 осіб т.зв. партійного активу та 25 комуністів, мобілізованих ЦК партії. Окремо здійснили мобілізацію комуністів на села Червонозорівський РПК м. Зінов'ївська, мобілізувавши 37 членів партії, в додаток до тих 56, які вже працювали в навколишніх з містом селах. По Жовтневому РПК мобілізували 260 активістів. На час жнив до сіл округи прибули одразу 650 уповноважених по лінії ЦК КП(б)У [9].

Великим донором уповноважених став завод “Червона зірка”. Робітника ковальського цеху цього заводу Філенка теж мобілізували на роботу та одразу призначили головою колгоспу в с. Коробчине. Пробув він на посаді три дні, а потім самоправно повернувся до міста. В міськкомі партії заявив, що неграмотний, а колгосп переживає труднощі. Уповноважений Зінов'ївського

МКП Божко, посланий до с. Масляниківка секретарем партійної організації, витримав у селі лише день. А на другий – утік, заявивши, що хворий. Мобілізований партією для постійної роботи на селі директор Зінов'ївського спиртово-горілчаного заводу Полінський взагалі не виїжджав з міста. Викликаний на бюро міського комітету партії “дезертир” сміливо заявив: “У сільському господарстві відбувається збідніння селян. ...виступ тов. Сталіна і рішення останнього пленуму ЦК про покращення становища робітників і селян не відповідає дійсності”. За це Полінський отримав вкрай небезпечне тавро опортуніста [10].

Оскільки міське джерело уповноважених швидко обміліло, то відбувся другий масовий заїзд до Зінов'ївщини робітників з Луганщини та Артемівщини. Цього разу командували на села краю 250 комуністів. Прибули, зокрема, робітники луганського заводу №60, електростанції, вузлової залізничної станції Дебальцеве, шахт №№ 5–7, 15, 4, 8–9, 7–8, 3. Інші – з майже десятка машинобудівних та металургійних заводів, невеликих фабрик, кількох залізничних станцій тощо [11]. Сповнені бажання й натхнення, до Бобринецького району відправилися 22 уповноважені зі східних округ України. З них 18 одразу стали головами правлінь колгоспів, інші – членами правлінь. Це Рускевич - колгосп “Сонце” с. Федорівка, Лікберг (колгосп “Фрунзе” с. Червона Долина), Гофман (І-ша Іванівська артіль), Гольдштерн (колгосп ім. Будьоного Буховецької сільської ради), Броун (с. Червонопілля), Горохов (Кривоносівський куц), Гуркін (Берестовська сільська рада, колгосп ім. Ворошилова), Бутенко (“Витязівський куц”) та ін. [12].

14 посланців міст Луганщини прибули до Братського району. Це Пастухов, Кавун, Мельдер, Цитко, Фісько, Літвінов та ін. Один з них розпочав працювати механіком у МТС, двоє – головами колгоспів, решта – членами правлінь, виконуючи фактично роль приставлених наглядачів за всіма справами в колгоспах. 13 посланців – Вітряченко, Куликовський, Демюра, Калінін, Гнедін, Куліков та ін., прибули до Великовисківського району: 6 стали головами колгоспів, 6 – членами правлінь, 1 – механіком. 19 робітників направили до Новоукраїнського району. Це Кривошеєв, Крижановський, Рябокін, Головчанський, Філюгін, Якушев, Русаков та ін. 7 стали головами колгоспів, один - директором МТС, інші – членами правлінь колгоспів. 20 робітників відрядили в Устимівський район. Туди прибули Котолупенко, Нечаєвський, Мятович, Будніков, Ман, Кузьмін, Мещеряков, Левандовський та ін. 7 з них стали головами колгоспів, один – завідувачем майстерні, всі інші – членами правлінь. Підсумувати, скільки отаких уповноважених поїхали в села Зінов'ївщини протягом 1929 і перебували там, періодично змінюючись, до жнив 1930 року – неможливо. Зате добре відомо, що лише протягом одного місяця – березня 1930 року, на першу колгоспну весняну

посівкампанію до сіл Зінов'ївської округи виїхали 2537 уповноважених! І зовсім не сіяти, а бути наглядачами та контролювати роботу колгоспників.

Попри запевнення й обіцянки тих, хто посилав партійців у село, що кожен гарантовано отримуватиме заробітну плату за основним місцем роботи, майже кожен з них зіткнувся з величезними проблемами: як матеріальними, так і моральними, а подекуди – фізичними. Так, до 16 травня 1930 року багато “двадцятип'ятитисячників” не отримували зарплатні ні за основним місцем роботи, ні на новому, від чого в скрутному становищі опинилися їхні сім'ї, що залишилися у містах. Зінов'ївська окрпрофрада навіть страхала окрколгоспсоюз подати на нього в суд за невиплату посланцям грошей [13].

Однак, хоч і з запізненням, заробітні плати виплачувалися. Станом на 14 травня 1930 року прибульцям з Луганщини виплатили 15743 крб. Кошти пішли за квартири, на проїзд, баню, кіно, цигарки тощо. Так, з шахтоуправління №12 ім. Артема та об'єднаного шахткому №1 (Луганщина) в села Зінов'ївської округи прибули 15 робітників-шахтарів. 18 лютого 1930 року Смолянкову, Афоніну, Пілюгіну, Холодову, Іваніщенку та ін. виплатили по 50 крб. авансу. Однак, цих сум виявилось замало, що породило в багатьох посланців нестримне бажання покинути села.

Серед тих, хто опинився в скрутному матеріальному становищі, також “двадцятип'ятитисячник” І. Шлапко. 23 січня 1930 року він прибув до села Новосавицьке Новгородківського району в колгосп “Ленінський шлях”. А вже 20 травня написав листа в Харків Народному комісару праці. В ньому повідомив, що “...з першого дня прибуття мене на харчування не зарахували, квартири не надали, чотири місяці пропрацював, зарплати не виплачують, все що мав, прожив. Сім'я голодує в місті, тому що місцева влада не звертає уваги. ...У таких умовах працювати неможливо, оскільки я за свій рахунок винаймаю житло і харчуюся”. Відтак “двадцятип'ятитисячник” Шлапко просив наркома праці зробити відповідне розпорядження, щоб йому надали квартиру, виплатили за 4 місяці заробітну плату, надали можливість брати дефіцитний крам у сільській крамниці, оскільки, як твердив у листі уповноважений, “так працювати неможливо” [14].

Потім знову були додаткові списки уповноважених, потім ще одні додаткові і ще одні. Чимало з уповноважених покидали свою невдячну роботу, мотивуючи її складними матеріальними і побутовими умовами, інших убивали чи калічили селяни. Деякі, зрозумівши всю безглуздість своєї роботи на селі, кінчали життя самогубством. Однак резерв партії на той час уже був значним, тож без уповноважених, або, як би їх не називали – “робітники”, “посланці”, “двадцятип'ятитисячники”, “мобілізовані партією” не обходилося ні одне село Зінов'ївщини, і жодна сільськогосподарська чи політична кампанія. Та це був тільки початок. Гартування душ і тіл на

насильницькому створенні колгоспів та на розкуркуленнях за деякий час породить садистів, які й створять в селах пекло, що триватиме роками.

Нарада “робітників–двадцятип’ятитисячників”. Червень 1930 р., м. Зінов’ївськ.
Фонди ДАКО

Жорстокі, а часто й неприховано злочинні дії “двадцятип’ятитисячників”, але не тільки їх, а й усіх уповноважених – від райкому до ЦК партії, а також політика Москви на насильницьку і безкомпромісну колективізацію в найкоротші терміни, спричинить небувалий за розмірами опір селянства їхнім діям, що призвело до розпаду багатьох колгоспів. Це змусило владу дещо попустити пута, накинута на кожного хлібороба. Закономірно, що в березні 1930 року на бюро Зінов’ївського окружного комітету партії формально засудили найбільш типові прояви насильства, адміністрування, примусів під час розкуркулення та колективізації, вчинені уповноваженими та “робітниками-двадцятип’ятитисячниками”. Декого з них навіть принесли в жертву, віддавши до суду. Про здійснену роботу з виправлення “перекручень” Зінов’ївський ОПК 28 березня 1930 року прозвітував у ЦК КП(б)У. За “неповними даними, - говорилося у звіті, - притягнуто до відповідальності 227 осіб: з них партійців 89, комсомольців – 50, безпартійних – 98, знято з роботи – 125, арештовано – 95” [15].

Цим випускався пар з перегрітого казана масового невдоволення селянства політикою московських колонізаторів, але суті комуністичної політики це аж ніскільки не міняло, і колгоспів ніхто не збирався розпускати.

*Другий випуск курсів колгоспних рахівників Зінов'ївщини. 1931 р.
З архіву В. Неділька*

Під чіпким наглядом і постійним контролем проіснували колгоспи в 1931 році. Наступний, 1932 рік, буквально відкрив усі шлюзи партійних резервів, тож цілі полчища уповноважених буквально заповнили Зінов'ївщину так, як ніколи раніше. По кількості відряджених комуністів на села саме цього року напрошується логічний висновок про приховані наміри партії будь-що остаточно уярмити колгоспників, позбавити їх навіть думки про те, що колгоспний хліб належить тим, хто його виростив, довести селян до такого стану, коли кусок черствого сухаря сприйматиметься за велике щастя. Цього року також розпочали роботу політвідділи МТС – довозі зловісна організація, що контролювала практично всі навколишні села, колгоспи в них, поведінку й настрої колгоспників.

Типовим прикладом розповзання цієї пошесті уповноважених є Знам'янський район. Так, уже в січні 1932 року до кожного без винятку села прибули посланці Одеси, Зінов'ївська та Знам'янки. Зокрема з Одеси прибули: Савенко та Літвінов – до с. Єлизаветградка, Ставицький та Мороз – до с. Петрове-2, Зубець – до Оситняжки, Краліч та Цуркан – до Суботців тощо. Всі вони взимку здійснювали заготівлю зерна, оскільки зданого минулого року державі виявилось замало. Для успішного виконання завдання села району розбили на окремі кущі, на чолі яких поставили “старших” уповноважених, яким підкорялися “молодші”. “Кущів” створили

дев'ять. Так, комуніст Валіцький керував усіма роботами з вилучення зерна в “кущі” з сіл Цибулеве, Чутівка, Веселий Кут. Новікову підкорялися села Федвар, Миколаївка, Букварка. Каневський очолив “кущ” з сіл Красносілля, Рексине, Цвітне, Гутницька [16]. Оскільки колгоспний хліб майже весь вивезли в 1931 році, то взимку 1932 його “заготовляли” переважно з селянських помешкань.

За тривалою в часі хлібоздачею настала нова кампанія – весняна посівна. Без уваги влади вона не залишилася, як, проте, і будь-яка кампанія. Тому весною 1932 року до 41 села Знам'янського району знову направилася армада уповноважених. З Одеси прибули Макаренко, Клименко, Петран, Глікфельд, Зінгер, Галкін, Савенко, Шварц та ін., загалом 19 комуністів міської партійної організації. По 6 уповноважених поселилися в селах Диківка, Суботці, Федварі тощо [17]. Але й цих контролерів виявилось замало, тож політвідділ Дмитрівської МТС направив до сіл ще й “своїх” уповноважених. До Диківки прибув Баліцький, до Христофорівки – Адлер, до Дмитрівки – Маслов, до Шамівки – Ніжник. Загалом до колгоспів своєї зони політвідділ Трепівської МТС направив 11 уповноважених. Щоб уявити рівень контролю за колгоспами, потрібно навести такий приклад: на весняній посівкампанії 1932 року в с. Красносілля одночасно перебували 8 уповноважених, у с. Букварка – 5 уповноважених [18]. 30 березня 1932 року до 42 сільських рад лише одного району – Знам'янського, прибули 101 уповноважений – в доповнення до тих, хто вже перебував у колгоспах. Зокрема, в Дмитрівській сільській раді таких посланців отаборилися 5, у Диківській – 8, Суботцівській – 7, Михайлівській – 6, Цибулівській – 5.

Оскільки гаряча пора, пов'язана з посівною кампанією, добігла кінця, то ці “весняні” уповноважені, відбувши термін, повернулися до своєї постійної роботи. Натомість розпочалися в колгоспах просапні роботи, актуальною стала боротьба з шкідниками сільськогосподарських культур, підоспіла чергова державна позика, що без пильного й недремного ока влади теж не могли обійтися. Тому в останні дні червня 1932 року до колгоспів та сільських рад Знам'янського району прибули “лише” 61 уповноважений. На початку липня для організації проривки буряків та перевірки всіх площ під буряком сільські ради зустрічали 14 уповноважених [19]. Так, одесит Воронін контролював поля під буряком у селах Красносілля, Рексине, Гутницька, Цвітне. Його земляк Бердичевський подався до Диківської сільської ради. Зате направлений Одеським обкомом партії до сіл Веселий Кут та Чутівку комуніст Галерман міста не покинув, тож вважався “дезертиром”.

Посіви буряку в Знам'янському районі виявилися в загрозовому стані, оскільки людських ресурсів для їхнього якісного обробітку в деяких колгоспах не вистачало. Тому для організації “буксиру” на села

відправилися нові бригади уповноважених. До колгоспу с. Дмитрівка прибув Сидоренко, до с. Христофорівка – Брайко, до с. Знам'янка – Вищипан та Воронін. Їх зобов'язали забезпечити організацію “буксирних бригад” з колгоспників навколишніх сіл. Так, до Дмитрівки очікувалося прибуття 100 сапальниць, т. зв. “буксиру”, з с.Плоске. До с.Знам'янка запланували направити 400 сапальниць: по 100 жінок з сіл Цвітне та Михайлівки, та 200 – з с. Сентове [20]. Доволі сумнівно, щоб хтось вже на той час питав згоди в жінок брати участь у роботі “буксирних бригад” далеко поза межами своїх сіл. Однак за задумом партії колгоспникам, як і худобі, відводилася роль безсловесної робочої сили. Тож сумнівно, щоб з “буксирниць” хтось висловив публічний протест.

Поки поралися біля буряків, підоспіли жнива 1932 року – ще спекотніша пора, ніж посівна кампанія. Тому, мов мухи на мед, злетілися до колгоспів нові полчища уповноважених. Роботи для них виявилось багато: слідкувати за жнивами та молотьбою, та, найголовніше, контролювати вивезення хліба на приймальні пункти в тих обсягах, що визначили в столиці. Справа ця виявилася доволі копіткою. Так, тільки за завданням Знам'янського РПК у липні 1932 року до колгоспів відправилися працівники РПК та РВК, почти, редакції районної газети, РК ЛКСМУ, жилкопу, ощадкаси тощо. Загалом таких виявилось чотири десятки. Їм на допомогу підоспіли ще 107 уповноважених – посланих, зокрема, Одесою. Також до сіл району прибули посланці ЦК КП(б)У. Зокрема, до колгоспів с.Макариха прибули з столиці: Барлін до артілі “Агроном”, Погорєлов – до “Волі”, Хоменко – до “Перебудови”, Шуров – до “Комунара”, Цветков – до “Свободи”. Не мав чомусь уповноваженого колгосп “Червоний шлях”, а в артілі “Своя праця” таким був голова Макарихської сільської ради. Всім їм поставили завдання будь-що забезпечити виконання хлібозаготівельних планів [21].

15 серпня 1932 року в села району прибули ще 40 уповноважених – фактично по одному на кожну сільську раду. Таким чином їхня загальна кількість досягає майже 200. Оскільки деякі колгоспи не справлялися з виконанням планів, то на 5 вересня прибули 22 нових уповноважених. 10 вересня бригаду “своїх” уповноважених прислала Одеса. 20 вересня очікувалося прибуття ще 36, з яких 22 були студентами, напевне, одеських робітфаків, а один, Коробченко, – навіть учнем школи ФЗН. Його направили до с.Донино-Кам'янка [22]. 20 вересня 1932 року Знам'янський РПК сформував бригаду уповноважених з підприємств та установ кількістю 40 осіб. Також до Знам'янки 20 вересня прибули 47 посланців Одеського обкому партії, з них 7 – працівники безпосередньо обкому, яких розподілили по селах району. Оскільки жнива вже переважно закінчилися, як і молотьба, проте ситуація з виконанням планів залишалася загрозливою, тому

Знам'янський РПК направив до сільських рад уповноваженими всіх членів бюро, залишивши на місці тільки друкарку та прибиральницю. Одночасно до району очікувалося прибуття 12 уповноважених ЦК КП(б)У. Проте двоє – Василевський та Зарубінський, дезертирували. Один з таких уповноважених – Данілов, своїми розбещеними діями навіть потрапив в поле зору Знам'янського РВ ДПУ. Так, у с. Цвітне уповноважений пиячив, катався на конях з жінками, намагався з'валтувати дружину колгоспника Кукси [23]. Все відбувалося на очах колгоспників, тож авторитету владі й партії дії уповноваженого не додавали.

Восени 1932 року настала пора сіяти озимі, копати буряки. Без уповноважених, закономірно, і ці роботи не обійшлися. Хід посівної контролювали 12 посланців Одеси та 35 – з районного активу [24]. Поява серед уповноважених у Знам'янському районі студентів та учнів ФЗН засвідчила про серйозну проблему для влади – бажаних їхати на села добровільно чи навіть з примусу виявилось не так вже й багато, а районів, як і колгоспів, у Одеській області налічувалося чимало.

У жовтні та листопаді 1932 року хід вивезення зерна на хлібоприймальні пункти з колгоспів Знам'янського району прискіпливо контролювали також уповноважені ЦК КП(б)У. Такі отаборилися в селах Дмитрівці, Петрове-2, Казарні тощо. 26 листопада 1932 року прибула ще й “буксирна бригада”, сформована Березанським РПК Одеської області [25].

А хлібозаготівля все тривала й тривала. 2 грудня до 40 сіл району прибули уповноважені по хлібозаготівлі з Харкова, Одеси та Зінов'ївська. Так, у селах Дмитрівці, Диківці, Макарисі, Казарні забезпечували виконання планів хлібозаготівлі посланці ЦК КП(б)У Баклан, Продан, Давиденко, Василевський. З Зінов'ївська прибули Дяченко, Пшеничний, Колесник, Балабас, Фернштейн, Ладний та ін. Станом на 13 грудня таких високопоставлених посланців, за винятком районного активу, налічувалося в селах Знам'янського району 86 осіб [26].

Робота уповноважених протягом 1932 року завершилася тим, що й планувалося: з колгоспів вивезли максимальну кількість зерна, а потім розпочали його відбирати в колгоспників та одноосібників шляхом настирливих обшуків. Згодом забирали практично все їстівне, чим спричинили неймовірний голод, зокрема, і в селах Знам'янського району.

Зрозуміло, що потрапивши в ту систему, декому з уповноважених вдалося з неї вийти шляхом т. зв. “дезертирства”, або смерті. Дехто з них демонстрував певну людяність, інші, навпаки, жорстокість, похитнути яку не змогли навіть скигління опухлих від голоду дітей.

Про свою пекельну роботу в селах уповноважені писали звіти, спрямовуючи їх до вищих партійних інстанцій, включно з ЦК КП(б)У. 11

лютого 1932 року таємного листа до секретаря Знам'янського РПК відправив уповноважений по с. Сентове комуніст М. В. Ніценко¹². В ньому – об'єктивна картина сільського життя. Так, уповноважений, посилаючись на свідчення селян, повідомив, як виконувалися плани по хлібозаготівлі в цьому селі за попередній рік. З'ясувалося, що довелося розкуркулити бідняків та середняків у кількості 40-60% до загальної кількості розкуркулених по Сентівській сільській раді. 18 родин розкуркулених – бідняки і середняки, та ще дві родини, чиї сини служили в Червоній армії. Крім того, одразу після розкуркулення правління колгоспу “Червоний прогрес” у примусовому порядку змусило колгоспників повиймати зі спорожнених будинків скло з вікон та ікон. А в розкуркулених позабирали навіть чумарки та чоботи. В колгоспі й до цього часу панують масові обшуки, коли забирають з погребів картоплю та інше їстівне. Також уповноважений повідомив, як взимку 1932 року в Сентівській сільській раді відбирали в селян зерно, як довільно накладали плани, за невиконання яких описували майно боржників та розпродували його [27]. Реакції на лист напевне не було. Також невідома доля і самого уповноваженого Ніценка. Проте, судячи зі змісту листа, він аж ніяк не підходив системі.

6 квітня 1932 року до Знам'янського РПК надійшла доповідна від ще одного уповноваженого¹³ з с. Сентове. В селі на той час тривала посівна. Розмови колгоспників на ній, як і ставлення до роботи, саме й описав уповноважений. Так, селяни ремствували, що “за фунт макухи працювати неможливо”, що коні слабкі, і донедавна чимало з них загинули, однак гинуть і нині через виснаження та хвороби. Макуха дає позитивні наслідки, але, бідкався уповноважений, “її їдять і коні, і люди” [28].

¹² Через давність документа та умови, в яких він творився, прочитати достовірне прізвище автора неможливо. Можливо, це був Міщенко

¹³ Прізвище в документі не проглядається за давністю часу.

31 грудня 1932 року до Знамянського РПК надійшла інформація від уповноваженого ЦК КП(б)У по с. Зелений Гай. Він повідомив, що за два дні – 30 та 31 грудня, з села вивезли 150 цнт хліба. Оскільки хліба в колгоспі не залишилося, то уповноважений брав участь у зборі “розкраденого хліба” – такими словами він повідомив про обшуки селянських подвір’їв. Також навів приклад, коли в члена колгоспу “Комунар” Ткаченка знайшли захованих 10 пудів “украденої колгоспної пшениці”. Та обшуком справа для Ткаченка не закінчилася – його передали співробітнику ДПУ для “вжиття заходів”, тобто, арештували. Сім’ю колгоспника вигнали з артілі та наклали новий план як по зерну, так і по м’ясу. Зрозуміло, що ні м’яса, ні зерна в Ткаченків не залишилося. Тому в останніх числах грудня 1932 року в них забрали корову [29]. Уповноважений ЦК КП(б)У навряд чи усвідомлював, що сім’я колгоспника Ткаченка від обшуків, реквізицій, арешту та вигнання з колгоспу приречена на голодну повільну смерть. Нагадаємо, що на той час районів, які в 1939 році склали кістяк Кіровоградської області, налічувалося 15. Тож можна тільки уявити, скільки тисяч уповноважених щодня сліdkували за роботою колгоспників, та чим закінчився той всеосяжний контроль.

Викачування зерна врожаю 1932 року не оминуло також і одноосібників. Так, у листопаді 1932 року Зінов’ївський міський комітет партії надіслав у села району уповноважених “для посилення темпів надходжень хліба від одноосібників”. Здавалося, яке відношення до цих господарів мав партійний орган, однак, ніхто на права цих беззахисних селян, як, проте, і колгоспників, уваги не звертав. Тож чинити беззаконня і повністю вилучати зерно в одноосібників трьох сільських рад Аджамки відправилися Урусовський, Трунов та Медведський. До с. Грузьке прибув Лозніков, до Калинівки – Вербицький, в Клинці – Ніколаєв, до Покровського – Захаров, у Федосіївку – Зайцман тощо. Закономірно, що їхня ретива робота обернулася чималими за кількістю смертями в цих селах вже незабаром після прибуття уповноважених.

Отже, увесь 1932 та протягом зими 1933 року – час неймовірного розгулу в селах нинішньої Кіровоградщини діяльності різноманітних бригад, буксирників, уповноважених різного ґатунку, об’єднаних однією метою – вилучити в селян не тільки зерно, але всі їстівні припаси. Їм це вдалося.

Зима 1933 року – період суцільного жаху в селах. Чимало уповноважених, з метою власного порятунку, тікали з сіл. Так, 29 січня 1933 року відбулося засідання бюро Новоукраїнського РКП, на якому ухвалили вважати “дезертирами з фронту хлібозаготівлі” уповноважених Гладченка, Ситника, Поповкіна, Кривошею, Кударенка. Їх також затаврували

“зрадниками справи партії” та доручили начальнику РВ ДПУ Рафальському знайти втікачів та віддати до суду [30].

Взимку 1933 року 10 колгоспів Новоукраїнського району, через невиконання планів хлібоздачі, занесли на “чорні дошки”. Таке неймовірно тяжке й страхітливе покарання прирікало на смерть якщо не всіх колгоспників, то переважну більшість. Попри це Новоукраїнський РПК направив до цих колгоспів уповноважених будь-що знайти “захований” хліб. Так, до колгоспу ім.12-річчя Жовтня Помічнлянської сільської ради прибув Селіванов, до колгоспу “5 за 4 роки” Семенастівської сільської ради – Куцовіл, до колгоспу ім. Чубаря Іванівської сільської ради – Сазоненко, до колгоспу “Комуніст” Глинянської сільської ради – Федосеєва та ін. Чи знайшли там зерно – сумнівно, однак незаперечно, що з прибуттям уповноважених смертність серед колгоспників різко зросла [31].

Не обійшлося без партійних наглядачів і під час весняної посівної кампанії 1933 року. 4 квітня 1933 року контролювати роботу неймовірно виснажених сівачів, волочильників та напівживих коней прибули на райони уповноважені Одеського обкому партії: до Новоукраїнського направилися Пахомов та Ночовкін; до Устимівського, Бобринецького та Братського – Іванченко; до Хмелівського, Добровеличківського – Самойленко; до Великовисківського, Новомиргородського – Беляєв тощо [32]. В розпал жнив 1933 року – новий десант уповноважених. Так, до колгоспів зони дії Трепівської МТС Знам’янського району прибули такі посланці Одеського обкому партії: Гімельштейн, Чечельницький, Гензель, Фразер, Мелінарський, Протас, Ладжинський, Нойфлейш, Альтман із партійним дорученням забезпечити “оргмасову роботу в господарствах” [33]. За цим формулюванням насправді приховувалися справжні цілі їхньої роботи – невпинно наглядати за роботою колгоспників та їхнього керівництва, і повністю забезпечити виконання хлібозаготівельних планів. З дорученням справилися цілком, адже політвідділ Трепівської МТС відзвітувався до Харкова про повне виконання всіх планів, у т. ч. і хлібозаготівельних усіма підпорядкованими йому 50 колгоспами Знам’янського району. Однак реальний стан справ дещо відрізнявся від переможного рапорту. До Одеського обкому партії надійшла інформація про те, що восени 1933 року в багатьох колгоспах Знам’янського, Новоукраїнського, Бобринецького та ін. районів на полях залишилося багато колосків та полеглих стебел, що почали вже загнивати, що не закінчене скиртування, а хліб у валках намок і почорнів від дощів та почав проростати у покосах.

10 жовтня 1933 року на постійну роботу до колгоспів Бобринецького району Одеський обком партії направив 265 членів партії, а у відрядження на 4 місяці – 153. Чимало серед них було працівників торгівлі, друкарів та

співробітників газет, робітників легкої промисловості тощо. Так, уповноважений Бляхер донедавна працював у газеті, а уповноважена Ольберг була швачкою [34].

В грудні 1933 року Одеський обком партії вже вкотре надіслав до районів нинішньої Кіровоградщини цілий десант уповноважених. Навіщо вони здалися в селах у переддень Нового року, коли попередні роботи закінчилися, а нові ще не настали, стає зрозумілим з “напутнього слова” мобілізованим партійцям: колгоспи не виконали держаних зобов'язань, тому від них вимагали, щоб зерно в план 1933 року повинне надійти до 1 січня в повному обсязі. Виконати це завдання в колгоспі ім. Сталіна (Бобринецький район) доручили уповноваженому Глузу. З таким заданням уповноважена Арнштейн прибула до колгоспу ім. Шевченка (Бобринецький район). Звітуючи до Одеського обкому партії, Арнштейн повідомила, що по прибуттю організувала збори жінок, добилася засипки зерна для дитячих ясел, організувала жіночий актив на виконання планових завдань, однак, попри докладені нею величезні зусилля, хлібоздачу господарство виконало на 97%. Проте послані до Бобринецького району такі уповноважені, як Срібник і Коган, на роботі себе “не виправдали”. Срібник вже другого дня перебування в колгоспі ім. Войкова “закатала істерику”, що вона хвора, і навіть встановила собі діагноз – “неврастенія”. Інший уповноважений Коган (колгосп “Червоний шлях”), намагався взяти довідку в Бобринецькій районній лікарні про свою “тяжку” хворобу. В колгоспі “ХТЗ” (Бобринецький район) уповноважений Грушецький пробув лише два дні. За цей час встиг отримати два пуди пшениці, борошно, 5 літрів молока і 15 грудня 1933 року “невідомо куди зник” [35].

Проте все це була “дрібна риба”. “Вибивати” зерно з колгоспів нинішньої Кіровоградщини періодично прибували більш ваговиті категорії уповноважених: керівники партії та уряду, зокрема Косіор, Постишев, Любченко, Коцюбинський, Петровський, Молотов.

На початку січня 1960 року в ЦК КПРС отримали листа з Кіровограда, адресованого Микиті Хрущову. Його написав колишній уповноважений по розкуркуленню та організації колгоспів у Єлизаветградківському районі, а нині пенсіонер Петро Янушкевич. У листі – велика образа та мимовільна відповідь на те, за що свого часу “боровся” колишній “двадцятип'ятитисячник” і що “виборов”. “...Нинішнього часу, - писав комуніст Янушкевич, - заробляють собі сільськогосподарські працівники славу, ордени і героїв, працюють в умовах, коли ...ніщо тобі не загрожує терором. А чому забули про деяких тих мучеників, які боролися з куркулем і злочинним елементом на селі, створюючи навколо себе активістів і організовуючи СОЗи, а згодом колгоспи. Тобто, в той час, коли

на селі було надзвичайно важко з продуктами харчування, і доводилося працювати голодному. І ночувати потрібно кожну ніч в іншому місці і секретно, щоб тебе вороги не вбили і не зарізали. А такі випадки траплялися часто. Мене Зінов'ївський ОПК направив “двадцятип'ятитисячником” у Єлизаветградківський район, звідки послали в с. Гутницьке. ...Ось в яких умовах я працював на селі три роки, пережив голод і з великим ризиком за свою і сім'ї життя допрацював до того, поки з горла не пішла кров. Але завдання виконав і довір'я партії виправдав. ...На сьогодні я пенсіонер за віком. Пенсії отримую 660 крб. на місяць. З них чимало трачу на своє і дружини лікування, а на залишок жити удвох за нинішньої дорожнечі доводиться впроголодь, а ще потрібні одяг та взуття. Просив дати пенсію республіканського значення, однак Кіровоградський міськком і обком відмовили і порадили звертатися до Хрущова” [36].

Розпачливий лист колишнього “двадцятип'ятитисячника”, який опинився в скрутному матеріальному становищі, попри його “заслуги” перед партією, - вагомий доказ тих “успіхів”, що їх досягла країна і за його, уповноваженого, також участю.

20. “СОЦІАЛІСТИЧНЕ ЗМАГАННЯ” В КОЛГОСПАХ – ЯК НОВІТНЯ ФОРМА ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Оскільки головним джерелом надходження хліба в селянські родини віднині були колгоспні комори, адже купити його в магазинах вони часто не могли через заборони, або елементарну відсутність коштів, то кількістю виданого чи відібраного зерна колгоспникам влада наполегливо їх дресувала, вимагаючи від них безсловесної покори. Тепер з-за примхи можновладців мільйони селянських родин легко позбавлялися права отримувати навіть децицю їстівного з колгоспу, оскільки весь хліб у них елементарно відбирався. Голодомор в Україні став універсальним і надзвичайно дієвим інструментом приборкування колись вільних хліборобів. Проте колонізатори тримали напохваті ще одне знаряддя упокорення – репресії, чим і користалися десятки років поспіль, безмежно мордуючи ним колгоспників.

Закономірно, що з часу створення колективних господарств і впродовж усього їхнього існування колгоспники неймовірно експлуатувалися, про що свідчила жахлива бідність в селах при важкій виснажливій праці всіх – як дорослих, так і дітей.

<h3>Якнайширше розгорнути соціалістичне змагання у сільському господарстві.</h3> <p>Лист тов. Г. І. Петровського.</p>	
<p>Голова ВУЦВКу тов. Г. І. Петровський надіслав заступникові голови ЦКНС тов. Фесенкові листа, де висуває думку про поширення соціалістичного змагання, що жваво розгорнулося в промисловості, також на сільське господарство. Тов. Петровський вважає за потрібне, щоб соціалістичне змагання охопило так індивідуальні, як і колективні господарства.</p> <p>— У цьому, пише тов. Петровський,— наше селянство повинно піти за прикладом робітників.</p> <p>Головну увагу треба приділити виконанню завдань у спра-</p>	<p>На думку тов. Петровського, соціалістичне змагання в сільському господарстві повинно призвести до дальшого посилення темпу його колективізації. До змагання треба притягти цілі села, комуні, артіль, радгоспи і т. інш. Воно має відбуватися під гаслом зміцнення колективного руху. Треба,— говорить у своєму листі тов. Петровський,— щоб передові райони повели за собою всі інші*.</p> <p>Тов. Петровський радить ширше висвітлювати перебіг соціалістичного змагання в сільському господарстві на сторінках преси і, насамперед, у се-</p>
	<p>цьому питанні якнайбільше ініціативи.</p> <p>Комнезами повинні поставити перед селянством питання про організування громадських розсадників посадкового матеріалу, що його нам бракує. На Мелітопільщині загальні збори селян з сел ухвалили посадити 50 дес. громадського саду. Закладено великий розсадник. За 2—3 роки це село матиме 300 дес. культурний фруктовий сад.</p> <p>Досвід цього села має використати все селянство степових смуг. Селянство, безперечно, відшукає потрібні для цього засоби.</p> <p>Далі треба перед усією бі-</p>

Лист Г. Петровського до колгоспників Зінов'ївщини розгорнути соціалістичне змагання. Газ. “Червоний шлях”, 1929 р. Фонди ДАКО

Так, у колгоспі ім. Сталіна Мартинівської сільської ради Новоархангельського району в бригаді № 1 на 1933 рік встановили норми виробітку на основних роботах, визначили за них трудодні та підраховали фактичне виконання [1]:

<i>види робіт</i>	<i>денна норма/га</i>	<i>скільки за це трудоднів</i>	<i>фактично виконано/га</i>
оранка 1-лемішним плугом на глибину 10 см	0,5	2,5	0,38-0,40
боронування бороною двома кіньми у 2 сліди	2,5	1,5	2,00
сів сівалкою з трьома кіньми трьома особами	4,0	4,75	2,50
сапання зернових (дуже засмічені)	0,25	1	0,25
сапання зернових (слабо засмічені)	0,50	1	0,50
просапка тех.культур (сильно засмічені)	0,10	1	0,6
просапка тех.культур (слабо засмічені)	0,17	1	0,15

Норми в колгоспі ім. Воровського Долинівської сільської ради Бобринецького району затвердили такі [2]:

<i>вид робіт</i>	<i>денна норма/в га</i>	<i>фактично вироблено/в га</i>	<i>розцінка в трудоднях</i>
оранка 3-х лемішним плугом	1,5	1,29	1,5
боронування 1 конем	2,5	3,00	1,00
посів 17-рядною сівалкою	6,0	4,5	1,75
сапання зернових сильно замічених	0,5	0,42	1,25
сапання кукурудзи сильно засміченої	0,17	0,15	1,25

Виконати всі норми, дочекатися від бригадира справедливого їхнього оцінювання в трудоднях, а потім отримати за роботу суттєву платню зерном чи коштами – перетворилося ледь не для всіх колгоспників у справу нереальну. Станом на 30 червня 1933 року, тобто, за півроку, члени бригади № 1 колгоспу ім. Сталіна Мартинівської сільської ради Новоархангельського району виробили і заробили [3]:

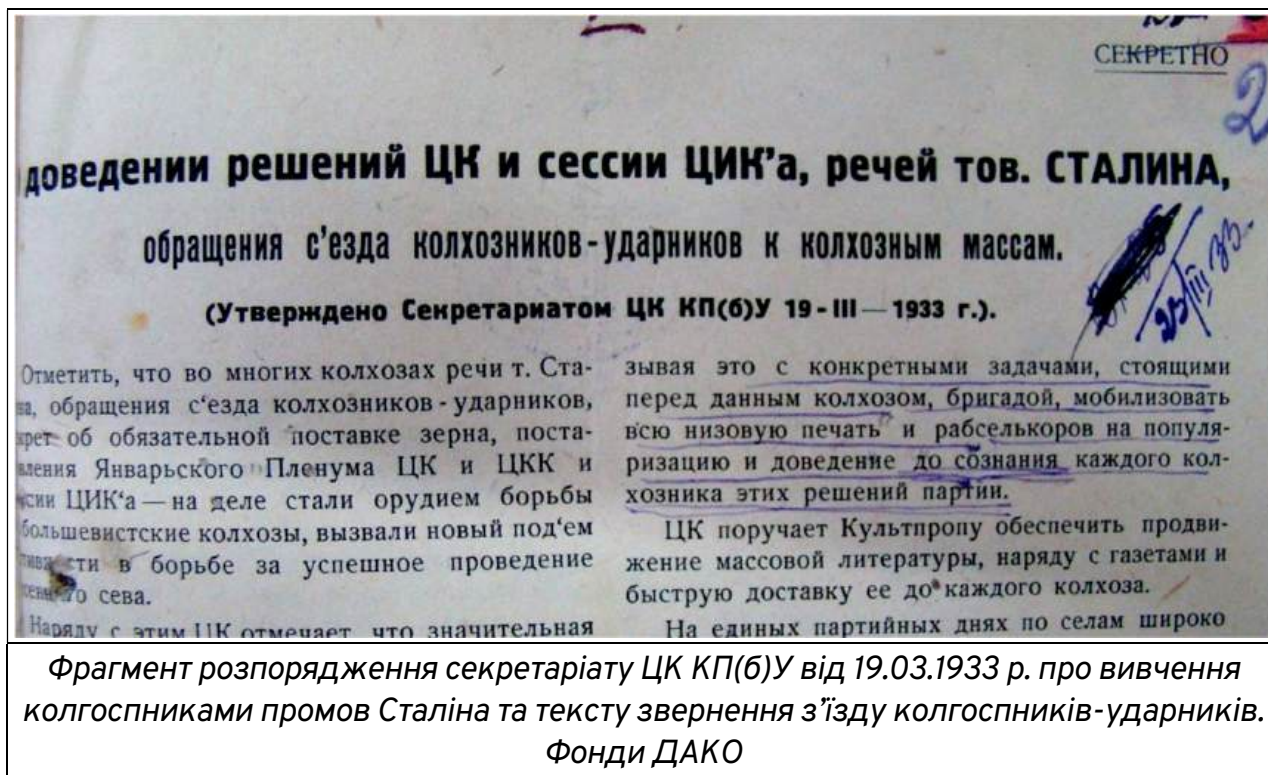
види робіт /прізвища колгоспників	сума /в крб.	к-сть трудоднів
I. Основні роботи (оранка, сівба):		
Гнидюк Микола	65,49	53
Горб Кирило Прок.	101,96	92
Горб Федось Петр. та ін.	49,56	42
II. Другорядні роботи (боронування, погоничі при сівбі):		
Покрищенко Іван Федорович	12,54	35
Кравченко Іван Андрійович	31,90	47
Покрищенко Василь Ант. та ін.	31,42	41
III. Доярки		
Резнік Палажка	89,53	120
Макаренко Параска	31,33	60
IV. Сапання (зернові, технічні культури):		
Кучеренко Лідія Ант.		
Кучеренко С.Г.	28,62	31
та ін.	44,53	90

Зрозуміло, що всіх нарахованих на трудодні коштів колгоспники ніколи не отримували, адже з них вираховували за громадське харчування, щорічні державні позики, на податки та самообкладання, за отримане за результатами господарювання зерно тощо.

В колгоспі ім. Воровського Долинівської сільської ради Бобринецького району за час з 31 березня по 1 липня 1933 року, тобто, за 90 днів, сівальнику Роману Грасову записали 22,31 трудоднів, волочильнику Роману Білокашенку – 23,69 трудоднів, сівальнику Григорію Хлеповставу – 31,58 трудоднів, волочильнику Павлу Граненпу – 25,61 трудоднів; погоничам Марії Педаренко – 20,58 трудоднів, Катерині Сергатовій – 19,24 трудоднів, Пантелю Голубовському - 28,81 трудоднів; конюхам Пантелію Луценку – 24,00 трудоднів, Михайлу Лазаренку – 29,60 трудоднів [4]. Тобто, щоденне вироблення ними трудоднів виявилось доволі мізерним. Зрозуміло, що таким нікчемним буде і їх наповнення, незважаючи на те, що робочий день тривав зранку і до смеркання за примітивного і обмеженого харчування. Це повністю відбивало бажання у колгоспників добросовісно і з усією віддачею працювати.

Практично в усіх колгоспах облік вироблених колгоспниками трудоднів вівся абияк. Так, у колгоспі ім. Шевченка Суботцівської сільської ради Знам'янського району при перевірці правильності зарахування трудоднів на час посівної 1933 року Василю Плужнику не дорахували 1,36 трудоднів,

Григорію Гаяну – 1 трудовень, Мусію Підлісному – 3 трудовні. Тоді “невідомо куди” поділися загально 29,76 трудовнів. Деяким колгоспникам взагалі приписали 8,22 трудовнів за невиконану роботу. Ситуація з нарахуванням трудовнів у колгоспі “Червоний декабрист” с. Мотронівка Знамянського району, як про це свідчить акт перевірки за 1933 рік, виявилася такою: бригадири самі не знали норм виробітку, своєчасно не обліковували об’єми робіт, а то й зовсім їх не заміряли, бригадир-огородник Гончаренко завів повну зрівнялівку в зарахуванні трудовнів, неправильно нарахувували трудовні за перевиконання норм, правління колгоспу нарахувували більше трудовнів ледарям, ніж ударникам [5]. Ще одне поширене тоді шахрайство з трудовднями: як правило за одну й ту саму роботу родичам бригадирів чи голів колгоспів записували їх більше, ніж рядовим колгоспникам, які не мали таких покровителів.

Так, у колгоспі ім. Котовського Знамянського району дружинам членів правління, рахівника і обліковця записували трудовнів у 2 – 3 рази більше, ніж рядовим колгоспницям, які працювали того дня поруч. Коли незаконно наховані трудовні порівняли з нахованими ударницям, то з'ясувалося, що вони не ударниці, а “ледарки”. “Приклади” героїчної праці “демонстрували” дружина завгоспа Параска Манюта: за 13 виходів на роботу їй наховали 30 трудовнів. Дружина обліковця Тетяна Черкас за 15 днів серпня 1933 року заробила 26 трудовнів. “Ударницею” серед них виявилася Параска Дубровська, ще одна привілейована дружина, яка за 15 днів серпня отримала 31 трудовень [6]. Якщо обраним жінкам дописували трудовні за невиконану роботу, то багатьох колгоспниць правління колгоспу

ім.Котовського штрафувало, відбираючи чесно зароблені трудові. Система обліку праці в цьому колгоспі та розміри винагород членів правління стали об'єктом розгляду Знам'янською районною прокуратурою. Так, якщо рядові колгоспники товкли в ступі якусь пригірщ зерна, щоб з нього виготовити їжу, то голова колгоспу Мирошник за 20 днів серпня 1933 року отримав 35 кг борошна, 89 літрів молока, 13,5 кг м'яса, 2,5 кг цукру, і частину продуктів через дружину продав. Бригадир Пастика, отримуючи з комори продукти для громадського харчування, половину давав у загальний котел, іншу - привласнював.

Ось ще один типовий приклад: бригадири Федот Бабич та Сергій Чернявський з колгоспу "Більшовик" с.Стара Осота Олександрівського району постійно робили приписки на користь, зрозуміло, родичів. Так, Бабич у наряді № 21 від 30 червня 1934 року, при однакових умовах виробництва, записав своїй дружині на 0,75 трудових днів більше, ніж іншим колгоспницям. Бригадир Чернявський за нарядом № 6 від 19.03.1934 року записав колгоспницям по 0,5 трудових днів, а своїй дружині - 1 трудовий день, тобто, в 2 рази більше за однаковий об'єм робіт [7]. Це ще й добре, що їхні дружини взагалі виходили на роботи, адже незабаром утвердилася практика, що всі вони як одна "тяжко хворіли", тому, як правило, сиділи вдома.

Безладдя та плутанина в нарахуванні трудових днів перетворилися на хронічні. Так, у червні 1934 року здійснювалася перевірка правильності записів трудових днів у колгоспі ім.12-річчя Жовтня Кучерівської сільської ради Знам'янського району. Примітно, що в усіх випадках перевірок, що попереднього, що нинішнього років, ініціатива належала виключно "передовим" колгоспникам, які самі створювали комісії для цієї роботи. Зокрема, в с.Кучерівка в колгоспі ім.12-річчя Жовтня, перевірку здійснили комсомольці Д.Чередник, Г.Чернецький, І.Горбовий. Вони з'ясували, що не всі трудові бригадири записували до трудових книжок колгоспників, записи відбувалися не після виконаних робіт, а набагато пізніше, деяким колгоспникам записували роботу інших працюючих, чомусь трудові дні ставили прогульникам тощо. Так, колгоспнику Мартинову записали 0,5 трудових днів, що їх виробила Наталка Голик, Чернецький пропустив два дні роботи, проте йому записали трудові дні, пропав один трудовий день в Оксани Черепяхи. Іван Безай працював 4 дні, а йому не дописали 1,4 трудових днів, також йому не записали 1,09 трудових днів за посів 2,5 га [8]. Акти перевірок правильності записів трудових днів виявили такі "хвороби" також в колгоспі ім.Постишева Донино-Кам'янської сільської ради, в колгоспі ім.Будьоного Трепівської сільської ради тощо.

Глум та знущання з колгоспників – ще одна типова колгоспна традиція. Так, у колгоспі ім.Якіра Грузчанської сільської ради Зінов'ївського району голова колгоспу Шаповалов, член правління Півень застосовували проти

односельців такі “стимули”: весною 1933 року ходили по хатах колгоспників і виганяли на роботу, б'ючи їх при цьому. Колгоспниці Наталії Ждан та її сестрі зав'язали руки, заперли в повітці, а з печі вийняли горщик з їжею і вилили додолу. Побоїв також зазнали колгоспниці Уляна Колесник, Соня Киян та ін. [9].

Також несправедливою виявилася система нарахування на трудодні. Так, у колгоспі “Поновлена земля” Мартинівської сільської ради Новоархангельського району сім'я Йосипа Ткаченка, а це 9 душ, з яких лише двоє працездатних, виробила 600 трудоднів, а отримали на них 90 кг зерна, від чого в літо 1933 року всі попухли від голоду [10].

Причинами систематичного невиконання норм виробітку були не тільки завищені вимоги до об'ємів робіт, але й постійне голодування колгоспників: зайве нагадувати, що фізично виснажена людина, як і робоча худоба, попри бажання, не мала сил якісно і продуктивно працювати. І де там взятися тим силам, якщо колгоспникам вже після перших колгоспних жнив, не говорячи про наступні, не мали чого вволю їсти. Всі вироблені трудодні, навіть якщо вони кількісно й збільшувалися до кінця року, не мали скільки-небудь значного реального наповнення ні зерном, ні грошима. Адже колгоспників протягом всього їхнього життя так хитро обплутали різноманітними податками та повинностями, що ті завжди перебували в стані постійної вини перед владою. Тому зерно, кошти, та ін., що вони теоретично могли отримати на трудодні, часто йшло на покриття тих боргів. Крім того, невеликі присадибні господарства селян обкладалися величезними натуральними податками, за несплату яких наставала тяжка відповідальність: конфіскація майна та житла, арешти, тюрми, побої...

В політдонесенні, що його весною 1933 року відправив начальнику політуправління Наркомзему СРСР начальник політвідділу Тишківської МТС Лінецький, на той час його щомісячна зарплата становила 450 крб., крім неї він отримував також продуктивний пайок та добротний одяг, повідомлялося про наповнення грошима трудоднів у колгоспах, підпорядкованих цій МТС. На кінець 1932 року вони були такими: у 8 колгоспах – 25-50 коп., у 14 колгоспах – 50-75 коп., у 7 колгоспах – від 75 коп. – до 1 крб., у 5 колгоспах – понад 1 крб. Схоже на те, що Лінецький утаїв результати наповнення коштами трудоднів у 9 інших колгоспах, адже у підпорядкуванні цієї МТС перебували, нагадаємо, 43 колгоспи. В чому був правдивим начальник політвідділу, так у тому, що в політдонесенні, направленому до Москви, зробив такий висновок: “немає жодного колгоспу, де повністю розраховалися з колгоспниками, оскільки немає у колгоспах зерна, коморі порожні, з колгоспниками немає чим розраховуватися”. А крадіжки, твердив Лінецький, стали практикою в кожному колгоспі [11]. І не дивно, адже натуральна вартість одного трудодня в

колгоспах Новоархангельського району сягала в 1932 році 270 грамів зерна [12]. Зрозуміло, що місячна заробітна плата Лінецького рівнялася, а в багатьох випадках і перевищувала, річне наповнення грошима трудоднів сотень колгоспників Тишківського району.

Щодо наповнення трудоднів зерном та коштами, то рік від року хоч і різнився, проте достатку в колгоспних сім'ях ніколи не було. Так, з 26 колгоспів, що перебували в зоні дії Златопільської МТС, у 1932 році на один трудодень припало: у 18 – від 1 до 2 кг зерна, у 8 – менше 1 кг. У 1933 році запланували видати на трудодень: від 1 до 2 кг – у 2 колгоспах, від 2,1 до 3 кг – у 3 колгоспах, від 3,1 до 5 кг – у 8 колгоспах, від 5,1 до 7 кг – у 10 колгоспах, від 7,1 до 10 кг – у 3 колгоспах. Однак, то були лише плани [13].

У господарствах Бобринецького району видавати на трудодні в 1933 році запланували так: у колгоспі ім. Сталіна Пустопільської сільської ради видати по 6,0 кг на трудодень, у колгоспі "Крок уперед" Кетрисанівської сільської ради – 3,7 кг, у колгоспі "Червоний шлях" Червонодолинівської сільської ради – по 2,8 кг [14]. Скільки насправді і чого саме видали – невідомо, однак з впевненістю можна стверджувати, що між намірами і дійсністю – різниця суттєва, а реального зерна в колгоспників завжди було менше, ніж обіцяли. Це підтверджує скарга колгоспниці колгоспу ім. Сталіна Пустопільської сільської ради Бобринецького району Марини Ворони, що її жінка написала на початку 1934 року до політвідділу МТС з приводу того, що вона хоч і отримала на трудодні зерно за 1933 рік, але тільки ячмінь, до того – прілий. Тож просила, аби її дали хоч трохи жита. "Жита в колгоспі немає!" - відповів голова правління Палчіневський [15].

В 1933 році колгоспниці колгоспу "Більшовик" Староосотської сільської ради Олександрівського району за рік роботи отримали: Ольга Гутенко – 195 кг зерна, Марфа Стадник – 433 кг, Павлина Гладка – 360 кг, Оксана Бабиц – 297 кг, Текля Кулинич – 247 кг, Ониська Редька – 375 кг [16]. Всі вони – не рядові колгоспниці, а ударниці, тобто працювали краще за інших, тож і отримали більше, ніж інші колгоспники, за що й удостоїлися почесного звання. Нагадаємо, що тільки в травні 1933 року в колгоспі "Більшовик", як про це доповідав начальник політвідділу МТС ім. Петровського Бондарець, померли від голоду 120 душ. У колгоспі "Іскра" містечка Олександрівка (голова правління Беркін) у 1933 році на трудодень теоретично припало 3,950 кг зерна, однак колгоспники насправді отримали тільки по 1,90 кг. Коштів на 1 трудодень нарахували 84 коп., а видали "на руки" по 50 коп. [17].

У 1933 році колгосп ім. Балицького Світлопільської сільської ради Новопраського району зібрав 500,93 цнт зерна озимої пшениці, державі віддали 171,30 цнт, чимало зерна пішло на розрахунки з МТС, все інше залишили на посівну, тому видавати колгоспникам на трудодні не було чого.

З намолочених 169,40 цнт жита державі здали 96,0 цнт., частину відібрали на посівну, а на трудовні визначили 11,9 цнт. Жито, єдине зерно, що його отримали колгоспники артiлі ім. Балицького за результатами праці в 1933 році, бо озимої та ярої пшениці, ячменю та вівса їм не дісталося [18].

Про те, як святкували чергові роковини Жовтня в колгоспі “1-е Травня” Бобринецького району, доповів політвідділу Бобринецької МТС уповноважений Воронін. Того святкового дня – в листопаді 1933 року, до клубу зійшлися всі жителі села – діти і дорослі, діди і баби. А що, мов той магніт, потягло колгоспників до клубу? Ось що: після доповіді Вороніна “Про історію Жовтневих свят” зробили обід для всіх! Приготували борщ з бараниною і м’ятою картоплею з м’ясом, та кожному – по великому куску хліба. Ударникам дали по 8-10 крб. премії. Пізно ввечері організували танці. Виступаючому хтось з місця задав питання: чому і в 1933 році на трудовень дали тільки по 1 кг 700 грамів хліба? Сумнівно, що якусь переконливу відповідь колгоспник отримав, проте напевне потрапив на замітку інформатору ДПУ. На збори з’явилися і троє колгоспників, з них – дві жінки, “зовсім фізично слабкі, гостро потребують харчування”, - писав у доповідній уповноважений Воронін [19].

Надії на покращення матеріального становища колгоспників у 1934 році знову не справдилися. Оскільки, вкотре нагадаємо, колгоспи створювалися не заради селян та поліпшення їхнього добробуту. Так, крім виконання державних зобов’язань колгоспами, у 1934 році, як і в попередні, наклали плани по зерну і на самих колгоспників, а також на одноосібників. Так, по містечку Олександрівка колгоспників попервах зобов’язали здати з власних господарств 500 пудів зерна, а потім збільшили ще на 83 пуди. З колгоспників с. Янівки вимагали здати 583 пуди зерна, с. Любомирки – 233,3 пуди, з сіл Несваткове та Нової Осоти – по 350 пудів тощо. Не залишили в спокої і одноосібників. 22 вересня 1934 року в політвідділі Олександрівської МТС їм збільшили плани по зерну: для Олександрівки – на 70 пудів, для Нової Осоти – на 200 пудів, для Янівки – на 400 пудів тощо [20].

Закономірно, що кількість визначеного на трудовень і реально отриманого в 1934 році в колгоспах Олександрівського району суттєво різнилося [21]:

<i>село/господарство</i>	<i>заплановано зерна/ кг</i>	<i>видано зерна/кг</i>
с. Несваткове, ім. Любченка	2,5	1,900
с. Бірки, ім. Крупської	2,0	0,530
с. Н.Осота, ім. Петровського	2,5	1,570
с. Китайгород, “Незаможник”	2,1	0,0
с. Івангород, “Перемога”	1,3	1,00
с. Івангород, “Прогрес”	1,8	1,60

с. Триліси, “Перемога”	2	2,00
с. В. Верещаки, ім. Шевченка та ін.	2,3	2,00

Така ситуація стосувалася і щодо виплат колгоспникам “живих” коштів:

<i>село, господарство</i>	<i>заплановано коштів/ крб.</i>	<i>видано коштів/ крб.</i>
с. Несваткове, ім. Любченка	0,84	0,50
с. Бірки, ім. Крупської	0,75	0,50
с. Н. Осота, ім. Петровського	0,58	0,0
с. Китайгород, “Незаможник”	0,75	0,60
с. Івангород, “Перемога”	1,0	0,60
с. Івангород, “Прогрес”	0,74	0,50
с. Триліси, “Перемога”	0,49	0,0
с. В. Верещаки, ім. Шевченка та ін.	0,39	0,25

Отже, колгоспна система, що остаточно утвердилася Голодомором, аж ніяк не стимулювала колгоспників до наполегливої, самовідданої та старанної праці. Однак після жнив 1932 року влада наважилася безжалісно відібрати в колгоспників практично все зерно, а згодом – і все їстівне. Від цього померли голодною смертю мільйони селян. А живих переконали, що інших джерел та ресурсів для прожиття в колгоспників віднині немає, крім, звичайно, колгоспу та присадибної ділянки, тож більшість зі своєю долею новітніх кріпаків змирилися. Проте мотивація до праці в них від цього не зросла, тому трудова дисципліна практично в усіх колективних господарствах, через відсутність дієвих матеріальних стимулів, завжди залишалася на низькому рівні.

Закономірно, що чергові роковини Жовтня – новий комуністичний ритуал, що нібито завжди відбувався, на переконання партійних вождів, у “обстановці великого трудового і політичного піднесення мас”, і супроводжувався “виконанням і перевиконанням” намічених партією завдань, тому колгоспники, робітники і трудова інтелігенція сприймали цей день “як найбільше і радісне свято” в їхньому житті.

Готувалися до цього свята і в колгоспі “Нове життя” Ворошилівської сільської ради Бобринецького району. Там 5 листопада 1934 року відбулося засідання правління, де розглянули питання “Про хід підготовки до Жовтневих свят”. Правління ухвалило: закінчити до роковин Жовтня осінню оранку, завершити мобілізацію коштів, довершити виконання планів по м’ясу та молоку. Зрозуміло, що ці виробничі завдання та плани аж ніяк не сприймалися як святкові, тому

вирішили організувати 7 листопада урочистий обід. На що погодили виділити з колгоспу 40 кг борошна, 50 кг картоплі, 5 кг олії, зарізати підсвинка та видати аванс колгоспникам по 5 копійок на трудовдень. Також зобов'язали завідувача школи № 4 підготувати доповідь “Про досягнення за роки після Жовтневої революції” [22].

Отже, навмисний голод, репресії, розкуркулення та виселення, мізерне наповнення трудовднів – це були, так би мовити, оті неймовірно болісні “батого” для абсолютно безправних і знедолених українських хліборобів, що змушували їх коритися владі.

Проте керманичі держави вдалися до ще одного методу підвищення зацікавленості колгоспників у результатах їхньої фактично підневільної праці, манячи своєрідним солодким, проте доволі невеликим за розмірами “пряником”, розраховуючи цим на збільшення виробництва сільськогосподарської продукції. Ним стало т. зв. “соціалістичне змагання”. В його основі – не тільки споконвічне людське суперництво та прагнення бути першим. Нині, в умовах “соціалістичних злиднів”, на фініші такого змагання переможців, їх комуністична влада називала ударниками, чекала примітивна винагорода, тобто, те, чого колгоспників влада перед цим доценту позбавила. Це й були оті стимули, доволі примітивні, що змушували багатьох голодних, аби як одягнених селян наввипередки стартувати, аби хоч що не-будь отримати з тієї обіцяної нагороди, загалом мізерної порівняно з виробленими ними матеріальними благами.

Підписання умов соціалістичного змагання між робітниками заводу “Червоний профінтерн” (м. Зінов’ївськ) та колгоспниками с. Грузьке (Зінов’ївський р-н.), газ. “Червоний шлях”, 1930 р. Фонди ДАКО

В промисловості таку систему вбогих стимулів для переможців змагання запровадили після ліквідації НЕПу, і вже незабаром вона перекочувала в село. Саме в колгоспах це проявилось особливо карикатурно за формою та принизливо за рівнем винагород. Фактично колгоспників змушували змагатися один з одним, в боротьбу, часто формальну, включалися бригади та ланки, колгоспи та радгоспи. Так само змагалися між собою цілі райони. А переможці як приз за тяжку й виснажливу працю отримували нагороди, але які! Ними були: вибракуване через хвороби поросся – це в кращому випадку, кофта, спідниця, хустка, штани, кілька карбованців чи, навіть, кілька кілограмів зерна, зрідка мед, і надзвичайно рідко - взуття. Крім матеріальних стимулів, а ресурсів для них катастрофічно бракувало, широкого поширення набули моральні заохочення. Тож переможцям вручали "перехідний червоний прапор", такого ж кольору вимпел або "похвальну грамоту", великого розповсюдження набули "сталінські путівки", які, повторимось, крім моральної втіхи абсолютно нічого матеріального для ударників не додавали. Але раділи й цьому, адже інші навіть таких "нагород" не отримували, а дістати подібне не могли. З часом держава розщедрилася, тож серед колгоспників з'явилися орденосці, депутати рад усіх рівнів, члени президій усіляких зборів, пленумів та засідань. Однак суті колгоспної системи це не міняло: колгоспники зажди залишалися матеріально обділеними, а їхня нещадна експлуатація тільки підсолоджувалася різноманітними обіцянками про щасливе і заможне життя, що скоро настане, варто лише подолати ще одну сходинку, наприклад – досягти рекордних врожаїв або надоїв. Але оте "щасливе майбутнє" для задурманених колгоспників так ніколи і не наставало, адже колгоспи, повторимось, створювалися не для ошчасливлення селян, а для їхнього визиску.

Соціалістичне змагання в колгоспах цілковито запрацювало з весни 1931 року, продовжилося наступного року. Так, 10 лютого 1932 року в Знам'янці райком партії та райвиконком організували районний зліт конюхів, куди делегатами відправилися найкращі з них. Така посилена увага саме до такої категорії колгоспників мала просте пояснення – наближалася весняні роботи, кожна з яких без коней не обходилася. З понад сотні делегатів 29 вважалися ударниками. Саме їм і вручили премії: 6 піджаків, 3 пари черевиків, 6 штанів, 6 відрізів тканин тощо [23].

11 вересня 1932 року запланували провести в Знам'янці зліт колгоспників-ударників. За результатами участі в жнивах у колгоспах визначили переможців змагань. Так, у зоні дії Трепівської МТС таких ударників налічувалося 160, і всі як одна - жінки. По Дмитрівській МТС ударниками визначили теж 160 колгоспників, по Цибулівській МТС – 130. Вже сам факт обрання делегатами зльотів сприймалося як нагорода, та, крім того, чимало з

них сподівалися на отримання від президії якихось подарунків. Зрозуміло, що мова на зльоті колгоспників-ударників йшла про осінні польові роботи та завдання на них кожного делегата [24]. Тож довіра, продемонстрована кожному з них лише фактом делегування на зліт, отримання там піджака чи шматка матерії, слугували тими стимулами, що змушували подвоювати сили на колгоспних роботах, що влада, без сумніву, прорахувала.

Змагалися і в 1933-му. Рік видався трагічним, адже, спричинивши серед колгоспників, зокрема, і серед ударників, величезну смертність від голоду, комуністична держава цим показала хто в хаті господар. Так, у с. Юр'ївка нинішнього Компаніївського району за результатами праці в 1932 році ударниками проголосили сім'ю кандидата в члени партії Кузьми Старінова – він та дружина вважалися активістами-ударниками та опорою партії на селі. Утримували вони троє малолітніх дітей від 5 до 7 років. Станом на 17 лютого 1933 року з їстівного в сім'ї залишилися тільки троє буряків. Членам комісії, сформованої з лікарів Зінов'ївська, які в середині лютого 1933 року відвідали родину Старінових, жінка, одночасно плачучи і сміючись, заявила: “Інших виганяли на роботу, сама показувала, як працювати, а зараз помираємо. До кого підеш просити, всі виганяють з хати, кажуть: “Ти ж ударниця!” Два тижні їли м'ясо дохлого коня, а зараз і цього немає!” [25]. В артілі “Єднання” с. Високі Байраки Зінов'ївського району колгоспницю Стокоз, матір 5-х дітей, теж проголосили ударницею. Однак на кінець зими 1933 року її діти почали пухнути від голоду. Вдова звернулася до голови колгоспу Бондаренка з проханням допомогти порятувати її дітей. Однак голова відмовив. Незабаром двоє дітей ударниці Стокоз померли [26]. Ударником у колгоспі “Червона зірка” Високобайрацької сільської ради числився і Пантелій Чудов. Мав сім'ю з 5-ти душ. Всі неймовірно голодували. Ударник звернувся до голови колгоспу Кравченка, аби правління хоч чимось їм допомогло. У відповідь почув відмову. Пантелій Чудов, який добросовісно працював у колгоспі і навіть вважався ударником, спочатку опух від голоду, а 28 лютого 1933 року помер [27].

Проте навряд хто тоді зважав на плачі та прохання голодних ударників! А вже весною та в жнива 1933 року знову “розгорілося” соціалістичне змагання, бо як без нього можна виростити хліб. Час обрали вдало: голодні люди й так ладні старанно й наввипередки працювати навіть за миску юшки чи жменю борошна, лише б їх отримати. Однак, і серед них вибирали кращих, т.зв. ударників, інші опинялися в категорії “симулянтів”, “ледарів” тощо. Але і одні, й другі задовольнялися загалом мінімумом наповненості трудоднів, зате перші отримували трішки більше матеріальних благ фактично за рахунок інших. Тобто, відбувався тільки

перерозподіл встановленого державою примітивного мінімуму для колгоспників. У цьому вся суть соціалістичного змагання в колгоспах. Однак багатьом ударникам та їхнім сім'ям це не допомагало вижити.

Зрозуміло, що ініціаторів таких соціалістичних змагань знайти серед колгоспників аж ніяк не можна. Бо за них – голодних і злиденних, це зробила держава, щоб витиснути з напівживих людей ще більше сил на колгоспному полі. Так, у лютому 1933 року, в розпал голоду, на 1-му Всесоюзному з'їзді колгоспників, що відбувся загальною під цинічним гаслом "Зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників – заможними!", ухвалили якнайширше, залучивши кожного селянина, розгорнути "соціалістичне змагання". За його реальне втілення взялися політвідділи МТС. Зокрема, типові договори соціалістичного змагання між конюхами, в'язальницями, сівачами, орачами, косарями, сапальницями, бригадами та ланками, бригадами та ланковими, розробили в політвідділі Трепівської МТС. І цим особисто опікувався його начальник Петровський. Для поширення такої форми організації праці в колгоспах, як соціалістичне змагання, на початку літа 1933 року скликали до МТС на нараду голів колгоспів, членів правлінь, секретарів партійних осередків та жінок-колгоспниць. Від імені колгоспників виступили наперед підготовлені оратори, які палко закликали включитися в соціалістичне змагання. Всі учасники наради одноголосно підтримали цю ініціативу. Звісно, що за деякий час умови змагання покійно схвалили в усіх 50 колгоспах зони дії Трепівської МТС, бо "не схвалити" ДПУ обов'язково розцінило б як "антиколгоспний виступ". Напередодні жнив, у липні 1933 року, до колгоспу "Гігант" с. Оситняжка прибули за викликом політвідділу МТС представники 20 найближчих колгоспів, які взяли участь в мітингу. Через п'ять днів договори соціалістичного змагання підписали 130 колгоспних бригад. Подібні мітинги та масове підписання договорів про соціалістичне змагання відбулися в усіх МТС Зінов'ївщини. Умови такого змагання передбачали, що бригада або ланка-переможець, після виконання всіх завдань і норм, чи їх перевиконання, отримувала перехідний Червоний прапор, а члени бригад-ланок нагороджувалися преміями: мануфактурою, зерном, м'ясом тощо. Ті бригади-ланки, що не виконували доведених норм і завдань, передбачених умовами змагання, "нагороджувалися" прапорами з рогами, а бригадирам вручали зеленого гарбуза чи дірявого солом'яного бриля, або черепаха (вигадки таких принижень і глузувань не мали меж). Підсумки змагань підбивали пізно ввечері щодня [28].

А ось як рекомендував організувати влітку 1933 року в колгоспах Знамянського району соціалістичне змагання секретар райкому партії Завадський: "На стимулювання кращих колгоспників, які виконують та

перевиконують денні норми виробітку, треба створювати певні фонди з продуктів: молоко, мед, борошно за рахунок 10% від фактичного обмолоту. Премії видає безпосередньо бригадир після роботи кожного дня. Норми премій на одного колгоспника: пляшка молока чи стакан меду, чи 2-3 порції вареного м'яса або борошно” [29].

Всі колгоспники, навіть попри небажання, адже могли отримати різноманітні звинувачення, теж включалися до таких змагань. Адже створена система примусів та репресій обов'язково проголосила б відмовників “суспільно шкідливими” чи “класово ворожими” елементами, які “підривають політику партії та уряду в колгоспному будівництві”, або “саботажниками” та “ледарями”, і нещадно покарала б таких. Тому, підкоряючись владній команді, що надходила з Москви, рядові члени колгоспів змагалися один з одним, отримуючи як винагороду т. зв. “сталінські путівки”, одноразово борошно чи зерно, мануфактуру, одяг та взуття, інколи кілька карбованців – все те було для багатьох неймовірною розкішшю.

З деяких ударників формувався новий актив, ладний заради дещо більшого шматка хліба, але не набагато товстішого від того, що його отримували решта колгоспників, сліпо і безкомпромісно виконувати всі забаганки влади. При цьому новим активістам випала з пам'яті доля їхніх попередників, які здійснювали розкуркулення, руйнували храми, допомагали організовувати колгоспи, відбирали в зиму на 1933 рік все їстівне в односельців - їх теж переполовинили голодом, репресіями, хворобами тощо. Нині настала потреба в нових активістах, названих ударниками. Це класичний приклад поділу колгоспників на окремі, штучно виплекані антагоністичні групи, культивування серед них заздрості, підозр, недовіри, доносів, руйнування згуртованості та єдності між односельцями. Так, у 20-х роках селян навмисне поділили на “куркулів”, протиставивши їх “наймитам”. У 30-х роках з'явилася в руках більшовицьких шахраїв стара мічена карта: звідкілясь знову взяли знищені ще у 20-х роках “куркулі”, яким нині протиставили “свідомих” колгоспників. Коли знищили куркулів і залишилися тільки колгоспники, то їх теж влада поділила, всіляко шельмуючи “симулянтів”, “підкуркульників”, “саботажників”, “ледарів”, одночасно пестячи незначними матеріальними подачками та довірою щойно “вирощених” ударників.

Так, ударнику Коваленку (колгосп “Гігант” с. Оситняжка Знам'янського району) доручили відповідати за стан колгоспного кінського поголів'я, слідкувати за конюхами, аби ті не крали фураж, виявляти серед них “шкідливий елемент”, проводити роз'яснювальну роботу про те, яке велике значення має добросовісний догляд за кіньми тощо, (ніби конюхи такого не

знали!). Загалом до осені 1933 року в цьому колгоспі нараховувалося 45 ударників-активістів. Проте, настільки до таких була велика довіра влади, свідчить той факт, що зерно на державний зсипний пункт доручили возити тільки ударнику Швецю, а ударнику Ткаличу – слідкувати за виконаннями виробничих норм колгоспниками, виявляти як ударників, так і симулянтів, фіксувати прогули тощо. Ударник Приймак наглядав за якістю в'язання снопів, збирання колосків. Ударниця Н. Сусенко виявила, що конюх Василь Бойко крав фураж у коней. Ударник Паганець з колгоспу "Червоний прогрес" (с. Божедаївка) викрив колгоспницю Ольгу Бакаленко, яка неякісно здійснила волочіння ґрунту. Загалом по колгоспах зони дії тільки Трепівської МТС таких ударників-активістів у 1933 році налічувалося 800 [30].

А. М. Святець – колгоспник-активіст. 1933 р. Олександрійський р-н. Фонди ЦДКФФАУ

Під час охорони зерна з'явилася ціла плеяда ударників, ладних пожертвувати долями та життям своїх односельців заради власної миттєвої вигоди отримати за вірну службу подачку. Крім того, ударників влада всіляко виділяла з-поза інших колгоспників, формуючи в них зовсім інший світогляд: їх залучали до навчання в політгуртках та політшколах. Згодом вони вже самі організовували бесіди в полі і на бригадах, активно виявляли виробничі недоліки та "шкідників", писали викривальні замітки до стінних та районних газет, виступали на зборах з обов'язковою підтримкою влади, вносили, напоумлені все тією владою, пропозиції, про якнайшвидше

виконання усіх державних та зустрічних планів, закликали вчасно віддавати кошти на різноманітні державні позики тощо.

Змагання за трохи більший кусень хліба почало давати, на думку начальника політвідділу Трепівської МТС Петровського, разючі наслідки. Так, при нормі для в'язальниць снопів скласти за світловий день 5 кіп, більшість з них давали по 7 - 9. Завдяки ударництву вдалося також досягти великих темпів здачі державі хліба. Так, 4 серпня 1933 року колгоспи зони дії Трепівської МТС вивезли державі 36 тонн зерна, наступного дня – 54 тонни, 7 серпня – 78 тонн, а через день, 9 серпня, 150 тонн [31]. Вивезення зерна з колгоспів улітку 1933 року дістали назву “Сталінські валки”.

Ударники колгоспу “Червона нива”. Гайворонський р-н, 30-і рр ХХ ст. З колекції В. Дерезовського

В червні 1933 року, напередодні жнив, у соціалістичне змагання між собою включилися бригада №1 та бригада №2 колгоспу “Червоний Жовтень” Зеленогаївської сільської ради. Бригадири Яків Петровський та Антон Скарбовий від імені членів бригади зобов’язалися роботу розпочинати о 3 год. 30 хв., всі денні завдання виконувати на 100%, закінчити жнива до 10 липня, а план хлібоздачі виконати до 1 вересня 1933 року.

Напередодні жнив 1933 року заключили договір на соціалістичне змагання колгосп “Червоний партизан” (зона дії Трепівської МТС) та колгосп

ім. газ. "Комсомольська правда" (зона дії Дмитрівської МТС) Знам'янського району. Обидва колгоспи зобов'язувалися достроково виконати державні плани хлібозаготівель, на 100% розрахуватися з МТС, скосити та заскирдувати 100% посівів тощо. Визначили і дати закінчення робіт: у колгоспі ім. газ. "Комсомольська правда" жнива обіцяли закінчити до 15 серпня, а в "Червоному партизанові" - до 18 серпня. Договір не тільки скріпили своїми підписами голови колгоспів, але його умови одразу надрукували в Знам'янській районній газеті "Соціалістичний темп".

Коли підійшли терміни виконання взятих зобов'язань, то вирішили перевірити реальний стан справ у колгоспах. До складу ревізорів увійшли працівники газети, співробітники політвідділів обох МТС, працівники райкому партії, колгоспники-ударники. Як з'ясувала комісія, умови договору склалися для годиться, адже виконувати їх у колгоспах не збиралися. Так, у артілі ім. газ "Комсомольська правда" після 15 серпня лежало нескошене і не обмолочене зерно на площі 280 га. Обидва колгоспи планів хлібоздачі хронічно не виконували, за що отримували штрафи. Так, колгосп "Червоний партизан" план хлібоздачі виконав лише на 80%, з МТС розрахувався на 75% тощо [32]. Тобто, договір виявився доволі формальним, тож і не обов'язковим для виконання.

Подібна тенденція урочистого підписання умов соціалістичного змагання, щирі публічні запевнення їх виконувати за будь-яку ціну та у визначені терміни з тим, щоб через день-два забути сказані з трибун чи надруковані в газетах обіцянки, переросло в хронічну соціальну хворобу, відому як "окозамилювання", що протягом усього існування колгоспної системи супроводжувалося "приписками".

Остаточо підбивали підсумки роботи в колгоспах у кінці року після виконання зобов'язань перед державою. Також діяла практика підбиття підсумків виконання окремих господарських кампаній. Старанних робітників нагороджували.

У вересні 1933 року за добросовісну працю на жнивах на засіданні правління колгоспу "Трудова зірка" Казарнянської сільської ради Знам'янського району визначили 21 ударника та вручили кожному премії. Колгоспник Михайло Ященко отримав поросля і черевики, Митрофан Савицький – штани й сорочку, Марія Сула – мануфактуру й поросля, Катерина Глистюченко – черевики й поросля. Премії загалом виявилися доволі щедрими, як на той голодний рік, адже ударники загалом отримали 13 порослят, 3 пари взуття та 11 предметів мануфактури. 10 серпня 1933 року в колгоспі "Вільна праця" Мотронівської сільської ради вшановували 12 ударників. Господарство "розщедрилося" настільки, що Федора Лунгул

отримала премію – 5 кг 500 грамів зерна, Варвара Яковецька – 5 кг, а Тетяна Сартівська – аж 7 кг [33].

7 вересня 1933 року підсумки соціалістичного змагання підвели в с.Суботці. За час з весняної посівкампанії та по закінченню жнив у колгоспі “Ной мунчітор”¹⁴ визначилися 22 ударники. Серед них бригадир Михайло Корецький, який отримав премію годинником. Бригадиру Василю Ляшку вручили 5 крб. Сівач Харлампій Касьянов нагороджений 6 крб., а сівачу Григорію Посторонку дісталось премії 8 крб. Загалом на подарунки колгосп затратив 242 крб. До цієї суми включені також 100 крб., використані на придбання годинника для бригадира Корецького [34].

До всіх колгоспників і колгоспниць, до всіх комуністів, комсомольців, робітників радгоспів Одеської області.

<p>Перший рік другої п'ятирічки ознаменовано добрим урожаєм. Далеко перевищено всі передбачення. Сотні колгоспів уже виконали річні плани зернопоставок державі та натуроплати МТС і тепер, після утворення всіх фондів, розподіляють хліб серед колгоспників на вироблені трудові. Високий і цінний цей трудовід колгоспника.</p> <p>Ось колгосп ГУРТОВА НАДІЯ, Новомиргородського району. Кожний колгоспник за вироблений трудовід одержав по 9 з половиною кілограмів хліба. У цьому колгоспі сівач ударника САМОЙЛЕНКА КИРИЛА уже одержав близько 250 пудів пшениці та жита і ще одержить після закінчення сівби</p>	<p>радгоспи і колгоспи найскладнішими, найдосконалішими сільсько-господарськими машинами: колгоспах нашої області тепер працює понад 7000 тракторів. На полях Одещини прийшов комбайн. Цих цінних машин ми тепер маємо близько 2.000, збільшилась кількість молотарок, двигунів. Ми зуміли цього року краще використати цю потужну техніку, дану нам соціалістичною промисловістю.</p> <p>Цього року по-новому було організовано колгоспну працю. Десятки тисяч колгоспників на весняній сівбі, на збиральних роботах показали немало прикладів чесної</p>	<p>Потрібно негайно повне розгортання сівби! Підготовка ґрунту до осінньої сівби, обробіток парів, знищення бур'янів, підготовка насіння—всі ці роботи треба негайно розгорнути на повний хід. У вересні ми повинні засіяти всю площу озимих культур. Жодного дня пізніше! Інакше нам загрожує поворот до старого низького врожаю, до знеціненого трудовідня.</p> <p>Ми не маємо права зупинитися на півдорозі початі впертої боротьби за нове заможне життя колгоспників.</p> <p>ТОВАРИШІ КОМУНІСТИ, КОМСОМОЛЬЦІ! Ви повинні стати бойовими організаторами</p>
---	---	---

Заклик Одеського обкому партії та облвиконкому до колгоспників і колгоспниць, комуністів і комсомольців ударною працею виконати всі роботи в колгоспах. 1933 р.

У сільгоспартілі “Незаможник” Суботцівської сільської ради нагороджували ударників 4 листопада 1933 року. Їх у колгоспі визначили 28, з них 16 жінок. Григорій Пашко за догляд свиней отримав премію костюмом; Надія Коломієць за добросовісну участь у жнивах – поросю, хустку та мануфактуру; Федора Шевченко – плаття; Іван Бершадський за якісний ремонт інвентарю – взуття; Порфирій Прозоровський за роботу під час жнив – штани [35]. Ударників з колгоспу “Прогрес” с.Івангорода Олександрівського району Романа Лавруся, Тита Масленка, Мотрю Король, Мотрю Дробот преміювали так: у листопаді 1933 року їх відправили на районний зліт ударників, а вже там вручили кому штани, кому відріз тканини. Колгоспники з артїлі “Новий світ” с.Несваткове Олександрівського району, які теж були учасниками районного зльоту ударників, повернулися додому з подарунками: Одарка Кущенко отримала

¹⁴ В перекладі з молдавської – “Ми трудящі”.

поросся, Христя Осадча – теличку, а Корній Вітренко – черевики. На цьому зльоті ударникам колгоспу “Аврора” с.Соснівка, а це Онисим Бурій, Олександра Гончар, Гнат Камянецький та Софія Рябко, вручили премії – чоловікам взуття, а жінці – матерію та хустку [36]. Про позахмарну ціну таких подарунків для колгоспників свідчить їхня тогочасна вартість: для прикладу – платок коштував 47 крб., чоботи – 35 крб., черевики – 25 крб., а ситець – 13,6 крб. Всі ці товари правління колгоспу “Аврора” придбало за колгоспні кошти, потім передало в політвідділ МТС ім.Петровського (містечко Олександрівка) заздальгідь, а вже організатори зльоту врочисто вручали їх щасливим колгоспникам.

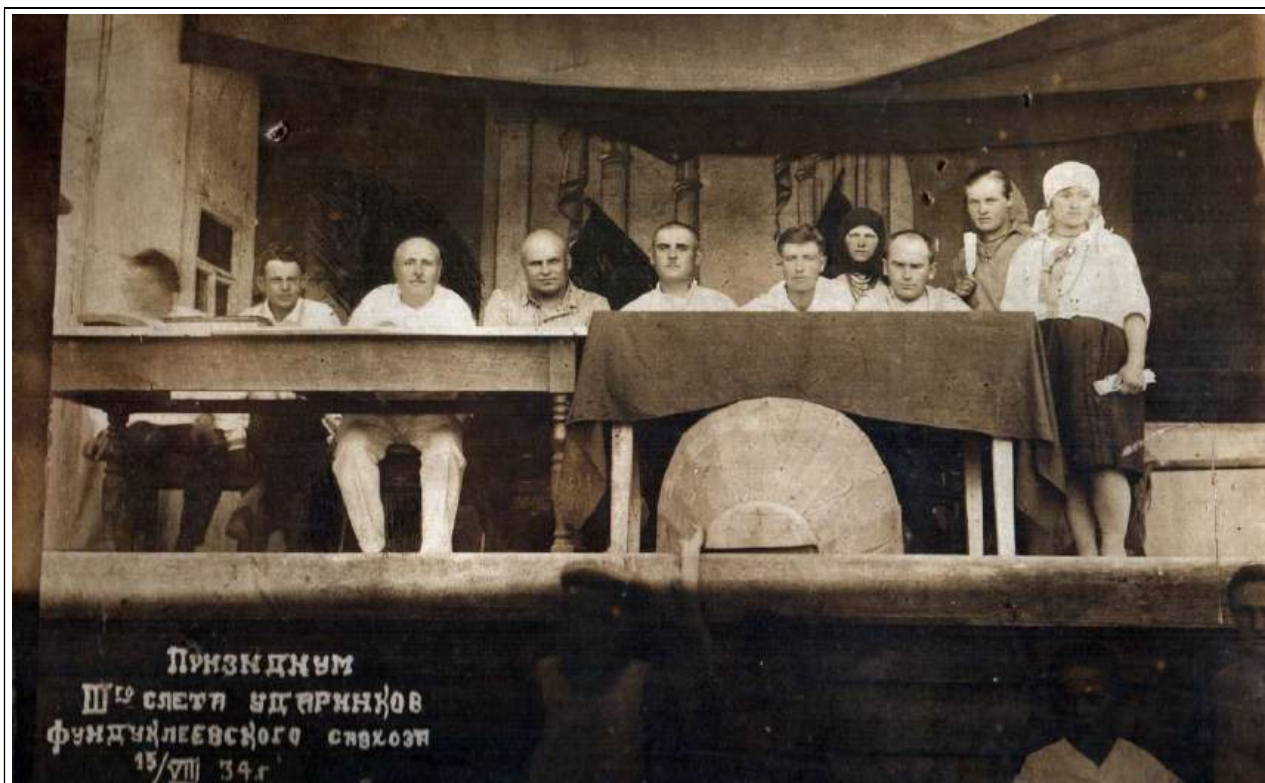

Група селян, премійованих у Харкові. В першому ряду зліва – колгоспник артіль і м. Комінтерну с. Плетений Ташлик Великоvisкiвського р-ну Я. М. Живогляд. 30-і рр. ХХ ст. Фонди ЦДКФФАУ

10 серпня 1933 року політвідділ Бобринецької МТС здійснив урочисте нагородження Червоним прапором переможця жнив – колгосп “Нове життя” Володимирівської сільської ради, а очеретяний прапор отримав колгосп ім.Сталіна Пустопільської сільської ради – за останнє місце на жнивах [37]. За спостереженням начальника політвідділу Бобринецької МТС у колгоспах району на 50-70% робочою силою були жінки, тож серед ударників теж вони переважали. Так, коли в селах “урочисто” відзначали 16-річчя “Великого Жовтня”, то нагороджували ударників. Премією, що

складалася з трьох курей, нагородили 60-річну Ганну Алабанову з колгоспу “Комінтерн”, Фросина Куркула з колгоспу “Трудівник” отримала теля, Олександру Оситкевич з колгоспу “Червона нива” преміювали вуликом, а її односелицю Надію Костич нагородили мануфактурою та книгою [38].

На вершину премій та надзвичайної честі для колгоспників перетворилася зустріч ударників колгоспного виробництва з керівниками держави - Сталіним, Калініним, Молотовим та Кагановичем, що відбулася восени 1933 року в Москві. Така неймовірна “нагорода” випала для голови колгоспу ім. Сталіна с. Мартоноша Новомиргородського району Олексія Бабалича. Вже на той час Сталін перетворився ледь не на живого бога, тому лише побачити його зблизька сприймалося мільйонами за неймовірне “щастя”. Такі радісні моменти, що закарбувалися в пам’яті на все життя, пережив і цей голова колгоспу: він серед інших делегатів від колгоспників України повіз у Кремль подарунок – пудову хлібину та бюст Леніна, виготовлений з цукру. Цією подією Бабалич гордився кілька десятків років потому і описав у своїх спогадах, “забувши” детально розповісти у них про той голод, що припав на його головування в колгоспі ім. Сталіна. Не вказав і на винуватця тих трагічних подій: сяйво величі кремлівського деспота так загіпнотизувало передовика колгоспного будівництва з с. Мартоноша, що і в 70-х рр. XX ст. перебував під його, схоже, сліпучим впливом [39].

Президіум
III-го з'їзду ударників
фундулієвського сьєкозп
15/VII 34-г

Президія III-го з'їзду ударників радгоспу, містечко Олександрівка, серпень 1934 р.
З фондів Олександрівського краєзнавчого музею

Проте не всюди переможці змагань отримували винагороди. В колгоспі "Трудова зірка" Казарнянської сільської ради Знам'янського району 16 жовтня 1933 року відбулися загальні збори. Колгоспники у виступах розповіли, що під час жнив та на сапанні всі були голодними, деякі, щоб прогодуватися, ловили раків, а ударникам премій не дали. Колгоспники Іващенко та Лещенко заявили, що кілька тижнів були абсолютно голодними, бо хліба не їли, а в цей час правління колгоспу розбазарювало продукти, і сам голова Глистюченко на базарі особисто продавав колгоспне борошно, однак коштів до каси не вніс [40].

Соціалістичне змагання продовжилося наступного, 1934 року. Угоди про нього накопичувалися в політвідділі Трепівської МТС, що свідчило про те, чия то ініціатива та під чийм недремним контролем це змагання перебувало. Напевне, що соціалістичне змагання "розгорілося" і в колгоспі "Червоне поле" Петрівської сільської ради Знам'янського району, бо як без нього було діяти господарству та жити колгоспникам? У якому стані цей колгосп опинився на весну 1934 року свідчить акт перевірки від 27 лютого. Виявилось, що до весняної посівної господарство не готове: посівматеріал, хоч і перебував у сухій коморі, але не очищений і повністю його не вистачить. За ремонт возів ще не бралися, 8 коней настільки виснажені, що брати участь в польових роботах не могли, інші 22 – худі, хворобливі. Кормів не вистачало, а конюхи не запарювали для них солому [41].

Тож урочисті підписання соціалістичних зобов'язань, пафосна газетна тріскотня навколо них не могли приховати того факту, що і в 1934 році всі колгоспи та колгоспники фактично елементарно виживали.

Так, 21 березня 1934 року голова колгоспу "Трудова зірка" Казарнянської сільської ради Онисим Іващенко, знесилений постійним голодом, написав листа до політвідділу Трепівської МТС з принизливим прохання: "...я дуже слабкий, дома нема чим поправити здоров'я, а тому прохаю дати дозвіл взяти з колгоспу 100 крб., щоб покращити харчування, якого я не маю. Прохаю не відмовити, тому що я в дуже поганому стані" [42]. В подібному становищі перебували й рядові колгоспники, адже, як свідчив голова артіль "Трудова зірка", вони тривалий час їли послід [43].

30 квітня 1934 року з колгоспу "Переможець" Казарнянської сільської ради також надійшов лист до політвідділу Трепівської МТС з проханням про допомогу зерном. Голова колгоспу Іван Потапенко повідомив, що хліба в них немає, колгоспники розбігаються, коваля немає, жатки розорені, вози розсипаються, а колгосп оштрафований на 955 крб. Також голова просив дозволу продати свиню і запитував, чи не буде це злочином [44].

З горем пополам у колгоспі обсіялися і дочекалися жнив. Однак ситуація в колгоспі не поліпшилася.

Так, 26 червня 1934 року все той голова колгоспу “Переможець” Казарнянської сільської ради Іван Потапенко написав начальнику політвідділу Трепівської МТС нового доволі промовистого листа не тільки щодо стану справ у господарстві, але й хто уособлював фактичну й необмежену владу над колгоспами та колгоспниками: “...прохаю політвідділ, дайте яку-небудь допомогу моєму колгоспу. ...В настоящий час нема ні одного фунта хліба для колхозників, і через це сповільнився хід робіт, а робіт дуже багато”. За кілька днів допомога колгоспу надійшла – політвідділ розпорядився виділити 2 цнт дерті для голодних селян [45].

У таких умовах постійного недоїдання в переддень жнив 1934 року т. зв. “Соціалістичну угоду на соціалістичне змагання” між в’язальницями колгоспу “Незаможник” Суботцівської сільської ради підписали Тетяна Горбатенко та Євдокія Кириленко. Обидві оголосили себе ударницями та взяли зобов’язання: приходити на роботу о 4 год. ранку з усім своїм приладдям (граблями, вилами), снопи в’язати доброякісно і тісно, “аби можна було просунути лише 2 пальці”, слідом загібаючи та зриваючи гриви вручну, після себе складати копи, доброякісно вдруге загібати. Крім в’язання снопів Т.Горбатенко та Є. Кириленко зобов’язувалися продовжити роботу на закріплених ділянках сапанням посівів кукурудзи, соняшника, цукрових буряків.

28 червня 1934 року “Соціалістичну угоду на соціалістичне змагання» підписали в’язальниця бригади №2 артїлі “Змичка” Донино-Кам’янської сільської ради Парасковія Сердюченко та в’язальниця бригади №3 Віра Павленко [46]. За змістом вона подібна до угоди, що її заключили колгоспниці з колгоспу “Незаможник”, тож її авторство зрозуміле – політвідділ МТС. А тому доволі сумнівно, щоб хтось відважився та вніс до угоди якісь зауваження чи суттєві зміни.

Весною 1934 року продовжили змагатися між собою конюхи колгоспу “Червона зірка” Григорівської сільської ради Знам’янського району. Так, їздовий I-ї бригади Ф.Толстенко викликав на змагання їздового II-ї бригади А. Золотухіна. Обидва зобов’язувалися старанно доглядати коней, своєчасно чистити їх та підковувати, та “якнайкраще підготувати своїх коней до весняної посівної” [47]. В березні 1934 року розпочали змагатися між собою конюхи колгоспу ім.Майорова Суботцівської сільської ради Олександр Бентя з I-ї бригади та конюх II-ї бригади Степан Харитонов. Доволі підозріло, що це їхня власна ініціатива, та все ж підписи під угодою поставили обидва. Конюхи зобов’язувалися: “гарно доглядати за кіньми, чистити в роті, чистити гриви, ні однієї хвилини коні не повинні стояти без корму, своєчасно напувати, весь корм, що одержаний для коней, повинен потрапляти для них, а не кудись в інше місце, не відлучатися від коней без дозволу бригадира. До виходу на поле всі коні будуть нагодовані” [48]. Загалом у переліку умов

соціалістичного змагання вказані всі необхідні правила утримання коней, що їх, у часи індивідуального ведення господарства, дотримувалися власники коней без ніяких понукань влади та письмових зобов'язань. Однак в умовах існування "вищої форми сільського господарства", чим нібито були колгоспи, з'явилися ось такі карикатурні за своєю суттю "соціалістичні" методи постійних нагадувань.

Новомиргородщина, 30-і рр. ХХ ст. З фондів музею П.Озерова

Підписання умов на змагання в колгоспі ім.15-річчя ВЛКСМ відбулися урочисто: 16 березня 1934 року на розширеній нараді членів правління спільно з активом їздовий I-ї бригади Іван Повалій викликав на герць їздового II-ї бригади Трохима Циська; погонич коней Єфросинія Трубіна викликала на змагання Марію Романову, Ганна Бокатенко вирішила позмагатися з Оксаною Крайвановою. Учасники змагань, зокрема, брали на себе зобов'язання виходити на роботу о 5 год. ранку і працювати до 8 год. вечора [49]. Тобто, тривалість робочого часу для жінок сягала 15 годин!

30 березня 1934 року бригадир колгоспу ім. Майорова Суботцівської сільської ради Ігор Могильда викликав на соціалістичне змагання бригадира бригади №2 цього колгоспу Олександра Гулая. Обидва обіцяли якнайкраще здійснити весняну сівбу. Для цього щодня виконувати плани засіву площ та не перевищувати норми витрат зерна, не залишатися вдома без відома бригадира, виходити на роботу не пізніше 5-6 год. ранку, виконувати виховну роботу серед членів бригад та зібрати не менше 12 цнт зерна ярих культур з 1 га площ.

З позицій сьогодення деякі угоди про соціалістичне змагання, як от між редактором стінної газети бригади №2 колгоспу "Змичка" Донино-

Кам'янської сільської ради Г. Павленком і редактором стіннівки бригади № 3 цього колгоспу Л. Пономарем, які теж 1934 року змагалися між собою “за кращий випуск стінгазети, за випуск щоденно стінгазети”, є абсурдними. Однак, у ті часи цим пропагандистським органам надавалася величезна увага як одному з засобів одурманювання людей.

“Соціалістичні умови про соціалістичні зобов'язання” підписали також завідувачки дитячими яслами села Велика Северинівка (колгосп “Червоний партизан”, зона дії Трепівської МТС), та с. Цибулеве (колгосп ім. Сталіна, зона дії Дмитрівської МТС). Обидві зобов'язувалися придбати для кожної дитини ліжко, посуд, ляльки, здійснювати виховну роботу, влаштовувати ігри та розваги, забезпечити харчування, здійснювати медичний огляд тощо [50]. За звичаєм і цього року після сільськогосподарських кампаній, як от сівба, жнива, просапка тощо підбивали підсумки соціалістичного змагання. Так, протягом 1934 року 21-річна ударниця Євдокія Голуб з колгоспу ім. 13-річчя Жовтня Божедаївської сільської ради за старанну роботу своєю коровою під час посівної, а також у жнива на в'язанні снопів та перевезенні їх до молотарки, отримала загалом три премії, як і її односелиця 33-річна Віра Голуб. Ударниками по колгоспу визнали у 1934 році 8 колгоспників.

Для того, щоб стати ударником, колгоспникам потрібно докласти чималих зусиль. Багатьом це не вдавалося, і не тому, що виявилися ледарями: на заваді ставали постійні виснаження через хронічне недоїдання як людей, так і худоби. Зокрема, 20 квітня 1934 року в колгоспі ім. 15-річчя РСЧА Казарнянської сільської ради підводили підсумки весняної сівби протягом одного дня. Так, Вустя Кривозерська, при плані волочіння 4 га за світловий день, справилася з роботою на площі лише 1,5 га. Сівач Іван Кривозерський при плані 4 га, засіяв тільки 3 га. Волочильниця Мотря Кожухар з 4 га за нормою фактично обробила тільки 2 га. Євдокії Кирик при плані сівби 4 га вдалося внести зерно на площі 3 га. Причини в усіх ніби різні, але продиктовані одним: слабкі коні, знесилені люди, пізно запрягали, більше простоювали, бо часто відпочивали тощо. Василю Гинкуленку довели норму щоденного обробітку посівів цукрових буряків гонами у 50 метрів. Однак чоловік міг висапати не більше 20 - 27 метрів. Причина невиконання норм – фізична слабкість [51].

По колгоспу “Змичка” с. Спасо-Мажарівка восени 1934 року було 5 ударників. Це Євдокія Головка, яка виробила 155 трудоднів, і за добросовісну роботу двічі нагороджувалася відрізами тканини. Наталку Босу з 215 трудоднями преміювали телицею. 159 трудоднів мала Катерина Пономар, тож тричі нагороджувалася відрізами тканин.

Ударниця Марія Головченко з артiлі ім. Яковлева Топилянської сільської ради отримала три премії: за жнива, за цукрові буряки – від колгоспу, та за "гарну роботу" - від райвиконкому. Ударницями в колгоспі також були Фросинія Рескаленко та Ольга Черненко.

Ударницям з колгоспу "Трудовик" Лозоватської сільської ради правління колгоспу вручило т. зв. "сталінські путівки" та двічі – по кілька кілограмів жита [52].

В колгоспі "Червоний прогрес" Сентівської сільської ради правління нагородило ударниць так: Ганна Санжара отримала дві премії – порося і крам; така нагорода і в Марії Олексієнко, а Парасковії Гудзенко та Любові Буртник вручили крам та зерно.

Щоб нині зрозуміти всю вартість для стомлених тяжкою працею та виснажених від постійного недоїдання жінок отих кількох преміальних кілограмів зерна, варто ознайомитися з результатами перевірки посланцями політсектору МТС Наркомзему УРСР Приходьком, Васягіним та Корженком роботи Зінов'ївської, Карлівської та Аджамської МТС за час з 30 липня по 8 серпня 1934 року, тобто, в розпал жнив. Перевірка встановила, що в цих МТС комбайни та трактори не підготовлені як слід до жнив, тому значна частина їх участі в роботах не брали взагалі; норми виробітку косарками в більшості колгоспів не виконувалися; на полі залишалося багато грив та колосків; жнива надовго затяглися; по колгоспах Аджамської МТС комбайнами зібрали тільки 22,2% від запланованих для них площ, а в колгоспах Зінов'ївської МТС – 26,4%; громадське харчування в більшості колгоспів організоване незадовільно, а в деяких – відсутнє; типове харчування – затірка; збір колосків покладений на дітей [53]. Незаперечно, що подібна ситуація з технікою виникла і в колгоспах Трепівської МТС, тому переважна більшість робіт у колгоспах здійснювалася завдяки використанні тяжкої фізичної праці всіма без винятку колгоспниками.

Ось результати господарської діяльності колгоспу "Комунар" Донино-Кам'янської сільської ради та розміри винагород колгоспникам. А вони, ті результати та розміри, є загалом жалюгідними та типовими для всіх колгоспів тогочасної Зінов'ївщини. Так от, у 1934 році колгосп зібрав 840,82 цнт озимої пшениці при врожайності 3,94 цнт/га. Державі здали 352,74 цнт, дещо засипали в посівний та фуражний фонди, також розраховалися з МТС, а для видачі колгоспникам на трудовні виділили 76,00 цнт. До наступних жнив колгоспники іншого зерна, як от жита, якого зібрали 43,9 цнт при врожайності 1,9 цнт/га, чи ярої пшениці (зібрали 68,82 цнт, врожайність 2,25 цнт/га), або ячменю, кукурудзи чи вівса не отримали зовсім. Тож на 1 трудовдень колгоспникам артiлі "Комунар",

теоретично припало лише 1 кг 400 грамів зерна. З них вирахували “аванс”, отриманий під час громадського харчування у вигляді затірки, деяка частина зерна пішла на покриття боргу за державні позики, також враховані витрати на премії ударникам, тож реальне наповнення трудоднів наприкінці року значно зменшилося. Та все ж і в цьому господарстві були ударники. 13 вересня 1934 року їм вручали премії: Варвара Копиленко отримала 1 кг меду вартістю 2 крб. 80 коп.; Килині Прокопевич за нічне скиртування вручили хустку ціною в 12 крб. 50 коп. Також вночі скирдували та добросовісно ставилися до роботи ударниці Євдокія Гора та Ганна Чабаненко. Вони отримали премію панчолами вартістю у 2 крб. 75 коп. [54].

У 1934 році переможцями в соціалістичному змаганні в колгоспі ім. 12-річчя Жовтня Лозоватської сільської ради стали Марія Коломієць, яка, маючи шестеро малолітніх дітей, виробила 164 трудоднів. Шестеро дітей ростила також ударниця Мотря Волошина, яка виробила 129 трудоднів. Добросовісно в колгоспі працювала Марія Дишлова – мати 5 дітей. У колгоспі за 1934 рік вона виробила 139 трудоднів. Протягом року всіх їх двічі преміювали мануфактурою.

33 ударники з колгоспу “Ной мунчітор” с. Суботці отримали від колгоспу на премії загалом 8 штанів, одну пару взуття, два чоловічі та три жіночі костюми, п’ять кофт та стільки чоловічих сорочок, чотири спідниці, а також відрізи тканин на плаття та хустки. Так, Григорій Кириленко, який в жнива 1934 року працював біля молотарки, отримав на премію черевики та штани. В’язальницям Ганні Івановій, Олександрі Коренцовій та Насті Чабан вручили відрізи тканин. Тканину отримав і коваль Антон Котляр. Феодосії Мурзак вручили тканину на плаття. Кожному ударнику також дісталися “сталінські путівки” [55]. Також “щедрими” виявилися премії і для ударників артїлі “Правда” Суботцівської сільської ради. Восени 1934 року 37 переможців соціалістичного змагання, з них 26 жінок та 11 чоловіків, отримали: 13 хусток, 3 сорочки, 2 кофти, 3 поросят, 11 штанів та дещо з мануфактури. Так, Федір Василенко, подаючи до молотарки (лобогрійки) снопи, виробив загалом 182 трудодні і отримав премію штаньми. Таку саму премію також отримали: конюхи, сноповози та снопоноси Василь Непотрібний, Олександр Матюшенко, Мартин Хріненко, Федот Приліпченко та ін. [56].

Крім того, що колгоспники не мали пристойного одягу і не мали коштів, щоб його купити, вони, за результатами діяльності колгоспів зони дії Трепівської МТС у 1934 році, отримали на один трудодень мізер зерна. Так, у колгоспі “Комунар” Донино-Камянської сільської ради колгоспники заробили фактично 950 грамів на трудодень; у колгоспі “Змичка” цієї

сільської ради видали по 750 грамів; у колгоспі "Жовтень" Мотронівської сільської ради – по 1 кг 285 грамів; у артїлі ім. Ворошилова (Топилянська сільська рада) – 871 грамів. Також були колгоспи, де селянам видали по 700 грамів (колгосп "Червоний сіяч" Топилянська сільська рада), а в деяких ще менше – лише по 689 грамів (колгосп "Червоний орач" Григорівська сільська рада) [57].

До кінця року на колгосп "Комунар" Донино-Кам'янської сільської ради надійшло нове розпорядження: здати державі 937 цнт зерна різних культур. Голова колгоспу Волков та рахівник Раденко підрахували, що для нового посіву наступного року не вистачить 339 цнт зерна. Рекордсмен по наповненню, трудоднів колгосп "Жовтень" з с. Мотронівка зобов'язали здати державі 718 цнт зерна, а залишити на трудодні 93 цнт. Артїлі "Змичка" з Донино-Кам'янки наказали здати державі 1622 цнт, повернути 112 цнт зернової позики, отриманої в 1933 році, а для колгоспників залишилося нібито і багато, порівняно з іншими колгоспами, 175 цнт, однак на 1 трудодень фактично припало лише по 759 грамів зерна. Колгосп "Червоний сіяч" з с. Топило повинен здати державі 2396 цнт та повернути 132 цнт позики за попередній рік, а колгоспникам випало на 1 трудодень 700 грамів зерна [58]. Плани державних хлібозаготівлей колгоспи Трепівської МТС у 1934 році, крім "Червоного сіяча" (Топило) та "Червоного Жовтня" (Зелений Гай), провалили. Тож у зиму 1935 року колгоспники пішли без належних запасів хліба, оскільки він майже увесь, як і в попередні роки, опинився у віданні держави.

Однак те, заради чого й задумувалося оте соціалістичне змагання, сповна спрацювало: відбулася вміла гра на голоді й нестатках людей з єдиною метою змусити їх самовіддано і майже задарма працювати за незначні подачки. Вони в тодішніх умовах загальної й всеосяжної бідності, до чого призвела політика партії, відігравали суттєву роль в елементарному фізичному виживанні. Не дивно, що серед ударників переважали жінки. Вони, часто вдови, обтяжені дітьми, надривалися на колгоспник роботах, щоб хоч якось прогудувати та одягти їх, залишаючись самим без належного для таких важких робіт харчування, одягу, взуття та відпочинку.

Соціалістичні змагання слугували лише завісою посиленої експлуатації колгоспників, адже виконання та перевиконання ними виробничих норм вимагали значних фізичних зусиль, що аж ніяк не компенсувалися загалом принизливими преміями. Вони радше нагадували милостиню тим, кого свого часу перетворили на жебраків, відібравши перед цим всі засоби до існування. Адже все те, що так надзвичайно дозовано, проте помпезно вручалось ударникам, вони ще нещодавно, до колгоспної системи,

добросовісно працюючи на власній землі та несучи відповідальність тільки перед своєю сім'єю, отримували як винагороду десятки і сотні центнерів зерна, яким розпоряджалися на власний розсуд. Тож такі проблеми як голод та злидні працюючі родини оминали.

Віднині, з утвердженням колгоспної системи, дозоване розподілення хліба, одягу та взуття, перетворилися в руках держави на дієвий інструмент контролю за поведінкою та настроями селян. Вкотре нагадаємо, що подібним чином діють дресирувальники в цирку щодо колись грізних та безстрашних звірів, повністю підкорюючи тих за короткий час своїй волі, перед цим заманивши до металевої клітки, та уміло використовуючи шляхом дозування як батіг, так і їжу.

Подібну систему запровадили і в сотнях концентраційних таборів, розкиданих на величезних просторах СРСР. В'язням за тяжку фізичну роботу теж видавали пайку хліба, майстерно маніпулюючи її розмірами: збільшуючи ударникам, і зменшуючи "симулянтам". Незначна відмінність між таборами і колгоспами в тому, що навколо сіл не натягли колючого дроту та не поставили постійних озброєних охоронців на оглядових вежах. Проте їх вдало замінили відсутність в колгоспників паспортів та грошей, заборона покидати села без дозволу влади та вільного пересування країною, неможливість придбати їм хліб деінде, як от у колгоспі, що й перетворили села на справжні гетто.

21. ГОЛОВИ КОЛГОСПІВ – ЗАРУЧНИКИ СИСТЕМИ

За тієї системи, що встановилася в селах після “великого перелому”, в усіх виробничих негараздах, що безперервно виникали в колгоспах, як от на оранці чи волочінні, під час сівби чи на жнивах, а особливо при не виконанні непосильних хлібозаготівельних планів, винними завжди проголошували “рядових” колгоспників, або голів колгоспів, а зовсім не колгоспну систему – загалом тупикову форму господарювання на землі.

Держава з керівниками господарств розправлялася так само нещадно, як і з рядовими колгоспниками: їх виганяли з роботи, “вичищали” з партії, часто судили, тож довго втриматися на посаді вдавалося одиницям.

Система вимагала від голів жорстокості, уміння примусити підлеглих беззастережно виконувати будь-яку роботу, постійно тримати їх у страху, сліпо виконувати всі плани та накази влади, часто на шкоду господарству та колгоспникам. Зрозуміло, що гуманні, добросердечні та незлобливі, хоч і досвідчені, на посадах голів колгоспів не приживалися. Це, зокрема, безпосередньо стосувалося голови артiлі ім. Будьонного с.Нова Прага Решетника, який восени 1932 року “роздав сотні пудів хліба, а сам відмовився від виконання плану хлібозаготівлі, заявляючи: “Через мій труп переступите, тоді візьмете хліб. Без крові не дам хліба” [1]. Подальша доля такого голови однозначна: його віддали до суду – репресивний механізм, на відміну від господарського, діяв безперервно. А ось як три члени бюро партійної організації с.Вершино-Кам’янка Новопраського району Худоян, Полудень та Зеберков 2 серпня 1932 року визначили долю голови колгоспу ім. 12-річчя Жовтня Івана Бондаря: вони зняли його з посади та виключили з партії тільки за те, що той насмілився заявити на партійних зборах, що план хлібозаготівлі, доведений колгоспу, нереальний, і хліба не буде. Ця трійка партійців одразу призначила нового голову артiлі – Якова Іващенко [2].

Тому часта заміна голів колгоспів, аж поки не утвердиться той, лихий, хто будь-якою ціною виконуватиме всі розпорядження та накази влади, перетворилося на явище доволі буденне. Так, за час з серпня по грудень 1931 року тільки в колгоспах Зінов’ївського району зняли з посад 78 голів колгоспів. Це Кравченко з колгоспу “Незаможник” та Бондаренко з артiлі “2-й зліт колгоспів” Аджамської сільської ради; Красноштан, Васютинський, Гавриленко, Пилявський – голови колгоспів з Карлівської сільської ради. Також позбавилися посад голів Драч, Кумпан, Стомба та Аптека з Мар’ївської сільської ради тощо [3]. В деяких колгоспах за ці п’ять місяців 1931 року голови колгоспів мінялися двічі і навіть тричі. І добре, якщо тільки втрачали посади. Часто їх віддавали до суду. Так, репресії не оминули вже

згадуваного голову колгоспу “Прогрес” Карлівської сільської ради Зінов’ївського району Олександра Васютинського: 11 січня 1932 року партколегія Зінов’ївського ОкрКК ухвалила справу щодо нього передати до суду, мотивуючи тим, що 36-річний голова самовільно перемолов на борошно 1860 пудів жита, вперто не бажав виконувати план хлібозаготівлі, заявляючи, що “хліба немає, люди голодні”. За деякий час О. Васютинського, який лише опирався наказам влади, судді проголосили злочинцем та позбавили волі [4].

Голова Зінов’ївського
окрвиконкому Козіс.
1930 р. Фонди ДАКО

Три дні, з 29 по 31 січня 1932 року, тривав суд над правлінням колгоспу ім. Леніна Аджамської сільської ради. На лаві підсудних опинилися 11 осіб. Це, зокрема, Овсій Куроп’ятник, Архип Литовка, Меркурій Коваленко, Костянтин Пхиденко, Максим Корсуненко та ін. Виїзна сесія народного суду на чолі з суддею Гольдштейном, що прибула до Аджамки для проведення показового судилища, визнала підсудних винними в розвалі колгоспу та невиконанні державних планів, і присудила кожному позбавлення волі на різні терміни – від року до п’яти. Одночасно зазнали покарань і рядові колгоспники артїлі ім. Леніна: куркульськими визнали 27 сімей, що “пролізли” до колгоспу. Ще раніше таке тавро отримали 34 сім’ї. За умов відсутності керівництва колгоспу та дефіциту робочих рук артіль ім. Леніна довелося розпустити [5].

В 1932 році, особливо починаючи з другого півріччя, суди над керівниками господарств нагадували конвеєр, потрапити до якого не вимагало особливих зусиль. Так, у Зінов’ївському районі голову колгоспу ім. Сталіна М. Донсова засудили на 2 роки “за недбале ставлення до охорони врожаю”. Мар’яна Степанченка, іншого голову цієї артїлі, засудили “за невиконання планів посівів”. М. Терлецького, голову правління колгоспу ім. Якіра Губівської сільської ради, засудили на 5 років позбавлення волі “за згноєні 40 га пшениці”. М. Татаренку, голові артїлі ім. Будьоного, суд визначив покарання в 1 рік, оскільки той вчасно “не закінчив здавати державі хліб”. Тяжке покарання в 5 років позбавлення волі суд призначив для Костя Дубини – голову колгоспу звинуватили в “недбайливому ставленні до своїх обов’язків”. За таким звинуваченням на 5 місяців засуджений голова артїлі “Червоний прапор” Т. Татаренко. Вироки також отримали голови колгоспів Зінов’ївського району Д. Фріга, Ю. Дерев’янка та ін. [6].

Щодо покарань голів колгоспів, то на гуманізм більшовицької влади їм розраховувати не доводилося, адже суди виявилися надзвичайно щедрими на вирок та безжальними. Так, 25 березня 1933 року, в розпал голоду, Зінов'ївський районний суд засудив керівників артiлі ім.Сталіна с.Обертасове: Олексія Гросула на 8 років позбавлення волі; Арсенія Євдошенка – на 6 років; Федора Кривошею – на 3 роки; Володимира Євдошенка – на 5 років; Костянтина Мусінзя – на 4 роки. Їх звинуватили в тому, що всі вони родичі куркулів, навмисне пробралися до керівництва артiлі ім. Сталіна і розвалили його. Однак вини їхньої насправді ні в чому не було. Так, 35-річний Олексій Гросул головою колгоспу пробув лише п'ять неповних місяців – з середини серпня 1932 і до січня 1933 року, а Костянтин Моседзя головував ще менше – один місяць. Такі короткі терміни перебування в правлінні й інших його членів – комірника, полевода, завгоспа. Проте їх звинувачували в тому, що весною в колгоспі загинули від голоду 100 коней, згодом погнило сіно та ячмінь. Судове засідання тривало менше трьох годин і насправді спричинене не так сумнівними злочинами підсудних, як постановою Зінов'ївської міської ради від 8 січня 1933 року. Вона стверджувала, що в артiлі ім.Сталіна “звили кубло куркулі та антирадянський елемент”, і що “вороги колгоспу заповнили всі адміністративні та господарські посади: комірника, вагаря, конюха,

Голова колгоспу “Червоний колос”
с. Вершино-Кам'янки
Новгородківського р-ну Ф. Іваник,
газ. “Червоний шлях”, 1930 р.
Фонди ДАКО

корівника...”. Також постановою позбавляла права артiлі носити ім'я Сталіна та наказувала заарештувати сімох членів правління, а їхніх нібито спільників “куркулів”, а насправді лише односельців: Ілька Осику, Григорія Луцевського, Арсенія Явтушенка, Костянтина Мусінзя, Парфентія Колісника, Платона Мусінзя вислати за межі України. Заодно покарали також усіх колгоспників колишньої артiлі ім.Сталіна – на них наклали штраф м'ясом в розмірі 15-тимісячного додаткового завдання до раніше встановленого м'ясного податку.

Загалом така жорстока розправа з артiллю ім. Сталіна спричинена насправді не так не виконанням державних планів, адже інші три колгоспи, що діяли на території с. Обертасове, теж їх хронічно не виконували, як тим, що тільки одне з них

носило ім'я вождя, яке вже тоді нічим не можна було ганьбити. Закономірно, що колгосп ім. Сталіна перейменували, назвавши його "1-й Обертасівський" [7].

В листопаді 1932 року Знам'янське ДПУ завело справу на голову правління колгоспу "Трудова зірка" с. Коханівка Івана Параскеву тільки за те, що він відважився видавати всім колгоспникам, яких на кінець осені налічувалося 50 працюючих, по 1 кг хліба на день та від 30 до 50 кг борошна для приварку [8].

Протягом 1933 року зміна голів колгоспів продовжилася. Зокрема, в зоні дії Трепівської МТС, як, проте, і повсюди, це явище набуло розмірів епідемії. Так, у колгоспі "Червоний сіяч" за звинуваченням у розтраті хліба зняли все його правління. Були віддані до суду та заслані в концтабори голова та члени правління колгоспу ім. Красіна. Тяжкі звинувачення в зриві осінньої посівкампанії, за опір хлібоздачі, за неправильний розподіл трудоднів отримав голова колгоспу "Плуг". А щоб уникнути тяжкого покарання, втік з села. В колгоспі "Комунар" (Донино-Кам'янська сільська рада) все керівництво, на думку начальника політвідділу Трепівської МТС, "замасковане, підібране з куркулів і бандитів, розкрадачів хліба". Тому їх заарештували і засудили. Голові колгоспу "Змичка" дещо пощастило: як члена партії його хоч і вигнали з роботи та відібрали партквиток, проте за розвал роботи не засудили. Все правління колгоспу "Червоний декабрист" (Мотронівська сільська рада) теж зняли з роботи з формулюванням "за повну бездіяльність", поставивши у вину не виконання колгоспом хлібозаготівельних планів. До правління колгоспу ім. 12-річчя Жовтня (Суботцівська сільська рада) нібито пробралися одні лише куркулі, які "розбазарили хліб" та ще й "демонстрували нечутливість до колгоспників", тому їх заарештували та засудили. Головою колгоспу "Вперед" (Зеленогаївська сільська рада) тривалий час працював "колишній бандит". Спостережливе й уважне ДПУ його заарештувало, а суд засудив на тривалі терміни позбавлення волі. В "Червоному Жовтні" правління на чолі з головою "розкрадали хліб, пиячили, били колгоспників". Їх хоч і зняли з посад, однак цим тільки "пожурили". В "Червоному партизанові" (Великосеверинівська сільська рада) теж склалася подібна ситуація: хліб правління "розбазарило", а колгоспників бригадири та голова били, тому позбулися посад, проте залишилися на волі. В правлінні колгоспу "Гігант" (Оситняжська сільська рада) "звили гніздо куркулів", яких звідти "вичистили". Куркулів викрили і серед членів правління колгоспу ім. Сталіна та повністю "викорчували гніздо жандармів, куркулів". Правління колгоспу "Червоне поле" (с. Петрове-2) на чолі з головою "розбазарили хліб". Проте, щоб уникнути арешту й суду, повтікали з села. В колгоспі ім. "9-е Січня"

(с. Петрове-2) члени правління, випиваючи, побили голову колгоспу, тому все керівництво “оздоровили” - вигнали з посад. Голови колгоспів “Нова громада” (с. Петрове-2), “Червоний шлях”, ім. Шевченка (с. Кучерівка), чомусь всі як один виявилися “колишніми бандитами”. А щоб не бути заарештованими після отримання такого тавра, покинули посади та втекли з сіл. Загалом лише за час весняної посівкампанії і до початку жнив 1933 року в зоні дії Трепівської МТС замінили понад 30 правлінь колгоспів на чолі з головами. Так, тільки в с.Суботці Знам'янського району з 8 колгоспів у 5 повністю замінили керівництво, а 4 голів колгоспів заарештували і засудили “за зрив хлібоздачі, за побиття колгоспників, за зажим критики” тощо [9].

Доволі типовою поведінкою відзначився голова колгоспу “Червоний шлях” с.Сентове Антонов. Він та його дружина били колгоспників, сам голова грубо лаявся, хворих та немічних обзивав ледацюгами. Під час масового голодування колгоспників хліб та молоко давав тільки членам правління, завів коханку, яку теж щедро наділяв продуктами. Все йому прощалося аж до того часу, поки план по хлібу за 1932 рік колгосп не виконав. Тож винним визнали голову колгоспу Антонова. Щоб уникнути арешту, втік з села [10].

Нарада голів колгоспів та бригадирів, організована політвідділом Олександрівської МТС ім. Петровського. 30-і рр. ХХ ст. З колекції В. Оношенка

А ось як за тієї системи склалася ситуація з головами колгоспів у с. Грузьке, про що й дізнаємося з політдонесення начальника політвідділу

Зінов'ївської МТС. Так от, станом на 20 березня 1933 року з шести колгоспів, що діяли в Грузькому, три не мали голів, бо “прислані або тікають, або непридатні з числа мобілізованих МКП”. За короткий час з села повтікали вісім присланих політвідділом МТС осіб, рекомендованих на голови правлінь. Посланці не тільки тікали, але й обкрадали й так спорожнілі колгоспні комори. Один з таких “дезертирів” Гаваза, присланий до колгоспу “Комуніст”, взяв того ж дня два пуди борошна та крупів, призначених на громадське харчування колгоспників, потім цілий день катався на конях, аж поки самі селяни не прогнали його взагалі з села. Якщо Гавазу тільки прогнали і взяті з колгоспу борошно та крупи не кваліфікували як крадіжку (спробували б таке зробити рядові колгоспники!), то винним за всі негаразди в колгоспі “Трудова зірка” Казарнянської сільської ради Знам'янського району зробили голову артілі Глистюченка. 16 жовтня 1933 року відбулися загальні збори членів цієї артілі. Самі колгоспники, напевне, заздальгідь націлені владою, звинуватили голову в тому, що влітку люди голодували, то змушені кидати роботу та ловити в ставку раків, однак, помітивши таке, голова колгоспу не пускав колгоспників на пошуки їстівного, натомість сам з рахівником залазили до води в пошуках їжі. Колгоспник Іващенко, попросивши слова, розповів, як він голодував, скільки часу не бачив у хаті крихти хліба і в цих бідах звинуватив голову. А чи це вина голови? Інший колгоспник Лещенко звинуватив Глистюченка в тому, що той розбазарював хліб та самочинно привласнював артільні кошти. Ударники поскаржилися, що їм не видали обіцяні премії. Пригадали й інші гріхи голови. Тому збори не тільки звільнили його з посади, а й прохали владу передати справу щодо Глистюченка до суду [11]. Сумнівно, що колгоспники настільки самі осмілилися, що самостійно організували збори та виробили повістку зборів, де головним питанням виявилася заміна правління артілі на чолі з головою. На той час вони були абсолютно безправними, тож цілком закономірно, що справжній режисер цих зборів числився співробітником політвідділу Трепівської МТС.

3 жовтня 1933 року прокурор Знам'янської районної прокуратури Мельниченко зобов'язав начальника міліції заарештувати членів правління колгоспу с.Копані Топилівської сільської ради Компанійця, Бандурка та Ребедайла – за розвал господарства [12].

13 жовтня 1933 року членів правління колгоспу “Комунар” Донино-Кам'янської сільської ради не тільки позбавили права бути в керівництві, а й взагалі виключили з членів колгоспу. Так, Клима Чемериса звинуватили в “шкідництві та розкладницькій” роботі; Дениса Петровського – за “зрив біжучих кампаній”; Іван Чепуров “агітував проти заходів партії і уряду”; Василь Бедратин виявився “класово чужим”; Олександр Хоменко опинився поза колгоспом “за бездіяльність”.

“Оздоровлення керівництва”, це коли замість вигнаних одразу ставили нових керівників, повинне дати, як вважала влада, позитивні результати. Інколи таке дійсно траплялося. Так, колгосп “Сіяч”, що перебував у зоні дії Трепівської МТС, з новопризначеним головою вчасно виконав весняну сівбу, своєчасно закінчив хлібоздачу та дав зустрічний план. А все тому, зробили висновок у політвідділі, що цей голова був членом партії. Новий голова колгоспу ім.Красіна, і теж комуніст, дуже швидко забезпечив виконання всіх завдань і планів. Також вчасно виконали всі плани, завдяки зміні керівництва, в колгоспах “Плуг”, “Комунар”, “Змичка”, “Червоний декабрист”, “Вперед”, ім.12-річчя Жовтня, “Червоний Жовтень”, “Червоний партизан” тощо. Майже всі новопризначені голови колгоспів – комуністи, комсомольці, або колишні червоноармійці [13]. Загалом таке тасування керівними кадрами з боку влади тривало увесь період існування колгоспної системи, а колгоспники, фактично позбавлені права обирати з поміж себе голів колгоспів, числилися тільки статистами.

Про ситуацію, що склалася в колгоспі ім. Красіна не тільки з керівними кадрами, а й наслідками господарювання, детально описав сількор у листі до голови ВУЦВК Г.Петровського, та до редакцій газет: Знам'янської – “Соціалістичний наступ”, Одеської – “Чорноморська комуна”. Іронію від щирого обурення автора в листі важко розрізнити, проте факти вражають. Ось що дописувач повідомив: “...ми зрозуміли настанови нашого вождя т.Сталіна як треба зробити колгоспи більшовицькими, а колгоспників – заможними. ...Ось ми – колгоспники артiлі ім. Красіна, розповідаємо, як ми стаємо на шлях заможного життя. Наш колгосп до 1933 року ні жоден раз не виконав хлібоздачі, з мобілізації коштів були в прориві, тримали рогозовий прапор сільської ради, завжди сіяли озимину так, що сходи бачили не восени, а лише весною, коней у нас загинуло до 70, розбазарено курячу ферму, свиноферма з 140 шт. залишилася з 11. ...упряж та реманент тримали в негодному стані, городини у колгоспників, а також і соломи не було, хати три роки не мазані, дерева по дворах повсихали. По селу чути тільки співи п'яних, колгоспники не отримували на трудодні ні грошей, ні хліба. В той час коли ми маємо доброго чорнозему та родючі землі, відібрані в куркулів села – Ступи, Скирти, Баранника, Хабла та ін. – аж 900 га та 120 га випасів. На роботу виходили до 30-20% колгоспників. ...Потім віддали до суду Компанійця – голову колгоспу, на 6 років, Бандурка, комірника, на 5 років, Криворотта – на 5 років, ревізкомісію – на 3 роки. 9 липня 1933 року прислали в колгосп нового голову – більшовика Муленка Михайла Васильовича. На той час у колгоспі не було чого їсти ні людям, ні коням. Після того на протязі 9 днів закінчили сапку буряків – 40 га, соняшника – 15 га, жита – 29 га” [14]. Отже, анонімний кореспондент хоч і охарактеризував доволі сумний стан колгоспу та колгоспників, однак його розуміння причинно-наслідкових

зв'язків виявилось помилковим: ситуацію в колгоспі змінили тільки арешти, а не матеріальні стимули до роботи. Прибуття нових керівників є насправді вторинними причинами, що на деякий час, можливо, й спричинили покращення економічного стану господарств. А першопричиною є арешти в колгоспі та викликані цим страхи в колгоспників не піти слідом за ув'язненими.

Арешти голів колгоспів та членів правлінь влада використовувала як вдалий пропагандистський матеріал, спрямований на залякування вцілілих. Зокрема, слідчу справу на правління колгоспу “Промінь” с. Плоске Знам'янського району начальник райвідділу ДПУ Блогін наказав використати як “матеріал для здійснення масової роботи”. Загалом, співробітники РВ ДПУ до перевірки колгоспу “Промінь” взялися з великим завзяттям, тож голова та члени правління отримали загалом 13 звинувачень в злочинах, кожне з яких вже саме по собі вимагало тяжкого покарання. Отже, за час з початку весни і до жовтня 1933 року в колгоспі, на думку слідчих ДПУ, зривалася збиральна кампанія; зривалася хлібоздача; зривалася посівна кампанія, здійснювався поганий сів, шкідницький обробіток ґрунту; поганий стан коней і корів, поганий обмолот хліба; солома і полова згниває в копицях; на полях гниє нескошений хліб тощо. З арештами співробітники ДПУ не загаялися, тож під вартою опинилися: голова колгоспу “Промінь” с. Плоске Юхим Деменчик, завідувач господарством Наум Шейко, комірник Архип Шейко, бригадири Степан Косатий та Іван Дон[ч]ик. Заодно з правлінням колгоспу на лаві підсудних опинився голова сільської ради Федір Сінокоп та секретар сільської ради Тиміш Олизько [15]. Дійсно, ситуація в колгоспі “Промінь” с. Плоске Знам'янського району склалася драматичною. Так, натуроплата довгий час не здійснювалася, адже не було зерна, щоб його давати колгоспникам: хлібозаготівля 1933 року майже доценту його відібрала. Колгоспники не виходили на роботу, заявляючи: “Як годують, так і працюємо!”. В жалюгідному стані перебували коні: теж не годовані, непоєні та виснажені роботою. Тільки протягом жовтня 1933 року їм давали овес один раз на три дні по кілька пригірщ. Сіна для колгоспних корів та коней теж не заготували. “У колгоспі розкошували тільки паразити і тунеядці!” - зробили висновок у Знам'янському ДПУ, передаючи справу на правління колгоспу “Промінь” до суду. З позицій сьогодення зрозуміло, що колгоспні корови та коні, члени правління колгоспу та рядові колгоспники – лише безправні заручники та жертви колгоспної системи.

Арешти голів колгоспів та заодно членів правлінь посилилися після жнив і тривали до кінця 1932 року: саме тоді на господарства наклали такі великі плани хлібозаготівель, що, попри всі зусилля, виконати їх вони аж

ніяк не могли. Зрозуміло, що “саботажників” судили, наганяючи величезного страху на тих керівників, які все ще перебували на волі. Тоді жертвою сваволі влади тільки в Знам’янському районі стали десятки голів колгоспів. Зокрема, Ілля Зеленський, голова правління колгоспу ім. Котовського с. Диківка, звинувачений в розбазарюванні хліба, за що отримав покарання у 8 років позбавлення волі. Разом з ним на лаві підсудних опинилися полевод, завідувач млином, рахівник, бригадири, загалом 8 осіб. “За байдуже ставлення до виконання планів”, “за розбазарювання хліба” до кінця 1932 року були засуджені на різні терміни позбавлення волі чи перебували під слідством в очікуванні суду 63 голови колгоспів, члени правлінь колгоспів та голови сільських рад Знам’янського району. Це, зокрема, Назаренко, голова сільської ради с. Плоске; Калмаз, голова Казарнянської сільської ради; Ткаченко, голова Миколаївської сільської ради та ін. [16]. Якщо здійснити нескладні арифметичні дії, то по 15 районах, що згодом склали основу Кіровоградської області, протягом 1932 року на лаві підсудних опинилися понад тисячу осіб тільки з керівного складу колгоспів!

Такі жорстокі дії влади все ще не давали бажаного результату, і до виконання планів по зерну було ще далеко.

Наприкінці 1932 року практично все зерно, що траплялося в будь кого і де б то не було, навіть в мінімальних кількостях, як от пригірщ чи вузлик, вважалося “розкраденим”, або “незаконно” отриманим на трудовні, тому підлягало обов’язковому поверненню державі.

Жертвою такої політики партії стали керівники артiлі ім. 12-річчя Жовтня Миколаївської сільської ради Знам’янського району. 2 грудня 1932 року за те, що голова колгоспу Давид Тищенко дозволив перемолоти на громадське харчування колгоспників 15 пудів ярої пшениці, проти нього розпочалося слідство. Одночасно з головою звинувачення в злочині отримали член правління Ларіон Рябошапка та комірник Іван Пастернак [17].

18 грудня 1933 року відбулися збори членів артiлі “3-й вирішальний” Володимирівської сільської ради Бобринецького району. Крім обговорення планів на наступний рік, учасники зборів поскаржилися уповноваженому В. Недельському на своїх голів колгоспів. Всі вони, а це Федір Колісниченко, потім Яків Грегановський, згодом Іван Дмитрян (такі зміни відбулися протягом одного лише року – 1932), крали хліб: самі колгоспники підстерегли, як їхні керівники брали по жмені зерна і ховали його в кишенях. Збори ухвалили передати цих голів до слідчих органів [18].

4 вересня 1934 року один з таких заручників колгоспної системи голова колгоспу ім. Баліцького Світлопільської сільської ради Новопраського району Штанько написав листа до політвідділу Шарівської МТС про те, як

саме він став головою. “Я голова колгоспу лише з 12.08.1934 року, - йшлося у листі. – І як я потрапив, то і сам мало знаю. Попервах голова у нас був Логвин Великий. Його чомусь зняли, й мені сказав голова сільської ради, що я, як член сільської ради, то підмінеш днів на 3 або 5, поки ми пришлемо до вас голову колгоспу. Я повірив і погодився. І вже минає місяць, і я не можу виконати завдання. Я хворий, малограмотний, а коли заявив голові сільської ради, що не справляюся, то такий з мене сміється і каже, якщо не справився, то будемо судити” [19].

Отже, тогочасні голови колгоспів – заручники системи. Великого вибору для них не існувало: або максимально забезпечити експлуатацію колгоспників та виконати всі плани, встановлені владою, або позбутися партійного квитка та, надзвичайно часто, волі.

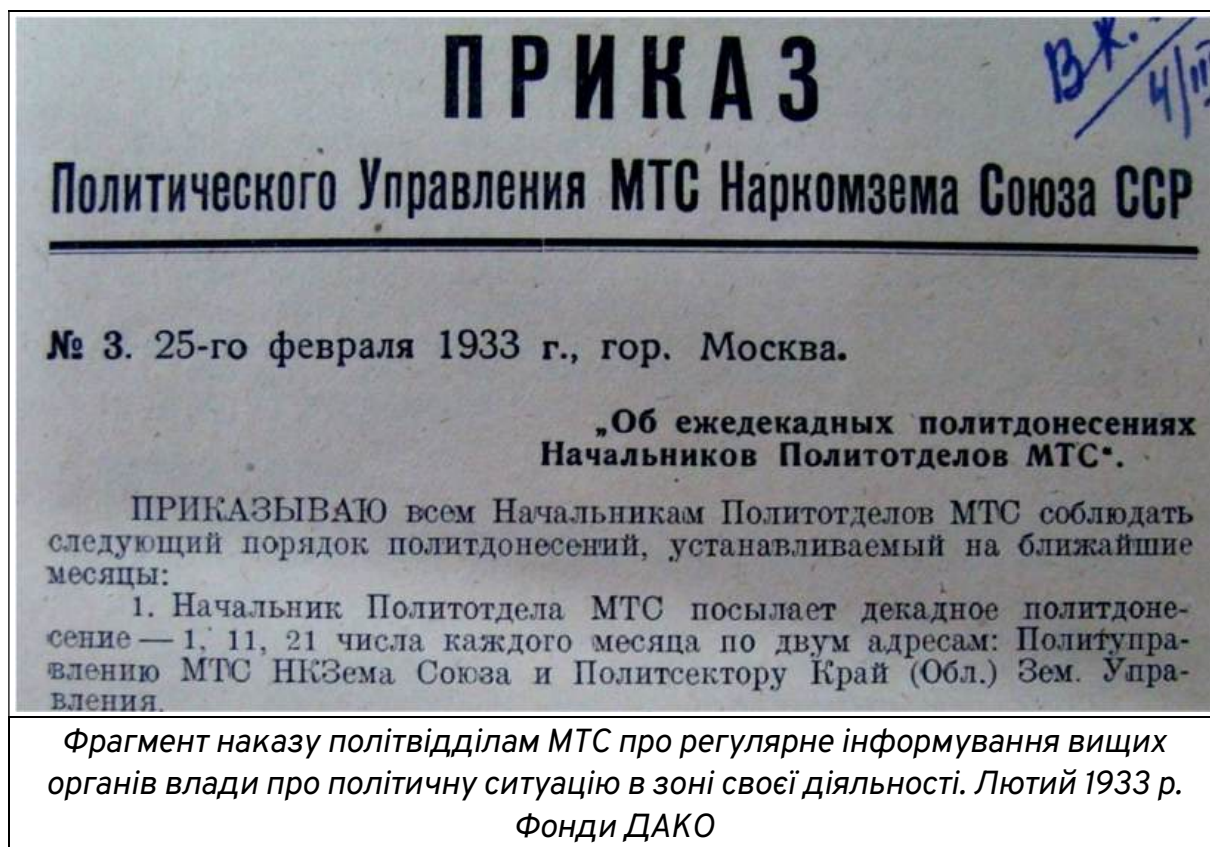
Голови колгоспів “розправили плечі”, тобто, позбулися страху, вже після смерті Сталіна. А в 60-х – 70-х рр. настав їхній “зоряний час”: дехто з них за рахунок колгоспів розбагатіли так, що їм позаздрили б колишні поміщики. І хоча доводилося приховувати свої статки та нові житла в містах та районних центрах, збудованих з колгоспних матеріалів, і всіляко замовчувати факти пиятик та розпусти, все таємне ставало явним. Свідчень цьому багато. Від того багато колгоспів постійно не справлялися з виробничими планами, казна порожніла, колгоспники задовольнялися низькими заробітними платами та масово крали. Згодом, коли повністю збанкрутувала політична та економічна системи, випестувані комуністами, і колгоспи розпалися, то найспритніші їхні керівники, перетворившись на фермерів, враз обзавелися чималою кількістю техніки та ласими шматками колись колективної землі. Дехто з них перетворився ледь не на латифундиста. В той же час отримання селянами земельних паїв ніскільки не зміцнило їхнього матеріального становища – майже всі вони, за винятком енергійних та цілеспрямованих, вкотре залишилися бідними та знедоленими.

22. ПОЛІТВІДДІЛИ МАШИНО-ТРАКТОРНИХ СТАНЦІЙ (МТС) – ІНСТРУМЕНТИ ПОКРІПАЧЕННЯ

У березні 1933 року на території нинішньої області при МТС функціонували 38 політвідділів, які доклали чималих зусиль не тільки до покріпачення селян та їхньої неймовірної експлуатації в колгоспах. Діяльність цих партійно-репресивних органів, наділених чималими владними функціями, спричинила фізичну загибель десятків тисяч хліборобів Кіровоградщини. Для цієї мети вони й створювалися.

Штати політвідділів МТС налічували п'ять-шість працівників. Крім начальника та кількох його заступників, один з яких обов'язково був співробітником ДПУ, що дозволяло безпосередньо спостерігати за настроями та діями практично усієї селянської маси в закріплених за МТС селах, і одразу реагувати, у відділі також перебували редактор малотиражної газети та т.зв. жіночий організатор. Начальникам політвідділів виділялися легкові автомобілі – надзвичайно дефіцитний на той час вид техніки, а тому статусний. Їх отримували безпосередньо або з Горьковського автомобільного заводу, або вживані від столичних керівних функціонерів. Розподіл автомобілів здійснювався залежно від площ земель та колгоспів, що їх обслуговували МТС. Деякі шофери, напевне засекречені співробітники ДПУ, надсилалися в політвідділи України безпосередньо з Москви. Секретарі багатьох райкомів партії такої привілеї, як нові автомобілі, не мали, тож використовували переважно старий латаний-перелатаний автотранспорт, часто його заміняли кінні брички. Крім автомобілів, політвідділи отримали теж надзвичайно дефіцитні на той час велосипеди та фотоапарати. Цим для співробітників політвідділів створювалися всі умови здійснювати всеосяжний контроль за діяльністю колгоспів та настроями колгоспників, енергійно та непримиренно впроваджувати всі рішення партії та уряду в селах, насамперед – забезпечувати виконання колгоспами та колгоспниками всіх податків та зобов'язань. Наявність в структурі політвідділу співробітника ДПУ дозволяла арештовувати будь-якого жителя села без винятку – рядовий то колгоспник, чи керівник колгоспу, або голова сільської ради. І робити це без найменшої затримки, а також здійснювати агентурне виявлення і своєчасну ліквідацію “антисоціальних елементів, контрреволюційну активність у МТС та колгоспах”. Загалом спектр діяльності політвідділів досить широкий, а права – великі настільки, що на деякий час вони повністю знівелювали такі органи політичної влади, як районні комітети партії, або, принаймні, зрівнялися з ними. В деяких районах начальники політвідділів МТС навіть вказували секретарям

райкомів партії на їхні нібито помилки чи недоробки, та “радили” відмінити ті чи інші рішення партбюро. Так, політвідділ Дмитрівської МТС виступив проти того, що Знам'янський райком партії без його санкції оголосив догану голові колгоспу ім. газети “Комсомольська правда” Головіну. Також політвідділ обурювався тим, що райком партії направив до колгоспів на час жнив 1933 року уповноважених без його відома. Політику районної газети “Соціалістичний наступ” політвідділ визнав “невірною”, оскільки та друкувала матеріали, що суперечили лінії політвідділу [1]. Напевне, що такі напружені стосунки з перетягуванням управлінської “ковдри” та втручання в роботу перш за все райкомів партії типові для всіх політвідділів МТС.

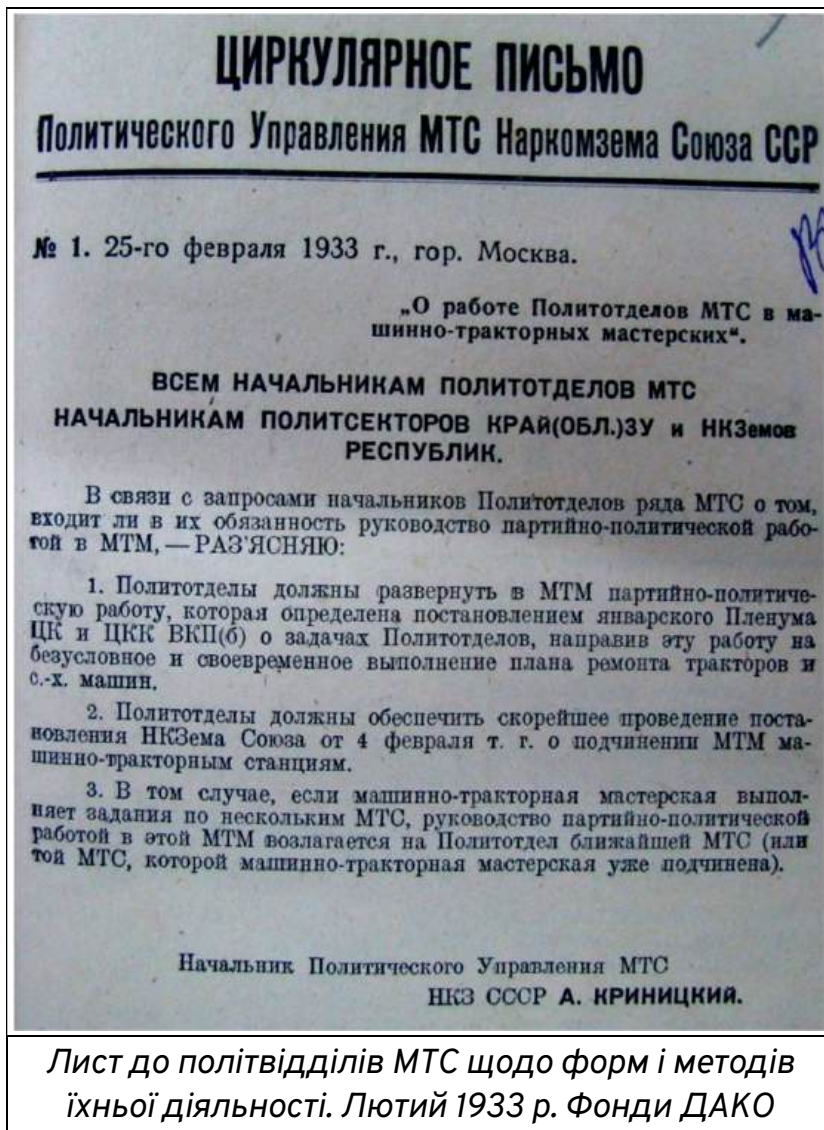
Начальники політвідділів про виконану роботу регулярно звітували безпосередньо до Москви або Харкова – начальникам загальнодержавного чи республіканського земельних органів, у окремих випадках – до обласних.

Ось, для прикладу, що запланував робити в квітні, травні та червні 1933 року – час неймовірного загострення голоду, політвідділ Помічнської МТС (Новоукраїнський район). Можливо, рятувати голодних колгоспників, чи створити ще один дитячий будинок для сиріт, чи забезпечити переповнені лікарні засобами лікування дистрофіків? От і ні! Першим у планах роботи стоїть пункт про подальше вивчення рішень ЦК, ЦКК та з'їзду колгоспників, також співробітники політвідділу мали намір “розбивати маневри класового ворога”, який “спрямовує свою увагу на зрив сівби”. Пункт №2 плану передбачав “подальшу боротьбу партійних організацій і колгоспного активу

за більшовицьке проведення сівби, 100% мобілізації насіння в “недостаючих” колгоспах. Наступне завдання – досягти остаточного оформлення організації, обліку та контролю за нормами вироблення трудоднів колгоспниками. Також політвідділ “намагався досягти”, щоб у кожному колгоспові в кінці дня проводити 15-20 хвилинні наради виробничих колективів, на яких підбивати підсумки роботи. Також у планах - викликати голів сільських рад із звітами про хід сівби. Слухати з цього приводу мали намір голову сільської ради с. Любомирка Венгера, голову сільської ради с. Глиняне Полякова та ін. Серед запланованого – чимало нарад: про ремонт сільськогосподарської техніки; про хід підготовки до святкування 1 Травня; зустріч з секретарями партійних організацій; нарада з колгоспним активом “Про внутрішній розпорядок у колгоспах” та “Про облік трудоднів і норми виробітку”; нарада з секретарями комсомольських організацій. Загалом таких нарад – десятки, і всі вони вимагали прибуття до політвідділу великої кількості людей, більшість яких працювали безпосередньо біля землі. Чи підраховувалися кимось втрати робочого часу на прибуття-вибуття учасників наради такої напруженої весняної пори? Сумнівно! Також на ці місяці запланували здійснити перевірки колгоспів з приводу посівної, просапки зернових та технічних культур, зокрема, велика увага приділялася посіву, боротьбі з шкідниками на бурякових плантаціях. Окремо передбачили кілька заходів організаційно-масової роботи серед жінок-сапальниць цукрових буряків, серед ударників та сторожів полів тощо [2].

Конкретні завдання отримав кожний співробітник політвідділу Помічнрянської МТС. Так, його начальник Кацнельсон мав перевірити готовність до сівби трактористів та вивчити їхні “соціальні обличчя” на території визначених сільських рад. Заступник начальника Тарасюк, аспірант, до речі, “комвуза”, займався цим в інших кількох сільських радах. Інший заступник – Шифрін, колишній завідувач відділу Одеського обкому партії, подібну роботу повинен здійснити в колгоспах Перчунівської сільської ради. Загалом намітили багато заходів, проте забезпечити організацію навіть примітивного харчування голодних колгоспників чомусь не запланували, ніби такої нагальної проблеми в селах і не існувало. Крім того, вже тогочасний бюрократичний стиль роботи досить прозоро був розрахований на те, що багато планів так і залишаться на папері, і що гарно виписане потрібне лише для вищих органів влади. Тому папери часто підміняли реальний стан справ. А дійсність виявилася такою: хоч орачі колгоспу “Перше травня” Піщаноблідської сільської ради й вийшли в поле, однак не працювали. На запитання начальника політвідділу Помічнрянської МТС Кацнельсона, який оперативно прибув до колгоспу, адже мав автотранспорт, чому не працюють і саботують, ті відповіли, що хочуть їсти і голодними працювати не можуть. Таке явище спостерігалось і в інших колгоспах Новоукраїнського району.

Механізм, як змусити голодних колгоспників працювати, знайшовся швидко: замість того, щоб дати їм хліба, кількох “зачинщиків” арештували та віддали до суду. В колгоспі “Світова перемога” Миколаївської сільської ради бригади сівачів та орачів взагалі не виходили в поле протягом кількох днів, оскільки від голоду зовсім охляли.

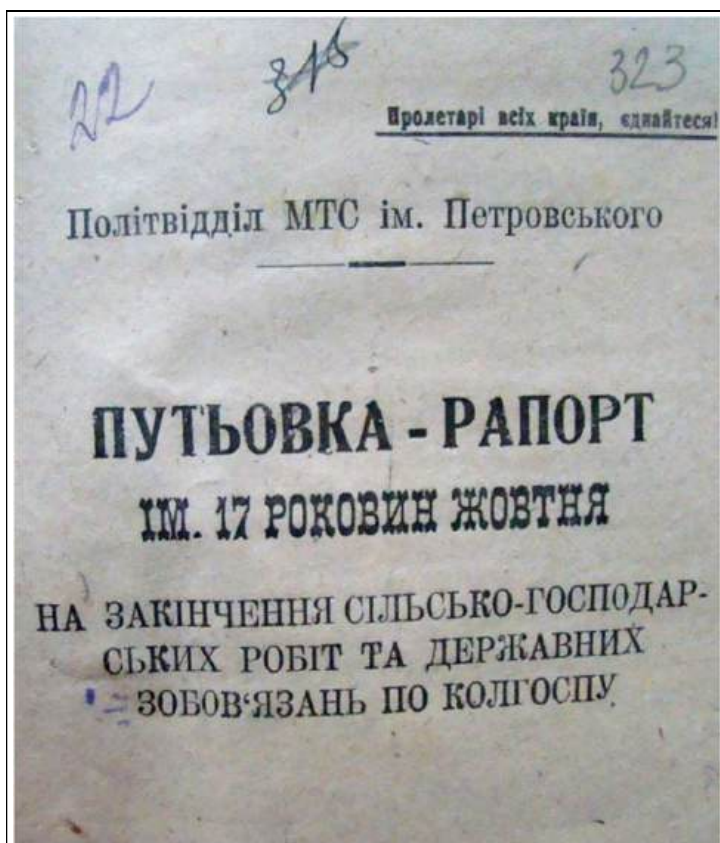

Тут політвідділ теж вчинив за випробуваною схемою: кількох осіб виключили з колгоспу. Хоч на посівну деякі колгоспи й отримали продпозику, проте вона виявилася незначною. Згідно звіту начальника політвідділу Помічнрянської МТС до Москви, кількість опухлих від голоду в квітні 1933 року в колгоспах доходить до 20-25 осіб. У колгоспі ім. ВЦВКУ померла колгоспниця, яка п’ять днів пролежала і ніхто навіть не поцікавився, чому вона не йде на роботу. А все тому, на думку начальника політвідділу Помічнрянської МТС, що колгоспники до цього

ставляться байдуже [3]. Кінець березня 1933 року “відзначився” ще однією подією: 36-літній селянин Довбиш, житель Піщаного Броду, зарізав і з’їв свою дружину, а 21 березня зарізав 9-літню дочку. На час виявлення злочину, 22 березня, встиг з’їсти третю частину її тіла [4].

“Гаряча пора” для політвідділів продовжилася з настанням жнив, тож до цієї події готувалися і зустрічали її в повній готовності, для чого знову детально виписувалися плани та визначали відповідальних. Співробітники політвідділів виїжджали в колгоспи, де прискіпливо контролювали охорону врожаю, хід збиральної кампанії, вивезення зерна на хлібоприймальні пункти. Однак, головними тут були не власне жнива, а здача зерна державі та

виконання колгоспниками податків. Ось на це й спрямовувалися всі сили політвідділів. Також плани політвідділу Помічнрянської МТС на період збиральної кампанії та виконання колгоспами зобов'язань передбачали: охоплення роботою на час жнив 100% усієї колгоспної маси; забезпечити авангардну роль на жнивах комуністів і комсомольців; посилення класової пильності та мобілізація маси колгоспників на рішучу боротьбу з антидержавними і дрібнобуржуазними тенденціями по виконанню планів хлібоздачі; розвінчувати класового ворога, який розбитий, але не добитий, і намагатиметься зірвати план хлібоздачі і збиральну кампанію. Також у планах – знову десятки нарад за участю голів колгоспів та сільських рад, секретарів партійних організацій і колгоспного активу, трактористів і комбайнерів, конюхів і косарів. Літні наради для всіх категорій колгоспників та працівників МТС майже однакової тематики: “Про початок (хід, завершення) збиральної кампанії і виконання планів хлібоздачі”. Політвідділ також запланував перевірити обмолот, якість скиртування та охорону врожаю в кожному колгоспі зони дії Помічнрянської МТС. Перевірці також підлягало виявлення ударників. Насамкінець запланували організувати зліт ударників жнив з повісткою дня “Підсумки збиральної кампанії і здача хліба державі” [5].

Політвідділи МТС вимагали з колгоспів якнайповнішого і вчасного виконання державних зобов'язань. 1934 р. Фонди ДАКО

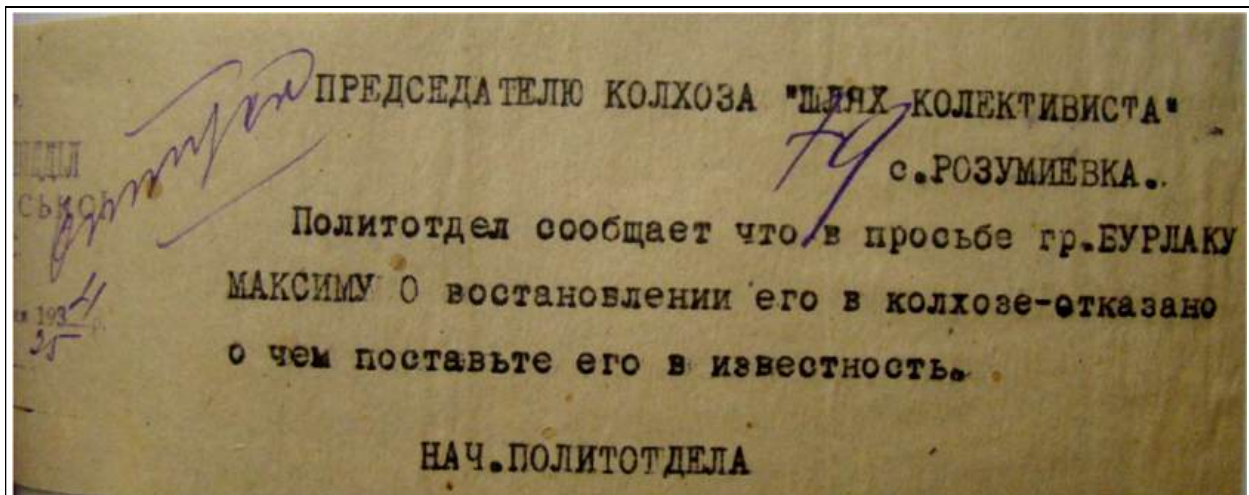
причин затримок: за вимогою якогось Брейтмана в серпні, особливо

У цьому плані неможливо знайти жодного заходу, де політвідділ рішуче вимагав забезпечити видачу колгоспникам авансів зерном на трудодні. І це зрозуміло, адже головне завдання всіх тогочасних політвідділів, зокрема і Помічнрянської МТС, максимально вилучити зерно в колгоспах. Свідченням того, що колгоспники Новоукраїнського району не отримували авансів зерном чи борошном протягом тривалого часу, навіть у вересні 1933 року, є лист начальника політвідділу Помічнрянської МТС від 5 вересня 1933 року на ім'я начполітсектора Одеського обласного земельного управління з поясненнями

наприкінці місяця, колгоспи “зосередили всю увагу” на виконанні планів хлібозаготівель і все це для того, “щоб не поставити колгоспи під штрафи” за невиконання планів. Тобто, те, що колгоспники голодували і наприкінці серпня, і на початку вересня 1933 року, пояснювалося нібито щирим бажанням Брейтмана уберегти колгоспи від штрафів. 21 серпня 1933 року начальник політсектору МТС Київської області Налімов відправив до політвідділу Олександрівської МТС телеграму, в якій вказав на факти “затримки натуравансів” колгоспникам та наказав ці явища ліквідувати [6]. Тобто, навіть після завершення жнив колгоспники багатьох господарств Новоукраїнського, Олександрівського та напевне інших районів все ще не отримували борошна та зерна, тому скаржилися, що й спричинило таку реакцію обласного керівництва. В артiлі ім. Будьоного Калинівської сільської ради Зінов'ївського району аванс на зароблені трудовні вперше видали 22 серпня 1933 року. Але скільки? Іван Вернітін за 44 трудовні отримав 6 кг зерна. Трохим Шевельов хоч виробив 115 трудовнів, проте удостоївся теж 6 кг зерна. Трохиму Бондаренку за 64 трудовні наділили 5 кг зерна, стільки його отримав і Зиновій Чернов, який виробив 93 трудовні [7]. Чому так авансували колгоспників і який принцип розподілу застосовували – невідомо. Однак з впевненістю можна констатувати – така зрівнялівка і мізерне наповнення трудовнів аж ніяк не сприяли самовідданій роботі колгоспників.

І якби детально не виписували плани роботи політвідділи на час посівної чи жнив, і як не намагалися передбачити будь-які виробничі дрібниці чи несподіванки, написане докорінно відрізнялося від дійсності: посівна 1933 року в Новоукраїнському районі затяглася ледь не до червня, а косовиця хлібів – до осені. Також відставали просапні роботи, обмолот хліба та виконання хлібозаготівельних планів. А виною всьому були, на думку начальника політвідділу Помічнрянської МТС Кацнельсона, дії “класового ворога” та “саботаж”, а ще відсутність тяглової та робочої сили, також дощі, що рясно випали наприкінці серпня, від чого мокли під відкритим небом 1500 цнт зерна. Навіть у вересні залишалися нескошені поля в 8-9 колгоспах, у деяких – навіть по 160-190 га. Прикладів злочинних дій “класового ворога” чи “саботажу” 30-літній начальник політвідділу Помічнрянської МТС не навів, не вказав і на відсутність дієвих стимулів, що змусили б колгоспників самовіддано працювати, зате вірно вказав на такі причини зриву жнив, як відсутність достатньої кількості тяглової та робочої сили. І де тим силам взятися, якщо колгоспна система нещадно нищила все живе, що було в колгоспах! Так, тільки весною 1933 року в с. Піщаний Брід Новоукраїнського району в колгоспі “Червона зірка” загинули 37 коней, в колгоспі ім. Сталіна – 36 коней; по Гнатівській сільській раді в колгоспі “Більшовик” полягли 23

коней, в артілі “Шлях до комуни” - 12, у колгоспі “Нова праця” - 10, в колгоспі “Нова громада” - 11 коней. В артілі ім. Блюхера Перчунівської сільської ради загинуло 37 коней і це тільки протягом січня – першої половини лютого 1933 року. Посівна кампанія 1933 року вже звично, як і в попередні посівні, знову спричинила велику смертність цієї безмовної худоби. Так, перед посівною в колгоспах зони дії Помічнлянської МТС налічувалося 3073 коней, з яких 302 – повністю виснажені, тому непридатні до роботи. Безпосередньо загинули в полі на посівній 120 коней. Причини їхньої неймовірної смертності – майже повна відсутність фуражу при тяжкій роботі. Проте Кацнельсон твердив інше – до загибелі худоби призвела лише велика “засміченість конюхів ворожим елементом”. Розправа над ними не забарилася: одного конюха розстріляли, п’ятьох засудили [8]. Коней в Новоукраїнському районі на посівній заміняли корови – щодня на роботи їх виводили по 650-700 голів.

Не правління вирішувало, бути селянину в колгоспі, чи ні, а робили це політвідділи МТС. Відмова М. Бурлаку у відновленні його в колгоспі “Шлях колективіста” с. Розумівка Олександрівського р-ну. 1934 р. Фонди ДАКО

А щодо людської робочої сили, то її стан охарактеризований в політдонесенні, що 25 травня 1933 року надійшло від Кацнельсона до Москви начальнику політуправління Наркомзему СРСР Криницькому. “Нині в більшості колгоспів, - йшлося в повідомленні, - винятково тяжкий стан з продуктами харчування. Надана проддопомога вже вичерпана, місцеві ресурси (переобмолот, перевіювання полови) також вичерпані. Через це тепер спостерігається збільшення кількості опухлих і продовжується смертність (колгоспи “Нове господарство”, “ВУЦВК”, “Шлях до комунізму”) [9]. Так, тільки на території Піщанобрідської сільської ради протягом лютого – травня 1933 року, як видно з політдонесення Кацнельсона до Москви, померли понад 500 осіб. У деяких селах Новоукраїнського району (Гнатівка, Любомирка) через виснаження та опухання сил у живих не було ховати померлих на кладовищі, тож хоронили у погребях, часто – під тинами, там де

заставала смерть. Такі дані Кацнельсон знову відправив до Москви та вперше за час голоду наважився попросити продовольчої допомоги [10]. Голодували, опухали та помирали від голоду тому, що наприкінці зими – на початку весни 1933 року особисто Кацнельсон та очолюваний ним політвідділ активно “мобілізували” посівний матеріал “по лінії виявлення розкраденого колгоспного хліба розкриттям ям”. Саме так у політдонесені в Москву він охарактеризував всі роботи по настирливому обшуку домоволодінь та обійсть у 41 колгоспові, що входили до зони дії Помічнлянської МТС Новоукраїнського району [11]. Зрозуміло, що такі “мобілізації” спричиняли неймовірну смерть селян. Крім того, за допомогою політвідділу МТС під час хлібозаготівлі 1932-1933 рр. на території Помічнлянської сільської ради репресували “антирадянського і контрреволюційного елемента” 32 особи; Олексіївської – 82 чол.; Глинянської – 21 чол.; Перчунівської – 14 чол.; Любомирської – 40 чол.; Гнатівської – 32 чол.; Варварівської – 12 чол.; Малопомічнлянської – 22 чол.; Миколаївської – 12 чол. Неймовірного удару репресивні органи завдали по жителях Піщаного Броду, де заарештували 104 жителів села. Така пильна увага каральних органів саме до цього села не тільки в низьких темпах хлібозаготівлі восени 1932 року, а й тому, що, за висновком начальника політвідділу Помічнлянської МТС Кацнельсона, Піщаний Брід опинився свого часу центром діяльності Махна [12].

Замітка в газеті політвідділу МТС ім. Петровського про крадіжки молока, призначеного для відгодівлі поросят, в колгоспі “Червоний хлібороб” с. Любомирка Олександрівського р-ну. Квітень 1933 р. Фонди ДАКО

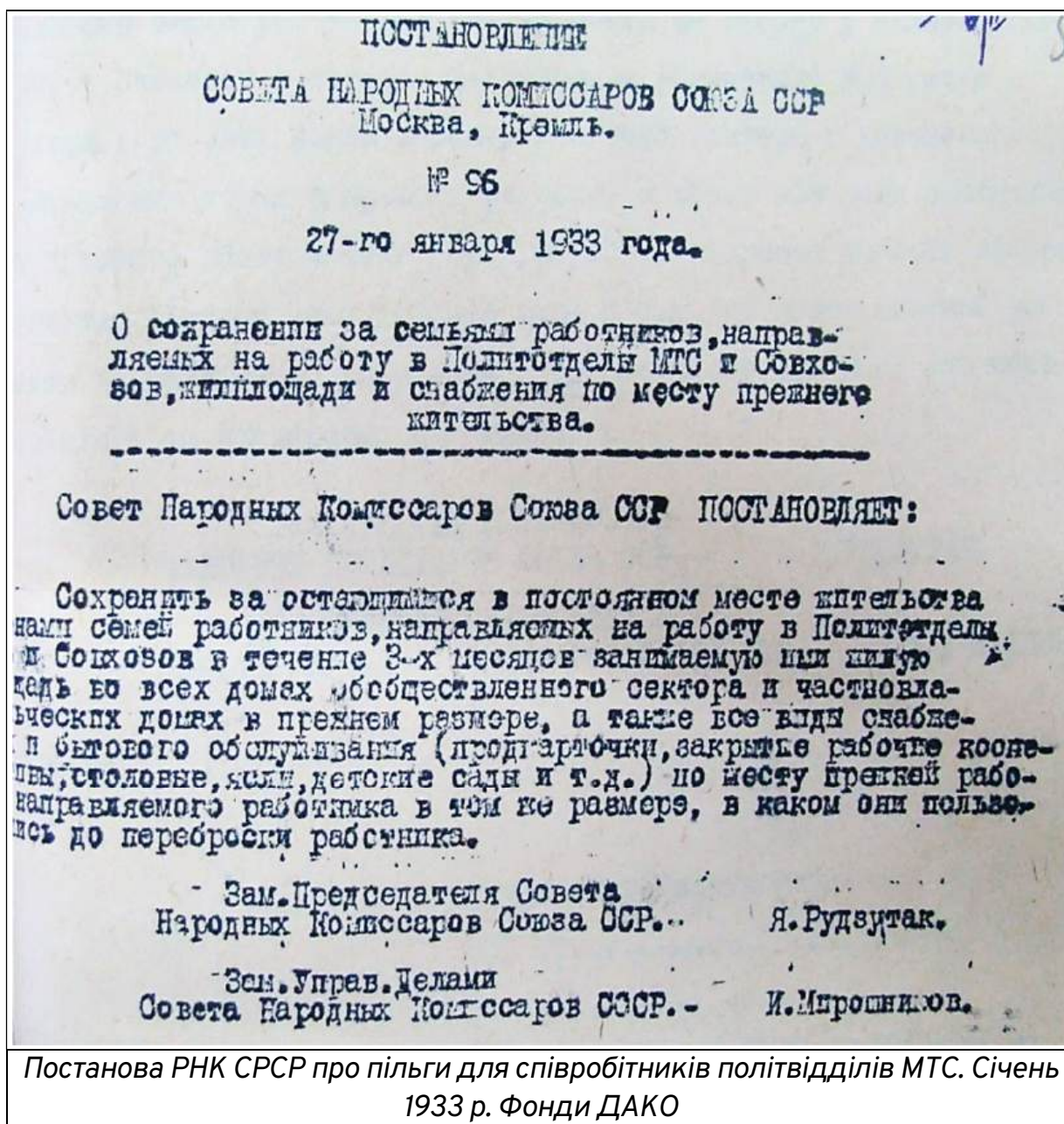
Жорстокі покарання за крадіжки, перш за все зерна, не зупиняли колгоспників від вчинення їх. Політвідділи багатьох МТС звітували про виявлені випадки таких крадіжок. Так, у Онуфріївському районі за час з 1 по 5 січня 1933 року за крадіжки хліба “народні суди” засудили голодних, без сумніву, колгоспників, бо навіщо тоді красти, Павла Сича, Михайла Кохна, Архипа Синенка на 8 років позбавлення волі. За час з 5 по 10 січня тяжкі покарання за невиконання планів хлібоздачі та несплату боргів отримали

п'ятеро осіб. Серед них 8 років тюрми присудили Марії Кириченко. Щотижня кількість засуджених у Онуфріївському районі зростала, що однозначно свідчило про поглиблення голоду серед селян. Так, за час з 20 по 25 лютого 1933 року за крадіжки фуражу, недобросовісне ставлення до коней в тюрми відправилися 15 колгоспників Онуфріївщини. Протягом 20 днів березня за подібні злочини суди позбавили волі 33 селян, а з 20 березня по 1 квітня 1933 року засудили 27 колгоспників [13]. Мотиви поведінки засуджених у всіх випадках однакові – не нажива й збагачення, а голодне існування й бажання, навіть такою дорогою ціною, як загроза втратити волю, будь-що наїстися. Ув'язнені колгоспники, відбувши покарання, а також пристарілі та тяжко хворі, що їх достроково звільняли, шансів повернутися до рідних сіл не мали. 26 січня 1932 року таємною постановою РНК СРСР щойно звільнених з тюрем та таборів наказували виселяти далеко за межі попереднього мешкання [14].

Врятувати голодних могла тільки держава, що віднині одноосібно розпоряджалася хлібом. Весною дозвіл на продовольчу позику таки надійшов, але така “щедрість” спричинена не гуманізмом колонізаторів, а лише намаганнями фізично підтримати виснажених тривалим голодуванням колгоспників з тим, щоб максимально використати їх на посівній та, згодом, на просапних роботах. Виявляється, той хліб, навіть мінімальна кількість якого могла порятувати від голоду тисячі колгоспників Новоукраїнського району, і якби його вчасно дали, лежав без руху майже поруч – на елеваторі станції Помічна. Нарешті начальник політвідділу Помічнянської МТС, керуючись винятково виробничою доцільністю, відправив пізньої весни 1933 року завідувачу елеватора наряд на видачу 32 колгоспам продовольчої позики. Розмір її незначний, але колгоспники раділи й цьому. Так, по 1 цнт зерна отримали 15 колгоспів, по 2 цнт – 11 колгоспів, по 3 цнт – 4 колгоспи, по 4 цнт – 2 колгоспи [15]. Незначні об'єми продпозики колгоспники отримували і на просапних роботах.

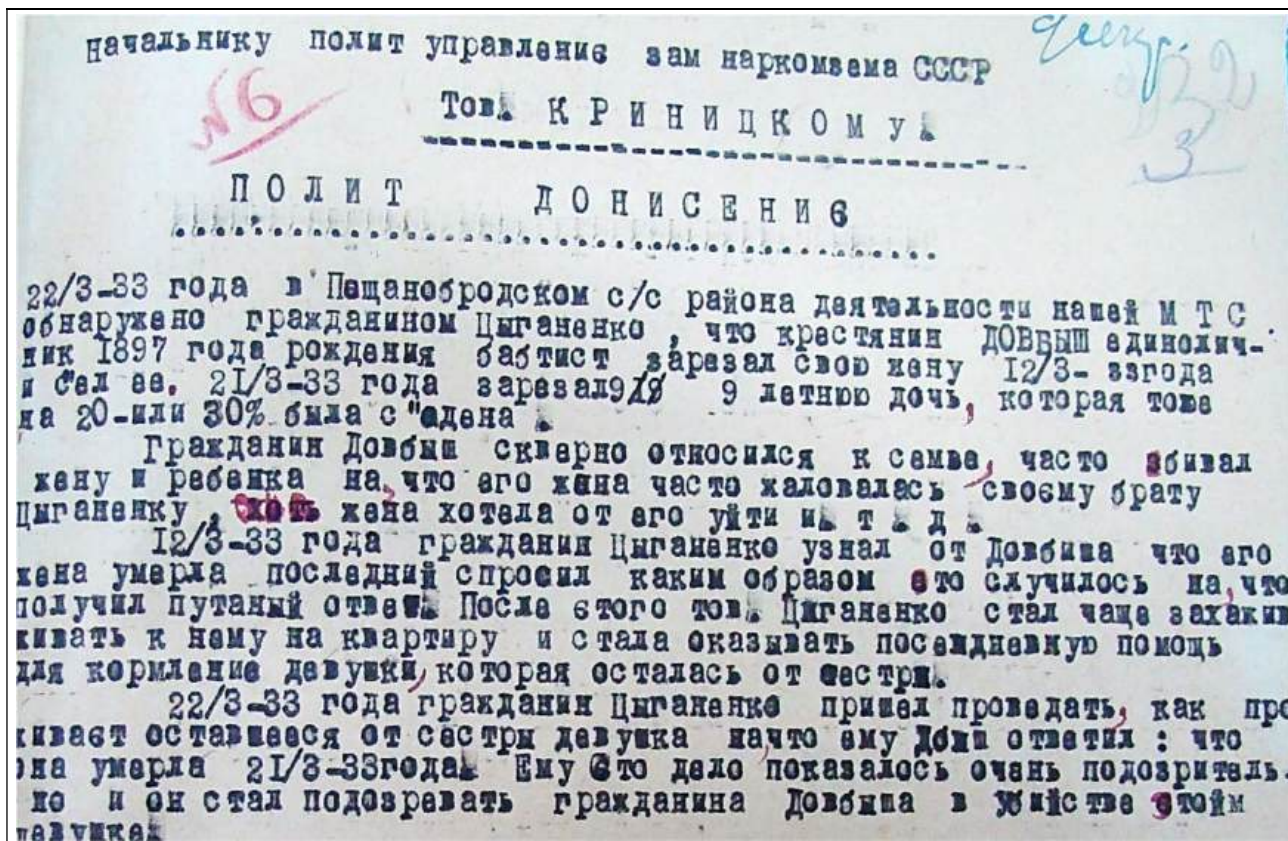
Зате співробітників політвідділів МТС до діяльної та самовідданої роботи держава залучала не тільки високими вимогами, але й значними матеріальними стимулами, абсолютно недоступними для жителів сіл. І не тільки колгоспникам, а також лікарям, вчителям, головам сільських рад, головам та членам правлінь колгоспів. Це здійснювалося шляхом забезпечення політпрацівників якісним одягом, взуттям, білизною, житлом, так і посиленими пайками, а також заробітними платами – неймовірно високими порівняно з наповненням трудовнів колгоспників. Так, починаючи з вересня 1933 і по січень 1934 року начальник Трепівської МТС (Знам'янський район) Петровський отримав вкрай дефіцитні на той час костюм, плащ, валянки, штани, кожух та білизну. Його заступники Ніколаєв та Молочний теж

отримали такий самий набір одягу та взуття, а редактору газети Єремєєву дістався лише кожух – теж неймовірно тогочасне багатство [16].

Зрозуміло, що все це їм довелося відробляти і перш за все докладати титанічних зусиль, щоб викачати з колгоспів максимум зерна. Щедрими для працівників політвідділів виявилися продуктивні пайки від держави. Вони отримували на місяць 21,6 кг борошна, в той час як рядовий працівник МТС (слюсар, токар, моторист, тракторист тощо) лише 1,5 кг. Також їм щомісячно виділялося по 4,5 кг круп, тоді як іншим працівникам МТС – лише 0,5 кг. До пайки також входили макарони, цукор, риба (3 кг), чай, жири, консерви, мило, кондитерські вироби, м'ясо [17]. Навіть в зимові та весняні місяці 1933 року, коли селянські харчові припаси у селах Знаменського району доценту спустошувалися численними комісіями, від чого масово гинули хлібороби, то співробітники політвідділу Трепівської МТС отримали все ті норми продуктів:

по 21,6 кг борошна та 4,5 кг круп, а також олію, рибу, тваринні жири, чай, 1 кг 50 грамів цукру, консерви. У березні 1933 року, в час, коли колгоспники продовжували масово мерти, співробітникам політвідділу Трепівської МТС визначили такий місячний раціон харчування: крім хліба та круп, вони отримували 900 грамів сала, 2 кг м'яса, 2,25 кг риби, 900 грамів олії, 1,050 кг цукру та інші продукти харчування 11 найменувань [18]. Посилки з продуктами надходили безпосередньо з Москви від військпродскладу ДПУ. До вузлових станцій прибували у вагонах фельдзв'язку, а до кожного політвідділу надходили під охороною фельдкур'єрів. Матеріально забезпечені та ситі співробітники політвідділу були, без сумніву, не тільки свідками голодної смерті багатьох колгоспників, але, нагадаємо, і безпосередніми його організаторами практично в усіх селах нинішньої Кіровоградщини.

Донесення начальника політвідділу Помічнлянської МТС про факт людодіства в с.Піщаний Брід Новоукраїнського р-ну, що трапився в березні 1933 р. Фонди ДАКО

Так, 8 березня 1933 року до Харкова, тодішньої столиці Української СРР, від політвідділу Трепівської МТС надійшла інформація про факти голодної смерті в колгоспах зони дії цієї МТС: у с. Оситняжка Знам'янського району в колгоспі "Гігант" від початку березня померли голодною смертю 8 осіб, серед яких 4 дітей. В с. Суботці від голоду померли 20 селян, подібні смерті зафіксовані також в селах Казарня, Петрове -2 та ін. Начальник політвідділу Трепівської МТС Петровський обурювався, що померлих не ховали по 3-5

днів. Також у своєму звіті до Харкова написав про запізнілі заходи, що вживалися для порятунку голодних, адже схаменулися лише як настав час весняної посівкампанії. Але і тоді продовольчу допомогу надавали не всім колгоспникам, а перш за все активу, бригадирам, конюхам [19]. Щодо інших селян, то ті виживали як могли. І така ситуація, повторимо, спостерігалася практично в зонах діяльності всіх тогочасних МТС.

Так, 23 березня 1933 року до Новоукраїнського РВК надійшов лист від командування дивізіону військ ОДПУ, розквартированого у м.Кінешма Російської Федерації. Райвиконком переправив його до політвідділу Помічнрянської МТС – для реагування. “Червоноармієць Марченко В. С., - писав війковий командир, - походженням з с.Олексіївка Олексіївської сільської ради, отримав листа від вітчима, в якому той пише, що в селі люди помирають з голоду, а мати червоноармійця лежить хвора від голоду, а в сусідньому селі в одну яму поклали 11 померлих з голоду...”. Військовик просив детально розібратися та надати необхідну допомогу рідним [20].

ВСЕМ НАЧАЛЬНИКАМ ПОЛИТОТДЕЛОВ МТС
 Т о л ь к о *помічнрянської* МТС *182*

Настоящим сообщаем, что Вам отгружены пайки на февраль месяц в ведро *Зимовскельское* Распреде Политотдела.

Пайки будут выдаваться на фактическое количество работников и индивидуальных, согласно справкам выдаваемых Начальником Политотдела.

Норма продуктов на одного человека.

<u>Основного работника</u>	<u>Индивидуала</u>
1. Мука 96% <i>21</i> клгр.	<i>4.1</i> клгр.
2. Мука 75% <i>0.6</i> клгр.	<i>4.1</i> клгр.
3. Крупа <i>4.5</i> клгр.	<i>0.6</i> клгр.
4. Макароны <i>0.3</i> клгр.	<i>0.5</i> клгр.
5. Сахар <i>1.05</i> клгр.	<i>1</i> клгр.
6. Р и б а <i>3</i> клгр.	<i>1.5</i> клгр.
7. Ч а й <i>50</i> мггр.	<i>25</i> мггр.

Наповнення місячного пайка для співробітників політвідділу Помічнрянської МТС та їхніх утриманців на лютий 1933 р. Фрагмент. Фонди ДАКО

Серед тих працівників політвідділів МТС, хто теж доклав значних зусиль до терору хліборобів, і не лише колгоспників, вже згадуваний Єремеев – редактор газети політвідділу Трепівської МТС з досить промовистою назвою “За більшовицький колгосп”. Він настільки “відповідально” втілював друкованим словом політичні кампанії на селі, що рідко який номер обходився без шельмування вцілілих у селах Знам’янського району

“куркулів”, усіляких “ворогів народу”, безлічі колгоспних “саботажників”, “шкідників”, “рвачів” та “ледарів”. Так, 20 квітня 1933 року в №9 газети у публікації “Показово судити куркулів артілі “Комунар” Донино-Кам’янської

сільської ради” з’явилось чергове неприховане залякування колгоспників: стаття стверджувала, що голова колгоспу Чабан – розтринькував колгоспний хліб, навмисне знищував худобу і є “ворогом народу”. А старший конюх Петро Грузін свого часу був учасником “куркульсько-бандитської зграї”, а тому на 90% зробив кінське тягло непрацездатним, загубив за місяць 6 коней, крав фураж. Полевод Тодось Грузін зривав весняну сівбу, а обліковець Андрій Фуженко нібито свідомо заплутав облік та робив незаконні записи трудовнів своїм родичам. До “куркульської зграї” газета записала також Івана Фуженка, який вів “контрреволюційну агітацію, чим розкладав колгосп”. Подібне чинив охоронець посівматеріалу Іван Ковбасенко. На думку автора статті, а ним однозначно був редактор газети, ці “бандити” залишили колгоспників без продуктів харчування. “Ворогів викрито!” - зробив висновок Єремеєв. Немає сумніву в тому, що ці “вороги” одразу потрапили до рук співробітника ДПУ, який числився в політвідділі МТС. Черговий номер газети політвідділу Трепівської МТС “За більшовицький колгосп”, що 25 липня 1933 року розійшовся селами Знам’янського району, теж містив убивчу за змістом інформацію, і напевне здобуту завдяки численним інформаторам, т. зв. сількорам, що неймовірно розплодились по селах, яка засвідчила, що не дарма Єремеєв отримував такі захмарні пайки, зарплатню та одяг – все це він сповна відпрацював. Ось короткі замітки з цього номера: “В колгоспі ім. 12-річчя Жовтня Лозоватської сільської ради Сподар Настя на очах у вагаря краде по 5-8 кг жита, а вагар Дишловий Олекса цього й не бачить”; “Кучерява Настя весь час ріже колоски на полі колгоспу “Плуг” Топилянської сільської ради”; “В колгоспі “Переможець” (с. Казарня) Крюченко Настя нарізала колосків та спекла хліб”; “Колгоспники “Червоного прогресу” Божедаївської сільської ради спіймали злодійку Бойкову Саньку, яка різала колгоспне жито”. Насамкінець гнівний заклик: “Нещадно карати тих, хто розкрадає колгоспне майно. Судити злодіїв – ворогів колгоспів...” [21]. Редактору малотиражки невтямки були ті мотиви, що спонукали жінок-матерів вдаватися до такого небезпечного заняття – різати ночами колоски. Тож напевне всі вони потрапили до суду завдяки старанням як колгоспних донощиків, дбайливо випестуваних ДПУ, так і особисто сумлінній роботі Єремеєва з викриття “колгоспних ворогів”. Ними були чомусь лише одні жінки, яких лише голод та нестатки змушував вдаватися до таких дій. Чи взяв суд до уваги те тяжке становище, в якому опинилися ці жінки? Сумнівно!

Не відставали щодо такої “ударної” роботи з викриття “ворогів народу” і в політвідділі Бобринецької МТС. Бо саме цей орган ініціював весною 1933 року арешти членів правління артiлі “8-е Березня” Бобринецького району. До суду відправилися голова колгоспу Дмитрян, комірник Гайдай, коваль Сакіро, колгоспник Степаненко. Їх звинуватили в “розкраданні посівного

матеріалу”, та, заодно, в п'ятиці. А справжня причина розправи – затримки та невиконання щоденних посівних планів весною 1933 року знесиленими колгоспниками та не менш голодною худобою [22].

Про те, що також недаремно їли хліб з салом начальник політвідділу Дмитрівської МТС Аванесов і його заступник по ДПУ Дараган, свідчить їхній лист до Знам'янського районного прокурора з інформацією про те, що голова колгоспу ім. Котовського Мирошник, секретар партійної організації Кутик, завгосп Манюта, бригадир Пастика “дискредитують колгоспний рух” [23]. Після таких небезпечних звинувачень правління колгоспу заарештували.

Хто найбільше дбав за організацію охорони майбутнього врожаю, то це, звісно, політвідділи МТС. Так, у колгоспах зони дії Бобринецької МТС для цієї справи 1933 року в кожному господарстві організували дружини з “колгоспних партизанів”, з колишніх червоноармійців та ударників. На полях встановили 25 спостережних веж, на яких день і ніч пильна варта видивлялася крадіїв колосків. Для сторожів політвідділ запровадив “військовий статут”. Атрофія совісті в сторожів виявилася настільки бездонною, що такі в колгоспі “Шлях Леніна” начальнику політвідділу Бобринецької МТС Волоху пообіцяли: “Колгоспний врожай захистимо, жодної зернини не потрапить до рук куркулів, ледарів-ворогів колгоспів”.

Політвідділ Поміччанської МТС перевірку сторожів колгоспних полів, яким доручили стояти на спостережних вишках, здійснив за “класовими ознаками”. Не дивно, що ця стража влітку 1933 року виявила 15 випадків

крадіжок, де в торбах зловлених колгоспників знаходили від 1 до 3 кг зрізаних колосків. Так, у колгоспі “12-річчя Жовтня” пильні сторожі зловили Оксану Ващук з понад 3 кг колосків. З’ясувалося, що її чоловіка раніше засудили до позбавлення волі, а жінка залишилася з дітьми без будь-яких продуктів харчування, що й спонукало її на злочин [24]. Сумнівно, що суд взяв до уваги цю обставину, тож слідом за чоловіком пішла в табори напевне і Оксана Ващук.

Пильність в охороні врожаю та колгоспного майна виявляли не всі сторожі. 22 липня 1933 року 27 контролерів здійснили масовий нічний “наліт” на 15 колгоспів Зінов’ївського району. Виявилося, що в артіль ім. Якіра Губівської сільської ради два вартові на полі хоч і були, проте спали. В “Червоному орачі” Черняхівської сільської ради сторожів на вишках не було взагалі, а об’їздник Шереметьєв, замість того, щоб контролювати їхню роботу, спав вдома. По артіль ім. Сталіна 2-ї Аджамської сільської ради інспектори їздили полями і жодного сторожа не зустріли. Не охоронявся скошений хліб в артіль “Червоний хутір” Карлівської сільської ради. В колгоспі “Новий шлях” Черняхівської сільської ради вартових ланів Турчанова та Гаврилова ревізори не могли знайти “ні голосом”, “ні свистом”. У “Маяку” Тарасівської сільської ради сторожі з’юрбилися на одному краю поля, що давало можливість з іншого кінця безперешкодно розбирати хліб [25]. Все це свідчило про те, що, попри велетенські зусилля політвідділів МТС не допустити голодних колгоспників на пшеничні чи житні поля, на місцях їхні вимоги часто або саботувалися, або ігнорувалися.

Тож така “дірява” охорона в деяких колгоспах напевне дала можливість врятуватися від голодної смерті десяткам і сотням тих колгоспників, хто, знаючи про тяжкі покарання, все одно наважувалися на крадіжки.

Газети політвідділів друкували інформації з колгоспів, фактично анонімки, підготовлені т. зв. сількорами. 1933 р. Фрагмент газ. “За соцтемпи” політвідділу Тишківської МТС.
Фонди ДАКО

Незважаючи на ці “недопрацювання”, робота політвідділів тривала. Так, політвідділ Бобринецької МТС розпорядився організувати з дітей колгоспників бригади по збиранню колосків, а вчителям на час літніх канікул наказали забезпечити “культурно-масову” роботу серед колгоспників. Тих педагогів, хто тримав корови, змусили давати беззаперечно господарствам для роботи. Скрізь в колгоспах напередодні жнив політвідділ Бобринецької МТС організував збори колгоспників, що відбулися під гаслом: “Чим краще зберемо хліб, тим більше колгоспники отримають на трудодні!”.

Якщо весною 1933 року до суду віддали чимало конюхів, перекавши на них вину за голодне існування чи смерть від виснаження коней, то під час посівної арештовували та судили “за шкідницьку сівбу” полеводів, які “не давали повної норми висіву”, а заодно з ними і сівачів. Перевірку норм висіву здійснювали за вказівкою політвідділів МТС дільничні агрономи. Так, у колгоспі ім. Сталіна Бобринецького району засудили, звинувативши у шкідництві, полевода Похилька [26]. В колгоспі “Культурна революція” Клишівської сільської ради Зінов'ївського району на посаду полевода “проліз куркуль” Голубицький, який “скеровував свою роботу на те, щоб не зібрати врожай, щоб завдати якнайбільше шкоди колгоспові”. Саме таке твердження, що напевне визначило непросту майбутню долю Голубицькому, з'явилося на сторінках Зінов'ївської окружної газети “Соціалістичний наступ” в № 2 за 3 січня 1933 року. Також вражає кількість арештованих за неякісну сівбу серед рядових колгоспників Зінов'ївського району – 43 особи. Тож такі “стимули” в колгоспах, як от арешти, часто ініційовані політвідділами МТС, теж перетворилися на ефективний інструмент примусу колгоспників до роботи. Так співробітники ДПУ, що числилися у політвідділах, відпрацьовували свої об'ємні пайки.

Начальник політвідділу Бобринецької МТС Волох особисто викрив “злочинний маневр”, коли в деяких колгоспах, як от ім. Косіора, “Шлях Леніна” та ін., роздали суспільних корів у сім'ї з малолітніми дітьми. Це, на думку Волоха, підривало економічну міць колгоспів, тож селянам корів довелося повернути в колгоспні стійла. Чи усвідомив Волох сутність свого “викриття” і чи прослідкував долі тих дітей, від яких змусив забрати молоко? Аніскільки, адже зрозуміти голодного ситий не здатний.

Значно активізувалася робота політвідділу Бобринецької МТС під час жнив 1933 року. Так, начальнику політвідділу довелося затратити чимало зусиль, аби виявити “підбурювачів” у колгоспах ім. Фрунзе, “В єднанні – сила”, ім. Воровського, ім. Сталіна та ін. Ті буцімто закликали колгоспників не виходити на жнива, оскільки всі голодні, і в такому стані працювати немає змоги. З такими “провокаторами” розправилися арештами, а з іншими

колгоспниками провели “бесіди”, роз’яснивши їм “методи класової боротьби в колгоспах”. Також у селах вербувалися інформатори для “виявлення класових ворогів” [27]. Ці інформатори посприяли викриттю “стригунів колосків” у колгоспі “Комінтерн” Бобринецької сільської ради, арешту в колгоспі ім. Сталіна колишнього “петлюрівця” Архипа Барабана, який мав необережність привселюдно заявити: “Що вкрадемо, те й матимемо!”. Саме політвідділ Бобринецької МТС організував широку агітаційну роботу щодо висування колгоспами т. зв зустрічних планів по здачі зерна державі з урожаю 1933 року. Таку роботу провели індивідуально і ледь не з кожним колгоспником, як правило – нужденним, аби ті добровільно взяли на себе зобов’язання на “зустрічні плани” та ще й достроково їх виконали [28]. Зрозуміло, що “почин” поширився й іншими колгоспами. Тому наповнення зерном трудовнів колгоспників суттєво зменшилися.

Свідченням цього є лист колгоспниці Оксани Компанієць з колгоспу ім. 12-річчя Жовтня с. Кучерівка Знам’янського району. Про перипетії свого жебрацького існування ця грамотна жінка поскаржилася в травні 1934 року до політвідділу Трепівської МТС, і ось що розповіла: “Я пропрацювала 33-й рік в колгоспі і отримала 84 кг хліба. А нині не маю що їсти. Пішла до голови колгоспу Суржика, а він заявив, що у нас немає хліба. 1 січня 1934 року мені дали в хату колгоспну свиноматку, щоб я вигляділа її і врятувала від холоду, бо попередні три свині опоросилися в колгоспній свинарні і 30 поросят загинули за добу. Свиноматку я тримала в хаті, носила солому за 2 кілометри на плечах, топила хату, щоб було тепло для поросят. Правління колгоспу пообіцяло мені порося, але забрали і сказали, що їх у колгоспі тільки сім. Самі через три дні повезли на базар, продали і п’янствували. На 1 Травня накупили горілки і роздали колгоспникам. А тепер грошей нема і поросят нема. А коли я говорила голові Суржику, то мене вигнали з колгоспу” [29]. Така ось неприхована правда про становище, в якому опинилася ця колгоспниця. Але не тільки вона, а десятки тисяч жителів сіл нинішньої Кіровоградщини. Так, 17 листопада 1933 року комісія, сформована політвідділом Олександрівської МТС ім. Петровського, відвідала колгосп “Більшовик” с. Стара Осота, де зробила перевірку розподілу наслідків господарювання. Голова колгоспу Редька прозвітував, що колгоспникам виділено на трудовдень зернохліба по 1,5 кг – хто добре працював, і по 1 кг 200 грамів тим, хто мав мало трудовнів – “ледарям”. Голова колгоспу пообіцяв членам комісії, що “остаточний розподіл” зроблять до 1 грудня [30].

Начальники політвідділів МТС зі своїми помічниками перетворилися, нехай і на недовгий час, на своєрідне недремне “державне око”, що пильно слідкувало за всім, що діялося в колгоспах. Все побачене фіксувалося,

аналізувалося та вживалися заходи до негайного виправлення – відповідно до вказівок зі столиць. Ось короткий набір негативних явищ, побачених у колгоспах Олександрівського району співробітниками політвідділу МТС ім. Петровського в серпні 1933 року. Так, у с. Бірки в колгоспі “Нове життя” обмолочене зерно лежало на полі дві доби. Таке поводження з ним могло спричинити розкрадання хліба. Наганяй голові колгоспу за “злочин” не забарився. Не належним чином організували обмолот зерна в с.Триліси: до роботи молотарка та колгоспники приступали лише о 10 год. ранку. А все тому, що колгоспники зовсім не отримали авансів хлібом. 11 серпня 1933 року в колгоспі “Перемога” с.Поселянівка під час відвантаження 24 цнт хліба на заготзерно “невідомо куди” подівся 1 цнт. Оскільки в колгоспі “Іскра” містечка Олександрівка ячмінь, пшениця та овес все ще стояли в полі нескошені та почали осипатися, то політвідділ МТС наполіг на тому, аби двох бригадирів вигнали з колгоспу. Прогнали з посади і голову правління колгоспу ім.Петровського с.Нова Осота Коваленка – політвідділ МТС звинуватив його в тому, що з перших намолочених 50 цнт хліба “90% розбазарили”, тобто, роздали голодним колгоспникам, і лише 6 цнт відвезли на хлібоприймальний пункт. Крім того, Коваленко навідріз відмовився підписувати акта, що був, фактично, йому вироком, про те, що комісія політвідділу МТС виявила не тільки це “розбазарювання”, але й те, що на полі залишалося чимало незібраних колосків. Якщо голова вперся, то секретар колгоспної парторганізації Матущенко акта підписав. Закономірно, що бригадирів та голову не тільки витурили, але позбавили права отримати на вироблені трудовні зерно, чим їхні сім’ї, а в колишнього голови Коваленка в родині налічувалося 7 їдців, прирікалися на голод. У колгоспі ім.Шевченка (містечко Олександрівка) проросло 200 кіп ячменю, снопи пшениці подекуди валялися непідібрані на полі, а голова сусіднього колгоспу Беркін навмисне не пускав кінні гребки, щоб допомогти їх зібрати. Напевне, розумів стан голодних колгоспників, тож свідомо так чинив, вичікуючи, коли самі люди серед ночі наведуть порядок зі снопами. Тому, за висновком політвідділу Олександрівської МТС, є злочинцем. На “злочинця” перетворився і голова колгоспу с.Несваткове Яким Жаботинський, який посмів давати колгоспникам борошно не під вечір, а зранку, до 11 години, не чекаючи виконання ними денних норм. “Злочинцем” проголосили також голову колгоспу ім.Якіра с.Кримки Пересунька, а все тому, що в полі залишалися на ніч снопи, а сторожів біля них не поставили. Та і настроїв в колгоспників колгоспу ім.Якіра, за висновком політвідділу МТС, був “упадницьким”, адже вони заявляли таке: “Толку з колгоспу тому не буде, бо хліб заберуть і нічого не дадуть!”. “Класовий ворог” міцно засів і в колгоспі ім.Шевченка с.Янівка, адже в полі залишалися колоски та гриви

нескошеного зерна. Тут політвідділ визначив і головного “класового ворога” - Герасима Ткаченка, “який вирішив підірвати своєчасне збирання хліба”, оскільки працював на повністю не змащеній жатці, що скрипіла на все поле. “Застрільником розкрадання хліба” політвідділ проголосив голову колгоспу “Нове життя” с. Северинівка Пилипа Гетьманця, який посмів зерно з п’яти перших обмолочених кіп роздати колгоспникам, чим “розбазарив хліб”. Саме так несправедливо оцінив політвідділ МТС гуманний, з позицій сьогодення, вчинок голови колгоспу Гетьманця.

Такі відомості, зібрані політвідділом Олександрівської МТС ім. Петровського, не залишалися без належного реагування, а отримували логічне, з погляду влади, завершення: бригадирів та голів колгоспів або виганяли з роботи, позбавляючи їхні сім’ї засобів до існування, або віддавали до суду. Так, тільки на початку серпня 1933 року кількох бригадирів (колгоспи ім. Якіра с. Кримки, “Червоний шлях” с.Триліси) віддали до суду. Зокрема, бригадир Олександр Пересунько з с. Кримки отримав вирок щодо позбавлення волі на три роки за те, що комісія політвідділу МТС знайшла на полі незібрані колоски в кількості 97 одиниць на 1 кв. метр. А бригадир Василь Терновий з с.Триліси Олександрівського району “навмисне затягував збирання врожаю”, за що його теж суворо покарали [31].

Співробітники політвідділу МТС та члени партгрупи одного з колгоспів Великовисківського району. 1933 р. З архіву Б. Шевченка

Зрозуміло, що за таку вірну службу співробітників політвідділів влада щедро їм віддячувала. Тому, крім пайків та одягу, розраховувалася ще й такою платнею, про розміри якої колгоспники навіть не могли мріяти. Так,

начальник політвідділу Трепівської МТС Петровський отримував щомісяця 400 крб. - нездійсненні для селян суми, його заступники – від 300 крб. до 350 крб. Також чималі суми коштів їм виділялися на відрядженнях [32]. У цей час тисячі колгоспників Знам'янського, Олександрівського, Бобринецького, Новоукраїнського та інших районів могли розраховувати лише на копійки, і то могли їх отримати тільки наприкінці року. А були такі колгоспи, де коштів селянам не платили взагалі. Так, наприкінці жовтня 1933 року, коли надійшов час розраховуватися з колгоспниками колгоспу “Червоний Жовтень” Зеленогаївської сільської ради Знам'янського району за вироблені трудові, а це господарство входило до зони дії Трепівської МТС, правління розпорядилося всі нараховані кошти людям не видавати, а забрати на покриття численних боргів та штрафів. Тож колгоспники тільки розписувалися у відомостях [33]. У середньому на 1 трудовий день за 1933 рік колгоспникам зони дії Трепівської МТС хоч і нараховували по 95 коп., однак їх сповна вони ніколи не отримували – чимало коштів відбирали щорічні державні позики, обов'язкові внески на побудову літаків, танків, соціальне страхування, культзбори тощо [34].

А щодо співробітників політвідділів МТС, то всі разом взяті матеріальні стимули, як от добротний одяг, великі продуктові пайки, високі зарплати та неосяжні права, враз поставили їх у становище новітніх вельмож, що вивершувалися над колгоспниками – завжди безправними, зацькованими, голодними та аби як одягненими. Тому й поводитися з сільським людом як з безсловесною худобою, з великою недовірою до них та неймовірними за винахідливістю знущаннями. Чого варта лише одна інструкція від 30 червня 1933 року, підготовлена політвідділом Олександрівської МТС ім. Петровського і розіслана по всіх колгоспах для неухильного виконання, що стосувалася організації пробного виїзду на жнива, тобто, звичайнісінької репетиції. В ній наказувалося кожній бригаді виїхати на заплановане для косовиці поле. Для цього всім взяти необхідне знаряддя та зайняти відповідні робочі місця: косарі на жатках, з запасними частинами та кіньми; косарі з косами; женці з серпами; возії хліба з мішками, вагами, безтарками; культпрацівники з газетами; кухарі з котлом. А вже по прибуттю на поле, часто за кілька кілометрів від колгоспного двору, спеціальна комісія, що заздалегідь туди прибуде, повинна перевірити готовність бригад до жнив. Потім потрібно організувати короткий мітинг, після якого відправити людей на “справжні” роботи: кого на прополку, інших на лагодження дороги чи підготовку токів. Колгоспи повинні надіслати до політвідділу МТС акти готовності бригад до жнив не пізніше 18.00 години 7 липня. Тоді ніхто з селян, неймовірно стероризованих голодом та репресіями, вже не мав найменшого наміру ставити під сумнів такі аракчеєвські, повністю абсурдні

та принизливі муштри, запроваджені проти них начальником політвідділу Олександрівської МТС Бондарцем.

Цей же Бондарець ще раніше інформував обком партії про високу смертність від голоду лише протягом квітня та травня 1933 року у 27 селах Олександрівського району серед колгоспників, одноосібників та їхніх дітей: "...у с. Розумівка в травні померли 37 душ, особливо тяжка ситуація в колгоспі цього села "Шлях колгоспника", в с. Осота в колгоспі "Більшовик" у травні місяці померли 120 осіб. Почастішали масові смертні випадки в селах: Голикове, Бовтишка та ін. Всього померли по колгоспах зони дії МТС 3336 душ". Також начальник політвідділу повідомив про відомі йому випадки людодіства в Олександрівському районі в таких селах як Голикове, Бовтишка, та, навіть, в Олександрівці. Всього їх виявили 16 [35].

Факти голодної смерті тисяч колгоспників та одноосібників Олександрівщини, як і факти людодіства, аж ніяк не похитнули віри Бондарця у правильності всіх рішень і дій комуністичної влади та переоцінки власного внеску в катастрофу в межах 27 сіл лише одного району. 21 липня 1933 року начальник політвідділу надіслав головам колгоспів застережливого листа, в якому страхав їх тяжкими покараннями судом "за куркульські спроби протиставити державні зобов'язання споживацьким настроям відсталих колгоспників" - так витіювано наказувалося не видавати селянам такого довгоочікуваного хліба. Підставою для листа стали відомі начальнику політвідділу поширені настрої, коли в колгоспах планували перші укуси хліба використати на громадське харчування саме отих "відсталих колгоспників". Тому Бондарець засудив такі настрої та наказав головам колгоспів суворо дотримуватися порядку, коли з намолоченого хліба 90% потрібно здавати державі аж до повного виконання планів хлібоздачі.

І лише 30 жовтня 1933 року політвідділ Олександрівської МТС ім. Петровського скликав на нараду голів 25 колгоспів, секретарів партійних організацій, рахівників, де розглядалося питання авансування й розподілу прибутків у колгоспах. Начальник політвідділу Бондарець вкотре наголосив, що до розподілу прибутків потрібно приступати тільки після виконання зобов'язань перед державою, потім здійснити засипку посівного, страхового та фуражного фондів, створити фонди на соціально-культурну та господарську діяльність. Оскільки наближалось "свято" - 14-і роковин Жовтня, то в політвідділі наказали видачу авансів колгоспникам здійснити до 7 листопада. Відтягувати це на грудень не було як: день т. зв. "Жовтневої революції" офіційно проголосили державним святом, що відзначався щорічно. Комуністична пропаганда зробила багато для того, щоб переконати населення, що тільки завдяки тій революції вдалося "назавжди знищити експлуатацію людини людиною", і що лише "Великий Жотень" приніс

трудящим масам “не тільки політичну свободу, але й матеріальні блага, можливість заможного і щасливого життя”. Насправді все виявилось навпаки, адже, нагадаймо, ще за кілька місяців до “свята” в Олександрівському районі, як і в сусідніх, від голоду гинули тисячі дорослих і дітей, дехто навіть вдавався до канібалізму, і про що добре знали всі начальники політвідділів МТС. У дійсності всі ці жахи, включно з неймовірною експлуатацією та масовими арештами, трудящі маси спізнали не до “Жовтневої революції”, а вже після її “перемоги”. Також на нараді Бондарець охарактеризував хід виконання поставок державі зерна. Виявилось, що не всі колгоспи такі плани виконали. Голів правлінь політвідділ попередив, якщо протягом 2-3 днів після наради завдання не будуть виконані, то колгоспи чекатимуть штрафи, а керівників віддадуть до суду.

Отже, дбати про максимальне виконання та перевиконання колгоспами планів перед державою, “правильно” організовувати для цього роботу колгоспів та колгоспників, викорінювати будь-які негативні настрої серед селян з приводу такої політики партії – головні завдання політвідділів МТС.

З цією метою політвідділ Олександрівської МТС 30 листопада 1933 року організував 2-й зліт колгоспників-ударників, на який з'їхалися 420 учасників. Вони обрали почесну президію в складі Політбюро ВКП(б), ЦК КП(б)У, “товаришів” Рудзутака, Горького, Тельмана, Дмитрієва. Яким боком до Олександрівського району ці “товариші” - учасникам зльоту не пояснили, та, напевне, ніхто вже навіть не відважився задати таке питання, адже на завтра опинився б у тюрмі. Закономірно, що з доповіддю виступив не секретар райкому партії, який теж перебував серед учасників зльоту, а начальник політвідділу Бондарець. Його промова теж абсолютно прогнозована, тож говорив посадовець про роботу колгоспів у 1933 році та позначив плани на наступний. Учасники заходу одногосно взяли на себе зобов'язання працювати в 1934 році ще з більшою віддачею, ніж вони працювали попереднього. Кращим з кращих вручили премії. А потім розпочався той священний ритуал, що триватиме на подібних заходах десятиліттями: крім закликів “Хай живе Комуністична партія та її вождь т. Сталін!”, “Хай живуть робітники політвідділу!”, “Хай живуть колгоспники-ударники!”, що звучали під довгі гучні аплодисменти, загіпнотизовані учасники зльоту направили телеграму Сталіну, Молотову, Кагановичу. Її зміст – відверте блюзнірство, спричинене повною аморальністю тих, хто той текст готував. І повним безпам'ятством також тих, хто нині аплодував, а перед цим тяжко голодував і на чийх очах гинули десятки і сотні односельців саме з вини Сталіна, Молотова, Кагановича. Тож нині, після озвучення телеграми, відбивав долоні в голосних привітальних аплодисментах на адресу одних з найбільших, як це бачиться нині, злочинців людства. Проте інакше вже не

допускалося: пильне око співробітника ДПУ та таємних інформаторів напевне виокремлювали тих, хто млявими оплески саботував такий захід. “Ударники і ударниці, - йшлося в телеграмі, - шлють ЦК і вождю партії робітничого класу, кращому колгоспнику – ударнику т. Сталіну полум’яний колгоспний привіт. В нашій перемозі вирішальну роль відіграла доповідь, яку ми отримали від ЦК і РНК в 1933 році. Ця перемога дісталася колгоспам МТС ім. Петровського під безпосереднім керівництвом ленінської ЦК ВКП(б) і любимого нашого вождя т. Сталіна, в боротьбі за генеральну лінію партії, в боротьбі проти куркульсько-петлюрівського саботажу. Колгоспники і колгоспниці завіряють ЦК ВКП(б) і Вас, дорогий т. Сталін, що будемо так само ударно боротися за виконання постанов ЦК ВКП(б) і Ваших вказівок, т. Сталін, щоб зробити колгоспи – більшовицькими, а колгоспників – заможними”. Цією телеграмою обряд нещирого славослів’я не закінчився: учасники зльоту ще довго аплодували за тексти телеграм також Косіору, Постишеву, Петровському; Київському обкому і облвиконкому; начальнику політичного управління НКЗ СРСР Криницькому; начальнику політуправління НКЗ УРСР Асадкіну [36].

На 2-му зльоті колгоспників-ударників зони дії МТС ім.Петровського, що відбувся 30 листопада 1933 року, 62 учасники отримали премії. Костюмами нагородили 6 з них, хустками – 5, черевиками – 11, поросятами – 7, інших – грошовими преміями від 10 до 35 крб., а також піджаками, платтями, чобітьми, мануфактурою. Зайве нагадувати, що всі ті нагороди – неймовірний тогочасний дефіцит, поглиблений майже тотальною відсутністю грошей у колгоспників. Хоч премії вручав начальник політвідділу Бондарець, проте всі вони придбані за рахунок колгоспів. Серед нагороджених того дня колгоспниці-ударниці з колгоспу ім. Петровського с. Нова Осота: Олександра Гавриленко, яка заробила на трудовні 663 кг зерна; Оксана Бордун – 309 кг зерна; Оляна Музика – 370 кг. Не надто різнилися “заробітки” ударниць з колгоспу “Перемога” с. Триліси. Так, Настя Кримська виробила 314 кг зерна, Зінаїда Демченко – 311 кг, Марія Федченко – 347 кг [37].

Організація 2-го зльоту колгоспників-ударників Олександрівського району наприкінці 1933 року, це фактично підведення підсумків роботи самого політвідділу МТС. За той час, що лишався до кінця року, роботи в нього було не так вже й багато: добитися, аби всі колгоспи завершили виконання планів хлібозаготівлі, проголосити та організувати “зустрічні” плани, відправити до тюрми з десятків колгоспників, кількох бригадирів та голів правліль – цим вкотре застрахати селян перед черговою посівною кампанією – “5-ю більшовицькою”.

Отже, пройдешній 1933 рік виявився для політвідділів МТС доволі напруженим. Хоча його співробітники і не спізнали, що таке голод, проте

наслідки своїх діянь бачили всю зиму, весну та літо 1933 року, коли колгоспники масово гинули від голоду. Єдине, що турбувало тоді політвідділи, хто працюватиме на посівній та жнивах, як їх вчасно здійснити, чи вдасться виконати хлібозаготівельні плани. Тому рік для всіх пройшов у постійній праці.

II-й зліт сількорів, скликаний політвідділом Новомиргородської МТС. 10.05 1934 р.
З фондів музею П.Озерова

Не забули політвідділи МТС і про організацію для колгоспників інших “свят”. Оскільки з релігійними йшла запекла боротьба, то віднині дозволялися тільки державні свята, що всі мали пропагандистський характер, тож чогось святкового як такого у них і не помічалось: в ці дні працювали, як і в “несвяткові”. Державно-партійних свят, на яких населення повинне всіляко демонструвати гарячу відданість ідеям комуністичної партії та її вождям, перш за все Сталіну та його соратникам, запровадили, як відомо, троє: 8 Березня – Міжнародний “жіночий” день, 1 Травня – Міжнародний день солідарності трудящих та 7 листопада – роковини Жовтневої революції. В умовах комуністичної диктатури кожне з них перетворилося на повну протилежність початковому змісту. Тож ні про яку солідарність будь з ким, будь-яку рівність та виборювання прав будь-ким, жінка то чи чоловік, в СРСР й мови не велося, адже всі зазнавали

неймовірної експлуатації та гноблення. Тому початковий зміст тих свят у “передовій країні світу” виявився вихолощеним і викрученим настільки, що перетворився на повну протилежність тому, що відбувалося і як святкувалося в інших країнах світу.

Втім, декларуючи всіляку повагу, зокрема, до жінки та матері, комуністична влада насправді цинічно вбачала в них насамперед об’єкт неймовірної, поряд з чоловіками, експлуатації будь-де: на колгоспних полях чи в заводських цехах. Маскувалося це зазвичай облудними пропагандистськими гаслами та тезами про активних учасниць “соціалістичного будівництва” та “захист жіноцтва та материнства”. Апогеєм офіціозу, де особливо настирливо говорилося про жіноцтво, слугував День 8-го березня – за тогочасною офіційною політикою його визначили на “свято жінок”. А що насправді за цим приховувалося і яка справжня сутність “турботи про жінку” в радянському суспільстві, тим більше – про колгоспницю, свідчить “поширена нарада жінок” – членів артілі “Нова громада” с.Нововікторівка Добровеличківського району, що відбулася 6 березня 1931 року. Головувала на ній Надія Дрембач. Мова на нараді велася не про облаштування сільської амбулаторії, не про насичення магазину вкрай необхідним товаром, як от одягом для себе та дітей, не про умови праці жінок у колгоспі, не про наповнення власних комор достатньою кількістю зерна, не про організацію дитячих ясел тощо. Саме це було б закономірним напередодні 8-го Березня – дня солідарності жінок у захисті своїх прав. Однак, таке існувало в “капіталістичних” суспільствах. А в “соціалістичному” – навпаки, тож колгоспниці “Нової громади” обговорили питання “участі жіноцтва у виконанні поточних кампаній”. Всі як один “зобов’язалися брати участь в усіх кампаніях та заходах, що ініціює компартія та радянська влада, а саме: виконати на 100% план хлібозаготівлі”. Для цього “жіноцтво, та, насамперед, біднячки, добровільно здадуть державі останні лишки свого хліба”, а для покращення всіх компаній “жінки-біднячки об’являють себе ударницями, щоб куркуль здав усі свої лишки для виконання хлібозаготівлі”. Для відбирання “лишків” у куркулів обрали “ударниць”: Меланію Макаровську, Марію Кінчук, Надію Дрембач, Марію Дрембач, Тетяну Дрембач. А щодо власне підготовки до свята 8-го Березня, то ухвалили таку резолюцію: “Ми – жіноцтво, шануючи це свято та дякуючи Радянській владі за турботу про жінок, виносимо подяку й збираємо кошти на побудову літака “Колгоспник” [37]. Оце і все свято жінок-колгоспниць артілі “Нова громада” с. Нововікторівка Добровеличківського району!

Знати наперед достеменно свою долю людині не дано. Це стосувалося і жінок колгоспу “Нова громада” Добровеличківського району. Тому великим щастям для них, але не всіх, через рік – півтора слугуватиме житній сухар чи

“борщ”, зварений з бур’янів. Інші, разом з дітьми, гинуть від голоду – все це завдяки комуністичній партії та радянській владі, яким ці жінки нещодавно так палко дякували.

Можливо, щось з часом змінилося в тому “святкуванні”, і “свято жінки” наповнилося новим змістом?

8 березня 1933 року політвідділ Олександрівської МТС організував святкові збори з нагоди “жіночого” свята. З доповіддю перед жінками-колгоспницями, які з’їхалися до Олександрівки, виступив начальник політвідділу Бондарець. Основний зміст його доповіді передбачуваний – завдання жінок-колгоспниць в підготовці до весняної посівної, бо чоловіки, як відомо, першими масово вимирали. Жінки – учасниці свята, більшість яких до цього часу не мали крихти хліба в хатах, затвердили резолюцію на доповідь, витриману, як і всі інші тогочасні документи, в принизливій формі запопадливості та беззастережної покори, повної підміни понять добра та зла, навмисного перекручування дійсності та фактів, тобто, суцільної фальші та лицемірства, що проявилися ледь не з перших фраз ухваленого документа: “...Грунтовно змінилося становище жінки, - говорилося в резолюції. - Жінка виросла як могутня та активна сила і в місті, і на селі, та висувала з своїх лав передовсім організаторів і борців за будівництво соціалізму. Це тоді як в країнах капіталістичних і далі росте жах безробіття і голоду, повняться тюрми для робітників і робітниць, що борються за своє визволення, відбувається розорення маломісних селян, яке не знає нічого, крім злиднів і кабали в поміщиків. ...Поставимо так роботу в колгоспі, щоб на роботу виходили всі працюючі жінки. Зобов’язуємося збільшити нашу увагу до коня, оточимо піклуванням нашого жіноцтва і корову, і свиню, і птахівництво. ...Хай живе наш вождь Сталін!”. Закінчилося це дійство “товариською вечерею” - напевне, найголовнішою складовою свята [38].

Без вигадливого сценарію святкування 8-го Березня відбулося, зокрема, і в с. Федварі. “Урочистості” організував сільський партосередок, адже самим зібратися і відзначити свято жінки-колгоспниці вже не мали права, тож все відбувалося тільки за командами. Тож у селі партком організував троє зборів, на які зійшлися 352 жінки. Двох колгоспниць прийняли до лав партії та ще двом вручили подарунки. Також на зборах організували шість бригад до весняних польових робіт, а кожна жінка проголосила себе ударницею на час весняної посівної кампанії. Крім того на будівництво літака зібрали 25 крб. [39].

Цим міфічне “торжество” жінки, що тривало лише кілька годин, закінчувалося, бо наступного дня розпочалися голодні колгоспні будні. І те, що всю весну в селах помирили від голоду матері з дітьми, політвідділи та повністю підлеглі їм низові партійні організації не могли не бачити. Проте демагогічні словесні виверти з пошануванням жінок звучали так, ніби нічого

трагічного навкруги не відбувалося. Проте цинізму влади не було меж - у березні 1933 року, майже одразу після “жіночого свята” і саме в розпал голоду, політвідділ Олександрівської МТС організував нараду, присвячену хлібозакупівлі. Стосувалася вона в першу чергу голів колгоспів та секретарів партійних організацій, бо здійснити заготівлю зерна в колгоспників чи одноосібників виявилось справою нереальною. Тож голови колгоспів повезли до Олександрівки зерно, напевне, що з своїх домашніх запасів чи з посівних фондів. Так, секретар парторганізації з Івангорода Хміль¹⁵ здав пуд зерна, голова колгоспу Жаботинський¹⁶ з с. Несваткове – 2 пуди, голова колгоспу з с. Любомирка Дряпак¹⁷ – 6 пудів, голова колгоспу з Олександрівки Беркін – 30 кг, голова колгоспу з с. Івангорода Капустяний¹⁸ – 3 пуди тощо. Цими пудами можна було врятувати від голоду не один десяток дітей та їхніх матерів, однак його віддали державі.

1932. г. Капітанівка. парад на 8. Октяб. на честь Жовтневої революції. З колекції В. Васильченка

Підготовку до святкування Дня Міжнародної солідарності трудящих, що традиційно відзначається першого травня, та, власне, саме святкування в 1933 році, політвідділ Помічнської МТС наказав колгоспам здійснити так: остаточно завершити посівну; роз'яснити колгоспникам значення святкування 1-е

Травня саме цього року через зростання фашистського наступу на робітничий клас і зростаючою військовою небезпекою через поглиблення економічної кризи і загострення протиріччя між імперіалістичними країнами; всю підготовчу роботу щодо святкування здійснити на польових роботах, пов'язавши значення 1-е Травня з посиленням темпів і якості посіву; ввечері 30 квітня в усіх колгоспах організувати урочисті збори, де ударників посівної нагородити і вручити

¹⁵ Розстріляний нацистами в роки Другої світової війни.

¹⁶ Розстріляний нацистами в роки Другої світової війни.

¹⁷ Заарештований НКВС у 1944 році, засуджений на 10 років концтаборів.

¹⁸ Заарештований НКВС у 1938 році, помер у концтаборі.

передовим бригадам червоні прапори. Про те, що відбувалося в колгоспах Новоукраїнського району безпосередньо святкового дня – 1-го Травня, начальник політвідділу направив інформацію до столиці. Отже, після 5-10 хвилинного мітингу, де знову звучали виступи щодо значення міжнародного пролетарського свята, колгоспники під червоними прапорами вийшли в поле. В колгоспі ім.Постишева Олексіївської сільської ради, коли мітинг проводив голова сільської ради, частина колгоспників заплакали. На думку Кацнельсона це сталося через тяжкий матеріальний стан колгоспників і з їхньої вини, адже колгосп за невиконання хлібозаготівельних планів взимку 1933 році занесли на “чорну дошку”. І тільки після очищення колгоспу від “класово-чужих елементів” справи в ньому покращилися. Нагадаємо, тоді в Олексіївці заарештували 82 селян. І репресії відбулися не без відому начальника політвідділу, тож той добре знав, про що писав у політдонесенні начальнику політсектору України Косаткіну з приводу підготовки та святкування Дня 1-го Травня. На тому свято для колгоспників закінчилося, проте деякі голови колгоспів відзначили його цілоденною п'янкою (“Червона зірка” Піщанобродської сільської ради, голова колгоспу член партії Гончаров) [40].

Були й інші “свята”. Так, 27 травня 1933 року політвідділ Олександрівської МТС організував перший зліт “стариків-колгоспників”. Зрозуміло, що збирали пристарілих, які вижили під час голоду, та тягли їх до Олександрівки через хронічну нестачу робочих рук у селах. Прибули на зліт

82 колгоспники: 74-річний Сергій Грис з с.Триліси, 76-річний Семен Шаповал з с.Старої Осоти, 70-річний Степан Євенко з с. Бірки Перші та ін. їхні ровесники [41]. На зльоті, як і на всіх подібних, мова теж йшла про колгоспні роботи, але цього разу з залученням тих, чий життєвий ресурс вичерпувався – пристарілих. Зрозуміло, що залишити в спокої і поза експлуатацією цю категорію громадян, не таку вже й чисельну після трагедії голоду, комуністична система аж ніяк не могла, тому, закономірно, витискувала останні сили з ще й таких.

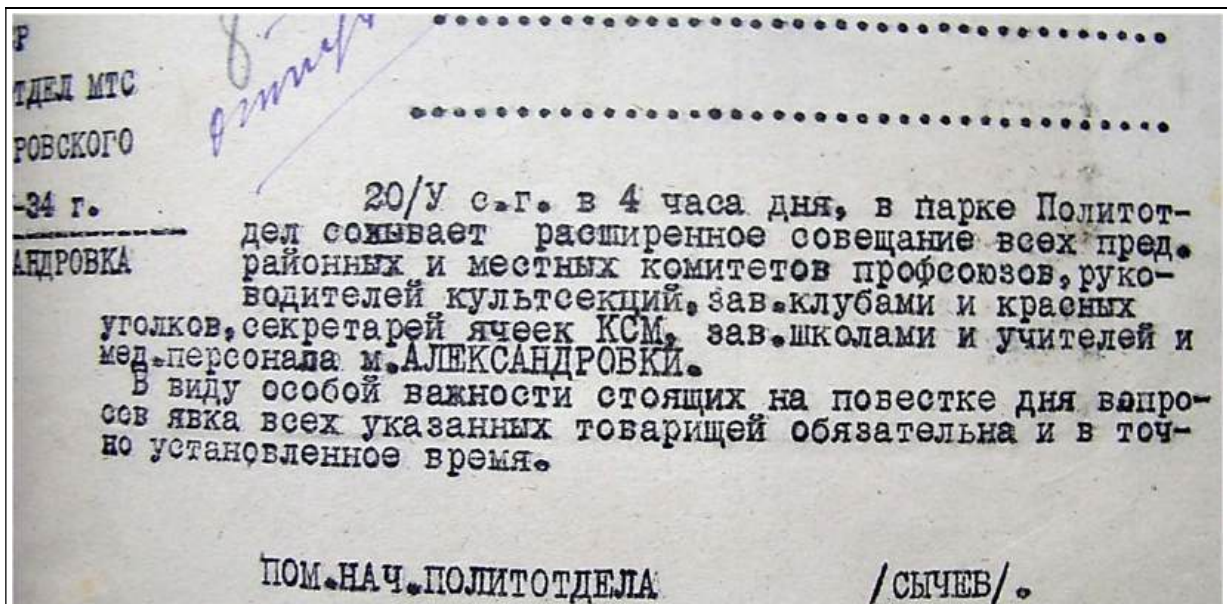
Наступного року ситуація з трудовими ресурсами в колгоспах зони дії Олександрівської МТС, як і повсюди, ще більше загострилася. Тому політвідділ МТС вирішив використати останній людський ресурс, що на той час ще залишався в селах і масово не потрапив до чіпких пазурів експлуататорів – дітей шкільного віку. 16 червня 1934 року відбувся 1-й зліт учнів з колгоспів зони діяльності МТС ім.Петровського. На нього до Олександрівки звезли 400 школярів. Закономірно, що у виступі начальника політвідділу мова йшла перш за все про завдання дітей на жнивах. Потім кращі “ударники-учні” отримали нагороди: труси, майки, панчохи, альбоми, зошити, олівці, пера тощо. Опісля для них організували сніданок. Без фарисейства та вже звичного ритуалу, що деформували дитячі душі, не обійшлося і тут. Тож діти теж відбивали долоні під час оплесків з нагоди читання тексту привітальної телеграми партійному діячу Постишеву (настане час, і ці діти замальовуватимуть в підручниках портрети цього ворога народу). “Ми, піонери-діти колгоспників Олександрівського району, вперше

зібралися на зліт, - йшлося в ній, - ...передаємо Вам, дорогий Павле Петровичу – кращому другу піонерів і жовтенят, свій піонерський салют, і висловлюємо велику радість що переживаємо ми з приводу Вашого приїзду до нашої області”. Крім кількох закликів “хай живе!” (більшовицька партія, вождь Сталін, кращий друг піонерів і жовтенят Постишев, нарком освіти Затонський), що, напевне, теж супроводжувалися оваціями, учні пообіцяли допомагати батькам-колгоспникам, власне, заради чого й скликався цей зліт, та добре впоратися з роботами в колгоспах [42]. 1-й зліт учнів – свідчення експлуатації дітей колгоспників, адже їхня праця не обмежилася тільки жнивими: діти брали участь у просапних кампаніях, збирали шкідників на бурякових плантаціях, знищували ховрахів, охороняли врожаї, збирали колоски та цукрові буряки, кукурудзу та соняшник, випасали колгоспну худобу. І все це – фактично за дріб'язкові подачки – якийсь кілограм-два зерна, чи олівець, майку, чорнильне перо. Не забариться і той час, коли дітям колгоспників, починаючи з 12-літнього віку, встановлять норми праці та кількість обов'язково вироблених трудоднів. Цим відбудеться покріпачення і їх, поряд з батьками. З дітьми за роботи в колгоспах розраховувалися так само, як і з їхніми батьками – на вироблені трудодні давали мізер, або взагалі нічого не давали. 21 листопада 1933 року до політвідділу Олександрівської МТС надійшла заява від Федора Джогана з с. Розумівка. “...Прошу, аби розібрали мою просьбу, - писав хлопець. - Я учень, маю 13 років, працював у колгоспі “Шлях колективіста” і виробив 40 трудоднів, та працювала моя мати теж в колгоспі, заробила 77 трудоднів, за які наш колгосп нам нічого не виплатив” [43].

У 1934 році політвідділи МТС масово залучали дітей до охорони колгоспного врожаю. Мабуть, дорослих для цієї справи не вистачало, або не було до них великої довіри. Для посилення романтики у загалом не дитячій роботі, малолітніх сторожів називали “дозорцями”, “легкою кавалерією”, “дозорниками-дружинниками”. Багато піонерів та школярів, у душі яких через пропаганду та школу вже заповзла комуністична ржа і розїдала їх, напевне, гордилися з цього доручення. Так, у колгоспі “Комунар” Зеленогайської сільської ради Знам'янського району дозорцями врожаю стали: 14-річний Іван Мошнягун, 11-річний Іван Пащенко, 14-річний Леонід Кармазін, 16-річний Іван Деражинський. Найстаршому їхньому вожаку – Івану Ткаченку, виповнилося 20 років. Колгосп ім.12-річчя Жовтня Суботцівської сільської ради створив дружину по охороні полів та села в кількості 9 учнів. Піонерка Ольга Добровольська, Іван Адаменко, Олександр Варламов та ін. охороняли хати колгоспників. Іван Харитонов, Іван Підліський, Іван Мовчан стерегли колгоспні поля. Піонеру Григорію Табунченку доручили пильнувати зерно на току. В колгоспі “Червоний сіяч”

Топилянської сільської ради Знам'янського району визначили серед дітей кількох “дозорників”-охоронців врожаю. Керував дітьми комсомолец Іван Кучеренко, йому підпорядковувалися піонери Петро Бедзай, Марія Балик, Олена Діренко, Михайло Чернишенко. На вишках несли чергування також Іван Проценко, Іван Змієвський. У колгоспі “Червона зірка” Богданівської сільської ради до охорони врожаю залучили навіть третьокласників Михайла Скляренка, Івана Неодничиного, Івана Москаленка, яким виповнилося лише 10 років [44].

Результати роботи “дозорців” не забарилися. 3 липня 1934 року член “підпільної кавалерії” колгоспу ім.12-річчя Жовтня Суботцівської сільської ради Григорій Філіпов склав акта про потрапу 0,10 га посівів пшениці односельцем Степаном Савченком. Про вчинений злочин “дозорець” повідомив політвідділ Трепівської МТС та просив вжити заходів [45]. Після цього чоловіка, напевне, віддали до суду.

Вплив політвідділів МТС у зонах своєї діяльності поширювався не тільки на правління колгоспів, але і на сільські ради, профспілкові організації, комсомол, вчителів та лікарів. Наказ політвідділу МТС ім.Петровськорго лікарям, вчителям, завклубами та ін. прибути на нараду, заплановану на 20 травня 1934 р. о 16:00 год. Явка оголошувалася обов'язковою. Фонди ДАКО

Згодом політвідділи МТС перевіряли врожайність озимих та ярих зернових культур, востаннє провели наради з організації жнив та молотьби в колгоспах, скликали колгоспний актив на наради з приводу виконання колгоспами планів і зобов'язань колгоспниками та одноосібниками. В 1934 році на нарадах в політвідділах МТС мова йшла не тільки про виконання планів перед державою, але і про їх перевиконання, коли учасники наради проголосували за додатковий план по зерну в 50 тис. пудів. Після жнив наради скликалися з приводу осінньої оранки, підготовки та здійснення

осінньої сівби. Річну циклічність увінчувала нарада з приводу підготовки до відзначення чергової річниці “Великого Жовтня”. З усіх нарад та засідань неможливо знайти хоч одну, присвячену винятково розрахункам колгоспів на трудодні колгоспникам, наповнення трудоднів коштами, про охорону материнства, матеріальний стан колгоспників тощо.

**ПАЛКІЙ БІЛЬШОВИЦЬКИЙ ПРИВІТ
УЧАСНИКАМ ЗЬОТУ СТАРИКІВ-КОЛГОСПНИКІВ
А ПІДВИЩЕННЯ
ВРОЖАЙНОСТІ**

Газета політвідділу Олександрівської МТС
ім. Петровського
Кам'янського району, Київської області.

Рік виходу 2
№ 41(87)
27 ТРАВНЯ
1934 р.
Виходить 10 р.
на місяць

Пролетарі всіх країн,
Передові колгоспи полють зерно
На 25-у перше місце по врожайності зернових зай
решацький к-п «Н. життя» — врожай 327 га. Несва
к-п ім. Любченка врожай 218 га, «верещадський к-п»
ліна 156 га.
Відсталі колгоспи повинні взяти приклад з пер-

**КОРИСТАТИ ДОСВІД СТАРИКІВ-КОЛГОСПНИКІВ
У БОРОТЬБІ ЗА ЯКІСТЬ КОЛГОСПНИХ**

КОРИСТАТИ ДОСВІД СТАРИКІВ
Великих успіхів здобули тру-
ді країни Рад за провозом
куністичної партії. Нові велет-
заводи, велике соціалістичне
ське господарство, масова
ьменність — це ж усе здобуто
я.
сі трудящі вкладають свою
злю у зміцнення країни Рад.
ОБЛИВО ЗАСЛУГОВУЮТЬ
ПОШАНУ СТАРИКИ. І на
водах і в колгоспах вони не
стають від молоді, дорослих.
бо в них є знамя своєї
зави, бо і в них є запал бо-
льон за краще життя. Стари-
ки — це молодець, змага-

Старший бригадир старей колгоспной гвардії — Ісаксані
якості тов. Олександрів 65 років (Краснодарський район.)

ЦЕЛІСА ДОНА АНДРІЙОВИЧ
бригада № 1 колгоспник з 485
Був до вступу в колгосп сер-
жак велику сім'ю, він сам
подарство. У 1927 році з усім
том і худобою, звеск віддав,
ному будівництву. Від самого
ударно працює на польових ро-
і саме головне, діда Хома на
лодь господарювати. Хто коєн
працює, то всі ударники. Управ
спеціально посміле найвідсталі
лодь працювати разом з дідом
Хома добре їх знає. Іноді по
сердиться, але за діло. З дідом
радіється й бригадир, як сіяти,
вати, жати.
Діда Хома кожний рік упрі
госпу премією.
с. Несватково. Група колго

Висвітлення роботи зльоту “стариків-колгоспників” на сторінках
газети політвідділу МТС ім.Петровського “За підвищення
врожайності”. Травень 1934 р. Фонди ДАКО

За свою каїнову роботу деякі начальники політвідділів МТС у травні 1934 року отримали найвищі тогочасні державні нагороди – ордени Леніна. Це начальник політвідділу Онуфріївської МТС Соколов, Вільшанської МТС Дячков, Грушківської МТС Білоусов. Так оцінений їхній внесок у “соціалістичну перебудову села”. Свідками та безпосередніми учасником тих подій були також і вже згадувані начальники політвідділів МТС: Трепівської - Петровський, Олександрівської – Бондарець, Бобринецької – Волох, Помічнянської – Кацнельсон, Тишківської – Лінецький, Хмелівської – Заярний та заступник по ДПУ Хармац, Данилово-Балківської – Павлюченко та заступник по ДПУ Віхніч, редактор газети Вайсман тощо.

Свої спогади про діяльність Данилово-Балківської МТС залишила С. Є. Ейдлін – на роботу інструктором по комсомольській роботі її направив Одеський обком партії, встановивши заробітну плату в 10 крб. щомісяця. Наївна комсомолка, чий заробіток у 25-30 разів поступалася грошовій щомісячній платні заступника начальника політвідділу по комсомольській роботі, взялася з ентузіазмом за роботу. В своїх спогадах про ті часи була

вкрай обережною, тому трагедію голоду, в епіцентрі якого опинилася весною та влітку 1933 року, описала через свої переживання, коли сама недоїдала, адже продуктових пайків, як інші співробітники політвідділу, чомусь не отримувала, тому з вдячністю брала цукор, борошно від старших і ситніших колег. Головним завданням створення політвідділів МТС, - розповідала С. Ейдлін, - було організаційне зміцнення колгоспів. Політвідділам доводилося постійно втручатися в справи колгоспів, керувати роботою правлінь господарств, складати норми виробітку, слідкувати за посівною та збиральними кампаніями, добиватися виконання колгоспами держаних хлібозаготівельних планів тощо. Наради, що їх скликав політвідділ, відбувалися здебільшого ввечері чи вночі, після роботи. На них прибували голови колгоспів, секретарі партійних організацій, і кожному давалися конкретні завдання. Зрозуміло, що їх виконання суворо контролювалися. Начальника політвідділу МТС Павлюченка прислали з Дніпропетровська. Його дружина Бекетова виконувала обов'язки секретаря політвідділу. Селами Павлюченко їздив автомобілем з водієм, присланим з Москви. В столиці той свого часу возив особисто Н.Крупську. Зрозуміло, що шофер виконував обов'язки ще й наглядача за справами не тільки в МТС, але і в колгоспах, оскільки числився, без сумніву, співробітником ДПУ. В 1937 році партія "віддячила" Павлюченку – його репресували [46].

В листопаді 1934 року політвідділи МТС злилися з районними комітетами партії. Деякі начальники політвідділів МТС стали секретарями РПК. Незаперечно, що до "остаточної перемоги колгоспного ладу", створення яких супроводжувалося неймовірними жертвами, і з якими, проте, ніхто не рахувався, політвідділи МТС доклали титанічних зусиль, тож всі його працівники без будь-якого винятку є безпосередніми творцями усіх тих трагедій, що спіткали українське село на початку 30-х рр. ХХ ст.

23. ЕКОНОМІЧНЕ, ПРАВОВЕ ТА СОЦІАЛЬНЕ БЕЗПРАВ'Я КОЛГОСПІВ ТА КОЛГОСПНИКІВ

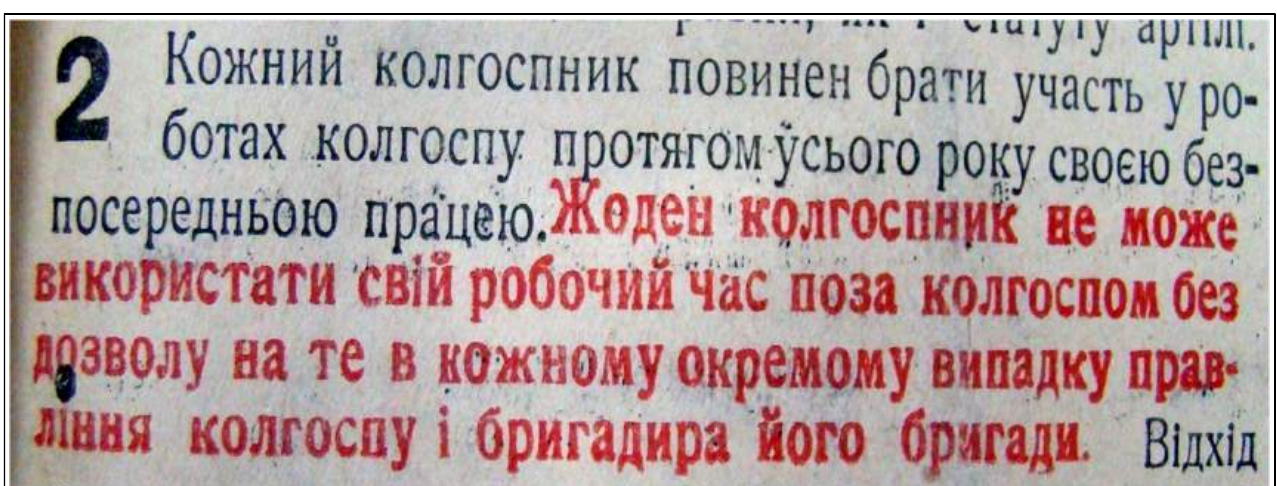
На середину літа 1931 року колективізація в межах колишньої Зінов'ївської округи в основному завершилася – 96,8% землі усупільнили. З невеликою різницею у відсотках така ситуація склалася і в інших регіонах. В українському селі розпочалася тривала в часі ера голодного колгоспного існування та нещадної експлуатації фактично безправних колгоспних кріпаків.

Комуністична пропаганда завжди проголошувала колгоспи як нібито передові колективні об'єднання селян, що самі звільнилися від гніту поміщиків та куркулів, і де панували постійний дух добровільності, спільного вироблення господарських завдань та планів усіма членами колгоспів, взаємна підтримка, активна участь всіх без винятку селян у житті господарства, справедливий розподіл результатів праці тощо. Тому колгоспи обов'язково, настійливо переконувала комуністична влада селян, забезпечать їм, шляхом кращої організації праці та підвищення її продуктивності, сите й щасливе життя – порівняно з індивідуальним господарюванням. Отже, колгоспна система подавалася пропагандою як прогресивна форма праці на землі, на відміну від попередньої одноосібної, дрібної, а вже тому – відсталі. Ці та подібні твердження, що безкінечно й безапеляційно повторювалися, швидко перетворилися на закостенілу догму, ставити під сумнів яку виявилось справою надзвичайно небезпечною: як правило, такі скептики швидко опинялися за колючим дротом радянських концтаборів.

Насправді, з колгоспною системою все виявилось навпаки: від часу примусового створення колгоспів за командою Москви та протягом всього їхнього існування відбувалася нещадна експлуатація колгоспників, відбирання в них не тільки більшої частини від всього вирощеного, а були періоди – що майже всього, а також будь-яких перспектив у житті, обмеженого, для переважної більшості, одним селом і одним колгоспом. Саме колгоспний лад, на відміну від одноосібного фермерського, щедро посіяв серед колгоспників злидні та голод. Адже діяла перевірена століттями система: як свого часу кріпаки повністю втратили засоби до існування та права розпоряджатися результатами своєї праці, що спричинили їхню абсолютну безправність та хронічну бідність, так нині це відбулося з колгоспниками, що буквально за рік-два існування колгоспної системи перетворилися на новітніх кріпаків. І якщо раніше безмежну

привілею повелівати кріпаками мав поміщик, то нині привілей розпоряджатися отримали представники комуністичної влади, наділені необмеженими правами щодо колгоспників. Тому ніякого обіцяного добробуту та щастя завдяки колгоспам у них не було і навіть їхні бліді обриси не показувалися на горизонті.

В дійсності колгоспи завжди, від першого дня свого існування, перетворилися на абсолютно підпорядковані наказам влади виробничі підрозділи, в яких працювали повністю безправні люди, які з власності мали хіба що невибагливі житла, домашню птицю, деяку худобу та трохи присадибної землі, що обкладалися великими податками. Зауважимо, що саме такий “набір” власності мали до 1861 року також кріпаки. Однак, як раніше поміщик, а нині комуністична влада, могли все це відібрати в будь-яку хвилину фактично задарма, що часто і без будь-яких зусиль та моральних докорів робили. Віднині, одразу після створення колгоспів, саме партфункціонери, деякі взагалі далекі від землі, встановлювали для господарств різноманітні плани, визначали об'єми розрахунків з колгоспниками, норми їхнього харчування та тривалість робочого часу, накладали різноманітні обмеження, безкінечно штрафували, арештовували, висилали... Тобто, щодо колгоспів одразу повністю утвердилася жорстока командна система, як, проте, і по всій країні, проте в найбільш цинічній, ультимативній та антигуманній формі, що призвело до створення в селах своєрідних концентраційних таборів, тільки, пригадаємо, без колючого дроту та вартових з собаками. Однак вежі та озброєні вартові насправді з'являться там вже на другі-треті колгоспні жнива, щоб охороняти поля від тих, хто вирощував на них хліб.

Фрагмент з “Тимчасових правил трудового розпорядку в колгоспах”: “Жоден колгоспник не може використати свій робочий час поза колгоспом без дозволу...”.
1933 р. Фонди ДАКО

Закономірно, що саме від влади надходили накази коли розпочинати сіяти, скільки зерна висівати на 1 га площі, що та скільки згодовувати

колгоспній худобі та працюючим у полі колгоспникам, коли збирати врожай і куди його дівати. Від того в селах доволі швидко утвердилася мілітаристська термінологія, що повністю охопила всі ланки сільськогосподарського виробництва. Тому за високі врожаї та плани селяни завжди “боролися”; посівна, жнива, оранка вважалися “фронтом”; на полях чи біля молотарок працювали винятково “ударні бригади”; проголошені владою будь-які кампанії називалися “бойовими”, що закінчувалися “перемогами”, часто – вигаданими; вести перед у всьому повинні “рядові бійці” партії, яких “мобілізували” на “штурми” в ліквідації “проривів”; також у селах з’явилося багато “дезертирів” та “ворогів народу”. Органи ДПУ та міліція, районна та сільська влада в селах провадили “операції”, що супроводжувалися обшуками, конфіскаціями, катуваннями, арештами та показовими судами.

Природно, що керівник господарства не був самостійним у вирішенні будь-яких, часто найдрібніших, господарських питань, адже над ним вивершувалися не тільки райкоми партії та райвиконкоми, обласні комітети партії та обласні виконавчі комітети, не говорячи вже про ЦК ВКП(б) та РНК СРСР, а й такі всевидячі та каральні органи, як ДПУ, прокуратура, міліція та політвідділи МТС. Погоничів, як бачимо, виявилось багато.

Свідченням цього є, зокрема, інструкція, відправлена 29 березня 1933 року всім уповноваженим по колгоспах та секретарям первинних партійних організацій, підписана секретарем Знам’янського РПК Завадським. Партійний чиновник зі свого кабінету наказував, що початок робочого часу весною в колгоспах повинен розпочинатися не пізніше 5-ї години ранку, а підйом на роботу здійснювати о 4 год. На сніданок та полудень колгоспникам відводилося 30 хв., на обід – 1 годину, а закінчувати робочий день потрібно не раніше 8-ї години вечора. Тих працездатних колгоспників, які не з’являтимуться на роботу вчасно, сільська рада повинна притягати до роботи примусово, причому, трудовні таким не зараховувати [1]. Секретар Знам’янського райкому партії Завадський все не вгавав, тому 1 квітня колгоспам району надійшла його чергова “негайна” вказівка, якою запроваджувалася система обліку й контролю за роботою кожного колгоспника та об’ємами виконаної ним роботи. Тож, з’явившись вчасно на роботу, колгоспник повинен повідомити про це бригадира, вручити трудкнижку, натомість бригадир видає колгоспнику порцію хліба за вироблений попередній день. Для тих колгоспників, хто виконував норму, передбачалося видавати по 1 фунту хліба [2]. Інші продукти харчування для колгоспників у постанові Знам’янського бюро партії від 1 квітня 1933 року не передбачалися. Подібний режим діяв у радянських концтаборах, проте денну пайку там отримували вранці, перед роботою. І настільки “великою” вона була порівняно з колгоспною, свідчить той факт, що селяни-

колгоспники, потрапивши до БУПРу, вперше там наїдалися отим навіть глевким куском хліба, якого вдома вони його не бачили протягом багатьох місяців узагалі. “Посприяв” цьому “таємний” лист за підписом секретаря Зінов'ївського міськкому партії Підсухи, що його отримали в колгоспах пізньої осені 1932 року. Він наказував: “По всіх колгоспах, які витратили на колгоспників (аванси, громадське харчування, дитячі ясла) більше ніж 15% обмолоченого хліба – негайно організувати повернення незаконно розданого хліба. По всіх селах і колгоспах організувати вилучення від колгоспників і одноосібників хліб, що був розкрадений під час жнив, молотьби, перевезення. В усіх тих колгоспах, які незадовільно виконують хлібозаготівельний план, все зерно, отримане з присадибних ділянок, зарахувати цілком в рахунок натуральної видачі по трудовднях...” [3]. Але й цим влада не обмежилася, тож, як відомо, відбирали в колгоспників все їстівне в зиму на 1933 рік. Не дивно, що перебування багатьох з них у тюрмах сприймалося як порятунок від голодної смерті.

9 квітня 1933 року відбувся останній акт узаконення колгоспного кріпацтва: ЦК КП(б)У та РНК УСРР видали “Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах”. Віднині колгоспникам заборонялося покидати господарства та села без дозволу на те влади.

Значна частина території нинішньої Кіровоградщині на початку 30-х рр. ХХ ст. входила до Одеської області. Природні та кліматичні відмінності між Одесою та Зінов'ївськом, не говорячи про північні лісостепові райони, різнилися. Незаперечно, що вони значно впливали на хід сільськогосподарських робіт. Проте, саме з Одеського обкому партії та облвиконкому масово надходили різноманітні команди щодо всіх видів сільськогосподарських робіт у колгоспах колишньої Зінов'ївської округи.

Команд звідти про початок весняної посівної кампанії 1933 року відправили так багато, що переказувати всі не варто. Проте кожна закінчувалася одним: саботажників притягати до суду.

Нетерпляче чекання голодних колгоспників хліба з нового врожаю підштовхувало голів колгоспів якомога швидше розпочинати жнива. Проте 8 липня 1933 року завідувач Одеського обласного земельного управління Лютін надіслав на місця телеграму, якою заборонялася будь-яка косовиця хлібів без дозволу на те влади. Головам колгоспів наказали чекати спеціальної вказівки з вказаним терміном початку жнив [4]. У той час, коли селам заборонили розпочинати жнива без команди з Одеси, дехто з колгоспників, доведені голодом до божевілля, вдавався до людоїдства. Так, 28 червня 1933 року в с. Рубаний Міст Новомиргородського району Григорій Мазуренко, разом зі своєю матір'ю Параскою, зарізали 6-річну дівчинку Ганну – дочку Григорія, і використали її в їжу, яку одразу приготували. Факт

канібалізму виявили голова сільської ради Іван Суржок, секретар партгрупи Балахтер та старший сільвиконавець Савраненко, які 29 червня навідалися до обійстя Мазуренків. При обшуку виявили не тільки їжу з м'ясом, але й рештки дівчинки. Сина й матір заарештували та передали уповноваженому ДПУ Пелиху. Про злочин склали акта¹⁹.

Початок жнив, як би там не було, і які б репресивні заходи не запроваджувала влада, дозволили колгоспникам вперше і то крадькома скуштувати свіжого хліба, якого більшість з них не бачили з осені 1932 року. Але і тут не обійшлося без недремного “державного ока”. Скільки дати колгоспникам хліба з нового врожаю розпорядилися особисто Сталін та Молотов. 26 червня 1933 року всім без винятку секретарям райкомів партії, головам райвиконкомів та начальникам політвідділів МТС надійшла телеграма з Москви № 206 305 за підписом цих діячів. У ній мова йшла про те, що до зриву минулорічних хлібозаготівель призвели “хаотична рвачеська” видача колгоспникам авансів та шкідницька трата хліба на т. зв. “громадське харчування”, через що більшість хліба, на думку Москви, “розбазарювалося” ледарями, а меншість відправлялося на хлібозаготівлю. Це, на думку керівників держави, призвело до того, що в окремих місцевостях “у нелегкому становищі стосовно забезпечення хлібом” опинилися деякі господарства (саме так завуальовано вони пояснили страшний голод, звузивши його географію до “окремих місцевостей”). Свідомо зробивши такі помилкові висновки, Сталін та Молотов наказали в телеграмі віднині видавати колгоспникам 10% від намолоченого хліба в жнива 1933 року. До цих жалюгідних відсотків входили також витрати на фураж для колгоспної худоби [5].

Спільного засідання Облвиконкому і Обкому КП(б)У з участю Наркомзема СРСР тов. Яковлева.		
I. ПРО ХІД МОЛОТЬБИ Облвиконком і Обком КП(б)У констатують, що райвиконкоми, райкоми, директори і начальники політвідділів МТС у справі організації молотби досі майже в усіх випадках обмежуються тільки розподілом молотарок по колгоспах, замість організувати роботу молотарок, і наслідком цього молотьбу віддано на самоплив і молотарки досі, як правило, використовуються не більше, ніж наполовину своєї продуктивності, а в багатьох районах навіть на чверть і менше. Облвиконком і Обком вважають за основне завдання на наступний період най-	повідальність та зусок не пізніше як 17 серпня всіх молотарок на повну виробничу потужність.	IV. ПРО ПІДГОТОВУ ДО ОСІНЬНОЇ СІВБИ Облвиконком і Обком вважають за цілком нестерпний той факт, що жоден район, жодна МТС, жоден колгосп досі фактично не взялися до підготовки осінньої сівби. Облвиконком і Обком зобов'язують райвиконкоми, райкоми, директори і начальників політвідділів МТС: 1. негайно взятися до дуцківки стерні, переключивши на це в МТС, що закінчили косовицю, усі трактори, крім зайнятих на молотбі і частину коней, вільних від мо-
II. ПРО ХІД СКИРТУВАННЯ Облвиконком і Обком констатують, що більшість партійних і радянських організацій досі ігнорують директиву про проведення скиртування в установлені строки. У багатьох районах, особливо на півдні, наслідком хорошої погоди, що була останнього часу, створилася напівоватецька стагнація до справи скиртування і надії на те, що «хороша погода вивезе».		

Фрагмент ухвалених заходів щодо жнив та підготовки до осінньої сівби, вироблених на спільному засіданні Одеського ОВК та ОКП за участю Народного комісара землеробства СРСР Яковлева. 1933 р. Фонди ДАКО

¹⁹ Документ зберігається в музеї П. Озерова, м. Новомиргород.

На вказівки з Москви з'являлася обов'язково реакція влади на місцях. У Одеському обкомі партії підготували та відправили в райони листа "Про перебіг збирання врожаю та хлібозаготівлі", призначений "тільки для членів партії та партійних організацій". Щодо авансування колгоспників хлібом, то в обласному комітеті партії теж, як і в Москві, помітили "значні викривлення". Вони таїлися в тому, що хліб у колгоспах видавали на всіх їдців, як от дітям, інвалідам чи пристарілим, а не тільки на трудодні працюючим. Таку практику в Одесі розцінили як "зрівнялівку", та наказали провести з нею "боротьбу" з тим, щоб аванси видавати тільки для працюючих і використати це для піднесення "виробничої активності" колгоспників. Знущальний розрахунок партійних бюрократів виявився правильним, адже такий неприхований шантаж змушував дорослих подвоювати старання й затратити значно більше сил на колгоспних роботах, щоб заробити хліб ще й на дітей чи хворих батьків, які віднині залишалися, згідно наказу Одеського обкому партії, без будь-яких засобів до існування, як от тільки допомога дорослих членів родин. Відчутного удару цей лист також завдав по громадському харчуванню, що вже традиційно організовували колгоспи під час посівної, жнив чи молотьби. Таку практику, коли до колгоспного казана сходилися також голодні діти чи не менш голодні пристарілі, що для багатьох, але не всіх, виявилось єдиним порятунком від смерті, секретар Одеського обкому партії цинічно вважав "розбазарюванням хліба". Навіть навів його розміри: "... у три-чотири рази більше потрібного". Це також, на його думку, призводило до зривів колгоспами хлібозаготівельних планів. Після такого висновку для дисциплінованої влади в районах пояснювати їхні подальші дії не було жодної потреби: колгоспне громадське харчування в частині витрати продуктів скорочувалося в озвучені "3-4 рази", а від колгоспних казанів у деяких колгоспах відганялися діти та старі. Лист, адресований "тільки для членів партії та партійних організацій", також нагадував про "жорстоку кару за розкрадання колгоспного майна", що чекала всіх, передовсім колгоспників, за зрізані ними колоски чи взяту жменю зерна. Тому владі на місцях наказувалося вкотре роз'яснити селянам, "що раніше існували чималі послаблення в цьому", а віднині колгоспне майно прирівнювалося до державного, і держава буде найжорстокіше карати тих, хто намагався розкрадати, чи розтринькувати колгоспне майно [6].

Одеський обком партії демонстрував послідовність. Тож, взявшись за виконання вказівок Сталіна та Молотова, блискавично направляв до районів не тільки листи, але й телеграми. Одна з них виявилася набагато грізнішою за змістом, ніж подібна з Москви. Отримали таку і в Знам'янському районі. Так, колгоспам району наказувалося залишати в господарстві на внутрішні потреби все ті 10% зерна не тільки на час жнив, але аж до того часу, поки

колгосп не виконає повністю всі державні зобов'язання. І тільки після цього господарствам дозволялося збільшити цифру до 15%. На думку авторів телеграми, це повинно втілити піклування “вождя нашої партії тов. Сталіна про те, щоб зробити колгоспника, колишнього бідняка і середняка, заможним”. Одночасно, для забезпечення цієї генеральної лінії партії на селі, потрібно безкомпромісно боротися проти “класових ворогів і шкідників” [7]. Про те, в яку западню потрапили колишні вільні хлібороби, а тепер стероризовані колгоспники, потрібно навести таке порівняння: ще донедавна, навіть в роки НЕПу, одноосібники завжди були власниками 100% вирощеного хліба, а не отих жалюгідних дозволених владою 10 – 15%, і то за умови виконання державних планів – як правило, завжди непосильних.

Однак, отримати оті декларовані владою відсотки хліба виявилися для багатьох колгоспів нездійсненними. І навіть тоді, коли скосили та обмолотили перші снопи нового врожаю, коли до заготівельних пунктів потяглися перші валки з зерном урожаю 1933 року, помпезно прозвані “Сталінськими”, влада все ще забороняла давати селянам хліб. Тих керівників, які порушували цю заборону, віддавали до суду. Голова колгоспу ім. Косіора Аджамської сільської ради Пилип Кіндратович Савенко, без дозволу міськкому партії, 19 липня 1933 року дав команду викосити 0,11 га жита. Зерно перемололи і роздали колгоспникам по 5 кг борошна. За цей мужній вчинок голову колгоспу віддали до суду [8]. Як з'ясувало слідство, цей “злочин” Пилипа Савенка не перший: кількома днями раніше він змолот у млині 54 кг жита і борошно теж роздав колгоспникам [9]. Голова колгоспу ім. Будьонного Лелеківської сільської ради Петро Сидорович Зборовський навмисне посилав на охорону полів підлітків, завдяки таким “охоронцям” селяни масово викрадали з полів зерно та городину [10]. Також Зборовський “без усякої санкції”, тобто, без дозволу Зінов'ївського міського комітету партії, запустив млина для “самовільного” помолу зерна колгоспникам. Пильна міліція одразу розпочала кримінальне провадження щодо голови колгоспу [11]. В артілі “Червоний прапор” Калинівської сільської ради Зінов'ївського району голова колгоспу Семен Прокопович Ткач та полевод Пилип Ломакін організували з слабосильних колгоспників бригади і посилали їх зрізати колоски жита на пшеничному полі – нібито для очистки засміченої пшениці. Зрізані колоски тут же вживалися в їжу. Влада, завдяки сільським інформаторам, цей задум Ткача та Ломакіна “розкусила” [12]. В колгоспі Покровської сільської ради Новоархангельського району голова колгоспу ім. Якіра Кушніренко, голова колгоспу “3-й Вирішальний” Кукіль в липні 1933 року “розбазарювали хлібозаготівлю”: видали колгоспникам по снопу зерна на кожного їдока [13]. Іван Наумович Киш'янець, голова

колгоспу ім. Лаврентія Масляниківської сільської ради Зінов'ївського району, навмисне залишив на полі 100 пудів обмолоченого зерна, яке селяни вночі розібрали. Також видав по 400 грамів зерна на трудовдень всім колгоспникам, на громадське харчування “розбазарив” (так партійна колегія Зінов'ївської контрольної комісії охарактеризувала вчинок керівника колгоспу з порятунку своїх земляків від голоду) 112 цнт хліба, і цим хлібом годували всіх селян – і тих, хто працював у полі, і непрацездатних. Зрозуміло, що І. Н. Киш'янця з голів колгоспу зняли, з партії виключили і віддали до суду [14]. В с. Лозуватка Онуфріївського району в колгоспі ім. Комінтерну з перших 80 цнт намолоченого зерна врожаю 1933 року 15,3 цнт видали колгоспникам. У с. Байдакове цього ж району в колгоспі “Червона армія” “розбазарили” 15 цнт жита – його отримали колгоспники в рахунок авансу. Про “злочинні” дії голів колгоспів, що спричинили невиконання щоденних планів хлібозаготівлі, начальник Онуфріївської районної міліції доповів до Харкова [15]. Голова колгоспу “Комінтерн” Грузчанської сільської ради Зінов'ївського району Мамалига наказав скосяти ще нестигле жито на площі 0,6 га, потім його перемололи і роздали колгоспниками [16]. Також показово покарали кількох голів колгоспів Зінов'ївського району. Так, з формулюванням “за продовження роздачі авансів та видачі хліба на громадське харчування, що суперечило директиві партії і радянських органів” віддали до суду голів колгоспів: ім.12-річчя Жовтня Кгаївської сільської ради, ім.1-го Травня Софіївської сільської ради, ім.Косіора Сасівської сільської ради та ін. У 1933 році “за куркульське утаювання хліба від держави під виглядом послідів” все правління колгоспу “Червоне козацтво” Фурманівської сільської ради Новоукраїнського району та голову сільської ради віддали до суду. Голову колгоспу “Новий шлях” Варварівської сільської ради Новоукраїнського району “за злочинне куркульське розбазарювання хліба”, тобто, за те, що дещицю з вирощеного в 1933 році дав колгоспникам, не тільки вигнали з партії, але віддали до суду [17].

Якщо така турбота голів колгоспів про колгоспників обернулася для них арештами та судами, то голова колгоспу ім. Ворошилова Покровської сільської ради Зінов'ївського району Кушнір затримав за зрізанням колосків на колгоспному полі Марію Подсєвакіну та Євдокію Красношейкіну, заарештував їх та віддав до суду [18].

Отже, відбирання в колгоспників вирощеного ними збіжжя та всілякі обмеження щодо їхнього харчування перетворилося для влади на ледь не щоденне улюблене заняття. Так, 20 липня 1933 року на засіданні бюро Одеського обкому партії, протокол №48, розглядалося питання “Про порушення головою колгоспу “Радянське село” Братського району Парасюком закону про обов'язкові поставки зерна державі”. Члени бюро,

тобто ті, хто не сіяв і не жав, звинуватили голову колгоспу в тому, що він, самовільно нагодувавши голодних людей, цим “допустив злочинне розбазарювання колгоспного врожаю перших укосів шляхом їх розподілу між колгоспниками”. І тому, на думку членів бюро обкому партії, “найбрутальнішим чином порушив надважливу директиву партії та уряду”. За вчинений “злочин” Парасюка виключили з партії та віддали до суду. Підписав протокол секретар обкому партії Вегер – теж майбутня жертва комуністичного режиму.

Всем Обкомам и Райпаркомам КП(б)У
о вручении обязательств колхозам по поставке хлеба
государству

ЦК обязывает Обкомы и Райпаркомы немедленно приступить к начислению обязательств по поставке хлеба государству по каждому колхозу и единоличному хозяйству и вручению этих обязательств. Эта работа может быть успешно проведена только в том случае, если будут решительно устранены с самого начала элементы самотека и механического подхода.

Необходимо, в самый короткий срок укрепить руководящими кадрами систему УползаготСТО подобрать и закрепить уполномоченных районов, а в районах, где не будет уполномоченных, возложить работу по проведению начисления налога на заместителей председателей Райисполкомов.

На время начисления налога и вручения налоговых листов колхозам и единоличникам мобилизовать из областных центров и городов необходимое количество счетных работников, знакомых с налоговой работой для помощи районам.

с учетом необходимости обязательного размещения планового задания по району.

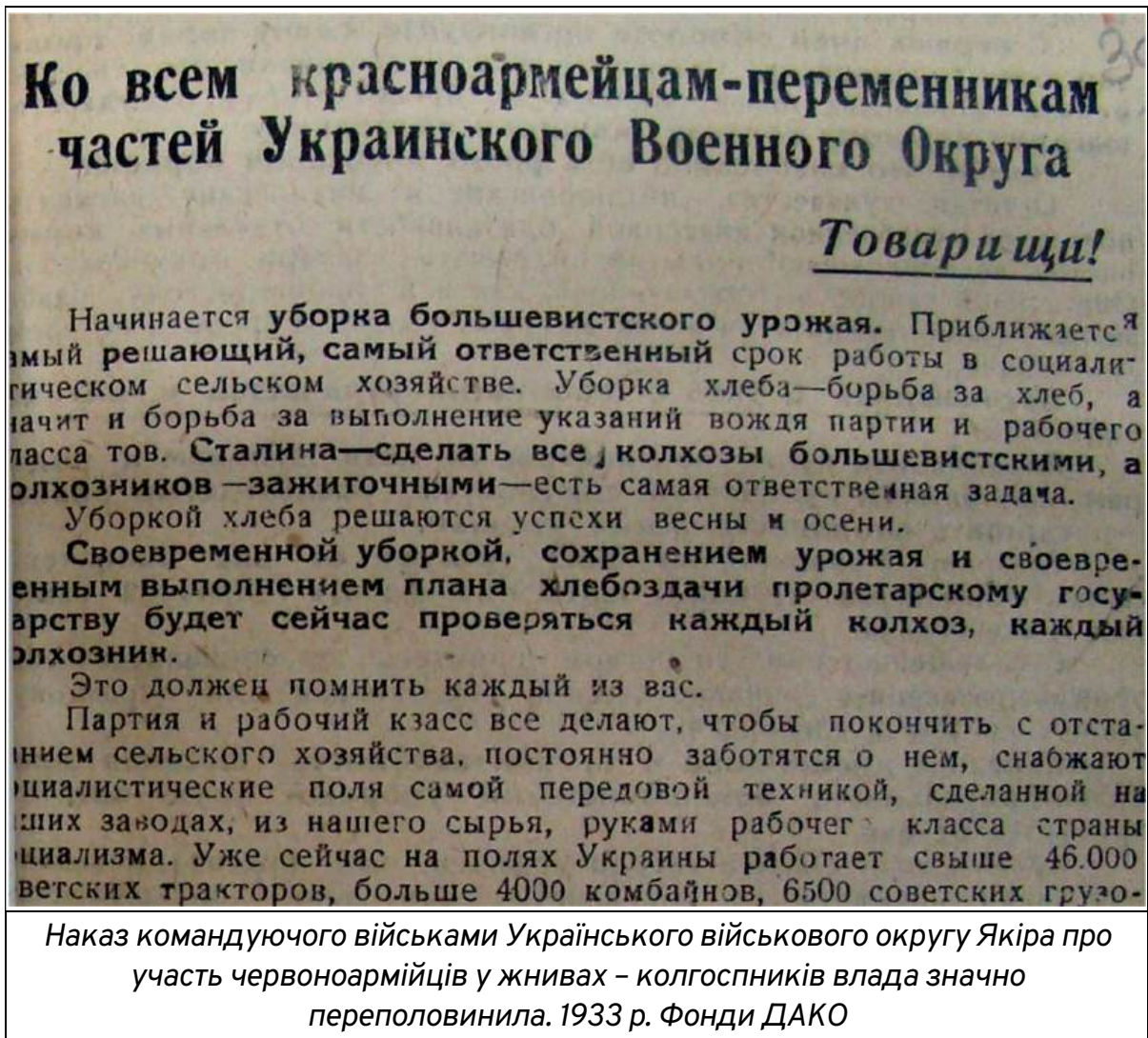
В связи с тем, что ставки обязательной поставки хлеба государству по колхозам, обслуживаемым МТС и по колхозам, не обслуживаемым МТС, имеют значительную разницу, могут быть случаи огульного, а иногда и фиктивного зачисления колхозов в колхозы обслуживаемые МТС, даже в том случае когда МТС фактически не могут обслуживать данный колхоз.

Чтобы предупредить это, — необходимо начисление налога по ставкам колхозов, обслуживаемых МТС, проводить исключительно на основании заключенных договоров МТС с колхозами, а правильность заключения этих договоров проверять.

Надо иметь ввиду, что многие плохие колхозы, не выполнившие плана хлебосдачи в 1932 году, получают в этом году повышение против фактического изъятия 1932 года ставки хлебоналога.

Колгоспи ще не встигли висіяти зерно, а їм надійшли зобов'язання, підготовлені в ЦК КП(б)У в березні 1933 р., про здачу хліба державі з нового урожаю. Фонди ДАКО

Ситуація в колгоспах зони дії Бобринецької МТС щодо видачі натуроплати в жнива 1933 року склалася, як свідчив у політдонесенні начальник політвідділу Волох, складною. Насправді оті дозволені владою 10% від зданих до заготзерен об'ємів збіжжя фактично виявилися набагато меншими, адже з натуроплати колгоспників розпочали вираховувати минулорічну заборгованість та затрати на громадське харчування. Хлібом вираховували навіть за соломку, взяту з колгоспу минулого року на перекриття даху та топіння в печі. Однак навіть такі переполовинені натураванси не спромоглися видати в усіх 58 колгоспах Бобринецького району. Щоб зменшити фонди натуроплати та збільшити об'єми поставок державі зерна, деякі голови правлінь наказали видавати зерно або борошно не за вироблені з 1 січня 1933 року трудовні, а лише за час жнив (!) [19].

Гноблення колгоспників тривало. Так, у колгоспах Бобринецького району політвідділ МТС наказав залишатися людям ночувати в польових таборах у жнивну пору, також їм заборонялося покидати роботу до того часу, поки не виконають денні норми. За їх невиконання – штрафували. В кінці робочого дня ударникам давали “премію” - борошно за рахунок 10% фонду натуроплати. Оскільки багато знесилених голодом колгоспників аж ніяк не могли виконати жнивної норми, то для таких запроваджувалася ще й нічна праця. В колгоспах Бобринецького району, як от ім. Сталіна, ім. Фрунзе, “Червоний шлях”, жінки продовжували в’язати снопи та складати їх у копи ще й вночі [20]. Судячи з донесення заступника начальника політвідділу Бобринецької МТС Улановського до Наркомзему СРСР, тільки 12 серпня 1933 року в колгоспах району відбулося перше авансування колгоспників борошном. Від чого скарги на голод та відсутність хліба, солі та фуражу для коней, як запевнив Улановський, припинилися [21]. Йому й невтямки, з яким нетерпінням чекали голодні колгоспники отого хліба. Також у політвідділі Бобринецької МТС ніхто не вів статистики тих колгоспників, які вперше, не

маючи сили волі, що її відібрав голод, чекати, тож вволю наївшись хліба, одразу помирали в страшних муках.

7 жовтня 1933 року ЦК КП(б)У направив у низові партійні структури, а також начальникам політвідділів МТС, секретного, як і завжди, листа з попередженням про те, що до колгоспів – “саботажників хлібозаготівельних планів”, застосують такі репресії: штрафи, повне припинення видачі зерна на трудодні, примусове вивезення на зсипні пункти всього наявного зерна. Також ЦК КП(б)У запропонував, а на місцях така “пропозиція” завжди сприймалася як наказ, позбавляти колгоспників-прогульників права отримувати зерно на раніше вироблені трудодні. “А якщо цей захід не дасть результатів, - говорилося в листі, - то ЦК вважає за необхідне ... створювати з прогульників спеціальні штрафні бригади, робота яких повинна здійснюватися під спеціальним і особливо суворим контролем”. Тих колгоспників, які пізно приходили на роботи і рано її залишали, потрібно карати також штрафами [22].

Схоже, що ці заходи не дали бажаних результатів. Тому 29 жовтня 1933 року ЦК КП(б)У надіслав чергового листа: “...ви повинні пам’ятати, - говорилося в ньому, - що до виконання колгоспом повністю всього плану хлібозаготівлі ...створення будь-яких фондів допустити не можна. Ніякого збільшення видачі хліба на трудодні, ніякого гарантованого мінімуму видачі по трудоднях ми забезпечити не можемо (до виконання планів хлібозаготівлі). ...Безумовно, що до деяких колгоспів, що не виконали зернопоставки, застосуються репресії” [23].

А гнівливі накази та грізні застереження, що вимагали безумовно виконання, все надходили й надходили. Зокрема, з Одеси наказали про те, на коли закінчити косовицю зернових у колгоспах нинішньої Кіровоградщини. Так, артiлі Бобринецького та Братського районів повинні будь-що вправитися до 5 серпня, а господарства таких районів, як Новоукраїнський, Рівнянський, Зінов’ївський, Знам’янський, Новомиргородський та ін. – не пізніше 8 серпня 1933 року [24]. Третього серпня 1933 року Одеський обком партії надіслав розпорядження, щоб “передові колгоспи” створювали бригади і направляли їх у “відсталі” господарства для допомоги на жниввах.

4 вересня 1933 року ЦК ВКП(б) нарешті дозволив видавати колгоспникам на вироблені трудодні грошові аванси – вперше з початку року [25]. В кожному господарстві вони суттєво різнилися, проте з впевненістю можна сказати, що колгоспники “живих” коштів часто не отримували взагалі.

20 жовтня 1933 року з Одеси в райони нинішньої Кіровоградщини надійшла інструкція про норми висіву зерна на час наступної весняної посівкампанії. Колгоспам Братського, Бобринецького, Устимівського районів

дозволили висівати не більше 120 кг на 1 га орної площі. Для господарств Грушківського, Голованівського, Великовисківського, Знам'янського, Новомиргородського, Новоукраїнського – не більше 130 кг на 1 га. Постанова Одеського ОВК та ОКП(б)У № 667 попереджувала районну владу та голів колгоспів, що порушників встановлених норм висіву віддаватимуть до суду [26].

Скромне весілля в с.Красносілка Олександрівського району. На столі – 5 тарілок, хлібина та бутель настоянки. 30-і – 40-і рр. ХХ ст. З колекції М. Коломійця

28 листопада 1933 року колгоспникам вже вкотре повідомили розроблені спеціально для них “Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах”. Так, пункт 2 “Правил...” зобов’язував кожного колгоспника працювати в господарстві протягом усього року. При цьому жоден колгоспник не мав права використовувати свій робочий час поза колгоспом без дозволу правління чи бригадира. Також колгоспникам заборонялося без згоди керівництва витратити свій робочий час для своїх особистих справ (на базар, до лікаря тощо). Порушників дисципліни правління мало право штрафувати, списуючи від 1 до 5 трудоднів. Ті колгоспники, які самовільно відлучалися з робіт, підлягали виключенню з колгоспів та позбавлялися натуральної частини оплати за вироблені трудодні. Пункт третій зобов’язував кожного члена артїлі перебувати в певній бригаді, переходити за власним бажанням до іншої їм заборонялося. Також передбачалися штрафи за запізнення на роботу, вводилися й інші обмеження та заборони [27].

Спроби змушувати колгоспників з усією віддачею працювати в колгоспах робилися й раніше. Так, 25 березня 1933 року, ЦК КП(б)У на засіданні бюро затвердив “Заходи з підвищення труддисципліни в колгоспах”. Час підготовки цих жорстоких за своєю суттю заходів обраний вірно: виснажені голодом люди, попри бажання, не могли якісно ні орати, ні волочити, ні сіяти. Тому, згідно постанови, всі колгоспники, які не з’являлися на роботу без поважних причин, залучалися до неї в обов’язковому порядку під особливим наглядом. Зрозуміло, що цей нагляд здійснювала міліція. Також органам ДПУ та міліції наказувалося затримувати в районних центрах чоловіків та жінок, т. зв. “бродяг”, ким насправді були голодні збігли з сіл колгоспники, що жебракували, і під примусом направляти їх на роботи в радгоспи, кар’єри, на лісорозробки під “особливим наглядом” [28].

Втручання до дрібниць влади в господарську діяльність колгоспів стало нормою. Так, 31 березня 1934 року Одеський обласний виконавчий комітет та обком партії направили в усі райони області спільну постанову № 416/1563 “Про догляд озимих засівів 1933-1934 рр.” У ній категорично наказувалося здійснити протягом 3-5 днів боронування та коткування посівів озимої пшениці та до 15 квітня, але не пізніше, організувати полоття бур’янів. Через тиждень, 8 квітня 1934 року, на райони з Одеси надійшло нове розпорядження “Про хід веснооранки під пізні культури”. Постанова № 465/1612 за підписом заступника голови Одеського облвиконкому Корча та секретаря обкому партії Вегера наказувала забезпечити в колгоспах безперервну оранку, а для цього колгоспникам та трактористам МТС працювати щодоби протягом 20 годин [29].

За невчасне та неякісне виконання надісланих завдань головами колгоспів влада з ними продовжувала суворо розправлятися. Так, тільки за один місяць – березень 1934 року, і тільки в одному районі – Бобринецькому, до суду віддали 11 голів колгоспів, звинувативши їх у зриві посівної [30].

15 квітня 1934 року новим, вже третім розпорядженням обкому партії та облвиконкому на одну й ту саму тему, а саме “Про полоття озимини”, наказувалося посіви озимини прополоти двічі, причому, першу просапку здійснити протягом тижня, а другу тоді, як з'явиться стебло. Цим питанню очищенню колгоспних полів від бур'янів в Одесі надавали величезної ваги, оскільки дві інші постанови, видані до 15 березня, теж наказувала очистити всі поля від бур'янів.

Посівна кампанія 1934 року, як і попереднього, 1933 року, супроводжувалася крадіжками колгоспниками посівного зерна. В Одеському облвиконкомі та обкомі партії цю ситуацію передбачили та в постанові від 28 березня 1934 року “Про організацію охорони села під час посівної кампанії і інших сільськогосподарських робіт” наказали всім головам колгоспів та сільських рад встановити цілодобову охорону комор, складів, де зберігалося посівне та фуражне зерно. Також керівники повинні організувати нічні обходи села кращими колгоспниками – активістами, озброївши їх мисливськими рушницями [31].

Постанова Одеського ОВК та ОПК про охорону від голодних колгоспників в врожаю. 1933 р. Фонди ДАКО

4 квітня 1934 року, коли на полях ще не колосилося, Одеський обком партії та облвиконком розіслали в райони розпорядження “Про обов’язкові поставки зерна від колгоспів та одноосібними господарствами з урожаю 1934 року”. Заготівельна кампанія для Бобринецького, Братського, Великовисківського, Вільшанського та ін. районів повинна розпочатися в липні та тривати до листопада. Хоч до початку жнив залишалося чимало часу

і передбачити об'єми врожаїв було неможливо, однак в обкомі партії та облвиконкомі визначили врожайність зернових культур з 1 га для кожного району, скрупульозно обрахувавши його як для колгоспів, так і одноосібників. Так, для колгоспів Бобринецького району врожайність зернових (пшениця, жито) встановили у 3,9 цнт/га, а для одноосібників – 4,6 цнт/ га; для Великовисківського – 3,3 та, відповідно, 4,0 цнт/га, для Зінов'ївського – 3,7 та 4,4 цнт/ га. Подібні розрахунки надійшли також в інші райони [32]. А тим, що реальна врожайність може різнитися від запланованої, і не завжди в кращий бік, посадовці, схоже, не надто переймалися. Проте, саме виходячи з цієї “кабінетної” цифри, доволі теоретичної, й формувався річний план хлібозаготівель для кожного господарства.

Фактично весь колгоспний та одноосібників хліб вважався власністю держави. Закономірно, що їм вже кілька років як заборонили його здавати будь-кому, окрім державних хлібозаготівельних органів. Нагадувати про це господарствам у 1934 році вже й не потрібно, однак 11 квітня в черговій постанові Одеського обласного виконавчого комітету та обкому партії вкотре повторили цю істину: брати хліб у колгоспів і одноосібників мають право тільки державні організації. А ті, що продали б хліб комусь іншому, вважалися спекулянтами. Тому постанова наказувала судовим органам, прокуратурі та міліції забезпечити суворе дотримання цього правила, а всі справи по спекуляції хліба та його розбазарюванню розслідувати поза чергою і в стислі терміни [33].

Деякі тодішні постанови та розпорядження влади, що до дрібниць регламентували господарську діяльність колгоспів, з погляду сьогодення вважаються настільки абсурдними, що, здавалося, хоч у якихось

другорядних справах, крім, звісно, вирощування зерна, в голів колгоспів повинна залишитися певна свобода дій. Однак, її не було і не могло бути. Крім того, колгоспи зобов'язали утримувати розквартировані поблизу них підрозділи Червоної армії. Зокрема, колгосп "Гігант" з с. Оситняжка Знам'янського району для потреб 43-го стрілецького полку виділив у 1934 році 6 га поля, обробленого та засіяного власною пшеницею, та 3 га поля з вівсом. Однак, тільки зерном не обійшлося: на три колгоспи Оситняжської сільської ради, а це "Гігант", ім. Сталіна та "Червона зірка", наклали данину в 10% прибутків на користь цього військового підрозділу. Землі з посівами для 43-го СП також надали в с. Сентове, Петрове-2 та ін. [34].

29 травня 1934 року Одеський облвиконком розіслав у райони постанову "Про організацію поливки та догляду за садами". Голова облвиконкому Голуб²⁰ зобов'язував голів колгоспів організувати поливання садів та ягідників в таких нормах: дерево до 10 років поливати 20 відрами води, до 20 років – 40, а до 50 років – 80 відрами. Крім цього голови колгоспів повинні забезпечити охорону садів та ягідників від розкрадання [35]. 1 липня 1934 року постанова №1152 Одеського облвиконкому та обкому партії встановлювала останні терміни боротьби з коростою коней – в колгоспах Новоукраїнського, Новоархангельського, Рівнянського, Добровеличківського та ін. районів хворобу ліквідувати до 15 серпня. Також обласна влада перейнялася проблемами боротьби з коморними гризунами та 19 липня 1934 року видала окрему постанову (№1293), де така боротьба з пацюками, як і її терміни, деталізувалися.

За кілька тижнів до жнив, а саме 17 червня 1934 року, з Одеси на місце надійшла постанова №972/2119 "Про організацію охорони врожаю". Регулярні появи таких постанов щороку доволі закономірні, а ця свідчила про масове недоїдання колгоспників і в 1934 році. Багато з них відважувалися на крадіжки зерна. Тож у колгоспах створювалися бригади озброєних охоронців з ударників-активістів, які вдень і вночі об'їжджали поля, попереджували зрізання колосків та незаконні самовільні покоси. Також охорона повинна виявляти крадіїв безпосередньо під час косовиці, чи біля молотарки на обмолоті, або під час перевезення з токів до комор тощо. Вимоги щодо охоронців цього року посуворішали. Так, при виявленні незаконних покосів могли звинуватити охоронця в "злочинній недбалості та сприянні розкрадачам" і віддати до суду. Спійманих розкрадачів віддавали до суду через 3-5 днів від початку виявлення злочину.

9 липня 1934 року постановою Одеського облвиконкому та обкому партії №1213 встановлювалися щоденні завдання по обмолоту хліба. Так, у Новомиргородському районі колгоспи щодня повинні обмолочувати хліб на

²⁰ Ф. Я. Голуб у 1937 році розстріляний як "ворог народу".

площах не менше 500 га і закінчити роботи до 25 серпня; в Бобринецькому районі – по 800 га, і справитися до 1 вересня; у Знам'янському районі – по 1500 га, завершити обмолот до 1 вересня. Такі завдання отримали в кожному районі. Порушників чекали серйозні покарання. Так, 9 серпня 1934 року спільною постановою №1493 Одеського облвиконкому та обкому партії “Про хід збирання, обмолоту і хлібозаготівлі в Хмелівському районі” “компетентним органам” наказувалося перевірити на місцях причини “млявого” виконання державних завдань, та як районні керівники разом з керівниками МТС борються за виправлення “допущених помилок”. Незаперечно, що така перевірка призвела не тільки до втрати керівниками Хмелівського району партійних квитків, а й волі.

В розпал жнив, 30 липня 1934 року, надійшла нова вказівка: оранку та луціння стерні закінчити в колгоспах області не пізніше 15 серпня. В постанові категорично вимагалось, щоб стерню під осінній сів орати на глибину 17-19 см, а під час глибокої оранки – не менше 22 см [36].

Оранці завжди передували збір колосків. Так, тільки в жнива 1933 року політвідділ Бобринецької МТС “мобілізував” на збирання колосків 1200 дітей колгоспників Бобринецького району, а також сиріт з дитбудинків, і вже першого дня роботи в полі малолітні кріпаки їх зібрали стільки, що в колгоспах намолотили 200 цнт зерна [37].

Учні збирають колоски в полі. 1934 р. Україна. Фонди ЦДКФФАУ

Вважаючи незібрані колоски вагомим доповненням до загальної кількості вирощеного зерна, Одеський облвиконком та обком партії з цього приводу щороку видавали по кілька постанов. Й було чого: протягом усіх

жнив в колгоспах перебували уповноважені обкому партії, які й доносили в Одесу про кількість зібраного й зданого державі хліба, про залишені на полях нескошені гриви та розсипані колоски, про настрої колгоспників, про виконання чи невиконання колгоспами розпоряджень влади. Донесення аналізувалися в області, потім обласна влада відповідним чином реагувала. Щодо збирання колосків, то в більшості районів ця робота не провадилася, районні керівники демонстрували щодо цього “наплювательське ставлення” - саме так говорилося в постанові №1290 від 17 липня 1934 року “Про якість збирання колосків”.

Постанова наказувала не пізніше, як через три дні після косовиці організувати на скошених полях збирання колосків, та вказувала як це зробити: загрибати їх не менше двох разів граблями, а після збирати колоски вручну. Так, тільки в колгоспі “Червоний степ” Степанівської сільської ради Бобринецького району колгоспники повинні граблями двічі загрибти 408 га полів, з яких скошили зернові, а потім зібрати руками колоски. Результати збирання колосків перевірили уповноважені. Роботи в багатьох районах з цього приводу не були організовані належним чином. Закономірно, що для залякування й належного покарання за ці недоліки в Одесі обрали жертву. Тому 28 липня 1934 року з'явилася чергова спільна постанова Одеського облвиконкому та обкому партії №1370 “Про перебіг збирання колосків у Бобринецькому районі”. В ній відзначалося, що в колгоспі “Комінтерн”, це за 1 км від районного центру, на площі в 1000 га косовиця здійснена надзвичайно погано, по полю велика кількість грив та колосків, які, як показала перевірка, могли дати додатково по 1 цнт зерна з 1 га. Також багато зерна залишалось в полові. Подібна ситуація спостерігалася і в колгоспах по Витязівській МТС. За такі проступки голову колгоспу “Комінтерн” Березюка зняли роботи, виключили з партії та віддали до суду.

Щоб зацікавити дітей та дорослих у збиранні колосків, дозволили залишати їм до 25% зерна, намолочених із зібраних колосків.

“Другим” хлібом для колгоспників справедливо значилася картопля. Щодо неї, як і по збіжжю, влада наклала значні обмеження та заборони. 23 липня 1934 року постановою №1323 Одеського облвиконкому та обкому партії заборонялася будь-яка вільна торгівля картоплею, як колгоспами, так і колгоспниками, “до виконання встановлених планів картоплезаготівлі”.

Не дивлячись на суворі заходи з охорони зерна колгоспники його крали. Факти розкрадання фіксувалися в багатьох колгоспах і влітку 1934 року, що засвідчувало про напівголодне існування жителів сіл. Так, 21 липня 1934 року з'явилася нова постанова №1325 Одеського облвиконкому та обкому партії “Про крадіжки хліба у Хмелівському районі”. Як з'ясувалося, в колгоспах “Червоний клин” та “Червоний партизан” колгоспники серед ночі

розбирали снопи з копиць і в степу їх обмолочували. Постановою наказувалося здійснити розслідування в 5-тиденний термін і організувати показові судові процеси безпосередньо в колгоспах.

*Перевезення снопів до молотарки. Тяглова сила – корови. 30-і рр. ХХ ст.
З колекції В. Дерезовського*

Окремі постанови Одеського облвиконкому та обкому партії вказували: скільки разів полоти просо (постанова №1441 від 5 серпня 1934 р.); на коли виконати державний план заготівлі сіна (до 1 вересня) та про заборону ним торгувати на базарах (постанова №1392 від 02.08.1934 р.) Постановою №1522 від 15 серпня 1934 року встановлювалися плани осінньої оранки; окрема постанова (№1291 від 17.07.1934 р.) наказувала якісно прополоти кукурудзу; постанова №1700 від 7 вересня 1934 року зобов'язувала розпочати нещадну боротьбу з озимою совкою, а про наслідки цієї “боротьби” звітувати кожні 5 днів.

Не тільки весною та в жнива, але і під час осінньої сівби на поля відправлялися уповноважені – члени спеціальних комісій, які здійснювали облік якості висіву зерна та його кількість. Це передбачала постанова №1697 від 7 вересня 1934 року. Норми висіву зерна теж встановили в Одесі. Так, 16 серпня 1934 року на засіданні бюро обкому партії в колгоспах таких районів нинішньої Кіровоградщини, як Грушківський, Голованівський, Велико-висківський, Знам'янський, Новомиргородський, Хмелівський, Новоархангельський. Новоукраїнський, Зінов'ївський, Компаніївський та ін., на 1 га потрібно висіяти не більше 1,3 цнт зерна озимої пшениці [38]. Підписав протокол секретар обкому партії Вегер. За кілька років його у віці 38 років

репресують і розстріляють. Так керівництво держави відплатило вірному служачі, дії якого на посаді секретаря Одеського обкому партії завдали великого лиха колгоспникам.

Спеціальні постанови Одеського облвиконкому та обкому партії регламентували терміни збирання кукурудзи та цукрових буряків. Пізньої осені – 16 листопада 1934 року, в постанові № 2200 районам області надійшли плани висіву соняшника під зиму 1935 року. Скільки олійного насіння зібрали через такі авантюрні накази влади, невідомо. Але проігнорувати їх на місцях не посміли. Напевне, що експеримент, на який затратили стільки ресурсів, закінчився повним провалом. Збитки колгоспам ніхто, звичайно, не компенсував.

Здача хліба державі не припинялася і пізньою осінню. Зменшити плани хлібозаготівель, мотивуючи тим, що його обмаль зібрали, колгоспи аж ніяк не могли. Також господарствам заборонили довільно скорочувати чи збільшувати площі для посівів зерна: за них це встановлювала влада. Так, постанова Знам'янського РПК від 15 серпня 1933 року “Про план осінньо-засівної кампанії на 1933/1934 рр.” зобов'язала колгоспи району засіяти озимую пшеницею 40400 га площ, житом – 4400 га. [39]. Оскільки влада щороку самостійно визначала врожайність для кожної зернової культури в кожному колгоспі шляхом обслідування полів, тому обов'язкові поставки зерна здійснювалося не з фактично засіяних площ і фактичної врожайності, а від планових, визначених у чиновницьких кабінетах [40]. Вони, як правило, ніколи не збігалися з фактичними колгоспними. Закономірно, що з господарств також вивозилося чимало фуражного, посівного та призначеного для натуроплати зерна. І все з єдиною метою: будь-якою ціною виконати “першу заповідь перед Батьківщиною”.

З усіх постанов, розпоряджень, наказів та інструкцій неможливо віднайти жодну, в якій мова йшла про більше наповнення трудоднів, покращення рівня життя, створення кращих умов праці колгоспників. Зате практично в кожному документі чітко проступає політика влади на відбирання хліба в колгоспів, у колгоспників та одноосібників, постійні страхання їх всілякими обмеженнями, різноманітними покараннями, включно з штрафами та репресіями.

Ситуацію з безправністю колгоспників також доповнюють їхні скарги. Так, 19 листопада 1933 року листи з проханнями про допомогу надійшли до начальника Знам'янської районної міліції та до райкому партії. В них – бідкання не про відсутність хліба, а про абсолютну безправність рядових колгоспників перед всевладдям керівництва колгоспу “Червоний декабрист” Мотронівської сільської ради. В цьому господарстві колгоспників, зокрема, жінок, всі члени правління, починаючи з бригадирів, жорстоко

били, також постійно грубо лаялися. Так, бригадир Ничипір Кваша безцеремонно заходив до хат колгоспників і виганяв їх на роботи в такий спосіб: бив, хапав за одяг, випихав у двір, рвав одяг і всі дії супроводжував брудною лайкою [41]. Так чинив і член правління колгоспу “Вільна праця” Мотронівської сільської ради Яків Щерба: самовільно вривався до хат односельців, “брав за барки” і виганяв на роботу. Колгоспники часто ходили з синцями.

Подібною поведінкою відзначалося правління колгоспу “Вперед” Зеленогаївської сільської ради Знам’янського району. Особливо зловживав своїм становищем член правління Ілля Величко: щедро роздавав штурхани як жінкам, так і чоловікам, також вдавався до образ та принижень підлеглих. У колгоспі утвердилася система, коли тих колгоспників, хто заходив до правління, не вислуховували, а виштовхували з контори, всіляко лаяли при цьому [42].

Літо 1933 року принесло для багатьох колгоспників Великовисківського району не тільки надію скоштувати хліба з нового врожаю, а й численні моральні приниження та побиття. Так, часто вдавалися до застосування грубої фізичної сили щодо колгоспників бригадири П. Патрикеев, Ніколенко, рахівник Маланчук, секретарі партійної організації Савченко, Голованов, Капінус, Соколов, голови сільської ради Царенко, Чмихун та ін. [43].

Правління колгоспу ім. Ворошилова Топилянської сільської ради Знам’янського району в грудні 1933 року самовільно штрафували колгоспників – ходили попід дворами і відбирали по 6 кг зерна за невихід на роботу протягом одного дня. Чутка швидко розійшлася селом, тож багато запирали хати і тікали в степ, інші розпочали ховати зерно [44].

Свавілля деяких голів колгоспів та членів правлінь в ставленні до рядових колгоспників – таке закономірне явище, як сніг узимку, чи гроза влітку. Такою поведінкою відзначилися голова колгоспу ім. Котовського Знам’янського району Мирошник, партійний вождь Кутик, завгосп Манюта, бригадир 4-ї бригади Пастика та деякі інші члени правління. Так, Кутик, Манюта та Пастика п’яними зайшли до хати колгоспника Василя Полоза і наказали йти на роботу. На що той відповів, що зготує в ступі жито і тоді піде на працю. Це розізлило компанію і вони побили колгоспника. Крім того, Кутик, який жив поблизу Полоза, наказав, аби той не гупав у ступі, оскільки цим заважав партійцю спати. Голова колгоспу з завгоспом так побили Антоніну Лопату, що жінка довгий час не могла ходити. 16 та 31 серпня 1933 року бригадир Пастика разом з завгоспом Манютою побили колгоспниць Пелагею Головченко та Марину Нестерову. Серед побитих також Лукерія Борищенко, Євдокія Чоботар та інші [45].

Колгоспники артілі "Червоний прапор" с. Хайнівка Олександрівського р-ну.
1934 р. З колекції М. Коломійця

Ще на одних колгоспних погоничів перетворилися сільські ради та їхні голови. Чого варті лише команди, віддані колгоспам головою Верблюжської сільської ради Новгородківського району Антоновим весною 1933 року. Так, 2 квітня сільська рада направила колгоспам попередження про те, що зерно потрібно висівати тільки механічною сівалкою, і аж ніяк вручну. І якщо стануть відомими факти ігнорування цього наказу, то винних віддадуть до суду. 21 травня 1933 року Антонов наказав облаштувати дитбудинки в колгоспах, що знаходилися на території Верблюжської сільської ради, а для цього протягом 3-х днів виготовити ліжка для безпритульних дітей, приготувати для них постіль та одяг. Весною 1933 року колгоспам надійшло ще одне розпорядження за підписом голови сільської ради Антонова. Цього разу голова повелів навести лад щодо тих будинків, які стояли порожніми та почали руйнуватися. В цьому документі – відголосок як розкуркулення, так і голодомору, що спричинили появу у Верблюжці великої кількості сиріт, покинутих дворів та жител [46]. Загалом, накази та розпорядження сільських рад колгоспам майже в усьому дублювали команди райкомів партії та райвиконкомів, ті, в свою чергу – обкомів та облвиконкомів, тому нічим новим не вирізнялися і поліпшенню становища в селах аж ніяк не сприяли. Сільські ради – найнижча ланка в державному механізмі покріпачення селян.

Узагалі побиття та моральні знущання над колгоспниками, обшуки їхніх помешкань, арешти набули в селах такого поширення, що 18 листопада 1933 року ЦК КП(б)У та РНК УСРР видали спільну постанову “Про революційну законність”. Комуністичні керманічі і тут залишилися собі вірними, тому все поставили з ніг на голову, і причини цих беззаконь, що творилися в селах, та їхніх виконавців, приписали “...контрреволюційній діяльності (білогвардійців, петлюрівців, махновців, усіляких контрреволюційних і вироджених елементів, які пролізли в окремі ланки низового радянського апарату і в колгоспи)”. І, на думку столичних керівників, така “контрреволюційна діяльність” конкретно проявилася у формі побиттів колгоспників, одноосібників, знущань над ними. Як зробили висновок у ЦК та РНК, такі злочини здійснені через відсутність “партійної і класової пильності”, особливо головами сільських рад та секретарями партійних організацій. Як негативний приклад поширеності подібних злодіянь в постанові вказані райони: Новоукраїнський, Бобринецький, Знам'янський. Особливо зловживали з арештами, незаконними обшуками в Бобринецькому районі. Великого поширення, зокрема в Зінов'ївському районі, набула практика незаконних штрафів, що призводило до масового вилучення хат, господарських будівель, повного розпродажу окремих господарств [47]. Прикро, що постанова ЦК КП(б)У та РНК УСРР “Про революційну законність” хоч і дещо втихомирила “апетити” деяких сільських керівників щодо абсолютно незаконних дій, проте значно запізнилася.

В 1932 році 22-річна Анфіса Іванівна Проценко стала членом Новопраської районної партійної організації. Проте вже наступного року отримала догану по партійній лінії за те, що, “працюючи дояркою, випила кухоль молока”, бо, зрозуміло, що була голодною. Однак, навіть на кухоль молока не мала права! [48]. Напевне, якби не партійний квиток, то дівчину за цей “злочин” судили б.

14 січня 1934 року до політвідділу Бобринецької МТС надійшла заява з проханням про допомогу від жительки хутора Фрунзе Фрунзівської сільської ради П. Кваші. Жінка, член колгоспу з 1930 року, скаржилася на те, що в 1933 році виробила 84 трудовні, а оскільки її грудна дитина ввесь час хворіла і вона жила самотньо, дитину не було на кого залишити, адже її батьки померли, тому більше не працювала, позаяк не мала змоги. Саме тоді, коли дитина хворіла, молоду матір виключили з колгоспу, відібрали трудовні, хліба не видали [49].

Не видавали хліб на трудовні і колгоспниці Олександрі Буряковій, матері 10-річної дитини, яку виключили з колгоспу. 9 лютого 1934 року жінка звернулася за допомогою до політвідділу Бобринецької МТС. Правління колгоспу вважало її симулянткою, за що й покарали, залишивши без хліба.

Навіть не зважили на те, що її чоловік довгий час хворів, а “помер 13 днів тому” [50].

Сваволі голів правлінь колгоспів, судячи з листа Пантелія Світлова з В.Михайлівської сільської ради, відправленого 18 січня 1934 року до політвідділу Бобринецької МТС, теж не було меж. У скарзі колгоспник артїлі ім. Шевченка повідомив, що в 1933 році виробив 200 трудоднів, а його дружина – 115. Однак його вигнали з колгоспу тільки за те, що, як вважав П. Світлов, він на зборах відважився заявити про те, що в коморі зіпрів ячмінь. Комісія перевірила слова колгоспника і підтвердила порчу зерна. Однак, з колгоспу чоловіка вигнали, і ні йому, ні дружині на зароблені трудодні хліба не видали [51].

20 лютого 1934 року скаржився до політвідділу Бобринецької МТС ще один член артїлі ім. Шевченка В. Михайлівської сільської ради Василь Кравченко. Колгоспник повідомив, що пропрацював цілий рік, однак правління колгоспу чомусь не зарахувало йому та дружині трудодні за ті півтора місяці, коли вони виходили на роботу. Спроба поскаржитися голові обернулася тим, що той обізвав заявника неробом, схопив за одяг і вдарив у підборіддя. “У мене син у Червоній армії!” - насамкінець повідомив побитий і принижений заявник [52].

2 лютого 1934 року відбулися загальні збори артїлі ім. Войкова Великодруковської сільської ради Бобринецького району. Учасники зборів проголосували за те, щоб виключити з колгоспу Л. Зиму, а всі вироблені трудодні списати на користь колгоспу, чим залишили людину без хліба [53].

10 березня 1934 року до політвідділу Бобринецької МТС скаржився Василь Крикун – член артїлі ім. Сталіна Пустопільської сільської ради. В 1933 році він виробив 130 трудоднів, однак з ним розраховалися лише за 18. Також на роботи до колгоспу брав власну корову, якою працював на жнивах. За всю ту роботу йому видали тільки три пуди борошна, також обіцяли зерно і кошти, але не дали, хоча на календарі вже була весна 1934 року. “Підеш (просити. – Авт.), а вони спирають один на одного!” - написав у заяві Василь Іванович Крикун [54].

Сповнений відчаю лист до політвідділу Бобринецької МТС від Катерини Бабич з колгоспу ім. Енгельса Новоградівської сільської ради. “Наш батько був розкуркулений і в 1930 році нас вивезли на станцію Людмилівка, - писала у листі жінка. – А там одеська міліція по відправці куркулів розібрали наші документи і сказали: “Ідіть на старе місце де жили, не треба нам таких куркулів!” Як ми приїхали, то нас не пустили в свій рідний двір, а посадили в чужу хату. Наш батько клопотав про повернення, але нічого з того не вийшло. А тепер наші батько і мати померли, і нас осталося чотири душі, і нема ніякого приюту. Робимо в колгоспі ім. Енгельса весь час. Заробили ми

300 трудоднів – у трьох, і робили за 300 грамів борошна. А тепер нам кажуть “то подождіть, то грошей немає” [55].

Жителі с. Бірки. 30-і рр. ХХ ст. Олександрівський р-н. З колекції В. Сошина

Отже, сподіватися на значне покращення життя колгоспникам не доводилося: саме колгоспна система цьому не сприяла. Так, 1 січня 1934 року комісія в складі Якова Андрієнка, Марії Сули, Онисі Маненко, Віктора Стрюця перевіряла готовність колгоспу “Трудова зірка” Казарнянської сільської ради Знам’янського району до нового господарського року. Члени комісії з’ясували, що: ремонт реманенту не переводився і відремонтованого не виявлено; коні в ганебному стані, корму немає; грубих кормів не заготували; запарювання половини не здійснюється; посівматеріал повністю не засипаний і не очищений, його зберігають в ганебному стані; продуктів харчування немає, кваснини немає, хлібом колгосп не забезпечений – ні на весняну посівкампанію, ні на сьогоднішній день; в деяких колгоспників нема хліба [56].

Подібна ситуація склалася і в колгоспі “1-е Серпня” Васинської сільської ради Новопраського району. Крім того, колгоспники, через дії правління колгоспу, та, зокрема, бригадира Свирида Ромащенка, перебували в стані постійного страху: їх безперестанно штрафували, принижували, всіляко лаяли. Збруї для всіх коней не вистачало, худоба хронічно голодувала. Ярем для корів теж не припасли. Якщо в колгоспі “1-е Серпня” в 1932 році

нараховували на один трудовдень по 50 коп., то за результатами роботи в 1933 році – 61 коп., що не набагато більше, тому будь-яких суттєвих стимулів ударно працювати в 1934 році в них не з'явилося. 8 лютого 1934 року перевірявся колгосп “Великий почин” Васинської сільської ради. До весняних робіт колгосп виявився теж не готовим: кінська упряж, борони, інший реманент потребували або заміни, або капітального ремонту, зерна на посів не вистачало [57].

В усі наступні роки, до 1941, колгоспна система не змінилася. Колгоспи максимально використали на донорів для підготовки СРСР до Другої Світової війни: зерно й м'ясо вилучалося у величезних об'ємах. Частина його відправляли на підтримку нацистського режиму в Німеччині, інше йшло на торгівлю з розвинутими країнами, решту зберігали як стратегічні запаси. Колгоспники продовжували жити надзвичайно бідно і в стані постійної експлуатації та страху.

Отже, колгоспи з перших днів свого існування перетворилися на повністю залежні від держави, а тому абсолютно безправні в усіх відношеннях виробничі сільськогосподарські підприємства з довічно прикріпленою безправною робочою силою, що діяли тільки за командами партійної влади, і без її дозволу не мали будь-якого права розпоряджатися результатами своєї праці. Хоча, нагадаємо, комуністичною пропагандою колгоспи подавалися як повністю добровільні об'єднання, а селяни нібито є колективними власниками землі, худоби, реманенту та всього ними вирощеного. Насправді все це виявилось тільки облудливою демагогією. Тому приклади втрати колгоспниками людської гідності та постійних принижень - лише краплина в безмежному морі їхніх бід і страждань. Адже позбувшись власності на землю, колгоспники втратили і будь-які права. Тому таке ставлення до них будь-кого, хто перебував на вищому східці соціальної драбини, тривало десятиліттями – аж до розпаду колгоспної системи, і є повністю закономірним.

24. ПОВОЄННИЙ ГОЛОД

Влітку 1941 року мешканці більшості сіл нинішньої Кіровоградщини зустрічали нацистське військо хлібом-сіллю. Це об'єктивна відповідь на довоєнну політику кремлівських колонізаторів щодо селянства та її наслідки: голод, злидні, репресії, експлуатацію. Тому з утечі комуністів на Схід раділи, радянську владу проклинали, і сподівалися на ліквідацію гітлерівцями ненависних колгоспів. Певні надії селян протягом нацистської окупації справдилися: в них у достатку, що найголовніше, з'явився хліб, тож віднині ніхто не голодував, трудова дисципліна в колишніх колгоспах, перейменованих на громадські двори, більше не нагадувала тюремну, а в деяких селах і хуторах розпочався неспішний процес розподілу колгоспних земель і реманенту між колишніми колгоспниками. Однак, омріяного щастя господарювати на власній землі більшість селян не дочекалися: нацисти всі заходи з реформування громадських дворів здійснювали повільно, та, крім того, потерпіли поразку, і радянська влада знову повернулася.

Одразу комуністи взялися за справу звичну – в населення розпочали відбирати хліб та інші продукти харчування, і не надлишки його, а майже все. Конфіскація зерна, картоплі, м'яса відбувалися тепер під новими гаслами: “Хліб – фронту!”, “Хліб – це зброя перемоги, запорука бойових успіхів Червоної армії!”, “Дати державі, дати фронту більше хліба – значить наближати час радісної перемоги!”.

Щоб виконати плани по заготівлі хліба, посіяного та зібраного ще в умовах нацистської окупації, пішли взимку та весною 1944 року попід хатами колгоспників численні уповноважені. “І розпочалося відродження. В перший місяць після визволення належало здати від двору по шість центнерів зерна на вибір, або, на вибір, компенсувати цю кількість грошима. І, надриваючись, виконали й здали, бо німці за місяць не все з'їли” - згадував Олекса Терентійович Кримський з с.Триліси Олександрівського району.

Станом на 28 лютого 1944 року план здачі хліба державі, або “у фонд Червоної армії”, область виконала на 97,3%. До передових районів, що вчасно виконали свої зобов'язання, записали Новопразький, Онуфріївський, Чигиринський, Петрівський. А колгоспники артілей “Нове життя”, “Новий шлях” с.Деріївка Онуфріївського району виконали план навіть на 200%. Також сотні тонн хліба здали державі колгоспи Знам'янського, Новогеоргіївського районів [1]. На середину березня, через два місяці після звільнення, план по хлібозаготівлі виконали колгоспники Олександрівського району: з 34 колгоспів надійшло в державні засіки 6 тис. 717 цнт зерна.

Станом на 19 березня 1944 року колгоспи всієї області, особливо не напружуючись, здали державі 3 млн. 327 тис. 855 пудів різного збіжжя [2]. А хлібозаготівля все тривала й тривала. На початок квітня від колгоспників Олександрійського району хліба державі надійшло 453 тис. пудів та 21 тис. пудів соняшнику. Колгоспники колгоспу ім. Шевченка Олександрівського району здали державі 450 цнт зерна, а по с. Несваткове його зібрали 480 цнт, крім того, план здачі картоплі державі врожаю 1943 року Олександрівський район перевиконав на 5 245 цнт. Колгоспники Компаніївського району заготовили 124 200 пудів зерна [3].

На середину квітня область здала державі 3 млн. 897 тис. 397 пудів зернових культур. До кінця травня показник зданого зерна державі становив вже 5 млн. 477 тис. 345 пудів [4].

Крім хліба, державі, або “у фонд Червоної армії”, селяни області здали 243 223 пудів м’яса, 1 721 549 пудів картоплі та готівкових коштів 43 млн. 537 тис. крб.

*Конфіскована в селянина хата перетворилася на стайню. с. Капітанівка
Златопільського р-ну. 40- і рр. XX ст. З колекції В. Васильченка*

Щодо м’яса, то 15 березня 1944 року в доповідній на ім’я М. С. Хрущова Кіровоградський обком партії повідомив, що Червона армія звільнила від гітлерівців 12 районів області, однак 70% території все ще перебували під нацистами. Також Києву повідомили, що в звільнених районах щойно прибула радянська влада, не гаючись, здійснила облік всієї наявної в населення великої рогатої худоби. Її виявилось 47 520 голів, з яких дійних корів налічувалося 39900. Тож фактично кожна друга колгоспна сім’я в

щойно звільнених районах області тримала в себе корову або теля [5]. До нагромадження в жителів звільнених територій Кіровоградщини такої кількості худоби (станом на початок весни 1944 року) радянська влада не мала жодного стосунку, адже на її вирощування потрібні роки, що й припали на період нацистської окупації краю. Проте майже всю худобу, яка весною 1944 року утримувалася в селянських подвір'ях, відновлена комуністична влада проголосила “незаконно придбаною в період німецької окупації” та заходилася відбирати: частину корів селяни “добровільно” віддали до колгоспів, інших здали на м'ясо. Чимало селян за німців також обзавелися кіньми. Однак, після повернення комуністів, всі до єдиного коні опинилися або в колгоспах, або відправилися на війну, звідки вже не повернулися.

З перших чисел лютого 1944 року в області інтенсивно відбувалася ще й заготівля посівного зерна, зібраного в жнива 1943 року. Його теж збирали з господарств колгоспників. Станом на 27 лютого по 12 звільнених від нацистів районів посівного зерна засипали 42% до плану, в колгоспах Новопраського району посівматеріалу зібрали 77%, Знам'янського – 63%. На початок посівної 1944 року колгоспники Кіровоградського району здали для посіву 5351 цнт зернових культур, 4150 цнт картоплі, 242 цнт технічних культур [6].

Крім здачі хліба у фонд Червоної армії та на посівну, жителі області віддавали зерно та продукти харчування у фонд допомоги родинам фронтовиків. Тільки колгоспники Аджамського району до нього на кінець квітня 1944 року віддали 57 цнт хліба та 103 цнт картоплі. З такого фонду в Добровеличківському районі сім'я Ніни Шевченко отримала 50 кг зерна, сім'я Ганни Павленко – 50 кг борошна та 100 кг картоплі [7]. Колгоспники Кіровоградського району до фонду допомоги сім'ям фронтовиків внесли 17 тис. трудоднів. Також за рахунок колгоспників утримувалися патроновані діти-сироти. Та відносна легкість виконання всіх хлібозаготівельних планів, що спостерігалася весною 1944 року, свідчить про одне: в роки нацистської окупації селяни нагромадили великі запаси зерна. В наступні роки вже радянська влада знову тримала колгоспників у стані постійного недоїдання, злиднів та неймовірної експлуатації. А всі негаразди традиційно списували на війну. Оскільки вона ще тривала, то ситуація залишалася вкрай тяжкою.

Непосильна й виснажлива праця на колгоспному полі чи в заводському цеху, мізерне наповнення трудоднів та низькі зарплати, страшенні злидні та нескінченний голод, туга за вбитими та тривога за ще живими на фронті, епідемії інфекційних хвороб та відсутність ліків, часті самогубства та поголовна пригніченість – такі загальні риси становища, що склалося в селах і містах Кіровоградщини на середину 1944 року. Все це діти і дорослі з надзвичайними зусиллями терпіли – триваюча війна заступала всі інші

проблеми. Також багато вірили, що ось закінчиться війна і життя в країні докорінно зміниться.

Прикро усвідомлювати, але в житті громадян на звільнених територіях Кіровоградщини, яке ніби і входило у мирне русло, з'явилися інші, неочікувані випробовування, оскільки в селах та районних центрах області розташувалися тилові частини радянської армії.

4 листопада 1944 року відбулося засідання бюро Кіровоградського обкому КП(б)У. Його учасники обговорили факти злочинів і розкладу окремих бійців і деяких командирів особового складу 43-го автополку тилу Червоної армії, які працювали на вивозці хліба в районах Кіровоградської області. З'ясувалося, що окремі бійці і деякі командири систематично п'янствували, крали державне зерно, били громадян, використовували автомобілі для своїх корисливих цілей і навіть траплялися випадки вбивств людей. Також встановлені часті випадки вимагань горілки, курей та курячих яєць та ін. в колгоспників. Подібні факти злочинів водіїв і деяких командирів мали місце в усіх районах Кіровоградської області, де працювали автомобілі автополку. Бюро обкому КП(б)У ухвалило: про виявлені факти злочинів і розкладу серед особового складу 43-го автополку довести до відома начальника тилу Червоної армії генерала Хрульова. Підписав постанову секретар Кіровоградського обкому КП(б)У Ф. Горенков.

Підставою для такого рішення бюро стала перевірка, здійснена обкомом партії в Новоукраїнському, Піщанобридському, Новоархангельському і Тишківському районах. Члени комісії зібрали чимало кричущих фактів про те, що багато бійців і деякі командири крали хліб у великих об'ємах, траплялися часті випадки побоїв громадян, ґвалтування, використання автомобілів не за призначенням, колективні п'янки і навіть вбивства людей. Проте, для столичної влади важливим було не становище селян, а вивезення максимальної кількості хліба, що й здійснили тилові підрозділи Червоної армії. А власне постановою бюро обкому партії є достатньо промовистим свідченням знущань, утисків і принижень, які зазнали жителі сіл і міст області від деяких визволителів. Прикро, що одні бійці радянської армії – уродженці тих районів Кіровоградської області, де тиловики чинили злочини, масово гинули в запеклих боях проти нацистів, інші вояки, теж масово, на цих територіях уподібнювалися в ставленні до мирних жителів до нещодавно вигнаних ворогів. Дивуватися, проте, нічого: зі Сходу, слідом за Червоною армією, знову прийшли колонізатори. Тепер “червоні”.

Багато громадян наївно сподівалися на краще життя вже після повної перемоги над нацистами: без ненависних колгоспів, постійних репресій, з хлібом та одягом... Проте надії сотень тисяч кіровоградців та мільйонів українців не збулися – вони і після перемоги продовжували жити в

неймовірній бідності та при хронічній нестачі хліба. Чому? Невже тільки через війну та подолання її наслідків? Ні! Адже держава і надалі залишалася тоталітарною, диктаторською, її колонізаторська політика щодо українців лише маскувалася привабливими гаслами, тож насправді демонструвала надзвичайну байдужість до потреб та сподівань поневоленого народу, марячи й надалі ідеями підкорення багатьох країн світу та встановлення там примарного комунізму. А власний переполовинений народ вже давно був підкорений, зокрема на Кіровоградщині. Тому й ставлення до нього комуністичної влади та, зокрема, військовослужбовців з 43-го автополку тилу радянської армії, чи бійців охоронного гарнізону військ НКВС, що чинили подібні злочини проти мирного населення на залізничних станціях Знам'янка та Долинська, чи співробітників репресивних органів, з довоєнних часів не змінилося зовсім.

1945 року колгоспи області завдання по обов'язковій здачі хліба державі не виконали. І що далі від війни, то виконувати їх виявилось справою важкою, а для більшості колгоспів – взагалі неможливою. Рівень виконання хлібозаготівельних планів за 1944 та 1945 рік об'єктивно ілюструє таблиця [8]:

Район	1944 рік		1945 рік	
	Кількість колгоспів	З них виконали план	Кількість колгоспів	З них виконали план
Аджамський	40	40	40	1
Олександрійський	45	45	45	10
В. Висківський	39	39	39	-
Бобринецький	64	64	64	52
Витязівський	51	51	51	-
Долинський	76	76	76	42
Д.Величківський	52	52	52	-
Єлизаветградківський	62	62	62	-
Златопільський	32	32	32	5
Знам'янський	72	72	72	38
Олександрівський та ін.	51	51	51	8
Всього	1712	1698	1712	358

У жовтні 1945 року газета “Кіровоградська правда” закликала всі колгоспи здавати хліб понад план знову до “фонду Червоної армії”, хоча війна на той час закінчилася і в Європі, і в Азії. На виконання цього заклику колгосп ім. Горького Знам'янського району вивіз додатково до плану 300 пудів зерна, а колгосп ім. Ворошилова – 222 пуди. Хліб до “фонду Червоної армії” здавали не тільки з колгоспних комор: колгоспники артілі ім. Леніна закликали всіх колгоспників здавати державі хліб з власних запасів, отриманих на трудодні, що й зробили самі та вивезли в державні засіки

120 пудів. “Патріотичний почин підхопили всі колгоспники району та області!” – стверджувала газ. “Кіровоградська правда” в номері за 21 жовтня 1945 р., вдавшись до чергового фарисейства.

На великий оброк для колгоспів області в 1945 році перетворилася задача сортового насіння на склади “Дерсортфонду”. Станом на 20 серпня 1945 року на пункти “Дерсортфонду” Кіровоградської області надійшло лише 2 987 цнт сортового зерна, що становило 7,4% до плану. 23 серпня 1945 року питання про заготівлю добірного насіння розглянули на засіданні облвиконкому. Обласний виконавчий комітет ухвалив, що в усіх випадках використання сортового насіння не на посівні цілі справу передавати до прокуратури [9]. Отже, майже все наявне зерно колгоспи в 1944-1945 роках віддавали: на обов’язкові поставки державі, у “фонд Червоної армії”, “Держсортфонду”, за послуги МТС, у фонд допомоги фронтовикам та їхнім сім’ям, до “учительського фонду”, на потреби патронатів та дитячих будинків. Починаючи з літа 1944 року населення області збирало продукти харчування для шахтарів та будівельників Донбасу. Облік вагонів, наповнених м’ясом, картоплею, овочами, олією, зерном, цукром, що відправлялися зі ст. Знам’янка на схід, обчислювався сотнями. В жовтні 1945 року влада наказала здавати хліб ще й понад план, залучаючи до цього не тільки колгоспні резерви, а й збираючи його з особистих господарств колгоспників.

Незаперечно, що майже весь хліб, що був у колгоспах та в колгоспників, держава протягом 1944 та 1945 років масово вилучила. Вже в цей час населення фактично опинилося на межі голоду. Колгоспники, які становили більшість населення повоєнної Кіровоградщини, і надалі залишалися найбільш знедоленою, безправною та голодною частиною тогочасного суспільства.

Як відомо, для оплати праці колгоспників держава на початку 30-х рр. винайшла трудодні, зберегла цю систему після війни, що знову перетворилися на досить дієвий механізм фактичного присвоєння результатів праці селян. Трудодні, як форма оплати праці, не застосовувалася в промисловому виробництві, на будівництві, для працівників бюджетної сфери тощо.

В середньому вироблення трудоднів на одного працюючого в області в 1945 та 1946 роках було таким [10]:

Контингент працюючих	1945р./вироблено трудоднів	1946 р./вироблено трудоднів
чоловіки	349	320
жінки	225	183
підлітки (з 12 до 16 років)	88	74
пристарілі і непрацездатні	(відс. дані)	113

Для колгоспників Кіровоградської області постановою виконкому обласної ради депутатів трудящих від 28 квітня 1944 року встановлювалися обов'язкові мінімуми трудоднів у таких кількостях та в такі строки: для колгоспників з районів Великовисківського, Долинського, Єлизаветградківського, Златопільського, Знам'янського, Маловисківського, Новгородківського, Новомиргородського, Новопразького, Новоукраїнського, Олександрівського, Олександрійського, Онуфріївського, Петрівського, Піщаноблідського, Хмельівського – до 15 червня виробити не менше 35 трудоднів, з 15 червня по 15 серпня – 30 трудоднів, з 15 серпня по 15 жовтня – 40 трудоднів, інші трудодні могли бути виконані після 15 жовтня. Для решти районів мінімум трудоднів встановлювався меншим на 5. Підписав документ голова облвиконкому Іщенко. До колгоспної праці ставали і ті селяни, які були пристарілими, не працездатними і хворими. Вони виробили трудоднів [11]:

Вироблено трудоднів	Непрацездатні, пристарілі, хворі (чол.)
До 50 трудоднів	22063
від 51 до 100	14216
від 101 до 200	11433
від 201 до 300	6024
від 301 до 400	3307
понад 400	2252

З 13 квітня 1942 року, відповідно до постанови Ради Народних Комісарів і ЦК ВКП(б) “Про підвищення для колгоспників обов'язкового мінімуму трудоднів”, встановлювався обов'язковий мінімум трудоднів на рік також і для дітей та підлітків віком від 12 до 16 років – членів сімей колгоспників. Сільських дітей держава зобов'язувала виробити в колгоспі протягом року не менше 50 трудоднів. Проте до обов'язкової праці їх примушувала не тільки постанова, а й неможливість батьків, і добре, якщо їх було двоє, адже в багатьох сім'ях залишилися тільки матері, прогодувати своїх дітей через відсутність достатньої кількості продуктів харчування, що вони отримували з колгоспної комори. Крім того, обов'язкові норми поставок сільськогосподарської продукції, що вироблялася на селянських подвір'ях та присадибних ділянках, держава встановила максимальними. Тож сільські діти змушені під тиском післявоєнних обставин заробляти для себе хліб тяжкою і виснажливою працею. Аналогів цьому на післявоєнному європейському просторі не спостерігалось, хоча й тамтешнім дітям теж довелося тяжко працювати.

Оплата праці колгоспників виявилася жалюгідною. В середньому по області на один трудодень за результатами роботи у 1946 році нарахували [12]:

Вид продукції, нарахованої на трудодні	Її обсяг
зерно	286 грамів
гроші	54 коп.
картопля	72 грами
овочі	16 грамів
сіно	8 грамів
солома	163 грами
м'ясо	4 грами
молоко	358 грамів

Середньостатистичний показник нарахованої продукції та грошей на один трудодень надзвичайно різнився як по 1721 колгоспові, так і по районах області [13]:

Нараховане зерно на 1 трудодень	К-сть колгоспів	% до загальної к-сті колгоспів	К-сть районів
до 100 грамів	111	6,4	23
від 101 до 300	343	20,0	31
від 301 до 500	503	29,2	31
від 501 до 700	191	11,1	24
від 701 до 1000	63	3,7	6
від 1001 до 2000	9	0,6	6
від 2001 до 3000	1	-	1

Отже, в кожному четвертому господарстві області колгоспникам нараховували до 300 грамів зерна на один трудодень. Особливо тяжке становище склалося з наявністю хліба в 111 колгоспах області, де нарахованого зерна на трудодень виявилось меншим будь-якого мінімуму – до 100 грамів. У майже 30% господарств нараховували 0,5 кг хліба. Зокрема, в Новоукраїнському районі на один трудодень припадало в середньому по 560 грамів зерна, у Великописківському – по 529 грамів, у Кіровоградському – по 490 грамів, у Бобринецькому – по 472 грами, в Знам'янському – по 440 грамів.

Найменша оплата праці зерном на трудодні зафіксована в Олександрійському (міському) районі – в середньому 183 грами на один трудодень, Підвисоцькому – 132 грами, Долинському – 150 грамів, Петрівському – 160 грамів, Златопільському – 190 грамів. Незаперечно, що цього виявилось недостатньо, щоб колгоспникам цих районів дожити до нового врожаю. Таке становище різко контрастувало з недавнім минулим, коли існували громадські двори.

Ферма колгоспу ім. Шевченка с. Капітанівка Златопільського р-ну. 40-і – 50-і рр. ХХ ст. З колекції В. Васильченка

Готуючи річний звіт для Держплану СРСР, обласне керівництво не вказало на те, скільки нарахували зерна на один трудовдень в тих 500 колгоспах, або в 30% з усіх, що на той час функціонували на Кіровоградщині та які до звіту чомусь не потрапили. Відповімо за них: “Жодного грама зерна!”.

Але ці нарахунки існували тільки на папері. Практика видачі заробленого на трудовні в 1945 чи 1946 роках, як і до війни, виявилася надзвичайно цинічною: колгоспники ніколи не отримували всього їм належного за тяжку й виснажливу працю на землі. Реальне наповнення трудовнів зерном, грошима та іншою продукцією завжди були набагато нижчими від декларованого. Це називалося так: колгосп заборгував колгоспникам.

Не віддавати колгоспникам усе ними зароблене перетворилася на справу “хронічну”: борги колгоспів селянам на 1 січня 1946 року по зерну становили 52 511 цнт, а станом на 1 січня 1947 року – 69910 цнт [14]. Аналогічна ситуація склалася і з виплатою грошей колгоспникам. За 1946 рік доходи колгоспів становили 126158,1 тис. крб. На податки і збори господарства витратили 22310 тис. крб., на держпозичку 1946 року – 231,9 тис. крб., до видачі на трудовні визначили 39 346 тис. крб., або в середньому по 54 копійки на 1 трудовдень. Проте виявилось багато колгоспів, де на трудовдень за результатами роботи в 1946 році нарахували від 2 до 5 копійок. Були й такі господарства, де на

трудодні селянам не нарахували жодної копійки. Отримати навіть цей дріб'язок за тогочасної системи оплати праці в колгоспах селяни не могли з кількох причин: майже всі зароблені гроші йшли на розрахунки за зобов'язаннями по державних позиках, обминаючи при цьому селян, крім того наявних (живих) грошей в колгоспних касах практично завжди не вистачало. Борг колгоспів по грошам колгоспникам Кіровоградщини на 1 січня 1947 року становив 1 370 588 крб. [15]. Все це засвідчило жахливу бідність колгоспників, попри виснажливу працю майже кожного жителя села в колгоспах та на присадибних ділянках, адже купити навіть найпростіший одяг чи взуття для багатьох з них виявилось справою неможливою.

Отже, форма оплати праці колгоспників у трудоднях призвела до того, що селянин працював фактично задарма, а якість і кількість його роботи не пов'язувалася з матеріальним статком працюючого. Всі були бідними!

Знову, як і до війни, майже всіх селян, а це пристарілі, хворі, багатодітні матері, каліки та інваліди-фронтівки, чоловіки та жінки-вдови, їхні діти та внуки, комуністична влада зобов'язала працювати тільки в колгоспах. Радянська кріпаччина вкотре голосно заявила про себе, адже не вироблення норм спричиняло переслідування колгоспників владою – їх всіляко цькували на загальних зборах, виключали з господарств, відбирали городи, віддавали до суду. Розпочалися ці судилища ще в 1930 році, та продовжилося в 1944 році – після звільнення краю від нацистів.

*Пробний виїзд на посівну в колгоспі ім. Ворошилова Кам'янського р-ну. Серед тягової сили – переважно корови. 1946 р.
З фондів Кам'янського історичного музею*

На 4 місяці виправних робіт Олександрійський народний суд засудив у 1944 році Мацак М. М. за не вироблення нею мінімуму трудоднів. На день суду колгоспниці виповнилося 56 років і вона тяжко хворіла. Три місяці виправних робіт – таке покарання ухвалив Олександрійський суд і щодо колгоспниці Тамбовець О. О., яка не змогла виробити всіх передбачених Указом трудоднів. На суді колгоспниця пояснювала неможливість щодня виходити на роботу до колгоспу тим, що в неї на руках залишилися двоє малолітніх дітей, яких немає на кого залишити, бо в колгоспі не створили дитячих ясел[16]. Протягом 1944 року суди області засудили 240 колгоспників за невиконання ними норм Указу від 15 квітня 1942 року. До 1-2 місяців виправних робіт з утриманням з них частини заробітної плати, як правило 20-25%, засудили того року 21 особу, до 3-4 місяців – 60, до 5-6 місяців – 20 тощо [17]. Серед засуджених – колгоспниця з Бобринецького району Вишневська Т. В., яку покарали виправними роботами на 4 місяці за не вироблення в першому періоді мінімуму трудоднів. Бобринецький народний суд не врахував ті обставини, що спричинили цей “злочин”, а саме: протягом 10 днів Вишневська Т. В., отримавши дозвіл правління колгоспу, їздила в госпіталь провідати пораненого в боях брата, а повернувшись додому, тяжко ослабла, оскільки на неї вже чекала похоронка на вбитого чоловіка, що й спричинило її хворобу протягом трьох тижнів. Новоархангельський народний суд засудив Іванову К. І. на 4 місяці виправних робіт за те, що замість 45-50 трудоднів, передбачених Указом, колгоспниця спромоглася виконати тільки 45 трудоднів за один період[18]. До 4-х місяців примусової праці Олександрівський народний суд засудив колгоспницю Кучеренко М. А. з вирахуванням з її зарплати 25% за не вироблення нею в третьому періоді сільськогосподарських робіт необхідного мінімуму, не зваживши на те, що в колгоспниці її малолітня дитина хворіла коклюшем [19].

Станом на травень 1946 року по 8 районах області до суду по Указу від 15.04. 1942 р. віддали 187 колгоспників. Покарання народні суди призначили 136 особам, або 72,7% всіх справ завершилися звинувачувальними вироками. 46 колгоспників виправдали, решту справ відправили на дорозслідування, або пізніше виправдали.

Всупереч жорстоким покаранням протягом 1946 року обов’язкового мінімуму трудоднів не виробили 58 207 колгоспників, або 16,3% усіх працездатних.

По районах області цей показник виявився таким [20]:

Район	Кількість колгоспників, які не виробили мінімуму трудоднів (у %)
Олександрійський	9,5
Маловисківський	23,5
Добровеличківський	4,8
Хмелівський	14,2
Знам'янський	11,5
Аджамський	26,5
Підвисоцький	34,7
Олександрівський	14,2
Єлизаветградківський	18,0
та ін.	

Не виробили мінімуму трудоднів 40525 жінок та майже 1,5 тис. пристарілих, непрацездатних і хворих, та чимало чоловіків і дітей. Хвороби, вік, каліцтво не завжди слугували підставою невиходу на колгоспне поле, на ферму, конюшню, кошару чи майстерню, тож трудитися там зобов'язали всіх, бо драконівські закони виявилися такими, що не працювати в тогочасних колгоспах мали право лише немовлята та абсолютно немічні.

За невиконання мінімуму трудоднів у 1946 році з колгоспів виключили 1461 чол. Ще 2072 особи вигнали за різні проступки. Як до війни, так і після неї, це вважалося тяжким покаранням – виключений одразу зараховувався до категорії одноосібників, від чого втрачав присадибну землю та обкладався неймовірно великими податками. А відсутність паспорта, бо їх, як відомо, колгоспникам взагалі не видавали, позбавляла тих можливості залишити село, щоб влаштуватися на роботу на заводі чи фабриці.

Й надалі комуністична влада від покарань колгоспників не відмовилася, а лише “вдосконалила”.

Методи хлібозаготівлі, до яких вдавалися в післявоєнний період, майже нічим не відрізнялися від хлібозаготівлі 30-х років: хліб з колгоспів та господарств колгоспників відбирався майже весь. Тож з початком 1946 року голод, а на мові влади – лише “продовольчі труднощі”, вже настирливо порався в колгоспних оселях.

З перших тижнів нового, 1946 року, тривожні телеграми про відсутність хліба та з проханням допомоги полетіли до Кіровоградського облвиконкому з районів області. 11 січня 1946 року голова Златопільської РСС Дрюченко в телеграмі на ім'я заступника голови облвиконкому Антоненка сповіщав: “На Новомиргородському елеваторі немає муки, зривається постачання контингенту”.

*Подекуди лежить сніг, проте колгоспники зібралися сіяти ячмінь.
Олександрівський р-н, колгосп "Іскра", 1948 р. З колекції Т. Катеринюк*

Голова Великоvisківського райвиконкому Бабенко 20 січня 1946 року в телеграмі до облвиконкому скаржився: "Заготзерно Помічної припинило видачу борошна" [21].

28 січня 1946 року телеграму на ім'я заступника голови облвиконкому Антоненка відправили з Малої Виски. В ній голова РВК Безпалій повідомив: "Маловисківський пункт "Заготзерна" відмовляється забезпечити 2500 кг борошна. Борошно відсутнє". Голова президії облспоживспілки Колов М. С. у січні 1946 року направив голові облвиконкому Іщенку доповідну записку, в якій навів такі дані щодо постачання сільського населення області хлібом на картки: "На протязі 1945 року, - писав Колов М. С., - з 6 175 тонн борошна для постачання сільського населення отримано 1881 тону, тобто 30,5%. У грудні 1945 року Маловисківський район борошна не отримав: з 33 тонн отримано 2 тонни борошна і 7 тонн зерна..." [22].

8 лютого 1946 року забили тривогу в Новоукраїнському районі – заврайторгвідділом Татаров у телеграмі на ім'я голови облвиконкому Іщенка просив надати допомогу району: "Новоукраїнське "Заготзерно" зриває отоварення нарядів борошном, через що зривається постачання контингенту борошном". Інформація про відсутність борошна для постачання "контингенту" надійшли в облвиконком з Піщанобридського, Рівнянського, Златопільського та ін. районів області. Зокрема, зі Златополя 11 лютого повідомили, що "млини не працюють, Новомиргородське "Заготзерно" борошна не видає, постачання "контингенту" хлібом зривається" [23]. Сигнали з районів про відсутність хліба примусили голову облвиконкому Іщенка звернутися 8 лютого 1946 року до заступника голови РНК УРСР

Караваєва з проханням про виділення додаткових фондів хліба для Кіровоградської області. 16 лютого з Києва надійшла відповідь за підписом Наркома торгівлі УРСР Дрофи: “ ... питання про виділення для Кіровоградської області додаткових фондів борошна на лютий місяць може бути розглянуте тільки після позитивного вирішення союзним урядом” [24].

*Колгоспники... Напевне всі вони воювали, однак “світлого майбутнього” для себе не вибороли, тож за все своє життя, для багатьох – коротке, і не спізнали його. Зате перемогою ще більше укріпили комуністичну деспотію.
50-і рр. XX ст. З колекції Ю. Тютюшкіна*

Голод відчули на собі не тільки “рядові” жителі області, а й представники т. зв. “номенклатури”. 8 лютого 1946 року Народному комісару м’ясної і молочної промисловості УРСР Старигіну П.І. та голові Кіровоградського облвиконкому Іщенку В.Г. надійшла досить типова для того часу заява від головного інженера Кіровоградського тресту “Укрголовмаслопрому” Михайла Петровича Бусигіна такого змісту (подається мовою оригіналу зі скороченнями. – Авт.): “С такой мелкой просьбой в другое время и при других обстоятельствах я не осмелился бы отвлекать Ваше внимание... До февраля месяца с/года я как главный инженер и заместитель начальника треста, получал литерное снабжение по первой категории, но в феврале по неизвестным для меня причинам с меня снято литерное снабжение. Для меня этот случай явился совершенно неожиданным и новым... Я, как главный инженер, должен возглавлять производство, а не ходить по городу

и искать себе средства к существованию. Питаться и снабжаться с семьей с рынка на полученную мною зарплату я не в состоянии...”. Тож головний інженер просив відновити для нього літерне постачання. 18 лютого 1946 року Бусигін М. П. отримав від заступника голови облвиконкому Антоненка таку відповідь: “Додатково виділити для вас літерне постачання облвиконком не має можливості” [25]. Головний інженер тресту належав на той час до привілейованої частини суспільства, але і його голод змусив звертатися з принизливим проханням до органів влади про поліпшення постачання продуктами харчування його сім’ї, але він, як і сотні йому подібних, отримав негативну відповідь, тож керівник обласного рівня та його сім’я жили впроголодь. Десятки тисяч робітників області, т.зв. контингент, хліба недоотримували, тож теж голодували. Кілька сотень тисяч колгоспників Кіровоградщини майже ніякої допомоги ні від кого не отримували і по неї не зверталися – тож голод для них виявився особливо тяжким та нестерпним.

У лютому 1946 року голод відчули на собі також всі жителі обласного центру – голова Кіровоградської міської ради Луценко в листі на ім’я голови облради писав, що “... в лютому місяці для контингенту м. Кіровограда недодані 44 тонни борошна, в наслідок чого для частини населення немає чим видавати хліб на хлібні карточки за увесь місяць” [26].

Голова Новоукраїнського райвиконкому та секретар райкому партії в спільному листі, відправленому 18 лютого 1946 року, скаржилися голові облвиконкому, що “... робітники цегельного заводу, маслозаводу, 4-х промартілей, комунгоспу, яйцебази, птахокомбінату, багатодітні матері, сім’ї загиблих воїнів – всього 1787 чол. – залишаються повністю незабезпеченими хлібом” [27].

Жителі області, ті, які мали право на отримання хліба по картках, скаржилися на відсутність хліба, відправляючи листи до Ради Міністрів УРСР, до Верховної Ради, до ЦК КП(б)У особисто М. Хрущову протягом зими, весни та літа 1946 року.

Типовою є скарга Барабаша М. М. – заступника керуючого Кіровоградською обласною “Заготживконторою” при облземвідділі, учасника війни, нагородженого орденами Червоного прапора, Червоної зірки та 8 медалями. Її він написав 13 квітня 1946 року:

“8 лютого 1946 року після 4-х років перебування на фронтах Великої Вітчизняної війни, - писав у заяві Барабаш М. М., - я демобілізувався як спеціаліст сільського господарства і працюю на попередньому місці роботи... На фронтах урядом 10 разів нагороджувався, маю 2 поранення, в Червоній армії служив у гвардійських підрозділах офіцером. За своїм становищем (тобто по займаній посаді) повинен отримувати, але ніяк не можу добитися

отримати картки на літерне харчування. ... Я вкрай потребую допомоги, але її не отримую...” [28].

Голодували і старі партійці. Зокрема, Косаковська Т.Є., член ВКП(б) з січня 1918 року, в своїй заяві 25 квітня 1946 року до голови облвиконкому писала: “Я прошу надати мені допомогу в отриманні літерної картки. ... За роки війни загинуло все моє майно. Я просто роздягнена і роззута до такої міри, що майже не пристойно виходити до людей... Без допомоги я не в змозі подолати бідність і не маю що їсти, немає в чому працювати. Мені 57 років, я майже все своє свідоме життя віддала партії і роботі”. “Прошу виділити борошно у червні за рахунок липневих фондів” - просив голова облвиконкому Іщенко міністерство заготівлі УРСР і пояснював – “... в червні населення міст і деяких районів залишилося без хліба” [29].

В червні 1946 року, вперше від початку року, в області згадали про таких своїх громадян, як колгоспники та виділили для них борошно. Воно й не дивно – на порозі чекали жнива, тож з’явилася велика потреба в робочій силі. Її вирішили підгодувати. Наскільки об’ємним був цей раціон, свідчить, зокрема, таке: 12 червня виконком Новопраської районної ради ділив між колгоспами району 30 цнт борошна, відпущеного облвиконкомом для постачання колгоспників. Райвиконком вирішив розподілити борошно кожній колгоспній родині тільки “після перевірки і встановлення такої необхідності”. 30 цнт розподілили так [30]:

Назва сільради	Скільки відпущено (в кг)
Пантазіївська	100
Головківська	100
Лозоватська	100
I-а Новопраська	450
II-а Новопраська	400
Дубівська	100
Митрофанівська	300
Нововолодимирівська	100
Васинська	200
Світлопільська	200
тощо	

Цю жалюгідну кількість борошна роздали тим, хто десятки тисяч центнерів хліба виробив у 1945 році та звів до пунктів “Заготзерна”, майже нічого не залишивши собі на прожиття.

Зерна врожаю 1945 року на території області зберігалося в досталь – воно непорушно знаходилося на глибинних складах “Заготзерна”. 30 грудня 1945 року керуючий облконторою “Південьзаготзерно” Лебеденко написав голові облвиконкому Іщенку доповідну записку, в якій відзначив, що “... на

глибинних пунктах Кіровоградської області зберігається 101296 цнт зерна, яке в більшості випадків перебуває в непристосованих приміщеннях, у результаті чого останнім часом його якість погіршується, а в деяких випадках навіть псується, особливо зерно, невивезене в попередні вивозки”. В Олександрійському районі на глибинних пунктах зерна зберігалось 1289 цнт, Бобринецькому – 3766 цнт, Устимівському – 3837 цнт, Олександрівському – 3788 цнт, Новоукраїнському – 1535 цнт тощо [31].

Жителі с. Красносілля. Родинне свято, скромне, але багатолюдне. 40-і – 50-і рр. ХХ ст. Олександрівський р-н. З колекції Ф. Ткаченка

Незаперечно, що конфіскаційний характер хлібозаготівель, що до нього вдалася держава, призводив до голодування жителів області, та, особливо, колгоспників, вже взимку та весною 1946 року: з 7 тис. 330 листів, виявлених військовою цензурою МДБ УРСР в процесі перегляду поштової кореспонденції за час з 10 квітня по 15 травня 1946 р. зі скаргами на продовольчі утруднення, 2 тис. 815 відправлені цивільним населенням Кіровоградської обл. В одному з них В.Ф.Ситник з с.Завадівка Кіровоградського р-ну писав А. Ф. Ситнику на адресу польової пошти 47655-Р 21 квітня 1946 р.: “...Андрійку, працювали цілий рік, заробили багато трудоднів, залишилися на весну напівроздягнені, без шматка хліба. Не знаю, як далі жити, доведеться пропадати тут від голоду...”. З 15 тис. 507 скарг населення на засуху, неоплату праці й голод, висловлених у листах жителів

6-ти областей України, як свідчить документ, датований 30 вересня 1946 р., тільки з Кіровоградської області надійшло їх 6 тис. 751 [32].

16 червня 1946 року комісія, до якої увійшли заврайздороввідділу Бобринецького райвиконкому Жук, лікар Романович та інспектор ОММ Мельниченко, здійснили медичний огляд дітей дитячих ясел № 1 міста Бобринця, про що склали відповідного акта. Вони оглянули 57 дітей – вихованців дитсадка. 20 дітей одразу визнали дистрофіками, а саме: Головченка Ю. віком 1 рік 8 місяців, Іванченка Валерія – 3 р., Новіцького Вітю – 4 р., Мудрієвського Котю – 4 р., Таран Валю – 4 р., Богуславську Світлану – 3 р., Трегуб Олю – 1 р. 4 м. та інших. У ще одних яслах – радгоспних, дистрофіками виявили 50 дітей, а всього тяжко хворих від постійного голоду – 70 дітей дошкільного віку, що перебували в дитячих яслах м. Бобринця (міському та радгоспному) [33]. Долі цих дітей невідомі, проте для деякого прогнозовані – протягом 1947 року в дитсадках тільки міста Кіровограда померли від дистрофії та запалення легенів 34 дитини [34].

І якщо влітку всіма правдами і неправдами колгоспники посмакували свіжим хлібом, то зима з 1946 на 1947 рік виявилася надзвичайно драматичною: через дії влади в області розпочався голод. Адже за планом хлібозаготівель, доведеним області постановою Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р. та постановою Ради міністрів УРСР і ЦК КП(б)У “Про план хлібозаготівель з урожаю 1946 р. по областях”, затвердженої 4 липня 1946 р., Кіровоградщину спочатку зобов'язали здати державі 26748 тис. пудів зерна. Проте, в липні та серпні 1946 р. план для області підвищили на 1300 тис., потім ще на 1500 тис. пудів. Це були одні з найбільших підвищень завдань для областей України. Тож Кіровоградщина повинна здати з урожаю 1946 року 29 млн. 548 тис. пудів хліба (або 4 млн. 727 тис. 680 цнт) [35].

Фактично план здачі державі зерна виявився більшим на понад 1 млн. цнт від валового його збору. Тому різкого зменшення зазнали фонди, визначені для розрахунку з колгоспниками за трудовні, фонди фуражні, посівні та продовольчі страхові. Тому в зиму 1947 року колгоспи області, через надзвичайно великі зобов'язання по поставках зерна державі, що не враховували дійсний стан у рільництві протягом року, викликаних ще й засухою, залишилися фактично без хліба. Зокрема, колгоспи ім. Фрунзе і XVI партз'їзду Знам'янського р-ну, за вказівкою уповноваженого ЦК КП(б)У Сотер, здали в рахунок хлібопоставок навіть увесь насіннєвий фонд [36]. Виконати нереальний план здачі хліба державі радянські та партійні органи області вимагали від господарств будь що. Майже всі жителі Кіровоградщини, а особливо колгоспники, вже зазнали хронічного недоїдання впродовж зими, весни та літа 1946 року. Надії на покращення рівня їхнього життя, принаймні, щодо забезпечення продуктами харчування

з нового врожаю, розвіялися, адже держава примусила здавати майже все вирощене зерно, навіть те, яке колгоспи залишали на посівну.

Відповідно до практики, що встановилася в тогочасній державі, хліб вилучався не тільки з колгоспів, а й особистих господарств селян, робітників та службовців шляхом т. зв. “зобов’язань на поставку державі зерна”. Вся робота покладалася на уповноважених наркомату (міністерства) заготівлі СРСР, які діяли в кожній області та кожному районі.

Реальне виконання державних планів виявилися для уповмінзагів невтішними, оскільки станом на 20 жовтня 1946 року колгоспники, робітники і службовці області, замість понад 300 тис. пудів хліба, фактично здали державі тільки 81 тис. пудів. Тому уповноважений міністерства заготівлі СРСР по УРСР Калашников направив уповмінзагу СРСР по Кіровоградській області гнівного листа за № 30410 з вимогою “встановити суворий контроль за поставками хліба з цих господарств в кожному районі, а в районі – в кожній сільській раді”, та вкотре вказав на вжиття суворих заходів до не здавачів хліба [37]. 12 листопада 1946 року область отримала від уповмінзагу СРСР по УРСР вимогу жорстко вимагати здачі хліба в найкоротші строки, вручивши “неакуратним” хлібоздавачам попередження та після 10-ти денного терміну притягувати їх до судової відповідальності. Така пересторога стосувалося як голів колгоспів, так і колгоспників, робітників та службовців.

Заходи дійсно вживалися, бо 20 листопада заступник уповмінзагу СРСР по Кіровоградській області Косенков направив до Києва “Звіт по перевірці виконання обов’язкових поставок і заходах впливу вжитих до боржників по зерну станом на 20 листопада 1946 року” [38]:

Район	Вручено зобов’язань	Господарства, які не приступили до здачі	Колгоспні господарства, яким вручено приписи і описано майно	Скільки беззастережно вилучено	Передано до суду	Засуджено
Аджамський	2282	1455	6	-	-	-
Олександрійський	4570	1346	92	-	29	26
Олександрівський	5554	389	156	28	3	3
Великовисківський	2415	821	50	29	7	2
Бобринецький	1906	164	96	27	27	7
Витязівський	1369	87	62	23	11	4
Долинський	4164	586	245	116	59	59
Добровеличківський	2598	75	88	18	49	46
Єлизаветградківський та ін.	5839	1005	388	89	19	3
Всього:	131514	31801	5185	2034	397	213

30 листопада 1946 року до Кіровоградського облвиконкому надійшла чергова постанова РМ СРСР № 2546, в якій наказувалося здавати продовольче та фуражне зерно всім підсобним господарствам, що діяли в області [39]. На той час їх мали лікарні, школи, заводи, фабрики, шахти тощо. Цією постановою хліб відбирався і в них. Зерно повинен здати і єдиний в області жіночий монастир, що все ще діяв у м. Чигирині.

З 30 листопада 1946 року, згідно розпорядження, отриманого з Києва від уповнінзагу СРСР по УРСР Калашникова до всіх інспекторів “Заготзерна”, дозволялося брати від господарств “як виняток” продовольче зерно з домішками битого зерна до 30% від загальної ваги. Згодом кількість “битого і щуплого” зерна, яке можна здавати на пункти “Заготзерна”, зросла до 50% [40]. Що свідчило про те, що все зерно, навіть не кондиційне, повністю відбиралося державою.

Всі способи вилучення зерна в колгоспах, колгоспників, робітників та службовців, до яких влада вдалася в 1946 році, мали переважно насильницький характер. Незаперечно, що саме нещадні методи хлібозаготівельної кампанії 1946 року, а не погодні умови, призвели до голоду в зиму-весну 1946-1947 років на Кіровоградщині. А планів поставок зерна державі область так і не виконала. Вони виявилися нереальними.

В січні 1947 року всі колгоспи області підготували звіти про результати своєї господарської діяльності в 1946 році. З них вимальовується досить типова, а для багатьох господарств надзвичайно трагічна картина злиднених розмірів винагород колгоспникам за їхню працю.

Зокрема, в господарствах Олександрівського району (вказані звіти перших по списку 11 колгоспів з 41, що на той час діяли в районі) колгоспникам нараховували на трудодні в 1946 році [41]:

Господарство	Населений пункт	Нараховано грошей на 1 трудодень (в крб.)	Нараховано зерна на 1 трудодень (в кг)	Нараховано іншої продукції (в кг)
“Червона Зірка”	Бовтишка	0,40	0,228	0
“Пахарь”	Бовтишка	0,32	0,290	0
“Червоний лан”	Бовтишка	0,29	0,256	0
“Нове життя”	Бірки Перші	0,52	0,200	0
Ім. Крупської	Бірки Другі	0,55	0,201	0
“Червона нива”	Бандурове	0,997	0,520	0
“Червона праця”	Вищі Верещаки	0,51	0,200	0
ім. Шевченка	Вищі Верещаки	0,92	0,215	0
“Борець”	Голикове	0,80	0,320	0,150 овочами
“Перемога”	Івангород	1,18	0,165	0,219 соломи
“Прогрес”	Івангород	1,00	0,290	0

В деяких господарствах Олександрівського району, як от в колгоспі ім. Леніна (с. Китайгород), “Червоний сіяч” (с. Нижчі Верещаки) на 1 трудовень нарахували по 70 грамів зерна; в колгоспі “Нове життя” (с. Нижчі Верещаки) визначили на 1 трудовень по 35 коп.; у колгоспі “Червоний сіяч” (с. Нижчі Верещаки) на 1 трудовень нарахували по 12,5 коп. [42]. Все це вже вкотре свідчило про страхітливе зuboжіння сільського населення.

Подібна ситуація спостерігалася також у господарствах Маловисківського району (станом на 1.01. 1947 р.) [43]:

Господарство	Населений пункт	Нараховано грошей на 1 трудовень (в крб.)	Нараховано зерна на 1 трудовень (в кг)	Нараховано іншої продукції (в кг)
“Безбожник”	Оникіївка	0,35	0,340	-
ім. Кагановича	Ново-Миколаївка	0,02	0,250	-
“Заповіт Леніна”	Олександрівка	0,15	0,200	-
ім. газ. Правда	Ново-Злинківка	0,15	0,250	-
ім. Шевченка	Тарасівка	-	0,200	-
ім. 8 Березня	Димино	0,05	0,285	-
ім. Паризької Комуни	Михайлівка	0,08	0,200	-
13 років Жовтня	Злинка	0,20	0,230	-
10 років Жовтня	Злинка	0,22	0,260	0,475 соломи
ім. Фрунзе	Злинка	0,33	0,400	1,540 соломи
“Червоний серп”	Хутір Новоковка	0,783	0,150	-
ім. Сталіна	Злинка	-	0,250	-
ім. Чкалова	Злинка	0,02	0,100	-

“В новому 1947 році будемо працювати так, як учить нас товариш Сталін!” – закликала на своїх сторінках Маловисківська районна газета “Червоний прапор” у номері за 1 січня 1947 року. Нині це сприймається як неймовірний глум влади в ставленні до селян, адже методи господарювання в області, як, проте, і по всій Україні, були надзвичайно жорстокими і немилосердними в першу чергу щодо тих, до кого зверталася районна газета – колгоспників. Як їм залишалося жити, коли хліб у них відібрали саме за вказівкою Сталіна? Влада ніби навмисне створила абсурдну ситуацію: силою оббирала всіх без винятку колгоспників, а потім закликала і надалі “працювати так, як вчить т. Сталін!”.

У лютому 1947 року Пленум ЦК ВКП(б) затвердив постанову “Про заходи по піднесенню сільського господарства у післявоєнний період”. Як і заведено в той час, і цю постанову одразу зарахували до “історичних”. “Нам під силу і ми маємо всі можливості організувати могутнє післявоєнне піднесення сільського господарства!”, “Ми мобілізуємо всі сили і засоби соціалістичного

сільського господарства!”, “Озброєні історичними рішеннями лютневого пленуму ЦК ВКП(б), мільйони колгоспників і колгоспниць не жаліють сил і праці в боротьбі за піднесення сільського господарства”, “З іменем товариша Сталіна – вождя й організатора колгоспного ладу – колгоспники здійснюють безприкладні трудові подвиги!” - такими закликами зарясніли обласна та районні газети Кіровоградщини: Олександрійська “Більшовицька правда”, Олександрівська “Більшовицький шлях”, Добровеличківська “Більшовик степу”, Єлизаветградківська “Сталінський шлях”, Златопільська “Сталінським шляхом”, Новопазська “Ленінським шляхом”, Бобринецька “Червоний шлях” тощо. Ця словесна тріскотня сипалася на голови жителів області безкінечно й нахабно в той час, коли сотні тисяч колгоспників тяжко голодували та масово недоїдали робітники і службовці.

Однак, робітники та службовці області мали змогу отримувати на картки хліб. Норми встановили мізерними, та все ж хоч якимись. Як виживали в цей час колгоспники, добре ілюструє стан справ у досить типовому на той час господарстві – колгоспі ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради.

У 1946 році господарство зібрало 1235 цнт збіжжя. Держава довела йому план обов’язкових розрахунків по зерну в кількості 967 цнт. Упродовж літа-осені 1946 року колгосп зумів здати в план тільки 387 цнт зерна, заборгувавши державі майже 600 цнт. Реальна врожайність в господарстві, при доведеному плані в 9,3 цнт з 1 га, виявилася тільки по 3,6 цнт зерна з 1 га. Залишаючись боржником державі, правління колгоспу вирішило розподілити колгоспникам на трудовні по 25 коп. грошима та по 480 грамів зерна. На той час, порівняно з іншими господарствами області, таке виявилось дуже високим показником наповнюваності трудовня, однак, лише на папері.

7 січня 1947 року, на Різдво, правління колгоспу ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради зібралося на засідання, де розглянули питання “Про виділення продуктів на спільне харчування колгоспників та фуражу для свиней” та постановили “...видавати картоплю з розрахунку 600 кг на трудовні і на фураж свиням картоплю списану згідно акта в кількості 700 кг” [44]. Ця “списана” картопля, а, напевне, що гнила, якої видали трохи більше як по 8 кг в одні руки, допомагала колгоспникам боротися з голодом протягом січня, лютого та до середини березня 1947 року. Зрозуміло, що цього виявилось надзвичайно мало, тож взимку селяни виживали кожен як міг.

5 лютого 1947 року правління колгоспу скликало загальні збори колгоспників. У своєму звіті голова правління Григорій Онуківич Цвіток розповів, зокрема, про труднощі попереднього року та зазначив, що грошима колгосп розраховувався з колгоспниками повністю, а от зерном – ні,

бо план колгосп не виконав, тож залишки зерна врожаю 1946 року господарство продовжувало вивозити на склади “Заготзерна”.

Великої різниці в кількості зерна, зібраного в 1945 та в 1946 роках майже не спостерігалось: в 1945 році колгосп зібрав 1260,5 цнт зерна, що більше проти 1946 року тільки на 25,5 цнт. Але того року колгосп роздав колгоспникам по 0,300 кг зерна та по 0,54 крб. на вироблений трудовдень. Тож не погодні умови вплинули на господарську діяльність колгоспу ім. Шевченка в 1946 році та не вони спричинили не виплату колгоспникам у повній мірі заробленого хліба на трудовні. Справа в іншому – в 1945 році зібраних 1260, 5 цнт зерна колгосп здав державі в рахунок обов’язкових поставок тільки 333 цнт хліба, що майже втричі менше від обов’язкових поставок у 1946 році [45]. Зрозуміло, що реальне наповнення трудовнів зерном для колгоспників в 1946 році значно скоротилося.

Не дивно, що зима-весна 1947 року для колгоспників колгоспу ім. Шевченка 2-ї Новгородківської сільської ради, як і інших колгоспів району та області, виявилася сутужною – селяни не мали чого їсти. В січні 1947 року підліток Легенький із с. Новгородка писав у листі до брата в Новоросійськ: “У нас зовсім нічого немає з продовольства, хліб ми вже й забули, коли бачили. Зараз становище дуже тяжке. Батько й мати опухли від голоду. Батько – інвалід, працювати не може, а я малий. Доведеться нам, брате, померти голодною смертю”. Якби не дата на листі, то його зміст абсолютно відповідав тій ситуації, що склалася в 30-х рр. у голодних селах Зінов’ївщини. За змістом кореспонденції пильно стежило МДБ, тож листа вилучили і до адресата він не потрапив. Він не єдиний лист з Кіровоградщини з проханням про допомогу: якщо військова цензура МДБ УРСР при перегляді поштової кореспонденції тільки за час з 10.04. до 15.05. 1946 року виявила по Кіровоградській області 2815 листів зі скаргами на нестачу продовольства, то наприкінці лише вересня 1946 року з Кіровоградської області відправлено вже 6751 лист з проханням про допомогу продуктами харчування та скаргами на голод [46]. Загалом листи слугували об’єктивним індикатором чергової драматичної ситуації, в якій опинилися мешканці сіл області.

За такого стану справ чи не у кожній селянській родині Кіровоградщини міцно оселилися відчай, злидні, хвороби, соціальна депресія, холод.

11 березня 1947 року, в переддень весняної посівної кампанії, правління колгоспу ім. Шевченка с. Новгородка розподілило перші 100 кг державної насінневої позики для сімей колгоспників: 79 кг зерна віддали всім на трудовні, або в середньому по 1 кг на кожного працюючого, а 21 кг зерна - для “гостронуждающихся”, тобто вкрай голодним. Правління розглянуло заяву колгоспника Артема Залізького про відпуск з колгоспу продуктів на прогодування його сім’ї та ухвалили відпустити 10 кг картоплі [47].

Наступного дня, 12 березня 1947 року, правління колгоспу ім. Шевченка с.Новгородка знову зібралося на засідання, де розподіляли нову позику зерна в кількості 40 кг. Ухвалили: “видавати тільки крайненуждаючимся членам колгоспу” [48]:

Головачу Івану – 4 кг,	Вороні Сані – 4 кг,
Кушнір Якиліні – 4 кг,	Кравцовій Марії (ланкова) – 2, 6 кг,
Гончар Олені – 5 кг,	Олександровській Г. – 2, 6 кг,
Семеновій Клаві (ланкова) – 4 кг,	Мозговій Марії – 2 кг,
Задираці Гашці – 3 кг,	Залізькому Артему – 2, 6 кг,
Комісарчуку Петру – 4 кг,	Тимченко Ликері – 2,6 кг,
Вороні Ганні (ланкова) – 3 кг,	Вороні Федосьці – 2, 6 кг.

17 березня правління колгоспу розподілило “для крайненуждаючихся” ще одну - третю зернову позичку держави в кількості 100 кг, яку зобов’язалося повернути з нових жнив: Петру Комісарчуку виділили 6,7 кг, три колгоспники отримали по 5 кг, 12-м дісталось по 4 кг, решта мали змогу отримати по 2 - 3 кг зерна, 6 кг зерна виділили для голови колгоспу Григорія Цвітка. Цього разу вже 29 колгоспників отримали зерно, навпроти прізвища двох – Залізького Івана та Головача Івана, внесених до списку, стояли прочерки.

Отже, 43 колгоспники колгоспу ім. Шевченка с.Новгородка отримали мізерну кількість зерна як допомогу від держави винятково тому, що посівна кампанія вкрай потребувала робочих рук. Як відомо, таке практикувалося і в 30-х рр., і теж напередодні посівної. Проте 33 колгоспникам з числа тих 76, хто числився членом колгоспу ім. Шевченка станом на 30 березня 1947 року, не вистачило зерна ні під час першого його розподілу, ні під час другого. Також отриманого зерна катастрофічно не вистачало для прогодування сімей “щасливчиків”, його зовсім не мала решта колгоспників, тож до правління колгоспу масово надходили заяви від селян про виділення їм на прогодування хоча б колгоспної картоплі, що в кагатах зберігалася на полі. 26 березня на засіданні правління колгоспу ім. Шевченка ухвалили: “картоплю не видавати, а забронювати на посів”.

30 березня 1947 року в колгоспі створили дві кухні – одну для зайнятих у полі на посівній, іншу – на тракторній бригаді. Така ініціатива - не правління колгоспу, оскільки дозвіл на створення кухонь для колгоспників дали виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради та бюро обкому КП(б)У, затвердивши 10 березня 1947 року спільну постанову № 53.

Кандидатури кухарок бурхливо обговорювали на загальних зборах колгоспників колгоспу ім. Шевченка та затвердили: “Залізьку Любку виділити кухаркою в поле, Васильченко Марфу – до тракторної бригади” [49]. 200 кг зерна з нової, четвертої позички держави для колгоспників колгоспу

ім. Шевченка, вирішили перемолоти на борошно і видавати “печеним хлібом колгоспникам, які працюють у полі по 300 грамів, а старим і дітям – по 200 грамів”. Для того, щоб видати навіть цей хліб, правлінню колгоспу з Новгородківського РВК і РК КП(б)У надійшов окремий дозвіл [50]. Отже, як позичку від держави зерном, вкрай необхідного для виживання селян і за яку потрібно обов’язково розрахуватися з нового врожаю, колгоспники колгоспу ім. Шевченка отримали 440 кг зерна протягом березня – квітня 1947 року, або в середньому по 5,5 кг на кожного працюючого. Його для прогонування сімей катастрофічно не вистачало. Нестача продуктів харчування штовхала селян на крадіжки. 1 березня 1947 року міліція заарештувала за звинуваченням у крадіжці зерна сім’ю Легеньких з Новгородки. Обшуком, здійсненим у їхньому помешканні, доказ злочину – зерно, знайшли, оскільки навіть жмені його в колгоспників не повинно бути. Міліція відправила до КПЗ всю сім’ю Легеньких – батька, сина та дочку. Допити та перебування під вартою тривали для них півтора місяці. Батько всіляко вигороджував своїх дітей, заявляючи, що хліб викрав саме він. Зрештою, малолітніх дітей відпустили, а батька засудили на 6 років позбавлення волі [51].

Страхітлива ситуація з нестачею хліба спостерігалася в інших колгоспах області. Так, 11 лютого 1947 року до Єлизаветградківського району з перевіркою прибула помічник прокурора Кіровоградської області Зібурина, яка в довідці на ім’я прокурора писала, що в “...11 перевірених колгоспів Єлизаветградківського району не давали по трудовим колгоспникам хліб натурою і грошима” [52].

Голодування колгоспників спостерігалось настільки масовим, що 13 січня 1947 року виконавчий комітет Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих постановив відкривати в колгоспах області їдальні для харчування “нуждаючихся” колгоспників.

23 січня на засіданні виконкому Бобринецької районної ради депутатів трудящих та РК КП(б)У розглянули питання про відкриття таких їдалень в колгоспах району. Для харчування визначили 700 “нуждаючихся” колгоспників, для яких планували відкрити їдальні: в Богодарівській сільській раді в колгоспах – ім. Фрунзе, ім. Чапаєва, ім. Крупської, ім. Молотова – для 160 осіб з розрахунку 40 чол. у кожній їдальні. Їдальні планували відкрити також у колгоспі ім. Горького Степанівської сільської ради, ім. Орджонікідзе Олексіївської, ім. Сталіна та ім. Ворошилова Береславської, ім. Петровського, ім. Енгельса, ім. Сталіна Кам’янської сільських рад. Всього передбачалося відкриття 11 їдалень. Годувати в них планували в першу чергу “дітей, патронуваних сиріт, багатодітних сімей, інвалідів війни, сімей загиблих воїнів, пристарілих колгоспників, “нуждаючихся” колгоспників і їхніх сімей”. Обіди в їдальнях встановлювалися платними. На засіданні

виконкому затвердили й норми, що закладалися в кожен обід: м'ясо-риба – 25 грамів, картопля – 50 грамів, овочів – 20 грамів, хліб – 100 грамів [53]. Такі норми харчування для колгоспників Бобринеччини виявилися набагато нижчими, ніж для в'язнів нацистських концентраційних таборів.

Оскільки виділення продуктів харчування передбачалося за рахунок фондів райспоживспілок, а наповнення як такого не було, то створення їдалень відбулося в більшості колгоспів тільки на папері.

Питання щодо виконання постанови бюро обкому КП(б)У “Про відкриття в колгоспах їдалень для харчування колгоспників і дітей” заслухали на засіданні Підвисоцького РК КП(б)У 17 лютого 1947 року. Доповідав голова РСС т. Топко. Заслухавши Топка, райком КП(б)У відмітив, що “...робота колгоспних їдалень для харчування колгоспників організована незадовільно. З боку працівників споживчої кооперації недостатньо надається допомога та не забезпечується керівництво їдалень. Вартість обідів підвищена. Мають місце часті перебої в забезпеченні їдалень хлібом”. “Зобов'язати голів колгоспів покращити роботу колгоспних столових” - таке рішення затвердив Підвисоцький РК КП(б)У [54]. Проте, які колгоспи тоді мали вдосталь продуктів харчування, тож як голови колгоспів могли покращити роботу їдалень?

Незаперечно, що така ситуація з харчуванням колгоспників узимку 1947 року виникла і в інших районах області – в січні та лютому колгоспників у колгоспних їдальнях майже не годували. У своєму рішенні від 20 березня 1947 року виконком Бобринецької районної ради (протокол № 13) розробив та затвердив нові “Заходи у наданні допомоги харчуванням потерпілим від посухи 1946 року”. Відповідно до них передбачалося (вже вдруге) “організувати харчування та підготувати приміщення для їдалень в таких населених пунктах: колгосп ім. Горького Степанівської сільської ради, колгосп ім. Молотова Богодарівської сільської ради, колгосп ім. Сталіна Береславської сільської ради, колгосп “Червона Зірка” Н.Олександрівської сільської ради та в райцентрі використати харчопункт РСС” [55].

Нагадаємо, що творення їдалень в деяких колгоспах саме в березні спричинене перш за все турботою влади про весняну посівну кампанію 1947 року, тож голодних селян планували підгодувати перед їхнім виходом у поле. Створення цих чотирьох їдалень навряд чи покращило становище з постачанням продуктів харчування всіх колгоспників Бобринецького району. Весною 1947 року, коли для багатьох колгоспників порятунком від голодної смерті були пайки хліба, які вони отримували за роботу під час весняно-польових робіт згідно постанови Кіровоградського обласного виконавчого комітету № 53 від 17.03. 1947 року – по 300 грамів хліба на працюючого в полі та гаряча страва, в якій для приварку додавали 60 грамів борошна (для зайнятих на інших роботах в колгоспі норма хліба становила

250 грамів), кількість невиходів на роботу різко скоротилися. Тому суттєво зменшилася кількість судових справ щодо колгоспників, які не виробили обов'язкового мінімуму трудоднів [56].

У червні, вперше за увесь період від жнив 1946 року і до початку жнив 1947 року, “для їдалень при колгоспах” Бобринеччини виділили 4500 кг борошна. Оскільки станом на 1 січня 1947 року в Бобринецькому районі числилося 5371 господарство колгоспників, тож виділеного борошна не вистачало навіть по 1 кг на кожен селянський двір [57]. Проте його не збиралися роздавати всім колгоспникам - виділене борошно надійшло тільки для колгоспних їдалень.

В Олександрівському районі 16 січня 1947 року спільною постановою виконкому районної ради та РК КП(б)У зобов'язали голову РСС Грушовенка до 20 січня відкрити їдальні для “потребуючих” в таких населених пунктах району: в с.Триліси – на 150 чол., Соснівці – на 35 чол., Китайгороді – на 50 чол., Іванівці – на 50 чол., Вищих Верещаках – на 50 чол., Любомирці – на 50 чол., Стримівці – на 35 чол. Передбачалося охоплення харчуванням 400 колгоспників [58]. Зрозуміло, що ці села повоєнний голод найбільше вразив. Однак, як і в інших районах, створили ці їдальні тільки на папері – продуктів для них в РСС не знайшлося.

На середину лютого 1947 року в 1721 колгоспі області планувалося створити 120 їдалень, дозвіл на які видала влада. Вони аж ніяк не могли охопити харчуванням понад 600 тис. сільських жителів – колгоспників та членів їхніх родин.

*Колгосп жнивуче. Олександрівський р-н. 40-і – 50-і рр. ХХ ст.
З колекції Т. Катеринюк*

У березні 1947 року в Олександрівському районі таки організували щоденне харчування, але тільки для дітей-сиріт і патронуваних при школах у таких селах: Стара Осота – харчування для 10 дітей, Китайгороді – для 15 чол., Трилісах – для 20 чол., Любомирці – для 10 чол., Соснівці – для 15 чол., Бірках – для 10 чол., і в Олександрівці – для 20 дітей при “їдальні дитсадку наросвіти”. Для них затвердили норми харчування: суп-концентрат – 50 грамів, жири – 6 грамів, картопля – 170 грамів, пульпа овочева – 50 грамів. Гаряче харчування давали для 100 дітей – сиріт. Для них, позбавлених батьківської турботи, це була суттєва підтримка і можливість вижити. Решта сільських дітей, які жили в сім'ях, хронічно голодували.

З впевненістю можна стверджувати: “турбота держави про селян” проявилася тільки під час весняної посівної кампанії 1947 року, коли кухні в колгоспах запрацювали. Проте, після закінчення висіву зернових культур і до жнив, селяни знову голодували. Наїлися вже в жнива 1947 року.

Незаперечно, що голод 1946-1947 років рукотворний. Однак, на відміну від двох попередніх, він не призвів, принаймні, на Кіровоградщині, до катастрофічних наслідків, і не тому, що комуністична держава змінилася чи виявилася гуманнішою: це народ став іншим, менш боязким. І посприяла тому війна та бачене в країнах Європи. Те, побачене, не йшло ні в яке порівняння з радянською дійсністю. Тут, вдома, не всі мовчали, особливо фронтовики, солдатські вдови, воїни-інваліди, остарбайтери. Багатьом затикали рота засланнями та тюрмами, однак значно потьмяніли у свідомості багатьох комуністичні гасла, і все критичнішим було ставлення до влади, також безупинно старішав диктатор.

І хоча багато колгоспників тяжко хворіли, а деякі в муках помирали від вживання в їжу протравленого зерна, гнилої картоплі, м'яса дохлих тварин, а чимало інших вчиняли суїциди, і суспільна депресія перетворилася на хронічну, все ж багато з тих, хто не хотів покірливо гинути від голоду, рятували себе тим, що зі зброєю в руках, аби вижити, громили зсіпні пункти “Заготзерна”, розбирали зерно з поля на тік, з току до коморі, з машини до сівалки... Зупинити цей процес влада намагалася, однак подолати не змогла.

Отже, остаточне повернення радянської влади в 1944 році ознаменувалося реквізицією в селян протягом дуже короткого часу майже всього зерна, картоплі, м'яса. Владна пропаганда чергове пограбування звільненого населення подавала в патріотичній обгортці “Все для фронту, все для перемоги!”, що лише частково відповідало істині. Насправді вроджений лютий норів комуністичного режиму аж ніскільки не змінився, тож у такий спосіб населення каралося і за той хліб-сіль, і за ігнорування закликів Кремля боротися в окупації проти нацистів під

проводом комуністів, і за намагання багатьох українців збудувати свою власну державу, і за спробу відновити діяльність автокефальної церкви. Закономірно, що, починаючи з перших днів звільнення від нацистів, краєм прокотилися масові арешти багатьох тих, хто проти своєї волі проживав під нацистською окупацією. Одночасно військові комісаріати вилучили в діючу армію максимальну кількість чоловічого населення, а тих, хто залишився, це переважно жінки, пристарілі та підлітки, знову перевели на голодний пайок, змусивши тяжко працювати майже задарма в ненависних колгоспах.

Тому голод 1946-1947 рр. – рукотворний. Його комуністична влада не організувала в 1944 році тільки тому, що наділа на себе фальшиву машкару “визволителів”, та, крім того, колгоспники за нацистів таки добре від’їлися. Перемогу в 1945 році також не продовжили голодом, адже поразка нацистів у війні подавалася комуністичною пропагандою як “вищість соціалістичного ладу над капіталістичним”, що вже саме по собі ніби призводить того до поразки. Проте розмір ціни в такій перемозі Кремль волів тримати в суворій таємниці. Побачене за кордоном бійцями радянської армії та остарбайтерами сите життя “гноблених капіталістами” різко дисгармувало з страхітливою комуністичною бідністю, тому багато тих, хто привселюдно наважувався розповісти про свої порівняння, одразу судили. На 1946 рік репресіями владі вдалося знову так залякати народ, що з тими, хто відвагою та трудовою пожертвою врятував комуністичний режим від поразки, вже не церемонилися і робили все що завгодно. Тож у них вже вкотре відібрали хліб – найважливіший життєвий ресурс.

25. ВІД ПОВОЄННОГО ГОЛОДУ – ДО ХРУЩОВСЬКОЇ “ВІДЛИГИ”

Доволі закономірно, що колгоспники після повоєнного голоду намагалися всіяко менше працювати в колективному господарстві, адже вкотре переконалися, що там, скільки праці не докладеш, однак належної винагороди не отримаєш. Оскільки добровільно вийти з колгоспів на той час прирівнювалося ледь не до злочину, то чимало селян, кожен на свій лад, фактично саботували накази бригадирів і ланкових, парторгів та голів колгоспів з тим, щоб викроєну децицю часу та збережені фізичні сили використати в своєму господарстві.

Так, у колгоспі “Серп і молот” Протопопівської сільської ради Олександрійського району на 1948 рік налічувалося 621 працездатних колгоспників, а виходили на роботу 256, тобто, майже 60% дорослих жителів села роботу в полі чи на фермі ігнорували. Приклад такої “праці” подавали дружина і дочка голови колгоспу “Серп і молот”, які в господарстві не виробили жодного трудодня, а дружини заступника голови та трьох бригадирів хоч зрідка і виходили на роботу, однак кількість вироблених трудоднів виявилася мізерною. Причина одна: вагомих стимулів працювати в колективному господарстві у селян не було, адже в 1948 році колгоспникам колгоспу “Серп і молот” видали на трудодень по 300 грамів хліба. В цьому колгоспі за результатами діяльності в 1948 році також “справедливо” ділили соломі - вона використовувалася головним чином на опалення будинків. Так от, голова колгоспу Устенко розпорядився виділити бригадиру Бугайченку 2 гарби соломи, правління колгоспу взяло для себе 1368 цнт соломи, іншим особам – не членам колгоспу, роздали 40 цнт соломи, а рядовим колгоспникам не дали нічого [1].

Подібна ситуація виникла і в колгоспі ім. XVII-го партз’їзду Клишівської сільради Кіровоградського району. Там у 1948 році з 192 працездатних колгоспників не виробили мінімуму трудоднів 96 осіб. “Приклад” ставлення до праці теж подали дружина колишнього голови колгоспу, яка виробила 26 трудоднів, а дружина нового голови виробила їх лише 19. Жінок не тільки не покарали, але їм і не докорили. Зате в колгоспі ім. Леніна Цибулівської сільської ради Єлизаветградківського району за не вироблення мінімуму трудоднів з членів колгоспу виключили інваліда війни Івана Довженка і його матір Марфу. Єлизаветградківський РВК таке рішення колгоспних зборів затвердив, а районний суд оштрафував Марфу Довженку на 300 крб. та присудив здати державі 11 цнт власноруч вирощеної на присадибній ділянці городини [2].

Зрозуміло, що пильна влада такі тенденції в колгоспному житті помітила і належним чином відреагувала. Однак для підвищення трудової дисципліни в сільгоспартілях печерна від злоби держава пішла не на вдосконалення оплати праці колгоспників, не на підвищення закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, не на максимальне насичення колгоспів різноманітною технікою, не на вироблення зрозумілих і дієвих стимулів до праці, а вдалася загалом до чергового шантажу й залякування селян шляхом виселення з кожного колгоспу України до Сибіру по кілька колгоспників, або, навіть, цілих сімей, які, на думку влади, підривали трудову дисципліну. Саме через це 21 лютого 1948 року, напередодні посівної, з'явився Указ Президії Верховної Ради СРСР “Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя”.

Першотравнева демонстрація жителів с.Красносілка Олександрівського району. 1949 р. Вся суть свята – пройти по селу колоною з портретами керівників держави, вислухати доповідь секретаря парторганізації про “першотравень”, а потім розійтися по домівках. Так трудящі “виборювали” свої права. З колекції М. Коломійця

Дію Указу взялися ретельно виконувати і на Кіровоградщині. Механізм його втілення нагадував розкуркулення: ті ж самі збори колгоспників, де обговорювали кандидатури на виселення, виступи на них спеціально відібраних владою активістів-ударників з шельмуванням вимічених на

покарання односельців, безпосередня участь в заходах представників комуністичної влади як організатора та натхненника трагічного, без сумніву, процесу. Партфункціонери знову ховалася за “ініціативу мас”, проте арешти визначених до заслання, як чоловіків, так і жінок, та примусове вивезення їх до Сибіру однозначно свідчили про хронічну хворобу комуністичного режиму – неймовірну скаженість щодо народу, чії інтереси він нібито захищав.

16 березня 1948 року в Кіровоградському обкомі партії відбулася нарада перших секретарів райкомів КП(б)У і голів виконкомів районних рад депутатів трудящих з приводу розгляду положень цього Указу. Після неї в кожному районі приступили до його практичного втілення в життя. Крім того в обкомі КП(б)У за участю начальника обласного управління МВС, обласного прокурора і голови обласного суду була розроблена детальна схема щодо механізму виселення колгоспників до Сибіру. З ним детально ознайомили секретарів райкомів партії і уповноважених.

Райкоми партії, керуючись Постановою ЦК КП(б)У від 5 березня 1948 р. та Указом Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р., розпочали вивчати рівень трудової дисципліни в кожному колгоспі. Виокремлювалися невеликі групи колгоспників, які підлягали виселенню за межі УРСР. Перші списки надійшли з колгоспів Кіровоградського (сільського), Велико-висківського, Маловисківського, Аджамського та Компаніївського районів.

З 24 березня 1948 року, за командою влади, відбувалися збори, на яких розглядали кандидатури до виселення. Того дня їх організували в колгоспі ім. Сталіна Федорівської сільської ради Кіровоградського (сільського) району. Зборам передувала нарада активістів-ударників села за участю 60 осіб. На ній також перебували перший секретар Кіровоградського обкому партії Петров, перший секретар райкому партії Таран. На нараді детально обговорили кандидатуру на виселення. Ним виявився М. Д. Новохатько [3]. Згодом актив села перейшов до школи, де на 14 годину скликали загальні збори колгоспників. Подія надзвичайно збурила селян, тож до школи вже за годину до визначеного часу зібралися 326 колгоспників (з загальної кількості членів артїлі в 367 осіб). Тому збори вирішили розпочати раніше, ніж планували. Більше ніяких несподіванок на них не відбулося: заздалегідь підготовлені виступаючі – сільські активісти, всі як один затаврували свого односельця Новохатька як злісного ледаря і вимагали вислати за межі УРСР [4]. Принагідно зауважимо, що за подібним сценарієм відбувалися розкуркулення взимку 1930 року, тому за той час, що минув, комуністична партія не втратила ні бажання нищити громадян, ні набутого “цінного” досвіду.

Наприкінці зборів слово надали Новохатьку. Він просив громаду залишити його в селі і обіцяв, що надалі добросовісно працюватиме в колгоспі. Загальним і відкритим голосуванням всі присутні на зборах

затвердили наперед підготовлений т.зв. “Громадський вирок”, що передбачав вислання М. Д. Новохатька за межі УРСР терміном на 8 років [5]. Заодно з членів колгоспу виключили його дружину та двох дітей. Після зборів колгоспника заарештувала міліція і відправила до тюрми м. Кіровограда.

Станом на 25 березня 1948 р. до обкому партії надійшли матеріали на виселення колгоспників з таких районів і в таких кількостях [6]:

район	кількість претендентів на виселення
Бобринецький	12
Аджамський	6
Компаніївський	2
Кіровоградський	6
Устинівський	1
Великовисківський	4
Маловисківський	2
Тишківський	7

Маховик репресій розкручувався. На 9 квітня 1948 р. в 31 районі області та по м. Олександрії ухвалили вислати за межі України 121 колгоспника, ще 42 отримали попередження. На 1 травня кількість жертв зросла: до списку на виселення вписали 252 селян – 103 чоловіків і 149 жінок. Загалом за час з березня по травень 1948 р. виконком Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих затвердив персональний список на виселення, до якого увійшли 220 колгоспників, а 6 громадських вироків відмінили [7].

Під час складання списків на виселення в селах часто керувалися мотивами особистої помсти, сусідської за давньої ворожнечі, кумівства, кругової поруки тощо, тобто, діяли за тими лекалами, що і взимку 1930 року – під час масового розкуркулення. Тож на виселення часто вписували хронічно хворих, багатосімейних з малолітніми дітьми, членів сімей військовослужбовців, раніше нагороджених орденами і медалями, пристарілих тощо.

До появи цього Указу Президії Верховної Ради СРСР значна частка дружин голів колгоспів і керівного складу колгоспів (бригадирів і ланкових, обліковців і завідуючих токами чи фермами), рядових комуністів, голів сільських рад рідко брали участь в колективній праці. Для прикладу, в колгоспі “Політвідділ” Новгородківського району дружина бригадира огородньої бригади за зиму та весну 1948 року виробила тільки 6,4 трудоднів. Після проведення таких зборів і озвучення “Громадських вироків” до колгоспів на роботу почали виходити поголовно всі сільські жителі, включно з інвалідами і дітьми, а також члени т.зв. “привілейованих” сільських родин [8].

*Колгоспники колгоспу “Спільне життя”
с. Красносілка Олександрівського району
вивозять хліб у бездонні “засіки Батьківщини”.
1948 р. З колекції М. Коломійця*

Добре змашений ненавистю механізм державних репресій щодо колгоспників збільшував оберти. Так, 25 травня 1948 р. ЦК ВКП(б) ухвалив текст закритого листа “Про завдання партійних і радянських організацій у зв’язку з наміченим здійсненням заходів по виселенню у віддалені райони осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і

здійснюють антигромадський, паразитичний спосіб життя”. На виконання цього листа та відомого Указу станом на 5 червня 1948 р. в Кіровоградській області ухвалили громадських вироків на виселення щодо 305 колгоспників, а 1115 осіб – попередили [9].

В ефективності жорстоких дій влади на виконання Указу сумніватися не доводиться – рівень дисципліни в колгоспах дійсно різко підвищився. Так, в Устинівському районі з 7257 працездатних колгоспників у 1947 році в розпал польових робіт виходили в поле 4 – 4, 2 тис. працюючих. У 1948 році, після привселюдних акцій залякування, чим стало виселення до Сибіру, на весняну сівбу щодня виходили вже по 6,5 – 6,6 тис. колгоспників району. Також з 32625 га посіяних зернових культур 31417 га ретельно висапали. Крім того, понад 5 тис. га зернових ярих культур просапали вдруге [10]. Якщо в попередній рік, до появи Указу, в колгоспі ім. Чкалова Клишівської сільської ради Аджамського району на роботу не виходили щодня 35-40% колгоспників, то після того, як за межі республіки вислали їхнього односельця Демешкіна, на роботу почали виходити всі 220 колгоспників [11].

Суттєво зміцніла виробнича дисципліна і в колгоспах Хмельницького району. Так, у артїлі ім. Молотова весною 1947 р. при плані проріджування 784 га виконали роботу лише на 92 га, а при плані просапки 337 га висапали тільки 10 га. Через недогляд цукрові буряки пропали на площі 70 га. В 1948 році, після виконання Указу, подібні ситуації в колгоспах району не виникали.

На 17 липня 1948 року до вислання за межі УРСР вписали прізвища 415 колгоспників Кіровоградщини, 1479 осіб взяли на себе зобов’язання добросовісно працювати [12]. Так, у Піщаноблідському районі в колгоспі ім. Ворошилова Глинянської сільської ради колгоспниці Ярова і Сидоренко

запевнили учасників зборів, що виходитимуть на роботи щодня, оскільки переконалися, що за інших умов їх виселять до Сибіру. За 35 днів, що промайнули після сільських зборів, колгоспниця Ярова в полі виробила 66 трудоднів, а Сидоренко – 38. Щодня обидві перевиконували денні норми [13]. Віднині робочий день в більшості колгоспів розпочинався зі сходом сонця, а закінчувався в присмерках. Оскільки інших дієвих стимулів до праці в колгоспах не виробили, а залишався тільки страх бути виселеним, то така система вкотре засвідчила про неймовірну експлуатацію колгоспників.

На кінець осені 1948 року кампанія з виселення колгоспників за межі України пригасла. Станом на 29 жовтня 1948 р. з Кіровоградської області виселили до Сибіру загалом 441 колгоспника, 1553 – попередили [14].

Хто ці жертви Указу Президії Верховної Ради СРСР “Про виселення з Української РСР осіб, які злісно ухиляються від трудової діяльності в сільському господарстві і ведуть антигромадський, паразитичний спосіб життя”? Так, К. Я. Зосименка з с. Вищі Верещаки Олександрівського району звинуватили в тому, що в 1947 році він торгував яблуками, а в роки нацистської окупації отримав з громадського двору коня з возом і працював індивідуально. О. Г. Симшат з с. Олійницьке (Ново-Григорівка) Добровеличківського району взагалі не числилася членом колгоспу, а працювала в лікарні, однак її звинуватили в тому, що заявила серед односельців: “Краще жити без колгоспу!”, вона також не розраховалася за податки та не підписалася на позику 1947 року. Колгоспниця колгоспу ім. Кірова Староосотської сільської ради Олександрівського району 25-річну Н. А. Редьку та 24-річну М. Г. Фоцій затримали на колгоспному полі з зерном врожаю 1947 року, тож їх проголосили злісними злодійками, також вони не виконали платежів по податках 1947 року [15]. Тобто, підстав для такого важкого покарання знаходили зазвичай досить формальні і поверхові. Однак, це не змушувало владу детально розібратися з причинами тих “крадіжок”, з підставами невиконання непосильних податків та уникання того ярма, що називалося щорічними державними позиками, тож неймовірно бідне і голодне колгоспне селянство тримали ще й у великому страху бути виселеними до Сибіру.

Всіх, по кому ухвалювалися “Громадські вирокі”, негайно після зборів міліція заарештовувала і відправляла до тюрми м. Кіровограда. Там вони чекали затвердження вироків обласним виконавчим комітетом. Відмін дочекалися лише 25 колгоспників (з 441), тож такі повернулися з тимчасового ув'язнення додому [16]. Інших етапом відправили до Сибіру. Серед тих, хто уник суворого покарання опинитися в тайзі на лісорозробках, житель с. Любомирка Олександрівського району П. П. Базик, 1933 р. н. 24 липня 1948 року на загальних зборах колгоспників колгоспу ім. Молотова

Його, п’ятнадцятилітнього, ухвалили вислати на 8 років за межі республіки, оскільки П. П. Базик упродовж 1946-1948 рр. не виробив жодного трудодня. Проте земляки добре знали, що їхній односелець, фактично підліток, довго і тяжко хворів на сухоти, тож регулярно лікувався і за станом здоров’я взагалі не міг працювати в колгоспі. Однак ним, напевне сиротою, вирішили пожертвувати. Вирок колгоспнику облвиконком відмінив та наказав начальнику обласного управління МВС Козадаєву звільнити гр. Базика з-під варти [17].

З тюрми м. Кіровограда всіх колгоспників відправили головним чином до Тюменської області, де в суворих кліматичних та побутових умовах примусили тяжко працювати на лісорозробках. У декого з них вдома залишилися малолітні діти та пристарілі батьки.

Пробули в Сибіру наші земляки до 1954 року. На цей час деспот вже помер, тож наставала нова епоха. Вже звіди деякі заслані надіслали до своїх сіл заяви з проханням відмінити попередні ухвали колгоспних зборів та повернути їх додому. Разом з заявами прислали також виробничі характеристики, всі до однієї позитивні.

Процедура повернення додому виявилася доволі складною, тож чекати звістки до Сибіру засланим довелося довго. Знову в селах відбулися загальні збори, але тепер колгоспники голосували за дострокове повернення із заслання земляків. Доволі сумнівно, що в когось з’явилось каяття за голосування

Родина колгоспників Голованових на власному подвір’ї.
с. Злинка. 1956 р. Фонди музею с. Злинка
Маловисківського р-ну

на попередніх зборах. Потім рішення зборів затвердили райвиконкоми, а облвиконкоми, враховуючи клопотання з районів, звернулися до органів внутрішніх справ про повернення в Україну висланих 1948 року колгоспників Кіровоградщини. В такий спосіб, відбувши по 6 років заслання в с. Березове Тюменської області, повернулися додому з відмінними характеристиками П. П. Москаленко, Ф. Д. Крамар, І. Г. Кирман з Олександрівського району та інші – колишні “спекулянти”, “зłodії”, “гальмо в роботі колгоспів”, які “вели

паразитичний спосіб життя”, “підривали трудову дисципліну”, “загрожували добробуту колгоспників і колгоспниць”. А насправді боролися за своє виживання всіма методами, не бажаючи померати голодною смертю, чи скніти у виснажливій і безперспективній колгоспній праці.

Виселення до Сибіру в повоєнний час – жорстока форма покарання колгоспників та грізна загорога для всіх жителів села. Одночасно це свідчення повної неефективності колгоспної системи: замість добре продуманих механізмів матеріального стимулювання, насправді щодо селян вкотре запроваджувався поголовний і все проникаючий страх, спричинений державним терором проти них.

Ті, хто уник заслань, з великою покорою працювали в колгоспах. Майже всі роботи в господарствах вимагали застосування значних фізичних сил, адже ледь не вся випущена до війни сільськогосподарська техніка вичерпувала свій ресурс, а новий не було де взятися: економіка з надзвичайною потугою переходила з військових рейок на мирні – Кремль все ще не полишав мрій про світове панування.

Великі надії колгоспи покладали на електричну енергію, що дозволила б вирішувати чимало господарських проблем. Однак, її теж не було де взятися, тому в селах електричний струм довгий час був явищем доволі рідкісним. Проте поступ у цьому плані набирив обертів. Так, якщо до 1941 року колгоспних електростанцій в області налічувалося всього п'ять, то в 1947 році – вже 11 ГЕС, а крім них 64 ТЕС та 5 вітряних. Електричний струм тоді надходив і до 3600 домоволодінь колгоспників [18].

На спорудженні автомобільної дороги від Олександрівки до Знам'янки бригада колгоспниць з с.Красносілка Олександрівського р-ну. Їхньої згоди працювати там ніхто не питав. Кінець 40-х рр. З колекції М. Коломійця

Оскільки колгоспів тоді налічувалося понад 1700, то така кількість джерел електроенергії виявилася дріб'язком. Не дивно, що села та колгоспні двори буквально поринали в темряву з заходом сонця. Загалом електрична енергія – її наявність чи відсутність, перетворилася на такий собі індикатор рівня розвитку країни.

Оскільки радянська пропаганда невпинно твердила про повну перевагу т.зв. “соціалізму” над “капіталізмом” абсолютно в усіх вимірах, проте реально підкріпити такий висновок не мала чим. Насправді комуністична система господарювання, не говорячи вже про добробут громадян, надзвичайно відставала від “капіталістичної”, попри нещодавню перемогу. Сповна її “принади” відчували на собі всі жителі сіл Кіровоградщини. Закономірно, що ігнорувати електричну енергію, покладаючи надії тільки на м’язи колгоспників, вже не доводилося.

Станом на кінець грудня 1948 року при плані будівництва 20 ГЕС потужністю у 800 квт. збудували тільки одну на 25 квт. Запланували збудувати 45 ТЕС, а до кінця року ввели в дію тільки 8. Тож замість 95 електродвигунів у колгоспах запрацювали лише 26. В 1949 році, при плані будівництва 14 ГЕС виключно для потреб сільського господарства, збудували 5. Вони запрацювали в Кам’янському, Новгородківському, Петрівському, Підвисоцькому та Устинівському районах. Не виконали планів будівництва ГЕС у Бобринецькому, Новоукраїнському, Підвисоцькому та ін. районах [19]. Найголовніша причина невиконання – відсутність достатніх об’ємів цементу. До початку 1950 року в області запланували збудувати 10 ТЕС, а фактично ввели в дію 18. Однак при плані електрифікації 44 колгоспів електричний струм отримали тільки 29. Т.зв. “міжколгоспні” електростанції давали струм переважно на виробничі процеси. Виникла доволі парадоксальна ситуація: на окремих ГЕС і ТЕС виробництво електроенергії становило лише 20-30% від їхніх запланованих потужностей, проте до жител колгоспників електричний струм не надходив: не вистачало дерев’яних опор, а фонди на електричні дроти, керамічні ізолятори та трансформатори майже не виділялися [20].

Електрифікації сіл часто шкодили некомпетентність та прорахунки проєктувальників і будівельників. Так, великі кошти в електрифікацію вклав колгосп ім. Леніна Новоукраїнського району: протягом 1948–1951 років Кіровоградська обласна контора “Сільелектробуд” збудувала в колгоспі електростанцію. Однак через неправильне проєктування і помилки під час будівництва, греблю в 1952 році зруйнували талі води. Наступного року насип відновили, однак ГЕС майже не працювала через відсутність води у водосховищі. Загальні витрати колгоспу на будівництво сумнівної споруди сягали майже 500 тис. крб. А через кілька років будівлю ГЕС та греблю колгосп продав Новоукраїнському цукрозаводу за 210 тис. крб. [21]. Всупереч таким негараздам передовими в плані т.зв. “малої” електрифікації все ж були Кам’янський, Компаніївський, Олександрівський та Олександрійський райони. До цього в області вже діяли 16 електростанцій

на фабриках, заводах і шахтах; при млинах і МТС – 14, райцентрових комунальних – 24.

Попри великі потреби темпи електрифікації залишалися дуже низькими, а електричне освітлення осель, зокрема, в колгоспників, явище і на початок 60-х рр. доволі рідкісне. Тож область все ще потребувала (станом на 1956 рік) 29,6 тис. шт. скла для гасниць, 5,7 тис. газових ламп. Катастрофічно не вистачало 55,7 тис. м² віконного скла, а заодно чималої кількості посуду,

*На заготівлі кормів для колгоспної худоби.
50-і-60-і рр. XX ст. Кіровоградщина. З колекції
Ю. Тютюшкіна*

голок швейних, сірників тощо. Така дійсність вступала в суперечність з комуністичною пропагандою про “щасливе й квітуче” радянське село, вкотре породжуючи цим у мислячих громадян критично-недовірливе ставлення і до влади, і до її ідеології.

Багато сільських жителів після війни роками продовжували жити в землянках, бо війна понищила їхні наземні житла. Вирішення проблеми переклали на колгоспи: їх зобов'язали будувати нові будинки для таких нужденних, однак у багатьох районах ця вимога керівниками господарств ігнорувалася. Так, станом на 1 січня 1949 року в Кіровоградському районі в землянках проживали 30 сімей. Для них збудували 5 будинків. У колгоспах Кам'янського району запланували збудувати до кінця року 375 помешкань, проте до травня 1949 року заселили тільки 18, інші перебували у стані будівництва. В Новогеоргіївському районі в землянках та на “чужій” площі проживали 125 сімей, в яких числилося 362 особи. Станом на 1 травня 1949 року в районі для “гостро потребуючих” колгоспників збудували 9 хат, а 145 перебували в стані будівництва. 180 будинків будували в Новопразькому районі, 175 – в Онуфріївському, 100 – в Новоархангельському [22]. В нові житла, зведені методом толоки, до 1 липня 1949 року переселилися з землянок 15 сімей колгоспників Новоархангельського району. Хати будували з саману, часто – глиняні з дерев'яним каркасом, дахи вкривали переважно соломною, інколи – черепицею, виробленою на місцях. Цегла, цвяхи та віконне скло перебували у величезному дефіциті. Деякі колгоспи споруджували примітивні цегельні заводи. Новітній на той час покрівельний

матеріал – шифер, для сільських побутових споживачів майже не надходив. Пропагандистський штамп про те, що житла нужденним зводили після війни винятково колгоспи, спростовує довідка обласного управління в справах сільського і колгоспного будівництва, датована 8 лютим 1949 року: “...якість будівельних робіт залишається на низькому рівні і залежить головним чином від того, що більшість будівель зводяться не будівельними бригадами, а самими колгоспниками з членами своїх сімей, неуміло і часто з відступами від типових проектів. ...Керівництво сільським будівництвом в окремих районах пущено на самоплив. ...Відсутні цегла, черепиця, скло...” [23].

Скромне селянське житло. 50-і рр. ХХ ст. Кіровоградський р-н. З колекції Ю. Тютюшкіна

Оскільки війна та радянська влада разом понищили мільйони колгоспників тільки в Україні, а площі оброблюваних земель майже не змінилися, то колгоспи, як і села, змалолюдніли. Тому закономірно, що до кінця 1950 року кількість колгоспів області, шляхом “добровільних” укрупнень, зменшилася з 1718 до 738. Віднині в середньому одне господарство обробляло 2108 га орних земель. Такі косметичні зміни суті колгоспної системи аж ніяк не змінювали: сільськогосподарське виробництво залишалося повністю екстенсивним, нових стимулів до продуктивної праці в колгоспників не появилось, трудова дисципліна знову занепадала, в справи виробництва, підміняючи керівників колгоспів, втручалися практично всі партійні та радянські органи влади, перш за все секретарі райкомів партії. Так, у Рівнянському районі вказівки суто агрономічного змісту, як от вивезення гною на поля, давав секретар райкому

партії Бурдейний. В колгоспах Аджамського району секретар РК КПУ Мельниченко особисто відміняв розпорядження про оранку полів, натомість вказував на виконання інших робіт. У Витязівському районі прокурор Ломакін власноруч побив голову одного з колгоспів. На кінець 1947 року в Єлизаветградському районі на засіданні РК КПУ звільнили 20 голів колгоспів, більшість з яких працювали не більше одного року – їх звинуватили в провалах усіх виробничих планів і завдань [24]. Дивним чином, як для тоталітарної держави, в області все ще налічувалося 1365 одноосібних господарств (на 1 січня 1947 р.).

В селі до роботи бралися всі – як дорослі, так і діти. 50-і рр. ХХ ст. с. Верблюжка Новгородківського р-ну. З колекції Ю. Тютюшкіна

Колгоспи, через свою фактичну безправність в тогочасній політичній і правовій системі, виявилися своєрідними бездонними і безмежними коморами, звідки матеріальні і продовольчі ресурси черпали всі, хто був хоч злегка наділений владою. Так, у 1948 рік колгоспи області увійшли з недоотриманими 9 млн 148 тис. крб., які їм “заборгували” заготконтори, МТС, облспоживспілка, облзаготзерно, облживзаготконтора, цукробурякотрест, облсільгосппостач, заготсіно, м’ясокомбінати тощо. Не цуралися виробленої і вирощеної колгоспниками продукції агрономи РЗВ і уповноважені РК КПУ та РВК, редактори і працівники газет, дільничні міліціонери, директори МТС і заводів, начальники РВ МВС, секретарі РК КПУ, судді та прокурори. Для них м’ясо і сало, борошно і цукор, олія, масло і мед, огірки, помідори і картопля

діставалися якщо не задарма, то за доволі символічними цінами. Не дивлячись на це, багато представників тогочасної партійної та радянської еліти вважалися “боржниками” колгоспів по кілька років підряд. Закономірно, що від цього наповнення трудоднів рядових колгоспників зменшувалися суттєво, а стимулів до добросовісної праці не прибувало.

*Свинарка демонструє приплід від свиноматки. 50-і – 60-і рр. ХХ ст.
Кіровоградщина. З колекції Ю.Тютюшкіна*

Така ситуація з нераціональним використанням колективно надбаного теж не сприяла наполегливій праці колгоспників області, адже вони фактично задарма годували тисячі родин т.зв. номенклатури, які безсоромно паразитували на колективних господарствах. Закономірно, що на таку несправедливість селяни певним чином реагували – попри “переляк”, спричинений засланнями до Сибіру односельців, з часом низька трудова дисципліна знову голосно заявила про себе необробленими як слід від бур’янів полями, низькими надоями молока від колгоспних корів тощо.

Системна криза в колгоспному виробництві не обмежилася повоєнним голодом, вона продовжувалася, набираючи нових форм. Так, на кінець 1948 року в колгоспі ім. Шевченка Головківської сільської ради Олександрійського району утримувалися 15 коней. Всі вони були хворими. А МТСи, монопольно володіючи тракторами, комбайнами та автомобілями, постійно не виконували взятих перед колгоспами зобов’язань. Так, Новгородківська МТС довір з колгоспом ім. Чкалова на весняну

посівкампанію (1948 рік) виконала тільки на 41%, з колгоспом ім. газ. “Правда” – на 13%. Красновершівська МТС план збору врожаю в колгоспі ім. Кагановича на площі 85 га не виконала взагалі. В Піщанобрідському районі з 713 тонн мінеральних добрив спромоглися вивезти на поля тільки дві, з 5 тис. тонн органічних добрив – вивезли 288, з 280 тонн попелу заготовили тільки 92. Подібна ситуація спостерігалася в Бобринецькому, Витязівському, Маловисківському районах [25].

У серпні 1952 року ревізорів обласного управління сільського господарства здійснили комплексну перевірку діяльності Трепівської МТС за час з 1 травня по 20 серпня 1952 року. Практично з усіх видів діяльності МТС не виконувала взятих на себе перед колгоспами зобов'язань. Так, при плані здійснити механічну просапку культур у 12 колгоспах, роботи виконали тільки в 2, тому не обробленими залишилися 2253 га; не скошено жодного га травостою в 10 колгоспах; силосування виконано тільки на 37% площ; середньомісячні норми виробітку на комбайнах сягали лише 30-40%, зате перевитратили пального 196 цнт тощо [26].

Хронічні “хвороби” низької продуктивності праці та екстенсивного загалом характеру виробництва в колгоспах виявилися невиліковними. Спостерігалася вона і на середину 50-х рр. Діагноз цьому дав секретар ЦК КПУ Підгорний, який справи в сільському господарстві Кіровоградщини у 1955 році охарактеризував так: “...в області систематично не виконуються сільськогосподарські роботи, своєчасно не обмолочуються зернові, не збираються кукурудза, соняшник і цукрові буряки, не заскиртована солома, державні плани здавання хліба не виконуються. Більша частина тракторів і сільськогосподарської техніки використовуються непродуктивно, простоюють через технічні неполадки...”. Фундаментальною причиною всіх цих негараздів у ЦК КПУ вбачали не в самій колгоспній системі, а в тому, що “...в колгоспах відсутня необхідна трудова дисципліна, багато колгоспників, механізаторів не виконують встановлених норм виробітку, частина колгоспників не беруть участі в колгоспному виробництві”. Секретар ЦК КПУ такий стан вважав нестерпним і виписав “рецепт” подолання всіх негараздів: послати в райони партійних і радянських працівників для надання практичної допомоги у відставанні; забезпечити вихід на роботи всіх колгоспників [27]. Тобто, мова не йшла про кардинальні зміни в сільськогосподарському виробництві чи запровадження якихось дієвих стимулів до праці, а лише про погоничів та наглядачів, яких знову посилали в колгоспи. Це означало посилення насильства та адміністрування щодо рядових колгоспників з боку влади. Ставало зрозумілим, що село потребує суттєвих змін.

Колгоспні гуси на вигулі. 50-і-60-і рр. ХХ ст. Кіровоградщина. З колекції Ю.Тютюшкіна

Попри все наприкінці 40-х рр. ХХ ст. яскраво засіяла зоря організаторського таланту новатора сільськогосподарського виробництва О.Гіталова з Новоукраїнського району: в 1948 році за збір рекордних врожаїв, як на ті часи, він був удостоєний найвищої державної нагороди та звання Героя Соціалістичної Праці. Це високе звання також отримали ланкова колгоспу “Червоний прапор” Новоукраїнського району Анастасія Балан, ланкова рільничої бригади бурякорадгоспу 2-го ім.Петровського цукрокомбінату Олександра Задоя з Олександрівського району та ін. В колгоспах і радгоспах області багатьом колгоспникам вручили ордени медалі, іншим присвоювали почесні звання, як от: “Кращий механізатор”, “Краща доярка”, “Краща свинарка”, дещо згодом “Заслужений кукурудзовод”, “Ударник комуністичної праці” тощо. Раділи, після довгих років голодного і напівголодного існування, і цим подачкам. Однак до заможного життя колгоспникам було ще далеко. В першій половині 50-х рр. хоч і змінилося наповнення трудоднів колгоспникам, однак несуттєво. Тож у деяких господарствах області все ще отримували по 2-5 кг зерна на один трудодень. Не дивно, що різниця в оплаті праці колгоспників і робітників була значною, адже система розрахунків з колгоспниками не змінювалася з 1930 року: з ними розраховувалися зазвичай наприкінці року після виконання господарствами всіх планів і зобов’язань. Те, що залишалося, інколи дріб’язок, і ділили між усіма членами сільськогосподарських артіль. Так, у 1954 році в колгоспах Добровеличківського району колгоспникам видали на трудодні лише 1,5 – 2 кг зерна [28].

Зустріч О. Гіталова з працівниками сільського господарства. 50-і рр. ХХ ст. м. Кіровоград. З колекції Ю.Тютюшкіна

З середини 50-х років з'явилася помітна тенденція до розбудови матеріальної бази колгоспів. Гальм у цьому процесі вистачало чимало, проте поступ був відчутним. Так, у серпні 1955 року голова колгоспу ім. Ворошилова Глинянської сільської ради Піщанобрудського району І. Андреев звернувся до Кіровоградського обкому партії з проханням про допомогу в отриманні деяких будівельних матеріалів, вкрай потрібних для закінчення будівництва корівника, пташника, зерносховища. Тож керівник просив 3 тис. листів шиферу, труб металевих, дощок, лісу-кругляку, вапна і цементу. В колгоспі, крім незакінченого будівництва, також гостро стояло питання електрифікації, радіофікації, механізації трудомістких робіт. “Але, - писав у листі голова колгоспу Андреев, - ці питання другорядні”. Відповідь не забарилася: “Зможемо виділити 20 тонн цементу, 200 м³ лісу, але вивозьте самі. Шиферу і вапна немає” - написав у листі секретар Кіровоградського обкому партії Мартинов [29]. Через нестачу будівельних матеріалів у 1955 році в колгоспах області стояли незавершеними до 500 корівників, 300 свинарників та майже 800 інших господарських приміщень [30].

Смерть тирана в березні 1953 року, яку щиро оплакували мільйони громадян, зокрема, й тих, що проживали на Кіровоградщині, і яку сприйняли як неймовірну трагедію, з часом все-таки породила великі надії та сподівання на краще життя. І хоча конструкція влади залишилася незмінною, проте фасад дещо поінакшав. Тож не одразу, а поступово відбувалися помітні зміни на краще в багатьох сферах тогочасного

супільного буття. Це проявилось, перш за все, в тому, що на середину 50-х рр. хліб ставав доступнішим практично кожному жителю країни, тож примара голоду поволі зникала, проте рецидиви час від часу нагадували про себе. Тому проблеми, особливо в селах, долалися довго. Так, у січні 1955 року студенти зоотехнікуму в с. Леніна Хмелівського району харчувалися в їдальні одноманітною їжею, оскільки не вистачало крупів, цукру: при щомісячній потребі в крупах в 1 тонну, взимку їдальня отримала їх лише 150 кг [31].

15 березня 1955 року Кіровоградський обком партії надіслав у райони вимогу, щоб звідти повідомили про наявність дітей “з пониженим харчуванням”, та, заодно, склали списки сімей інвалідів, вдів, пристарілих громадян, багатодітних родин, “які не мають необхідних продуктів харчування”. За такими словесними конструкціями партійних функціонерів, як “понижене харчування” та відсутність “необхідних продуктів харчування”, фактично маскувалася проблема все того постійного недоїдання, в тяжкому стані якого і на 1955 рік – через десять років після закінчення війни, все ще перебували чимало тих жителів Кіровоградщини, які цей хліб вирощували. Обласний комітет партії дав пораду, як, не привертаючи увагу, здійснити виявлення голодних: “під виглядом санітарного огляду провести подвірні обходи і уточнити матеріальний стан сімей”.

*Колгоспна огородня бригада збирає врожай огірків. 50-і-60-і рр. ХХ ст.
Кіровоградщина. З колекції Ю. Тютюшкіна*

*Родина перебудовує власне житло. 50-і рр. Кіровоградський р-н. ХХ ст.
З колекції Ю. Тютюшкіна*

У відповідь на таку вимогу 9 квітня 1955 року з Бобринця повідомили, що в районі потребують продовольчої допомоги 140 сімей колгоспників. У Великописківському районі хворих на дистрофію хоч і не знайшли, однак виявили сім'ї “де хліб та інші продукти харчування в недостатній кількості”. У Витязівському районі обстежили 18500 сімей, з них 254 перебували в стані “гостропотребуючих” - у них не вистачало найнеобхідніших продуктів харчування. Так, сім'я інваліда війни Григорія Катренка з колгоспу ім. К. Маркса налічувала 10 чоловік, а працездатною була лише одна особа. З квітня 1955 року родині Катренків почали видавати з колгоспної комори борошно, олію, крупи, а дітям – 2 літри молока щоденно. В Долинському районі все ще потребували “додаткового харчування”, тобто, жили впроголодь, 108 сімей. Для них видали допомогу хлібом та 147 кг риб'ячого жиру. В Знам'янському районі до списків “потребуючих” записали 91 сім'ю колгоспників та 44 робітничі родини. 161 сім'я потребували допомоги хлібом у Єлизаветградківському районі, 118 сімей – в Новогеоргіївському, 110 – у Компаніївському, 122 – в Новопразькому, 437 дітей з “пониженим харчуванням” виявили в Новоукраїнському районі, 20 сімей – у Вільшанському, голодувала 491 сім'я в Рівнянському районі. 73 жителів Тишківського району, серед яких переважали діти, хворіли на авітаміноз та гіпотрофію –

передвісницю дистрофії. В окремих колгоспах Червонокам'янського району видачу авансу за виконану роботу не здійснювали протягом трьох місяців. Через що “особливе напруження” з харчуванням сімей колгоспників виникло в колгоспах “Заповіт Леніна”, ім. Хрущова та ін. У березні 1955 року не було хліба в родинах Фені Романченко, Єлисавети Обушної, Ольги Токарчук, Одарки Котенко – жительок Червонокам'янського району [32]. В квітні 1955 року в Аджамському районі змушені видати 5000 цнт продовольчої позики колгоспникам, оскільки багатьом з них заробленого на трудовні не вистачило до нового врожаю: вони знову опинилися на межі хронічного недоїдання [33]. Отримали продовольчу позику на весні 1955 року і в Новомиргородському районі: між селянами розподілили 4800 кг борошна та 670 кг манної крупи [34]. Отже, з повоєнного голоду, вершина якого припала на 1946-1947 рр., Кіровоградщина виходила надзвичайно довго, а життя впроголодь для тисяч сільських громадян тривало і в 1955 році.

Інформація з районів про “гостропотребуючих” колгоспників свідчила про хронічну суспільну хворобу: та модель держави, що її утвердили комуністи, виявилася нездатною, всупереч настійним деклараціям та гаслам, дати людям вдосталь їжі. Тож закономірно, що і на середину 50-х рр. для багатьох жителів сіл та міст все ще залишалися недоступними, через дороговизну, м'ясо, масло, цукор, риба, рослинні та тваринні жири. Все це аж ніяк не сприяло високій продуктивності праці, зокрема, колгоспників, через що майже всі колгоспи області не справлялися з усіма об'ємами робіт у повному обсязі і своєчасно. Керівництву країни ставало зрозумілим, що колгоспна система в тому стані, що збереглася на середину 50-х рр., себе вичерпувала.

Виправити ситуацію, що сприяла б зростанню ефективності сільськогосподарського виробництва та, заодно, більшому наповненню трудовнів, взялися весною 1956 року. Тоді ЦК КПРС і РМ СРСР запровадили нові форми планування в колгоспах, суттєво збільшили закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, ввели щомісячне авансування колгоспників та виплату їм премій тощо. Однак все ще залишалася велика соціальна дискримінація: колгоспники були позбавлені державних пенсій, вони не мали права отримувати паспорти, а мірилом їхньої важкої праці все ще залишався трудовдень, наповнення якого залишалося скромним. Так, за результатами господарської діяльності в 1957 році колгосп ім. Чапаєва Березівської сільської ради Хмельівського району зайняв I-е місце в змаганні колгоспів і отримав перехідний Червоний прапор району. З колгоспниками господарство розраховалося так [35]:

видано на трудовні	1955 рік	1956 рік	1957 рік
гроші / крб.	5,8	4,0	3,45
зерно /кг	3,3	2,0	2,1

Не зростав добробут колгоспників “міцного” господарства “Зоря комунізму” Гайворонського району [36]:

видано на трудовні	1957 рік	1960 рік
гроші / крб.	4,5	4,5
зерно / кг	2,5	1,0
соняшник /кг	0,2	0,2

Навіть через 10 років після війни великим дефіцитом все ще залишалися одяг, тканини, взуття. Місцева промисловість задовольнити всі потреби населення, зокрема, і партійної номенклатури, виявилася нездатною. Так, секретар Кіровоградського обласного комітету КПУ Мартинов у травні 1955 року особисто звернувся до керівництва “Головвзуттяторгу” з проханням виділити для комуністів, яких відряджали на села області для роботи головами колгоспів, 200 пар чобіт ялових зі шкіряними підшвами. Вільно придбати їх у торгівельній мережі не могли навіть представники тогочасної радянської та партійної еліти [36]. 25 листопада 1955 року Мартинов знову відправив листа до Києва, але цього разу адресував його особисто секретарю ЦК КПУ Кириченку, якого просив допомоги в придбанні одягу, доволі, зауважимо, убогого, для колгоспників: “Виділені фонди ватного одягу і кирзових чобіт обмежені, - йшлося у листі, - споживча кооперація не забезпечує цими товарами механізаторів сільського господарства, а також колгоспників, зайнятих у тваринництві і на польових роботах” [37]. Тобто, неймовірно мілітаризована економіка країни, для якої пріоритетними видами продукції завжди була різноманітна військова продукція, і через десять років після війни все ще не могла наладити випуск достатньої кількості фактично найпримітивнішого одягу та взуття для своїх громадян: кирзових чобіт та кужайок! Хоча одразу після закінчення війни колишні союзники надавали СРСР величезну допомогу практично всім тим, що потребувало населення: одягом, взуттям, продуктами харчування, обладнанням та устаткуванням, різноманітним посівним зерном, ліками та медикаментами, навіть папером для цигарок та сірниками. Однак, від такої допомоги по т. зв. “лінії ЮНРРА”, керівники країни відмовилися в 1946 році, чим повоєнні злидні переможців тільки посилювалися.

Закономірно, що торгівля цими товарами поза прилавком перетворилася для працівників магазинів, торгівельних баз на справу хоч і прибуткову, проте ризиковану. Так, працівники Гайворонського РСТ, отримавши 25 січня 1955 року на базі в Кіровограді мануфактуру, в місті її і збули. Серед проданого – пальта та жакети жіночі, валянки, платки, рукавиці [38]. Пильні громадяни такі незаконні дії помітили, тож правоохоронні органи розпочали слідство. Спокуса незаконної наживи виявилася такою великою, що перетворилася на

хронічну: 20 березня 1958 року на засіданні бюро Гайворонського РК КПУ розглядалося питання “Про факти грубих порушень правил радянської торгівлі на складах і торгівельній мережі Гайворонської РСТ”.

Одночасно великого пропагандистського галасу набували повідомлення про зниження цін на товари масового споживання. Вперше це трапилося в 1947 році, а до 1950 року ціни знижувалися тричі. Проте від цього у великому програвші залишалися переважно колгоспи, адже одночасно знижувалися і державні закупівельні ціни на їхню продукцію: зерно, м'ясо, технічні культури. Однак, попри незначне зростання заробітних плат у робітників і службовців, чи збільшення натуральних прибутків колгоспників та чергове скромне зниження цін, дефіцит промислових і багатьох продовольчих товарів супроводжував цю країну до її кончини.

Серед літа 1955 року в Кіровограді біля хлібних магазинів спостерігалися черги. Відтепер у них стояли вже не голодні люди, оскільки хліб на полицях міських магазинів все-таки був, хоча і не залежувався, проте тільки чорний, часто абияк випечений,

*На колгоспному баштані. 50-і-60-і рр. ХХ ст.
Кіровоградщина. З колекції Ю.Тютюшкіна*

зате білого усім містянам не вистачало. Тож саме за ним і товпилися містяни. Проблема виникла не через відсутність борошна взагалі, а за нестачі його вищого ґатунку та малопотужності хлібо заводів і пекарень. Подібна ситуація з чергами за білим хлібом з'явилася і в м. Олександрії. Проблему заходилися вирішувати шляхом реконструкції хлібо заводу №1 в Кіровограді, та будівництва кондитерського і бубличного цехів потужністю 4 тонни на добу на території хлібо заводу № 2. В м. Олександрії запланували збудувати новий хлібо завод потужністю 30 тонн хліба на добу, а також хлібо завод в селищі Дмитрове на 10 тонн хлібо булочних виробів щодоби [40]. Взятися за механізацію пекарні і в м. Бобринці. Там встановили машини для змішування тіста та пересівання борошна, збудували нові печі. Протягом 1956 року здійснили комплексне переобладнання пекарні в Новоукраїнці. До будівництва нових хлібо пекарень приступили в Добровеличківському,

Компаніївському, Долинському, Маловисківському, Підвисоцькому, Ульяновському районах.

На початку 1956 року відділ адміністративних і торгівельно-фінансових органів обкому КПУ здійснив перевірки стану торгівлі хлібом і хлібобулочними виробами в Новмиргородському, Маловисківському та Олександрівському районах. Побачене виклали на папері та надіслали на реагування секретарю обкому партії. Картина торгівлі хлібом в Олександрівському районі виявилася такою: запаси борошна в райспоживспілці на день перевірки були значними за обсягами, однак торгівля хлібом організована незадовільно; графіки завозу хліба в торгівельну мережу відсутні; транспорту недостатньо; хліба вже з другої половина дня в магазинах немає. Найголовніший висновок, зроблений членами комісії обкому партії: перебої в забезпеченні населення Олександрівського району хлібом мають системний характер, спричинений діями виключно місцевої влади. В той же час у Маловисківському районі жителі хлібом постачалися регулярно, проте перелік сортів виявився бідним, хоча забезпечення борошном здійснювалося задовільно. Не виникали перебої з хлібом і в магазинах Панчівського ССТ Новомиргородського району, пекарня якого працювала ритмічно [41]. Незаперечно, що наявність хліба на полицях міських та райцентрових магазинів, хоч і вбогого асортименту, та його вільний продаж, нерідко з затримками та чергами, став індикатором, проте доволі блідим, покращення, після десятиліть хронічного недоїдання та голоду, загального стану справ не тільки в області, але і в Україні загалом.

Колгоспна ланка на прополці буряків. 50-і-60-і рр.
XX ст. Кіровоградщина. З колекції Ю.Тютюшкіна

На середину 50-х рр. у містах області у вільному продажі з'явилися значні, якщо порівнювати з попередніми роками, об'єми молока. Так, станом на 10 березня 1956 року молоко та молочні продукти продавалися в 76 магазинах: 33 з них діяли в Кіровограді, 26 – в Олександрії, 7 – у Знам'янці, 10 – в робітничих селищах. І хоч надходження молочної продукції в магазини тільки робітничого постачання відбувалося неритмічно, все ж з початку року і до 10 березня 1956 року міському населенню продали 2215 тонн молока, 21 тону масла, 629 тонн молочно-кислих продуктів [42].

За перші чотири місяці 1956 року жителям міст також продали 321 тону м'яса, в т. ч. у Кіровограді – 194 тонни. Його виробництво винятково для

потреб міських жителів області, а не на виконання державних планів, наростало. Поблизу обласного центру будувався свиновідгодівельний комплекс на 2500 голів, у інших комплексах на відгодівлі перебували ще 11429 цих тварин. Безпосередньо в Кіровограді в різних організаціях вирощувалися 5400 свиней, від цього поголів'я додатково отримали 400 тонн м'яса. З теплиць “Кірзмішторгу” продали жителям міста (до 21 травня 1956 р.) 20 цнт свіжих огірків, 3 цнт помідорів, 15 цнт редису та 1,5 тонни різної зелені. Також на продаж надійшло 20 тонн кондвиробів місцевого виробництва, 250 тис. шт. котлет, 3 тонни пельменів, 85 тонн ковбас [43].

Наприкінці літа 1956 року в м. Кіровограді закінчилося обладнання небаченого до цього спеціалізованого магазину: “Українські ковбаси”, розрахованого на продаж щодня 5 тонн ковбас і м'ясних виробів. У постанові бюро Кіровоградського обкому партії за 8 серпня 1956 року визначили асортимент продукції нового магазину: 9 видів напівкопчених ковбас і 18 видів варених ковбас та іншої м'ясної продукції (сало по-угорському, холодець, зельц, сосиски, сарделі та ін.) [44]. На початку 1959 року в обласному центрі відкрився ще один спеціалізований магазин – “Українська ряжанка”, де продавалося гаряче молоко, яке покупці споживали на місці, а також сири, вершки, кефір, ряжанка.

На перший погляд всі ці величини проданих м'яса, молока чи кондвиробів вражали, однак у перерахунку на душу міського населення суттєво дрібнішали. Але все таки тенденція покращення рівня життя населення області, перш за все міського, ставала незворотною, хоча і не занадто швидкою в часі. Одночасно поглиблювалася суттєва відмінність між матеріальним забезпеченням сільського населення і міського, звичайно, не на користь колгоспників та членів їхніх сімей. Так, якщо житель міста на середину 50-х рр. мав можливість обирати між чорним і білим хлібом, а за ковбасою чи молоком хоч і вистояти в довгій черзі, проте купити, то в селах багато колгоспників все ще перебували в стані “гостро потребуючих”, тобто голодними, а магазинна ковбаса взагалі вважалася для них недоступною розкішшю.

Навіть в 1960 році асортимент товарів сільських магазинів відзначався великою бідністю. Так, у магазині с. Созонівка Кіровоградського району в четвертому кварталі 1960 року молоко відпускали тільки по 0,5 л і лише науковцям обласної дослідної станції, м'ясо з'являлося на прилавку вкрай рідко. У вільному продажі перебували риба чотирьох найменувань, тюлька, цукор, крупа, сіль, мило, два сорти цукерок (в обгортці і без неї), чотири види печива, хліб, олія, крохмаль, кілька найменувань овочевих і фруктових консервів. Цим і вичерпувався короткий перелік продовольчих товарів, що їх постачало в сільські магазини Кіровоградське РСТ [45].

Випуск механіків-комбайнерів Олександрійського училища механізації сільського господарства. Квітень 1954 р. З фондів музею П. Озерова

Кінець 50-х рр. ХХ ст. відзначився спалахом самогеноваріння, перш за все на селі. Саме горілка, виготовлена в домашніх умовах, слугувала своєрідною валютою в розрахунках за будь-які послуги, товари чи роботи, а також певною мірою компенсувала надзвичайно скромне наповнення трудовнів колгоспників грошима. Держава з цим явищем довго і винахідливо боролася, однак, не покращенням життєвого рівня населення, а репресіями. Так, тільки за 1958 рік за ґрати потрапили 719 осіб, спійманих на самогеноварінні. Частина жінок становила 2/3 від засуджених. Серед них переважали особи пристарілого віку, інваліди, вагітні та багатодітні матері [46].

Подією, що суттєво змінювала ритм життя в тогочасній країні, став ХХ-й з'їзд КПРС. Він відбувся в лютому 1956 року. Серед його делегатів – також і кіровоградці: секретар обкому партії Мартинов, голова облвиконкому Турбай, начальник “Кремгесбуду” Новіков, бригадир тракторної бригади Малопомічнлянської МТС Гіталов, голова колгоспу ім. Калініна Новоукраїнського району Бикова. Найвагоміша відмінність цього з'їзду від попередніх – приголомшлива доповідь М. Хрущова “Про культ особи і його наслідки”. В ній нищівного удару завдано не тільки по методах керівництва країною, що

утвердилися особисто Сталінім, а й розвінчувалися численні тогочасні злочини, перш за все, незаконні репресії, допущені керівниками держави.

Документи з'їзду, що стосувалися переважно розвінчання культу Сталіна, обов'язково вивчалися на закритих і відкритих партійних зборах, на активах і пленумах, у всіх трудових колективах Кіровоградщини. Хоч виступи рядових членів партії на таких зібраннях і бралися на замітку і про них доповідали у вищі партійні інстанції, також не дрімав КДБ, однак у області піднявся буквально шквал дозволеної на короткий час критики. І не тільки колишнього генія і вождя “всього прогресивного людства”, чим ще донедавна вважався Сталін, але вона линула також на адресу місцевого керівництва, що було явищем незвичайним і небаченим. І за це покарання для рядових громадян чи партійців не наставало! Таке тривало недовго: наприкінці 50-х рр. сформувався новий культ особи, пов'язаний з керівником тогочасної країни – М. Хрущовим. Однак у перші тижні і місяці після XX з'їзду критика лилася широкою рікою і її об'єктами стали голови РВК і секретарі РК КПУ, директори заводів і фабрик, голови колгоспів тощо. Зокрема на зборах у колгоспі ім. Тельмана Компаніївського району колгоспник Коваленко гостро критикував за численні недоліки в роботі секретаря партійної організації колгоспу Олійника. В колгоспі “Паризька комуна” цього району представникам райкому партії надійшло 127 усних запитань від колгоспників, більшість яких зводилися до такого: “Чому раніше не розкривали документів про сталінські порушення?”, “У яких формах культ особи проявляється на місцях?” [47].

У Маловисківському районі на зборах колективу цукрокомбінату робітники заводу Родіонов, Горщак та ін. критикували директора заводу Соболя “за затискання ним критики” та заодно головного агронома бурякорадгоспу Бирзула: “заходить у конюшню, на ферму, але не заходить в їдальню, гуртожитком, життям робітників і їхніми проблемами не цікавиться”. Критики зазнав і голова Маловисківського РВК Плющ – “за зазнайство, грубість, недотримання принципів колективного керівництва” [48].

Незадоволення в членів партії і безпартійних та змістовну критику викликали методи й стилі керівництва секретаря Олександрівського РК КПУ Білостоцького, голови Олександрівського РВК Героя СРСР Календюка, Кіровоградського міського виконавчого комітету. На зборах Кіровоградської міської організації КПУ репресований і вцілілий вконтцаторах комуніст Зеленський зауважив, що в 1937 році співробітники НКВС заарештували та безпідставно засудили на тривалі терміни ув'язнення 27 членів міської партійної організації, а з заслання повернулися тільки п'ятеро. І чи справедливо, запитував Зеленський, що колишні співробітники НКВС-КДБ Мазніченко, Шевченко та ін., які в ті роки здійснювали незаконні репресії, нині отримують високі пенсії? [49].

Перед весняною посівною кампанією. 50-і рр. XX ст. Колгоспники колгоспу “Іскра” Олександрівського р-ну. З колекції Т. Катеринюк

Такими виступами на зборах, публікаціями в обласних та районних газетах випускався пар з перегрітого казана невдоволення народу загалом своїм низьким матеріальним рівнем життя, тяжкими умовами праці будь де – в колгоспах, на заводах і фабриках, на шахтах і рудниках, великим безправ'ям і неможливістю виборсатися з гніту нещадної експлуатації та породженою нею бідністю. Так, у 1956 році плани обов'язкових поставок з індивідуальних господарств м'яса, молока, яєць, шкур з худоби довели кожному сільському двору. Сільські жителі 35 районів області зобов'язувалися віддати державі 4 тис. 640 тонн м'яса, 8 тис.10 тонн молока, 15 млн 220 тис. курячих яєць, 50 тис. шкір з свиней [50]. Таку надзвичайно несправедливу і, по суті, грабіжницьку політику держави щодо жителів сіл, коли їх обкладали великими податками і за невиконання “зобов'язань перед державою” їх карали штрафами чи судили, нарешті відмінили у квітні 1957 року.

Все-таки, щоб уявити суть змін у країні, спричинених нововведеннями, як от відміна здирницьких податків, чи розвінчанням культу особи Сталіна, потрібно знати, чим ще нещодавно оберталася для небайдужих громадян критика представників влади: в 1948 році власного кореспондента газети “Кіровоградська правда” Трибунського виключили з партії та віддали до суду за критику секретаря Піщанобрудського РК КПУ Борисова; робітника Маловисківського маслозаводу Шевченка вигнали з роботи за статтю в місцевій газеті, в якій він описав зловживання керівництва заводу [51]. І таких прикладів чимало.

Оскільки всі збори в трудових колективах відбувалися тільки з дозволу влади, то нею вони чітко регламентувалися, тому критика значно дозувалася і вміло спрямовувалася: вона стосувалася тільки керівників низової та середньої ланки, зрідка в жертву приносили секретарів райкомів та райвиконкомів, однак поза нею залишилося керівництво області та республіки, бо критикувати їх заборонялося. Так вистелялася пряма дорога до нового культу особи, що незабаром і утвердився.

*Доярки колгоспу ім. Сталіна с. Тишківка Златопільського р-ну здають молоко.
1947 р. З архіву В. Васильченка*

Якщо багато виступаючих на зборах говорили досить щиро, і їхня критика часто лунала як наболіле, то заздалегідь визначені і підготовлені учасники зборів діяли за іншою схемою. Вони обов'язково брали на себе високі виробничі зобов'язання, демонструючи цим, що ХХ-й з'їзд партії – це не тільки розвінчання культу особи Сталіна, але також нові плани економічного розвитку країни, за виконання яких потрібно усім негайно братися та ударно працювати в ім'я Батьківщини під керівництвом комуністичної партії. Так, комбайнер Новоархангельської МТС Мацюк на зборах взяв на себе зобов'язання зібрати не менше 600 га колоскових і технічних культур, та намолотити 9000 цнт зерна. Робітники заводу “Червона зірка” пообіцяли випустити сівалки точного висіву СКГК-6»г» і СКГК-6»д». Комбайнер Верблюжської МТС Олійник запевнив учасників зборів, що збере врожай за 8 днів, скосить 200 га зернових, та щоденно

оброблятиме 25 га земельних площ. Доярка колгоспу ім. Леніна Ольга Ютиш заявила учасникам зборів, що надійть на кожну фуражну корову 2200 л молока [52]. Такими виступами дійсно історичні рішення з'їзду значно розмивалися і нівелювалися, а прославляння нових керівників держави та обов'язково комуністичної партії набирало все більшого розмаху.

Критику Сталіна та місцевих керівників на таких зборах тоді дозволили і сприймалася вона владою досить спокійно. Проте не на кожних зібраннях вдавалося дотримуватися наперед визначеного і затвердженого сценарію, оскільки залунали слова критики на адресу дій нової влади. Так, чи не вперше за роки існування комуністичної системи прості громадяни відважилися на незгоду з законодавчими ініціативами нинішньої влади, що засідала в Кремлі, коли великого обурення в них викликав проєкт постанови Ради Міністрів СРСР, яким вводилися великі перепони у веденні робітниками, службовцями та колгоспниками власних підсобних господарств. У цьому проявилася двоїстість нового керівництва держави: з одного боку відмінялися найодіозніші закони сталінської доби та запроваджувалися нові, що значно полегшували життя громадянам країни, одночасно держава встановлювала інші закони, спрямовані проти народу. Так і в цьому випадку: практично кожного, хто тримав у своєму господарстві корову, свиню чи козу, планувалося обкладати великими податками за те, що власній худобі населенням нібито згодовувалися у великих кількостях хліб та інші продукти харчування. З виступів учасників різноманітних зборів, які щодо нової постанови РМ СРСР виступили різко негативно, чітко проступав дійсний матеріальний стан справ у багатьох родинах. Так, сторож вендиспансеру кіровоградець Троянський заявив, що його щомісячна заробітна плата 220 крб., тому сім'я з 4-х осіб не може не тримати свиню, оскільки це їхнє єдине джерело надходження м'яса і жирів [53]. Слюсар цеху №1 заводу "Червона зірка" Іващенко отримував щомісячно 450-600 крб. заробітної платні, але мав велику сім'ю. Тому, заявив на зборах робітник, не тримати хоча б однієї свині – важко, і постанова РМ СРСР – удар не по спекулянтах, а по колгоспниках і робітниках [54]. А колгоспниця Березенко з колгоспу ім. Чапаєва Олександрівського району теж запитала на зборах про наболіле: "Коли колгоспники отримуватимуть пенсію?" [55]. Проте і надалі рішення всіх з'їздів партії, різноманітні постанови уряду громадянами тільки підтримувалися та гаряче віталися.

Отже, значення XX з'їзду КПРС надзвичайне: остаточно демонтована система ГУЛАГу, а соціальний напрям у внутрішній політиці якщо і не домінував у країні, то з кожним роком все яскравішав, охоплюючи практично всі грані життя, чим різко контрастував з сталінською добою. Хоча такими давно назрілими змінами зашморг на шиї народу влада лише дещо

попускала, однак повністю не знімала і не збиралася цього робити в майбутньому.

Влітку 1956 року розпочався етап підвищення пенсій, однак тільки робітникам і службовцям. Селян це не стосувалося, адже їх позбавили державних пенсій взагалі. Згідно нових законів пенсійний вік суттєво зменшувався, а середній розмір пенсії зріс з 118 крб. 80 коп. до 237 крб. 40 коп. Зокрема, слюсар заводу “Червона зірка” Д. Коваленко раніше отримував 150 крб. пенсії, а з серпня 1956 року – 597 крб. [56]. Щодо цін на продукти харчування, то на кінець 50-х рр. у містах та робітничих селищах Кіровоградщини м'ясо свинини коштувало 18 крб. за 1 кг, яловичина – 12,5 крб./1 кг, молоко незбиране 2,5 крб./1 л, сметана вищого ґатунку – 15,50 крб./1 л, ковбаса сорту “краківська” – 25 крб./1 кг, хліб пшеничний I-го сорту – 2,56 крб./1 кг, бублики – 5 крб./1 кг [57].

Колгоспникам, старшим за 65 років, відмінялася обов'язкова норма виробітку трудоднів у господарствах, натомість рішеннями загальних зборів їм щороку начисляли по 100 трудоднів, на які нараховувалися, поряд з працюючими, зерно та кошти. Однак, спостерігалися значні відмінності між колгоспами щодо соціальної допомоги інвалідам, хворим, непрацевдатним за віком тощо. Так, у колгоспі “Більшовик” Долинського району деяким категоріям непрацюючих інвалідів нараховували щомісяця від 5 до 10 трудоднів. Наприкінці року на один трудовдень видали по 1 кг зерна і по 2,5 крб. У колгоспі ім. 40 років КПУ Компаніївського району на один трудовдень в 1959 році нараховували 1 кг зерна і 3,5 крб. коштами.

Це і була своєрідна пенсія для колгоспників. Однак, не для всіх. У 1961 році скаргу до ЦК КПРС, особисто М. Хрущову, написав П. Михтук – член колгоспу “Україна” с. Свирневе Голованівського району. В листі він повідомив, що йому 55 років, інвалід 2-ї групи, до колгоспу пішов у 1929 році, працював на тяжких фізичних роботах, виробляючи по 500-600 трудоднів на рік, у війну отримав два поранення. Оскільки через хворобу став немічним, то просив правління колгоспу надавати йому матеріальну допомогу, однак отримав відповідь від голови господарства, що “допомога інвалідам не надається”. Подібного змісту відповіді, що “пенсія інвалідам праці і пристарілим колгоспникам не надається”, Михтук почергово отримав з райкому партії, районної і обласної сільгоспінспекції, обкому партії. Тільки скарга до ЦК КПРС зрушила справу: 4 лютого 1961 року П. Ф. Михтюку призначили пенсію в розмірі 100 трудоднів, а також видали одноразову грошову допомогу в 50 крб. Велике розчарування в справедливості читаються в таких рядках колгоспника: “Де ж те щасливе життя в ім'я якого я працював 28 років, а нині без дров і хліба, тяжко хворий, а допомоги ніхто не надає” [58].

Святування Дня 1-го Травня в селищі Олександрівка. На трибуні – керівництво району, за ним – передовики сільського господарства, промисловості та трудової інтелігенції. 1961 р. В основі свята – не виборювання прав трудящих на гідну зарплату та умови праці, а демонстрація лояльності до комуністичної партії. З колекції Н. Коровіної

На рубежі 60-х рр. ХХ ст. колгоспна система, навіть з “хрущовськими” косметичними змінами та захопленням кукурудзою – тогочасною домінуючою зерновою сільськогосподарською культурою на землях від майже Північного полярного кола до субтропіків, теж, як і сталінська, виявилася нездатною вдосталь нагдувати населення країни, а, отже, і мешканців Кіровоградської області.

Продовольча криза визріла.

Так, узимку 1960 року на ім'я Першого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова надійшов лист від колгоспників артілі ім. 40-річчя Жовтня Маловисківського району про те, що дисципліна в господарстві низька, виробництво занепадає. Також повідомлялося про відсутність в продажу в Кіровограді м'яса, картоплі, курячих яєць та інших продуктів харчування. А на тих, що з'являються на полицях магазинів, то ціни дуже високі [59]. У квітні 1960 року до ЦК КПУ надійшов лист від колгоспників Долинського району. Автори повідомили, що в колгоспах “Більшовик”, ім. Енгельса, ім. Сталіна розрахунки з колгоспниками за 1959 рік не зроблені, в магазинах рідко буває цукор, масло, а м'ясо, що виробляється Долинським м'ясокомбінатом, у райцентрі не продається. Керівники району, відповідаючи на скаргу, повідомили, що місцевий м'ясокомбінат у 1959 році виробив 1292 тонни м'яса, з яких 1279 тонн “реалізовано поза межами району”, а решту продали на місці [60].

Деякі керівники колгоспів області, з метою будь-якою ціною виконати плани, зокрема по здачі державі молока та м'яса, пішли на авантюрні дії. Замість того, щоб виростити чи виробити його в своїх колективних господарствах, вони скупляли свиней та корів у населення, а потім здавали у заготівельні організації – ніби як колгоспні. Така практика кілька років діяла в Голованівському районі. Так, якщо в 1957 році колгоспи цього

району закупили в населення 2253 свиней і 946 корів, то в 1959 році куплених свиней налічувалося 3806 та 3225 корів. У 1958 році Голованівське РСТ продало колгоспу ім. Леніна с. Грузьке 3110 кг комбіжиру. Закуплений товар колгосп одразу здав державі, тобто, все тому ж Голованівському РСТ, у рахунок молокоздачі, здійснивши при цьому лише кругообіг документів [61]. У 1957 році подібним чином “виконував” плани по м’ясу і колгосп ім. Сталіна Бандурівської сільської ради Олександрійського району, закупивши на базарі 426 свиней і 530 голів ВРХ [62]. Голови колгоспів ім. Суворова, ім. Сталіна Новоукраїнського району, з метою збільшити показники виробленого молока, весною 1958 року скупляли масло вершкове, посилаючи гінців до Одеси, Кіровограда, Кривого Рогу, а потім привезений товар здавали до заготівельних організацій як вироблений в господарствах [63].

В колгоспі ім. Кірова Устинівського району купівля в населення худоби завдала господарству збитків на понад 2 тис. карбованців. А в колгоспі ім. Фрунзе цього району за рахунок різниці цін між закупівлею худоби в населення вагою 268,5 цнт і державними закупівельними цінами завдано господарству збитків на понад 20 тис. крб. Проте керівники колгоспу тріумфально рапортували про різке збільшення виробництва м’яса [64].

Голова колгоспу “Іскра” І. Трегуб, селище Олександрівка. 50-і – 60-і рр. ХХ ст. У майбутньому – кавалер ордена Леніна та інших державних нагород. З колекції Т. Катеринюк

Така активна діяльність спритників, спричинена необережно посланим кремлівськими бонзами в народ гасла будь-що “наздогнати і перегнати США”, отримала “відгук” на місцях. Проте набула характеру окомилування та поширилася до розміру епідемії, охопивши чимало колгоспів області. Сигнали про ці неподобства надходили в ЦК КПРС, в ЦК КПУ, до редакцій газет “Правда”, “Радянська Україна”, особисто секретарю Кіровоградського обкому партії Мартинову.

Авантюри з людською худобою створювали враження економічного зростання колгоспів, а шпальти газет зарясніли переможними реляціями з

обов'язково вказаними відсотками збільшень виробництва м'яса, молока, зерна тощо, порівняно з попереднім роком, бо протилежне – категорично не допускалося. Проте “зростання” відбувалося тільки на папері, насправді чергова продовольча криза, що її вкотре спровокувала колгоспна система, в країні все голосніше давала про себе знати.

Так, до редакції “найголовнішої” в країні газети “Правда” влітку 1960 року надійшов лист з колгоспу ім. Чапаєва с. Михайлівка Бобринецького району. “...голова колгоспу вгробив колгосп, - йшлося в листі колгоспниці Кам'янської, дружини загиблого у війну офіцера, - і немає чим розраховуватися з колгоспниками. Молодь вся розбігається, а також і механізатори. З кожним роком колгосп не багатіє, а бідніє. Люди мовчки стогнуть. Якщо в немілість потрапиш, то ні до млину тобі не поїхати, ні палива – нічого тобі не буде”. Подібний лист, і теж проникнутий болем за стан господарства, надійшов до районної газети “Колгоспне село” з колгоспу “Шлях до комунізму” с.Петрове Знам'янського району. Його автор І. Костенко в жовтні 1960 року писав: “...Корови ходять недосені по три дні. 11, 12, 13, 14 числа не давали худобі ні вдень, ні вночі їсти. Доярки кидають роботу, тому що праця важка, а її не оплачують. Свинарки кидають роботу і йдуть на виробництво, адже праця колгоспників у нас знецінена. Одну яму засилосували і силос горить, смердить, але його вкрити нема кому. А що стосується колгоспників, то вони ...крадуть все, що потрапить у руки” [65].

Колгоспний тік прибраний, зерно готове до відправки в “засіки батьківщини”. 50-і-60-і рр. ХХ ст. Кіровоградщина. З колекції Ю. Тютюшкіна

Попри це наприкінці 50-х рр. ХХ ст. в країні будувався “комунізм”. Тлумачень цього терміну багато. А в той час здавалося, що таке, а насправді вигадане явище, знаходиться на відстані витягнутої руки. Партійні керманічі навіть запевняли народ, що “комунізм” настане у 1980 році. Свято в це вірили і

жителі Кіровоградщини. Й було чого: в громадських, робітничих та студентських їдальнях, у закладах громадського харчування, як от “Чайних”, що росли наприкінці 50-х рр. мов гриби після дощу, деякий час хліб до столу подавався без обмежень і безкоштовно! Ось він –

“комунізм!” розпочинається, запевняли пропагандисти народ. І що далі, переконували, то безкоштовними повинні стати житло, меблі, автомобілі, м’ясо, різноманітний одяг та взуття на будь-який смак і для всіх потреб усім громадянам без винятку. Проте матеріальний рівень життя, перш за все сільського населення, залишався низьким. Так, 28 грудня 1960 року на адресу Президії 4-ї сесії Верховної Ради УРСР від жителів Гайворонського району надійшов лист, у якому ті скаржилися на відсутність продуктів харчування в місцевих магазинах: “...у нас в магазинах нічого немає: ні борошна, ні масла, ні молока. А як дадуть, то по 300 чоловік черга. От 25 числа колгосп вивіз м’ясо, то за ним стояла тисячна черга. А чому? Тому, що вивезли перший раз в цьому році. ...у нас нічого немає з продуктів, майже голод, всі явно говорять за своє погане життя. В магазинах уже півроку ми не бачили масла. Не дивлячись на те, що у нас є борошномельний завод, борошна теж немає. Тяжко жити...” [66].

У серпні 1960 року, в розпал жнив, до ЦК КПРС надійшов ще один лист з Кіровоградщини. Особисто М. Хрущову його адресували жителі Вільшанки. “Тов. Хрущов. – йшлося в скарзі, - ...чи не можете ви посприяти, щоб у Вільшанці Кіровоградської області був хліб. А то привезуть 100 хлібин і хочуть наділити ним увесь район. Доводиться йти за хлібом серед ночі, але не купиш його, а вдома діти плачуть, просять їсти, а що ти їм даси, якщо немає хліба” [67]. Восени 1960 року колективний лист до Москви надійшов від жінок м. Кіровограда. В ньому вони розповіли М. Хрущову про ситуацію з продуктами харчування в обласному центрі: “...молока і м’яса в магазинах немає, а тільки обезжирені кефір і сир. Також не можна купити борошна і круп. Якщо борошно і є, то тільки вищого сорту, що дуже дорого. На базарі продуктів обмаль і вони дуже дорогі. М’ясо по 20 крб., сало – 30 крб., молоко – 5 крб., картопля – 2 крб. Підрахуйте, як можна жити за такої дорожнечі, наші сім’ї голодні... Ми працюємо 6 днів на виробництві, а на 7-й їдемо збирати кукурудзу” [68].

5 листопада 1960 року в ЦК КПРС отримали листа від жителів м. Олександрії. “Дорогий Микита Сергійович! - зверталися прохачі. - Ви нас вибачте, що ми насмілилися і написали Вам листа. ...Що ж це таке трапилось з нашим містом, що в магазинах майже немає нічого. М’яса немає протягом усього літа. Інколи бувають голови, ратиці і кістки. Немає ніяких жирів – ні сала, масла, маргарину. Дуже рідко буває олія. Масла немає ось вже з березня місяця. Немає борошна, немає крупів, крім рису, немає молока, сметани, сиру. Правда, привозять молоко, але одвіяне. Майже в усіх малі діти, які потребують молока, а його немає. А по радіо чуємо, що по м’ясу, молоку виконали плани достроково. А в овочевому магазині немає картоплі, якщо є, то продають по десятку...” [69].

Свинарки колгоспу ім. Сталіна с.Тишківка Златопільського р-ну. 1957 р.
З архіву В. Васильченка

На початку 1961 року лист на адресу тогочасного керівника держави надійшов з районного центру Ульяновка від Ольги Шепоренко. “...У нас з’явилося багато недовір’я до того, про що говорять по радіо і пишуть в газетах, - писала жінка-пенсіонерка. - ...у магазинах з продуктами дуже важко, борошно, жири, крім олії, бувають дуже рідко...” [70].

Наприкінці 1961 року лист на ім’я М. Хрущова направив житель с.Турія Новомиргородського району Степан Шевченко. Йому хоч і виповнилося 70 років, однак він все ще продовжував працювати у колгоспі ім. Котовського і за рік виробив 490 трудоднів, за які йому нарахували по 50 коп. та по 1,5 кг зерна. За загиблого на війні сина отримував пенсію в 20 крб. “...працювати ми не можемо, - писав у листі С. Шевченко, - ми втратили своє здоров’я, а колгосп не надає допомоги. ...Просимо Вас, тов. Хрущов, не залиште наше прохання і поясніть, як нам далі жити” [71].

Отже, ейфорія від безкоштовного хліба в заводських їдальнях чи від запуску в космос перших ракет тривала недовго: наповнені цілинним зерном державні комори за кілька років спорожніли настільки, що на початку 60-х рр. хліб в магазини Кіровоградщини, як, протє, і всієї України, надходив неритмічно, низької якості і в невеликих кількостях. Біля спорожнілих полиць магазинів, адже вслід за хлібом позникали м’ясо і молоко, знову збиралися великі черги, що супроводжувалися тиснявою та конфліктами. Така ситуація доволі закономірна: сільське господарство, в основі якого залишалися

колгоспи, не справлялося з виробництвом достатньої кількості продуктів харчування для всього населення тогочасної країни. Тому кремлівські вожді наказали забирати з республік і областей максимальну кількість зерна, м'яса, масла з тим, щоб хоч у Москві та інших столицях створити видиво достатку та продемонструвати його як “переваги соціалізму” над капіталізмом. Якщо хто й вірив у це, то тільки короткозорі іноземці.

З часом ситуація з хлібом погіршилася настільки, що 5 вересня 1963 року на бюро Кіровоградського обкому партії затвердили постанову “Про заходи з економії державних ресурсів хліба”. Причинами всіх негараздів з постачання населення хлібом члени бюро вважали ті обставини, що зерно і вироби з нього нібито масово витрачаються на прогодування худоби, і що його в одні руки продавці відпускають багато, а іншим він не дістається, що зерно і хліб масово розкрадаються по дорозі від поля до прилавку магазинів тощо. Тому з 1 вересня 1963 року в області розпочали виготовляти борошно з кукурудзи, ячменю, та, навіть, гороху і домішувати його до пшеничного чи житнього під час випікання хліба. Для збільшення маси хліба, а він у ті роки продавався не поштучно, а на вагу, дозволялося збільшувати його вологість на 2%. Одночасно з роздрібною торгівельною мережею вилучалося борошно. Його вільний продаж дозволявся тільки в Москві. З 1 вересня 1963 року на 20% скорочувалося виробництво всіляких хлібобулочних виробів: бубликів, сухарів, пряників тощо, асортимент яких і так був бідним. Встановлювалося обмеження на продаж в одні руки хліба, в закладах громадського харчування різко поменшало бутербродів, а про безкоштовний хліб у їдальнях вже не згадувалося.

Через відсутність достатньої кількості борошна 19 вересня 1963 року на засіданні бюро Кіровоградського обкому партії зобов'язали навчальні заклади та інші підприємства, що мали в своєму використанні землю, здавати державі будь-яке зерно, вирощене ними. Так, Новомиргородська школа-інтернат повинна його здати 112 цнт, Кремгесівська школа-інтернат №1 – 278 цнт, Знам'янський будинок пристарілих – 80 цнт, а всього отримали зобов'язання 11 установ. 27 вересня 1963 року на засіданні бюро обкому партії ухвалили чергову постанову “Про додаткові заходи по економії державних ресурсів хліба”. Віднині при випіканні хліба до борошна пшеничного дозволялося домішувати 75% ячмінного борошна, або 70% кукурудзяного борошна [72]. З 1 жовтня 1963 року припинялося використання пшеничного борошна вищого і першого сорту на випікання хліба, натомість борошно виготовляли не тільки з домішками, але переважно з некондиційного зерна. Його також заборонили використовувати на прогодування худоби. Збільшенню кількості хліба в магазинах ця постанова як ніяк не сприяла. Перебої з хлібом, що вже ставали хронічними,

спостерігалися в магазинах обласного центру, в Новомиргородському районі, на ст. Помічній тощо. Так, у Кіровограді 6 та 7 вересня 1963 року випікання хліба скоротилося наполовину [73]. За деякий час усім районним споживчим товариствам надійшло розпорядження з обкому партії про використання горохового борошна при випіканні хліба, починаючи з 15 жовтня 1963 року.

Такий стан з хлібом свідчив не тільки про чергову продовольчу кризу, що наростала з початку 60-х рр., та досягла своєї вершини з 1963 на 1964 рік. і була пов'язана з іменем М. Хрущова, а й взагалі про системну кризу майже в усіх галузях тогочасного господарства, зокрема, в колгоспному виробництві, та методах керівництва країною. З осені 1964 року відбулася зміни влади в державі – М. Хрущова примусово відправили на пенсію.

Також восени 1964 року, відповідно до постанови РМ СРСР від 17 жовтня 1964 року №859, розпочалися підготовчі роботи з виплат колгоспникам державних пенсій. Явище на той час неймовірно прогресивне, адже до того часу жителі сіл у своїй масі пенсій як таких не отримували, а жили за рахунок колгоспів. Добре, якщо господарство прибутки отримувало, а якщо ні, то матеріальне становище пристарілих мешканців сіл, більшість з яких втратили здоров'я на колгоспних ланах чи фермах, було жалюгідним. За первинними даними на державну пенсію розраховували 122827 колгоспників, однак після ретельної перевірки їх залишилося 91100 чол. Якщо на 1 січня 1965 року пенсію призначили 6760 колгоспникам, то з 1 липня її отримували понад 90 тис. жителів сіл. Середній розмір колгоспних пенсій становив 12,56 крб., інваліди I-ї групи з колгоспників її отримували 15,82 крб., II-ї групи – 12,88 крб. [74].

Збирання силосної маси. Новгородківський р-н. 60-і рр. ХХ ст.. Фонди ДАКО

12 листопада 1964 року на засіданні бюро Кіровоградського обкому КПУ, протокол № 51, ухвалили постанову, якою відмінялися обмеження на вирощування худоби в індивідуальних господарствах, багатьом колгоспникам повертали необґрунтовано зменшені присадибні ділянки. Так, за час з 1955 року і до кінця правління Хрущова, а це осінь 1964 року, з 427 колгоспів Кіровоградщини в 218 відрізали у селян городи, в деякого навіть по “призбу”. Тобто, відбирали землю з багатьох причин, часто зовсім надуманих, – так традиційно карали колгоспників за їхнє небажання працювати в колгоспах. На початку 1965 року 36075 селянським господарствам повернули 4616 га землі. Крім того 4879 дворам додатково передали 443 га відрізів колишніх присадибних ділянок, на яких колгоспна техніка, через малі площі, не могла працювати. Також жителі сіл купили в колгоспах і радгоспах 2000 голів ВРХ і 11 тис. свиней. З колгоспних комор населенню продали 5600 тонн сіна та 420 тонн концентратів. Такі заходи держави суттєво поліпшували матеріальний стан багатьох жителів області, зокрема, в сільській місцевості, тож ними віталися. Адже донедавна діяв “хрущовський” закон, що надзвичайно обмежував особисті підсобні господарства колгоспників, робітників і службовців: фактично їм заборонялося тримати в себе різноманітну худобу, зокрема, корів. Ті власники, які відважувалися на її вирощування та догляд, обкладалися, відповідно до постанови РМ УРСР від 17 березня 1962 року, великими податками. Той, хто продавав власно вирощене чи вигодуване на базарі, часто отримував звинувачення в “тунеядстві”, або проголошувався спекулянт.

Отже, попри такі зміни, пов’язані з іменем нового керівника партії і держави Л. Брежнєва, колгоспна система в СРСР виявилася нездатною досита нагодувати населення країни. За таких умов з середини 60-х рр. ХХ ст. розпочалися закупки за кордоном зерна і м’яса у величезних об’ємах, натомість “загниваючому Заходу”, так зневажливо комуністична пропаганда називала демократичні країни, надходили нафта і газ.

Лише в 1967 році остаточно завершилася електрифікація сіл Кіровоградщини. Відтерміновувати цю справу держава аж ніяк не могла, адже саме того року виповнювалося 50 років т. зв. “Великій Жовтневій соціалістичній революції”, а насправді – збройному більшовицькому перевороту, що приніс стільки горя українцям.

26. ПІД ГРИФОМ “СЕКРЕТНО”

У 1959 році Центральне статистичне управління при РМ СРСР підготувало та видало тиражем у 750 екземплярів збірник документів “Бюджети робітників, колгоспників, ІТП і службовців” [1], наділивши його грифом “секретно” та кожному присвоївши персональний номер. Це вказувало на неординарність видання. Під №406 книга потрапила до Кіровоградського обласного виконавчого комітету. 5 січня 1960 року, напевне, після ознайомлення з нею голови облвиконкому та його заступників, хоча могло цього й не бути, таке доволі специфічне друковане видання передали не до бібліотеки, наприклад, педагогічного інституту, чи до обласної наукової, а до т. зв. “третьої частини”. Зрозуміло, що так її вберігали від пересічних громадян, для яких вся та інформація не призначалася. Що там влада втаємничувала від народу, який вже тривалий час жив при “соціалізмі” та ще його постійно манили, мов того осла морквиною, “комунізмом”, що ось-ось настане?

Потрібно зауважити, що збірник з’явився в той час, коли пропаганда наполегливо й невпинно твердила про непорушну єдність народу та комуністичної партії, що в країні на 40-му році після Жовтневої революції вдалося подолати будь-яку нерівність кого б то не було та досягти високих стандартів життя для всіх: робітників, колгоспників, трудової інтелігенції. Та що всі ці класи та соціальні прошарки впевнено крокували тільки вперед під проводом, звичайно, комуністів. Що СРСР, де повністю здійснилися мрії трудящих про щасливе життя, став прикладом у всьому для країн “народної демократії”. І що омріяний “комунізм” знаходиться на відстані протягнутої руки, тому для його досягнення варто лише подвоїти-потроїти трудові зусилля всього народу, ще більше згуртуватися навколо партії, то омріяне незабаром здійсниться.

Дійсно, в 1958 році не бачити тих, нехай і невеликих, проте позитивних змін, що відбулися в країні після смерті тирана, не говорячи вже про довоєнний час, міг лише сліпий. Однак, встановивши “залізну завісу” на кордонах, суворо обмеживши населення щодо отримання ним об’єктивної інформації з альтернативних джерел, зберігаючи монополію практично на всі засоби пропаганди, комуністична влада тримала своїх громадян у невіданні. Зокрема, і щодо того, як у цей час жили не тільки громадяни переможеної в нещодавній війні країні, а й всі інші народи Європи на захід від СРСР. Будь-які порівняння були, звісно, не на користь “країни рад”. Саме заради того, щоб і надалі тримати народ у незнанні, влада використовувалися всі заходи

перестороги. Тому гриф “секретно” на збірнику “Бюджети робітників, колгоспників, ІТП і службовців” цілком закономірний.

То що ж таке суттєве приховали в тому збірнику? А ось що: там міститься доволі об’єктивна відповідь на декларовану владою матеріальну “рівність”, зокрема, робітників та колгоспників тодішньої Української РСР. Тому засекречені документи значно спростовували переможні реляції, призначені для народу, що масово містилися в газетних статтях, у промовах партійних керівників з трибун різноманітних засідань, пленумі, з’їздів, а також у виступах по радіо та в телепередачах, що саме тоді тільки робило свої перші кроки. І вся та потужна пропагандистська машина працювала над створенням ілюзій щасливого радянського життя. Однак, дійсність виявилася іншою. Зауважимо, на 1958 рік населення країн справжньої демократії, чомусь названі в СРСР “імперіалістичними”, вже масово користувалися кольоровим телебаченням з сотнями різноманітних програм.

Все ж за той час, що минув від закінчення Другої світової війни і повоєнного голоду, країна здійснила помітний рух уперед завдяки деяким реформам, пов’язаними з іменем саме Хрущова. Тому головним індикатором добробуту кожної тогочасної сім’ї слугував хліб, що вільно з’явився в продажу, проте доволі невибагливого асортименту, тому завдяки цьому про голод мови наприкінці 50-х рр. не велося. Це найголовніша відмінність від попередньої сталінської доби з тодішнім хронічним голодуванням населення України. Проте і наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. траплялися часті перебої з поставками хліба в торгівлю, що викликало справедливі нарікання жителів міст та містечок. З цього приводу багато громадян скаржилися особисто Хрущову.

Це свідчило про те, що системна криза не залишала, попри певні косметичні зміни, сільське господарство СРСР. Тож, якщо з’являвся хліб, зникали крупи. Коли вдавалося подолати і цю проблему, то голосно заявляла про себе нові: враз десь подівалися м’ясо й молоко. Так тривало десятиліттями.

Прикро усвідомлювати, однак на

*Колгоспниця колгоспу ім. Шевченка с. Капітанівка Златопільського р-ну заготовляє дрова. 50-і рр. ХХ ст.
З архіву В. Васильченка*

один крок, здійснений СРСР на шляху прогресу, західні демократії відповідали кількома. Наперед додамо, що через два з половиною десятиліття СРСР так знесилів у тому змаганні, що остаточно ослаб і скоро розпався. Тому не дивно, що основними продуктами харчування для робітників і колгоспників України у 1958 році, як і на початку ХХ століття, тобто, і через 40 років після більшовицького перевороту 1917 року, все ще залишалися хліб та картопля, тобто, доволі примітивна їжа. І якщо середньостатистичний робітник хліба споживав за рік 144,1 кг, то середньостатистичний колгоспник – 190,3 кг. Щодо картоплі, то робітник за рік з'їдав її 118,7 кг, а колгоспник – 169,9 кг. Зрозуміло, що картопля, спожита в 1958 році колгоспниками, не та мерзла і гнила, якій раділи в голодних селах Кіровоградщини взимку 1947 року після того, як її вдавалося знайти на колгоспному полі. Тобто, поступ країни за ці роки відбувся суттєвий. Зате майже в усіх інших категоріях продуктів, за винятком незначного переважання молока та сала, колгоспник за об'ємами споживання поступався робітнику. Це стосувалося овочів і фруктів, мяса і м'ясопродуктів, риби та рибопродуктів, масла та цукру, кондитерських виробів тощо. Тобто, виробляючи і вирощуючи все це, колгоспник десятиліттями залишався ними обділеним.

Велика відмінність стосувалася також витрат коштів на промислові товари. Так, якщо робітник у 1958 році купив тканин на 881 крб., то колгоспник – на 599 крб. Особливо обділеними були колгоспники в придбанні вовняних та шовкових тканин, трикотажних виробів, майже вдвічі поступалися за кількістю куплених меблів та культтоварів. Так, якщо робітнича сім'я за рік могла дозволити собі придбати 10,3 пари взуття, то колгоспна – лише 6,4. За рік робітник на театри, музеї, кіно та інші культурно-освітні потреби витрачав 322 крб., а колгоспник лише 89 крб., і з культурних розваг для нього залишалося хіба що тільки кіно. Загалом протягом року робітник витратив на придбання непродовольчих промислових товарів 5970 крб., а колгоспник лише 3495 крб. Порівняно великі витрати, бо було з чого, несла сім'я робітника на пошиття та ремонт одягу і взуття – 200 крб. на рік, а сім'я колгоспника – лише 96 крб. Протягом року колгоспна сім'я теоретично могла придбати на одну особу 10,38 м тканини, з них вовняних лише 0,22 м, та шовкових 1,34 м. Щодо взуття, то на одного члена колгоспної родини на рік його припадало лише 1,7 пари. Тобто, в усі пори року носили одне й те саме.

Все разом взяте призводило до того, що в міському натовпі, якщо колгоспник колись потрапляв туди, він помітно вирізнявся – як одягом, так і взуттям.

Ця вже давно закоріненна ознака вторинності в якості й переліку спожитих продуктів харчування чи промислових товарів ставила

колгоспника нижче від робітника за рівнем достатку, змушуючи перебувати і через 30 років існування колгоспної системи на передостанньому щаблі тогочасної соціальної драбини. Нижче, нагадаємо, перебували лише в'язні радянських тюрем.

Чому робітник міг дозволити собі в матеріальному плані трат набагато більше, ніж колгоспник? Відповідь доволі проста: в 1958 році грошовий річний дохід середньостатистичного робітника сягав 21054 крб. Основним його наповнювачем була заробітна плата – 17594 крб. на рік, а крім неї – допомога по соціальному страхуванні, грошові дотації від підприємств на лікування та оздоровлення, на утримання дітей в дитячих яслах і садочках, премії, матеріальна допомога при одруженні, народженні дитини чи на поховання рідних, дотації на харчування в заводських чи фабричних їдальнях, отримання спецодягу та взуття тощо. Також робітник користувався широким спектром тогочасних доступних цивілізаційних благ і коштували вони йому відносно дешево. Так, на оплату житла, часто отриманого від держави, адже в містах розпочалося інтенсивне будівництво, він витрачав 4,9% від усього грошового прибутку, зокрема за електроенергію, водопостачання, газ та ін. тратив 1,1%, за опалення квартири – 0,3%. Найбільші витрати з гаманця прибутків у робітника йшли на придбання продуктів харчування – 37,4% від загальної суми. Проте, будь-яке порівняння матеріального добробуту, як і умов праці радянського робітника з робітником західних демократій, є абсолютно некоректним і не на користь першого.

Одночасно доволі безперспективна картина спостерігалася в тогочасному українському селі. В 1958 році колгоспники – чоловіки за рік виробили в середньому 443 трудоднів, а жінки – 242 трудодні. Сукупний прибуток колгоспної сім'ї сягав 13,8 тис.крб. Тобто, колгоспна сім'я з двох працюючих отримувала за рік лише 65,5% від грошового доходу одного працюючого в робітничій сім'ї. Однак від колгоспу сім'я отримувала прибутку тільки в 5,3 тис. крб., зате від особистого підсобного господарства – 6,6 тис.крб. Дециця перепадала “з інших джерел”. Висловимо здогад: оті сором'язливо неконкретизовані ЦСУ “інші джерела” доходів не що інше, як епідемія крадіжок, що охопили після смерті тирана кожне село і кожне колективне господарства, звідки колгоспники крали абсолютно все. Також на селі масового характеру набуло самогоноваріння, що слугувало своєю “твердою” валютою, замінюючи в багатьох випадках офіційного карбованця. Тобто, праця в колгоспі десятиліттями поспіль виявилася нездатною матеріально забезпечувати колгоспну родину, тому селянам доводилося тяжко працювати ще й у власному підсобному господарстві, звідки надходили доходи, більші від колгоспних. Щоб поповнити сімейний бюджет, колгоспникам доводилося значно ризикувати під час крадіжок з

колгоспного току чи поля, та самогоноваріння. Із загальної суми річних прибутків від колгоспу отих 5,3 тис. крб. лише 50,5% становили “живі” кошти, інші 45,4% - це вартість отриманого на трудодні головним чином зерна, спожиті обіди в полі. Дещиця припадала на отримані з колгоспу солому чи сіно, або інших товарів і послуг. Тобто, в 1958 році колгоспна сім'я з двох працюючих з колгоспної каси реально отримувала тільки до 3 тис. крб., або набагато менше від зарплати робітника.

Щоб доповнити власний сімейний бюджет колгоспники частину вирощеного і вигодуваного у власному господарстві змушені нести на базар. Якщо взяти ввесь прибуток від особистого підсобного господарства за 100%, то 41,7% колгоспник отримував за продані на ринку картоплю та овочі, а 53,9% - за м'ясо, молоко та сало. Все це давалося, нагадаємо, тяжкою щоденною працею як дорослих, так і їхніх дітей за відсутності будь-якої механізації. Та що там механізація: селяни України, на відміну від деяких інших республік СРСР, не мали права тримати в себе навіть коня.

З тих майже 14 тис. крб. загального прибутку, отриманого в 1958 році, колгоспник витратив на продукти харчування 8,4 тис. крб., або 57,4% від загального бюджету, тоді як робітник, нагадаємо, лише 37,4%. Як так могло статися, що той, хто виробляв оті харчі, ніколи не мав їх, крім картоплі та хліба, в достатку?

На непродуктивні товари колгоспник витратив 4,1 тис. крб., або 27,8% сукупного річного доходу, на опалення і освітлення житла - 0,4 тис. крб., або 2,5%. Робітники, нагадаємо, тратили на житлово-комунальні послуги 4,9% від загального доходу. Проте більшість з них вільно користувалися електричним освітленням та газом, що

Колгоспниця колгоспу ім. Шевченка с. Капітанівка Златопільського р-ну за виготовленням перевесел. 50-і рр. ХХ ст. З архіву В. Васильченка

міцно входив у міський побут, багато з них - централізованим опаленням та водопостачанням. У той час як селянам вготували для опалення жител переважно солому, зрідка - хворост, для освітлення - гасові лампи, для приготування їжі - примуси та керогази. В 1958 році природний газ у сільських оселях, як і електричне освітлення, не говорячи вже про телевізор

чи пральну машину, холодильник чи електропраску – явище рідкісне. Зауважимо, цей цивілізаційний набір матеріальних благ давно перетворився на норму в країнах т.зв. “імперіалістичного табору”, де комуністам свого часу дали одкоша.

Загальна і майже незмінна система обліку роботи в колгоспах у формі т.зв. трудоднів збереглася і на 1958 рік. На один день роботи в колгоспі чоловікам нараховували 1,86 трудоднів, а жінкам – 1,67. У структурі затрат праці чоловіків на колгосп припадало 73,3% всього часу, а на домашнє підсобне господарство він тратив 12,1% часу. Жінки в колгоспі проводили 53,4% робочого часу, а на підсобне господарство витрачали 38,6%. Проте домашнє господарство, назване традиційно підсобним, давало колгоспникам більше прибутків, ніж робота в колгоспі!

Станом на 1958 рік проблема голоду, повторимось, вже зникла, проте колгоспники України більшу частину продуктів на власне харчування отримували не від колгоспу, а з власних підсобних господарств або купляли. Винятком було лише зерно: його з колгоспів до селянських родин у 1958 році надійшло в середньому 896 кг, а в підсобних домашніх господарствах його зібрали 224 кг. Нескладний підрахунок показує, що в Україні колгоспники-чоловіки на один трудодень отримали в 1958 році близько 2 кг зерна, що надзвичайно мало. Колгоспна сім'я виростила власноруч картоплі 2114 кг, а з колгоспу отримала 150 кг, овочів зібрала 975 кг, а колгоспи наділили їй 58 кг. Оці колгоспні картопля та овочі – то обіди, що споживалися колгоспниками в полі. Молока від домашніх коров надоювали 1026 кг, а з колгоспу його отримали 28 кг. Також м'яса сім'я виростила в 1958 році 140 кг, а з колгоспу не отримали нічого. Зауважимо, що все те виробляти чи вирощувати могли тільки фізично здорові колгоспники. А як щодо немічних, хворих, одиноких пристарілих, чимало яких проживали в селах України? “Подбали” і про них: 2% т.зв. “фонду” йшло на утримання саме таких категорій сільських жителів. Фактично це означало, що вони прожили більшу частину свого свідомого життя у великій скруті, адже пам'ятали про голод 20-х рр., були свідками розкуркулення, охоче чи з примусу віддали свою землю в колгоспи, дивом уціліли під час Голодомору, безкінечно довгор будували “соціалізм”, а закінчували своє життя у величезній бідності, радіючи тільки з двох причин: немає війни та є кусок хліба. Ото і всі надбання колгоспної системи.

Мине кілька років і нова криза охопить колгоспне виробництво: на початку 60-х рр. в країні знову зникне хліб, а ціни на наявні продукти зростуть. Декого, зокрема заводських робітників, які відважаться на протест проти такого становища, комуністична влада розстріляє. Селяни на такі протести не відважилися.

Загалом, колгоспна система господарювання на землі – тупикова форма сільськогосподарського виробництва, проте ефективна щодо покріпачення селян та їхнього постійного визиску.

Потап Курганський – помер 9 липня 1933 року від голодного виснаження. За кілька місяців до смерті засуджений “народним” судом за невиконання планів хлібозаготівлі. Осиротіли шестеро дітей.

Семен Петренко – весною 1933 року виключений з колгоспу “Пахарь”. Незабаром помер від голоду. В травні 1933 року помер і його 14-літній син Лука – щоб втамувати голод, наївся отруєної меляси, якою знищували довгоносиків на бурякових полях. Інший син, 12-літній Данило, опух від голоду, але дивом вижив за рахунок акацієвого цвіту та калачиків.

Дементій Лисенко – розкуркулений. Заарештований Шевченківським ОДПУ. Помер в тюрмі м. Черкаси. Сиротами залишилося восьмеро дітей, двоє з найменших, дівчатка, померли від голоду.

ДЖЕРЕЛА

2. Декрет про землю - сподівання та дійсність

1. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.33.
2. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.92.
3. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.118.
4. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.149.
5. ДАКО. Ф.Р.24, оп.1, спр. 918, арк.6.
6. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.151,152.
7. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк.20.
8. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк.21.
9. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 44.
10. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 114.
11. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк.10-19.
12. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк.25.
13. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 22.
14. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк.10-13.
15. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 41.
16. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 73, 74.
17. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 29.
18. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 77.
19. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 79.
20. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 438, арк. 138.
21. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 1.
22. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 559, арк. 77.
23. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 559, арк. 36.
24. ДАКО. Ф.Р.213 оп.3, спр. 14, арк. 95.
25. ДАКО. Ф.Р.213 оп.3, спр. 14, арк. 57,58.
26. ДАКО. Ф.Р.213 оп.3, спр. 14, арк. 159 зв.
27. ДАКО. Ф.Р.213 оп.3, спр. 14, арк. 110 – 115.
28. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 347, арк.7,8.

3. Грабармія

1. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 14, арк. 11.
2. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 14, арк. 57.
3. ДАКО. Ф.П.68, оп.1 спр. 5, арк.2.
4. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 242, арк. 11.
5. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 242, арк. 18.
6. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 242, арк. 19 зв.
7. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 242, арк. 20.
8. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 242, арк. 29.
9. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.2.
10. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 2.
11. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 5.
12. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 3.
13. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 3.
14. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 8.
15. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 9.
15. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 25.
16. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 27

17. ДАКО. Ф.П.1 оп.1, спр.100, арк. 2.
18. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 57.
19. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 13.
20. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 16.
21. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 15, арк. 2.
22. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 22.
23. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 88, арк. 64.
24. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 22.
25. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр.100, арк. 31.
26. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 15, арк. 1.
27. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 82.
28. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 88, арк. 56.
29. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 88, арк. 59.
30. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр.100, арк. 24.
31. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.32.
32. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.39.
33. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.42.
34. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.48.
35. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк.50.
36. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 11.
37. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 114, арк. 120.
38. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк.2.
39. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 14.
40. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 3.
41. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 18.
42. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 48.
43. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 36,49.
44. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 13, арк. 58, 59.
45. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 66.
46. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 74.
47. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 75.
48. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 65.
49. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 100, арк. 77.
50. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.248.
51. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.287.
52. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.284.
53. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.283.
54. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 1.
55. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 3а, 4.
56. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 7.
57. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 8.
58. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 27.
59. ДАКО. Ф.Р.1919, оп.2, спр. 154, арк. 9.
60. ДАКО. Ф.Р.1919, оп.2, спр. 154, арк. 26 зв.
61. ДАКО. Ф.Р.1919, оп.2, спр. 162, арк. 5.
62. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 211, арк. 46.
63. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 53.
64. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 53.
65. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 69.

66. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 106, 114.
67. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 136.
68. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 159.
69. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 183.
70. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 109.
71. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 211, арк. 18, 24, 26, 28.
72. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 211, арк. 46.
73. газ. «Красний путь». 1922. 5.- 07.
74. газ. «Красний путь». 1922. 6.- 07.
75. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 195.
76. ДАКО. Ф.П.1919, оп.2, спр. 221, арк. 312 зв.
77. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 133.
78. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 129.
79. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 131.
80. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк. 181.
81. ДАКО. Ф.Р.231, оп.1, спр. 16, арк. 510.
82. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.8.
83. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.9.
84. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.12, 12 зв.
85. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.22.
86. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.27 - 29.
87. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 59, арк. 26.
88. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 34, арк.3.

4. “Коллективи – опора радянської влади на селі”

1. ДАКО. Ф.Р.4, оп.1, спр. 918, арк.3.
2. ДАКО. Ф.Р.231, оп.1, спр. 16, арк.126.
3. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 23, арк.21.
4. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 922, арк.17.
5. ДАКО. Ф.Р.3611, оп.1, спр. 12, арк.21.
6. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.62.
7. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.80.
8. ДАКО. Ф.Р.347, оп.2, спр. 10, арк.11.
9. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 22, арк.85.
10. ДАКО. Ф.Р.231, оп.1, спр. 16, арк.383.
11. ДАКО. Ф.П.1, оп.1, спр. 163, арк.2 зв.
12. ДАКО. Ф.Р.231, оп.1, спр. 16, арк.274-278.
13. ДАКО. Ф.Р.309, оп.1, спр. 12, арк.27.
14. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1445, арк.175.
15. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 70, арк.1,2.
16. ДАКО. Ф.Р.110, оп.1, спр. 16, арк. 3.
17. ДАКО. Ф.Р.110 оп.1, спр. 16, арк. 8 -11.
18. ДАКО. Ф.Р.110 оп.1, спр. 16, арк. 13.
19. ДАКО. Ф.Р.110 оп.1, спр. 16, арк. 14.
20. ДАКО.Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 7.
21. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 4, 30.
22. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 26.
23. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 54.
24. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 65 зв.

25. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 62.
26. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 59, арк. 73.
27. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 59, арк. 75.
28. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 59, арк. 109.
29. ДАКО. Ф.Р.769, оп.1, спр. 14, арк. 81.
30. ДАКО.Ф.П.3, оп.4, спр. 44, арк. 18.
31. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 758.
32. ДАКО. Ф.Р.107, оп.1, спр. 2, арк. 1 - 37.
33. ДАКО. Ф.Р.107, оп.1, спр. 1, арк. 17 - 120.
34. ДАКО.Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 227.
35. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 400.
36. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 52.
37. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 9.
38. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр.1263, арк.27.
39. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 60.
40. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 61.
41. ДАКО.Ф.Р.213, оп.2, спр. 1263, арк. 130.
42. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 400.
43. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 118.
44. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 42.
45. ДАКО.Ф.Р.211, оп.1, спр. 1263, арк. 149.
46. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 124.
47. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 118.
48. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 163.
49. ДАКО.Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 7.
50. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 410.
51. ДАКО. Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 95.
52. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 94.
53. ДАКО.Ф.Р.769, оп.2, спр. 14, арк. 99.
54. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 222.
55. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 221.
56. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 222.
57. ДАКО. Ф.Р.211, оп.1, спр. 1263, арк. 156.
58. ДАКО. Ф.Р.213, оп.2, спр. 45, арк. 469.
59. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.41.
60. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.45.
61. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.41.
62. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.10.
63. ДАКО. Ф.Р.253, оп.1, спр. 3, арк.20.
64. ДАКО. Ф.Р.253, оп.1, спр. 3, арк.28,29.
65. ДАКО. Ф.Р.253, оп.1, спр. 3, арк.31.
66. ДАКО. Ф.Р. 268, оп.1, спр. 38, арк.1.
67. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.49.
68. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.50.
69. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.52.
70. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.53.
71. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.54.
72. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.55.
73. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.57.
74. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.66.
75. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 587, арк.67.
76. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.11.

77. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1672, арк.3.
78. ДАКО. Ф.Р. 268, оп.1, спр. 38, арк.1.
79. ДАКО. Ф.Р. 268, оп.1, спр. 38, арк.2.
80. ДАКО. Ф.П. 2599, оп.1, спр. 4, арк.538.

5. “Червона мітла”

1. ДАКО. Ф.Р.2114 оп.1, спр. 69, арк. 2.
2. ДАКО. Ф.Р.2114 оп.1, спр. 13, арк. 1,3.
3. ДАКО. Ф.Р.2114 оп.1, спр. 13, арк. 4-6.
4. ДАКО. Ф.Р.2114 оп.1, спр. 8, арк. 1-6.
5. ДАКО. Ф.П.68 оп.1, спр. 59, арк. 29.
6. ДАКО. Ф.Р.264 оп.1, спр. 11, арк. 11 зв.
7. ДАКО. Ф.П.71 оп.1, спр. 57, арк. 145-147.
8. ДАКО. Ф.Р.1346, оп.1, спр. 127, арк. 109.
9. ДАКО. Ф.П.2, оп. 1, спр. 1878, арк. 43.
10. ДАКО. Ф.Р.455, оп.1, спр. 27, арк. 123.
11. газ. «Красный путь», 1922, 29 -03.
12. газ. «Красный путь», 1922. 29-03.
13. газ. «Красный путь», 1922.3 - 05.
14. газ. «Красный путь», 1922. 4. - 05.
15. газ. «Красный путь», 1922. 1.- 08.
16. ДАКО. Ф.Р.455, оп.1, спр. 27, арк. 95.
17. ДАКО. Ф.Р.455, оп.1, спр. 27, арк. 101 - 104.
18. ДАКО. Ф.Р.455, оп.1, спр. 27, арк. 28.
19. ДАКО. Ф.Р.455, оп.1, спр. 27, арк. 269.
20. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.6, 7.
21. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.80.
22. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.27-29.
23. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.35-37.
24. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.91.
25. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.41, 91.
26. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.64, 65.
27. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.106 зв.
28. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 57, арк.109 зв.
29. ДАКО. Ф.П.3, оп.4, спр. 98, арк.29, 30.
30. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1455, арк.4.
31. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1455, арк.105.
32. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1455, арк.108.
33. ДАКО. Ф.Р.2, оп.1, спр. 1456, арк. 82.
34. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 168, арк.29.
35. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 168, арк.57.
36. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 168, арк.32.
37. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 168, арк.144.
38. ДАКО. Ф.П.2, оп.2, спр. 1954, арк.68.
39. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1455, арк.166.
40. ДАКО. Ф.Р.229 оп.1, спр. 1, арк. 117 зв.
41. ДАКО. Ф.П.229 оп.1, спр. 15, арк. 97.
42. ДАКО. Ф.Р.2, оп.1, спр. 1456, арк. 55.
43. ДАКО. Ф.Р.2, оп.1, спр. 1456, арк. 1.
44. ДАКО. Ф.Р.2, оп.1, спр. 1456, арк.118.
45. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 286, арк.1.
46. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 286, арк.4.
47. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 286, арк.8.
48. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.10, 14.
49. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.20.
50. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.39.
51. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.65.
52. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.151,172.
53. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1956, арк.58.
54. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 141, арк.75.
55. ДАКО. Ф.Р.281, оп.2, спр. 210, арк.243.
56. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.483.
57. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1878, арк.102.
58. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.47.
59. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.515.
60. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.516.
61. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.7.
62. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.7, 7 зв.
63. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.8.
64. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.9-11.
65. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.16.
66. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.18.
67. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.23.
68. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 132, арк.19.
69. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.123.
70. газ. «Зінов'ївський пролетар». 1930 – 31.01.
71. газ. «Зінов'ївський пролетар». – 1930 – 2.02.
72. газ. «Червоний Шлях». - 1930. – 13. – 01
73. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2085, арк.1.
74. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.118.
75. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.11.
76. Великий голод в Україні. – Київ, 2008. – Т.1. – С. - 38.
77. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2085, арк.3.
78. ДАКО. Ф.Р.2049, оп.1 дод., спр. 2, арк.190.
79. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2087, арк.37.
80. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 24, арк. 63.
81. газ. «Червоний Шлях».- 1930. 18. – 03.
82. газ. «Червоний Шлях». - 1930. – 26. – 03.
83. Доценко В. Вихід. Дума про голод.- Кіровоград, 2008. – С. 67.
84. ДАКО. Ф. Р.528, оп. 1, спр. 61, арк.39, 52.

6. НЕП на Зінов'ївщині та її закономірний провал

1. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.6.
2. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.8.
3. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.17.
4. ДАКО.Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 20.
5. ДАКО. Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 179.
6. ДАКО. Ф.Р.231 оп.1, спр. 16, арк. 566.

7. ДАКО.Ф.Р.231 оп.1, спр. 16, арк. 332.
 8. ДАКО.Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 409.
 9. ДАКО. Ф.Р.231 оп.1, спр. 16, арк. 538.
 10. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.10.
 11. ДАКО. Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 409.
 12. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.18.
 13. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.20.
 14. ДАКО.Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 411.
 15. ДАКО. Ф.Р.227 оп.1, спр. 382, арк. 412.
 16. газ. «Червоний Шлях», 1926. – 11.- 03.
 17. газ. «Червоний Шлях», 1926. – 11.- 03.
 18. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.22.
 19. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.24.
 20. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 347, арк.22,23.
 21. ДАКО.Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 2.
 22. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 3.
 23. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 26.
 24. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 27.
 25. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 47,48.
 26. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 50.
 27. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 51.
 28. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 52.
 29. газ. «Червоний Шлях», 1926. – 14. – 03.
 30. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 4371, арк. 21, 22.
 31. ДАКО. Ф.Р.1188, оп.1, спр. 60, арк. 70.
 32. Гудимович, Ф. Нариси з історії колективізації на Кіровоградщині. – Київ, 1972. – С.7.
 33. газ. «Червоний Шлях», 1926, - 14. - 03.
 34. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 59, арк.111.
 35. Буран К. Жахливі сторінки історії. – Ульяновка, 2008. С.11.
 36. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 389, арк.1-3.
 37. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1746, арк. 4.
 39. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.1.
 40. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.3, 9.
 41. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.7.
 42. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.8.
 43. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.10.
 44. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.18.
 45. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1686, арк.21
 46. ДАКО. Ф.Р.478, оп.1, спр. 25, арк. 81.
 47. ДАКО.Ф.Р.478, оп.1, спр. 25, арк. 88.
 48. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1737, арк.13.
 49. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1737, арк.4,5.
 50. ДАКО. Ф.П.2, оп.5, спр. 234, арк.2, 2зв.
 51. ДАКО. Ф.П.3, оп.4, спр. 74, арк. 13.
 52. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 43.
 53. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1393, арк. 7, 21.
 54. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 68.
 55. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 75.
 56. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 77.
 57. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 12.
 58. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 183.
 59. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 153.
 60. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 158.
 61. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 159.
 62. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 236.
 63. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 296.
 64. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 314.
 65. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 348.
 66. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 349.
 67. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 350.
 68. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 356.
 69. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 351.
 70. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 356.
- 7. 1929 рік – вже голодні**
1. ДАКО. Ф.П. 2, оп. 1, спр. 1878, арк. 10.
 2. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 70.
 3. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.51, 51 зв.
 4. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.53, 54, 56.
 5. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.62.
 6. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.68.
 7. ДАКО. Ф.П.2, оп.2-2, спр. 1244, арк.1-16.
 8. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.70.
 9. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.73-75, 86, 87.
 10. ДАКО. Ф. 293. - Оп. 1. - Спр. 1780. – Арк.5.
 11. ДАКО. Ф. 293. - Оп. 1. - Спр. 1780. – Арк. 20, 25.
 12. ДАКО. Ф. 293. - Оп. 1. - Спр. 2296. – Арк.71, 76.
 13. ДАКО. Ф. 293. - Оп. 1. - Спр. 2296. – Арк.72.
 14. ДАКО. Ф. 293. - Оп. 1. - Спр. 2296. – Арк.73.
 15. газ. «Червоний шлях».1930. – 4. – 01.
 16. газ. «Червоний шлях», - 1930. –11. – 02.
 17. газ. «Зінов'ївський Пролетар», - 1930. – 21. – 02.
 18. газ. «Червоний шлях», - 1929. – 26. –12.
 19. газ. «Червоний шлях», - 1930. – 5. – 12.
 20. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.27.
 21. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.14.
 22. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.10.
 23. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.14.
 24. газ. «Червоний шлях», - 1929. – 16. – 01.
 25. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.20.
 26. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.368
 27. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.30.
 28. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.21.
 29. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1725, арк.29.
 30. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк. 354.
 31. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 1120.

8. “Дайош суцільну колективізацію Зінов’їщини!”

1. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1672, арк.536.
2. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1705, арк.6.
3. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р., спр. 10853.
4. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р., спр. 10855.
5. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р., спр. 10852.
6. ДАКО. Ф.Р.250, оп.1, спр. 1408, арк.121.
7. ДАКО. Ф.5907, оп.2р, спр. 9282, арк.12.
8. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 10885, арк.19.
9. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 10885, арк.1-34.
10. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 10005, арк.1-14.
11. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 10005, арк.28-43.
12. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 14145, арк.1-22.
13. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 5979, арк.17.
14. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.21, 21 зв.
15. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.22.
16. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.40.
17. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 66, арк.48.
18. ДАКО. Ф.5907, оп.2р, спр. 5979, арк.19.
19. ДАКО. Ф.5907, оп.2р, спр. 5979, арк.67.
20. ДАКО. Ф.5907, оп.2р, спр. 5940, арк.1- 16.
21. ДАКО. Ф.П.5907, оп.2р, спр. 6001, арк.1-17.
22. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 83, арк.12-36.
23. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 83, арк.37.
24. ДАКО. Ф.П.2599, оп.1, спр. 4, арк.3.
25. ДАКО. Ф.П. 2599, оп.1, спр. 4, арк.9.
26. ДАКО. Ф.П. 2599, оп.1, спр. 4, арк.12.
27. ДАКО. Ф.П. 71, оп.1, спр.75, арк.3.
28. Кесова Н., Герасимова Т. Забыть об этом? Одеса, 2008. С.34.
29. Кесова Н., Герасимова Т. Забыть об этом? Одеса, 2008. С.34 зв.
30. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.46.
31. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.47.
32. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.273.
33. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.456.
34. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.460.
35. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.462.
36. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.462 зв.
37. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк.363.
38. ДАКО. Ф.П. 71, оп.1, спр.75, арк.2.
39. ДАКО. Ф.П. 71, оп.1, спр.75, арк.3.
40. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.503.
41. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 75, арк.22.
42. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 731.
43. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 229, арк.17.
44. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк.363.
45. ДАКО. Ф.П. 208, оп.1, спр.33, арк.24.
46. ДАКО. Ф.П.208, оп.1, спр. 33, арк.32.
47. газ. «Червоний Шлях», 1930. 26. - 04.
48. газ. «Червоний Шлях», 1930. 26. - 04.
49. ДАКО. Ф.П.208, оп.1, спр. 33, арк.34.
50. газ. «Червоний Шлях», 1930. 18. - 03.
51. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк.440.
52. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.512.
53. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.503.
54. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.472.
55. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.473.
56. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.473.
57. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.474.
58. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.475.
59. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.475.
60. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.476.
61. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.476.
62. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.89,90.
63. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк.361.
64. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1955, арк. 56.
65. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк. 12.
66. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 97, 98.
67. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 106, 109.
68. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 63.
69. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 70.
70. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.118.
71. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.125.
72. ДАКО. Ф.П.2, оп.1 спр. 1982 арк.27.
73. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1 спр. 190, арк.1.
74. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1 спр. 190, арк.2 - 15.
75. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1 спр. 190, арк.8,9.
76. ДАКО. Ф.П.2, оп.1 спр. 1980, арк.1217.

9. Розкуркулення – жорстокий інструмент примусу селян до вступів у колгоспи

- 1.ДАКО. Ф.Р.1301, оп. 1, спр. 9, арк. 116.
2. ДАКО. Ф.Р.430, оп.1, спр. 60, арк. 32-39.
3. ДАКО. Ф.Р.1301, оп. 1, спр. 12, арк. 90.
4. ДАКО Ф.Р.1301, оп.1, спр. 7, арк. 348.
5. ДАКО. Ф.П.430, – оп.1, спр. 1954, арк. 442.
6. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр, 1954, арк.363.
7. ДАКО. Ф.Р.293, оп.1, спр. 2296, арк.131.
8. ДАКО. - Ф.П.2, оп. 1, спр. 1954, арк. 442.
9. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1878, арк. 15-18.
10. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1954, арк.366.
11. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 228, арк.5.
12. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 228, арк.7.
13. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 228, арк.12.
14. ДАКО. Ф.Р.1247, оп.1, спр. 2, арк.28.
15. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.11.
16. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.12.

17. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.5.
18. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк.1063.
19. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.65.
20. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 63.
21. ДАКО. Ф.П. 2, оп.2-2, спр. 2438, арк. 1-5.
22. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 77.
23. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 81.
24. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 229, арк.19.
25. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 229, арк.3.
26. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.506.
27. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 229, арк.70.
28. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 723.
29. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 503.
30. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.590.
31. Журавський В., Верстюк О., Журавська Л. – Кіровоград, 2008. – С.98-99.
32. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.687.
33. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.775.
34. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк.893.
35. Великий голод в Україні 1932-1933 років. – Київ, 2008. Т.3. - С. 349- 351.
36. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1954, арк.361.
37. газ. «Червоний Шлях». 1930. – 27. – 02.
38. ДАКО. Ф.Р.1301, оп.1, спр. 12, арк.42.
39. Буран К. Жахливі сторінки історії. – Ульяновка, 2008. – С.13.
40. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1954, арк. 503.
41. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1878, арк. 54.
42. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1958, арк. 45.
43. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 595.
44. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 16,18.
45. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 90.
46. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 137.
47. ДАКО. Ф.П. 5909, оп.1, спр. 184, арк. 5.
48. ДАКО. Ф.П. 5909, оп.1, спр. 206, арк. 3,4.
49. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2459, арк.48.

10. Новоукраїнський район: від вільних господарів - до колгоспних кріпаків

1. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.14.
2. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.17.
3. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.26.
4. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.27.
5. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.30.
6. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.40.
7. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.116, 127.
8. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.41 зв.
9. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.43.
10. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.50.
11. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.57.
12. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.48.
13. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.81.

14. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.76.
15. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.47.
16. ДАКО. Ф.Р.308, оп.1, спр. 590, арк.87.
17. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 1009.
18. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 1005.
19. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1980, арк. 992, 1002.
20. ДАКО. Ф.П. 65, оп.1, спр. 148, арк. 8.
21. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.2зв.
22. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк. 3зв.
23. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.7зв.
24. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.8.
25. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.9, 10.
26. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.35,36.
27. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.21.
28. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.25 зв.
29. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.11, 11 зв.
30. ДАКО. Ф.Р.1326, оп.2, спр. 119, арк.28 зв.
31. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.1.
32. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.2.
33. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.3.
34. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.5.
35. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.4.
36. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.6.
37. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.7.
38. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.10.
39. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.11.
40. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.13.
41. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.13 зв.
42. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 119, арк.18.
43. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр.21, арк.13, 41, 132, 688зв.

11. 1930 рік. Початок кризи колгоспної системи.

1. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.465.
2. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.466.
3. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.473.
4. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 12.
5. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 13.
6. ДАКО. Ф.П.2, оп.2-2, спр. 2024, арк.1-12.
7. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.501.
8. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.493.
9. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 229, арк.47.
10. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.83.
11. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.297.
12. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.1006.
13. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.1016, 1018.
14. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1954, арк.357.
15. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.1008.
16. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк.79 зв.

17. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк.35.
 18. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1958, арк. 56.
 19. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.13 зв.
 20. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.11.
 21. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.20.
 22. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.21.
 23. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.22.
 24. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.24.
 25. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.40.
 26. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.42-44.
 27. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.50.
 28. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.52.
 29. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.54.
 30. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.63.
 31. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.33.
 32. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.64.
 33. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.66.
 34. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.67.
 35. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.73,74.
 36. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.75,76.
 37. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр.1980, арк. 530.
 38. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 664.
 39. ДАКО. Ф.П. 71, оп.1, спр.75, арк.7.
 40. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 612.
 41. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 644.
 42. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр. 1958, арк. 57.
 43. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 131.
 44. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 136.
 45. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 227, арк. 139.
 46. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 135.
 47. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 137.
 48. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 692.
 49. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.160.
 50. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.158.
 51. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.159.
 52. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.160.
 53. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.163, 164.
 54. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 98.
 55. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 696.
 56. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 110.
 57. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 148.
 58. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 153.
 59. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 71.
 60. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 73.
 61. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1980, арк. 1204.
 62. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 146.
 63. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 147.
 64. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 154.
 65. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 46.
 66. ДАКО. Ф.П.2, оп.1 спр. 1982 арк.275.
 67. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1, спр. 190, арк.16 зв.
 68. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.120.
 69. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.120,121.
 70. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.124, 124 зв.
 71. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.126.
 72. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1982, арк.269-271.
 73. ДАКО. Ф.П.2, оп.1 спр. 1982 арк.22.
 74. ДАКО. Ф.П.2, оп.1 спр. 1982 арк.457.
 75. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 4.
 76. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 12.
 77. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 38.
 78. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 40.
 79. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.116.
 80. газ. «Соціялістичний наступ», 1930 р. 27.- 10.
- 12. М'ясозаготівля**
1. Великий голод в Україні. -Київ, 2008. - Т1. С.- 35.
 2. газ. «Червоний Шлях», - 1930. -16. - 01.
 3. ДАКО. Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 73.
 4. ДАКО. Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 76.
 5. ДАКО. Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 113.
 6. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 226, арк.162.
 7. ДАКО.Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 150.
 8. ДАКО. Ф.П.71, оп.1, спр. 77, арк. 153.
 9. ДАКО. - Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 34.
 10. ДАКО. - Ф. Р.- 1520. - Оп.3. - Спр.11. - Арк.481.
 11. Кесова Н., Герасимова Т. Забыть об этом? - Одеса. 2008. - С. 33.
 12. газ. «Зінов'ївський Пролетар», - 1930. - 9. - 02.
 13. газ. «Червоний Шлях», - 1930. -4. - 02.
 14. газ. «Червоний Шлях», - 1930. -4. - 02.
 15. ДАКО. - Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 56.
 16. ДАКО. - Ф. 447. - Оп. 2. - Спр. 100. - Арк. 65.
 17. газ. «Червоний Шлях», - 1930. - 20. - 02.
 18. газ. «Червоний Шлях», - 1930. - 22. - 03.
 19. газ. «Зінов'ївський Пролетар», - 1930. - 28. - 03.
 20. газ. «Зінов'ївський Пролетар», - 1930. - 28. - 01.
 21. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк.146.
 22. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк.140.
- 13. Розкуркулення 1931 року - засіб примусу до роботи в колгоспі**
1. ДАКО, Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 1.
 2. ДАКО, Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 17.

3. ДАКО. Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 11.
4. ДАКО, Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 14.
5. ДАКО, Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 12,13.
6. ДАКО, Ф.П. 4, оп.1, спр.12, арк. 16.
7. ДАКО. Ф.Р.1346, оп.1, спр. 127, арк.102.
8. ДАКО. Ф.Р.253, оп.1, спр. 510, арк. 23.
9. ДАКО. Ф.Р.2049, оп.1, спр. 2, арк. 139, 139 зв.
10. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.1.
11. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.2.
12. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.3.
13. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.6.
14. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.7-9.
15. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.10.
16. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.12.
17. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.22.
18. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.24.
19. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.46,62.
20. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.40,47.
21. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.48.
22. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.37.
23. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.35,38.
24. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.54.
25. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.56,60.
26. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 77, арк.33,63.
27. ДАКО.Ф.Р.1346, оп.1, спр. 127, арк.77.
28. ДАКО.Ф.Р.1346, оп.1, спр. 127, арк.79,84.
29. ДАКО. Ф.Р.2049, оп.1 доп., спр. 2, арк.6.
30. газ. «Соціалістичний наступ». 1933. 01.- 01.
31. газ. «Соціалістичний наступ». 1933. 20.- 03.

14. 1931 рік – поглиблення кризи

1. газ. «Коллективна праця», 1931.20.- 03.
2. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк. 19.
3. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк. 21.
4. газ. «Соціалістичний темп», 1931. № 106.
5. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 79.
6. газ. «Соціалістичний темп», 1931. 25.- 08.
7. газ. «Коллективна праця», 1931. 30.- 07.
8. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.28.
9. газ. «Коллективна праця», 1931.18.- 08.
10. газ. «Коллективна праця», 1931.5.- 09.
11. газ. «Соціалістичний темп», 1931. - № 93(128).
12. газ. «Соціалістичний темп», 1931. - № 110(145).
13. газ. «Соціалістичний темп», 1931. - № 118(153).
14. Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років в Україні. Кіровоградська область. – Кіровоград, 2008.
15. газ. «Соціалістичний темп», 1931. 25.- 08.
16. газ. «Соціалістичний темп», 1931. - № 93(128).
17. газ. «Соціалістичний темп», 1931. - № 93(128).

18. ДАКО.Ф.Р.1918, оп.1, спр.11, арк.109.
19. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.36.
20. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1916, арк. 77.

15. 1932 рік – спланована катастрофа

1. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.28.
2. ДАКО. Ф.Р.1309, оп.1, спр. 40, арк.2.
3. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр. 76, арк.1.
4. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр. 76, арк.15.
5. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр. 76, арк.8.
6. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр. 76, арк.17.
7. ДАКО. Ф.Р.271. оп.2, спр. 76, арк.26.
8. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр.334, арк.1.
9. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 333, арк.8.
10. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 333, арк.11.
11. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.2.
12. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.3,9.
13. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.13,14.
14. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.24,26.
15. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк.35.
16. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк.42, 47.
17. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.27,31.
18. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.32.
19. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.35.
20. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.45.
21. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.43.
22. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349 арк.111.
23. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.55.
24. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк.62,65.
25. ДАКО. Ф.Р.528, оп.2, спр. 163 а, арк.9.
26. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1, спр. 195, арк.1.
27. ДАКО. Ф.Р.528, оп.2, спр. 163 а, арк.14.
28. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк.72.
29. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк.74.
30. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.37.
31. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк.40, 71.
32. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк. 79.
33. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк. 139.
34. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк. 133.
35. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк. 127.
36. ДАКО. Ф.Р.1894, оп.1, спр.1, арк. 68.
37. ДАКО. Ф.Р.1894, оп.1, спр.1, арк. 126.
38. ДАКО. Ф.Р.1894, оп.1, спр.1, арк.168, 169.
39. ДАКО. Ф.Р.1894, оп.1, спр.1, арк. 467,471.
40. ДАКО. Ф.Р.271, оп.2, спр.76, арк. 131.
41. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.51.
42. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.52.
43. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.127.
44. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.130.
45. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.135.
46. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.143.
47. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.147.

48. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.114.
49. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 349, арк.3.
50. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.53.
51. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.23.
52. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 333, арк.6.
53. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 334, арк.2,3.
54. ДАКО. Ф.П. 65, оп.1, спр. 148, арк.8.
55. ДАКО. Ф.П .68, оп.1, спр. 5, арк.5.

16. 1933 рік – остаточне упокорення голодом: “Дайте їсти, а працювати будемо стільки, скільки скажете!”

1. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк.40.
2. ДАКО.Ф.П.229, оп.1, спр. 11, арк.37 зв.
3. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 14.
4. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 15.
5. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 18.
6. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 23.
7. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 12.
8. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1 спр. 18, арк.13.
9. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 10, арк. 144.
10. ДАКО. Ф.П.229, оп.1 спр. 16, арк.10,12,53,55,88.
11. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 48,49.
12. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 207.
13. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 208.
14. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 210.
15. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк. 25.
16. ДАКО. Ф.П.284 оп.1, спр. 86, арк. 11.
17. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк. 29.
18. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.277.
19. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.205.
20. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 7, арк. 392.
21. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 131, арк.1,2.
22. ДАКО.Ф.П.4, оп.1, спр. 131, арк.5.
23. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.108.
24. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.146.
25. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.213,217.
26. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.198.
27. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1 спр. 18, арк.15а.
28. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.27.
29. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.158.
30. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк.78, 87.
31. ДАКО. Ф.П.402, оп.1, спр. 14, арк.21.
32. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 18, арк. 19.
33. ДАКО. Ф.П.192 оп.1, спр. 75, арк. 102.
34. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.99.
35. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк.76.
- 36.Коваленко, А. Земли родной минувшая судьба, или сказание о Смелянщине. 2000 р. С.452.
37. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.178.

38. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.233.
39. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 9, арк. 118.
40. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 206,207.
41. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк. 93.
42. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.256.
43. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 7, арк.253.
44. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.107, 151.
45. ДАКО.Ф.Р.2299, оп.1, спр. 70, арк.186.
46. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.12, арк. 1.
47. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.21, арк. 688 зв.
48. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.26, арк. 23,29.
49. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр.128, арк. 24.
50. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр.131, арк. 8,9.
51. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр.131, арк. 11,13.
52. ДАКО. Ф.Р.710, оп.2, спр. 2, арк. 9 -17.
53. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр.128, арк. 35.
54. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.26, арк. 2,3.
55. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.26, арк. 15.
56. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.26, арк. 17, 19, 20.
57. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 20.
58. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 22.
58. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 23.
59. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.50, арк. 8.
60. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.239, арк. 22-29.
61. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.26, арк. 30.
62. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр.50, арк. 3,4.
63. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 23.
64. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.35, арк.14-18.
65. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк.9, 25 зв., 29.
66. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 148, арк.45, 64.

17. Зміни в кількості сільського населення за час з 1931 по 1934 рр.

1. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 38, арк. 1- 6.
2. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 49, арк. 22,27.
3. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 49, арк. 34.
4. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 49, арк. 39,42.
5. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 49, арк. 45,51,123.
6. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 40, арк. 1, 3, 16, 39.
7. ДАКО. Ф.П.4. Оп.1, спр. 131, арк. 1.
8. ДАКО. Ф.П.4. Оп.1, спр. 131, арк. 5,7.
9. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 25, арк. 55.
10. ДАКО. Ф.Р.1918. Оп.1, спр. 11, арк. 1.
11. ДАКО. Ф.Р.1918. Оп.1, спр. 11, арк. 9.
12. ДАКО. Ф.Р.1918. Оп.1, спр. 11, арк. 93.
13. ДАКО. Ф.Р.1918. Оп.1, спр. 11, арк. 17.
14. ДАКО. Ф.Р.1918. Оп.1, спр. 11, арк. 25.
15. ДАКО.Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 1.
16. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 24.

17. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 9.
18. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 10.
19. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 12.
20. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 13.
21. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 14.
22. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 16.
23. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 21.
24. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 48, арк. 23.
25. ДАКО. Ф.Р.1301. Оп.1, спр. 8, арк. 432.
26. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 52, арк. 28.
27. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 52, арк. 29.
28. ДАКО. Ф.Р.2299. Оп.1, спр. 72, арк. 5, 8, 12, 13,16.
29. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 39, арк.1.
30. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 39, арк. 46.
31. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 39., арк. 56.
32. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк. 5.
33. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк. 6.
34. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 39., арк. 7.
35. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 15, арк. 1.
36. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 15, арк. 12.
37. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 15, арк. 15.
38. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 27, арк. 5, 10 -12.
39. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 221.
40. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 30, арк. 2.
41. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 27, арк. 18.
42. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 28, арк. 6, 10.
43. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 39, арк. 52.
44. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 25, арк. 101.
45. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 52, арк. 76.
46. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 52, арк. 80.
47. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 52, арк. 124.
48. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 52, арк. 136.
49. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.176.
50. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 146, 148.
51. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 14.
52. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 334 арк.1.
53. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 349 арк.42.
54. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 349 арк.22.
55. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 349 арк.46, 69.
56. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 334 арк.27.
57. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 334 арк.50.
58. ДАКО. Ф.П.2597 оп.1 спр. 33 арк.12.
59. ДАКО. Ф.П.2597 оп.1 спр. 33 арк.37.
60. ДАКО. Ф.Р.2299, оп.1, спр. 17, арк. 49,50.

18. Переселенці

1. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 75.
2. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 57.
3. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк. 75.
4. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 24, арк. 231.
5. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 3, арк. 39.
6. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 12, арк. 49.

7. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк.169.
8. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк.17.
9. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 34.
10. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 80.
11. ДАКО. Ф.П.316,оп.1, спр. 22, арк. 17.
12. ДАКО. Ф.П.316,оп.1, спр. 22, арк. 43, 44.
13. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 17.
14. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 5, арк. 3.
15. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 21.
16. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 164.
17. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 33.
18. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 84 зв.
19. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 62.
20. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 87.
21. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 24, арк. 203.
22. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 12, арк. 50.
23. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 27, арк.3.
24. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 22, арк. 94.
25. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 29, арк. 150.
26. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 5, арк. 17.
27. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 31, арк. 109.

19. Уповноважені

1. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 229, арк.82.
2. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 229, арк.87.
3. ДАКО.Ф.Р.227, оп.1, спр. 229, арк.49.
4. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1961, арк. 1.
5. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1961, арк. 12.
6. ДАКО. Ф.П.2, оп.1, спр. 1961, арк. 1.
7. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1961, арк. 9.
8. ДАКО.Ф.П.3763, оп.1, спр. 1, арк.5,8.
9. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 2086, арк.13.
10. ДАКО.Ф.П.2, оп.5, спр. 285, арк.6.
11. ДАКО.Ф.Р.227, оп.1, спр. 229, арк.92.
12. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 229, арк.262.
13. ДАКО. Ф.Р.227, оп.1, спр. 229, арк.86.
14. ДАКО.Ф.Р.227, оп.1, спр. 229, арк.120.
15. ДАКО.Ф.П.2, оп.1, спр. 1886, арк.519.
16. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.3.
17. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.5.
18. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.7.
19. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.9,15,21.
20. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.23.
21. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.27.
22. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.32, 37.
23. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.40, 42.
24. ДАКО. Ф.П.68 оп.1 спр. 333, арк.75.
25. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.55.
26. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.45, 59.
27. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.79.
28. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.87.
29. ДАКО.Ф.П.68, оп.1, спр. 348, арк.116.

30. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 148, арк.22.
31. ДАКО.Ф.П.65, оп.1, спр. 134, арк.109.
32. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 8, арк.55.
33. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 8, арк.40.
34. ДАКО.Ф.П.227, оп.1, спр. 23, арк.24,45.
35. ДАКО.Ф.П.227, оп.1, спр. 23, арк.7,15.
36. ДАКО.Ф.П.429, оп.9, спр. 423, арк.43.

20. “Соціалістичне змагання” в колгоспах – як новітня форма експлуатації

1. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1, спр. 17, арк.53.
2. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.122.
3. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1, спр. 17, арк.52.
4. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.121.
5. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 18, арк.35,37.
6. ДАКО. Ф.П.317, оп.1, спр. 14, арк.44.
7. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 76, арк. 84.
8. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 18, арк.7.
9. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.242, арк. 258.
10. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1, спр.17, арк.2.
11. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1, спр. 17, арк.1.
12. ДАКО. Ф.П.2597, оп.1, спр. 17, арк.94.
13. ДАКО.Ф.П.5486, оп.1, спр. 9, арк.4.
14. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.129.
15. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.143.
16. ДАКО.Ф.П.2584, оп.1 спр. 29, арк.2.
17. ДАКО.Ф.П.2584, оп.1 спр. 25, арк.129.
18. ДАКО. Ф.П.4066, оп.1, спр. 5, арк. 5.
19. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.302.
20. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 20, арк.263.
21. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк.280.
22. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 291.
23. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 393, арк. 1.
24. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 393, арк. 5.
25. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 195, арк. 19.
26. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 15.
27. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр. 239, арк. 16.
28. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 147 зв.
29. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.140.
30. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 158.
31. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 146.
32. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 20, арк. 40.
33. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 20, арк. 74,133.
34. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 20, арк. 26.
35. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 2, арк. 125.
36. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 19, арк. 3, 12, 56.
37. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр.86, арк. 85.
38. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк. 104.
39. ДАКО. Ф.П.5909, оп.1, спр. 184, арк. 6.
40. ДАКО. Ф.П.316. оп.1, спр. 25а, арк. 57.
41. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк. 37.

42. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 39.
43. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 76.
44. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 41.
45. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 39.
46. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 34, арк. 16.
47. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 33, арк. 111.
48. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 33, арк. 126.
49. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 33, арк. 118.
50. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 2, арк. 88.
51. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 107.
52. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 20, арк. 6,7,12.
53. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 22, арк. 94.
54. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 2, арк. 239.
55. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 20, арк. 22,25.
56. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 2, арк. 144.
57. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 36, арк. 15.
58. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 20, арк. 14.

21. Голови колгоспів – заручники системи

1. ДАКО. Ф. П-936, оп.1, спр. 26, арк.28.
2. ДАКО. Ф. П-259, оп.1, спр. 44, арк.5.
3. ДАКО. Ф.П.4, оп.1, спр. 99, арк. 5,6.
4. ДАКО. Ф.П.192, оп. 1, спр. 25, арк. 2, 2зв.
5. ДАКО. Ф.П.192, оп. 1, спр. 26, арк. 121-125.
6. ДАКО. Ф.П.192, оп. 1, спр. 83, арк. 1.
7. ДАКО. Ф.П.5907, оп. 2р, спр. 13916, арк.81 – 83.
8. ДАКО. Ф.П.68, оп. 1, спр. 333, арк.77.
9. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 142, 143.
10. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 256, арк. 151 зв.
11. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 25а, арк. 57.
12. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 24, арк. 85.
13. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 256, арк. 144.
14. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк.161.
15. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 15, арк. 98, 99.
16. ДАКО. Ф.П.68 оп.1, спр. 334, арк.46.
17. ДАКО. Ф.П.68 оп.1, спр. 334, арк.25.
18. ДАКО. Ф.П.68 оп.1, спр. 334, арк.25.

22. Політвідділи машино-тракторних станцій (МТС) – інструменти покріпачення

1. ДАКО. Ф.П.317, оп.1, спр. 14, арк. 15.
2. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 55.
3. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 227.
4. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 232.
5. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 139-141.
6. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 15, арк. 28.
7. ДАКО. Ф.П.182, оп.1, спр. 75, арк. 106.
8. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 118.
9. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 185.
10. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 195.
11. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 118.

12. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 220.
13. ДАКО. Ф.П.402, оп.1, спр. 14, арк.1,1 зв., 2, 3.
14. ДАКО. Ф.П. 192, оп.1, спр.3, арк. 8.
15. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 18.
16. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 12, арк. 147.
17. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 149.
18. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 3, арк. 28.
19. ДАКО. Ф.П.316. оп.1, спр. 25б, арк. 15.
20. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 65.
21. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 4, арк. 42 зв.
22. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк.35.
23. ДАКО.Ф.П.317, оп.1, спр. 14, арк.15.
24. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 168.
25. ДАКО. Ф.П. 192, оп.1, спр. 75, арк. 74.
26. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк.74.
27. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк.9.
28. ДАКО.Ф.П.284, оп.1, спр. 86, арк.36.
29. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 22, арк. 169.
30. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр.15, арк. 28.
31. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 15, арк. 57, 66.
32. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 12, арк. 206.
33. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 30.
34. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк. 97.
35. ЦДАГОУ. Ф.1, оп.20, спр. 6276, арк. 55-60.
36. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 20, арк. 5-9.
37. ДАКО. Ф.Р.1346, оп.1, спр. 127, арк.104.
38. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 20, арк. 80, 81.
39. ДАКО. Ф.П.68, оп.1, спр. 397, арк. 8.
40. ДАКО. Ф.П.2591, оп.1, спр. 11, арк. 197.
41. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 20, арк. 149.
42. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 20, арк. 155.
43. ДАКО. Ф.П.2584, оп.1, спр. 52, арк. 78.
44. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 18, арк. 13-16.
45. ДАКО. Ф.П.316, оп.1 спр. 18, арк.30.
46. ДАКО. Ф.П. 5909, оп.1, спр. 207, арк. 1,2.

23. Економічне, правове та соціальне безправ'я колгоспів та колгоспників

1. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.229.
2. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.299.
3. ДАКО. Ф.П. 2, оп.1, спр.285, арк. 22.
4. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 4, арк. 3.
5. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 8, арк. 237.
6. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 3, арк. 242.
7. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 3, арк. 99.
8. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.240, арк. 60.
9. ДАКО. Ф. П.192, оп.1, спр.242, арк. 20.
10. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.240, арк. 58.
11. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.242, арк. 229.
12. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.240, арк. 61.
13. ДАКО. Ф.П.400 оп.87, спр.1, арк. 26.

14. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.68, арк. 164.
15. ДАКО. Ф.П.402 оп.1 спр. 14. арк.22.
16. ДАКО Ф.П.192, оп.1, спр.242, арк. 20.
17. ДАКО. Ф.П.65, оп.1, спр. 134, арк.109.
18. ДАКО. Ф.П.192, оп.1, спр.240, арк. 62.
19. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр.86., арк. 78.
20. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр.86., арк. 86.
21. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр.86., арк. 87.
22. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 1, арк. 10.
23. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 1, арк. 57.
24. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 8, арк. 118.
25. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 1, арк. 11.
26. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 8, арк.144.
27. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 11, арк. 43.
28. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 1, арк. 13.
29. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 1,2.
30. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 28, арк. 8.
31. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 8.
32. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 18, 18 зв.
33. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 20.
34. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 16, арк. 76.
35. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 26.
36. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 31, арк. 42.
37. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 86., арк. 81.
38. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 29, арк. 168.
39. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.135.
40. ДАКО.Ф.П.316, оп.1, спр. 15, арк.116.
41. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 23, арк. 14.
42. ДАКО. Ф.П.316 оп.1, спр. 23, арк. 12.
43. ДАКО. Ф.П.219 оп.5, спр. 5, арк. 1- 4.
44. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 23, арк. 3.
45. ДАКО. Ф.П.317, оп.1, спр. 14, арк. 43,44.
46. ДАКО. Ф.Р. 2240, оп.1, спр. 4, арк. 2, 15, 126.
47. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 7, арк. 398.
48. ДАКО. Ф.П.72, оп.1, спр. 46, арк. 108.
49. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 6.
50. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 8.
51. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 23.
52. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 25.
53. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 35.
54. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 95.
55. ДАКО. Ф.П.284, оп.1, спр. 14, арк. 98.
56. ДАКО. Ф.П.316, оп.1, спр. 18, арк. 97.
57. ДАКО. Ф.П.4066 оп.1, спр.3, арк. 4.
19. ДАКО. Ф.П.4066, оп.1, спр. 4, арк.6.

24. Повоєнний голод

1. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 28-02.
2. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 23-03.
3. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 13-05.
4. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 2 -05.

5. ДАКО. Ф. П.429, оп.4, спр.23, арк. 1.
 6. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 14 -04.
 7. газ. "Кіровоградська правда". 1944, 4 -08.
 8. ДАКО. Ф.Р.3084, оп.1, спр.478, арк.5.
 9. ДАКО. Ф.Р.3035, оп.2, спр.5, арк.23.
 10. ДАКО.Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк.1зв.
 11. ДАКО. Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк.17.
 12. ДАКО. Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк.4.
 13. ДАКО. Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк.4 зв.
 14. ДАКО. Ф.Р.191, оп.4, спр.92, арк.16 зв.
 15. ДАКО. Ф.Р.191, оп.4, спр.92, арк.13.
 16. ДАКО. Ф.Р.5037, оп.4,спр.3, арк.31.
 17. ДАКО. Ф.Р.5037, оп.4,спр.3, арк.29.
 18. ДАКО. Ф.Р.5037, оп.4,спр.3, арк.54.
 19. ДАКО. Ф.Р.5037, оп.4,спр.3, арк.56.
 20. ДАКО. Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк.2.
 21. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.5.
 22. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.108.
 23. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.111.
 24. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.118.
 25. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.122.
 26. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.168.
 27. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.586, арк.174.
 28. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.587, арк.7.
 29. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.588, арк.31.
 30. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.588, арк.88.
 31. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.588, арк.9,10.
 32. Веселова, О. Голод 1946-1947 рр. в Кіровоградській області УРСР. Київ – Нью-Йорк. – 1999 р., С. 2.
 33. ДАКО. Ф.Р.5983, оп.1, спр.47, арк. 20, 20 зв.
 34. ДАКО. Ф. Р.5983, оп.1, спр.61, арк. 69.
 35. Веселова, О. Голод 1946-1947 років в Кіровоградській області // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІУ НАН, 2005 р. № 13. – С.433.
 36. Веселова, О. Голод 1946-1947 років в Кіровоградській області // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІУ НАН, 2005 р. № 13. – С.436.
 37. ДАКО. Ф.Р.3084, оп.1, спр.478, арк. 17.
 38. ДАКО. Ф.Р.3084, оп.1, спр.478, арк. 84.
 39. ДАКО. Ф.Р.3084, оп.1, спр.476, арк. 36.
 40. ДАКО. Ф.Р.3084, оп.1, спр.478, арк. 50.
 41. ДАКО. Ф.Р.2875, оп.4, спр.30, арк. 1-94.
 42. ДАКО. Ф.Р.2875, оп.4, спр.30, арк. 23,28.
 43. ДАКО. Ф.Р.2875, оп.4, спр.41, арк. 26-75.
 44. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 2.
 45. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 1.
 46. Веселова, О. Голод 1946-1947 років в Кіровоградській області // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ. ІУ НАН, 2005 р. № 13. – С.434.
 47. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 6.
 48. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 31 зв.
 49. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 12.
 50. ДАКО. Ф.Р.4418, оп.1, спр.14, арк. 13.
 51. ДАКО. Ф.Р.3223, оп.3, спр.48, арк. 34.
 52. ДАКО. Ф.Р.3223, оп.3, спр.48, арк. 21 зв.
 53. ДАКО. Ф.Р.272, оп.1, спр.35, арк. 25, 25 зв.
 54. ДАКО. Ф.П.459, оп.2а, спр.26, арк. 40.
 55. ДАКО. Ф.Р.272, оп.1, спр.35, арк.103.
 56. ДАКО. Ф.Р.2860, оп.1, спр.637, арк.148.
 57. ДАКО. Ф.Р.3191, оп.4, спр.92, арк. 130.
 58. ДАКО. Ф.Р.1301, оп.2, спр.16, арк. 121.
- 25. Від повоєнного голоду – до хрущовської "відлиги"**
1. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 502, арк. 136.
 2. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 502, арк. 137.
 3. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 3-5.
 4. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 6.
 5. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 7.
 6. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 28.
 7. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 48.
 8. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 52.
 9. ДАКО. Ф.П.429, оп.4, спр. 573, арк. 62.
 10. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 64.
 11. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 80.
 12. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 74.
 13. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 75.
 14. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 95.
 15. ДАКО. Ф.Р. 2860, оп.1, спр. 926, арк. 17-86.
 16. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 573, арк. 90.
 17. ДАКО. Ф.Р. 2860, оп.1, спр. 926, арк.1.
 18. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 411, арк. 83.
 19. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 862, арк. 2.
 20. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 862, арк. 2зв.
 21. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 862, арк. 2зв.
 22. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 862, арк. 27,39.
 23. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 648, арк.23.
 24. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 502, арк. 147, 182, 228.
 25. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 502, арк.177, 179, 184.
 26. ДАКО. Ф.П. 68, оп.3, спр. 415, арк.1.
 27. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 879, арк. 12,13.
 28. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 886, арк.8.
 29. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 884, арк. 30,31.
 30. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 938, арк. 101.
 31. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 884, арк. 1.
 32. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 886, арк. 6-30.

33. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 886, арк. 2.
34. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 886, арк. 17.
35. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 546, арк. 163.
36. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 546, арк. 20.
37. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 884, арк. 16.
38. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 938, арк. 75.
39. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 884, арк. 8.
40. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 884, арк. 22-24.
41. ДАКО. Ф.П.429, оп.5, спр. 938, арк. 66,67,68.
42. ДАКО. Ф.П.429, оп.5, спр. 938, арк. 71.
43. ДАКО. Ф.П.429, оп.5, спр. 938, арк. 76,79.
44. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 918, арк.12.
45. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 546, арк.54.
46. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 291, арк.28.
47. ДАКО, Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк.10.
48. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 15.
49. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 29, 43, 46.
50. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 918. арк.50-54.
51. ДАКО. Ф.П. 429, оп.4, спр. 502, арк. 203.
52. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 23,30, 38, 56.
53. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 33.
54. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 34.
55. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 954, арк. 78.
56. ДАКО. Ф.П. 429, оп.5, спр. 938, арк. 1,2.
57. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 423, арк. 75.
58. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 542, арк.237.
59. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 425, арк.8.
60. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 425, арк.86.
61. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 546, арк. 5,6.
62. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 546, арк.109.
63. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 198, арк.43.
64. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 339, арк.19.
65. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 424, арк.33, 211.
66. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 543, арк. 30.
67. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 426, арк.89.
68. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 426, арк.140.
69. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 426, арк.171.
70. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 543, арк. 218.
71. ДАКО. Ф.П. 429, оп.9, спр. 544, арк.82.
72. ДАКО. Ф.П. 5511, оп.1, спр. 19, арк.163.
73. ДАКО. Ф.П. 5511, оп.1, спр. 18, арк.205,210.
74. ДАКО. Ф.П.429, оп.9, спр.809, арк. 75.

26. Під грифом “секретно”

1. Бюджеты рабочих, колхозников, инженерно-технических работников и служащих. Москва, 1959 г. С.5-209.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Арт. – артиль	ОПК – окружний партійний комітет
БУПР – будинок примусових робіт	ПП ДПУ – повноважний представник ДПУ
ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія більшовиків	Райадмінвідділ – районний адміністративний відділ
ВУНК – Всеукраїнська надзвичайна комісія	РВК – райвиконком - районний виконавчий комітет
ВУЦВК – Всеукраїнський центральний виконавчий комітет	РЗВ – районний земельний відділ
га – гектар	РК – районний комітет
гр. - громадянин	РКП – районний комітет партії
дес. – десятина	РПК – районний партійний комітет
ДПУ – Державне політичне управління	с. – село
ЄСГ – єдиний сільськогосподарський податок	саж. - сажні
ім. – імені	сільактив- сільський актив
КК- РСІ – Контрольна комісія – Робітничо-селянська інспекція	сільрада – сільська рада
КНС – комнезам- комітет незможних селян	СКТ – сільське кооперативне товариство
КП(б)У – Комуністична партія більшовиків України	СОЗ – спільний обробіток землі
крб. – карбованець	Союзхліб – Всесоюзне державне акціонерне товариство “Союзхліб”
ЛКСМУ – Ленінська комуністична спілка молоді України	СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
МК – міський комітет	ССТ – сільське споживче товариство
млн. - мільйон	ст. – станція, стаття
МПК – міський партійний комітет	т. – товариш
МР – міська рада	т.в.о. – тимчасово виконуючий обов'язки
МТС – машинно-тракторна станція	тов. – товариш
НЕП – нова економічна політика	ТСОЗ – товариство спільного обробітку землі
Обком – обласний комітет	уп. – уповноважений
ОВК – окрвиконком – окружний виконавчий комітет	УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
ОЗВ – окружний земельний відділ	ф. - фунт
Окрадмінвідділ – окружний адміністративний відділ	ЦВК – центральний виконавчий комітет
ОкрКК – окружна контрольна комісія	ЦК КП(б)У – Центральний комітет Компартії (більшовиків) України
	цнт - центнер

Науково-документальне видання

Іван Данилович Петренко

**Колгоспне кріпацтво
(з історії “соціалістичної перебудови”
сільського господарства Кіровоградщини:
в атмосфері терору, страху та злиднів)**

Комп’ютерна верстка, дизайн обкладинки – О. М. Пасічняк

Підписано до друку 07.06.2022

Формат _____. Ум. друк. арк. 36,97

Папір офсетний. Замовлення № 250

ТОВ “Видавниче підприємство “Ярославів Вал”

Адреса: 01034, Україна, м. Київ, вул.Ярославів Вал, 21-Є, оф.57

Тел. (044) 234-15-24

E-mail: yar_val@ukr.net

Свідоцтво про внесення до державного реєстру суб’єкта видавничої справи

ДК № 2971 від 12.09.2009 р.

Віддруковано: ТОВ “Друкарня Рута”

м. Кам’янець-Подільський, вул. Руслана Коношенка, 1.

Свідоцтво ДК № 4060 від 29.04.2011 р.

(03849) 4-22-50;

drukruta@ukr.net

-сторінка “Інгульський степ” facebook.com/zbirnykIS

